

National Library
of Sweden

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2013

Ref

1972:41

SOU

Familj och äktenskap · 1

Betänkande avgivet av Familjelagssakkunniga

Stockholm 1972

Statens offentliga utredningar
1972:41
Justitiedepartementet

Familj och äktenskap

I

Betänkande avgivet av Familjelagssakkunniga
Stockholm 1972

ISBN 91-38-00212-4

K L Beckmans Tryckerier AB. Stockholm 1972

Till Statsrådet och chefen för justitiedepartementet

Genom beslut den 15 augusti 1969 bemyndigade Kungl. Maj:t dåvarande chefen för justitiedepartementet statsrådet Herman Kling att tillkalla högst sju sakkunniga för att verkställa utredning angående den familjerättsliga lagstiftningen.

Med stöd av bemyndigandet tillkallades samma dag såsom sakkunniga numera hovrättslagmannen Eskil Hellner, ordförande, samt riksdagsledamöterna Torsten Gustafsson, Lena Hjelm-Wallén, Lisa Mattson, Gabriel Romanus, Ingrid Sundberg och Bertil Zachrisson.

De sakkunniga har i utredningsarbetet betecknat sig familjelagssakkunniga.

Att såsom experter biträda de sakkunniga förordnades den 21 oktober 1969 hovrättsassessorn Johan Lind samt den 20 april 1970 docenten Jan Trost och professorn Hans Olof Åkesson. De sakkunniga har biträtts av fil. kand. Kerstin Landfeldt med statistiska sammanställningar.

Till sekreterare i utredningen förordnades från den 1 november 1969 hovrättsassessorn Lars Tottie och till biträdande sekreterare från den 1 november 1971 hovrättsassessorn Lena Ekman.

De sakkunniga har efter remiss yttrat sig över följande betänkanden och promemorior: domstolskommitténs betänkande Fullföljd av talan m. m. (SOU 1969: 41), PM med förslag till ändringar i adoptionslagstiftningen (Stencil Ju 1970: 5), PM med förslag till viss ändring i giftermålsbalkens bodelningsregler (Stencil Ju 1970: 18), familjerättskommitténs betänkande Internationell äktenskaps- och arvsrätt (SOU 1969: 60), pensionsförsäkringskommitténs betänkande Familjepensionsfrågor m. m. (SOU 1971: 19) samt PM med förslag till författningsändringar i anledning av 1970 års ändringar i adoptionslagstiftningen (Stencil Ju 1971: 12).

Yttranden har vidare avgivits till Riksdagens första lagutskott över motioner väckta vid 1970 års riksdag dels om avskaffande av barnavårdsmannainstitutionen m. m. och dels om en översyn av bestämmelserna angående barnavårdsman samt till Nordiska rådets presidium över ett i februari 1971 väckt medlemsförslag om utvidgning av familjebegreppet i lagstiftningen.

De sakkunniga har i en första etapp av utredningsarbetet behandlat huvudsakligen vissa principiella frågor kring äktenskapet såsom rättslig form för familjebildningen samt äktenskaps ingående och upplösning och därmed sammanhängande frågor, vårdnad om barn utom äktenskap och rätten till den gemensamma bostaden vid upplösning av äktenskapsliknande samlevnad. Arbetet redovisas i ett delbetänkande, "Familj och äktenskap, Del I", som innehåller förslag om avskaffande av de rättsliga instituten trolovning och återgång av äktenskap samt förslag till ändringar i giftermålsbalkens regler om äktenskaps ingående och upplösning och om medling. I fråga om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar föreslås endast begränsade ändringar, huvudsakligen betingade av förslaget att avskaffa återgången och av den nya principiella synen på förutsättningarna för äktenskapsskillnad. I det avsnitt som behandlar principiella frågor kring makars självständighet och jämlikhet i ekonomiskt avseende berörs översiktligt vissa möjligheter

att vidga det ekonomiska oberoendet. Det bör emellertid understrykas att avsnittet huvudsakligen tillkommit för att stimulera till diskussion kring dessa frågor och inte innebär några ställningstaganden från de sakkunnigas sida i vidare mån än som framgår av lagförslagen. Vissa statistiska uppgifter har också medtagits i syfte att ge underlag för debatten. Vidare föreslås ny lagstiftning om rätten till bostaden vid upplösning av äktenskapsliknande samlevnad och huvudsakligen med tanke på sådana fall vissa ändringar i reglerna om vårdnad om barn.

Till betänkandet har fogats reservationer av dels Sundberg, dels Gustafsson och Sundberg gemensamt, och dels Gustafsson, Hellner och Sundberg gemensamt, samt särskilda yttranden av dels Hjelm-Wallén, Mattson och Zachrisson gemensamt, dels Gustafsson, Romanus och Sundberg var för sig.

Utredningsarbetet fortsätter med övriga frågor som ingår i de sakkunnigas uppdrag.

Stockholm den 10 maj 1972

Eskil Hellner

Torsten Gustafsson *Lisa Mattson* *Ingrid Sundberg*

Lena Hjelm-Wallén *Gabriel Romanus* *Bertil Zachrisson*

/Lars Tottie
Lena Ekman

Innehåll

Författningsförslag

Förslag till lag om ändring i giftermålsbalken 9
Förslag till lag om ändring i föräldrabalken 32
Förslag till lag om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad . 36
Förslag till lag om ändring i jordabalken 38
Förslag till lag om ändring i lagen med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad 40
Förslag till lag om ändring i ärvdabalken 42
Förslag till lag om ändring i brottsbalken 42
Förslag till lag om ämbetsansvar i vissa fall för mottagare av anmälan om ingående av äktenskap 43

Motiv

Sammanfattning 44

Kapitel 1 *Utredningsuppdraget* . . . 57
1.1 Direktiven 57
1.2 Utredningsarbetet 60
1.3 Nordiskt samarbete 60

Kapitel 2 *Familj och äktenskap* . . . 62
2.1 Allmänna synpunkter 62
2.2 Familjens funktioner 63
2.2.1 Den reproduktiva funktionen 64
2.2.2 Den sexuella funktionen . 65
2.2.3 Den fostrande funktionen . 67
2.2.4 Den ekonomiska funktionen 69
2.2.5 Skyddsfunktionen 72
2.2.6 Fritidsfunktionen 73
2.2.7 Den religiösa funktionen . 74
2.2.8 Den känslomässiga funktionen 74
2.3 Familjefunktionerna såsom sammanhållande faktorer 75
2.4 Äktenskapets funktioner 82
2.4.1 Begreppet äktenskap . . . 82
2.4.2 Reglering av makarnas inbördes förhållanden 84
2.4.3 Reglering av makarnas förhållanden till omvärlden . 86

Kapitel 3 *Några utgångspunkter för reformen av äktenskapslagstiftningen* . 89
3.1 Inledning 89
3.2 Neutralitet till formen för familjebildningen 91
3.2.1 Allmänna synpunkter . . . 91
3.2.2 Neutralitet inom äktenskapsrättens område 92
3.2.3 Neutralitet på lagstiftningsområden utanför äktenskapsrätten 95
3.2.4 Avslutande synpunkter . . 96
3.3 Förhållandet till etiska värderingar 97
3.4 Äktenskapets frivillighet 101
3.5 Makarnas ekonomiska självständighet och jämlikhet 109

Kapitel 4 *Trolovning* 116
4.1 Historik 116
4.2 Gällande rätt 117
4.3 Familjelagssakkunniga 119

Kapitel 5 *Äktenskapshindren* 123
5.1 Inledning 123
5.2 Historik 124
5.3 Gällande rätt 126
5.4 Familjelagssakkunniga 127
5.4.1 Allmänna överväganden . . 127
5.4.2 Äktenskapsåldern 129
5.4.3 Giftomannasamtycke . . . 130
5.4.4 Mentala sjukdoms- och abnormtillstånd 133
5.4.5 Släktskap 137
5.4.6 Svågerskap 139
5.4.7 Bestående äktenskap . . . 139

Kapitel 6 *Hindersprövning och ingående av äktenskap* 141
6.1 Historik 141
6.1.1 Hindersprövning 141
6.1.2 Ingående av äktenskap . . 142
6.2 Gällande rätt 142
6.2.1 Hindersprövning 142
6.2.2 Ingående av äktenskap . . 143
6.3 Familjelagssakkunniga 145
6.3.1 Allmänna synpunkter . . . 145
6.3.2 Syften som bör tillgodoses genom formen för giftermålet 146
6.3.3 Registrering såsom form för äktenskapets uppkomst . . 147
6.3.4 Överenskommelsen såsom konstitutiv för äktenskapets uppkomst 149
6.3.5 Anmälan såsom form för äktenskaps ingående 150
6.3.6 Hindersprövningen 154
6.3.7 Sammanfattning och avslutande anmärkningar . . . 155

Kapitel 7 *Återgång* 158
7.1 Historik 158
7.2 Gällande rätt 159
7.3 Familjelagssakkunniga 163

Kapitel 8 *Medling och familjerådgivning* 170
8.1 Historik 170
8.2 Gällande rätt 170
8.2.1 Medling 170
8.2.2 Familjerådgivning 172
8.3 Familjelagssakkunniga 173

Kapitel 9 *Hemskillnad och äktenskapsskillnad* 179
9.1 Historik 179
9.2 Gällande rätt 179
9.3 Familjelagssakkunniga 182

Kapitel 10 *Vissa ändringar i fråga om de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskap* 191
10.1 Följdändring i GB 5 kap. 191
10.2 Följdändringar i GB 11 kap. . . 191
10.3 Följdändringar i GB 13 kap. . . 193

Kapitel 11 *Processuella frågor* 198
11.1 Gällande rätt 198
11.2 Familjelagssakkunniga 199

Kapitel 12 *Vårdnaden om barn* . . . 204
12.1 Gällande rätt 204
12.2 Familjelagssakkunniga 206

Kapitel 13 *Rätten till bostaden* . . . 211
13.1 Gällande rätt 211
13.2 Familjelagssakkunniga 214

Kapitel 14 *Specialmotivering* 219
14.1 Lagen om ändring i giftermålsbalken 219
14.1.1 1 kap. 219
14.1.2 5–8 kap. 226
14.1.3 11 kap. 227
14.1.4 12–13 kap. 230
14.1.5 14 kap. 231
14.1.6 15 kap. 233
14.1.7 Övergångsbestämmelser . 234
14.2 Lagen om ändring i föräldrabalken 239
14.2.1 Inledning 239
14.2.2 6 kap. 239
14.2.3 7–8 kap. 241
14.2.4 11 kap. 241
14.2.5 Övergångsbestämmelser . 242
14.3 Lagen om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad. Lagen om ändring i jordabalken. Lagen om ändring i lagen med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad . . 243

14.3.1 Lagen om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad 243
14.3.2 Lagen om ändring i jordabalken 245
14.3.3 Lagen om ändring i lagen med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad 246
14.4 Övriga följdändringar 246
14.4.1 Inledning 246
14.4.2 Lagen om ändring i ärvdabalken 246
14.4.3 Lagen om ändring i brottsbalken 247
14.4.4 Lagen om ämbetsansvar i vissa fall för mottagare av anmälan om ingående av äktenskap 248

Summary in English 249

Reservationer 266

Särskilda yttranden 275

Bilagor

1. Giftermålsbalken i dess lydelse den 1 januari 1972 291
2. Vissa internationella bestämmelser om familj och äktenskap 321
3. Statistik om äktenskapliga förhållanden av Kerstin Landfeldt 329
4. Sammanboende gifta och sammanboende ogifta av Astrid Näsholm . 355
5. Riksförsäkringsverkets föräldraundersökning av Astrid Näsholm . . 372
6. Yttrande angående psykisk sjukdom och släktskap såsom äktenskapshinder av Hans Olof Åkesson 377
7. Förslag av författarna Per Anders Fogelström, Elsa Grave och Bo Setterlind till civil ceremoni vid giftermål 381

Förkortningar

BrB	= brottsbalken
FB	= föräldrabalken
GB	= giftermålsbalken
JB	= jordabalken
LB 1913	= lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m. m. Sthlm 1913
mot.	= motion till riksdagen
NJA	= Nytt juridiskt arkiv
prop.	= kungl. proposition
RB	= rättegångsbalken
rskr	= riksdagens skrivelse
SOU	= statens offentliga utredningar
Westring	= Hjalmar Westring, Den nya giftermålsbalken jämte dithörande författningar med förklaringar, 2:a uppl. Sthlm 1933
ÄB	= ärvdabalken

Förslag till
Lag om ändring i giftermålsbalken (1920: 405)

Härigenom förordnas i fråga om giftermålsbalken (1920: 405)[1]

dels att 2–4 kap., 5 kap. 1 §, 10 kap. och 15 kap. 8–10, 12, 14 och 23 §§ skall upphöra att gälla,

dels att 1 kap., 5 kap. 7 §, 6 kap. 2 och 6a §§, 7 kap. 4 §, 8 kap. 8 §, 11 kap., 12 kap. 1 §, 13 kap. 1–3 och 10 §§, 14 kap. och 15 kap. 1, 4, 5, 11, 24, 28, 29 och 32 §§ samt rubrikerna till 1, 11 och 14 kap. skall ha nedan angivna lydelse,

dels att i 13 kap. skall införas en ny paragraf, 13 b §, av nedan angivna lydelse.

1 KAP.[2] Om ingående av äktenskap

Inledande bestämmelse

1 § Man och kvinna, som är överens om att bestämmelserna i denna balk och vad i övrigt är föreskrivet beträffande makar skall tillämpas i deras familjegemenskap, må ingå äktenskap under de villkor och i den ordning som anges i detta kapitel.

[1] Senaste lydelse av

2 kap. 1 §	1968: 758	3 kap. 3 §	1968: 758	10 kap. 1 §	1947: 187
2 kap. 2 §	1971: 871	3 kap. 7 §	1968: 758	10 kap. 2 §	1948: 272
2 kap. 5 §	1968: 758	4 kap. 2 §	1951: 681	10 kap. 3 §	1968: 758
2 kap. 9 §	1947: 187	4 kap. 3 §	1951: 681	15 kap. 8 §	1968: 758
2 kap.13 §	1971: 556	4 kap. 5 §	1964: 654	15 kap. 9 §	1968: 758
3 kap. 1 §	1968: 758	4 kap. 6 §	1968: 758	15 kap.14 §	1946: 822
3 kap. 2 §	1 mom. 1968: 758	4 kap. 8 §	1951: 681	15 kap.23 §	1946: 822
	2 mom. 1948: 272	4 kap. 9 §	1968: 758		
	4 mom. 1968: 758				
	6 mom. 1947: 187				

[2] Kapitlet är nytt. Senaste lydelse av 1 kap. 6 § 1969:798

Äktenskaps ingående

2 § Äktenskap ingås genom att mannen och kvinnan gemensamt anmäler att de är ense om äktenskapet. Anmälan skall vara skriftlig och lämnas av mannen och kvinnan personligen till den som av Konungen eller myndighet, som Konungen bestämmer, är utsedd att mottaga sådana anmälningar.

3 § Anmälan om ingående av äktenskap skall icke mottagas eller, om den mottagits, omedelbart avvisas om

1. mannen och kvinnan ej är samtidigt tillstädes,
2. mannen och kvinnan ej företer giltigt intyg om att hinder enligt 5–8 §§ icke möter mot äktenskapet,
3. giltigt intyg företes men det är känt för mottagaren att sådant hinder ändå föreligger,
4. anmälningshandlingen icke är undertecknad av mannen och kvinnan,
5. anmälningen är oklar till sin innebörd eller
6. det framgår av omständigheterna att mannen eller kvinnan icke gör anmälningen av fri vilja och med insikt om dess innebörd.

Avvisas icke anmälningen, skall bevis om äktenskapet ofördröjligen överlämnas till makarna.

4 § Avvisas anmälan om ingående av äktenskap eller är den som mottager anmälningen icke behörig att mottaga sådana anmälningar, uppkommer icke något äktenskap. Detsamma gäller om anmälningen icke avges så som föreskrives i 2 §. Mottages anmälningen utan att hindersprövning enligt 9 och 10 §§ föregått, är ingåendet av äktenskapet icke på den grunden ogiltigt.

Har anmälan icke avvisats, kan Konungen på ansökan av mannen eller kvinnan eller, om någondera avlidit, av arvinge till den avlidne godkänna förfarande för äktenskaps ingående, som enligt första stycket eljest skulle vara utan verkan. Sådant godkännande kan lämnas endast om synnerliga skäl föreligger.

Hinder mot äktenskap

5 § Den som är under aderton år får ej ingå äktenskap utan tillstånd av barnavårdsnämnden i den kommun där den underårige har sitt hemvist.

6 § Den som är förklarad omyndig eller enligt rättens beslut skall förbli omyndig även efter uppnådd myndighetsålder får ej ingå äktenskap utan förmyndarens samtycke. Vägras samtycke, kan rätten på ansökan tillåta äktenskapet, om skäl för vägran icke finnes föreligga.

7 § Äktenskap får icke ingås mellan dem som är i rätt upp- och nedstigande släktskap med varandra eller är helsyskon.

Mellan halvsyskon får äktenskap icke ingås utan tillstånd av Konungen.

8 § Den som är gift får ej ingå äktenskap.

(Nuvarande lydelse) (Föreslagen lydelse)

Hindersprövning

9 § Innan äktenskap ingås skall det vid särskild prövning fastställas att hinder enligt 5–8 §§ icke möter mot äktenskapet.

Prövningen göres av myndighet som Konungen bestämmer.

Ansökan om hindersprövning göres av mannen och kvinnan gemensamt hos myndigheten.

10 § 1 mom. Den som varken är eller skall vara kyrkobokförd i riket skall vid hindersprövningen förete det intyg av utländsk myndighet om sin behörighet att ingå äktenskapet han kan anskaffa.

2 mom. Erfordras tillstånd till äktenskapet enligt 5 eller 6 § eller enligt 7 § andra stycket skall bevis om tillstånd företes vid hindersprövningen.

3 mom. Mannen och kvinnan skall vid hindersprövningen avge skriftlig försäkran på heder och samvete att de ej är i rätt upp- och nedstigande släktskap med varandra eller helsyskon eller, om tillstånd till äktenskapet icke föreligger enligt 7 § andra stycket, att de ej heller är halvsyskon.

Mannen och kvinnan skall även skriftligen på heder och samvete uppge om han eller hon förut ingått äktenskap.

Den som förut ingått äktenskap skall styrka att äktenskapet blivit upplöst, om detta ej framgår av folkbokföringen eller intyg som avses i 1 mom.

4 mom. Finner prövningsmyndigheten att hinder enligt 5–8 §§ icke föreligger mot äktenskapet, skall den utfärda intyg därom. Intyget gäller fyra månader.

Särskilda bestämmelser

11 § Talan mot beslut i fråga som avses i 3 eller 5 § eller 10 § 4 mom. föres hos länsstyrelsen. Har beslutet meddelats av myndighet utom riket, föres talan hos länsstyrelsen i Stockholms län. Mot länsstyrelses beslut föres talan hos kammarrätten. Talan föres genom besvär.

5 KAP.

7 §[1]

Leva makar på grund av söndring åtskilda, åligge ändock make att enligt de i 2 § stadgade grunder bidraga till andra makens underhåll; *dock må, om ena maken huvudsakligen bär skulden till sammanlevnadens hävande, andra maken ej förpliktas utgiva bidrag till hans underhåll, med mindre synnerliga skäl därtill äro.*

Leva makar på grund av söndring åtskilda, åligge ändock make att enligt de i 2 § stadgade grunder bidraga till andra makens underhåll.

Om bidrag till barnens underhåll i fall, som avses i första stycket, stadgas i föräldrabalken.

[1] Senaste lydelse 1949: 383

(Nuvarande lydelse) (Föreslagen lydelse)

6 KAP.

2 §

Över sitt giftorättsgods råde make med de inskränkningar, som följa av vad i 3–6 §§ sägs.

Vid äktenskapets upplösning, så ock vid boskillnad *eller hemskillnad* tage vardera maken eller hans arvingar hälften av makarnas behållna giftorättsgods, såvida ej annorlunda i denna balk stadgas.

Vid äktenskapets upplösning, så ock vid boskillnad tage vardera maken eller hans arvingar hälften av makarnas behållna giftorättsgods, såvida ej annorlunda i denna balk stadgas.

6a §[1]

Har make, utan tillbörlig hänsyn till andra makens giftorätt, genom gåva av annan egendom än i 4 § sägs väsentligen minskat sina tillgångar; visar sig, efter äktenskapets upplösning eller boskillnad *eller hemskillnad*, att vederlag ej kan till fullo utgå vid bodelningen, och finnes gåvotagaren hava insett eller bort inse att gåvan lände andra maken till förfång, skall gåvan eller dess värde återbäras i den mån sådant erfordras för tillgodoseende av andra makens rätt. Ej må dock på sådan grund talan väckas, sedan fem år förflutit från det gåvan fullbordades.

Har make, utan tillbörlig hänsyn till andra makens giftorätt, genom gåva av annan egendom än i 4 § sägs väsentligen minskat sina tillgångar; visar sig, efter äktenskapets upplösning eller boskillnad, att vederlag ej kan tillfullo utgå vid bodelningen, och finnes gåvotagaren hava insett eller bort inse att gåvan lände andra maken till förfång, skall gåvan eller dess värde återbäras i den mån sådant erfordras för tillgodoseende av andra makens rätt. Ej må dock på sådan grund talan väckas, sedan fem år förflutit från det gåvan fullbordades.

Var vid tiden för bodelningen gåva, som tillkommit under omständigheter varom ovan sägs, ej fullbordad, må den ej göras gällande i den mån det skulle lända till intrång i andra makens rätt.

7 KAP.

4 §

Sedan i anledning av boskillnad, *hemskillnad* eller äktenskapets upplösning bodelning verkställts, svare hustrun för gäld, varom i 3 § sägs, och vilken uppkommit före boskillnadsansökningen, *hemskillnaden* eller äktenskapets upplösning, allenast intill värdet av den enskilda egendom, hon ägde, då boskillnaden söktes, *hemskillnaden vanns* eller

Sedan i anledning av boskillnad eller äktenskapets upplösning bodelning verkställts, svare hustrun för gäld, varom i 3 § sägs, och vilken uppkommit före boskillnadsansökningen eller äktenskapets upplösning, allenast intill värdet av den enskilda egendom,

[1] Senaste lydelse 1936: 84

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
äktenskapet upplöstes, och den egendom, som vid bodelningen tillades henne. Skall i anledning av *hemskillnad eller* äktenskapets upplösning bodelning ej äga rum, svare hustrun efter *hemskillnaden eller* äktenskapets upplösning för gäld, som nyss är sagd, allenast intill värdet av den egendom, hon hade, när *hemskillnaden vanns eller* äktenskapet upplöstes.	hon ägde, då boskillnaden söktes eller äktenskapet upplöstes, och den egendom, som vid bodelningen tillades henne. Skall i anledning av äktenskapets upplösning bodelning ej äga rum, svare hustrun efter äktenskapets upplösning för gäld, som nyss är sagd, allenast intill värdet av den egendom, hon hade, när äktenskapet upplöstes.

Häftade egendom, som i första stycket sägs, på grund av inteckning eller eljest särskilt för annan gäld än där avses, varde motsvarande del av egendomens värde ej medräknad.

8 KAP.

8 §

Om avtal rörande makes underhållsskyldighet och om vissa avtal med avseende å förestående *hemskillnad eller* upplösning av äktenskap, så ock om avtal rörande bodelning eller vad därmed äger samband stadgas i 5, 11 och 13 kap. denna balk.	Om avtal rörande makes underhållsskyldighet och om vissa avtal med avseende å förestående upplösning av äktenskap, så ock om avtal rörande bodelning eller vad därmed äger samband stadgas i 5, 11 och 13 kap. denna balk.

11 KAP.

Om hemskillnad och äktenskapsskillnad	**Om äktenskapsskillnad**

1 §[1]

Äro makar ense om att ej fortsätta sammanlevnaden, äga de vinna rättens dom på hemskillnad.	*Äktenskap upplöses efter ansökan av make genom dom på äktenskapsskillnad.*

2 §

Gör ena maken sig skyldig till grov försummelse av sin plikt att försörja andra maken eller barnen, eller åsidosätter han eljest i märklig mån sina plikter mot dem, eller är han hemfallen åt missbruk av rusgivande medel, eller för han ett lastbart liv, äge andra	*Är makarna ense om att upplösa äktenskapet och har de ej gemensamt vårdnaden om barn under sexton år, dömes på deras ansökan omedelbart till äktenskapsskillnad.*

[1] Senaste lydelse 1968: 758

(Nuvarande lydelse)

maken vinna hemskillnad, såvida ej med hänsyn till hans eget förhållande eller andra särskilda omständigheter ändock skäligen kan fordras, att han fortsätter sammanlevnaden.

Har på grund av stridighet i lynne och tänkesätt eller av annan orsak uppstått djup och varaktig söndring mellan makarna, och vill endera erhålla hemskillnad, vare han därtill berättigad, såvida ej med hänsyn till hans förhållande eller andra särskilda omständigheter ändock skäligen kan fordras, att han fortsätter sammanlevnaden.

(Föreslagen lydelse)

3 §

Hava makar efter vunnen hemskillnad levat åtskilda ett år, och är sammanlevnaden ej heller därefter upptagen, varde på talan av endera dömt till äktenskapsskillnad.

Vill endast ena maken upplösa äktenskapet eller har makarna gemensamt vårdnaden om barn under sexton år, skall äktenskapsskillnaden föregås av en betänketid för makarna. Denna skall utgöra sex månader från det makes ansökan delgavs andra maken eller makarna gjorde gemensam ansökan. Äktenskapsskillnaden meddelas på särskilt yrkande, som efter betänketidens utgång framställes av endera maken. Har sådant yrkande icke framställts senast ett år från betänketidens början, är talan om äktenskapsskillnad förfallen.

4 §

Om makar utan dom å hemskillnad på grund av söndring leva åtskilda sedan minst tre år, äge en var av dem vinna äktenskapsskillnad; dock må ej till äktenskapsskillnad dömas, om endast ena maken vill skiljas och med hänsyn till hans förhållande eller andra särskilda omständigheter äktenskapet finnes skäligen icke böra på hans talan upplösas.

Lever makarna åtskilda sedan minst tre år, får äktenskapsskillnaden meddelas utan att betänketid enligt 3 § behöver iakttagas.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

5 §

Har ena maken egenvilligt och utan giltig orsak undandragit sig sammanlevnaden två år och ej sedermera upptagit den, äge andra maken vinna skillnad i äktenskapet.

Har äktenskapet ingåtts i strid mot 1 kap. 7 § första stycket, dömes på ansökan av make till äktenskapsskillnad utan föregående betänketid för makarna. Detsamma gäller om äktenskapet ingåtts i strid mot 1 kap. 8 § och det tidigare äktenskapet icke blivit upplöst.

Föreligger tvegifte skall rätten på ansökan av make i det tidigare äktenskapet upplösa detta genom dom på äktenskapsskillnad utan föregående betänketid för makarna.

I fall som avses i första stycket kan talan om äktenskapsskillnad väckas även av allmän åklagare genom ansökan om stämning.

6 §

Är ena maken borta, och vet man ej, att han inom de tre sista åren varit vid liv, äge andra maken vinna äktenskapsskillnad.

Egendom, som make förvärvar efter det talan om äktenskapsskillnad väckts, skall vara hans enskilda, om det dömes till äktenskapsskillnad eller till boskillnad på talan, som väckts innan talan om äktenskapsskillnad förfallit.

7 §[1]

Har ena maken, i strid mot vad i 2 kap. 10 § är stadgat, ingått nytt gifte, äge andra maken vinna äktenskapsskillnad.

När det dömts till äktenskapsskillnad, skall bodelning äga rum.

8 §[2]

Har ena maken samlag eller annat könsumgänge med annan än sin make, äger denne rätt till äktenskapsskillnad, såvida han ej samtyckt till handlingen.

Finnes med hänsyn till barnens bästa eller andra särskilda skäl tala därför, må rätten döma till hemskillnad i stället för äktenskapsskillnad eller, om dom på hemskillnad redan föreligger, ogilla talan om äktenskapsskillnad.

Till dess bodelning sker råder vardera maken över sitt giftorättsgods, om ej annat följer av 9 §. Make skall vid bodelningen redovisa för sin förvaltning av godset och dess avkastning.

[1] Senaste lydelse 1968: 758
[2] Senaste lydelse 1968: 758

(Nuvarande lydelse)

Talan skall väckas inom sex månader efter erhållen kunskap om handlingen och senast inom tre år, sedan den begicks.

(Föreslagen lydelse)

9 §

Har make, som lider av könssjukdom i smittosamt skede, med vetskap eller misstanke därom genom könsumgänge utsatt andra maken för fara att bliva smittad, äge denne vinna skillnad i äktenskapet, såvida han ej med vetskap om faran låtit utsätta sig därför. Dock må ej dömas till skillnad, med mindre talan därom anställes inom sex månader, från det maken fick veta, att han blivit utsatt för smittofara, ej heller om maken ej blivit smittad och sjukdomen, när talan anställes, ej längre är i smittosamt skede.

Har talan om äktenskapsskillnad väckts, sättes makes giftorättsgods på yrkande av andra maken under särskild vård och förvaltning om det behövs för att trygga sökandens rätt. Egendom får ej avskiljas till större värde än som av giftorättsgodset kan antagas vid bodelningen tillkomma sökanden. Mot makes bestridande får gods ej avskiljas, om han ställer säkerhet som godkännes av rätten.

När rätten meddelar förordnande enligt första stycket kan den också ge närmare bestämmelser om användningen av godset eller dess avkastning till nödvändiga utgifter. Förordnande enligt första stycket gäller tills vidare intill dess bodelning skett eller talan om äktenskapsskillnad förfallit.

10 §[1]

Gör ena maken sig skyldig till misshandel eller annat brott mot andra makens person, äger denne vinna äktenskapsskillnad, om ej hänsyn till brottets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt tala däremot. Detsamma gäller, om make begår motsvarande brott mot barn, som står under andra makens eller båda makarnas vårdnad.

Talan skall väckas inom sex månader efter erhållen kunskap om gärningen och senast inom tre år, sedan den begicks.

Giftorättsgods, varöver make råder, får utmätas för hans skulder utan hinder av talan om äktenskapsskillnad eller dom därå. Är sådant gods enligt 9 § satt under särskild vård och förvaltning, får det dock utmätas för makes skuld endast om också andra maken svarar för skulden eller godset på grund av panträtt eller eljest särskilt svarar därför.

11 §[2]

Varder ena maken dömd till fängelse i tre år eller svårare straff, äge andra maken vinna skillnad i äktenskapet.

Avträdes makes egendom till konkurs innan bodelning ägt rum, eller har bodelning återgått i anledning av makes konkurs, skall

[1] Senaste lydelse 1968:758
[2] Senaste lydelse 1964: 164

(Nuvarande lydelse)

Dömes ena maken till fängelse på viss tid understigande tre år, dock minst sex månader, eller till internering eller till tvångsarbete i minst ett år, och yrkar andra maken äktenskapsskillnad, pröve rätten, huruvida med hänsyn till vad den dömde låtit komma sig till last och övriga omständigheter skillnad må ske. Samma lag vare, om ena maken varder av utländsk domstol dömd till frihetsstraff i minst ett år och andra maken på den grund vill skiljas.

För straffdom må dock skillnad ej äga rum, om andra maken varit delaktig i brottet eller samtyckt därtill.

Vill make vinna skillnad, enligt vad nu är sagt, instämme han andra maken inom sex månader efter erhållen kunskap om domen och senast inom tre år, sedan den föll, eller have förlorat sin talan.

(Föreslagen lydelse)

det giftorättsgods, varöver make råder, stå under konkursboets förvaltning till dess genom bodelning blivit bestämt vad som skall tillfalla maken. Konkursboet får dock sälja egendomen, om det behövs.

Förordnande enligt 9 § förfaller när konkurs inträffar.

12 §

Är ena maken hemfallen åt missbruk av rusgivande medel, må på talan av andra maken dömas till äktenskapsskillnad, när rätten finner synnerliga skäl därtill föranleda.

När talan om äktenskapsskillnad väckts, skall rätten, om endera maken yrkar det, förordna lämplig person att upptecknа vardera makens tillgångar och skulder, sådana de var när talan väcktes. Make skall under edsförpliktelse redligen uppge dem.

Har ej bouppteckning verkställts när det döms till äktenskapsskillnad, skall rätten på ansökan av frånskild make eller av borgenär, vilkens fordran tillkommit före bodelningen, förordna om bouppteckning enligt vad som sägs i första stycket.

Om make underlåter att lämna uppgift till bouppteckningen, kan rätten förelägga honom vid vite att fullgöra sin skyldighet. Förrättningsmannen skall insända avskrift av bouppteckningen till rätten.

Make skall inför rätten beediga upprättad bouppteckning, om andra maken eller borgenär, vilkens fordran tillkommit före bodelningen, ansöker därom.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

13 §[1]

Är ena maken sinnessjuk och har sjukdomen under äktenskapet fortfarit tre år, äger andra maken rätt till äktenskapsskillnad, om det ej skäligen kan fordras att han fortsätter äktenskapet.

Har sjukdomen varat kortare tid än som sägs i första stycket, må dömas till äktenskapsskillnad, om synnerliga skäl föreligga.

Bestämmelserna i 7–12 §§ äger ej tillämpning, om till följd av äktenskapsförord eller boskillnad ingendera maken har giftorättsgods.

14 §

All egendom, som make förvärvar, efter det hemskillnad vunnits, vare hans enskilda.

Om ena maken finnes efter äktenskapsskillnaden behöva bidrag till sitt tillbörliga underhåll, kan rätten ålägga andra maken att utge sådant bidrag, efter vad som prövas skäligt med hänsyn till hans förmåga och övriga omständigheter. Bidraget kan, om den underhållsskyldiges förmögenhetsförhållanden och omständigheterna i övrigt föranleder det, bestämmas till visst belopp, som den underhållsskyldige skall en gång för alla utge till den underhållsberättigade. Är bidraget bestämt att utgå på särskilda tider och ingår den berättigade nytt gifte, skall bidrag ej vidare utgå.

15 §

När till hemskillnad blivit dömt, skall bodelning äga rum, och skall vad därvid tillfaller make vara hans enskilda egendom.

Utan hinder av vad som genom rättens beslut eller genom avtal blivit bestämt om bidrag till makes underhåll äger rätten på endera makens yrkande förordna på annat sätt därom, när väsentligt ändrade förhållanden påkallar det. Endast om synnerliga skäl föreligger får dock underhållsbidrag utdömas, om sådant bidrag icke tidigare skulle ha utgått, eller höjas utöver det högsta belopp till vilket bidraget tidigare varit bestämt.

Första stycket äger ej tillämpning, om någon förpliktats eller åtagit sig att til' frånskild makes underhåll utge visst belopp en gång för alla.

[1] Senaste lydelse 1968: 758

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

16 §

Till dess bodelning sker, äge vardera maken, såvitt ej av stadgandet i 17 § annat föranledes, fortfarande råda över det giftorättsgods, som tillhörde honom, då hemskillnaden beviljades; och vare maken pliktig att vid bodelningen avgiva redovisning för sin förvaltning av godset och den avkastning, som därav fallit.

Är avtal, som makar med avseende på förestående äktenskapsskillnad träffat om bodelning eller vad därmed äger samband eller om bidrag till makes underhåll, uppenbart obilligt för ena maken, kan det på hans talan jämkas av rätten. Har talan ej väckts inom ett år från det äktenskapsskillnaden meddelades, är rätten till talan förlorad.

17 §

Om endera maken det äskar och det finnes erforderligt till betryggande av hans rätt, skall giftorättsgods, varöver andra maken enligt 16 § äger råda, till värde motsvarande vad av nämnda gods kan antagas vid bodelningen tillkomma den förre, sättas under särskild vård och förvaltning, till dess bodelning skett; dock må sådant avskiljande ej mot andra makens bestridande äga rum, såvida han ställer säkerhet, som av rätten godkännes, för vad av godset bör vid bodelningen tillkomma sökanden.

Vid meddelande av förordnande, som i första stycket sägs, må jämväl givas närmare bestämmelser om användande av godset eller dess avkastning för familjens underhåll eller eljest till nödiga utgifter.

18 §

Giftorättsgods, varöver make enligt 16 § äger råda, må utan hinder av dom å hemskillnad utmätas för hans gäld. Är sådant gods enligt 17 § satt under särskild vård och förvaltning, må det dock ej utmätas för hans gäld, såvida ej jämväl andra maken svarar för gälden eller godset på grund av inteckning eller eljest särskilt häftar därför.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

19 §

Avträdes, innan bodelning ägt rum, makes egendom till konkurs, eller har bodelning i anledning av makes konkurs återgått, stånde det giftorättsgods, varöver maken enligt 16 § äger råda, under konkursboets förvaltning, till dess genom bodelning blivit bestämt vad som skall tillfalla maken; och vare emellertid konkursboet oförhindrat försälja egendomen, om det finnes erforderligt.

Förordnande, varom i 17 § sägs, vare, då konkurs inträffar, förfallet.

20 §[1]

Är mål om hemskillnad anhängiggjort, och har, då talan är väckt allenast av ena maken, skälig anledning därtill visats, äge rätten, om ena maken det äskar, förordna lämplig person att förrätta uppteckning av vardera makens tillgångar och skulder; och åligge det make att under edsförpliktelse redligen uppgiva sina tillgångar och skulder.

Har ej bouppteckning verkställts, skall, sedan hemskillnad beviljats, rätten på ansökan av make eller av borgenär, vilkens fordran tillkommit före bodelningen, meddela förordnande om bouppteckningens förrättande, efter vad i första stycket är sagt.

Make, som underlåter att lämna uppgift till bouppteckning, må av rätten vid vite därtill hållas. Förrättningsmannen har att till rätten översända en avskrift av bouppteckningen.

Riktigheten av upprättad bouppteckning vare make pliktig att med ed inför rätten fästa, om det yrkas av andra maken eller av borgenär, vilkens fordran tillkommit före bodelningen.

[1] Senaste lydelse 1969: 798

(Nuvarande lydelse) (Föreslagen lydelse)

21 §

Bestämmelserna i 15–20 §§ äge ej tillämpning, om till följd av äktenskapsförord eller boskillnad ingendera maken har giftorättsgods.

22 §

Vinner make hemskillnad enligt 2 § första stycket, och är den honom vid bodelningen tillkommande egendomen ringa, äge rätten på hans yrkande förordna, att han vid bodelningen må av makarnas giftorättsgods uttaga nödigt bohag ävensom arbetsredskap och andra lösören, som erfordras till fortsättande av hans näring, även om därigenom den andres lott skulle lida inskränkning. Vad nu är stadgat skall ej lända till minskning i den rätt, som enligt 13 kap. 4 § tillkommer vardera maken.

23 §

Vad i 15–20 §§ är stadgat för det fall, att makar vunnit hemskillnad, eller att mål om hemskillnad är anhängiggjort, skall äga motsvarande tillämpning, när till äktenskapsskillnad är dömt eller mål därom är anhängiggjort, såframt ej till följd av äktenskapsförord, boskillnad eller hemskillnad ingendera maken har giftorättsgods.

Vinner make äktenskapsskillnad på grund av förhållande, som innefattar grov kränkning från andra makens sida, eller på grund av dennes missbruk av rusgivande medel, skall vad i 22 § är stadgat äga motsvarande tillämpning.

24 §

Sker äktenskapsskillnad på grund av ena makens förhållande varigenom han grovt kränkt den andre, eller efter hemskillnad,

(Nuvarande lydelse) (Föreslagen lydelse)

som vunnits på grund därav att ena maken grovt åsidosatt sina plikter mot den andre, njute denne skadestånd, efter vad med avseende å makarnas förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter prövas skäligt.

Skadestånd må sättas att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Anspråk på skadestånd skall, där fråga ej är allenast om jämkning av avtal, som makarna med hänsyn till skillnaden träffat, vid talans förlust framställas i skillnadsmålet.

25 §

Hava makar vunnit hemskillnad, åligge ändock make att enligt de i 5 kap. 2 § stadgade grunder bidraga till den andres tillbörliga underhåll; dock må, om ena maken huvudsakligen bär skulden till hemskillnaden, den andre ej förpliktas giva underhållsbidrag, med mindre synnerliga skäl därtill äro.

26 §[1]

Varda makar skilda i äktenskapet, och finnes den ene efter skillnaden bliva i behov av bidrag till sitt tillbörliga underhåll, äge rätten ålägga andra maken utgöra sådant bidrag, efter vad med avseende å hans förmåga samt övriga omständigheter prövas skäligt. Underhållsbidrag må likväl ej tillerkännas make, som huvudsakligen bär skulden till skillnaden. Bidraget kan, såframt den underhållsskyldiges förmögenhetsförhållanden och omständigheterna i övrigt därtill föranleda, bestämmas till visst belopp, som den underhållsskyldige har att en gång för alla utgiva till den underhållsberättigade. Är bidraget bestämt att utgå på särskilda tider, och träder den berättigade i nytt gifte, skall bidrag ej vidare utgå.

[1] Senaste lydelse 1952: 333

27 §[1]

Om åliggande för rätten att vid hemskillnad och äktenskapsskillnad förordna, vilken av makarna skall erhålla vårdnaden om barnen, så ock om bidrag till barnens underhåll i dessa fall stadgas i föräldrabalken.

28 §[2]

Utan hinder av vad genom rättens beslut eller genom avtal blivit bestämt om bidrag till makes underhåll, äger rätten på endera makens yrkande annorledes förordna därom, när väsentligt ändrade förhållanden påkalla det; dock må allenast när synnerliga skäl därtill äro underhållsbidrag till frånskild make utdömas, såframt sådant bidrag icke tidigare skolat utgå, eller höjas utöver det högsta belopp till vilket bidraget tidigare varit bestämt.

Vad i denna paragraf är stadgat äge ej tillämpning, om någon förpliktats eller åtagit sig att till frånskild makes underhåll utgiva visst belopp en gång för alla.

29 §

Är avtal, som makar med avseende å förestående hemskillnad eller äktenskapsskillnad träffat om bodelning eller vad därmed äger samband, om skadestånd eller om bidrag till makes underhåll, uppenbart obilligt för ena maken, må det, om avtalet ej slutits under hemskillnad, på hans talan av rätten jämkas. Sådant klander skall vid talans förlust väckas senast i skillnadsmålet, om äktenskapsskillnad sker jämlikt 3 §, men eljest inom ett år, från det skillnad i äktenskapet meddelades.

[1] Senaste lydelse 1949: 383
[2] Senaste lydelse 1952: 333

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
30 §	
Flytta makar, som vunnit hemskillnad, åter samman, förfalle verkan av hemskillnaden utom beträffande frågor, om vilka i 14–20 §§ är stadgat.	
12 KAP.	
1 §	
Då make dött, skall bodelning ske, såvida ej till följd av äktenskapsförord, boskillnad *eller hemskillnad* ingendera maken vid dödsfallet hade giftorättsgods.	Då make dött, skall bodelning ske, såvida ej till följd av äktenskapsförord eller boskillnad ingendera maken vid dödsfallet hade giftorättsgods.
13 KAP.	
1 §[1]	
Bodelning i anledning av boskillnad, *äktenskaps återgång, hemskillnad*, äktenskapsskillnad eller ena makens död skall förrättas med iakttagande av bestämmelserna i detta kapitel; och skall vid bodelningen vad som finnes stadgat om arvskiftes form, förordnande av särskild skiftesman samt dennes eller boutredningsmans befattning med skifte äga motsvarande tillämpning.	Bodelning i anledning av boskillnad, äktenskapsskillnad eller ena makens död skall förrättas med iakttagande av bestämmelserna i detta kapitel; och skall vid bodelningen vad som finnes stadgat om arvskiftes form, förordnande av särskild skiftesman samt dennes eller boutredningsmans befattning med skifte äga motsvarande tillämpning.
Vad i detta kapitel sägs om make skall, när make är död, tillämpas beträffande hans arvingar och universella testamentstagare, såvida ej annorlunda stadgas.	
2 §[2]	
Häftar make för gäld, som tillkommit, innan ansökningen om boskillnad blivit gjord eller *äktenskapets återgång, hemskillnad eller* äktenskapsskillnad vunnits, eller, om bodelningen äger rum till följd av ena makens död, före dödsfallet, skall av den gäldbundne makens giftorättsgods tilläggas honom egendom till täckning av gälden eller, om bägge makarna häftar för denna, av den del av gälden, som makarna emellan belöper på honom.	Häftar make för gäld, som tillkommit innan ansökningen om boskillnad blivit gjord eller äktenskapsskillnad vunnits, eller, om bodelningen äger rum till följd av ena makens död, före dödsfallet, skall av den gäldbundne makens giftorättsgods tilläggas honom egendom till täckning av gälden eller, om bägge makarna häfta för denna, av den del av gälden som makarna emellan belöper på honom.

[1] Senaste lydelse 1933: 316
[2] Senaste lydelse 1970: 999

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

Är gälden gjord före äktenskapets ingående, och häftade, då äktenskapet ingicks, enskild egendom eller egendom, som i 6 kap. 1 § andra stycket avses, och som ej skall ingå i bodelningen, på grund av panträtt eller eljest särskilt för gälden, eller har maken under äktenskapet ådragit sig gälden genom vanvård av sina ekonomiska angelägenheter eller genom annat otillbörligt förfarande eller till förvärv eller förkovran av egendom, som nyss är sagd, skall tilldelning, varom i första stycket stadgas, äga rum allenast för den del av gälden, för vilken betalning ej kan erhållas ur sådan egendom.

3 §

Sedan tilldelning för gäld ägt rum, enligt vad i 2 § sägs, skall återstoden av makarnas giftorättsgods delas lika mellan dem, såvida ej annat föranleds av vad i 6 kap. 7 §, *10 kap. 5 eller 9 §, 11 kap. 22 § eller 23 § andra stycket* eller *ock* av vad här nedan i 4–12 §§ sägs.

Sedan tilldelning för gäld ägt rum, enligt vad i 2 § sägs, skall återstoden av makarnas giftorättsgods delas lika mellan dem, såvida ej annat föranledes av vad i 6 kap. 7 § eller av vad här nedan i 4–12 §§ sägs. *Sker bodelningen med anledning av äktenskapsskillnad och har ekonomisk gemenskap av betydelse icke uppkommit mellan makarna till följd av att äktenskapet varat kort tid, skall dock på yrkande av endera maken i likadelningens ställe träda delning efter annan grund som finnes skälig med hänsyn till vad makarna hade vid giftermålet eller därefter förvärvat genom arv, gåva eller testamente.*

10 §

Skadestånd, som enligt 10 kap. 6 eller 10 § eller 11 kap. 24 § tillkommer make och är till betalning förfallet, skall vid bodelningen utgå av vad därvid tillkommer andra maken utöver egendom till täckning av denne åvilande gäld. Samma lag vare beträffande till betalning förfallet underhållsbidrag, som make jämlikt 11 kap. 26 § har att en gång för alla utgiva till andra maken.

Till betalning förfallet underhållsbidrag, som make jämlikt *11 kap. 14 §* har att en gång för alla utgiva till andra maken, skall vid bodelningen utgå av vad därvid tillkommer andra maken utöver egendom till täckning av denne åvilande gäld.

13 b §

Föreligger tvegifte och dör den omgifte, innan ettdera äktenskapet upplösts, skall rätt till ersättning, pension eller annan ekonomisk förmån, som är tillagd efterlevande make, såvida ej annat framgår av omständig-

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
	heterna, anses tillkomma maken i första giftet.
	14 KAP.
Om medling mellan makar	**Om familjerådgivning och medling**
	1 §[1]
Make äger påkalla medling, om söndring uppstått i äktenskapet eller om tvist eljest uppkommit, som stör sammanlevnaden mellan makarna.	*Make, som önskar hjälp med att lösa konflikter i sin samlevnad, kan få råd vid familjerådgivningsbyrå eller påkalla medling av medlare som i 2 § sägs.*
Behörig att medla är:	
1. präst i församling av svenska kyrkan, där makarna eller endera är kyrkobokförd;	
2. vigselförrättare inom annat trossamfund än svenska kyrkan, om makarna eller endera tillhör samfundet;	
3. borgerlig medlare i den kommun, där makarna eller endera är bosatt;	
4. föreståndare för familjerådgivningsbyrå, som drives av kommun eller landstingskommun.	
När skäl föreligger därtill, äger rätten i den ort, där makarna eller endera är bosatt, på makes begäran utse särskild medlare.	
	2 §[2]
I varje kommun skall finnas minst *en borgerlig* medlare. Om det är påkallat av särskilda skäl, kan samma person förordnas till medlare för mer än en kommun.	I varje kommun skall finnas minst *två* medlare. Om det är påkallat av särskilda skäl, kan samma person förordnas till medlare för mer än en kommun.
Borgerlig medlare utses av *rätten* för två kalenderår. Finnes medlare ej vara lämplig för sitt uppdrag, skall han entledigas. Avgår medlare före utgången av den tid, för vilken han blivit utsedd, skall annan förordnas för den återstående tiden.	Medlare utses av *länsstyrelsen* för två kalenderår. Finnes medlare ej vara lämplig för sitt uppdrag, skall han entledigas. Avgår medlare före utgången av den tid, för vilken han blivit utsedd, skall annan förordnas för den återstående tiden.
För medlare, som avses i denna paragraf, skall finnas ersättare. Vad som är föreskrivet om medlare gäller även ersättare.	

[1] Senaste lydelse 1968: 758
[2] Senaste lydelse 1968: 758

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
3 §[1]	
Medlare äger kalla makarna att sammankomma inför sig. Han skall på lämpligt sätt göra sig underrättad om anledningen till söndringen eller tvisten och söka förlika makarna. *Medlare har att iakttaga tystnad om vad han vid medlingen erfarit och han må ej höras som vittne därom.*	*Medlare är skyldig att på makes begäran söka medla mellan makarna om någon av dem är bosatt i den kommun, för vilken medlaren förordnats.*
4 §[2]	
Ersättning till borgerlig medlare betalas av kommunen. *Ersättning till särskild medlare, som utsetts jämlikt 1 § tredje stycket, utgår av statsmedel.* *Närmare bestämmelser om ersättning enligt denna paragraf meddelas av Konungen.*	*Familjerådgivare eller medlare skall på lämpligt sätt göra sig underrättad om anledningen till konflikten och söka utjämna motsättningarna samt, om fråga uppkommit om upplösning av makarnas samlevnad, rådgöra med dem om möjligheterna att fortsätta den.*
5 §	
	Ersättning till medlare betalas av kommunen. *Närmare bestämmelser om ersättning meddelas av Konungen.*
6 §	
	Familjerådgivare i tjänst hos kommun, landstingskommun, församling eller kyrklig samfällighet och medlare har att iakttaga tystnad om vad de erfarit vid rådgivningen eller medlingen.
15 KAP.	
1 §	
Äktenskapsmål äro mål, däri tvisten är, huruvida man och kvinna äro i äktenskap förenade med varandra, så ock mål om *återgång av äktenskap, hemskillnad och* äktenskapsskillnad.	Äktenskapsmål äro mål, däri tvisten är, huruvida man och kvinna äro i äktenskap förenade med varandra, så ock mål om äktenskapsskillnad.

[1] Senaste lydelse 1946: 822
[2] Senaste lydelse 1968: 758

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

4 §[1]

Äktenskapsmål instämmes till rätten i den ort, där svaranden har sitt hemvist. Har han ej hemvist inom riket, höre målet till rätten i den ort, där mannen och kvinnan senast haft gemensamt hemvist eller, om de ej här haft sådant, där kärandens hemvist är. Skall talan föras mot såväl mannen som kvinnan, vare den rätt behörig, där båda eller endera har sitt hemvist eller, om ingendera här har sådant, där de senast haft gemensamt hemvist. Finnes ej behörig domstol, efter vad nu är sagt, upptages målet av Stockholms tingsrätt. Har ena maken väckt talan mot andra maken vid behörig domstol, äge denne städse till gemensam handläggning väcka talan i äktenskapsmål mot den förre vid samma domstol.

Vilja båda makarna erhålla hemskillnad enligt 11 kap. 1 § eller äktenskapsskillnad enligt 11 kap. 3 § eller 4 §, göre de ansökan därom hos den rätt, som enligt första stycket är laga domstol i mål mot dem bägge.

Fråga om återgång eller äktenskapsskillnad för brott, därför ansvar yrkas, må ock väckas vid den rätt, där brottmålet är anhängigt.

Äktenskapsmål upptages av tingsrätten i den ort där mannen eller kvinnan har sitt hemvist. Har ingendera hemvist inom riket upptages målet av Stockholms tingsrätt.

5 §[2]

Är ansökning om hemskillnad gjord av bägge makarna och möter ej hinder för dess upptagande, äge rätten utan huvudförhandling omedelbart företaga målet till avgörande. Vad nu sagts skall ock gälla, såvida ansökning om äktenskapsskillnad gjorts av bägge makarna och parternas inställelse ej finnes vara behövlig för målets utredning.

Är ansökan om äktenskapsskillnad gjord av endast ena maken, skall andra maken beredas tillfälle att avgiva yttrande över ansökningen. Detsamma gäller när endast ena maken framställer sådant särskilt yrkande som avses i 11 kap. 3 §.

Dom på äktenskapsskillnad efter ansökan av make får meddelas utan huvudförhandling.

Framgår ej av handlingarna i målet att dom på äktenskapsskillnad kan meddelas utan föregående betänketid för makarna,

[1] Senaste lydelse 1969: 798
[2] Senaste lydelse 1946: 822

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

skall målet, så länge annat ej visats, handläggas så som när betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden.

11 §[1]

I mål om *återgång av äktenskap, hemskillnad eller* äktenskapsskillnad äge rätten, på yrkande av endera maken, att för tiden intill dess laga kraft ägande dom föreligger förordna, efter vad som skäligt finnes, om sammanlevnadens hävande och om bidrag av ena maken till den andres underhåll, så ock förbjuda makarna vid vite av fängelse i högst ett år eller böter att besöka varandra.

Vid förordnande om sammanlevnadens hävande äge rätten bestämma, vilken av makarna må sitta kvar i hemmet; och äge denne make innehava och nyttja de andra maken tillhöriga lösören, som ingå i bohaget, såvida ej rätten beträffande viss egendom annorlunda förordnar. Sådan bestämmelse skall, om till *återgång, hemskillnad eller* äktenskapsskillnad dömes, gälla, till dess bodelning sker. Om den nyttjanderätt till ena maken tillhörig egendom, som enligt vad nu är sagt kan tillkomma den andre, gälle vad i 5 kap. 8 § sägs.

I mål om äktenskapsskillnad äge rätten, på yrkande av endera maken, att för tiden intill dess laga kraft ägande dom föreligger förordna, efter vad som skäligt finnes, om sammanlevnadens hävande och om bidrag av ena maken till den andres underhåll, så ock förbjuda makarna vid vite av fängelse i högst ett år eller böter att besöka varandra.

Vid förordnande om sammanlevnadens hävande äge rätten bestämma, vilken av makarna må sitta kvar i hemmet; och äge denne make innehava och nyttja de andra maken tillhöriga lösören, som ingå i bohaget, såvida ej rätten beträffande viss egendom annorlunda förordnar. Sådan bestämmelse skall, om till äktenskapsskillnad dömes, gälla, till dess bodelning sker. Om den nyttjanderätt till ena maken tillhörig egendom, som enligt vad nu är sagt kan tillkomma den andre, gälle vad i 5 kap. 8 § sägs.

Förordnande, varom nu är sagt, må meddelas utan huvudförhandling. Innan förordnande meddelas, skall tillfälle att yttra sig över yrkandet beredas andra maken. Har förordnande meddelats, pröve rätten, när målet avgöres, om åtgärden skall bestå.

Beslut, varom i denna paragraf är sagt, gånge i verkställighet lika med laga kraft ägande dom men kan när som helst av rätten återkallas.

24 §[2]

Har make yrkat åläggande för andra maken att utgiva underhållsbidrag enligt 5 kap. 5 eller 7 § eller, efter det till *hemskillnad eller* äktenskapsskillnad blivit dömt, enligt 11 kap. *25 eller 26 §*, eller har make påkallat jämkning i vad genom rättens beslut eller genom avtal blivit bestämt om sådant bidrag, äge rätten, på yrkande, att för tiden intill

Har make yrkat åläggande för andra maken att utgiva underhållsbidrag enligt 5 kap. 5 eller 7 § eller, efter det till äktenskapsskillnad blivit dömt, enligt 11 kap. *14 §*, eller har make påkallat jämkning i vad genom rättens

[1] Senaste lydelse 1964:164
[2] Senaste lydelse 1946: 822

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
dess laga kraft ägande dom föreligger förordna därom, efter vad som skäligt finnes.	beslut eller genom avtal blivit bestämt om sådant bidrag äge rätten, på yrkande, att för tiden intill dess laga kraft ägande dom föreligger förordna därom, efter vad som skäligt finnes.
28 §[1]	
Vill make eller hans arvinge, att egendom skall sättas under särskild vård och förvaltning, efter vad som stadgas i 9 kap. 6 §, 11 kap. *17 eller 23 §* eller 12 kap. 5 §, söke han hos rätten förordnande därom. Sådant förordnande må, om sökanden det äskar, meddelas att gälla till dess ärendet av rätten avgöres. Det kan även dessförinnan när som helst återkallas.	Vill make eller hans arvinge, att egendom skall sättas under särskild vård och förvaltning, efter vad som stadgas i 9 kap. 6 §, 11 kap. *9 §* eller 12 kap. 5 §, söke han hos rätten förordnande därom. Sådant förordnande må, om sökanden det äskar, meddelas att gälla till dess ärendet av rätten avgöres. Det kan även dessförinnan när som helst återkallas.
Innan förordnande, varom nu är sagt, meddelas, skall tillfälle beredas andra maken att yttra sig över ansökningen.	
Förordnande gånge utan hinder av förd klagan i verkställighet, såvida ej förbud däremot kommer från hovrätten.	
29 §[2]	
I äktenskapsmål, boskillnadsmål, mål rörande bodelning och mål om underhåll *eller skadestånd* som avses i denna balk skall underrätt vid handläggning, som enligt vad eljest är föreskrivet skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, bestå av en lagfaren domare och nämnd. Vad nu sagts gäller även annat mål som handlägges i samma rättegång.	I äktenskapsmål, boskillnadsmål, mål rörande bodelning och mål om underhåll som avses i denna balk skall underrätt vid handläggning, som enligt vad eljest är föreskrivet skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, bestå av en lagfaren domare och nämnd. Vad nu sagts gäller även annat mål som handlägges i samma rättegång.
32 §[3]	
Mot beslut, som av underrätt meddelats under rättegången i fråga, varom förmäles i 9 kap. 6 eller 9 §, 11 kap. *20 eller 23 §* eller detta kap. 11, 24 eller 25 §, skall talan föras särskilt.	Mot beslut, som av underrätt meddelats under rättegången i fråga, varom förmäles i 9 kap. 6 eller 9 §, 11 kap. *12 §* eller detta kap. 11, 24 eller 25 §, skall talan föras särskilt.
Mot hovrättens beslut i fråga, som nu nämnts, må talan ej föras.	

[1] Senaste lydelse 1946: 822
[2] Senaste lydelse 1969: 256
[3] Lydelse enligt 1969: 256

Övergångsbestämmelser

1. Denna lag träder i kraft den ..... Genom nya lagen upphäves lagen (1915: 434) om fullföljd av talan mot beslut i vissa ärenden rörande äktenskaps ingående och lagen (1915: 437) om äktenskaps ingående i vissa fall inför svensk myndighet i utlandet.

2. Har före ikraftträdandet väckts talan om anspråk enligt 1 kap. 2, 3 eller 6 § i dess äldre lydelse, tillämpas äldre lag. Detsamma gäller såvida anspråk, som avses i sistnämnda paragraf, före ikraftträdandet framställts hos den som sitter i boet.

3. Har före ikraftträdandet länsstyrelsens tillstånd till äktenskap sökts enligt 2 kap. 1 § äldre lag, handlägges ärendet enligt denna.

4. Hindersprövning som skett före ikraftträdandet gäller som hindersprövning enligt nya lagen under fyra månader från prövningen. Intyg om sådan hindersprövning behöver ej företes enligt 1 kap. 3 § 2. nya lagen, om anmälan om ingående av äktenskap mottages av präst, som tjänstgör i den församling där hindersprövningen skett.

5. Bestämmelserna i 4 kap. 9 § andra stycket äldre lag skall alltjämt gälla i fråga om vigsel som ägt rum före ikraftträdandet.

6. Äldre lydelsen av 5 kap. 7 § tillämpas alltjämt, när talan väckts före ikraftträdandet.

7. Har före ikraftträdandet talan om återgång väckts, tillämpas alltjämt äldre lag.

Har före ikraftträdandet dömts till återgång eller talan därom väckts eller äktenskap, som kunde ha dömts att återgå, upplösts genom makes död, skall även vad i äldre lag föreskrives om verkan av återgång samt om bodelning, underhåll och skadestånd äga tillämpning.

8. Äldre lags bestämmelser om hemskillnad och om äktenskapsskillnad efter hemskillnad tillämpas alltjämt, när före ikraftträdandet dömts till hemskillnad eller talan därom väckts. Makar kan dock efter gemensam ansökan erhålla äktenskapsskillnad enligt nya lagen. Väckes talan om äktenskapsskillnad sedan fem år förflutit från ikraftträdandet eller den senare dag dom på hemskillnad vann laga kraft, tillämpas nya lagen.

Har talan om äktenskapsskillnad väckts före ikraftträdandet, skall äldre lag tillämpas.

Har före ikraftträdandet dömts till hemskillnad eller äktenskapsskillnad eller skall med avseende på hemskillnad eller äktenskapsskillnad äldre lag tillämpas, skall i stället för motsvarande bestämmelser i nya lagen tillämpas vad i äldre lag föreskrives om verkan av hemskillnad samt om bodelning, underhåll och skadestånd.

9. Bestämmelserna i 13 kap. i deras äldre lydelse tillämpas alltjämt, när enligt äldre lag dömts till återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad.

10. I mål som skall prövas enligt äldre lag tillämpas alltjämt bestämmelserna i 15 kap. i deras äldre lydelse.

11. Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i nya lagen, tillämpas i stället den nya bestämmelsen.

Förslag till
Lag om ändring i föräldrabalken (1949: 381)

Härigenom förordnas i fråga om föräldrabalken (1949: 381),

dels att 6 kap. 7 och 12 §§, 7 kap. 9 §, 8 kap. 1 § samt 11 kap. 1 och 2 §§ skall ha nedan angivna lydelse,

dels att i 6 kap. skall införas en ny paragraf, 12a §, av nedan angivna lydelse.

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
6 KAP.	
7 §	
Leva föräldrarna på grund av söndring åtskilda, har rätten på ansökan av endera att förordna, vilken av dem skall hava vårdnaden om barnen eller, om ej alla barnen böra stå under den enes vårdnad, huru de skola fördelas mellan föräldrarna. Äro föräldrarna ense, give rätten sitt beslut i överensstämmelse med vad de önska, såframt det ej är uppenbart stridande mot barnens bästa; åsämjas de ej, bestämme rätten efter vad med hänsyn *främst* till barnens bästa finnes skäligt. *Bär endera huvudsakligen skulden till sammanlevnadens hävande, och äro de lika skickade att hava vårdnaden om barnen, vare den andre närmast därtill.* Finnes med hänsyn till barnens bästa uppenbart, att ingendera av föräldrarna bör utöva vårdna-	Leva föräldrarna på grund av söndring åtskilda, har rätten på ansökan av endera att förordna, vilken av dem skall hava vårdnaden om barnen eller, om ej alla barnen böra stå under den enes vårdnad, huru de skola fördelas mellan föräldrarna. Äro föräldrarna ense, give rätten sitt beslut i överensstämmelse med vad de önska, såframt det ej är uppenbart stridande mot barnens bästa; åsämjas de ej, bestämme rätten efter vad med hänsyn till barnens bästa finnes skäligt. Finnes med hänsyn till barnens bästa uppenbart, att ingendera av föräldrarna bör utöva vårdnaden, skall denna anförtros åt särskilt förordnad förmyndare. Dömes till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna, meddele rätten tillika förordnande

(Nuvarande lydelse)

den, skall denna anförtros åt särskilt förordnad förmyndare.

Dömes till *återgång av föräldrarnas äktenskap eller till hemskillnad eller* äktenskapsskillnad mellan *dem*, meddele rätten tillika förordnande angående vårdnaden om barnen; och skall därvid vad i första stycket är stadgat äga motsvarande tillämpning.

(Föreslagen lydelse)

angående vårdnaden om barnen; och skall därvid vad i första stycket är stadgat äga motsvarande tillämpning.

12 §[1]

Barn utom äktenskap står under moderns vårdnad till dess det fyllt tjugu år eller ingått äktenskap. Äro föräldrarna ense, att *fadern skall träda i moderns ställe, varde han, på anmälan, av rätten förordnad att övertaga vårdnaden om barnet, om han är lämplig därtill. Finnes modern ej vara lämplig att utöva vårdnaden, eller dör hon, skall rätten på ansökan av fadern eller barnavårdsmannen eller på anmälan av allmän åklagare eller barnavårdsnämnd överflytta vårdnaden å fadern eller särskilt förordnad förmyndare.* Vad i 2–4 och 10 §§ stadgas med avseende å vårdnad om barn i äktenskap skall äga motsvarande tillämpning beträffande barn utom äktenskap.

Barn utom äktenskap står under moderns vårdnad till dess det fyllt tjugu år eller ingått äktenskap. *På ansökan av fadern skall dock rätten överföra vårdnaden till honom, om det finnes skäligt med hänsyn till barnets bästa.* Äro föräldrarna ense, *att vårdnaden skall överföras till fadern, skall rätten på anmälan besluta i enlighet därmed, om det icke är uppenbart stridande mot barnets bästa.*

Inträffar i fråga om den av föräldrarna som har vårdnaden om barnet sådant fall som avses i 6 § eller dör han, skall rätten på ansökan av den andre eller barnavårdsman eller på anmälan av allmän åklagare eller barnavårdsnämnd förordna den andre att utöva vårdnaden, såvida ej denna med hänsyn till barnets bästa finnes böra anförtros åt särskilt förordnad förmyndare.

Vad i 2–4 och 10 §§ stadgas med avseende på vårdnad om barn i äktenskap skall äga motsvarande tillämpning beträffande barn utom äktenskap.

12a §

Vilja sammanboende föräldrar till barn utom äktenskap att barnet skall stå under deras gemensamma vårdnad, äge de göra anmälan härom till myndighet, som Konungen bestämmer. Efter sådan anmälan skall i fråga om vårdnaden om barnet även vad som stadgas i 1 och 5–9 §§ med avseende på vårdnad om barn i äktenskap gälla i tillämpliga delar.

[1] Senaste lydelse 1969: 157

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
	Vad i första stycket sägs skall gälla även i fråga om barn i äktenskap, vars föräldrar sammanbo efter dom på äktenskapsskillnad. Bestämmelserna i 1–10 §§ skola därvid gälla i tillämpliga delar.

7 KAP.

9 §

Är avtal, som makar med avseende å förestående *återgång av äktenskap, hemskillnad eller* äktenskapsskillnad slutit om underhåll till barn, uppenbart obilligt för ena maken, må avtalet, *om det ej ingåtts under hemskillnad*, på hans talan av rätten jämkas. *I fråga om tid, inom vilken sådant klander skall väckas, äge vad i 11 kap. 29 § andra punkten giftermålsbalken är stadgat motsvarande tillämpning.*	Är avtal, som makar med avseende å förestående äktenskapsskillnad slutit om underhåll till barn uppenbart obilligt för ena maken, må avtalet på hans talan av rätten jämkas. *Har talan ej väckts inom ett år från det äktenskapsskillnaden meddelades, är rätten till talan förlorad.*

8 KAP.

1 §

För barn i äktenskap skall barnavårdsman förordnas, såframt föräldrarna leva åtskilda på grund av söndring eller *efter vunnen hemskillnad eller* deras äktenskap är upplöst samt antingen den av föräldrarna vilken vårdnaden om barnet tillerkänts gör framställning om sådant förordnande eller barnavårdsnämnden av särskild anledning finner det erforderligt. Vad nu sagts för det fall att föräldrarna leva åtskilda eller deras äktenskap är upplöst skall ock gälla, där jämlikt 6 kap. 6 § rätten förordnat, att vårdnaden om barnet skall tillkomma allenast den ene av föräldrarna.	För barn i äktenskap skall barnavårdsman förordnas, såframt föräldrarna leva åtskilda på grund av söndring eller deras äktenskap är upplöst samt antingen den av föräldrarna vilken vårdnaden om barnet tillerkänts gör framställning om sådant förordnande eller barnavårdsnämnden av särskild anledning finner det erforderligt. Vad nu sagts för det fall att föräldrarna leva åtskilda eller deras äktenskap är upplöst skall ock gälla, där jämlikt 6 kap. 6 § rätten förordnat, att vårdnaden om barnet skall tillkomma allenast den ene av föräldrarna.

Har make vid domstol framställt yrkande, att vårdnaden måtte tillerkännas honom, skall, efter framställning av endera parten eller där barnavårdsnämnden av särskild anledning finner det erforderligt, barnavårdsman förordnas för tiden intill dess vårdnadsfrågan slutligt avgjorts.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

11 KAP.

1 §[1]

För underårigt barn i äktenskap vare föräldrarna förmyndare. Dör en av föräldrarna, eller kan någon av dem enligt 4 § icke vara förmyndare, eller varder någon av dem entledigad från förmynderskapet, vare den andre barnets förmyndare.

Går föräldrarnas äktenskap åter eller vinna de hemskillnad eller äktenskapsskillnad, vare den barnets förmyndare, som skall hava vårdnaden om det. Varder eljest förordnat att vårdnaden skall tillkomma allenast den ene av föräldrarna, vare han ock förmyndare.

Dömes till äktenskapsskillnad *mellan föräldrarna*, vare den barnets förmyndare, som skall hava vårdnaden om det; *och skola bestämmelserna i första stycket gälla, om barnet efter föräldrarnas anmälan enligt 6 kap. 12 a § andra stycket står under deras gemensamma vårdnad.* Varder eljest förordnat att vårdnaden skall tillkomma allenast den ene av föräldrarna, vare han ock förmyndare.

2 §

För underårigt barn utom äktenskap vare modern förmyndare. Har vårdnaden om barnet tillagts fadern, vare han dess förmyndare.

För underårigt barn utom äktenskap vare modern förmyndare. Har vårdnaden om barnet tillagts fadern, vare han dess förmyndare. *Står barnet efter föräldrarnas anmälan enligt 6 kap. 12 a § första stycket under deras gemensamma vårdnad, skall vad som stadgas i 1 § med avseende på barn i äktenskap gälla i tillämpliga delar.*

1. Denna lag träder i kraft den

2. Dömes efter ikraftträdandet till återgång eller hemskillnad enligt bestämmelserna i giftermålsbalken i dess lydelse före den ....., skall vad i 6 kap. 7 § andra stycket är föreskrivet om förordnande angående vårdnaden om barn när det dömes till äktenskapsskillnad äga motsvarande tillämpning.

3. I fråga om avtal som före ikraftträdandet slutits med avseende på förestående återgång av äktenskap eller hemskillnad eller efter ikraftträdandet ingåtts under hemskillnad, skall den äldre lydelsen av 7 kap. 9 § alltjämt äga tillämpning.

4. Den äldre lydelsen av 8 kap. 1 § tillämpas alltjämt, när det dömts till hemskillnad.

[1] Senaste lydelse 1971: 870

Förslag till
Lag om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad

Härigenom förordnas som följer.

1 § Denna lag äger tillämpning vid upplösning av varaktig samlevnad mellan ogift man och ogift kvinna, som har eller har haft barn tillsammans.

2 § Innehar den ena av parterna hyres- eller bostadsrätt till lägenhet, vilken uteslutande eller huvudsakligen skolat tjäna som parternas gemensamma bostad, äger den andra lösa rätten, om han bäst behöver bostaden och det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.

Lösningsrätten skall göras gällande hos den som innehar rätten till lägenheten inom tre månader från samlevnadens hävande.

Enas ej parterna om lösningsrätten, skall rätten på yrkande av part som har lösningsrätt tillägga honom hyres- eller bostadsrätten.

3 § Om samlevnaden upplöses genom ena partens död skall beträffande rätt för andra parten att övertaga hyres- eller bostadsrätten bestämmelserna i 2 § äga motsvarande tillämpning.

4 § Part som enligt denna lag övertager hyres- eller bostadsrätt är skyldig ersätta andra parten eller hans dödsbo egendomens värde. Ersättningen skall erläggas vid övertagandet. Om synnerliga skäl föreligger får dock betalningen anstå mot att parten ställer godtagbar säkerhet.

Enas ej parterna om ersättningen bestämmes den av rätten.

5 § Uthyres sådan bostad som avses i 2 § av ena parten eller hans dödsbo helt eller delvis till annan utan andra partens samtycke och kan uthyrningen äventyra dennes rätt enligt denna lag, skall på andra partens yrkande uthyrningen gå åter, om han väcker talan därom

inom tre månader från det han fick kännedom om uthyrningen. Han kan även föra talan om hyresgästens avhysning. Rätten får medgiva hyresgästen skäligt anstånd med avflyttningen.

Vägrar part att samtycka till uthyrning, kan rätten på ansökan tillåta den, om skäl till vägran saknas. I fråga om rättens domförhet och sammanträde vid avgörande av sådant ärende skall gälla vad för motsvarande fall är föreskrivet om ärende som angår medgivande till åtgärd enligt 6 kap. 6 § giftermålsbalken.

6 § Bestämmelserna i 5 § skall äga motsvarande tillämpning på överlåtelse eller pantsättning av hyres- eller bostadsrätt som avses i 2 §.

7 § Med hyres- och bostadsrätt likställes andel däri.

Är hyresrätt knuten till andelsrätt i förening eller bolag, skall vad i lagen är föreskrivet om bostadsrätt äga motsvarande tillämpning.

Denna lag träder i kraft den . . . . . och gäller till utgången av

Lagen äger icke tillämpning om samlevnaden hävts före lagens ikraftträdande.

Har lösningsrätt påkallats under lagens giltighetstid, skall även efter denna tid bestämmelserna i lagen äga tillämpning i fråga om rätten till hyres- eller bostadsrätt.

Förslag till
Lag om ändring i jordabalken (1970: 994)

Härigenom förordnas beträffande jordabalken (1970: 994), att 12 kap. 33 och 47 §§ skall ha nedan angivna lydelse.

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
12 KAP.	
33 §	
Bestämmelserna i 32 § äger motsvarande tillämpning på hyresrättens övergång genom bodelning, arv, testamente, bolagsskifte eller liknande förvärv.	
Har hyresrätten till lägenhet, som varit avsedd att uteslutande eller huvudsakligen användas som gemensam bostad för hyresgästen och hans make, tillagts maken genom bodelning eller skifte med anledning av boskillnad, *hemskillnad*, äktenskapsskillnad, *äktenskapets återgång* eller hyresgästens död, får dock maken träda i hyresgästens eller dödsboets ställe. Sådan rätt tillkommer även efterlevande make som är ensam arvinge efter hyresgästen.	Har hyresrätten till lägenhet, som varit avsedd att uteslutande eller huvudsakligen användas som gemensam bostad för hyresgästen och hans make, tillagts maken genom bodelning eller skifte med anledning av boskillnad, äktenskapsskillnad eller hyresgästens död, får dock maken träda i hyresgästens eller dödsboets ställe. Sådan rätt tillkommer även efterlevande make som är ensam arvinge efter hyresgästen.

För tid efter det att hyresvärden underrättats om att hyresrätten tillagts hyresgästens make enligt andra stycket svarar hyresgästen eller hans dödsbo ej för sina förpliktelser enligt hyresavtalet. Hyresgästens make svarar jämte hyresgästen eller hans dödsbo för sådana förpliktelser enligt avtalet som hänför sig till tiden före underrättelsen.

(Nuvarande lydelse) (Föreslagen lydelse)

Andra och tredje styckena äger motsvarande tillämpning, när lägenheten hyrts av makarna gemensamt.

Vad som i denna paragraf sägs om make skall äga motsvarande tillämpning i fråga om den som övertagit hyresrätt enligt lagen (.....) om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad.

47 §

Har lägenhet hyrts av flera gemensamt och har de på grund av uppsägning, som gjorts av en av dem, eller till följd av annan omständighet, som hänför sig till endast en av dem, ej gemensamt rätt till förlängning av hyresavtalet, är medhyresgästen berättigad till förlängning, om hyresvärden skäligen kan nöjas med honom som hyresgäst. Vad som sagts nu gäller ej när hyresrätten är förverkad eller hyresavtalet kan uppsägas enligt 28 § utan att likväl hyresvärden uppsagt avtalet på någon av dessa grunder. Är medhyresgästen make till den som uppsagt avtalet eller eljest föranlett att hyresgästerna ej gemensamt har rätt till förlängning av avtalet, har han den rätt som angivits även när hyresrätten är förverkad på annan grund än dröjsmål med betalning av hyra. Detta gäller också när hyresvärden bringar hyresavtalet att upphöra på grund av förverkandet.

Om hyresgäst, som är gift och vars make ej har del i hyresrätten, uppsäger hyresavtalet eller vidtager annan åtgärd för att bringa det att upphöra eller om han i annat fall ej har rätt till förlängning av avtalet, är maken, om han har sin bostad i lägenheten, berättigad till förlängning, såvida hyresvärden skäligen kan nöjas med honom som hyresgäst. Vad som sagts nu gäller också när hyresvärden uppsagt hyresavtalet att upphöra på grund av förverkande eller förhållande som avses i 28 §. Bestämmelserna i 48–53 §§ om hyresgäst äger tillämpning även i fråga om hyresgästs make.

Förlänges hyresavtal i fall som avses i andra stycket, svarar båda makarna för förpliktelserna enligt avtalet för tiden före förlängningen, om ej annat avtalas med hyresvärden.

Vad som i denna paragraf sägs om make skall äga motsvarande tillämpning i fråga om den som enligt lagen (.....) om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad är berättigad att vid upplösningen övertaga hyresrätt.

Denna lag träder i kraft den

Sker bodelning med anledning av hemskillnad eller äktenskapets återgång tillämpas den äldre lydelsen av 33 §.

Förslag till
Lag om ändring i lagen (1959: 157) med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad

Härigenom förordnas, att 1 och 2 §§ lagen (1959: 157) med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad skall ha nedan angivna lydelse.

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
1 §	
Vid bodelning eller skifte i anledning av *äktenskaps återgång, hemskillnad eller* äktenskapsskillnad må, utan hinder av vad därom eljest är stadgat, fastighet, vilken uteslutande eller huvudsakligen skolat tjäna som makarnas gemensamma bostad och vilken utgör giftorättsgods eller samfälld egendom, på makes begäran tilläggas honom, såframt han bäst behöver bostaden samt det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.	Vid bodelning eller skifte i anledning av äktenskapsskillnad må, utan hinder av vad därom eljest är stadgat, fastighet, vilken uteslutande eller huvudsakligen skolat tjäna som makarnas gemensamma bostad och vilken utgör giftorättsgods eller samfälld egendom, på makes begäran tilläggas honom, såframt han bäst behöver bostaden samt det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.
2 §	
Hava makar eller en av dem förhyrt lägenhet för att uteslutande eller huvudsakligen användas såsom makarnas gemensamma bostad och *går äktenskapet åter eller* dömes till *hemskillnad eller* äktenskapsskillnad mellan dem, skall på makes begäran hyresrätten, ändå att den icke utgör giftorättsgods eller	Hava makar eller en av dem förhyrt lägenhet för att uteslutande eller huvudsakligen användas såsom makarnas gemensamma bostad och dömes till äktenskapsskillnad mellan dem, skall på makes begäran hyresrätten, ändå att den icke utgör giftorättsgods eller samfälld egendom, genom bodelning eller

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
samfälld egendom, genom bodelning eller skifte tilläggas endera av makarna. Företräde skall härvid tillkomma den make som bäst behöver bostaden, såframt det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.	skifte tilläggas endera av makarna. Företräde skall härvid tillkomma den make som bäst behöver bostaden, såframt det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt.

Denna lag träder i kraft den

Sker bodelning i anledning av äktenskapets återgång eller hemskillnad tillämpas den äldre lydelsen av 1 och 2 §§.

Förslag till
Lag om ändring i ärvdabalken (1958: 637)

Härigenom förordnas att 3 kap. 8 § ärvdabalken (1958: 637) skall upphöra att gälla vid utgången av .... Bestämmelsen skall dock alltjämt tillämpas, om arvlåtaren avlidit, innan bestämmelsen upphörde att gälla. Den skall vidare alltjämt tillämpas vid arvlåtarens död efter denna tidpunkt, om giftermålsbalkens bestämmelser om återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad i sin lydelse före den .... var tillämpliga på hans äktenskap.

Förslag till
Lag om ändring i brottsbalken (1962: 700)

Härigenom förordnas, att 6 kap. 5 § samt 7 kap. 2 och 6 §§ brottsbalken (1962: 700) skall ha nedan angivna lydelse.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

6 KAP.

5 §

Har någon samlag med eget barn eller dess avkomling, dömes för *otukt med avkomling* till fängelse i högst två år.

Den som har samlag med sitt *syskon*, dömes för otukt med syskon till fängelse i högst ett år.

Den som har samlag med sitt *helsyskon*, dömes för otukt med syskon till fängelse i högst ett år.

Vad i denna paragraf sägs gäller ej den som förmåtts till gärningen medelst olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt.

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
7 KAP.	
2 §	
Om någon gifter sig med den som till följd av sinnessjukdom eller tillfällig sinnesförvirring eller av annan sådan orsak ej äger rättslig handlingsförmåga, *eller om någon ingår äktenskap som på yrkande av andra maken kan för villfarelse eller svek dömas att återgå*, dömes för olaga giftermål till böter eller fängelse i högst två år. Detsamma skall gälla, om någon tvingar annan till giftermål.	Om någon gifter sig med den som till följd av sinnessjukdom eller tillfällig sinnesförvirring eller av annan sådan orsak ej äger rättslig handlingsförmåga, dömes för olaga giftermål till böter eller fängelse i högst två år. Detsamma skall gälla, om någon tvingar annan till giftermål.
6 §	
Olaga giftermål må ej åtalas, med mindre *för gärningen blivit dömt till återgång av äktenskapet.*	Olaga giftermål må ej åtalas, med mindre *äktenskapet upplösts genom äktenskapsskillnad.*

Egenmäktighet med barn må ej åtalas av åklagare, med mindre åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt.

1. Denna lag träder i kraft den

2. Äldre lydelsen av 7 kap. 6 § tillämpas alltjämt när det dömts till återgång.

3. Olaga giftermål får ej åtalas om domen på äktenskapsskillnad meddelats enligt bestämmelserna i giftermålsbalken i dess lydelse före den

Förslag till

Lag om ämbetsansvar i vissa fall för mottagare av anmälan om ingående av äktenskap

Härigenom förordnas som följer.

Åsidosätter den som är behörig att mottaga i 1 kap. 2 § giftermålsbalken avsedda anmälningar om ingående av äktenskap vad som åligger honom i sådan egenskap, dömes även om det ej sker i utövning av befattning med vilken ämbetsansvar är förenat, för tjänstefel till böter eller, om brottet är grovt, fängelse i högst ett år efter vad som sägs i 20 kap. 4 § brottsbalken.

Denna lag träder i kraft den ....., då lagen (1948:491) om ämbetsansvar för vigselförrättare i vissa fall skall upphöra att gälla.

Sammanfattning

Översikt

I betänkandet lägger de sakkunniga fram förslag till lag om ändring i giftermålsbalken, förslag till lag om ändring i föräldrabalken och förslag till lag om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad.

Förslaget till ändring i giftermålsbalken innebär i huvudsak att

1. balkens regler om trolovning upphävs,
2. vissa äktenskapshinder avskaffas,
3. äktenskap mellan halvsyskon medges efter dispens,
4. reglerna för hindersprövning förenklas,
5. formen för ingående av äktenskap görs enhetlig i det ett anmälningsförfarande ersätter de nuvarande vigselformerna,
6. reglerna för makars förhållande till varandra i personligt hänseende utgår och inga rättsverkningar knyts till skuld till familjeupplösningen,
7. återgången avskaffas som form för upplösning av äktenskap,
8. äktenskapsskillnaden frigörs från krav på förutgången särlevnad eller förefintligheten av särskild skillnadsgrund,
9. hemskillnaden avskaffas och ersätts med en betänketid på sex månader när makarna är oense om skilsmässa eller har gemensam vårdnad om barn under 16 år,
10. medlingen görs frivillig och
11. avsteg skall i vissa fall av bodelning efter äktenskapsskillnad göras från regeln om hälftendelning av giftorättsgodset.

I föräldrabalken föreslås i huvudsak sådana ändringar med avseende på barn utom äktenskap att de i vårdnadshänseende blir mera jämställda med barn i äktenskap. Frågan vem av föräldrarna som skall ha vårdnaden, skall, om fadern vill överta denna, avgöras utifrån barnets bästa. Möjlighet föreslås införd för samboende ogifta föräldrar att få vårdnaden om sina barn gemensamt.

I fråga om den gemensamma bostaden vid upplösning av äktenskapsliknande samlevnad föreslås rätt för den part som är i större behov av bostaden än den part som har hyres- eller bostadsrätten att av denne lösa till sig rätten till bostaden.

De nu angivna förslagen, som rör de centrala delarna av de sakkunnigas hittillsvarande arbete, föranleder åtskilliga ändringar i annan lagstiftning. Förslag till sådana ändringar läggs fram i de hänseenden, där ändringarna synts vara omedelbart påkallade, medan övriga ändringar ansetts kunna anstå i avbidan på att ändringar vidtas av annan anledning eller att de återstående utredningsuppgifterna enligt direktiven slutförts. Såvitt avser anpassningen av den svenska internationellrättsliga lagstiftningen till reformen har inga förslag utarbetats. Bakgrunden

härtill är att familjerättskommittén i betänkandet "Internationell äktenskaps- och arvsrätt" (SOU 1969: 60) lagt fram förslag till lag om internationellrättsliga förhållanden rörande äktenskap.

Familjens funktioner

Efter en inledning (kap. 1) med redovisning av direktiven för utredningsarbetet i de delar, som omfattas av betänkandet, och för de kontakter som ägt rum med motsvarande kommittéer i Danmark, Finland och Norge, lämnas i kap. 2 först en översiktlig framställning över familjens funktioner och deras betydelse för familjens sammanhållning. Framställningen syftar till att ge en anvisning om hur mångfacetterad den samlevnadssituation är, för vilken det rättsliga äktenskapet är avsett. För flertalet funktioner berörs generellt sett betydelsen av förändringar i samhällsstrukturen med särskild tonvikt på hur vissa uppgifter, som tidigare bara kunnat fullgöras av familjen, övertagits eller kan övertas av samhället utanför denna. Det konstateras att förändringarna i samhällsstrukturen och ändrade förutsättningar för den sexuella behovstillfredsställelsen – separation mellan sexualliv och fortplantning samt den i vissa hänseenden förändrade synen på sexuallivet – lett till förskjutningar de olika familjefunktionerna emellan med avseende på deras inbördes betydelse för familjesammanhållningen. I samma mån som familjen förlorat i betydelse som en fast ekonomisk enhet för produktion av nyttigheter för familjemedlemmarnas behov och som den grupp som har att tillgodose den enskildes behov av skydd, har sålunda dess uppgift att ge den enskilde en känslomässig gemenskap ökat i betydelse. Konsekvensen härav är att brister på det känslomässiga området lättare leder till familjens upplösning än förr, när den känslomässiga funktionen ofta fick underordna sig den ekonomiska nödvändigheten. Det konstateras också att medan familjens reproduktiva funktion består, har dess uppfostrande funktion ändrat karaktär. Att ett inbördes ekonomiskt beroende med sammanhållande effekter uppkommer mellan mannen och kvinnan redan på grund av den faktiska situationen, när de väljer eller är hänvisade till att inom familjen svara för vården och tillsynen av sina barn belyses vidare, liksom också att en långvarig fast arbetsfördelning mellan föräldrarna i fråga om hemarbete och förvärvsarbete får eftersläpande effekter i fråga om den hemarbetandes förutsättningar att göra sig ekonomiskt självständig. Med utgångspunkt i att barnet har behov av båda föräldrarna sägs att ansvaret för barnen leder till att föräldrarna får ett ansvar också för varandra.

Översikten av familjefunktionerna utmynnar i ett konstaterande av att de olika funktionerna griper in i varandra i ett komplicerat mönster, och att en försvagning av den sammanhållande effekten inom ett funktionsområde kan neutraliseras av en fast integration inom ett annat. Möjligheterna att upplösa en familj är i åtskilliga hänseenden direkt beroende av det utanförliggande samhällets beredskap att överta uppgifter som fullgörs inom familjen.

Det rättsliga äktenskapet

I ett följande avsnitt i kap. 2 söker de sakkunniga belysa det rättsliga äktenskapets funktioner men uppehåller sig först vid innebörden i begreppet äktenskap. I detta hänseende berörs begreppets dubbla innebörd: det betecknar i det allmänna språkbruket dels rättsfiguren äktenskap, dels den samlevnad som klätt sig i det rättsliga äktenskapets form. Att det rättsliga äktenskapet inte alltid motsvaras av en faktisk samlevnad och att å andra sidan samlevnad med familjefunktioner inte sällan förekommer utan det rättsliga äktenskapets form berörs också. På grundval av bearbetningar av statistiskt material, redovisade i en bilaga till betänkandet, anges att ca 6,5 % av samlevnadsfallen är samlevnad utan äktenskap.

Äktenskapslagstiftningens uppgift antar de sakkunniga vara i första hand att tillhandahålla regler för att lösa de konflikter som kan uppkomma i samlevnaden mellan man och kvinna eller med anledning av samlevnadens upplösning. I det dessa konflikter hänför sig till en speciell social situation, nämligen en samlevnad med familjefunktioner, skiljer de sig från de konflikter som uppstår mellan individer i allmänhet och motiverar därför särskilda regler. Det konstateras att när det gäller konflikter på det personliga samlevnadsområdet, bortsett från konflikter som rör den sexuella troheten, föga ledning ges i lagen för hur konflikter skall lösas.

På det ekonomiska området avgränsar lagen däremot olika konfliktsituationer och ger så långt möjligt konkreta normer för hur avvägningen mellan de motstridiga intressena skall ske. Det rör sig här om regler såväl för den löpande försörjningen som med avseende på mannens och kvinnans egendom och hur det skall förfaras med den vid familjens upplösning.

Vidare behandlas äktenskapslagstiftningens funktion att i vissa hänseenden reglera förhållandet mellan å ena sidan mannen och kvinnan och å andra sidan det utanförliggande samhället. Det påpekas bl. a. att det är ett allmänt intresse att de lösningar, som mannens och kvinnans inbördes konflikter får, blir samstämda med det utanförliggande samhällets struktur. Lagstiftningens funktion såsom instrument att påverka familjebildningen (genom att uppställa vissa äktenskapshinder) och familjestabiliteten (genom att ange villkoren för upplösning av äktenskap) berörs också. Vidare framhålls att äktenskapet tillhandahåller en praktiskt användbar utgångspunkt, när man i olika regleringar utanför äktenskapslagstiftningen vill ge särregler, grundade på samhörigheten mellan mannen och kvinnan i en familj, eller har att tillämpa sådana särregler.

Ramen för reformen

I kap. 3 behandlar de sakkunniga några övergripande frågor med utgångspunkt framför allt i direktivens allmänna riktlinjer för reformen. Det framhålls till en början att en allmän ram för lagstiftningen om familjen ges i de principer som kommit till uttryck i det internationella arbetet på att trygga de mänskliga rättigheterna och till vilka vårt land anslutit sig. I en bilaga till betänkandet återges de delar av FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och en av vissa FN-konventioner och europeiska konventioner som direkt tar sikte på familjen och äktenskapet. Mera avgränsade övergripande frågor, som behandlas under särskilda avsnitt, är lagstiftningens neutralitet till formen för familjebildningen, förhållandet till etiska värderingar, äktenskapets frivillighet och makarnas ekonomiska självständighet och jämlikhet.

Neutralitet till formen

I fråga om neutraliteten till formen för familjebildningen söker de sakkunniga först klarlägga vad som skall förstås med neutralitet och finner att den kan ges två tolkningar. Den ena innebär att det allmänna väl kan tillhandahålla – under samlingsbeteckningen äktenskap – ett särskilt regelkomplex som är utformat för att lösa de problem som uppkommer vid mannens och kvinnans samlevnad med familjefunktioner, men inte skall resa några anspråk på att de skall utnyttja regelkomplexet genom att ingå äktenskap. Samhället ställer sig neutralt genom att ge dem full frihet att välja. Den andra tolkningen innebär att neutralitet föreligger bara om den samhälleliga regleringen av mannens och kvinnans inbördes relationer och av deras förhållande till det utanförliggande samhället är densamma, oavsett om de ingått äktenskap eller ej. Neutraliteten förverkligas då på så sätt att äktenskapet varken ger fördelar eller medför nackdelar som inte är för handen redan på grund av den faktiska

samlevnadssituationen eller, med direktivens ord, lagstiftningen om äktenskapet privilegierar inte en samlevnadsform framför andra. De sakkunniga konstaterar att de två formerna av neutralitet inte kan förverkligas samtidigt.

Neutralitetsaspekten gör sig enligt de sakkunniga gällande i två hänseenden, nämligen dels inom det område som äktenskapslagstiftningen reglerar, dels inom de olika regleringar utanför detta område som tar äktenskapet till utgångspunkt för särbestämmelser, sakligt grundade på mannens och kvinnans samhörighet, exempelvis inom social- och skatterätt. Såvitt avser det av äktenskapslagstiftningen reglerade området finner de sakkunniga att ett förverkligande av neutralitetstanken genom att konsekvent ge samma regler för samlevande ogifta som för gifta skulle beröva äktenskapet som rättsligt institut dess materiella innehåll. Det skulle också strida mot direktivens uttalande att äktenskapet även framdeles bör ha en central plats i familjerätten. Det bör emellertid inte utesluta att det på särskilda punkter kan komma ifråga att av sociala eller andra särskilda skäl ge regler för samlevande ogifta av samma innehåll som reglerna för gifta. De sakkunniga konstaterar att man dock i sådana fall måste beakta dels att man kan nå effekter i direkt strid med de samlevandes vilja, nämligen om de underlåter att gifta sig just i syfte att undgå en rättslig reglering av sin förbindelse, dels att betydande svårigheter möter att precisera den faktiska situation, i vilken samma regler som för gifta skall gälla.

Såvitt avser likabehandling oavsett civilståndet av samma faktiska situation på områden utanför det som äktenskapslagstiftningen täcker pekar de sakkunniga bl. a. på att praktiska svårigheter kan följa av nödvändigheten att i sådana fall alltid utreda de faktiska förhållandena så snart olika regler gäller för samlevande och ensamstående.

Sammanfattningsvis uttalar de sakkunniga att det, om äktenskapet skall behållas som ett rättsinstitut med en central roll, är svårt att konsekvent utforma lagstiftningen på ett sätt som kan anses innebära en långtgående neutralitet till samlevnadsformen. Detta utesluter inte att i vissa hänseenden samma regler kan ges för samlevande, vare sig de ingått äktenskap eller ej. Särskilt inom områden utanför det som äktenskapslagstiftningen reglerar kan sådan jämställdhet komma ifråga. Äktenskapslagstiftningens uppgift bör vara att lösa praktiska problem som uppkommer till följd av mannens och kvinnans samlevnad med familjefunktioner och att ge sådana lösningar på problemen som både från de enskildas och det allmännas synpunkt är bättre än de lösningar som skulle följa av annars gällande regler.

Etiska värderingar

I ett avsnitt om förhållandet till etiska värderingar kring mannens och kvinnans samlevnad konstaterar de sakkunniga att sådana värderingar förekommer i stort sett i två hänseenden, nämligen i fråga om dels formen för samlevnaden – äktenskap eller fri samlevnad – dels gestaltningen av samlevnaden på det personliga området. I det sistnämnda hänseendet redovisas lagens handlingsnormer och deras bakgrund, vilken sammanställs med antaganden om nu rådande förhållanden. De sakkunniga finner att lagstiftningen bör begränsas till den del av samlevnaden, där problemen kan avgränsas och konkreta regler ges för deras lösning, nämligen den ekonomiska delen. Lagens regler på detta område bör grundas på sådana etiska principer som omfattas av den allmänna värdegemenskapen i vårt samhälle och ge uttryck åt bl. a. principen om mannens och kvinnans jämställdhet och åt tanken att den starkare inte får utnyttja den svagare. Med utgångspunkt i det förda resonemanget konstaterar de sakkunniga att det inte finns utrymme för att i en reviderad familjerättslig lagstiftning knyta rättsverkningar till skuld till familjens upplösning.

Äktenskapets frivillighet

Härefter anlägger de sakkunniga synpunkter på frågan om äktenskapets frivillighet och vilken vikt det motstående intresset av familjestabilitet kan tilläggas. I vad mån rättsliga restriktioner i fråga om möjligheten att upplösa äktenskap kan antas verka sammanhållande på den faktiska familjen diskuteras också. De sakkunniga finner härvid att de rättsliga restriktionerna på sin höjd kan antas ha marginella sammanhållande effekter. De sammanhållande faktorerna antas i stället vara de faktiska svårigheter av ekonomisk, social och psykisk art, som kan möta vid en familjeupplösning. De sakkunniga finner att de nuvarande restriktionerna i fråga om upplösningsmöjligheterna bör slopas och makes vilja att upplösa äktenskapet i stället alltid respekteras. Intresset av att motverka förhastade skilsmässor bör dock föranleda att principen om respekten för makes vilja får lida inskränkning såtillvida att en betänketid bör föregå äktenskapsskillnaden, när makarna inte är ense om upplösningen eller när de gemensamt har vårdnaden av barn under 16 år. Betänketiden bör dock förkortas väsentligt i förhållande till nu gällande minimum för hemskillnadstid.

Ekonomisk självständighet och jämlikhet

I det avsnitt, som avslutar behandlingen av de övergripande frågorna tar de sakkunniga upp vissa principiella resonemang kring makarnas ekonomiska självständighet och jämlikhet. Det påpekas att nuvarande regler genomfört inte bara en formell jämlikhet utan också, till fullföljande av idén om familjen såsom en gemenskap, en materiell jämlikhet i det makarna skall bidra till familjens försörjning var och en efter sin förmåga och, oavsett det egna tillskottets storlek, i lika mån få sina behov tillgodosedda på den standard som de sammanlagda resurserna medger. Dessa ekonomiska grundlinjer accepterar makarnas ekonomiska beroende av varandra, vilket betecknas som naturligt mot bakgrunden av den samhällsstruktur och det familjemönster som rådde vid reglernas tillkomst. Härefter berör de sakkunniga de förändringar som skett i dessa hänseenden men konstaterar att alltjämt bara omkring en fjärdedel av de gifta kvinnorna har sådana förvärvsinkomster, att de kan antas vara ekonomiskt oberoende av sin make. Frågan om makars underhållsskyldighet mot varandra har därför inte förlorat sin aktualitet. Problemet sägs ha väsentligt minskat kvantitativt men kvalitativt har förändringen begränsat sig till att möjligheterna för makarna att göra sig ekonomiskt oberoende av varandra ökat. Möjligheterna står dock inte till buds för alla, dels därför att familjerna i mycket stor utsträckning själva måste sörja för vården och tillsynen av barnen – på drygt 800 000 barn under skolåldern går det 82 000 kommunala daghemsplatser – dels därför att arbetstillfällen inte på alla platser finns för alla.

De sakkunniga anlägger härefter synpunkter på underhållsskyldigheten under såväl bestående äktenskap som efter skilsmässa och diskuterar olika möjligheter till begränsningar, dock utan att ta ställning i dessa frågor, som skall behandlas under det fortsatta utredningsarbetet.

Också avvägningen mellan ekonomisk självständighet och gemenskap med avseende på makarnas egendom diskuteras översiktligt utan ställningstaganden från de sakkunnigas sida utom på en punkt, nämligen när det gäller delningen av boet vid upplösning av äktenskap innan någon ekonomisk gemenskap av betydelse hunnit etableras. De sakkunniga finner att nuvarande regel om hälftendelning inte kan sakligt motiveras i sådana fall.

Trolovning

I det följande behandlar de sakkunniga under särskilda kapitel olika institut inom äktenskapslagstiftningen och börjar i kap. 4 med trolovningen. Härvidlag konstateras att rättsutvecklingen lett till en alltmer reduce-

rad betydelse av trolovningen och att det kan antas att de som kommit överens om att gifta sig oftast är omedvetna om de rättsverkningar som en brytning kan medföra. Envar av de trolovade bör utan risk för rättsliga konsekvenser kunna bryta trolovningen oavsett vilket skälet till brytningen kan vara. Alla regler, som knyter rättsföljder till skuld till brytningen bör därför utgå. De sakkunniga finner att övriga regler som ger trolovningen rättsverkningar, vilka kommer till synes vid upplösningen, kan undvaras och föreslår följaktligen att trolovningen avskaffas som särskilt rättsligt institut och får vara bara en faktisk företeelse, låt vara att i lagstiftning utanför giftermålsbalken särskilda rättsverkningar kan vara knutna till denna.

Hinder mot äktenskap

I fråga om äktenskapshindren, som behandlas i kap. 5, anlägger de sakkunniga synpunkten att lagens hinder i det nutida samhället väsentligen förlorat sin funktion att påverka familjebildningen. Samlevnad utan äktenskap godtas socialt. En utgångspunkt för reformen är att också lagstiftningen så långt möjligt skall ställa sig neutral till samlevnadsformen. Kan man och kvinna etablera en samlevnad med familjefunktioner bör de också ha möjlighet att göra äktenskapets regelsystem tillämpligt på denna, ty syftet med detta regelsystem är att lösa de problem, som samlevnaden kan medföra på ett mera ändamålsenligt sätt än annars gällande regler. Det finns därför enligt de sakkunnigas mening anledning att vara restriktiv med äktenskapshinder.

De sakkunniga föreslår ingen ändring i fråga om äktenskapsåldern, som nu är 18 år för både man och kvinna. Dispens från ålderskravet meddelas nu av länsstyrelsen, som regelmässigt grundar sitt avgörande på yttranden av barnavårdsnämnden. Härvidlag föreslås den ändringen att avgörandet skall träffas av barnavårdsnämnden.

I fråga om kravet på samtycke av giftoman till äktenskap av underårig eller omyndigförklarad föreslås att omyndigförklarads giftermål alltjämt skall vara beroende av förmyndarens samtycke. I sådana fall är det ådagalagt att mannen eller kvinnan, som vill gifta sig, inte kan ta vård om sina angelägenheter. Giftermål av den som på grund av underårighet är omyndig skall däremot enligt förslaget inte kräva förmyndarens samtycke. De sakkunniga erinrar här om att underåriga efter fyllda 18 år redan har en så långtgående rättslig självständighet, att det är möjligt för dem att bilda familj oavsett föräldrarnas inställning. Med utgångspunkten att varje tillåten faktisk samlevnad med familjefunktioner i princip också skall kunna utnyttja äktenskapsrättens regelsystem föreslås upphävande av kravet på föräldrasamtycke. Såvitt avses underåriga under 18 år förutsätts dock att föräldrarna hörs i dispensärendet och att deras inställning därvid tillmäts stor vikt.

Mentala sjukdoms- och abnormtillstånd föreslås vidare upphöra att vara äktenskapshinder. Vid sidan av den förut angivna principiella utgångspunkten, som talar för att inte upprätthålla hindret, kan här också anföras de vägande skälen att hindret träffar godtyckligt och sätter mentala sjukdomar och defekter i en särställning, som inte kan medicinskt eller arvsbiologiskt motiveras. För de gravt sjuka eller utvecklingsstörda utesluter redan deras faktiska situation familjebildning och därmed aktualiseras inte heller äktenskap. De sakkunniga anser på de anförda skälen att sinnessjukdom och sinnesslöhet bör upphöra att vara äktenskapshinder; det för alla gällande kravet på rättslig handlingsförmåga med avseende på den speciella rättshandling som giftermålet innebär skall vara tillfyllest.

Av släktskapshindren tar de sakkunniga särskilt upp frågan om äktenskap mellan halvsyskon bör kunna tillåtas. Av ett till betänkandet fogat expertutlåtande framgår att de genetiska riskerna för avkomman i en sådan förbindelse kan bedömas vara desamma som för avkomman i en förbindelse mellan ett syskon och det andras avkomling,

en förbindelse som nu är fullt tillåten och efter dispens kan kläda sig i äktenskapets form. De sakkunniga anser därför att äktenskap mellan halvsyskon bör kunna tillåtas men – med hänsyn till de sociala aspekterna på frågan – vara beroende på Kungl. Maj:ts dispens. Mot äktenskap mellan ett syskon och det andras avkomling anser de sakkunniga inga avgörande medicinska eller sociala skäl kunna anföras och föreslår därför att detta hinder avskaffas. Detsamma gäller nuvarande dispensabla svågerskapshinder, för vilket några medicinska skäl över huvud taget inte kan anföras.

I fråga om övriga äktenskapshinder – rätt upp- och nedstigande släktskap, bestående äktenskap – föreslås inga ändringar.

Liksom hittills skall giftermålet föregås av en prövning om något äktenskapshinder föreligger. De sakkunniga föreslår härvidlag i kap. 6, som rör hindersprövning och ingående av äktenskap, den förenklingen från lagteknisk synpunkt att lagen överlämnar åt Kungl. Maj:t att bestämma vilken myndighet som skall vara prövningsmyndighet. Förslaget sammanhänger med att förändringar kan förutses i fråga om folkbokföringens organisation och att också själva folkbokföringstekniken och metoderna att få fram data ur bokföringen snabbt kan ändras. Skyldigheten för mannen att förete äktenskapsbetyg när han är skriven på annat håll än kvinnan föreslås upphävd. Det förutsätts att den hindersprövande myndigheten står parterna till tjänst genom att själv anskaffa de erforderliga folkbokföringsuppgifterna för båda parterna.

Giftermålets form

I fråga om formen för ingåendet av äktenskapet – nu kyrklig eller borgerlig vigsel med vissa för båda formerna gemensamma konstitutiva moment – anger de sakkunniga de olika intressen av enskild och allmän art som bör tillgodoses vid gestaltningen av förfarandet för giftermål. Det övervägs om registreringen, som nu är en ren folkbokföringsåtgärd, innebärande en anteckning om det redan uppkomna äktenskapet, kan omvandlas till att bli det konstitutiva momentet. De sakkunniga finner emellertid att vägande skäl kan anföras mot en sådan ordning och förordar i stället ett förfarande som enligt de sakkunnigas mening i högre grad knyter äktenskapets uppkomst till mannens och kvinnans eget handlande och samtidigt innebär ett enhetligt förfarande, nämligen deras anmälan till en företrädare för det allmänna, som är behörig att mottaga sådana anmälningar. Enligt förslaget regleras i lagen – i motsats till vad nu är fallet – bara de led i äktenskapets ingående som har betydelse för det rättsliga äktenskapets giltighet, medan vigsel eller annan högtidlig inramning som mannen och kvinnan kan vilja ge sitt giftermål lämnas utanför varje reglering. Bakgrunden till den föreslagna ordningen är att det från den borgerliga rättsordningens synpunkt – och äktenskapet är ett institut inom den borgerliga rättsordningen – saknas anledning att ge regler för giftermålet utöver sådana som syftar dels till att konstatera parternas samstämmiga vilja att reglerna för gifta skall gälla i deras familjegemenskap, dels till att bevaka det allmännas intresse av att äktenskapet inte ingås i strid mot äktenskapshinder och av att det blir offentligt genom registrering. Dessa syften blir tillgodosedda genom att den anmälan, genom vilken äktenskapet ingås, skall vara gemensam och avse att mannen och kvinnan är ense om äktenskapet, varjämte den skall vara skriftlig och lämnas av mannen och kvinnan personligen till en företrädare för det allmänna.

Med hänsyn till att mottagaren av anmälningen främst har att tillvarata det allmännas intressen, bland dem intresset av registrering av giftermålet, ligger det närmast till hands att anmälningen skall göras till tjänsteman hos folkbokföringsmyndighet. De sakkunniga har emellertid funnit att en sådan ordning skulle tvinga dem som vill ge sitt giftermål en religiös eller annan högtidlig inramning till dubbla förfaranden. För att

undvika denna olägenhet föreslås att till mottagare av anmälningar skall kunna utses också personer som kan ge giftermålet en kyrklig eller annan högtidlig inramning för dem som så önskar. Vilka personer som skall vara behöriga att ta emot anmälningar regleras enligt förslaget inte i lagen utan överlämnas till Kungl. Maj:t att bestämma med möjlighet för Kungl. Maj:t att delegera uppgiften till myndighet som Kungl. Maj:t utser. Det förutsätts att uppdrag att vara mottagare ges generellt till vissa kategorier tjänstemän vid bl. a. lokal folkbokföringsmyndighet såsom tjänsteåliggande, att behörighet i övrigt tilläggs präster och pastorer såväl i svenska kyrkan som i andra trossamfund, där vigsel nu får äga rum. Också lämpliga enskilda personer utan anknytning till någon trosriktning skall kunna utses till mottagare.

Eftersom anmälan innefattar ett förfarande, där initiativet utgår från den som gör anmälningen, måste förfarandet kombineras med regler om att mottagaren skall avvisa anmälningen, när de i lagen angivna förutsättningarna för äktenskapets uppkomst inte föreligger. Mottagaren skall sålunda enligt förslaget inte ta emot anmälningen eller, om den mottagits, omedelbart avvisa den om frihet från äktenskapshinder inte visas föreligga eller om reglerna om förfarandet inte iakttas av parterna. Avvisning skall också ske om anmälningen är oklar till sin innebörd eller det framgår av omständigheterna att mannen eller kvinnan inte gör anmälningen av fri vilja och med insikt om dess innebörd. I sistnämnda regel kommer kravet på rättshandlingsförmåga till uttryck.

Återgång

Reglerna för äktenskapets upplösning i makarnas livstid föreslås undergå en genomgripande omvandling. Det nuvarande, sällan tillämpade återgångsinstitutet föreslås i kap. 7 bli avskaffat. Det innebär nu en särskild form för upplösning av äktenskap som ingåtts i strid mot vissa äktenskapshinder – indispensabla släktskapshinder, bestående äktenskap eller sinnessjukdom eller sinnesslöhet – eller när makes viljeförklaring vid vigseln varit behäftad med brister såsom att den avgivits under sinnesförvirring eller till följd av vilseledande eller tvång. De sakkunniga avvisar tanken att vid avskaffandet av återgångsinstitutet utöka grunderna för giftermålets ogiltighet och föreslår i stället att även i de nuvarande återgångsfallen äktenskapsskillnaden skall vara den upplösningsform som skall stå till buds. En sådan ordning möjliggörs av de ändringar som samtidigt föreslås i fråga om institutet äktenskapsskillnad, vilket enligt förslaget kompletteras med regler om att allmän åklagare kan föra talan om äktenskapsskillnad i fall, då äktenskapet ingåtts i strid mot indispensabelt äktenskapshinder.

Återgången är emellertid inte bara en särskild upplösningsform. Den har också enligt nuvarande ordning rättsverkningar som skiljer sig från äktenskapsskillnadens i fråga om bodelning, underhåll och skadestånd. I dessa hänseenden belyser de sakkunniga konsekvenserna av att återgångsinstitutet avskaffas och beaktar härvid de ändringar som samtidigt föreslås i fråga om bodelning och skadestånd efter äktenskapsskillnad.

Familjerådgivning och medling

Såsom ett led i upplösningen av äktenskap genom äktenskapsskillnad efter hemskillnad ingår f. n. medlingen. Att sådan ägt rum eller att åtminstone försök till medling företagits är sålunda en förutsättning för att mål om hemskillnad skall kunna tas upp av rätten. De sakkunniga delar uppfattningen att det är ett allmänt intresse att motverka förhastade skilsmässor men ansluter sig till den kritik som riktats mot medlingsobligatoriet och som främst innefattar att tvånget till medling i sig motverkar dess syfte att förbättra makarnas förhållande till varandra så att de avstår från att upplösa äktenskapet. Medlingen i dess nuvarande utformning är enligt de sakkunnigas mening förenad med

negativa effekter. Efter en redovisning av familjerådgivningens allmänna inriktning och organisatoriska uppbyggnad uttalar de sakkunniga att familjerådgivningen erbjuder det mest ändamålsenliga institutet för att förebygga förhastade skilsmässor. Familjerådgivningen bör emellertid inte göras obligatorisk i något fall utan bibehålla sin nuvarande karaktär. De sakkunniga konstaterar att familjerådgivningen, som är en frivillig, försöksvis bedriven kommunal eller landstingskommunal uppgift med statsunderstöd, ännu inte blivit så utbyggd att den kan överta medlingsorganisationens uppgifter, även om medlingen blir frivillig. Det föreslås därför att medlingsorganisationen får finnas kvar intill dess frågan om familjerådgivningens ställning som frivillig eller obligatorisk kommunal eller landstingskommunal uppgift blivit avgjord. Den förändringen föreslås dock att medlare skall utses av länsstyrelsen. Bestämmelser om familjerådgivning och medling erfordras i och för sig inte i giftermålsbalken, när obligatoriet upphör. De sakkunnigas förslag tar ändå upp regler härom i 14 kap., eftersom det synts väsentligt att i lagen ge upplysning om de möjligheter som samhället erbjuder makar med samlevnadssvårigheter att komma till rätta med dessa.

Skilsmässa

I överensstämmelse med den grundläggande tanken att såväl äktenskapets uppkomst som dess bestånd skall bygga på parternas fria vilja att leva tillsammans under äktenskapets regelsystem innebär de sakkunnigas förslag till nya upplösningsregler (kap. 9) att makes vilja att upplösa äktenskapet alltid skall respekteras. Make får således en ovillkorlig rätt till äktenskapsskillnad. Vilka motiv make kan ha för sin vilja att upplösa äktenskapet skall i det nya systemet vara utan betydelse. Några motiv skall följaktligen inte som nu vid oenighet mellan makarna och vid äktenskapsskillnad utan förutgången hemskillnad behöva redovisas och prövas av domstolen. Med denna utgångspunkt finns inget behov av att ange särskilda upplösningsgrunder i lagen och upplösningsförfarandet kan också i övrigt förenklas betydligt. Skilsmässan blir härigenom avdramatiserad, vilket varit ett starkt skäl för den nya ordningen. Sålunda föreslår de sakkunniga att det nuvarande förfarandet, när särskild grund för omedelbar äktenskapsskillnad inte åberopas, med dom först på hemskillnad, därpå minst ett års särlevnad och slutligen dom på äktenskapsskillnad avskaffas och ersätts med endast ett institut, äktenskapsskillnaden. Sådan skall enligt den föreslagna ordningen enligt huvudregeln kunna meddelas omedelbart utan krav på föregående särlevnad. I vissa situationer skall dock äktenskapsskillnaden föregås av en betänketid på sex månader från det makarna gemensamt inledde upplösningsförfarandet eller, när bara ena maken vill skiljas, hans ansökan om äktenskapsskillnad delgavs andra maken.

Betänketid, som alltså inte är förenad med krav på särlevnad, skall iakttas, när makarna inte är ense om upplösningen eller när de gemensamt har vårdnaden om barn under 16 år. Kravet på betänketid utgör en inskränkning i respekten för makes vilja till upplösning men motiveras av intresset att motverka förhastade skilsmässor i sådana fall, då konsekvenserna av förhastandet kan drabba någon annan än den som handlat oöverlagt, nämligen andra maken eller makarnas minderåriga barn. Under betänketiden bör makarna ha tillfälle att rådgöra med familjerådgivare eller medlare. I samband med att talan om äktenskapsskillnad väcks bör de underrättas om den hjälp de kan få av dessa samhälleliga organ.

I vissa fall upprätthålls inte kravet på betänketid fastän äktenskapsskillnaden söks av bara ena maken eller makarna har minderårigt barn. Sålunda behöver betänketiden inte iakttas, om makarna faktiskt lever åtskilda sedan minst tre år. Äktenskapsskillnad skall också meddelas omedelbart på yrkande av make eller allmän åklagare om äktenskapet ingåtts i strid mot indispensa-

belt släktskapshinder eller om tvegifte föreligger. I de angivna fallen har en betänketid ingen funktion att fylla.

Upplösningsförfarandet är enligt förslaget i övrigt så konstruerat att, om betänketid skall löpa, dom på äktenskapsskillnad meddelas först om endera maken framställer särskilt yrkande därom efter betänketidens utgång. Det måste således konstateras att betänketiden inte haft den effekten att makarna vill fortsätta äktenskapet. Över yrkandet skall andra maken få tillfälle att yttra sig. Denne får då också möjlighet att framställa yrkanden eller väcka talan i frågor som han kan ha intresse av att få reglerade i samband med äktenskapets upplösning. Fullföljer inte någondera maken det inledda upplösningsförfarandet genom att framställa yrkandet, förfaller den väckta talan ett år från det betänketiden började löpa. I motsats till nuvarande ordning vid hemskillnad blir det alltså alltid, oberoende av parternas handlande, ett slutligt avgörande huruvida det inledda skillnadsförfarandet leder till upplösning eller ej.

Några ekonomiska frågor

De sakkunniga har ansett att, när betänketid skall föregå äktenskapets upplösning, så få rättsverkningar som möjligt bör knytas till att make eller makarna väcker talan om äktenskapsskillnad. Syftet härmed är att talans väckande inte skall framstå för makarna som ett avgörande steg mot upplösningen. Det skulle kunna motverka betänketidens uppgift att ge rådrum för att fritt ompröva beslutet att söka äktenskapsskillnad. Deras inbördes rättigheter och skyldigheter består därför enligt förslaget oförändrade utom såtillvida att egendom som make förvärvar efter det talan om äktenskapsskillnad väckts skall vara hans enskilda, under förutsättning dock att det döms till äktenskapsskillnad eller till boskillnad på talan som väckts innan talan om äktenskapsskillnad förfallit. Förfaller denna talan är egendomsordningen i allo densamma som om någon upplösning av äktenskapet aldrig varit aktuell. Bodelning skall heller inte företas förrän efter det dom på äktenskapsskillnad meddelats. Härvidlag skiljer sig den föreslagna ordningen från vad som nu gäller; en dom på hemskillnad medför att all egendom som förvärvas därefter blir enskild egendom, även om makarna återupptar samlevnaden. I konsekvens med tanken att inledandet av ett skillnadsförfarande inte skall framstå som en rättslig brytning föreslås att också makes arvsrätt skall bestå ända till dess äktenskapet upplöses genom äktenskapsskillnad.

Reglerna om underhåll under hemskillnad och efter äktenskapsskillnad är nu olika såtillvida att underhållet under hemskillnadstiden är inriktat på att makarna skall ha samma standard, medan underhåll efter äktenskapsskillnad är beroende på behov av underhåll på ena sidan och förmåga att utge underhåll på den andra. När enligt den föreslagna ordningen äktenskapsskillnaden meddelas omedelbart eller efter en kortare betänketid kommer med de nuvarande reglerna om underhåll efter äktenskapsskillnad – i vilka de sakkunniga inte föreslår annan ändring än att skuld till skillnaden inte skall påverka underhållsrätten – de mera restriktiva underhållsreglerna att bli tillämpliga utan att föregås av någon omställningsperiod, motsvarande hemskillnadstiden. Reglerna om underhåll efter äktenskapsskillnad är emellertid så utformade att de medger en sådan anpassning till de förutsebara behoven av ett större bidrag under en tid närmast efter upplösningen. De sakkunniga förutsätter att reglerna ges en sådan tillämpning och att alltså make som har försörjningssvårigheter får ett större underhåll under en skälig tid närmast efter äktenskapsskillnaden.

Såsom anförts i det föregående föreslås att återgången avskaffas som särskild upplösningsform och att de särskilda rättsverkningar bl. a. ifråga om bodelning – s. k. återgångsdelning – som i gällande rätt är knutna till återgången också slopas. Till följd av det principiella ställningstagandet att giftermålsbalken inte i något hänseende skall

knyta rättsföljder till skuld till äktenskapets upplösning upptar förslaget inte några regler om skadestånd vid äktenskapsskillnad. Återgångsdelningen, som innebär att den egendom vardera maken hade vid giftermålet eller därefter förvärvat genom arv, gåva eller testamente behandlas som enskild egendom vid bodelningen, även om den är giftorättsgods, innefattar en avvikelse från den annars gällande regeln att giftorättsgodset i princip skall delas lika. Skadeståndet efter äktenskapsskillnad har i viss utsträckning tjänat som korrektiv mot obilliga bodelningsresultat, när hälftendelningen innebär att make, som vållat upplösningen, tillskiftas egendom från den andre. Efter avskaffandet av återgångsdelningen och möjligheten att använda skadestånd vid äktenskapsskillnad som korrektiv mot ett obilligt bodelningsresultat skulle regeln om hälftendelning av giftorättsgodset alltid få full verkan. Det skulle med andra ord i flera fall än f. n. bli så att man kunde "skilja sig till pengar". De sakkunniga, som inte kan finna någon saklig grund för en sådan effekt när samlevnaden i äktenskapet inte hunnit utveckla sig till någon ekonomisk gemenskap av betydelse, föreslår att regeln om hälftendelning av giftorättsgodset förses med ett tillägg. Enligt detta skall i likadelningens ställe träda delning efter annan grund som finnes skälig med hänsyn till vad makarna hade vid giftermålet eller därefter förvärvat genom arv, gåva eller testamente. Tilläggsregelns tillämplighet begränsas emellertid i förevarande sammanhang till fall då bodelningen sker med anledning av äktenskapsskillnad och gäller således inte vid bodelning efter makes död eller efter boskillnad. Regeln föreslås vidare vara tillämplig bara under förutsättning att till följd av äktenskapets kortvarighet någon ekonomisk gemenskap av betydelse inte uppkommit mellan makarna. Med de angivna begränsningarna anser sig de sakkunniga inte ha föregripit den förestående revisionen av de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskapet utan bara ha gjort en sådan ändring som påkallas av avskaffandet av återgångsinstitutet och möjligheten till skadestånd vid äktenskapsskillnad.

Processuella frågor

GB:s processuella regler anpassas enligt förslaget till de möjligheter till förenklad handläggning av skillnadsmål, som följer av att rätten aldrig behöver fastställa att grund för upplösningen föreligger och heller aldrig skall träffa avgörande om vem som bär skulden till äktenskapets upplösning.

Vårdnad om barn

I föräldrabalken föreslås till en början den ändringen att inte heller här skuld till familjeupplösningen skall påverka frågan vem av föräldrarna som vid lika lämplighet skall få vårdnaden om deras barn. Vårdnadsfrågan bör enligt de sakkunnigas mening alltid kunna avgöras med utgångspunkt bara i barnets bästa.

I fråga om vårdnaden om barn utom äktenskap föreslås mera omfattande ändringar. De innebär att faderns möjligheter att få överta vårdnaden vidgas väsentligt. Regeln att modern automatiskt blir vårdnadshavare vid barnets födelse bibehålls men på ansökan av fadern skall rätten överföra vårdnaden på honom, om det finnes skäligt med hänsyn till barnets bästa. I första hand syftar regeln till att vid familjens upplösning jämställa barn utom äktenskap, som levt samman med båda sina föräldrar, med barn i äktenskap. Vem av föräldrarna som skall ha vårdnaden vid upplösningen av den fria samlevnaden bör enligt de sakkunnigas mening avgöras med utgångspunkt bara i barnets bästa utan – som nu är fallet – något företräde för modern. Barnet har ju i samma mån som barn i äktenskap i dessa fall en personlig gemenskap med båda föräldrarna.

Barn i äktenskap står under föräldrarnas gemensamma vårdnad, om inte vårdnaden till följd av familjens upplösning eller annan särskild orsak tillagts den ena av föräldrarna. Vårdnaden om barn utom äktenskap kan däremot f. n. aldrig tillkomma föräldrarna gemensamt, även om de lever samman i en familj och barnets faktiska situation alltså är

densamma som den, vilken är normal för barn i äktenskap. De sakkunniga anser att även i detta hänseende möjlighet bör införas att jämställa barn utom äktenskap med barn i äktenskap. Föräldrarna bör således kunna få vårdnaden om sitt barn gemensamt. Regler som automatiskt får denna effekt föreslås emellertid inte, utan övergången till gemensam vårdnad skall enligt förslaget vara beroende på att föräldrarna tar initiativ till förändringen genom anmälan till myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer. Efter sådan anmälan blir barnet i vårdnadshänseende helt likställt med barn i äktenskap. Anmälan om gemensam vårdnad om barn utom äktenskap förutsätter att föräldrarna lever samman. När samlevnaden hävs blir situationen jämförbar med den situation som föreligger när gifta föräldrar bryter samlevnaden utan att upplösa äktenskapet, dvs. prövning av vårdnadsfrågan sker bara om någon av föräldrarna begär sådan prövning.

Till ändringen i fråga om gemensam vårdnad om barn utom äktenskap ansluter en ändring i reglerna om förmynderskap, som låter detta automatiskt följa vårdnaden.

Rätten till bostaden

För makar gäller särskild lagstiftning om deras gemensamma bostad som gör det möjligt att vid äktenskapets upplösning ge bostaden till den av dem som bäst behöver den. Några motsvarande regler för man och kvinna som sammanbott utan att vara gifta finns inte. I kap. 13 tar de sakkunniga upp frågan om behovet av att i detta hänseende jämställa upplösningen av en fri samlevnad med upplösningen av ett äktenskap och finner vägande sociala skäl föreligga för en sådan jämställdhet. Förslag till lag om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad läggs därför fram i syfte att i möjligaste mån tillgodose samma intressen som motsvarade lagstiftning för makar. Förslaget är i väsentliga delar utformat med denna lagstiftning som förebild.

Vid avgränsningen av den situation, på vilken den föreslagna lagen skall vara tillämplig, har de sakkunniga stannat för att beskriva den som upplösning av varaktig samlevnad mellan ogift man och ogift kvinna, som har eller har haft barn tillsammans. Det bestrids inte att vägande sociala skäl kan anföras för ett vidare tillämpningsområde men de sakkunniga har funnit att man i detta sammanhang bör begränsa sig till att ge regler för de fall, där generellt sett behovet är störst. Utanför den föreslagna lagen faller också gemensam bostad i egen fastighet. Härvid ansluter sig förslaget till vad som gäller i fråga om makars bostad i fastighet som utgör enderas enskilda egendom.

När det gäller makar finns bodelningsinstitutet att falla tillbaka på som den form, i vilken rätten till bostaden kan överföras från den ena maken till den andra. Motsvarande möjlighet finns inte när det gäller samlevande ogifta. De sakkunniga har därför i lagförslaget konstruerat instrument för överföringen såsom en rätt för den part, som inte har rätten till den gemensamma bostaden men bäst behöver den, att lösa till sig rätten till denna av andra parten. I första hand skall parterna själva kunna komma överens om lösningsrätten. Om så ej sker skall enligt förslaget domstol på yrkande av part, som har lösningsrätt, tillägga honom hyres- eller bostadsrätten. Lösningsrätten skall göras gällande inom tre månader från det samlevnaden hävdes. Ersättning skall utgå för egendomens värde.

Den särskilda lagen föreslås reglera bara rättsförhållande mellan parterna i den upplösta samlevnaden. Förhållandet mellan den, som övertagit hyresrätt med stöd av lösningsrätt, och hyresvärden regleras i ett samtidigt framlagt förslag till ändring i jordabalkens hyreskapitel. Med avseende på övertagande av bostadsrätt behövs inga ändringar i bostadsrättslagen.

Vissa andra följdändringar

Bland de följdändringar som förslagen leder till och som inte berörts i det föregående må nämnas avkriminalisering av samlag med halvsyskon och förändring av gärningsbeskrivningen och åtalsförutsättningen i fråga om olaga giftermål. Förslag till dessa lagändringar läggs fram liksom förslag till lag om ämbetsansvar i vissa fall för mottagare av anmälan om ingående av äktenskap, avsedd att ersätta nuvarande lag i ämnet, vilken avser vigselförrättare.

Reservationer

De reservationer som fogats till betänkandet rör

1. vilken myndighet som skall pröva fråga om dispens från äktenskapsåldern samt krav på giftomans samtycke i sådana fall,
2. formen för äktenskaps ingående,
3. betänketid även när makarna är ense om äktenskapsskillnad och ej har gemensam vårdnad om barn under 16 år samt
4. införandet av möjlighet till gemensam vårdnad om barn för samboende ogifta föräldrar.

1 Utredningsuppdraget

1.1 *Direktiven*

Direktiven för vårt utredningsuppdrag finns i anförande till statsrådsprotokollet den 15 augusti 1969 av dåvarande chefen för justitiedepartementet, statsrådet Kling. Direktiven inleds med en översiktlig redogörelse för principerna i den gällande lagstiftningen och en utblick över samhällsutvecklingen efter giftermålsbalkens tillkomst 1920.

Vår familjerättsliga lagstiftning har i sina huvuddrag kommit till i en tid då de rättigheter och skyldigheter som följer med äktenskapet och släktbanden för flertalet människor var den viktigaste garantin för social och ekonomisk trygghet. Lagen utgår från att äktenskapet i princip är livsvarigt. Enligt lagens bokstav är makarna likställda, men det är tydligt att lagstiftaren förutsatt som det normala en fast rollfördelning mellan makarna med mannen som förvärvsarbetande familjeförsörjare och hustrun bunden till sysslor i hemmet. Makarna är gemensamt ansvariga för barnens uppfostran och utbildning. I princip är barnen i sin tur skyldiga att vid behov lämna bidrag till föräldrarnas försörjning på deras ålderdom. Giftermålsbalkens och föräldrabalkens regler om egendomsgemenskap mellan makar och om underhållsskyldighet kompletteras av ärvdabalkens regler om arvsrätt, om laglott och om rätt till underhållsbidrag ur kvarlåtenskap.

Äktenskapet är fortfarande den dominerande formen för familjebildning, och även om skilsmässorna är mångfalt fler i dag än vid giftermålsbalkens tillkomst år 1920 är flertalet äktenskap fortfarande livsvariga. Familjerelationerna och familjebandens betydelse som trygghetsfaktor förändras emellertid successivt under inflytande av samhällsutvecklingen i stort. Det blir allt vanligare med äktenskap där båda makarna har förvärvsarbete. Ingen betraktar längre jämlikhet mellan män och kvinnor på arbetsmarknaden som en utopi, även om man allmänt inser att det krävs målmedvetna politiska och fackliga ansträngningar och kommer att ta åtskillig tid innan jämlikhetstanken fått full täckning i verkligheten. Samhället har övertagit en väsentlig del av kostnaderna för barnen under uppväxttiden, och barnens utbildningsmöjligheter är inte längre på samma sätt som tidigare beroende av föräldrarnas ekonomi. Socialförsäkringar och andra trygghetsanordningar ger skydd mot inkomstbortfall vid arbetslöshet, vid sjukdom och invaliditet, efter familjeförsörjares död och på ålderdomen. Allt färre är beroende av underhåll från anhöriga. Sin väsentliga betydelse har den familjerättsliga underhållsskyldigheten numera i förhållande till minderåriga barn. Arvsrätten är fortfarande ett betydelsefullt rättsinstitut, men efterlevande är sällan beroende av arvet för sin försörjning. Sett från de enskilda människornas synpunkt innebär samhällsomdaningen fortgående frigörelse och växande trygghet.

Utvecklingen mot nya förutsättningar för familjegemenskapen är ännu långtifrån avslutad. Det finns också stora skillnader mellan olika generationer och mellan olika delar av landet. För det uppväxande släktet är det naturligt att flickor skaffar sig lika god yrkesutbildning som pojkar, och de flickor som nu lämnar skolan torde allmänt vara inställda på att ha förvärvsarbete under större delen av sitt vuxna liv. Bland de nu vuxna generationerna finns emellertid många familjer som inrättat sig efter att hustrun skall ägna sin arbetskraft uteslutande åt hemmet. I vissa delar av landet är arbetstillfällena för få och näringslivet för ensidigt för att man skall kunna bereda sysselsättning åt alla kvinnor som vill gå ut i förvärvsarbete. Familjens valmöjligheter begränsas också ofta av bristen på daghem och barnstugor.

Efter att ha erinrat om sitt uttalande i prop. 1968:136 att en genomgripande revision av bl. a. äktenskapsrätten borde genom-

föras inom en inte alltför avlägsen framtid gick departementschefen in på reformbehoven och möjligheterna att använda också lagstiftningen på detta område i strävandena att omdana samhället:

> Åtskilligt i gällande lagstiftning ter sig redan nu gammalt och förlegat. Det finns på flera punkter stora spänningar mellan de värderingar som lagstiftningen bygger på och den syn på rollfördelningen mellan makarna i ett äktenskap och på familjebanden som omfattas av växande grupper av vårt folk, framför allt av ungdomen. Familjegemenskap inom äktenskapets ram är fortfarande den naturliga samlevnadsformen för det helt övervägande flertalet människor, men nya rättsregler behövs om äktenskapet skall kunna fylla sin funktion också i framtiden. På detta område liksom på andra gäller f. ö. att lagstiftningen är ett av de viktigaste instrument som samhället förfogar över när det gäller att möta människornas önskningar eller att länka in utvecklingen i nya banor. Jag är medveten om att djupgående reformer inom familjerätten kommer att ge upphov till stora övergångsproblem, men enligt min mening är detta inte något skäl för overksamhet. Övergången från gammalt till nytt bör göras med varsamhet och omtanke om de enskilda människorna, men det finns ingen anledning att avstå från att använda lagstiftningen om äktenskapet och familjen som ett av flera instrument i reformsträvandena mot ett samhälle där varje vuxen individ kan ta ansvar för sig själv utan att vara ekonomiskt beroende av anhöriga och där jämlikhet mellan män och kvinnor är en realitet.

Departementschefen angav därefter vissa allmänna riktlinjer för reformarbetet:

> En ny lagstiftning bör enligt min mening så långt möjligt vara neutral i förhållande till olika samlevnadsformer och olika moraluppfattningar. Äktenskapet har och bör ha en central plats inom familjerätten, men man bör försöka se till att den familjerättsliga lagstiftningen inte innehåller några bestämmelser som skapar onödiga svårigheter eller olägenheter för dem som skaffar sig barn och bildar familj utan att gifta sig.
>
> Beträffande gifta bör generellt gälla att reglerna skall vara utformade så att makarna kan behålla ett stort mått av självständighet under äktenskapet. Formerna för ingående och upplösning av äktenskap bör förenklas. Det minskade ömsesidiga beroende mellan makarna som är en följd av nutida utbildnings-, arbetsmarknads- och socialpolitik måste resultera i att äktenskapets ekonomiska rättsverkningar begränsas i skilda hänseenden. Makarnas rättigheter och skyldigheter i samband med ev. skilsmässa bör inte få påverkas av moraliskt grundade bedömningar av deras personliga relationer till varandra och uppträdande i äktenskapet. Äktenskapet bör, som jag framhöll i prop. 1968:136, vara en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer. Lagstiftningens funktion i sammanhanget är att lösa praktiska problem, inte att privilegiera en samlevnadsform framför andra.

Därefter gick departementschefen in på de särskilda frågor som borde tas upp av de sakkunniga. Såvitt rör den första etappen av utredningsarbetet innehåller direktiven följande.

Departementschefen yttrade att trolovningens rättsliga betydelse redan var snävt begränsad. Efter den nya lagstiftningen om utomäktenskapliga barns arvsrätt återstod såsom rättsverkningar av trolovningen huvudsakligen vissa bestämmelser om återlämnande av gåvor och om skadestånd vid bruten trolovning. Skadeståndsbestämmelserna kunde knappast stå kvar i en ny lag och de sakkunniga borde överväga om institutet trolovning kunde utmönstras ur lagstiftningen.

Vad beträffar äktenskapshinder framhöll departementschefen att antalet hinder reducerats genom lagändringar med anledning av prop. 1968:136 och anförde:

> Som jag framhöll i propositionen bör man under det nu förestående utredningsarbetet undersöka om man också kan undvara bestämmelserna i giftermålsbalken om sinnessjukdom och sinnesslöhet som särskilda äktenskapshinder. Även utan dessa bestämmelser gäller på grund av allmänna rättsgrundsatser att den som är så svårt mentalt sjuk eller handikappad att han inte kan förstå innebörden i ett giftermål inte kan ingå äktenskap. Jag vill också i detta sammanhang påpeka att det bör vara möjligt att uppmjuka vissa av de hinder mot äktenskap som har sin grund i att kontrahenterna är släkt eller besvågrade med varandra.

Departementschefen tog därefter upp frågan om formen för ingående av äktenskap, varvid han erinrade om att frågan om införande av obligatoriskt civiläktenskap behandlats av riksdagen vid ett flertal tillfällen. Enligt hans mening skulle det emellertid inte vara någon lycklig lösning att göra den borgerliga vigseln obligatorisk för alla eftersom man då skulle få dubbla ceremonier för dem som önskade kyrklig vigsel. Departementschefen yttrade om formen för ingående av äktenskap:

För min del är jag benägen att principiellt se det så att själva registreringen hos vederbörande folkbokföringsmyndighet bör vara det konstitutiva momentet för äktenskapets tillkomst. Registreringen måste föregås av prövning av förekomsten av ev. äktenskapshinder, men i övrigt synes inte behöva krävas mer än ett anmälningsförfarande. Om de sakkunniga stannar för ett sådant system, bör det givetvis stå makarna fritt att komplettera registreringen med vigsel. Den kyrkliga vigseln blir – liksom numera lysningen – en frivillig personlig angelägenhet som har sitt stöd i traditionen och inte i lagstiftningen, och kyrkan får själv bestämma i vilken omfattning och under vilka villkor prästerna skall medverka i vigselakter. Det system som jag antytt lämnar också utrymme för att behålla en civil vigsel såsom en frivillig ceremoni. I så fall bör man undersöka möjligheterna att göra den civila vigseln till ett likvärdigt alternativ för dem som önskar en högtidlighet utan kyrklig medverkan i samband med äktenskapets ingående.

Vad beträffar skilsmässoreglerna vidrörde departementschefen helt kort nuvarande upplösningsbestämmelser:

Makar som är ense om att skiljas kan göra detta men först efter en ganska omständlig procedur med medling, hemskillnadsdom och ett års särlevnad som etapper på vägen mot äktenskapsskillnad. Om bara den ena av makarna vill skiljas är principen att han eller hon inte har obetingad rätt till skilsmässa. Det vanliga är dock att vederbörande kan få hemskillnad. Omedelbar äktenskapsskillnad kan utverkas bara på vissa i lagen angivna grunder. För tillämpningen av skilsmässoreglerna är det i åtskilliga fall av betydelse vem av makarna som skall anses ha skulden till söndringen i äktenskapet.

Om reformbehoven i dessa hänseenden anfördes:

Det är uppenbart att regler av denna konstruktion inte står i överensstämmelse med tanken på äktenskapet som en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer. En konsekvent tillämpning av denna tanke kräver att lagstiftningen inte i någon situation tvingar en person att fortsätta att leva i ett äktenskap som han vill frigöra sig från. Det torde emellertid finnas skäl att ha kvar bestämmelser om ett hemskillnadsår som ett medel att förebygga förhastade skilsmässor. En lämplig ordning skulle kunna vara att öppna möjlighet till omedelbar äktenskapsskillnad när makarna är ense om att upplösa äktenskapet men i övrigt ha omgången över hemskillnad som huvudregel. I så fall måste dock huvudregeln kompletteras med en möjlighet till omedelbar äktenskapsskillnad på yrkande av bara den ena maken när omständigheterna visar att söndringen mellan makarna är så djupgående att äktenskapet är definitivt spolierat och en betänketid därför meningslös. Make som inte har rätt till omedelbar äktenskapsskillnad bör alltid kunna få hemskillnad även mot andra makens bestridande. Vad jag nu har sagt innefattar emellertid bara en av flera tänkbara lösningar. De sakkunniga bör vara oförhindrade att pröva också andra alternativ. Så mycket står emellertid redan nu klart som att nya skilsmässoregler måste innebära vidgad frihet för makar att själva bestämma över sina levnadsförhållanden. Skilsmässoreglerna torde vidare böra förenklas betydligt. Man behöver inte som nu utöver vissa grundläggande bestämmelser i ämnet, ha "privilegierade" skilsmässogrunder av typen otrohet, misshandel eller alkoholmissbruk. Frågan om vem som har skuld till att söndring har uppstått i äktenskapet bör i enlighet med vad jag tidigare anfört i annat sammanhang vara ovidkommande för bedömningen av skilsmässofrågan. I konsekvens härmed bör också nuvarande bestämmelser om skadestånd på grund av otrohet m. m. slopas.

I sammanhanget berörde departementschefen intresset av att söka förebygga förhastade skilsmässor. Han sade sig vara tveksam till det gällande systemet med medling som processförutsättning i hemskillnadsmål och anförde:

Jag tror att en frivillig medling till förfogande för makar som önskar hjälp med att reda ut tvister och misshälligheter med eller utan samband med förestående skilsmässa kan vara ett effektivare familjepolitiskt instrument än en medling som huvudsakligen är knuten till processer i skilsmässomål och lätt kan uppfattas som en tom formalitet just därför att den är obligatorisk. Beträffande medlingsverksamhetens organisatoriska uppbyggnad bör övervägas en anknytning till den statsunderstödda familjerådgivningen. I varje fall bör en ny organisation bygga på personal vars utbildning är särskilt inriktad på sådant som har betydelse för rådgivning och medling i familjefrågor. Den nuvarande ordningen med kyrkan som i första hand ansvarig för verksamheten är inte lämplig.

Beträffande återgång av äktenskap yttrades, att de sakkunniga borde överväga om det finns behov av att behålla detta i praktiken sällan tillämpade institut.

Med anknytning till det inledningsvis gjorda uttalandet att en ny lagstiftning så långt möjligt bör vara neutral i förhållande till olika samlevnadsformer och olika moraluppfattningar, tog departementschefen upp två konkreta frågor där nya regler påkallades av hänsyn till de s. k. samvetsäktenskapen:

Enligt föräldrabalken har modern ensam vårdnaden om barn utom äktenskap. Fadern har i

praktiken knappast några möjligheter att få vårdnaden om barnet. I många fall är fadern inte heller intresserad av att ta hand om barnet. Det är emellertid en brist att gällande bestämmelser inte tar hänsyn till att det finns utomäktenskapliga barn som växer upp hos båda föräldrarna fastän dessa inte är gifta. I och för sig kan det finnas vissa skäl som talar för att föräldrarna i sådana fall borde ha vårdnaden om barnet gemensamt. Det praktiska behovet av en sådan ordning torde dock inte vara stort eftersom föräldrarna i allmänhet är ense om att uppfostra barnet tillsammans. Däremot är det enligt min mening av betydelse att man liksom vid skilsmässa kan avgöra vårdnadsfrågan fritt utifrån barnets bästa, när en sådan familj splittras.

– – – –

Vid fast samlevnad utanför äktenskapet finns det inget skydd för den som bäst behöver bostaden, om den fasta samlevnaden upphör. Vid upplösning av samlevnaden bör den gemensamma bostaden i princip kunna tilldelas den av kontrahenterna som har störst behov av bostaden enligt i stort sett samma principer som gäller vid skilsmässa.

Efter att ha framhållit att de sakkunniga borde samråda med andra utredningar i den mån det kunde ha betydelse för arbetet betonade departementschefen vikten av att, även om det skulle visa sig svårt att på nuvarande stadium nå fram till ökad rättslikhet mellan de nordiska länderna, bevara kontakterna och tillvarata möjligheterna att fortsätta det nordiska samarbetet på familjerättens område.

1.2 *Utredningsarbetet*

För att belysa frågan om äktenskapshinder vid släktskap samt sinnessjukdom och sinnesslöhet har vi från socialstyrelsen inhämtat upplysningar angående styrelsens befattning med och handläggning av ärenden angående ifrågasatt dispens från dessa hinder.

Vid besök hos Stockholms läns landstings familjerådgivningsbyrå har vi informerat oss om byråns verksamhet och tagit del av synpunkter på familjerådgivningens innehåll och förutsättningar.

För att få fram några data kring frekvensen av samlevnad utan äktenskap och strukturen i dessa familjer har fil. kand. Astrid Näsholm, Uppsala, på vårt uppdrag bearbetat i andra sammanhang insamlade uppgifter. Bearbetningen har sammanfattats i två rapporter "Sammanboende gifta och sammanbode ogifta" (bil. 4) och "Riksförsäkringsverkets föräldraundersökning" (bil. 5). Till grund för rapporterna har legat hushållsbudgetundersökningen 1969, utförd av statistiska centralbyrån, och familjeundersökningen, även den utförd av centralbyrån på uppdrag av familjepolitiska kommittén samt en av riksförsäkringsverket 1971 utförd undersökning för samma kommitté av den ekonomiska situationen för barnaföderskor.

För att beaktas under utredningsarbetet har till oss överlämnats ett flertal framställningar m. m. som såvitt nu är i fråga rör bl. a. allmänna synpunkter på familj och äktenskap, äktenskapshinder och hindersprövning, präst vigselplikt, medling, förutsättningarna för hem- och äktenskapsskillnad, skadestånd samt vårdnad om barn och rätt till umgänge med barn.

Vidare har inkommit skrivelser från olika myndigheter, sammanslutningar och enskilda med synpunkter på behovet av lagändringar i olika hänseenden.

En i direktiven berörd fråga om barnavårdsmannainstitutionen har genom tillsättandet av en särskild utredning den 5 februari 1971 utgått ur familjelagssakkunnigas uppdrag.

1.3 *Nordiskt samarbete*

Kommittéer för revision av äktenskapsrätten m. m. har tillsatts i Danmark år 1969, i Finland år 1970 och i Norge år 1971. I ingetdera landet har direktiven för utredningsarbetet utformats med anvisningar om vilka mål som revisionen skall vara inriktad på.

Som anvisats i direktiven har vi informerat oss om det arbete som bedrivs av dessa kommittéer. Kontakterna har skett på det sättet att ordförandena och sekreterarna i de nordiska kommittéerna hållit överläggningar i Köpenhamn 20.4.1971, i Stockholm 26.10.1971 och i Helsingfors 29.2.1972. Vad som förevarit vid överläggningarna har

därefter sammanfattat redovisats för kommittéerna i deras helhet. Därjämte har arbetshandlingar fortlöpande utväxlats mellan kommittéernas sekretariat.

Med hänsyn till det pågående reformarbetet i de övriga nordiska länderna utom Island har vi ansett oss kunna underlåta att redovisa innehållet i dessa länders äktenskapslagstiftning. Redogörelse härför finns i betänkandet "Äktenskapsrätt" (SOU 1964:35).

2 Familj och äktenskap

2.1 *Allmänna synpunkter*

Lagstiftningen om äktenskapet intar en central ställning i familjerätten och utgör ett rättsområde som har betydelse för praktiskt taget varje enskild individ, vare sig han ingår äktenskap eller ej. Civilståndet är inom ett stort antal rättsområden också utanför familjerätten grundläggande för särskilda rättigheter och skyldigheter. Äktenskapets roll och betydelse har inte på allvar satts i fråga vid de reformer som tid efter annan företagits av reglerna om äktenskapet. Direktiven för vårt uppdrag säger att äktenskapet har och bör ha en central plats inom familjerätten. Man bör emellertid enligt direktiven försöka se till att den familjerättsliga lagstiftningen inte innehåller några bestämmelser som skapar onödiga svårigheter eller olägenheter för dem som skaffar sig barn och bildar familj utan att gifta sig. Familjebildning utan äktenskap är således med direktivens utgångspunkt en socialt godtagbar företeelse. Inom andra lagstiftningsområden, framför allt inom socialrätten, finns åtskilliga exempel på att samlevnad mellan man och kvinna utan äktenskap jämställs med sådant med avseende på rättsverkningarna. Men det konstateras i direktiven att familjegemenskap inom äktenskapets ram fortfarande är den naturliga samlevnadsformen för det helt övervägande flertalet människor. Om äktenskapet skall kunna fylla sin funktion också i framtiden behövs enligt direktiven nya rättsregler. För att man skall kunna ta ställning till hur de nya reglerna bör vara beskaffade och till behovet av regler för andra samlevnadsformer än äktenskapet synes det vara nödvändigt att söka klargöra vilken äktenskapets funktion kan sägas vara.

Betraktar man äktenskapet från rättslig synpunkt kan det beskrivas som en rättslig form avsedd att gälla för den varaktiga samlevnaden mellan man och kvinna. Hur denna rättsliga form bör gestaltas – dvs. framför allt vilka rättsverkningar som äktenskapet bör utrustas med – bestäms dels av de faktiska förhållandena för samlevande när rättsreglerna meddelas, dels av vilka förändringar i denna verklighet som man kan vilja åstadkomma med äktenskapslagstiftningen såsom instrument. Det är givet att det härvid ibland kan visa sig att skillnaden mellan de rådande förhållandena och den ordning som man vill uppnå är så stor att man tvingas ge avkall på önskemålen och stanna för regler som inte alls eller bara delvis tillgodoser dem. Det kan också visa sig att en mera ändamålsenlig väg att nå ett uppsatt mål erbjuder sig inom ett annat område av samhällelig reglering än inom äktenskapslagstiftningen. En reform av äktenskapsrätten måste följaktligen grundas på kunskap om familjen och dess funktioner, dvs. familjen såsom en del av samhällets sociala struktur. Reformen bör också i gör-

ligaste mån samstämmas med de mål och möjligheter som föreligger för samhällets verksamhet inom andra sektorer som är av primär betydelse för familjen, exempelvis arbetsmarknad, social- och familjepolitik, utbildningsväsende och familjebeskattning.

Familjen brukar betecknas som den minsta och samtidigt grundläggande enheten i samhällsbyggnaden. Liksom det mesta av det som händer i samhällets utveckling i stort förr eller senare i högre eller lägre grad återverkar på de enskilda individerna influeras också deras samlevnad i familjen och förbindelser i släkten av förändringarna. Deras relationer på både det personliga och det ekonomiska planet rör sig inom den ram, som samhället som helhet ger. Vad äktenskapslagstiftningen, liksom familjerätten över huvud taget, har att befatta sig med är de enskildas relationer till varandra inom familjen och släkten. Av primärt intresse synes därför vara att söka nå en uppfattning om hur dessa relationer är beskaffade i det nutida samhället, eller m. a. o. att söka avgränsa och belysa de problem de enskilda individerna emellan i familjen och släkten, som lagstiftningen bör ge lösningar på. Det synes härvid ligga närmast till hands att se problemen och deras bakgrund i det perspektiv, som erbjuder sig för dem som problemen uppkommer för.

När vi i fortsättningen talar om familj har vi som utgångspunkt den s. k. kärnfamiljen, dvs. den familj som består av man och kvinna och deras barn. Kärnfamiljen är emellertid inte den vanligaste familjen. Enligt 1965 års folkräkning fanns det detta år omkring 2 155 000 flerpersonershushåll i landet. Bara i omkring 987 000 av dem fanns det barn under 16 år och bland dessa hushåll med barn fanns cirka 110 000 ensamstående föräldrar med barn. När kärnfamiljen ändå väljs som utgångspunkt beror det på att den är den kulturella familjeform vi har i dagens Sverige och att de befintliga familjebildningarna kan anknytas till denna grundtyp. Av sammanhanget torde framgå när med familj åsyftas bara de vuxna, vare sig de har eller har haft barn eller är barnlösa.

När det gäller att klarlägga familjens funktioner kan det i allmänhet antas vara av relativt underordnad betydelse om mannen och kvinnan lever samman i äktenskapets form eller i en faktisk samlevnad utan äktenskap. Äktenskapsformen konstituerar visserligen rättigheter och skyldigheter parterna emellan, och självfallet kan den rättsliga regleringen verka bestämmande för makarna i fråga om vilka uppgifter eller roller de tilldelar sig själva eller varandra i familjen. Men i stort sett kan det antas att familjens funktioner och de enskilda familjemedlemmarnas roller bestäms av faktiska förhållanden mera än av den rättsliga regleringen av samlevnaden och följaktligen är desamma vare sig mannen och kvinnan är gifta eller ej. En översikt över familjens funktioner kan därför ta sikte på familjen såsom sådan oavsett den rättsliga formen för samlevnaden. Endast mot bakgrunden av en sådan översikt synes det vara möjligt att söka bestämma äktenskapslagstiftningens funktion, mål och möjligheter i den utsträckning som påkallas av de i direktiven anvisade reformerna. Översikten bör också vara ägnad att belysa familjens och samhällets inbördes beroende av och samverkan med varandra.

2.2 *Familjens funktioner*

Inom familjesociologin talar man om familjens funktioner. Man utgår därvid från att människorna har ett antal behov och att det är familjens uppgift att tillfredsställa vissa av dem. Olika uppfattningar förekommer om vilka familjens funktioner är. Förändringarna i samhällets struktur leder också till att funktionerna växlar från tid till annan och att funktioner, som i och för sig består även vid förändringar i familjens yttre miljö, varierar i betydelse under olika förhållanden. En ofta använd indelning av familjens funktioner tar upp följande:

1. fortplantningsfunktionen (den reproduktiva funktionen)
2. den sexuella funktionen
3. den fostrande funktionen

4. den ekonomiska funktionen
5. skyddsfunktionen
6. fritidsfunktionen
7. den religiösa funktionen
8. den känslomässiga funktionen (primärgruppsfunktionen).

Som grundläggande funktioner betecknas i allmänhet de reproduktiva, sexuella, fostrande och ekonomiska funktionerna. Även primärgruppsfunktionen tilläggs ofta betydelsen av grundläggande funktion hos familjen, medan de övriga funktionerna anses mera perifera och knutna till familjen mest därför att denna redan finns där på grund av de centrala funktionerna. Dessa perifera funktioner är därmed också lättare påverkade av förändringar i familjens yttre miljö än de centrala funktionerna.

Vid sidan av familjens funktioner att tillfredsställa vissa behov hos familjemedlemmarna talar man också om familjens funktion i samhället, dvs. familjeinstitutionens inverkan på samhället i stort. Mellan de båda funktionsområdena föreligger tydligen ett starkt samband. Om vissa oavvisliga behov inte blir tillfredsställda i familjen kommer sålunda anspråken på behovstillfredsställelse att riktas åt annat håll och påverka samhällsstrukturen. Erbjuds bättre möjligheter att tillgodose behoven utanför familjen reduceras dennas motsvarande funktion i samma mån. Och saknar å andra sidan det utanförliggande samhället möjligheter att tillfredsställa ofrånkomliga behov, eller kan det bara göra det bristfälligt, blir det inom familjens ram som behoven tillgodoses.

2.2.1 Den reproduktiva funktionen

Den reproduktiva funktionen hos familjen, dvs. familjens uppgift att vara den enhet där barnen föds och släktets bestånd säkras, är uppenbarligen av grundläggande betydelse såväl för familjen som för samhället. Den antas vara själva grunden för familjens uppkomst. I det primitiva stadiet av samhällets utveckling medförde redan havandeskapet en sådan försämring av kvinnans möjligheter att själv sörja för att hennes elementära behov blev tillgodosedda att hon blev beroende av andra. Barnets fysiska beroende av modern under spädbarnstiden och hjälplöshet över huvud taget under lång tid därefter tog henne helt i anspråk och gjorde hennes beroendeställning än mera uttalad. När barnafödandet inte kunde planeras följde barnen tätt och kvinnans beroendeställning blev i stort sett fortlöpande. Det krävdes en social ordning för att säkra moderns och barnens möjligheter att överleva. En sådan ordning utvecklades i familjen, där – regelmässigt – fadern blev den som hade att svara för moderns och barnens försörjning.

I det moderna samhället tilldrar sig befolkningsutvecklingen stor uppmärksamhet. Det är för samhället som helhet inte likgiltigt om befolkningen ökar eller minskar eller hur dess ålderssammansättning är och kan förutses bli i framtiden. Inte minst från samhällsekonomiska utgångspunkter är befolkningsutvecklingen och nativiteten som en del av denna betydelsefull. För samhället är det därför av betydelse hur familjen fyller den reproduktiva funktionen.

Teoretiskt kan barnafödandet i det moderna samhället med dess medicinska möjligheter och dess långtgående arbetsfördelning och specialisering isoleras från familjen och reduceras till en blott och bart biologisk företeelse. Sociologin känner såvitt bekant inget samhälle där så skett.

En annan sak är att det kan vara ett samhälleligt intresse att förhindra barnafödande i vissa fall, exempelvis av biologiska eller sociala skäl. Sådana skäl ligger i vårt land bakom släkt- och svågerskapshindren för äktenskap och kravet på viss äktenskapsålder, liksom bakom de s. k. medicinska äktenskapshindren. Hindren riktar sig här mot familjebildningen i den rättsligt reglerade formen, äktenskapet. Delvis har äktenskapshindren sin motsvarighet i lagstiftningen om sedlighetsbrott. Härigenom söker samhället förhindra barnafödande i vissa relationer även när familjebildning sker utan äktenskap eller när familjebildning över huvud taget inte är aktuell.

Det kan konstateras att det i vårt land endast är i sällsynta undantagsfall som barn inte föds in i en familj, kort tid efter födelsen tas upp i en sådan eller genom sin tillkomst föranleder att en familj bildas. Vid undersökningar som i och för sig avsett andra ämnen har framgått att det är mycket vanligt att enföräldersfamiljer, som bildas genom att barn föds, efter relativt kort tid förändras till tvåföräldersfamiljer. Det kan fastställas att det svenska samhället till skillnad från de flesta andra västerländska samhällen har en kulturell tradition att ogifta kvinnor som föder barn själva tar hand om dem i stället för att adoptera bort dem. Antalet enföräldersfamiljer är därför i Sverige relativt stort mätt efter internationell måttstock. Siffror saknas för antalet barn som omedelbart efter födelsen lämnar modern för att annat än tillfälligt omhändertas för institutionell vård. Det kan emellertid antas att antalet är mycket litet och att det här främst rör sig om barn som på grund av fysiska handikapp kräver vård som svårligen kan lämnas i en familj.

Vid utformningen av samhällets stöd till familjerna har tid efter annan den speciella inriktningen på barnfamiljerna betonats som särskilt angelägen. Motiven för stödet har växlat från befolkningspolitiska till utjämningspolitiska. Man har härvid utgått från att kärnfamiljen är den form för släktets reproduktion som bäst motsvarar människornas önskningar och tillgodoser barnens behov av stabilitet och trygghet.

2.2.2 Den sexuella funktionen

Med familjens sexuella funktion förstås dess uppgift att med minsta möjliga sociala och personliga störningar ge mannen och kvinnan möjligheter att tillfredsställa sina sexuella behov. Även denna funktion kan föras tillbaka till de primitiva förhållandenas villkor med moderns och avkommans starka beroende av mannen för att över huvud taget kunna överleva. En ömsesidig sexuell bundenhet för mannen och kvinnan som levde samman var då en rationellt betingad ordning för att försörjnings- och skyddsuppgifterna inom familjen skulle kunna lösas och mannen inte få konkurrerande sådana uppgifter på annat håll.

Den sexuella driften är en av de starkaste mänskliga drifterna och så stark att den söker sig utlopp även om det kan lända till skada för bestående och balanserade relationer av känslomässig, ekonomisk eller annan art mellan individerna. Då samhället som helhet är uppbyggt av ett otal sådana relationer, vilkas stabilitet är av omedelbar betydelse för individernas samverkan och samhällets funktionsduglighet, är det tydligt att samhället inte kan vara likgiltigt för i vilka sociala former den sexuella driften får sitt utlopp. Inom sociologin uttrycks saken så att samhället söker bringa sexualiteten under social kontroll. Undersökningar har visat att inget nu existerande samhälle har undgått att kringgärda sexualiteten med särskilda tabun och att i motsvarande mån anvisa de sociala formerna för den tillåtna sexualiteten. De inskränkande reglerna, vare sig de är kodifierade eller bara bärs upp av allmänt omfattade föreställningar om vad som är otillbörligt, hämmar härvid de socialt störande formerna av sexuell konkurrens. De tillåtande reglerna är avsedda att möjliggöra det tillfredsställande av de sexuella behoven som är nödvändigt såväl för individens fysiska och psykiska välbefinnande som för samhällets reproduktion. Vilka sexuella relationer och vilka avvikelser från det sexuella normalbeteendet som anses ha socialt störande effekter växlar från samhälle till samhälle alltefter dettas struktur. Bortsett från förbudet mot incest kan därför inte något universellt mönster spåras när det gäller inskränkningarna. Däremot är det ett genomgående drag att sexualiteten mellan man och kvinna i familjen godtas eller favoriseras på olika sätt.

I vårt land har den allmänna synen på sexualiteten under senare år snabbt blivit friare och mer obunden av de moraluppfattningar som tidigare varit förhärskande. Det är uppenbart att den sociala strukturen undergått sådana förändringar att sexuell

bundenhet till familjen inte längre är nödvändig av de skäl, som antas vara den rationella grunden för att samhället sökt kanalisera sexualitetens yttringar till familjen, nämligen mannens försörjningsansvar gentemot modern och barnen. Kvinnans vidgade möjligheter att försörja sig själv, socialförsäkringarna, barntillsynen, skolorna och andra inrättningar i välfärdssamhället har i väsentliga hänseenden gjort det möjligt för kvinnan att frigöra sig från det fasta ekonomiska beroendet av mannen. Preventivtekniken har gett förutsättningar för sexualitet utan barn och utanför familjen. Urbaniseringen och den ökade rörligheten har gett den enskilde vidgade möjligheter till kontakter och därmed också till sexuella förbindelser. På det psykologiska området har sekulariseringen förändrat tidigare religiöst underbyggda beteendemönster. Det vill synas som om det tidigare återhållsamma sexualmönstret, som i sin mest strikta utformning förbjöd såväl för- som utomäktenskapliga förbindelser, alltmer efterträtts av uppfattningen, att det är den personliga böjelsen, kärleken, som legitimerar de sexuella förbindelserna. Samtidigt har sexuallivets värde som källa till glädje och berikande upplevelser erkänts.

Under år 1967 genomfördes en undersökning av svenska folkets värderingar, normer och beteenden på det sexuella området, redovisad i rapporten "Om sexuallivet i Sverige" (SOU 1969:2). Av undersökningen framgick att en överväldigande majoritet, nämligen 89 % av alla män och 81 % av alla kvinnor, ansåg att kärlek legitimerar sexuellt umgänge även om parterna är ogifta. Innebörden av denna uppfattning är i den sociologiska tolkning som framförs i utredningen att sexualförbindelserna blir undandragna omvärldens föreskrifter. Förälskelsen är inte underkastad viljan och därför kan man inte hållas ansvarig för sin böjelse. Man är vidare själv den ende som kan avgöra om man är förälskad eller inte. Utomståendes möjligheter att bedöma om sexualiteten utspelar sig inom den yttre ram som denna uppfattning anvisar som socialt godtagen är därmed eliminerade, och den sociala kontrollen över sexualiteten är omöjliggjord.

Ett åsidosättande av den sexuella troheten mellan samlevande anses i enlighet med den nyss redovisade uppfattningen inte heller allmänt utgöra den omedelbara orsaken till en söndring mellan dem utan tolkas snarare som ett uttryck för en redan inträdd mer eller mindre djupgående söndring. I linje härmed ligger uppfattningen att ett tillfälligt åsidosättande av den sexuella troheten inte behöver förstöra utsikterna för samlevnadens fortbestånd.

Ibland framförs uppfattningen att sexuallivet har ett så stort egenvärde att det sexuella umgänget inte ens förutsätter känslomässig samhörighet mellan parterna. Med utgångspunkt i denna uppfattning kan frågan ställas om inte den nya synen på sexualiteten minskar också den sexuella trohetens betydelse för gemenskapen mellan mannen och kvinnan i familjen. Kravet på frihet också på det sexuella området tar sig ibland det uttrycket att samlevande ömsesidigt förklarar sig ge varandra full frihet i detta hänseende. Det finns dock inget underlag för ett antagande att den sexuella troheten allmänt sett skulle, oavsett hur man i själva verket handlar, värdesättas mindre nu än förr.

I detta hänseende ger några siffror från den nämnda undersökningen upplysningar. Det visade sig att inte mindre än 85 % av de tillfrågade avvisade alla utomäktenskapliga förbindelser, dvs. giftas sexuella förbindelser med annan än maken, fastän de var toleranta i fråga om de föräktenskapliga förbindelserna, och 7 % avvisade såväl för- som utomäktenskapliga förbindelser. Endast 8 % godtog både för- och utomäktenskapliga förbindelser. Det kan i detta sammanhang anmärkas att urbaniseringen och rörligheten i det moderna samhället i stort sett omöjliggjort omvärldens sociala kontroll i fråga om föräktenskapliga förbindelser. Däremot kan den sociala kontrollen förmodas alltjämt vara ganska märkbar ifråga om giftas sexuella förbindelser med annan än maken.

Det kan konstateras att familjens funktion att reglera de sexuella relationerna

numera inte är betingad av yttre förhållanden men att en överväldigande majoritet alltjämt ger uttryck åt den meningen att trohet skall iakttas åtminstone i äktenskaplig samlevnad. Familjens funktion att reglera de sexuella relationerna består således faktiskt, grundad på en förhärskande värdering.

Inom äktenskapslagstiftningen har de nya värderingarna på det sexuella området hittills avspeglat sig i att man infört möjlighet för domstolarna att vid fall av otrohet i stället för till äktenskapsskillnad döma till hemskillnad när särskilda skäl talar därför. Det principiella kravet på trohet i äktenskapet kvarstår dock oförändrat; man och hustru är enligt GB 5:1 skyldiga varandra trohet.

2.2.3 Den fostrande funktionen

Med den fostrande funktionen avses familjens uppgift att ge barnet lämpliga egenskaper för dess senare liv i samhället, bibringa det omfattande kunskaper och hjälpa det att tillägna sig ett stort antal färdigheter. Barnet måste också lära sig att behärska medfödda drifter och anpassa sin behovstillfredsställelse efter det rådande sociala mönstret innan det kan inta sin plats som vuxen samhällsmedlem. Uppfostran kan betraktas som ett socialt samspel mellan de vuxna och barnet, genom vilket barnet förvärvar gruppens sociala normer och lär sig sina roller. Sociologiska undersökningar har gett vid handen att uppgiften att göra barnet socialt och att ge det de grundläggande färdigheterna och kunskaperna i alla kulturer i första hand faller på kärnfamiljen. I allmänhet är uppgiften också jämnare fördelad mellan fadern och modern än uppgiften att ge barnet fysisk omvårdnad, där huvudansvaret regelmässigt ligger på modern. Emellertid saknas inte exempel på samhällen, där den fostrande funktionen i väsentlig utsträckning – tillsammans med vissa andra traditionella familjefunktioner – lyfts ut från familjen för att fullgöras i ett större kollektiv än familjen. Exempel härpå utgör vissa kibbutzer i Israel, där föräldrarnas kontakter med barnen är begränsade och den största delen av fostran sker i inrättningar för barnen från spädbarnsavdelningar till skolor.

När det gäller frågan hur den aktiva generationen på bästa sätt skall ta hand om barnen och ge dem deras fostran kan man urskilja olika ideologier.

I psykologisk, pedagogisk och sociologisk litteratur möter man ofta åsikten att det för en harmonisk utveckling av barnets personlighet – den sammanfattande benämningen för dess handlingstendenser grundade på inlärda normer och anlag – är mycket betydelsefullt att det under sina första levnadsår får uppleva trygghet och samhörighet. En förutsättning härför antas vara att barnet växer upp i en stabil miljö och har *en* vårdare och uppfostrare som kan ägna det mycken tid och kärlek. För denna uppgift anses modern mer eller mindre självskriven och i vart fall svår att ersätta, eftersom barnet redan under amningstiden naturligt binds till henne. Till stöd för åsikten åberopas vissa empiriska undersökningar men det framhålls också att tillgängligt forskningsmaterial är ofullständigt. En variant av denna mening går ut på att barnets intresse av trygghet och samhörighet blir lika väl tillgodosett om fadern växlar med modern i rollen som vårdare och uppfostrare. Det viktiga är enligt denna uppfattning att det är inom familjen som vården och fostran sker. Föräldrarna antas därvid vara de mest insiktsfulla i fråga om det egna barnets behov och skall därför själva bestämma vid vilken ålder barnets intresse inte längre kräver att det ständigt har möjlighet till kontakt med modern eller fadern.

Enligt en annan uppfattning är föreställningarna om moderns – eller föräldrarnas – oersättlighet överdrivna och barnavård och uppfostran bör generellt och med positiva effekter för barnet i väsentliga delar frigöras från familjen på ett tidigt stadium. Även den sistnämnda uppfattningen tycks dock godta tanken att barnets vård och fostran under de första levnadsåren skall vara en uppgift för familjen.

En utgångspunkt för dem som förfäktar meningen att familjen i det moderna samhället ofta har svårigheter att lösa uppfostringsuppgifterna tillfredsställande är familjernas ringa storlek och deras isolering. Nästan hälften av barnfamiljerna har bara ett barn och detta saknar då möjligheter att inom familjen utveckla sin förmåga att leva samman med jämnåriga. Barnets relation till föräldrarna innefattar alltid en underlägsenhet för barnet, som kan hämma dess självkänsla och framväxten av självförtroende. Kontakterna med äldre generationer är för fåtaliga för att ge barnet förståelse för de äldres situation. Över huvud taget anses familjen ge barnet för liten stimulans för dess personlighetsutveckling och denna brist kan avhjälpas bara genom att familjerna blir större eller barnets uppfostran i större utsträckning sker i kollektiva former utanför familjen.

I debatten om familjens roll i fråga om uppfostran framhålls numera allt oftare som en allvarlig nackdel av den konventionella rollfördelningen inom de nutida små familjerna att fadern i alltför ringa grad tar del i barnens uppfostran. Utgångspunkten för kritiken är uppfattningen att en harmonisk och allsidig utveckling av barnets personlighet fordrar en utvidgad kontakt med vuxna av båda könen. Faderns roll som förvärvsarbetande utanför hemmet hindrar honom från att delta i utvecklandet av barnets personlighet medan modern å andra sidan anses få ett alltför dominerande inflytande genom sin ständiga samvaro med barnet under större delen av dess uppväxttid. Den fasta rollfördelningen mellan föräldrarna som barnet upplever under denna tid antas också bidra till att konservera könsrollerna med modern som hemarbetande och fadern som förvärvsarbetande. Den utgör därmed även på sikt ett hinder för att förverkliga en reell jämställdhet mellan könen. Men också som ett direkt verkande medel att nå kvinnans jämställdhet med mannen framförs tanken att föräldrarna bör växla i rollerna som uppfostrare och förvärvsarbetande. Jämställdheten skall sålunda kunna uppnås inte bara genom att kvinnan anpassar sig till mannens levnadsmönster som förvärvsarbetande. Också mannen skall lämna sitt bidrag till jämställdheten genom att tidvis överta kvinnans traditionella uppgifter som barnavårdare och uppfostrare. Därmed får kvinnan möjligheter att ha kontakt med förvärvslivet även under den period i hennes liv då familjen har små barn. Dessa kan med detta växelsystem alltjämt vårdas och fostras i familjen. När barnen vuxit upp kan mannen och kvinnan på lika villkor återgå till förvärvslivet som sin kontinuerliga sysselsättning utan svårare omställningsproblem.

Den angivna tankegången återspeglas i 1969 års läroplan för grundskolan. Där uttalas att eleverna måste bli medvetna om att en förutsättning för jämställdhet mellan könen på arbetsmarknaden och i samhällslivet i övrigt är att ansvar för barnavård och hemarbete delas lika mellan män och kvinnor inom familjen.

I det agrara samhället skedde inte bara uppfostran utan också den egentliga utbildningen inom familjen. Barnet fick delta i de förekommande sysslorna alltefter sin förmåga och lärde sig i familjen hur sysslorna skulle utföras. Någon specialiserad utbildning krävdes inte. Barnen lärde sig föräldrarnas arbete på gården och övertog deras yrke. Med industrialiseringen och urbaniseringen skedde i detta hänseende en genomgripande omvälvning. Stadsbarnen utestängdes från industrins arbetsplatser, och behov uppkom av utbildning som inte kunde lämnas i familjen. Skolväsendet växte snabbt och övertog familjens utbildningsuppgifter. Därmed följde också möjligheter för det allmänna att delta i och påverka fostran. Med den alltmer förlängda skoltiden har dessa möjligheter utvidgats och tillvaratagits alltmer medvetet. I den nu gällande skollagen uttalas att den genom samhällets försorg bedrivna undervisningen av barn och ungdom har till syfte att meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter samt i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarskännande samhällsmedlemmar. I

1969 års läroplan för grundskolan definieras närmare skolans uppgift att ge social fostran och att utveckla barnets vilje- och känsloliv. Det uttalas emellertid att även under barnets år i skolan har hemmet det primära och huvudsakliga ansvaret för dess fostran, och betydelsen av samverkan mellan familj och skola betonas.

Urbaniseringen, den ökade rörligheten och utvecklingen av massmedia har också lett till att barnen i en helt annan utsträckning än förr – även bortsett från skolan – kommer i kontakt med andra grupper än familjen och möter andra normer, beteenden och förväntningar på deras uppträdande än som gäller i familjen. I förening med den ganska påtagliga allmänna tendensen att göra uppfostran mindre auktoritär och i stället lämna barnen större utrymme för eget val av handlingsnormer leder dessa kontakter och inflytelser till att familjens fostrande funktion ändrat karaktär. Ju flera normer barnet möter och ju mindre samstämmiga dessa normer är, desto betydelsefullare har familjens uppgift blivit att hjälpa barnet att smälta samman normerna.

Även om det sålunda kan konstateras att familjen i det nutida samhället inte är ensam om att svara för barnens fostran kan man utgå från att familjens fostrande funktion kommer att bestå. Det är emellertid sannolikt att den uttunning av funktionen som hittills skett kommer att fortsätta. Närmast kan förutses en utbyggnad av förskolorna och en ökad förvärvsintensitet bland mödrarna som leder till att barnen i allt större utsträckning kommer att vistas i barnstugor, förutsatt att fäderna inte samtidigt i ökad utsträckning tar över mödrarnas traditionella uppgifter med barnavård och hemarbete.

2.2.4 Den ekonomiska funktionen

I ekonomiskt hänseende utgör familjen en enhet för såväl produktion som konsumtion. Denna egenskap brukar betecknas som familjens ekonomiska funktion. Den anses av en del sociologer som en grundläggande familjefunktion av samma betydelse för familjens bestånd som den reproduktiva och den sexuella funktionen. Samboendet, dvs. den gemensamma konsumtionen av bostad och det dagliga livets förnödenheter, samarbetet och arbetsfördelningen vid produktionen av tjänster och andra nyttigheter för familjens behov uppfattas därvid som grundläggande element för familjebildningen. Andra sociologer betecknar däremot den ekonomiska funktionen närmast som en följd av att familjen redan bildats för att fullgöra de reproduktiva och sexuella funktionerna. Det är emellertid oomstritt att den ekonomiska funktionen spelar en väsentlig roll för familjens sammanhållning och stabilitet.

Familjens ekonomiska funktion kan föras tillbaka till de primitiva förhållandena då ett samarbete och en arbetsfördelning mellan mannen och kvinnan var av primär betydelse för familjens existensmöjligheter. De fysiska olikheterna mellan könen – mannens större styrka och kvinnans nedsatta arbetsförmåga under havandeskap liksom hennes bundenhet till de vårdkrävande barnen – tvingade fram en arbetsfördelning och specialisering, som höjde familjens förmåga att anskaffa och framställa de produkter och tjänster som familjen behövde. På mannen föll det tyngre arbetet, på kvinnan barnavård och lättare uppgifter i eller nära bostaden. Sociologer har påvisat att de flesta kända samhällen har utvecklat samarbete och specialisering mellan könen efter denna biologiskt betingade skiljelinje. Exempel finns dock på samhällen där också det tunga arbetet ankommer på kvinnan.

I det förindustriella bondesamhället bestod i stort sett familjens ekonomiska funktion i samma form som i det primitiva samhället. Kvinnan deltog i framställningen av livsförnödenheter och av andra gårdens produkter samtidigt som hon skötte hemsysslorna och barnen. Hon spelade därigenom en aktiv roll i såväl familjens som samhällets ekonomiska liv. De strukturella förhållandena innebar att hennes arbetskraft blev tillvaratagen i lika hög grad som man-

nens. Det första steget från detta självhushåll togs i och med industrialismens genombrott. Industrin tog över åtskilliga av de arbetsuppgifter som dittills utförts i hemmen. Framför allt kvinnornas arbetsuppgifter minskade väsentligt. Det var en förhärskande uppfattning att kvinnans uppgift var att sköta hemmet, och det anses klart att denna uppfattning verkade avhållande på kvinnornas vilja att gå in i den industriella produktionen. Av ekonomiska skäl tvingades dock många kvinnor att ägna sig åt förvärvsarbete i industrin. Den långa arbetstiden ledde till att de måste eftersätta barn och hem i en omfattning som kom kvinnors förvärvsarbete att framstå som ett samhällsont. Samhälleliga eller andra kollektiva inrättningar med uppgift att ta hand om barnen under föräldrarnas förvärvsarbete saknades. När lönerna så småningom steg och familjens försörjning kunde klaras nödtorftigt på mannens lön, lämnade också kvinnorna i stor utsträckning förvärvsarbetet utom hemmet och återvände till hemsysslorna. Uppfattningen att kvinnans plats var i hemmet understöddes också av de instabila förhållandena på arbetsmarknaden med tid efter annan uppträdande svår arbetslöshet. Arbetstillfällena ansågs då böra reserveras för männen och det uppfattades som en orättvisa att såväl mannen som kvinnan i vissa familjer skulle belägga arbetstillfällena, medan i andra familjer inte ens mannen kunde beredas arbete. Så sent som under 1930-talets depressionsperiod diskuterades i Sverige frågan om förbud för gifta kvinnor att förvärvsarbeta.

Det sagda gäller stads- och industrisamhällena. För jordbrukarbefolkningen bestod i stort sett det gamla mönstret. Familjen behöll sin ekonomiska funktion med aktiva insatser i produktionen av såväl mannen som kvinnan, låt vara att även här åtskillig produktion, som tidigare skötts på gården, ersattes med köpta produkter. I de bortfallna arbetsuppgifternas ställe trädde emellertid andra i samband med en intensifiering och specialisering inom jordbruket. Det kan knappast sägas att den undersysselsättning som inträdde åtminstone i vissa skeden av livet för kvinnan i stadsfamiljen haft någon motsvarighet för kvinnan i jordbrukarfamiljen.

Familjens funktion av en *produktionsenhet* har i dagens samhälle med dess långtgående industrialisering och specialisering förlorat mer och mer i betydelse. De flesta produkter som erfordras för familjens dagliga liv framställs som färdigprodukter eller halvfabrikat utanför hemmet och kan köpas. Även tjänster som familjen behöver kan tillhandahållas familjen utifrån i väsentlig utsträckning. Det är här oftast en fråga om familjens tillgång på kontanter om tjänsterna skall produceras av familjemedlemmarna själva eller köpas. Förvärvsarbetar både mannen och kvinnan i familjen ökar möjligheterna att köpa utifrån samtidigt som tiden för egen produktion minskar. En del av behoven i den dagliga livsföringen täcks utanför familjen. Så t. ex. får barnen måltider i barnstugor och skolor och i många fall intar de förvärvsarbetande familjemedlemmarna dagens huvudmål på arbetsplatsens matservering. Men utvecklingen i fråga om familjens ekonomiska funktion är inte helt enhetlig. Den industriella framställningen av apparater för hushållen har sålunda inte bara underlättat arbetet i hemmet utan sannolikt också konserverat en del tjänster i hemmen som annars med fördel skulle kunna utföras utanför dem och köpas. De höga kostnaderna för arbetskraftskrävande tjänster leder vidare till att familjerna i många fall föredrar att själva utföra tjänsterna, även om de i och för sig skulle ha råd att köpa dem från yrkesmän. Detaljhandelns koncentration har också överfört en del av varudistributionen på konsumenterna. Även den omständigheten att de industriellt framställda produkterna och de utifrån köpta tjänsterna inte alltid är anpassade efter familjens individuella behov bidrar till att en hel del produktion av tjänster och andra nyttigheter alltjämt sker i hemmen. Det väsentliga draget i fråga om familjens funktion av produktionsenhet kan dock sägas vara att det moderna samhället erbjuder familjerna möjlighet att – inom ramen för deras ekonomiska resurser – välja

mellan egenproduktion och köp utifrån.

På en mycket betydelsefull punkt gäller emellertid generellt sett en inskränkning i valfriheten, nämligen ifråga om barntillsyn. Antalet daghemsplatser och familjedaghemsplatser per 1 000 barn i åldern 0–7 år var 1964 i de tre största städerna genomsnittligt 57. Sedan dess har en kraftig utbyggnad skett men den efterfrågan som kunnat konstateras vid undersökningar med utgångspunkt i familjens behov av barntillsyn på grund av föräldrarnas förvärvsarbete eller önskan om att utträda i förvärvslivet överstiger alltjämt väsentligt tillgången. Antalet barn under skolåldern är drygt 823 000 och i åldern 7–11 år drygt 536 000. Den 1 juli 1971 fanns i landet 42 000 platser i daghem och drygt 40 000 platser i kommunalt organiserade familjedaghem. Antalet platser i fritidshem för barn i skolåldern uppgick till 8 000. I stor utsträckning löser emellertid familjer, där båda förvärvsarbetar, problemet med barntillsynen genom privata familjedaghem eller genom att barnen får tillsyn i hemmet av anställda eller far- och morföräldrar.

Eftersom barntillsynen är en arbetsuppgift som obetingat måste utföras och full valfrihet mellan att själva utföra tjänsten och att köpa den mera sällan föreligger för familjerna kan det sägas att familjens väsentligaste ekonomiska funktion ligger i tillsynen av barnen. I samma mån som valfriheten ökat i fråga om egenproduktion eller köp av varor och tjänster för familjens behov har, vill det synas, anspråken på valfrihet också ifråga om barntillsynen skärpts och kombinerats med krav på låga kostnader för tillsynen. Dessa anspråk har lett till det vidgade engagemanget från det allmännas sida ifråga om utbyggnaden av barntillsynen och till att de verkliga kostnaderna för tillsynen inte tas ut av föräldrarna. Utvecklingen på detta område är helt entydig och det kan antas att även barntillsynen i framtiden kommer att kunna fullgöras utanför familjen när den så önskar.

Den i det föregående antydda utvecklingen i förening med det genomsnittligt sett låga antalet barn i barnfamiljerna har lett till att hemmakvinnan i den genomsnittliga tvåbarnsfamiljen mister sin fulltidsuppgift i hemmet 10–15 år efter det första barnets födelse. Av kvinnorna i totalbefolkningen är det nu bara 24 % som har barn under 7 år. Barn under 17 år har 42 %. Beaktas även att medellivslängden samtidigt ökat kan det konstateras att den period, under vilken en hemmakvinna måste anses undersysselsatt, mätt med normala anspråk på arbetsinsats, kan uppskattas till 25–30 år.

Familjens egenskap av *konsumtionsenhet* synes ha undergått väsentligt mindre förändringar än dess egenskap av produktionsenhet. Härvid bortses från de förändringar som sammanhänger med den nyss berörda minskningen i familjens produktion av tjänster som på grund av sakens natur omedelbart konsumeras. Alltjämt är bostad och bohag nyttigheter som familjen konsumerar gemensamt och det torde ingå i normalmönstret att familjens samlade ekonomiska resurser används gemensamt för en i stort sett lika konsumtionsstandard.

Den gällande äktenskapslagstiftningen utgår från familjen som en gemenskap i ekonomiskt hänseende ifråga om såväl produktion som konsumtion. Detta har kommit till uttryck bl. a. i GB 5:2 som stadgar att makarna är pliktiga att, var efter sin förmåga, bidra till familjens underhåll genom tillskott av pengar, arbete i hemmet eller på annat sätt. En utjämning med pengar skall vidare ske från den ene maken till den andre om dennes tillskott inte förslår till utgifterna för hans personliga behov och till de utgifter han har att ombesörja för familjens underhåll. Även andra bestämmelser visar på att familjen uppfattas som en ekonomisk gemenskap, även om varje make har sin egen ekonomi, förvaltar sina inkomster och sina tillgångar och svarar för sina skulder. Denna utgångspunkt var otvivelaktigt naturlig vid en tid då produktion och konsumtion av nyttigheter för familjens behov alltjämt i väsentlig utsträckning måste ske inom familjen och då mannens och kvinnans uppgifter i familjen till följd därav blev hårt fixerade.

En arbetsfördelning mellan mannen och kvinnan, enligt vilken den ene sköter arbetsuppgifterna i hemmet och den andre genom förvärvsarbete anskaffar de kontanta medel som erfordras för att köpa vad familjen inte själv kan producera, innebär i sig en inskränkning i deras ekonomiska självständighet. Den hemarbetande blir för sin försörjning beroende av den förvärvsarbetande och även denne blir å sin sida beroende av den hemarbetandes insatser in natura i hemmet. Endast om både mannen och kvinnan förvärvsarbetar – varvid de erforderliga kontanterna tillförs familjen för att den skall kunna köpa de nödvändiga varorna och tjänsterna utifrån i stället för att själv framställa dem – upphör det inbördes ekonomiska beroendet och den fulla självständigheten i ekonomiskt hänseende parterna emellan kan förverkligas. I vad mån familjen därvid bibehåller sin egenskap av konsumtionsenhet blir med den ökade valfriheten för parterna en fråga om frivillighet.

2.2.5 Skyddsfunktionen

Med familjens skyddsfunktion förstås dess uppgift att bereda familjemedlemmarna skydd i krissituationer såsom vid hot utifrån och vid sjukdom och andra svårigheter som drabbar någon inom familjen. Till skyddsfunktionen kan också hänföras familjens uppgift att ge barnen trygghet.

Det är uppenbart att skyddsfunktionen i det primitiva samhället var en utomordentligt viktig sammanhållande faktor. För sitt skydd mot faror som hotade från andra människor och från naturen – en natur som måste ha tett sig oerhört mycket mera obeveklig än för nutidens människor – var den enskilde utlämnad åt sig själv och sina närstående. Detsamma gällde när han vid sjukdom, ålderdom och andra nedsättningar i arbetsförmågan inte kunde reda sig själv. Sammanhållningen inom familj och släkt var en förutsättning för att den enskilde skulle kunna uppnå någon grad av trygghet.

Med rättssamhällets framväxt blev det en samhällets uppgift att svara för den enskildes säkerhet och rättstrygghet; i motsvarande mån minskade familjens skyddsfunktion i betydelse. Med välfärdssamhällets framväxt överflyttades också uppgiften att bereda vård vid sjukdom och ålderdom från familjen och släkten till samhälleliga inrättningar. Även uppgiften att ge den enskilde ekonomisk trygghet avlyftes i en successivt allt större utsträckning familjen och släkten och övertogs av samhället. Utvecklingen har därvid gått från att trygga tillfredsställandet av de mest elementära behoven genom fattigvård efter behovsprövning till att genom socialförsäkringar i princip ge kompensation för inkomstbortfall och för merkostnader i samband med försäkringsfallet. Skyddet för familjen är i socialförsäkringarna utformat på varierande sätt. I vissa fall tar försäkringen sikte på den faktiska förhandenvaron av familj, i andra fall förutsätts att familjebildningen har formen av äktenskap. Ibland är skyddet knutet huvudsakligen till den förvärvsarbetande, i andra fall till envar av de samlevande som fullt självständiga individer.

Utöver det genom samhällets sjukvård och andra vårdformer och genom socialförsäkringarna skapade skyddet bistår det allmänna familjen med stödåtgärder av olika slag. Här kan nämnas kontanta bidrag exempelvis barnbidrag och bostadsbidrag, liksom kurativa insatser inom mödra- och barnavård, nykterhetsvård och familjerådgivning. Inom det kurativa området har betydelsen av en helhetssyn på den hjälpbehövande familjens situation alltmer skjutits i förgrunden under senare år.

Den utveckling som ägt rum och som sålunda inneburit att samhälleligt skydd ersatt de enskilda familjemedlemmarnas tidigare beroende av och förpliktelser mot varandra vid ofärd och nöd skulle kanske kunna berättiga till påståendet att familjens skyddsfunktion i vårt samhälle har upphört. I vart fall är det tydligt att målet är att avlyfta den enskilde det omedelbara ansvaret för skyddsuppgifterna och överföra det på samhälleliga organ. Härvid skall olikheter i skyddet kunna utjämnas och tryggheten öka genom att hela

samhället ställer sig bakom skyddsuppgifterna. Det kan dock knappast sägas att målet förverkligats i alla hänseenden. Inom ramen för de uppbyggda skyddssystemen förekommer ofullkomligheter, och knappheten på resurser leder stundom till att uppgifter som det allmänna åtagit sig att svara för inte kan fullföljas i det konkreta fallet eller kan fullföljas först efter väntetid. Men även bortsett från sådana ofullkomligheter och brister i de redan etablerade skyddssystemen förekommer det också i rätts- och välfärdssamhället situationer, då familjemedlemmarnas inbördes stöd och hjälp inte kan ersättas av samhälleliga åtgärder. Tillhörigheten till en familj upplevs därför alltjämt som väsentlig för den enskildes trygghet. Och de speciella skyddsbehov som barnen representerar i en värld, som främst är inrättad för de vuxna, tillgodoses alltjämt i första hand inom familjen. Det får heller inte förbises att samhällets förmåga att fullgöra de från familjen övertagna skyddsuppgifterna är beroende av stabiliteten i samhället och de samhälleliga organens funktionsduglighet. Familjemedlemmarnas beroende av varandra i de hänseenden som familjens skyddsfunktion omfattar har i de delar där samhället övertagit uppgifterna avlösts av ett beroende av samhället.

2.2.6 Fritidsfunktionen

Familjens uppgift att bereda familjemedlemmarna möjligheter till rekreation brukar betecknas som dess fritidsfunktion. I första hand tänker man härvid på vila och sådana fritidssysselsättningar utanför det nödvändiga arbetet i familjen, vilkas rekreationsvärde väsentligt ligger i att de utövas gemensamt med familjemedlemmarna eller någon av dem. Men även sådan verksamhet inom familjens ram som innebär att man utför nödvändiga arbetsuppgifter för familjen i samverkan med dess andra medlemmar ger stimulans och har ett rekreationsvärde. Det är tydligt att familjens möjligheter att fylla rekreationsuppgiften är intimt förknippade med dess egenskap av primärgrupp med känslomässiga bindningar mellan medlemmarna.

Även i fråga om familjens fritidsfunktion har urbaniseringen, den ökade rörligheten och utvecklingen av det differentierade och specialiserade samhället medfört en minskning av familjens betydelse. Familjemedlemmarna är inte längre hänvisade till varandra för rekreation. Det stora utbudet av rikt varierade fritidssysselsättningar – tidningar, böcker, radio, TV, film, teater, utställningar, kurser, föreningsliv med olika inriktning, religiösa sammankomster, idrott, friluftsliv, turism – gör det möjligt för de enskilda familjemedlemmarna att helt efter egen smak och fallenhet välja vad de skall ägna sig åt under fritiden. Enligt en undersökning som 1962 års fritidsutredning lät göra för att få en uppfattning om fritidsvanorna ägnade sig bara 13 % av befolkningen i åldern 18–65 år i städer och köpingar med mer än 10 000 invånare åt hem- och familjeliv, vila, hemsysslor och hushållsarbete såsom huvudsaklig fritidssysselsättning (SOU 1964:47). Men lägger man med detta procenttal samman siffrorna för andra fritidsaktiviteter som regelmässigt äger rum i hemmet eller i nära kontakt med familjen såsom hobbyverksamhet, läsning, radiolyssning och arbete med villa, trädgård eller bil blir siffran 62 %. Också vissa andra fritidssysselsättningar såsom promenader, bärplockning, vistelse vid fritidshus, utfärder med bil och teaterbesök torde i inte obetydlig utsträckning utövas gemensamt av familjemedlemmarna. Fastän undersökningen avsåg enskilda individer utan hänsyn till om de ingick i familj eller ej torde siffrorna ge fog för påståendet att familjen alltjämt spelar en väsentlig roll för familjemedlemmarnas rekreation. Det förtjänar i detta sammanhang också att anmärkas att innehav av bil, båt eller fritidshus och kanske också TV liksom den förbättrade bostadsstandarden är ägnade att hålla familjen samlad under fritiden och i någon mån utgör en motvikt mot de fritidssysselsättningar som erbjuds utanför familjen.

2.2.7 Den religiösa funktionen

Med den religiösa funktionen avses familjens uppgift att ge familjemedlemmarna tillfälle till andakt och religiösa handlingar i gemenskap med varandra.

Medan den patriarkaliska familjetypen var förhärskande utgjorde familjens religiösa funktion en väsentlig sammanbindande faktor. Husandakt och religiösa ritualer kring händelserna i familjens liv stärkte familjemedlemmarnas upplevelse av gemenskap och understödde de normer och handlingsmönster som gällde inom familjen. Den allmänna sekulariseringen i samhället och övergången från en patriarkalisk till en mera demokratisk familjetyp har medfört att den religiösa funktionen nu spelar en mera påtaglig roll bara i de starkt religiösa hemmen. Det kan emellertid konstateras att de religiösa samfunden i allmänhet verkar för en pånyttfödelse av familjens religiösa liv.

2.2.8 Den känslomässiga funktionen

Sociologiskt sett utgör familjen en primärgrupp, dvs. en sådan grupp som utmärks av att dess medlemmar i nära personlig kontakt med varandra (ansikte mot ansikte) och förenade av en stark samhörighetskänsla bestämmer sitt handlande under ömsesidig påverkan. Familjens funktion som primärgrupp kan beskrivas så att familjen förser individen med en grupp personer, som accepterar honom för hans egen skull och till vilka han hör oavsett hur han handlar. Familjen ger sålunda individen en fast punkt i tillvaron och tillåter honom att utveckla särdrag utan att därför bli utstött ur gemenskapen.

Familjens känslomässiga funktion betecknas stundom som lika grundläggande för familjens uppkomst och bestånd som de reproduktiva, sexuella och uppfostrande funktionerna. Den bygger på den enskilda människans behov av personlig kontakt och gemenskap med andra människor. Detta behov ligger uppenbarligen djupt i den mänskliga naturen och förenas hos den vuxna människan normalt med fortplantningsdriften. Båda behoven kan tillgodoses i förhållandet mellan man och kvinna. För barnet utgör familjen den grupp, i vilken det känslomässigt växer in i takt med sin emotionella utveckling, och den fyller eller söker fylla barnets behov av trygghet. Att barnen bereds god personlig kontakt med sin omgivning och får växa upp i en god gemenskap, där deras personlighet kan utvecklas så att de som vuxna förmår att på ett socialt nödvändigt sätt balansera egna behov mot hänsyn till andra, torde allmänt anses vara en av de främsta uppgifterna som familjen har att fylla. Familjens känslomässiga funktion förenar sig här med dess fostrande. Förutsättningarna för att fostran skall lyckas antas nämligen vara så mycket bättre om det föreligger en känslomässig gemenskap mellan uppfostraren och barnet. Denna uppfattning har kommit till uttryck bl. a. i barnavårdslagen, där det sägs att för barn som omhändertagits för samhällsvård bör vård i enskilt hem komma i fråga i första hand.

Även om den känslomässiga funktionen sociologiskt kan betraktas som en särskild funktion ligger det nära till hands att se den också som en överbyggnad på alla de övriga funktioner som familjen fullföljer. Sambandet härvidlag beröres närmare i följande avsnitt.

Utvecklingen hittills i fråga om synen på familjens känslomässiga funktion kan i stort sett sägas vara karaktäriserad av att denna funktion tillagts allt större betydelse. Medan familjebildningen i äktenskapets form tidigare skedde efter ett i väsentlig utsträckning rationellt val har senare den personliga tillgivenheten och känslan av samhörighet alltmer kommit att framstå såsom den utslagsgivande förutsättningen för samlevnaden. Härav har också följt att anspråken på den känslomässiga funktionens kvalitet höjts. Betydelsen av den personliga gemenskapen har också ökat allteftersom arbetslivet utanför familjen genom specialisering och mekanisering blivit alltmer opersonligt. Det är mot denna bakgrund inte förvånande att det är en vitt spridd uppfattning att samlevnaden i

familjen också skall kunna hävas om samhörighetskänslan försvinner. Kravet på personlig frihet när den känslomässiga bindningen inte föreligger kan ses som ett annat tecken på betoningen av familjens känslomässiga funktion. För att samhörigheten skall uppfattas som en realitet och gemenskapen ge trygghetskänsla fordras å andra sidan ett visst mått av bundenhet mellan de samlevande. Gemenskapen måste upplevas som bestående och den måste ta sig uttryck i hänsyn, ansvarskänsla och solidaritet om den känslomässiga funktionen skall kunna fyllas. Behovet av gemenskap och kravet på personlig frihet och självständighet är här i konflikt med varandra.

2.3 *Familjefunktionerna såsom sammanhållande faktorer*

Familjen utgör en grupp individer. Som vid alla gruppbildningar finns det hos gruppens medlemmar ett eller flera gemensamma intressen; det är dessa intressen som förenar dem till en grupp. Specifikt för familjen är att de intressen, som leder till att gruppen bildas och blir varaktig, spänner över praktiskt taget hela den enskildes livssituation och innefattar de elementära mänskliga drifterna och behoven: fortplantningsdriften, instinkten att taga vård om sin avkomma och behoven av trygghet och personlig gemenskap.

Den översikt av de särskilda familjefunktionerna som lämnats i det föregående visar att familjen tillgodoser också andra behov hos individen än de nyssnämnda elementära behoven. Det kan därför vara av intresse att beröra de olika familjefunktionernas inbördes sammanhang och söka få en uppfattning om deras varierande betydelse för familjens sammanhållning. Härigenom belyses från en annan synpunkt sett också förutsättningarna för familjemedlemmarnas inbördes självständighet i olika hänseenden. Man kan möjligen också finna förklaringen till varför den självständighet på ett eller flera funktionsområden, som i och för sig kan synas eftersträvansvärd och som också skulle kunna uppnås, inte alltid förverkligas.

Familjefunktionernas sammanhållande verkan kan bedömas från två skilda utgångspunkter: vad förenar familjens medlemmar av deras egen fria vilja, dvs. när har de möjlighet att välja mellan beroende och självständighet, och vad håller familjen samman av yttre nödvändighet? Att se på familjefunktionerna från dessa utgångspunkter synes berättigat med hänsyn till att konflikter inträffar mellan funktioner av ena och andra slaget såväl under familjens bestånd som vid dess upplösning. Så är fallet när de "frivilliga" funktionerna upphör och detta leder till önskemål om familjens upplösning medan funktioner som hänger samman med familjens ställning såsom en del i samhällets struktur i stort alltjämt måste fullgöras av familjen. De sistnämnda uppgifterna håller då familjen samman, i vart fall till dess familjemedlemmarna kan ställa om sitt liv och finna andra former för att fullgöra de tidigare familjeuppgifterna. I detta hänseende kommer familjens och det utanförliggande samhällets ömsesidiga beroende av varandra till uttryck.

I vår kulturkrets är det i dag en självklarhet att man och kvinna som bildar familj skall göra detta fullt frivilligt. Det är inte det omgivande samhället, föräldrar eller andra släktingar som skall bestämma över familjebildningen utan kontrahenterna själva. Grundläggande för deras familjebildning skall enligt den förhärskande uppfattningen vara deras kärlek till varandra eller, annorlunda uttryckt, vardera partens emotionella övertygelse att han eller hon hos den andre finner eller skall kunna finna en djupgående och varaktig känslomässig gemenskap och i lika mån kunna ge gemenskap. Sociologiska undersökningar om valet av make eller maka synes visa att övertygelsen om den framtida gemenskapen i allmänhet bygger på medvetenhet om fakta och förutsättningar för dess förverkligande men ofta efter en omtolkning av verkligheten så att den skall stämma med önskemål och förväntningar. Att generellt sett den romantiska kärleken ersatt det

förnuftsmässiga valet av partner på ekonomiska, sociala och andra mera objektivt fastställbara grunder innebär alltså inte att motpartens egenskaper, bakgrund och förutsättningar skulle sakna betydelse. Men det blir fråga om en betydelse för känslan och övertygelsen och inte direkt för avgörandet om familjebildningen. För nutida synsätt är det främmande att bilda familj utan känslomässig bindning, exempelvis av ekonomiska skäl eller enbart för fortplantningens skull. Det kan alltså konstateras att familjen bildas för att fullgöra den känslomässiga funktionen. Det kan mot den bakgrunden vara befogat att beteckna denna funktion som den väsentligaste familjefunktionen i det moderna samhället, sett ur individens synvinkel, och dess sammanhållande effekt är mycket stor. Det ligger i sakens natur att en funktion som innefattar gemenskapsupplevelse är oförenlig med anspråk på känslomässigt oberoende. Graden av beroende är däremot självfallet varierande med familjemedlemmarnas individuella läggning och deras benägenhet att söka och möjligheter att finna gemenskap också utanför familjen.

Familjens känslomässiga funktion ligger helt på det subjektiva planet men den förutsätter ömsesidighet. Såvitt avser förhållandet mellan mannen och kvinnan räcker det med att den ena partens gemenskaps- och samhörighetskänsla försvinner – och att detta inses av den andre – för att funktionen skall upphöra. För vardera partens del blir därmed den andres attityd en objektiv omständighet. Påståendet att den känslomässiga funktionen är en starkt sammanbindande faktor måste därför modifieras. Den har denna effekt bara när det föreligger ömsesidighet i tillgivenheten. Det är en normal företeelse i förhållandet mellan man och kvinna att känslorna förändras eller varierar i djup utan att man kan visa på någon yttre orsak därtill. Den känslomässiga funktionen är därmed inte stabil såsom sammanhållande faktor. Andra familjefunktioner verkar emellertid stabiliserande på familjen under perioder när den känslomässiga samhörigheten sviktar. Det kan kanske sägas att så länge parterna upplever den känslomässiga samhörigheten som fullgod, dvs. båda *vill* leva samman i familjen, är de övriga familjefunktionernas sammanhållande effekt latent. Samhörighetskänslan griper då över alla andra gemenskapsområden. När den sviktar återverkar det på de andra familjefunktionerna. Några får sin sammanhållande effekt relativt förstärkt och blir kanske utslagsgivande för familjens fortsatta bestånd, andra som är mera beroende av den personliga relationen tunnas ut och kan upphöra.

Nära sammanhängande med den känslomässiga funktionen är familjens sexuella, reproduktiva och uppfostrande funktioner. Den personliga gemenskapen och tillgivenheten utgör sannolikt för de flesta människor en förutsättning för att sexuallivet skall vara berikande och inte bara ge fysiologisk spänningsutlösning. De gemensamma sexuella upplevelserna med sin överbyggnad av ömhet och personlig närhet är i sin tur ägnade att fördjupa eller bekräfta samhörighetskänslan. Men det är givet att det på detta område finns stora olikheter mellan människor och därmed i den betydelse de tillmäter den sexuella relationen som sammanhållande faktor. De faktiska möjligheterna att tillfredsställa de sexuella behoven utanför familjen har obestridligen ökat genom bl. a. urbaniseringen, den ökade allmänna rörligheten, den förbättrade preventivtekniken och de vidgade abortmöjligheterna. Det sociala tryck som förr förbehöll den sexuella behovstillfredsställelsen för familjen och därmed gjorde den sexuella funktionen till en väsentlig sammanhållande faktor har också minskat. Allt tillsammantaget berättigar till antagandet att den sexuella funktionens sammanhållande effekt reducerats. I vart fall står det klart att de sexuella behoven numera kan tillgodoses utanför familjen utan socialt katastrofala följder och att därmed mannens och kvinnans sexuella beroende av varandra inom familjens ram mer än tidigare måste vara ett utflöde av deras känslomässiga samhörighet. Graden av känslomässig samhörighet är självfallet också betydelsefull för familjens reproduktiva

funktion. Mannen eller kvinnan som längtar efter barn kan knappast se bort från hur den personliga relationen är med den som skall vara barnets andra förälder och vilken känslomässig miljö som kommer att erbjudas barnet. Förverkligandet av önskan om barn beror därför bland andra omständigheter av hur familjens känslomässiga funktion fullföljs. Men det är givet att mannens och kvinnans gemensamma intresse av att få barn tillsammans, deras gemensamma förväntningar och deras vilja att gemensamt ta ansvaret för barnet också återverkar på deras inbördes personliga förhållande. Intressegemenskapen på detta område rör de djupaste livsfunktionerna och mänskliga behoven och innebär i sig en sammanhållande faktor. När de fått barnet konkretiseras deras samhörighet och samverkan i det gemensamma ansvaret för barnets materiella villkor och dess personlighetsutveckling. Och eftersom barnet är beroende av båda föräldrarna medför varderas ansvar för barnet också ett fördjupat ansvar för den andre.

Med barnets tillkomst inträder i familjen en yttre faktor av avgörande betydelse för sammanhållningen. Medan det är mannens och kvinnans ensak hur de bedömer brister i de känslomässiga, sexuella och reproduktiva funktionerna när de är barnlösa och hur de handlar vid sådana brister, begränsar tillkomsten av barn deras handlingsfrihet. Hänsyn till barnet måste tas. Dess behov av vård och fostran är oavvisligt. Vill båda föräldrarna återvinna sin tidigare handlingsfrihet måste de båda avstå från barnet och finna någon annan som tar hand om det. Redan för att bara nå inbördes oberoende måste de bryta upp det gemensamma ansvaret för barnet till väsentlig del. Den ene får ta på sig hela det omedelbara ansvaret för barnet och den andre måste avstå från det. För den ene att ensam ta detta ansvar kan vara ett svårt steg, och för den andre att avstå från barnet kan vara inte mindre svårt. Det innebär en uppoffring av stora värden, som följer av föräldraskapet, och ett uppgivande av förväntningar som knutits till barnet. Därtill kommer att upplevelsen av ett ansvar gentemot barnet ofta skapar betydande hämningar för en far eller mor mot att avskära sig från möjligheten att omedelbart följa barnets utveckling och påverka dess situation. Förekomsten av minderåriga barn i familjen är därför redan från föräldrarnas synpunkt starkt sammanhållande. Faktiska möjligheter för föräldrarna att finna någon som tar hand om barnet i deras ställe vid familjens upplösning föreligger mera sällan. I allmänhet är den möjlighet som står till buds den att den ena föräldern tar vårdnaden. Men därmed begränsas hans eller hennes handlingsfrihet ytterligare; vid sidan om sin egen försörjning måste vårdnadshavaren ensam ha den omedelbara vården och uppfostran av barnet. Samhälleliga anordningar kan dock här ge en lättnad. Daghem, förskolor och fritidshem fullgör uppgifter som annars ankommer på barnets föräldrar. Men tillgången på platser understiger efterfrågan. Föräldrar som vill lösa upp en familj med barn i sådan ålder att det kräver vård och tillsyn kan därför inte säkert räkna med att barnets vård- och tillsynsbehov skall kunna tillgodoses av annan än den förälder som får vårdnaden. Därmed föreligger en faktiskt sammanhållande effekt av förekomsten av barn.

Man rör sig här på ett område där familjens och samhällets ömsesidiga beroende av varandra kommer till tydligt uttryck. Saknas eller är det brist på samhälleliga anordningar för att avlasta föräldrarna uppgiften att ge minderåriga barn vård och tillsyn blir det familjens sak att helt svara för dessa uppgifter, och en upplösning av familjen blir rent faktiskt svår att genomföra. I samma mån som samhället utanför familjen tar på sig eller kan ta på sig uppgifterna ökar möjligheterna att upplösa familjen. Utvecklingen kännetecknas av en kraftig utbyggnad av de samhälleliga anordningarna för barntillsyn och uppfostran. När det gäller barntillsynen ges i allmänhet prioritet åt barn till ensamstående föräldrar. Detta innebär otvivelaktigt att för de familjer med minderåriga barn, där en upplösning är aktuell, de faktiska möjligheterna att förverkliga upplös-

ningen vidgas. För de vuxna familjemedlemmarna innebär de samhälleliga åtgärderna en ökad frihet att inrätta sitt liv efter egna önskemål.

Att betydande svårigheter dock möter vid upplösning av familjer med barn visas av att enföräldershushållen har en mycket ogynnsam ekonomisk situation. Av hushållstypen en vuxen med barn hade 1969 cirka 44 % en disponibel inkomst under 20 000 kronor och 84 % en sådan inkomst under 30 000 kronor. Även sett per hushållsmedlem i stället för per hushåll är tendensen densamma. Cirka 48 % av hushållsmedlemmarna i enföräldershushållen hade en disponibel inkomst under 20 000 kronor.[1] (Se även bil. 3, tab. IV: 2)

I det föregående har berörts de sammanhållande effekterna av förekomsten av vårdnadskrävande barn i familjen. Det bör emellertid nämnas att barn också kan ge upphov till störningar i familjen, främst på det känslomässiga området. Skillnader i åsikter om hur barnet skall skötas och uppfostras kan komma i dagen och leda till slitningar. Den ene av föräldrarna kan i barnet se en konkurrent om den andres ömhet och intresse. Och det kan inträffa att föräldrarna blir rent fysiskt så uttröttade av alla de anspråk barnet ställer att samlevnaden störs. Tillkomsten av barn i en familj kan alltså också leda till en minskad stabilitet.

Redan själva samlevnaden mellan man och kvinna innefattar en ekonomisk gemenskap: bostaden och bohaget används gemensamt. Också den dagliga hushållningen innebär en viss grad av ekonomisk integration, även om båda har inkomster. I vad mån den gemensamma bostaden innefattar en självständigt sammanhållande ekonomisk faktor eller ej beror av de faktiska möjligheterna för parterna att finna en ytterligare bostad vid familjens upplösning. Erfarenheten visar att just svårigheten att finna bostad kan hålla samman familjen, där upplösning är aktuell. Den ekonomiska familjefunktionens sammanhållande effekt i övrigt är självfallet i hög grad beroende av hur långt parterna genomfört en ekonomisk integration i familjen och vilka resurser de var och en eller tillsammans förfogar över för att klara de ökade sammanlagda levnadsomkostnaderna vid en uppdelning av det gemensamma hushållet i två hushåll. Den starkaste sammanhållande effekten inträder när integrationen omfattar en permanent arbetsfördelning så att den ena parten utför hemuppgifterna med vård av barn och hem och den andra svarar för anskaffningen av de erforderliga kontanterna genom förvärvsarbete. Arbetsfördelningen innebär att de etablerar ett ömsesidigt ekonomiskt beroende. Resultatet av den hemmavarandes produktiva insatser tillhandahålls de övriga familjemedlemmarna in natura, medan den förvärvsarbetande gör sin insats i pengar. Den hemmavarandes prestation har – genom att den tillhandahålls familjen för omedelbar konsumtion – inte något bytesvärde och blir därför aldrig åsatt något pris i pengar. Men för att kunna köpa tjänster och förnödenheter utanför hemmet krävs kontanter. Bara den förvärvsarbetande får sitt arbete ersatt med pengar och den hemmavarande blir hänvisad till denna för att få kontanter för sina behov. Härigenom kommer den hemmavarandes beroendeställning i förhållande till den förvärvsarbetande till tydligt uttryck. Det motsatta beroendet konkretiseras däremot inte på samma sätt. Värdet av hemarbetet får ett mått i pengar först när det utföres av någon annan, dvs. när familjen köper tjänsterna.

Mellan den situation, där en genomgripande ekonomisk integration föreligger och det läge där de vuxna familjemedlemmarna är ekonomiskt praktiskt taget självständiga finns olika grader av beroende. Avgörande är den utsträckning i vilken parterna genomför arbetsfördelningen eller väljer att lämna möjligheter till ekonomisk självständighet outnyttjade, exempelvis när kvinnan stannar hemma även när hemuppgifterna inte ger fullt arbete. Självfallet sammanhänger också graden av beroende med vilka möjligheter som står den hemarbetande till buds att få ett förvärvsarbete som ger en ekonomiskt

[1] Hushållsbudgetundersökningen 1969, Statistiska Meddelanden P 1971:9, tab. 1–4.

självständig existens. Även i detta hänseende har samhälleliga åtgärder utomordentligt stor betydelse för mönstret i familjerna och indirekt sannolikt också för familjernas stabilitet. Genom utbildning, reaktivering, omskolning, arbetsmarknads- och regionalpolitik påverkar samhället förutsättningarna för familjemedlemmarnas ekonomiska oberoende och vidgar deras möjligheter att välja grad av ekonomisk integration i familjen. Genom bl. a. äktenskapslagstiftning, socialförsäkringssystem, skatteregler och avgiftssystem för barntillsyn i samhällelig regi ger det allmänna familjemedlemmarna motiv för det ena eller andra valet. Indirekt medför samhälleliga åtgärder som möjliggör en ökad ekonomisk självständighet en uttunning av den ekonomiska familjefunktionens sammanhållande effekt.

Av det sagda torde framgå att förekomsten av vårdnadskrävande barn i familjen är en omständighet som utomordentligt starkt påverkar familjens ekonomiska funktion. Finns inte någon att tillgå utanför familjen för barntillsynen är arbetsfördelningen och därmed det ekonomiska beroendet ofrånkomliga med allt vad det innebär av faktiskt sammanhållande effekter på familjen.

Genomförs arbetsfördelningen så att det alltid är den ene föräldern som har hand om barn och hem och den andre som förvärvsarbetar ökar beroendet allteftersom tiden går. De latenta möjligheterna att återvinna självständigheten minskar nämligen genom att den hemmavarande mister sin yrkesfärdighet och blir alltmer främmande för förvärvslivets arbetsformer och anspråk. När arbetsuppgifterna i hemmet sedan minskar genom att barnen alltmer klarar sig på egen hand visar det sig att den tidigare arbetsfördelningen har eftersläpande effekter. Den hemmavarandes återinträde i ett förvärvsliv, som ställer allt högre anspråk på effektivitet, försvåras av brister i yrkeskunnigheten och av osäkerhet och brist på självförtroende. Redan åldern i och för sig kan vara ett handikapp, den geografiska bundenheten likaså. Det blir då inte sällan så att bara lågt avlönade och osäkra anställningar kan komma ifråga. Men därmed följer ett fortsatt ekonomiskt beroende av den andre i familjen. Till dels kvarstår i denna situation de sammanhållande effekterna av familjens ekonomiska funktion även om de inte längre bygger på en aktuell arbetsfördelning inom familjen.

När föräldrarna alternerar i uppgifterna som hemarbetande och förvärvsarbetande, antingen genom att de båda halvtidsarbetar eller genom att de i perioder växlar mellan hem- och förvärvsarbete, inträder – sett på sikt – en mildring av deras ekonomiska beroende av varandra. Båda bevarar då sin anknytning till förvärvslivet och eftersläpande effekter av arbetsfördelningen av den art som nyss berörts undviks. Sett över den period då familjen har vårdkrävande barn delas olägenheterna av avbrott i förvärvslivet för barnavård mellan föräldrarna liksom ansvaret för barnens vård och fostran. Bådas bestående kontakt med förvärvslivet innebär att den faktiska situationen blir mindre låst med avseende på de förutsättningar för ekonomiskt oberoende som hänför sig till föräldrarna själva. Däremot kvarstår det hinder som svårigheten att finna dagvårdare för barnet kan utgöra vid familjens upplösning.

I en regeringsrapport till FN år 1968 över kvinnornas status i Sverige berörs betydelsen från jämställdhetssynpunkt av en arbetsfördelning mellan föräldrarna efter den angivna linjen. Det heter i rapporten:

> En avgörande och på lång sikt hållbar förbättring i kvinnornas status kan inte ernås bara genom speciella åtgärder, som inriktas enbart på kvinnor. Lika nödvändigt är det att undanröja de betingelser, som medverkar till att tilldela männen vissa privilegier, skyldigheter eller rättigheter. Någon avgörande förändring i roll- och statusfördelningen mellan könen kan följaktligen inte åstadkommas, om männens uppgifter i samhället a priori antages bli oförändrade. Målsättningen för reformarbetet på detta område måste vara att ändra den traditionella arbetsfördelning, som tenderar att beröva kvinnorna möjligheten att på lika villkor utnyttja sina rättigheter i lagen. Rollfördelningen mellan könen måste ändras så, att både mannen och kvinnan i familjen ges samma praktiska förutsättningar både att utöva ett aktivt föräldraskap och att förvärvsarbeta. Om kvinnorna skall kunna nå den ställning i samhället utanför hemmet, som

motsvarar deras andel av medborgarna, måste därför mannen åta sig ett större ansvar för uppfostran av barnen och skötseln av hemmet. En politik, som dels försöker göra kvinnan jämställd med mannen i det ekonomiska livet dels samtidigt befäster kvinnans traditionella ansvar för hemmets och barnens vård, har inte utsikter att uppfylla den förstnämnda målsättningen. Målsättningen kan endast nås genom att också mannen uppfostras och stimuleras till ett aktivt föräldraskap och i den egenskapen ges samma rättigheter och skyldigheter som kvinnan.

Det är inte bara när familjen har vårdnadskrävande barn som ett ekonomiskt beroende med åtföljande sammanhållande effekter kan uppkomma mellan de vuxna familjemedlemmarna. Familjens yttre situation kan även i andra fall vara sådan, att ett ömsesidigt beroende av mycket fast karaktär etableras. Exempel härpå utgör de fall, då den ene är sjuklig eller handikappad eller då familjen är bosatt på en ort där arbetstillfällen helt enkelt inte finns för mer än den ene. En annan typ av fast ekonomisk integration representerar de fall då mannen och kvinnan gemensamt driver ett jordbruk eller en affärsrörelse. Familjens ekonomiska gemenskap får i dessa fall en förstärkning genom en bolagsliknande samverkan mellan familjemedlemmarna i produktionen av nyttigheter eller tjänster för annat än familjens behov.

Det tvång till ekonomisk integration som förekomsten av barn i familjen kan leda till upphör när det yngsta barnet nått den ålder att det kan reda sig självt. Bara eftersläpande effekter kvarstår. Förändringarna i familjecykeln har alltså betydelse för graden av sammanhållning och stabilitet i familjen. Annorlunda förhåller det sig med det ekonomiska beroende som är en följd av sjuklighet, handikapp, brist på arbetstillfällen och samverkan i förvärvsverksamhet. Här finns det inte någon naturlig avveckling av orsakerna till beroendet.

I det föregående har berörts omständigheter i familjens yttre situation som återverkar på den ekonomiska funktionens sammanhållande effekt. Ett ekonomiskt beroende kan emellertid också etableras eller vidmakthållas av de vuxna familjemedlemmarna utan att det finns några andra skäl därtill än att de önskar ordna sitt samliv på detta sätt eller att den ene vill det och den andre rättar sig därefter. Det torde emellertid numera vara mycket ovanligt att i barnlösa familjer, där barn ej heller funnits, den ene ägnar sig bara åt hemarbete trots arbetsförhet och tillgång på arbetstillfällen och därmed dels går undersysselsatt, dels gör sig ekonomiskt beroende av den andre. I en sådan situation kan den ekonomiska funktionen tydligen knappast heller ha någon sammanhållande effekt. Beroendet är endast skenbart eftersom det är frivilligt och kan bringas att upphöra närhelst den beroende vill det.

Den sammanhållande effekten av de uppfostrande och ekonomiska funktionerna är, som torde ha framgått av det föregående, i hög grad beroende av det utanförliggande samhällets möjligheter att vid en familjeupplösning överta tidigare familjeuppgifter och att tillhandahålla förvärvsmöjligheter för den som varit hemarbetande. När det gäller familjens skyddsfunktion kan det som nämnts i ett tidigare avsnitt kanske sägas att det moderna rätts- och välfärdssamhället redan i princip övertagit familjens uppgifter. Det allmänna har sålunda tagit på sig uppgiften att ge den enskilde säkerhet till liv och lem och egendom, att ge vård vid sjukdom, invaliditet och ålderdom och att ge i vart fall en ekonomisk grundtrygghet när den enskilde inte själv förmår försörja sig. Det allmännas förpliktelser gäller lika gentemot envar, vare sig han ingår i en familj eller inte. Därmed skulle familjens skyddsfunktion kunna antas vara så uttunnad att den i princip inte längre har någon sammanhållande effekt. I åtskilliga situationer fullgör dock familjen skyddsuppgifter som inte kan frånkännas betydelse för dess sammanhållning. Främst gäller detta vården av barnen. De sammanhållande effekterna av föräldrarnas vårduppgifter har berörts i det föregående. Men även när det gäller de vuxna familjemedlemmarnas skyddsbehov kan sammanhållande effekter inträda. Så är fallet vid sjuklighet, svaghet och handikapp, som inte är så kvalificerade att de nödvändigtvis krä-

ver vård utanför hemmet men ändå för med sig ett beroende av andra människor. Sådana behov verkar sammanhållande såväl subjektivt som objektivt. Subjektivt inträder effekten när den som ger hjälpen känner det som en del av sitt ansvar för den hjälpbehövande, som solidariteten bjuder honom att inte svika, och objektivt när andra former för hjälpen inte står till buds. Det skall heller inte förbises att en del människor föredrar att låta familjen framför det allmänna svara för skyddsuppgifter så länge uppgifterna inte blir övermäktiga. Samhörigheten på det känslomässiga området kan vara så stark att man avstår från att utnyttja de vårdmöjligheter som det allmänna kan erbjuda i former som innebär familjens upplösning. Från det allmännas sida görs också insatser för att bistå dem som vill välja en sådan lösning av vårdproblem. Tillfällig hemhjälp lämnas av hemvårdare, och regelbundet återkommande hjälp även under långa perioder lämnas av hemsamariter, främst till gamla och handikappade.

Också skyddsfunktionens sammanhållande effekt växlar under familjecykeln, eftersom den hänger samman med hjälpbehoven och dessa växlar. I barnfamiljer når den sin största styrka när barnen är små för att sedan avta och därefter åter bli väsentlig när de vuxna blir gamla och själva behöver och ger varandra hjälp och tillsyn.

I vad mån familjens uppgift att ge familjemedlemmarna rekreation verkar självständigt sammanhållande är svårt att fastställa. Den rekreativa funktionen hänger uppenbarligen intimt samman med hur familjen lyckas fullgöra sin uppgift att erbjuda känslomässig gemenskap. Utbudet av rekreationsmöjligheter utanför familjen är i det moderna samhället mycket stort, åtminstone i tätorterna. Individuella intressen hos de olika familjemedlemmarna kan därför tillgodoses, liksom dessa också, när de har samma intressen, i allmänhet kan ägna sig däråt utan att tvingas göra det gemensamt. När de ändå väljer att söka rekreation tillsammans måste detta antas ha sin grund i att de finner ett känslomässigt värde i gemenskapen i de rekreerande sysselsättningarna. Samvaron under dessa kan i sin tur förstärka deras samhörighetskänsla. Sambandet mellan fritidsfunktionen och de känslomässiga relationerna visas också av att brister i dessa ofta först visar sig i att familjemedlemmarna söker sig var och en åt sitt håll på sin fritid.

Medan de i det föregående berörda familjefunktionerna mer eller mindre väl utvecklade förekommer i alla kärnfamiljer har den religiösa funktionen aktualitet som sammanhållande faktor bara i de familjer, där ett religiöst liv förekommer. Men även där så är fallet varierar den sammanhållande effekten. Inom vissa trosriktningar läggs större vikt vid familjens religiösa integration än inom andra. Generellt sett förefaller det dock vara så att religiöst inställda människor är mer än andra inriktade på familjen och familjemedlemmarnas personliga relationer och därför särskilt vårdar sig om dessa. För dem som uppfattar äktenskapet såsom en av Gud instiftad ordning har självfallet religionen och de religiösa handlingarna inom familjens ram, som bekräftar eller fördjupar den religiösa övertygelsen, mycket starka sammanhållande effekter. En förutsättning för att det religiösa livet i familjen skall verka sammanhållande är att familjemedlemmarnas religiösa uppfattning är i huvudsak enhetlig. Motstridiga uppfattningar på detta område kan liksom åsiktskillnader i övrigt ge upphov till störningar i gemenskapen.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de olika familjefunktionerna griper in i varandra i ett komplicerat mönster och att det sätt, på vilket varje funktion fullföljs, har större eller mindre återverkningar på de andra. En försvagning av den sammanhållande effekten inom ett funktionsområde kan neutraliseras av en fast integration inom ett annat. Möjligheter att realisera en frigörelse från inbördes beroende eller att undgå ett sådant i ett hänseende kan få lämnas outnyttjade eller kan sakna aktualitet därför att beroendet i ett annat hänseende inte kan bringas att upphöra. Det kan också fastställas att möjligheterna att upplösa en familj i åtskilliga hänseenden är direkt beroende av

det utanförliggande samhällets beredskap att överta uppgifter som dittills fullgjorts i familjen och att i övrigt lösa problem som blir en följd av upplösningen.

2.4 *Äktenskapets funktioner*

I det föregående har en översikt lämnats över familjens funktioner med begränsning till kärnfamiljen såsom den i detta sammanhang intressanta familjetypen. Ett försök har också gjorts att belysa familjefunktionernas inbördes sammanhang och deras sammanhållande effekter i det moderna samhället. Framställningen har bortsett från om mannen och kvinnan i familjen varit gifta med varandra eller ej. Tanken har härvid varit att det i stort sett är likgiltigt för den familj, där familjefunktionerna fullgörs på ett sätt som familjemedlemmarna är tillfredsställda med, om familjebildningen klätt sig i det rättsliga äktenskapets form eller ej. Vid den djupgående omdaning av äktenskapslagstiftningen som direktiven talar om är det emellertid rättsreglerna som är föremål för reformen, låt vara att enligt direktiven lagstiftningen skall vara ett av flera instrument i reformsträvandena mot ett samhälle där varje vuxen individ kan ta ansvar för sig själv utan att vara ekonomiskt beroende av anhöriga och där jämlikhet mellan man och kvinna är en realitet. Det uttalas i direktiven att nya rättsregler behövs om äktenskapet skall kunna fylla sin funktion också i framtiden. Det blir därför av intresse att söka bilda sig en uppfattning om vad som är äktenskapets funktion.

2.4.1 Begreppet äktenskap

Man möter ordet äktenskap i åtminstone två betydelser. I den ena betydelsen åsyftas de rättsliga förhållandena. Mest abstrakt avses då det rättsliga institutet, dvs. det komplex av rättsregler som betecknas äktenskap och som utgör en del av den svenska rättsordningen. Mera konkret åsyftas det rättsförhållande som råder mellan man och kvinna som anlitar detta institut genom att i föreskriven form komma överens därom. Äktenskap i denna bemärkelse föreligger ända tills rättsförhållandet upplöses – genom den enes död eller genom ett särskilt rättsligt förfarande. Det ingångna äktenskapets existens är oberoende av hur makarna gestaltar den sociala verkligheten. Det föreligger sålunda även om de aldrig bildat någon familj och även om de inte ens avsett att göra detta utan gift sig bara för att nå någon speciell fördel som äktenskapsrätten eller lagstiftning utanför denna tillförsäkrar den som är gift. Innebörden av detta rättsliga äktenskap bestäms av de vid varje tid gällande rättsreglerna. Äktenskapet är således en funktion av dessa så att, om rättsreglerna upphävs, också äktenskapet försvinner. När i debatten frågan ibland ställs om vi är den sista gifta generationen är det tydligen det rättsliga äktenskapet som åsyftas. Behovet av särskilda rättsregler under samlingsbeteckningen äktenskap sätts därvid ifråga.

När äktenskap används i den andra betydelsen menar man själva familjebildningen, den sociala institutionen, men i allmänhet kvalificerad med det rättsliga äktenskapet som formell överbyggnad. Vid den borgerliga vigselförrättningen kommer denna mening i ordet äktenskap till uttryck bl. a. när vigselförrättaren enligt vigselformuläret uttalar: "Må endräkt och lycka råda i ert äktenskap . . ." När kyrkan betraktar äktenskapet såsom en del av skapelseordningen är det också fråga om den faktiska förbindelsen mellan mannen och kvinnan, om deras förening och gemenskap till släktets bestånd och inbördes hjälp, och inte om det formella rättsförhållandet mellan dem. Detta rättsförhållande är en följd av det borgerliga samhällets lagstiftning.

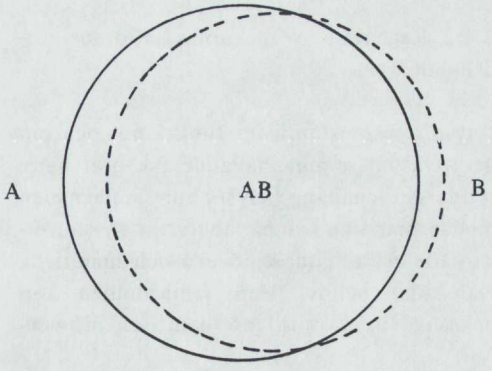
En varaktig samlevnad mellan man och kvinna utan att de iakttagit formen för äktenskaps ingående betecknas regelmässigt inte som äktenskap även om samlevnaden fullföljer samma uppgifter och gestaltas på samma sätt som en samlevnad i äktenskapets form. För sådan familjebildning

används uttryck som "samlevnad i äktenskapsliknande förhållanden", "samvetsäktenskap" och liknande. I internationella rättsförhållanden förekommer dock att som äktenskap betecknas en varaktig faktisk samlevnad som etablerats formlöst. Det synes då vara ett krav att förbindelsen står i överensstämmelse med det förhärskande samhällsmönstret där förbindelsen ingåtts, dvs. att förbindelsen godtas socialt och sedvanerättsligt där, och att den fullföljer syften som hos oss är förknippade med mannens och kvinnans samlevnad i det rättsliga äktenskapets form.

Att man använder ordet äktenskap i dubbla betydelser hänger tydligen samman med att man utgår från det normala förhållandet att det föreligger identitet mellan äktenskap och samlevnad. Så är emellertid som nyss sagts inte alltid fallet: identiteten kan vara bruten genom att det rättsliga äktenskapet inte svarar mot någon faktisk gemenskap. En definition av vad rättsordningen förstår med äktenskap måste därför hänföra sig till den formella sidan av äktenskapet. Det rättsliga äktenskapet kan då beskrivas som en förbindelse mellan man och kvinna som ingås i viss form och av samhället tillägges vissa rättsverkningar. De rättsregler som bestämmer rättsverkningarna är utformade med utgångspunkt i att mannen och kvinnan lever samman med familjefunktioner och alltså etablerar en faktisk gemenskap. Förutom regler för äktenskapets ingående och upplösning innefattar regelkomplexet därför också bestämmelser för hur gemenskapen i vissa hänseenden bör gestaltas och hur uppkommande konflikter skall lösas.

I detta sammanhang förtjänar framhållas att samhället under långa tider intagit den ståndpunkten att bara sådan samlevnad mellan man och kvinna som klätt sig i det rättsliga äktenskapets form respekteras av samhället. Rättigheter och skyldigheter som i olika regleringar utanför äktenskapslagstiftningen ansetts böra få en särskild utformning med hänsyn till mannens och kvinnans sociala bindning till varandra i samlevnaden har byggt på förhandenvaron av ett rättsligt äktenskap mellan dem. Har detta inte varit för handen, har deras rättigheter och skyldigheter bestämts av reglerna för ensamstående, även om de faktiskt levt samman. Utgångspunkten att det rättsliga äktenskapet motsvaras av en faktisk samlevnad har kompletterats med förutsättningen att varje varaktig samlevnad mellan man och kvinna med familjefunktioner också motsvaras av ett rättsligt äktenskap. Ett starkt socialt ogillande, ibland konkretiserat i rättsliga sanktioner, har mött dem som trotsat denna förutsättning, alldeles oavsett hur de gestaltat sin samlevnad. Mot den bakgrunden har reglerna om äktenskapet kunnat tjäna som instrument för samhället att påverka familjebildningen och familjesammanhållningen. Rättsligt uppställda hinder mot att ingå det rättsliga äktenskapet har hindrat familjebildningen, och rättsliga restriktioner för upplösningen av det rättsliga äktenskapet har verkat stabiliserande på den faktiska familjen.

I vårt nutida samhälle bryts i en av allt att döma alltmer ökande omfattning identiteten mellan mannens och kvinnans samlevnad och det rättsliga äktenskapet. Detta sker inte bara därigenom att makar upplöser den faktiska samlevnaden utan att samtidigt genom skilsmässa upplösa det rättsliga äktenskapet utan framför allt genom att man och kvinna lever varaktigt tillsammans i en gemenskap med alla familjefunktioner utan att ingå det rättsliga äktenskapet. Läget kan åskådliggöras med nedanstående figur, där den heldragna cirkeln (A) visar varaktig samlevnad och den streckade (B) anger det rättsliga äktenskapet.

A–AB = samlevnad utan äktenskap, ca 6,5 % av samlevnadsfallen

B–AB = äktenskap utan samlevnad, någon % av de gifta

AB = samlevnad med äktenskap, ca 93,5 % av samlevnadsfallen

Det har redan inledningsvis antytts att samhället numera i lagstiftningen inom vissa sektorer utanför det område som äktenskapslagstiftningen täcker, bl. a. inom social- och skatterätten, beaktat och godtagit denna utveckling genom att reglera rättigheter och skyldigheter utifrån de faktiska sociala förhållanden, i vilka den enskilde lever, i stället för det rättsliga civilståndet. Den viktiga inskränkningen gäller dock oftast att samlevnad mellan en gift person och en ogift av motsatt kön eller mellan två var på sitt håll gifta personer av olika kön inte jämställts med makars samlevnad. Civilståndet tilläggs alltså då betydelse även om det är den faktiska, sociala situationen som regleringen i princip tar sikte på.

Av det föregående torde ha framgått att det äktenskapsbegrepp, som är av primärt intresse vid diskussionen av vilka reformer som – med direktivens uttryckssätt – är nödvändiga för att äktenskapet skall kunna fylla sin funktion också i framtiden, är det rättsliga äktenskapet. Men eftersom detta skall utformas för att tillämpas på mannens och kvinnans samlevnad med familjefunktioner måste familjens situation i den sociala verkligheten så som samlevnaden nu är, eller som den kan antas bli eller avses bli, tillhandahålla underlaget för rättsreglerna.

2.4.2 Reglering av makarnas inbördes förhållanden

I avsnitten om familjens funktioner och om dessa såsom sammanhållande faktorer har i skilda sammanhang belysts hur samlevnaden mellan man och kvinna innefattar en samverkan för att tillgodose ideella och materiella mänskliga behov. Men samlevnaden kan också ge upphov till problem och intressemotsättningar i såväl personliga som praktiska angelägenheter. Praktiska problem, framför allt ekonomiska, uppkommer också vid den upplösning av samlevnaden, som förr eller senare måste inträffa. Sker upplösningen under bådas livstid föreligger intressemotsättningarna mellan parterna själva i en situation, då förutsättningarna i allmänhet är mindre goda för dem att nå en uppgörelse utan någon form av stöd eller hjälp utifrån. Och är orsaken till upplösningen den enes död finns motstridiga intressen mellan den efterlevande och den dödes arvingar.

Liksom inom de flesta andra områden är det också när det gäller förhållandena i familjen ett såväl enskilt som samhälleligt intresse att undgå konflikter mellan individerna. I detta syfte utformar samhället i äktenskapslagstiftningen regler för hur avvägningen skall ske mellan de samlevandes motstående intressen. Reglerna samstäms i möjligaste mån med samhällsstrukturen i stort.

Samlevnaden innebär som tidigare berörts i första hand ett personligt förhållande. De tänkbara orsakerna till motsättningar och misshälligheter i detta är legio. Mot den bakgrunden är det påfallande att regler i mycket liten utsträckning getts för hur sådana konflikter skall lösas. Helt neutrala till sådana frågor ställer sig reglerna ändå inte. Vid konflikt mellan krav på trohet och krav på sexuell frihet ger lagen företräde åt trohetskravet. Allmänna riktlinjer, efter vilka personliga konflikter i övrigt kan lösas, ges också. Det uttalas sålunda att makarna är skyldiga varandra bistånd och att de har att i samråd verka för familjens bästa. Anspråk på hjälp och stöd, på hänsyn till familjens intressen och på medinflytande ges alltså företräde framför anspråk på frihet från ansvar för den andre, på frihet att tillgodose egna intressen i stället för familjens och på ensidig bestämmanderätt i familjens angelägenheter. I övrigt utgår lagen från att det utanför det rättsligt reglerade området finns en allmän etik för samlevnad mellan man och kvinna och att denna etik tillhandahåller handlingsnormer för dem med avseende på

deras personliga förhållande till varandra. Lagen bygger i vissa fall, där den knyter rättsverkningar till skuld till samlevnadens upphörande, på en sådan allmän etik. Bortsett från trohetsplikten är de handlingsnormer som ges i lagen på det personliga området så allmänna att de inte ger parterna någon säker anvisning om hur de skall lösa konkreta personliga konflikter. Det kan därför knappast sägas att det ansetts vara en uppgift för äktenskapslagstiftningen att ge normer för lösningen av personliga konflikter i samlevnaden. Om lagstiftaren någonsin haft ambitionen att hjälpa de samlevande till harmoni och lycka i deras samliv har han i vart fall resignerat inför omöjligheten att nå målet med lagparagrafer som instrument.

Om det alltså kan konstateras att familjens känslomässiga funktion och de övriga familjefunktioner, som är intimt förknippade med den, i stort sett fått falla utanför det rättsliga äktenskapets regelkomplex, har däremot den ekonomiska funktionen desto mera ingående behandlats i detta. Det är naturligt att så är fallet. Om det förekommer en ekonomisk integration i familjen – och i ett föregående avsnitt har belysts att själva samlevnaden innebär en form av ekonomisk enhet – skapar detta ett påtagligt praktiskt behov av regler i olika hänseenden, där konflikter och intressemotsättningar lätt kan uppstå. Konflikterna är i viss utsträckning olika dem som uppkommer mellan två personer vilka som helst som lever samman. De färgas av att familjen fullgör så många andra funktioner vid sidan av den ekonomiska och att tyngdpunkten i familjens liv ligger på dessa andra funktioner. Möjligheter föreligger emellertid att definiera olika konfliktsituationer på det ekonomisk-praktiska området och att ge normer för hur de skall lösas. Intresset av att förhindra konflikter och att lösa dem, om de uppstår, har lett till att dessa möjligheter utnyttjats. Det kan ses som det rättsliga äktenskapets väsentligaste uppgift att tillhandahålla regler för de samlevandes inbördes ekonomiska förhållanden.

De intressemotsättningar, som de samlevandes olika materiella behov och preferenser kan ge upphov till, kan i stort sett hänföras till två huvudområden. Det ena gäller förfogandet över de resurser – pengar och egen arbetskraft – som erfordras för de löpande behoven och det andra avser utnyttjandet och förvaltningen av den egendom, som familjen råder över.

Det traditionella familjemönstret där endast en av makarna förvärvsarbetar innebär som tidigare framhållits en ekonomisk integration mellan parterna. I denna har den hemarbetande en generellt sett svagare position än den förvärvsarbetande, eftersom hemarbetet inte såsom förvärvsarbetet blir ersatt med kontanter. För sitt behov av kontanter – för såväl egen som familjens räkning blir den hemmavarande beroende av den förvärvsarbetande. Dennes ställning framstår därigenom som ekonomiskt starkare. Det har setts som en uppgift för äktenskapslagstiftningen att ge regler för hur konflikter, som kan uppkomma till följd av denna olikhet i ekonomisk position, skall lösas. Även för det fall att den ene biträder den andre i hans förvärvsverksamhet, exempelvis jordbruk eller rörelse, har regler getts för att lösa konflikter till följd av att den ene intar en starkare ställning än den andre.

Om den ekonomiska gemenskapen brytes upp genom att parterna flyttar isär uppstår regelmässigt ökade levnadskostnader; det är dyrare för två att leva var på sitt håll än att leva tillsammans. Men dessutom föder upplösningen av den ekonomiska gemenskapen särskilda problem, om gemenskapen inneburit en arbetsfördelning med en hemarbetande och en förvärvsarbetande. Den hemarbetande måste ställa om sig från hemarbete till förvärvsarbete och denna omställning kan möta hinder eller ta tid. Försörjningsproblem uppkommer då. Äktenskapslagstiftningen har här uppgiften att ge normer för hur olägenheterna av familjeupplösningen i ekonomiskt hänseende skall fördelas mellan parterna om de inte enas om någon annan lösning.

Så länge samlevnaden består föreligger det också en faktisk ekonomisk gemenskap i fråga om användningen av de samlevandes

egendom. Det gemensamma brukandet suddar ut gränsen mellan vad som tillhör den ene och den andre, och de samlevande kan själva eftersträva en sådan oklarhet. De kan finna ett ideellt värde i att uppleva allt som gemensamt ägt. Ju längre samlevnaden fortgår, desto längre går också den faktiska sammanblandningen. Egendom som införts i boet av den ene bibehålles eller förbättras kanske genom bådas insatser eller byts ut med gemensamma tillskott. Att familjens tillgångar ökar kan vara resultatet av bådas samverkan. Också den hemarbetande kan känna sig ha andel i sådan ökning av familjens tillgångar, som direkt hänför sig till den andres inkomster av förvärvsarbete. Hemarbetet kan vara förutsättningen för att den förvärvsarbetande skall kunna spara av inkomsterna. Att sammanblandningen kan leda till konflikter mellan parterna är uppenbart. Regler för att lösa sådana problem tillhandahålls av äktenskapslagstiftningen i det den ger en genomtänkt egendomsordning. Det har förutsatts att denna inte alltid är den ordning som parterna själva anser lämpligast. Lagstiftningen ger därför parterna långtgående möjligheter att genom särskilda föreskrifter göra avvikelser.

Vid samlevnadens ofrånkomliga upplösning uppkommer problem hur det skall förfaras med tillgångarna och hur avvägningen skall ske mellan de motstridiga intressen, som då träder i dagen. Regler behövs som intressenterna kan hålla sig till om de inte enas om annat, och dessa regler tillhandahålls av äktenskapslagstiftningen. Den anvisar också särskilda former för att reglera upplösningen av den ekonomiska enheten på ett sätt som i görligaste mån ger garantier för att de olika intressena kan göra sig gällande. Genom vissa inskränkningar i friheten att under äktenskapets bestånd förfoga över egendom som skall delas söker äktenskapslagstiftningen säkra de rättigheter som egendomsordningen ger vid upplösningen.

Även i andra hänseenden än de nu översiktligt angivna kan självfallet problem och konflikter uppkomma i den ekonomiska gemenskapen och vid dess upplösning. På åtskilliga av dessa problem ges lösningar i äktenskapslagstiftningen.

Det förtjänar framhållas i detta sammanhang att när äktenskapslagstiftningen tillhandahåller ett regelsystem, speciellt avpassat för familjens ekonomiska gemenskap, gör den det också möjligt för samlevande som ingår äktenskap att enklare än annars få en överblick över sina inbördes ekonomiska rättigheter och skyldigheter under samlevnadens bestånd. De får det också lättare att bedöma de ekonomiska konsekvenserna av en upplösning av samlevnaden och äktenskapet. Betydelsen härav för deras möjligheter att planera för framtiden och vidta lämpliga åtgärder för att möta förutsebara händelser under familjecykeln är uppenbar.

2.4.3 Reglering av makarnas förhållanden till omvärlden m. m.

Familjen är en del av samhället. Som sådan har den inom alla familjens funktionsområden mer eller mindre utvecklade och betydelsefulla kontakter med omvärlden. Det utanförliggande samhället anknyter på samma sätt till familjen. I detta samspel mellan familj och samhälle gör sig allmänna intressen gällande. Redan själva familjebildningen är av intresse för samhället med hänsyn till de viktiga funktioner för släktets fortbestånd och barnens vård och uppfostran som familjen fullföljer. Allmänna intressen knyter sig också till hur familjens liv gestaltar sig. Tidigare har berörts att det är också ett allmänt intresse att förhindra uppkomsten av sådana konflikter mellan samlevande, som innebär sociala störningar, och att detta intresse lett till att rättsordningen i äktenskapslagstiftningen tillhandahåller speciella regler för mannens och kvinnans samlevnad i familjen, låt vara att reglerna bara hänför sig till begränsade delar av samlevnadssituationen. Genom reglerna tillgodoser samhället i viss utsträckning det allmänna intresset av samstämmighet mellan de lösningar som nås på problem i familjen och det utanförliggande samhällets struktur. Problem och konflik-

ter som ligger utanför det allmännas intresse av samstämmighet i lösningarna ger däremot från denna synpunkt inte anledning till någon reglering genom det allmännas försorg. Personliga konflikter i samlevnaden kan oftast lösas på ena eller andra sättet utan att det berör några allmänna intressen. Men självfallet kan olika meningar hävdas i frågan vad allmänna intressen kan kräva på detta område. Den nu gällande trohetsplikten mellan makar kan ses som ett uttryck för att det – mot bakgrunden av samhällsstrukturen vid lagens tillkomst – ansågs vara ett allmänt intresse att hävda monogamin eller motverka barnafödande utanför kärnfamiljen. Och på en punkt är det klart att ett allmänt intresse låg bakom lagens förhållningsnorm på det personliga området, nämligen i fråga om makars plikt att samråda i familjens angelägenheter. Det samhälleliga intresset var att bryta det patriarkaliska familjemönstret och ersätta det med det demokratiska. Jämställdhet mellan mannen och kvinnan eftersträvades över hela samlevnadssituationen och inte bara på dess ekonomiska sida, som kunde regleras direkt i lagen.

Det har tidigare antytts att äktenskapslagstiftningen tjänat som instrument för samhället att påverka familjebildningen och familjestabiliteten. Rättsliga hinder mot äktenskap har ställts upp i sådana fall då det ansetts vara ett allmänt intresse att förhindra familjebildning. Sociala, etiska och medicinska skäl har legat bakom det allmänna intresset. Hinder mot äktenskap har emellertid också vissa tider använts i andra syften än att förhindra familjebildning, nämligen som påtryckningsmedel för att få människor att förhålla sig på visst sätt. Exempel härpå utgör förbud mot omgifte för den som varit otrogen i sitt tidigare äktenskap. Medan äktenskapslagstiftningen bibehållit sin uppgift att motverka familjebildning i vissa fall då allmänna intressen talar däremot, är det sedan lång tid tillbaka främmande att tillägga lagstiftningen uppgiften att tjäna som påtryckningsmedel genom att utestänga någon från äktenskap om han inte förhåller eller förhållit sig på visst sätt.

Väsentliga allmänna intressen var med den tidigare samhällsstrukturen knutna till stabiliteten i familjerna. Barnens vård, uppfostran och utbildning, den enskildes ekonomiska trygghet och skydd i nödsituationer och på ålderdomen var i första hand uppgifter som ankom på familjen. En familjeupplösning innebar därför normalt stora sociala och ekonomiska svårigheter. Samhället hade följaktligen ett intresse av att förhindra familjeupplösningar. Det är mot den bakgrunden naturligt att det setts som en uppgift för äktenskapslagstiftningen att understödja stabiliteten i familjerna. Uppgiften har antagits kunna lösas genom restriktioner på möjligheterna att upplösa det rättsliga äktenskapet.

Äktenskapslagstiftningen tillhandahåller en rättslig form för samlevnad mellan man och kvinna. Äktenskapets ingående och upplösning i makarnas livstid är formbundna och bringas genom registrering till offentligheten. Det rättsliga äktenskapet kan därför spela en betydelsefull praktisk roll för det allmänna genom att utgöra en utgångspunkt vid sådana regleringar inom olika samhällsområden, där den nära personliga samhörigheten mellan mannen och kvinnan anses ge anledning till andra regler än som gäller för ensamstående. Äktenskapets förhandenvaro är vid tillämpningen av reglerna lätt att fastställa. Som redan antytts förekommer det emellertid numera att sådana regleringar i särskilda fall gjorts med utgångspunkt i de faktiska förhållandena, ibland i stället för civilståndet och ibland jämsides med detta.

Intressemotsättningar eller problem på det praktiska området kan uppkomma inte bara mellan mannen och kvinnan i samlevnaden utan också mellan dem, å ena, och enskilda utanför familjen, å andra sidan. Hur sådana problem skall lösas regleras i allmänhet i lagstiftningen på det område, dit problemet kan hänföras. Men i vissa fall har det ansetts vara äktenskapslagstiftningens uppgift att göra avvägningen mellan de motstående intressena och ge normer för hur problemen skall lösas. Så är fallet med frågan om makes behörighet att med förpliktande

verkan också för den andre ingå rättshandlingar för familjens räkning och om ansvaret för skulder. Äktenskapslagstiftningen ger också regler för rättshandlingar mellan makar med sikte på att skydda fordringsägares intresse av att make, som har skulder, inte överför sina tillgångar på andra maken.

Också när det gäller enskildas reglering av sina förbindelser med familjen har den omständigheten att äktenskapslagstiftningen tillhandahåller en form för samlevnad stor praktisk betydelse. Det rättsliga äktenskapet kan läggas till grund för en särskild utformning av rättsförhållandet, exempelvis i försäkringsavtal och andra avtal. Man undgår därmed svårigheten att beskriva den faktiska situationen och minskar risken för tvister vid tillämpningen. För ordning, reda och säkerhet i den allmänna omsättningen spelar äktenskapslagstiftningen sålunda en viktig roll.

3 Några utgångspunkter för reformen av äktenskapslagstiftningen

3.1 *Inledning*

I direktiven för vårt arbete betecknas den tillämnade reformen av familjerätten som djupgående. Perspektivet på reformen ges av den genomgripande omvandling som samhället undergått sedan nuvarande giftermålsbalks tillkomst på områden som är av omedelbar betydelse för familjens funktioner, för de vuxna familjemedlemmarnas roller och för möjligheterna att förändra den traditionella rollfördelningen. De riktlinjer som direktiven drar upp för reformen rör i konsekvens härmed vid det rättsliga äktenskapets funktion i samhället. Härmed aktualiseras vissa frågor som är övergripande såtillvida som ställningstagandet i dem får betydelse vid utformningen av flera institut inom äktenskapsrätten och i vissa fall också måste beaktas inom lagstiftningsområden utanför denna, såväl inom annan familjerätt som inom sektorslagstiftning utanför familjerätten. Sådana övergripande frågor gäller lagstiftningens neutralitet till valet av form för familjebildningen och till etiska värderingar som rör samlevnaden mellan man och kvinna, vidare äktenskapets frivillighet och makarnas ekonomiska självständighet och jämlikhet. I de närmast följande avsnitten skall sådana frågor översiktligt diskuteras.

Självfallet aktualiserar reformen också andra frågor av övergripande natur på ett mera allmänt plan. En sådan fråga berörs i direktiven när de talar om möjligheterna att använda lagstiftningen om äktenskapet som ett av flera instrument i reformsträvandena mot ett samhälle där varje vuxen individ kan ta ansvar för sig själv utan att vara ekonomiskt beroende av anhöriga och där jämlikhet mellan män och kvinnor är en realitet.

Att äktenskapslagstiftningen tillägges en uppgift att påverka och förändra familjerollerna är inte någon nyhet. Den nu gällande giftermålsbalken utformades sålunda i hög grad med ett sådant syfte: den skulle bryta det tidigare patriarkaliska familjemönstret med mannen som familjens överhuvud och förvaltare av dess angelägenheter och ersätta det med ett demokratiskt, där man och hustru var jämställda. Konsekvent genomfördes därför en ordning som gav båda makarna samma rättigheter och skyldigheter, och det föreskrevs att makarna skall samråda i familjens angelägenheter. Denna ordning, som innebar en formell jämställdhet, motverkade emellertid inte en arbetsfördelning mellan makarna och därmed inte heller ett inbördes ekonomiskt beroende dem emellan; arbete med hem och barn för familjens behov jämställdes med tillskott i pengar.

Den uppgift som den reformerade lagstiftningen enligt direktiven skall kunna fullgöra är att motverka att det uppstår ett alltför starkt inbördes ekonomiskt beroende mellan makarna. Intresset av att låta äktenskapslagstiftningen ge motiv till en förändring i

denna riktning av mannens och kvinnans roller i familjen kan ibland brytas mot intresset att genom lagstiftningen ge skäliga lösningar på de praktiska problem som uppkommer till följd av de roller mannen och kvinnan faktiskt tilldelat sig. Även om det hittills är outrett i vilken utsträckning innehållet i äktenskapslagstiftningen beaktas av makar när de bestämmer sina familjeroller synes det knappast realistiskt att utgå från att denna lagstiftning och olika åtgärder inom andra sektorer skulle kunna åstadkomma ett enhetligt familjemönster i hela befolkningen. I vart fall måste omställningen till ekonomiskt oberoende i alla familjer vara en fråga på lång sikt, inte minst med hänsyn till det behov av daghemsplatser och arbetstillfällen som den för med sig. Det är sannolikt att makar, åtminstone i barnfamiljer, också framdeles i inte få fall kommer att inrätta sig på ett sätt som innebär en arbetsfördelning mellan makarna och därmed ett inbördes ekonomiskt beroende. Intresset av att använda bl. a. äktenskapslagstiftningen som instrument för att förändra familjerollerna måste därför vägas mot behovet av regler som löser faktiskt uppkomna problem. Också de enskildas intresse av valfrihet måste beaktas. I vad mån ett intresse bör ges företräde framför andra kan i och för sig betecknas som en allmänt övergripande fråga. Problemet synes emellertid böra bedömas i varje fall för sig, där intressekonflikten kan yppa sig.

Vissa allmänna utgångspunkter för lagstiftningen ges också i de principer som kommit till uttryck i det internationella arbetet på att trygga de mänskliga rättigheterna och till vilka vårt land anslutit sig. Av betydelse är härvid artikel 16 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, som antogs av generalförsamlingen den 10 december 1948. Artikeln behandlar familj och äktenskap.

Förklaringen är inte folkrättsligt bindande för FN:s medlemsstater utan syftar bara till att utöva ett moraliskt inflytande på dem och på den allmänna opinionen. Hösten 1966 antog emellertid generalförsamlingen två konventioner på de mänskliga rättigheternas område. Konventionerna blir efter tillträde av föreskrivet minimiantal stater bindande för dem som anslutit sig. Den ena konventionen är Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Artikel 10 i konventionen är i detta sammanhang av omedelbart intresse i det den innefattar en deklaration från konventionsstaternas sida om hur de skall förhålla sig till familjen. Den andra konventionen, som är Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, behandlar i artikel 23 familj och äktenskap. Här finns – jämte ett ställningstagande till familjens roll i samhället – några konkreta grunder för konventionsstaternas handlande i fråga om äktenskap och familjebildning. Konventionerna, som i prop. 1971:125 förelades riksdagen för godkännande, har godkänts av riksdagen utan några förbehåll i de hänseenden som nu är aktuella.

I detta sammanhang bör också nämnas att vårt land anslutit sig till Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna. Konventionens artikel 12 behandlar rätten att ingå äktenskap och bilda familj. Likaså har Sverige tillträtt den europeiska sociala stadgan, som inom Europarådets ram utarbetats som ett komplement till konventionen. I stadgans första del förklarar sig de fördragsslutande parterna erkänna att målet för deras politik skall vara att förverkliga vissa rättsgrundsatser och principer som anges i stadgan. Bland dem återfinns en, punkt 16, som tar omedelbart sikte på familjen. I stadgans andra del konkretiseras i artikel 16 programförklaringen till en bindande förpliktelse att i ekonomiskt, rättsligt och socialt hänseende skydda familjelivet.

Ytterligare föreligger en av Sverige ratificerad FN-konvention den 10 december 1962 angående samtycke till, minimiålder för samt registrering av äktenskap, som i sin inledning hänvisar till den förenämnda artikel 16 i den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna och som bl. a. ger närmare regler för vad som skall anses vara i laga ordning

ingånget äktenskap.

I särskild bilaga återges de bestämmelser som berörts i det föregående (bil. 2).

Utblicken över det internationella fältet ger anledning framhålla att åtskilliga konventioner som Sverige tillträtt innefattar regleringar som antingen direkt avser äktenskapet eller särskilda institut inom äktenskapsrätten eller bygger på förekomsten av äktenskap eller sådana institut. Vid reformen av den svenska äktenskapslagstiftningen måste beaktas att förutsättningarna för sådana regleringar kan ändras.

3.2 *Neutralitet till formen för familjebildningen*

3.2.1 Allmänna synpunkter

Den nya lagstiftningen bör enligt direktiven så långt möjligt vara neutral i förhållande till olika samlevnadsformer. Äktenskapet har och bör ha, sägs det vidare, en central plats inom familjerätten, men man bör söka se till att den familjerättsliga lagstiftningen inte innehåller några bestämmelser som skapar onödiga svårigheter eller olägenheter för dem som skaffar sig barn och bildar familj utan att gifta sig. Lagstiftningens funktion när det gäller äktenskapet som form för samlevnad anges vara att lösa praktiska problem, inte att privilegiera en samlevnadsform framför andra.

Det principiella önskemålet om lagstiftningens neutralitet till samlevnadsformen kan sägas vara ett uttryck för två vart för sig beaktansvärda intressen. Det ena är att respektera enskildas frihet att själva avgöra vilka normer som skall gälla för deras samlevnad i familjen. Det är här fråga om ett så personligt område att det kan anses vara de enskildas ensak och inte en samhällelig angelägenhet att bestämma förpliktelsernas art och omfattning. Och de enskilda kan antas själva inse de problem som samlevnaden kan medföra och – med tillbörlig respekt för varandras intressen – själva finna de problemlösningar som bäst överensstämmer med deras situation och värderingar. Anspråk från samhällets sida på att vissa av detta givna regler, nämligen reglerna för äktenskapet, skall gälla i alla samlevnadsfall kan uppfattas som ett intrång i de enskildas personliga sfär.

Det andra intresset är att behandla samma faktiska sociala situation lika oavsett den rättsliga formen, eller annorlunda uttryckt att inte ge dem som valt en viss samlevnadsform fördelar eller nackdelar i förhållande till dem som valt en annan form. Det kan nämligen av ena eller andra parten i en samlevnad uppfattas som en "orättvisa" att ett praktiskt problem, som uppkommit till följd av samlevnaden, får *en* lösning om de valt en viss rättslig samlevnadsform, men skulle ha fått en annan lösning, om de valt annorlunda.

Det är tydligt att de två intressen, som kan antas ligga bakom önskemålet om lagstiftningens neutralitet till samlevnadsformen, i allmänhet inte kan tillgodoses samtidigt. Skall man tillgodose intresset av att ge de samlevande frihet att själva bestämma vilka normer som skall gälla för dem, blir lika fall behandlade olika, ty det är inte sannolikt att alla väljer samma normer. Ger man däremot intresset av likabehandling företräde, måste valmöjligheterna begränsas. En avvägning måste ske mellan de båda intressena, vid vilken man bestämmer på vad sätt neutraliteten skall förverkligas.

Som redan tidigare berörts bygger den nu gällande familjerättsliga lagstiftningen på förutsättningen att alla fasta förbindelser mellan man och kvinna med familjefunktioner tar det rättsliga äktenskapets form liksom att bestående äktenskap – bortsett från hemskillnadsfallen – regelmässigt svarar mot en samlevnad. Inom lagstiftningsområden utanför familjerätten förekommer däremot att särregleringar, som gäller för gifta, gjorts tillämpliga också på man och kvinna som lever samman utan äktenskap men under äktenskapsliknande förhållanden. Likaså förekommer det att regler för ogifta gjorts tillämpliga också på gifta om de faktiskt lever åtskilda.

Det är främst inom social- och skatterättsliga regleringar som den faktiska situationen tagits till utgångspunkt vid sidan av eller i kombination med civilståndet. Första gången så skedde synes ha varit i 1913 års lag om allmän pensionsförsäkring, där – till fördel för makarna – beräkning av makars årsinkomst kunde ske såsom för ogifta om särskilda skäl förelåg. I 1946 års lag om folkpensionering infördes möjlighet, likaledes begränsad till fall där särskilda skäl förelåg, att behandla ogifta pensionsberättigade såsom gifta med varandra om de levde samman under äktenskapsliknande förhållanden. Detta var till nackdel för de pensionsberättigade. Utvecklingen har sedan gått vidare på den inslagna vägen, men det har inte skett av principiella skäl för att markera en neutralitet till samlevnadsformen utan därför att särskilda sociala skäl eller rättviseskäl ansetts föreligga för likabehandling av samma faktiska situation oavsett civilstånd. Och helt har civilståndet inte negligerats, i det situationer då den ene är gift eller båda de samlevande är gifta men på var sitt håll i allmänhet inte jämställts med samlevnad i äktenskap.

Om på angivet sätt den faktiska situationen lägges till grund för rättigheter och skyldigheter i stället för civilståndet kan det med rätta sägas att lagen ställer sig neutral till olika samlevnadsformer. För att undvika privilegiering av en samlevnadsform framför andra skall enligt direktivens allmänna riktlinjer neutralitet så långt möjligt eftersträvas i den nya lagstiftningen. Denna rör delar av det familjerättsliga området, och tydligen åsyftas endast former som kan komma i fråga för samlevnad mellan en man och en kvinna med familjefunktioner, dvs. äktenskap och vad som i det följande benämnes fri samlevnad. Även med denna begränsning synes det emellertid vara av intresse att vid diskussionen av möjligheterna att förverkliga den familjerättsliga lagstiftningens neutralitet se också till vilka möjligheter som föreligger för samhället att ställa sig neutralt till samlevnadsformen på lagstiftningsområden utanför familjerätten. Civilståndet har ju betydelse inom ett mycket stort antal områden utanför denna.

För att i någon mån belysa vilken räckvidd civilståndet har inom lagstiftningsområden utanför äktenskapsrätten kan här erinras om att särskilda regler, som bygger på civilståndet, gäller i fråga om bl. a. vårdnad om barn, förmynderskap, arv, skadestånd på grund av brott, tillgrepp, förtal, skyddande av brottsling, återvinning i konkurs, jäv, vittnesplikt, talerätt i rättegång, jordförvärv, fastighetsbildning, inlösen av fastighet, kommuns förköpsrätt, hyresrätt, bostadsrätt, förlängning av arrendeavtal, fiskearrenden, avbetalningsköp, försäkringsavtal, namn, upphovsrätt, rätt till firma, barns tillhörighet till svenska kyrkan, renskötselrätt, tjänsteplikt, sterilisering, avbrytande av havandeskap, pension, yrkesskadeförsäkring, socialhjälp, krigshjälp, familjebidrag, militärersättning, ersättning till smittbärare, skattskyldighet, registrering av aktieinnehav, medborgarskap och röstning vid val.

En långtgående neutralitet inom den centrala lagstiftningen om familjen synes böra följas av motsvarande neutralitet också inom andra regleringar, som ger olika rättigheter och skyldigheter för samlevande och för ensamstående. Den som på grund av den familjerättsliga lagstiftningens utformning fått uppfattningen att ett giftermål i hans eller hennes situation är betydelselöst och därför underlåtit att gifta sig kommer annars att vid möte med sådana regleringar finna att giftermål i själva verket skulle ha haft en avgörande betydelse för hans eller hennes rättigheter och skyldigheter. Frågan om samhällets neutralitet till olika samlevnadsformer rör alltså *dels* det område som äktenskapslagstiftningen reglerar, *dels* andra områden inom och utom familjerätten i den mån olika regler ges för gifta och ogifta.

3.2.2 Neutralitet inom äktenskapsrättens område

En konsekvent genomförd neutralitet i form av lika behandling av lika fall inom det

område som äktenskapslagstiftningen reglerar synes kräva att samma regler – bortsett från reglerna om äktenskaps ingående och upplösning – skulle vara tillämpliga mellan mannen och kvinnan inbördes liksom mellan dem och tredje man, vare sig samlevnaden klätt sig i det rättsliga äktenskapets form eller ej. Redan den faktiska familjebildningen skulle göra regelsystemet tillämpligt, eller med andra ord göra det möjligt för de samlevande att vid tvist återfalla på dessa regler och få samhällets hjälp att med stöd av dem tillvarata sina intressen gentemot varandra. Likaså skulle de regler som till skydd för tredje man begränsar makars frihet att företa rättshandlingar sinsemellan omedelbart bli tillämpliga. Att ingå det formella äktenskapet skulle då på det område, som äktenskapslagstiftningen reglerar, varken innebära fördelar eller medföra nackdelar som inte följde redan av samlevnaden. Men äktenskapet skulle därmed sakna ett specifikt materiellt innehåll och alltså bli en tom formalitet. En fullständig neutralitet till samlevnadsformen är alltså inte möjlig att genomföra på detta område om äktenskapet samtidigt skall bibehållas som ett särskilt rättsligt institut. Och enligt direktiven bör äktenskapet även framdeles ha en central plats i familjerätten.

Emellertid är det självfallet tänkbart att – med bibehållande av ett materiellt innehåll i det rättsliga institutet äktenskap – *på särskilda punkter* ge sådana regler för faktiskt samlevandes rättigheter och skyldigheter som har samma innehåll som äktenskapets regler i motsvarande hänseenden. Det skulle närmast kunna komma i fråga på punkter där särskilda sociala eller andra skäl talar för att den särordning, som äktenskapet medför för gifta, skulle vara tillämplig på all samlevnad med familjefunktioner. För vissa situationer finns otvivelaktigt sådana skäl. Erfarenheten visar exempelvis att upplösningen av en faktisk samlevnad inte sällan sätter ena parten i ett prekärt läge, nämligen om de samlevande sedan lång tid levt i en ekonomisk gemenskap med en hemarbetande och en förvärvsarbetande och familjens tillgångar anskaffats med den förvärvsarbetandes inkomster. Den hemarbetande står då utan andel i tillgångarna och måste dessutom – i brist på rätt till underhåll – omedelbart svara för sin försörjning. Även andra situationer kan tänkas då behov föreligger av att skydda den ekonomiskt svagare parten enligt de regler som gäller för gifta. Ju fler fall man tillskapar av likabehandling av gifta och ogifta samlevande, desto längre kan neutraliteten sägas gå.

En annan väg att vidga neutraliteten är självfallet att begränsa rättsverkningarna av äktenskapet eller med andra ord att i stället för de särregler som äktenskapsrätten innehåller låta vanliga regler gälla. Direktiven anvisar vissa sådana begränsningar. Att förverkliga neutraliteten till samlevnadsformen på detta sätt innebär att man samtidigt kan tillgodose de båda intressen, som inledningsvis antogs ligga bakom önskemålet om neutralitet, nämligen intresset av att låta de enskilda gestalta sin samlevnad obundna av samhälleliga regler och intresset av att inte i lagstiftningen ge en samlevnadsform fördelar eller nackdelar, som en annan form inte har. Metoden har emellertid sin begränsning däri att verkligheten kan visa på att det finns behov av regler.

Skillnaden mellan att leva samman utan äktenskap och att göra det i äktenskap kan alltså reduceras genom en kombination av begränsning av äktenskapets rättsverkningar och införande av regler för faktisk samlevnad av samma innehåll som äktenskapsreglerna. Så länge en skillnad kvarstår – och bara så länge är det som förut sagts meningsfullt att behålla äktenskap som rättsligt institut – är emellertid lagstiftningens neutralitet till samlevnadsformen inte helt förverkligad. Äktenskapets rättsregler är speciellt utformade för att lösa de problem, som uppkommer i en samlevnad med familjefunktioner, på ett mera ändamålsenligt sätt än om vanliga regler skulle gälla. Det kan därför förutses att det alltid kommer att kunna påstås av ena eller andra parten i en samlevnad utan äktenskap att gifta favoriseras av lagstiftningen framför samlevande i

andra former. Å andra sidan kommer också den make i ett äktenskap, som finner att äktenskapsreglerna ger honom nackdelar som andra samlevande inte har, att med samma rätt kunna påstå att äktenskapsreglerna diskriminerar dem som väljer giftermål.

Om man – för att lösa särskilda sociala problem som kan uppkomma i en samlevnad utan äktenskap – genomför regler på olika punkter som har samma innehåll som reglerna inom äktenskapsrätten för motsvarande situationer, får man två regelsystem för familjebildningen, mellan vilka samlevande kan välja: ett mera fullständigt, som blir tillämpligt genom giftermål, dvs. genom parternas viljeförklaring i viss form, och ett mindre omfattande, som blir tillämpligt redan på grund av den faktiska samlevnaden vare sig parterna vill det eller ej.

Några större undersökningar har veterligen inte företagits om vad som avhåller vissa samlevande från att ingå äktenskap. En mindre förstudie[1] har utförts som kan ge någon uppfattning om de olika orsaker som kan vara för handen. Ibland framförs sålunda som orsak att parterna inte vill ha några juridiska band på sin förbindelse. Solidariteten dem emellan skall inte vara en rättslig skyldighet utan ett spontant utflöde av en personlig samhörighet. Ibland sägs också – och det gäller särskilt ungdomar – att de vill leva samman "på prov" utan rättslig bindning för att se om de passar för varandra. Misslyckas samlivet kan de då behändigt flytta isär igen utan allt "rättsligt krångel" och utan att behöva – när de söker en ny partner eller annars – besväras av att vara frånskilda eller av att "ha ett misslyckat äktenskap bakom sig". Orsaken kan också vara att giftermål skulle medföra särskilda nackdelar såsom bortfall av någon förmån som den ena samlevande eller båda har såsom ogifta. Inte ovanlig förefaller den situationen vara att de samlevande inte riktigt gjort klart för sig varför de underlåter att gifta sig. Olika praktiska omständigheter eller oföretagsamhet kan vara orsaken till att de inte förverkligar sin avsikt att ingå äktenskap, och de är inte utsatta för något socialt tryck att ge sin samlevnad äktenskapets form.

I vart fall när parterna direkt åsyftar att undvika att få särskilda, av samhället givna regler för samlevande tillämpliga på sin förbindelse, leder systemet med regler, knutna till den faktiska situationen, till resultat i direkt strid med deras vilja. De kommer då att erfara att de utan någon särskild viljeförklaring, bara genom sitt faktiska handlande, blir underkastade ett av samhället givet regelsystem som i större eller mindre utsträckning ger samma rättsverkningar som äktenskap. För att undgå dem måste de komma överens om att annat skall gälla och de måste säkra bevisningen om överenskommelsen. I den mån de inte redan vid sammanflyttningen är medvetna om att särregler blir gällande upptäcker de kanske detta först vid tvist. Är de inte ense om tillämpligheten kan det bli först genom domstolsavgörande som det fastställs att deras samlevnad varit sådan att den gett upphov till ett särskilt rättsförhållande mellan dem. Det kan inte förbises att det kan vara avsevärda olägenheter förenade med att samlevande inte är på det klara med vilka regler som gäller för deras förbindelse. Dessa olägenheter kan vara lika stora, när särregler kommer i fråga, som när vanliga regler för ensamstående är tillämpliga.

Det sist sagda ger anledning att något beröra de svårigheter av mera teknisk natur som det erbjuder att ange kriterierna för tillämpligheten av regler som utgår från den faktiska situationen. Den situation, som skall utlösa reglernas tillämplighet, skall i princip vara densamma som den, där äktenskapsreglerna blir tillämpliga. Dessa reglers tillämplighet är emellertid knuten till en formbunden viljeförklaring om ingående av äktenskap. Formen saknas för de faktiskt samlevande och kan inte heller krävas; meningen var just att få reglerna tillämpliga utan iakttagande av särskild form. Men den

[1] Alnebring, Lena: Sammanboende ogifta, Research Reports from Dept of Sociology, Uppsala University, Special Series: Family Research, under utskrift

faktiska situation, i vilken äktenskap ingås, bör då i stället kunna anges och denna faktiska situation är upptagandet av en samlevnad mellan man och kvinna med familjefunktioner. Samboende, som inte har dessa funktioner, exempelvis mellan syskon, arbetskamrater, en man och hans hushållerska eller en hyresvärdinna och hennes inneboende, måste falla utanför. Men det kan förekomma och är erfarenhetsmässigt inte ovanligt att samboendet börjar som en helt opersonlig relation, exempelvis som ett hyres- eller anställningsförhållande, och så småningom utan några yttre förändringar glider över i en mera personlig och ekonomisk gemenskap. Eller också börjar ena parten uppfatta förbindelsen som alltmer äktenskapsliknande och inrättar sitt liv därefter, medan den andra alltjämt betraktar förbindelsen som övergående. Problemet är att för sådana fall finna den omständighet, som skall grunda tillämpligheten av särregler för samlevande, och att samtidigt undgå en ordning, där parterna eller den ena av dem till sin överraskning finner att förbindelsen blivit i vissa hänseenden underkastad samma regler som om parterna ingått äktenskap.

I den allmänna debatten kring fri samlevnad eller äktenskap har det ibland antagits att den familjerättsliga reformen kommer att medföra en vidgad neutralitet till olika samlevnadsformer genom att – också på det område som äktenskapsrätten reglerar – samma bestämmelser i vissa hänseenden skall bli gällande för samlevande, vare sig de gift sig eller ej. Särskilt har man pekat på behovet av regler, motsvarande dem som gäller för gifta, till skydd för den svagare parten vid upplösning av långvarig fri samlevnad med barn.

Bortsett från det allmänna ställningstagandet i fråga om lagstiftningens neutralitet ger emellertid inte direktiven anvisning om huruvida – och i så fall i vilken utsträckning – neutralitet till samlevnadsformen skall eftersträvas genom att samma regler inom detta område skall gälla för samlevande, vare sig de ingått äktenskap eller ej. Vid sådant förhållande saknas här anledning att beröra frågan från andra än de principiella synpunkter, som redovisats i det föregående.

Direktivens uttalande att lagstiftningen inte bör innehålla regler som skapar onödiga svårigheter eller olägenheter för dem som skaffar sig barn eller bildar familj utan att gifta sig ger emellertid anledning överväga om äktenskapslagstiftningen inom det område som den täcker kan ha sådana effekter. Av den omständigheten att den gäller bara för dem som gifter sig synes följa att den inte kan ha negativa följder för dem som väljer att leva samman utan att gifta sig annat än såtillvida att den indirekt påverkar idealbildningen kring samlevnadsformen och ger en utgångspunkt för särregleringar inom sektorslagstiftning.

Möjligen kan man hävda att i fall av fri samlevnad, där mannen eller kvinnan är gift med annan, äktenskapsreglerna kan skapa svårigheter för dem i deras samlevnad. De kan sålunda inte gifta sig med varandra, underhållsskyldighet till följd av äktenskapet begränsar deras resurser och giftorätt uppkommer i vad den gifte förvärvar etc.

Det synes dock klart att den liberala attityd till familjebildning utan äktenskap, som samhället enligt direktiven skall inta, knappast kan sträcka sig så långt att lagstiftningen skall eliminera olägenheter som följer av att i en fri samlevnad den ene eller båda är gifta på annat håll. Det skulle innebära att äktenskap skulle upplösas redan genom att den ene av makarna upptar samlevnad med någon annan. Några vägande skäl för en sådan ordning torde knappast kunna anföras, allra minst om man gör det enklare att få äktenskapsskillnad.

3.2.3 Neutralitet på lagstiftningsområden utanför äktenskapsrätten

Inom områden utanför äktenskapsrätten kan det finnas behov av att vidga neutraliteten till samlevnadsformen genom att ge samma regler för gifta och ogifta. På det familjerättsliga området tar direktiven upp denna fråga såvitt avser vårdnaden om barn vid

upplösning av en fri samlevnad. Eftersom barn i sådana förbindelser är barn utom äktenskap har modern enligt gällande lag vårdnaden. Den kan, om föräldrarna inte är ense, överföras på fadern bara om modern är olämplig eller dör. Vid upplösning av familjen blir vårdnadsfrågan inte automatiskt prövad med utgångspunkt i barnets bästa såsom är fallet vid upplösning av äktenskap. Fadern har därför i praktiken knappast några möjligheter att få vårdnaden. Direktiven berör vidare frågan om rätten till familjens bostad vid upplösning av en fri samlevnad och påpekar att – i motsats till vad fallet är vid skilsmässa – inget skydd finns för den av parterna som bäst behöver bostaden.

De angivna fallen av olika behandling med hänsyn till civilståndet betecknas som exempel på fall där lagstiftningen med fördel kan ändras. I vad mån läget är detsamma inom andra lagstiftningsområden, där äktenskap utlöser regler som skiljer sig från dem som gäller för ensamstående, kan fastställas först efter en genomgång av dessa särregler. Det bör dock åter understrykas att särregler för gifta förekommer inom ett mycket stort antal lagstiftningsområden inom både den offentligrättsliga och den privaträttsliga sektorn och tjänar skilda syften, från att ge särskilda förmåner åt dem som har en nära samhörighet till att förhindra att denna samhörighet inkräktar på allmänna eller enskilda intressen.

Social- och skatterätt har tidigare nämnts som områden där på vissa punkter den faktiska sociala situationen tagits som utgångspunkt för regleringar i stället för eller i kombination med civilståndet. I fråga om rätt att överta hyresrätt eller bostadsrätt gäller i viss utsträckning motsvarande. Men i övrigt är det i stort sett så att särreglerna anknyter till civilståndet. Från praktiska synpunkter kan man hävda att en sådan ordning ofta är ändamålsenlig. Civilståndet, som är registrerat genom det allmännas försorg, kan lätt fastställas utan att den enskilde själv behöver medverka. Klarläggandet av den faktiska samlevnadssituationen kan däremot vålla utredningssvårigheter, särskilt om parterna har olika uppfattningar. Även andra skäl talar i samma riktning. Utgår man nämligen konsekvent från civilståndet blir den enskildes rättigheter och skyldigheter i skilda hänseenden bedömda från samma utgångspunkt och det blir möjligt att samordna skilda regelsystem så att de ger sakligt sett riktiga resultat. Anknyter man däremot vissa regleringar till den faktiska situationen och andra till civilståndet kan det bli svårt att överblicka hur sammanträffandet av rättigheter och skyldigheter för vederbörande utfaller. Han kan exempelvis bli berättigad till en förmån på grund av det faktiska samboendet och till en annan förmån på grund av att han är ogift, utan att det finns sakliga skäl för mer än den ena förmånen. På motsvarande sätt kan han gå miste om förmån, som sakligt sett bort tillkomma honom.

3.2.4 Avslutande synpunkter

Det sagda torde ge vid handen att det, om äktenskapet skall behållas som ett rättsinstitut med en central roll inom familjerätten, är svårt att konsekvent utforma lagstiftningen på ett sätt som kan anses innebära en långtgående samhällelig neutralitet till formen för familjebildningen. Det utesluter dock inte att i vissa hänseenden samma regler kan ges för samlevande, vare sig de ingått äktenskap eller ej. Särskilt inom områden utanför det som äktenskapslagstiftningen reglerar kan sådan jämställdhet komma i fråga. Äktenskapslagstiftningens uppgift bör vara att lösa praktiska problem som uppkommer till följd av mannens och kvinnans samlevnad med familjefunktioner och att möjliggöra sådana lösningar på problemen som både från de enskildas och det allmännas synpunkt är bättre än de lösningar som skulle följa av annars gällande regler. Utformas äktenskapslagstiftningen så att den svarar mot detta syfte bör den även framdeles kunna fullgöra en viktig funktion i samhället. Det synes mot den bakgrunden vara angeläget att de som bildar familj får de rent praktiska konsekvenserna av den ena

eller andra samlevnadsformen klara för sig så att de kan utnyttja det regelsystem som det allmänna tillhandahåller till deras tjänst.

3.3 *Förhållandet till etiska värderingar*

Kring mannens och kvinnans varaktiga förening och dess mening och mål har det utvecklats olika uppfattningar av religiös och annan karaktär. Vilken utgångspunkten än varit har uppfattningarna gett upphov till normer för hur mannen och kvinnan bör förhålla sig till varandra för att familjefunktionerna skall kunna fullgöras och leda till både de enskildas och det allmännas bästa. Handlingsnormerna har haft olika grad av allmängiltighet och fasthet, och de har varierat från tid till annan. Vissa handlingsnormer har sanktionerats av den borgerliga rättsordningen, andra har existerat vid sidan därav men varit verksamma genom stöd av religion eller socialt tryck.

Att det för mannens och kvinnans förhållande till varandra utvecklats etiska normer som till dels är mera konkreta än reglerna i allmänhet för hur människorna bör handla mot varandra kan antas hänga samman med den centrala roll, som familjen spelat i samhället, och med de stora värden som mannens och kvinnans varaktiga förening ger den enskilde. Framför allt finns dessa värden på det känslomässiga området och ger där upphov till ett djupgående personligt beroende. Människans behov av gemenskap med andra har förvisso många sidor. Det måste därför också tillfredsställas på olika sätt och på olika nivåer av känslomässigt engagemang. Den nära personliga gemenskapen i familjen erbjuder möjlighet för den enskilde att vara sig själv utan att behöva frukta att bli ställd ensam på grund av personliga särdrag, och han kan känna sig uppskattad som person och inte bara, som i arbetslivet eller ute bland människor i allmänhet, på grund av sina prestationer. Det känslomässiga beroendet mellan familjemedlemmarna visar sig också ständigt i det dagliga livet tillsammans i familjen och vidmakthåller den känsla av omedelbart och personligt ansvar för någon annan som ofta är en förutsättning för att tillvaron skall upplevas såsom meningsfull. Från samhällelig synpunkt är värdet av föräldrarnas gemenskap i ansvaret för barnen obestridligt.

Det regelkomplex, som det rättsliga äktenskapet utgör, sysselsätter sig numera – förutom med formerna för äktenskaps ingående och villkoren för dess upplösning – företrädesvis med den ekonomiska sidan av mannens och kvinnans samlevnad, dvs. med bara en begränsad del av deras gemenskap. Det finns emellertid i nuvarande lag vissa allmänna handlingsregler, som sträcker sig över hela samlevnadssituationen. Hit hör reglerna om att makarna är skyldiga varandra bistånd och att de har att i samråd verka för familjens bästa. Makarna förklaras också vara skyldiga varandra trohet. I övrigt förutsätter lagen att det finns ett givet etiskt innehåll i mannens och kvinnans förbindelse, och det ankommer på dem som ingått det rättsliga äktenskapet att förverkliga detta innehåll. En allmängiltig, utanför lagen existerande samlevnadsetik antas tillhandahålla de erforderliga handlingsnormerna för förverkligandet. Avsteg från dessa normer, liksom från de uttryckliga regler av etisk art som lagen ställer upp, kan leda till påföljder för den felande, främst till en rätt för den andre att mot den felandes vilja få äktenskapet upplöst. I vissa fall kan också den som med lagens synsätt bär skulden till familjeupplösningen drabbas av ekonomiska påföljder i form av skadestånd till den andre eller förlust av rätt till underhåll, som annars skulle ha förelegat.

Nuvarande lag tar alltså ställning för vissa etiska uppfattningar kring äktenskapet. Inte sällan tvingas domstol att vid tvist mellan makarna fastställa vem som bär skulden till upplösningen av samlevnaden. I den mån domstolen härvid måste hänföra sig till den allmängiltiga samlevnadsetik, som lagen antar finnas, ställs den inför svårigheten att fastställa dennas innehåll. Fältet öppnar sig då i osedvanligt hög grad för domarens egna värderingar och för konflikter mellan den av

domstolen antagna etiken och de handlingsnormer som makarna ansett naturliga. Sådana svårigheter och konflikter undviks om, såsom direktiven anvisar, lagstiftningen i större utsträckning görs neutral till olika etiska uppfattningar.

Etiska värderingar kring mannens och kvinnans samlevnad förekommer i stort sett i två hänseenden, nämligen dels i fråga om formen för samlevnaden – äktenskap eller fri samlevnad – dels, som nyss berörts, i fråga om gestaltningen av samlevnaden.

I fråga om samlevnadsformen går en uppfattning ut på att samlevnad utan äktenskap inbjuder till ansvarslöshet. Det framhålls att frånvaron av rättsliga skyldigheter enligt äktenskapslagstiftningen gör det möjligt för parterna att åsidosätta varandras tillbörliga intressen under samlevnaden och att ensidigt bryta denna utan att ta ansvar för de konsekvenser av upplösningen som drabbar den andre. Det är enligt denna uppfattning en moralisk plikt att vid familjebildningen ta det fulla rättsliga ansvaret av förbindelsen såsom detta ansvar utformats i samhällets regler om äktenskapet.

En annan uppfattning i frågan hävdar tvärtom att frånvaron av rättsligt äktenskap förstärker parternas upplevelse av ansvar gentemot varandra och leder till att de visar varandra större respekt, hänsyn och omtanke än om de hade rättsliga skyldigheter härvidlag. Det moraliska ansvaret sägs vara effektivare än det rättsliga och anpassat efter parternas egna värderingar, vilka kan väsentligt avvika från dem som kommer till uttryck i samhällets lagstiftning om äktenskapet. Av förbindelsens natur av en personlig gemenskap följer vidare att inga hinder i form av rättsliga restriktioner eller förpliktelser får finnas för dess upplösning om parterna känslomässigt glider ifrån varandra.

Det är tydligt att ingen av de angivna uppfattningarna – som torde vara de vanligaste – kan avfärdas såsom oriktig. Rättsliga förpliktelser på samlevnadsområdet kan för en del människor utgöra en hjälp när de ställs i en konflikt mellan egna intressen och hänsyn till andra. Det finns å andra sidan otvivelaktigt också människor som i sin samlevnad stimuleras till hänsyn och ansvar för den andra av medvetandet att några av samhället uppställda förpliktelser inte gäller och som, om förpliktelser gällde, skulle känna sig berövade möjligheten att spontant visa uppriktigheten i sin ansvarskänsla. För åter andra saknar sannolikt existensen eller frånvaron av rättsliga förpliktelser betydelse för deras handlande i samlevnaden. Vilken form de väljer för denna har inga etiska aspekter. De väljer efter en vägning av fördelar och nackdelar av det ena eller andra civilståndet.

Den nya lagstiftningens ståndpunkt till samlevnadsformen skall som förut nämnts så långt möjligt vara neutral, dvs. de som vill leva samman utan de rättsliga förpliktelser som äktenskap medför skall ha frihet att göra detta. Så är emellertid fallet redan nu. Från lagstiftningens sida reses inga anspråk på att all samlevnad med familjefunktioner skall klä sig i äktenskapets form. Men de som inte ingår äktenskap går miste om de fördelar som äktenskap medför i olika hänseenden och detta kan – även om de samtidigt undgår de nackdelar som följer av äktenskap – uppfattas av dem som om samhället tagit ställning till förmån för äktenskapet som samlevnadsform. Det må ha ägt sin riktighet tidigare. I dagens samhälle, där lagstiftningen på flera områden jämställt fri samlevnad med äktenskap, kan det däremot knappast tolkas som uttryck för en aktuell ståndpunkt från samhällets sida till samlevnadsformen. I det närmast föregående avsnittet (3.2) har förutsättningarna diskuterats för att genomföra neutraliteten till samlevnadsformen genom att utjämna skillnaderna i rättsställning mellan gifta och ogifta samlevande.

När det gäller frågan om lagstiftningens neutralitet till olika etiska uppfattningar om hur samlevnaden skall gestaltas har det inledningsvis berörts att det förekommer olika livsåskådningar i vårt samhälle och att dessa åskådningar tillhandahåller handlingsnormer för mannen och kvinnan. Det må erinras om att det vid sidan av olika religiösa

åskådningar finns ett flertal icke-religiösa åskådningar. Uppenbarligen finns det också stora befolkningsgrupper som inte anslutit sig till någon livsåskådning i egentlig mening på detta område. Deras handlingsnormer bestäms av uppfostran, tradition och förhärskande värderingar i den sociala miljö, som de känner samhörighet med.

Det brukar sägas att vi lever i ett pluralistiskt samhälle, dvs. ett samhälle som rymmer många variationer i uppfattningar och livsformer. Det nutida samhället skiljer sig härvidlag från sina föregångare. Det är påtagligt att det sociala trycket till stöd för ett enhetligt beteende på olika etiska områden ersatts av allt större tolerans.

Den utveckling som ägt rum medför för äktenskapslagstiftningens del först och främst att det inte är möjligt att bygga lagregler på föreställningen att det finns en enhetlig uppfattning om det sedliga innehållet i mannens och kvinnans förbindelse. Man kan då inte heller i den lag, som ger det rättsliga äktenskapet, utgå från att det finns någon allmängiltig samlevnadsetik, som är specifik för förbindelsen mellan man och kvinna och mot vars handlingsregler make kan bryta och därmed ådra sig skuld till söndringen i samlevnaden. Lagstiftningens utgångspunkt måste i stället vara att olika människor ger samlevnaden olika innebörd. Det får vara de samlevandes ensak, vilka handlingsnormer de tillämpar eller anser gälla i sin förbindelse. Det kan då inte heller bli fråga om att något samhälleligt organ vid tvist dem emellan skall godkänna eller förkasta deras handlande i förhållande till deras handlingsnormer. Dessa kan inte fastställas av utomstående.

Nu innehåller lagen som nämnts också några uttryckliga handlingsnormer för makar av etisk art: de är skyldiga att bistå varandra, de har att verka för familjens bästa och de skall göra detta i samråd; de skall också vara varandra trogna. Om man till en början bortser från trohetsplikten kan det konstateras att dessa handlingsregler är mycket allmänt hållna. I viss mån kan de kanske uppfattas som ett sammanfattande uttryck för den allmänna samlevnadsetik som lagen antar existera. I vart fall speglar de en sida därav. Men det finns uppenbarligen en mångfald olika uppfattningar om vad makar bör iaktta i fråga om hjälp och stöd åt varandra under olika känslomässiga och yttre förutsättningar, i fråga om avvägningen mellan den enes intresse av självständighet och den andres av samråd och samverkan och i fråga om vad som kan vara handlande till familjens bästa under olika förhållanden.

Mera konkret och entydigt är kravet på trohet. Det kan bäras upp av flera motiv. Bland dem finns sådana som är eller åtminstone varit rent rationella, såsom intresset av att motverka sådant handlande som kan äventyra familjestabiliteten eller av att förhindra att barn föds utan att få växa upp med båda sina föräldrar. Men av lagens utformning framgår att det främst förestavats av samlevnadsetiska skäl. Andra makens samtycke utesluter nämligen de sanktioner, som lagen annars möjliggör.

De olika sociala skälen bakom trohetskravet kan i dag anses ha förlorat åtskilligt av sin tyngd. Genom att så många av de uppgifter som tidigare ankommit på familjen övertagits av samhälleliga organ eller kan tillgodoses utanför familjen ger samhällsstrukturen ett större utrymme för upplösning av familjer, som inte fungerar som en känslomässig gemenskap. Preventivteknik och abortmöjligheter minskar riskerna för oönskade barn. Att barn föds utom äktenskapet medför inte samma sociala svårigheter som tidigare, vare sig för barnet eller för dess mor.

Trohetskravet kan därför nu ses som ett uttryck främst för en etisk uppfattning. I äktenskap som bygger på en djup känslomässig gemenskap kan kravet på trohet mellan makarna utgöra en väsentlig del av denna deras gemenskap. Trohetskravet blir då en angelägenhet makarna emellan och grundas på deras etiska uppfattning om äktenskapets innebörd. För andra kan de etiska uppfattningarna på detta område vara annorlunda. Vad tidigare sagts om konsekvenserna för lagstiftningens del av föränd-

ringar i de etiska uppfattningarna kring äktenskapet och makars förhållande till varandra äger i princip tillämpning också i fråga om trohetskravet.

Sexualmoralen är inte någon speciell moral utan ett delområde av den större etik som sysselsätter sig med reglerna för människornas förhållande till varandra. Vad som i allmänhet gäller i fråga om krav på respekt och hänsyn i umgänget mellan människor i olika relationer äger tillämpning också på det sexuella området, låt vara att de sexuella förbindelserna kringgärdats med särskilda tabun och därför kommit att framstå som föremål för en särskild etik.

Uppfattningen att de som är gifta med varandra inte får ha sexuella förbindelser med andra är en uppfattning som vid undersökningar uttalats av nästan alla. Andra undersökningar tyder emellertid på att man i själva verket i inte obetydlig utsträckning lever på annat sätt, och det är obestridligt att synen på sexualiteten blivit friare. Otrohet synes sålunda inte vara någon ovanlig företeelse sett över en längre tids äktenskap. Allvaret i den uppfattning som framkommit vid undersökningarna – eller i vart fall uppfattningens fasthet – kan därför sättas i fråga.

Det synes som om man på detta område, liksom när det gäller etiska värderingar överhuvudtaget i fråga om äktenskapet, står inför en långtifrån enhetlig bild. Vidare måste man beakta att en makes handlande på det sexuella området inte bör ses isolerat från relationen mellan makarna i dess helhet. Det synes numera vara en allmän uppfattning att otrohet, som inte bara är tillfällig, bör ses mera som ett symptom på att brister finns i makarnas gemenskap än som något som grundlägger söndring. En lagstadgad trohetsplikt slår fast att den otrogne kränkt sin make och stämplar honom därmed moraliskt utan att beakta samlevnadssituationen i övrigt. I denna finns kanske förklaringen till hans handlande; omständigheterna kan vara sådana att de betar otroheten dess karaktär av något moraliskt förkastligt. En absolut trohetsplikt är därför alltför stel för att läggas till grund för lagregler. Den tillfälliga otroheten uppfattas vidare ofta som något som inte behöver tilläggas någon djupare innebörd; den behöver inte spoliera förutsättningarna för fortsatt samlevnad även om andra makens första reaktion på det inträffade kan vara häftig. En lagstadgad trohetsplikt är för sådana fall ägnad att dramatisera händelsen och kan understödja häftigheten i reaktionen till förfång för möjligheterna att fortsätta samlevnaden. Att otroheten sålunda bör sättas in i sitt större sammanhang har redan kommit till uttryck i den lagändring som genomfördes år 1969 och som innebar att domstol, när hänsyn till barnens bästa eller andra särskilda skäl talar därför, kan vägra äktenskapsskillnad som begäres på grund av otrohet.

Den lagstadgade trohetsplikten är alltså ett uttryck för en etisk värdering på ett speciellt samlevnadsområde. Rättsföljderna av brott mot trohetsplikten har redan underkastats förändringar som sammanhänger med att de etiska värderingarna på detta område inte längre är enhetliga. Tiden synes mogen att ta bort kravet på trohet ur lagstiftningen. Härför kan också anföras det skälet att det kan vara just trohetsplikten som avhåller en del samlevande från att ingå äktenskap och därmed föranleder att de ställer sig utanför äktenskapets övriga regler, som de i och för sig kan finna ändamålsenliga.

På frågan om regler med specifikt etiskt underlag är motiverade i lagstiftningen eller ej kan vidare anläggas följande synpunkter. Nu gällande lag bygger på tanken att äktenskapet skall vara livet ut. I verkligheten går emellertid denna tanke inte att fullfölja i alla fall, ty makar handlar ibland på sådant sätt mot varandra att samlivet dem emellan blir en plåga för den ene eller för båda. När syftet med mannens och kvinnans förening i äktenskapet förfelas måste en upplösning få komma till stånd. I vilka fall äktenskapet skall anses spolierat anges i lagen bl. a. med beskrivningar av sådana förfaranden av ena maken mot den andra, som typiskt sett omöjliggör samlevnad. Denna lagteknik med avseende på upplösningsreglerna gör det

naturligt att också uttryckligen ange de skyldigheter som makarna har mot varandra i personligt hänseende. Om man däremot inte anser att särskilda grunder måste finnas för upplösningen av äktenskap – en ståndpunkt som framförs i direktiven och som vi ansluter oss till i det följande – bortfaller i detta hänseende behovet av att beskriva allmänna eller särskilda skyldigheter makarna emellan på det personliga området.

Lagstiftningen om äktenskapet bör således inte innehålla några regler av specifik etisk art om hur makarna bör förhålla sig till varandra på det personliga området. Detta får emellertid inte tolkas som om den bakomliggande tanken är att det är likgiltigt hur makar förhåller sig till varandra i personligt hänseende och hur atmosfären är i de hem, där nästa generation växer upp. Snarare är ståndpunkten ett uttryck för tilltron till makars förmåga att själva under ansvar för varandra och för barnen utveckla sina personliga relationer till en berikande personlig gemenskap efter individuella förutsättningar och egna värderingar. Samtidigt innebär ståndpunkten ett övergivande av tanken att samhälleliga organ skall kunna avgöra vad som är rätt eller fel i den komplicerade personliga relationen mellan man och kvinna som bildat familj.

Att lagstiftningen inte bör bygga på någon speciell etik för mannens och kvinnans samlevnad betyder inte att den kan frigöra sig helt och hållet från värderingar. Men dessa kommer att ligga på det allmänna plan, där en värdegemenskap i stort finns, och innebära att lagstiftningen blir uttryck för bl. a. tolerans mot olika livsåskådningar, principen om mannens och kvinnans jämställdhet och tanken att den starkare inte får utnyttja den svagare. Vid utformningen av de konkreta reglerna om äktenskapets rättsverkningar måste sådana värderingar vara de vägledande, samtidigt som familjens egenskap av en känslomässig gemenskap måste finnas med i bilden. Dessa grundläggande värderingar kan självfallet stå i konflikt med vissa extrema livsåskådningar och deras etiska värderingar. Men den effekten är ofrånkomlig.

Neutraliteten till olika specifika etiska värderingar kring äktenskapet berör flera delar av det rättsliga institutet. Föreskrifterna om formen för giftermålet har i nuvarande lag anknytning till en speciell uppfattning, i det de särskilt reglerar den kyrkliga vigseln. Olika rättsföljder är knutna till skuld till att samlevnaden hävs. Och upplösningsreglerna, enligt vilka äktenskapet i princip kan upplösas bara på särskilda grunder, är uttryck för en religiös eller etisk föreställning om förbindelsens natur, nämligen att den skall vara livet ut.

Tar man enligt det sagda bort regler i lagstiftningen som rör makarnas hela samlevnadssituation eller som bygger på tanken att det finns en specifik etik för äktenskapet som social företeelse kommer det rättsliga äktenskapet att vara en materiell reglering av en ännu mindre del av makarnas samlevnad än för närvarande, nämligen av bara den ekonomiska sidan. De som gifter sig torde emellertid i allmänhet även framdeles ge äktenskapet en vidare innebörd än bara en reglering av deras ekonomiska mellanhavanden. Vilken denna vidare innebörd är blir deras ensak men det förutsättes att äktenskapet som hittills syftar till en samverkan i en personlig gemenskap. Från samhällets synpunkt är det bara påkallat att tillhandahålla lagregler för den ekonomiska sidan av deras förbindelse. Det är bara i detta hänseende som samhället har förutsättningar att avgränsa de problem som kan uppstå i samlevnaden och ge konkreta regler för deras lösning. Denna uppfattning står inte på något sätt i motsättning till tanken att det är en angelägen uppgift för det allmänna att främja den personliga gemenskapen i familjerna. För denna uppgift bör det dock finnas tjänligare medel än lagbud om hur makar bör förhålla sig till varandra i personligt hänseende.

3.4 *Äktenskapets frivillighet*

Det är i vårt samhälle en allmän uppfattning att de som bildar familj skall göra detta fullt frivilligt. Kravet på frivillighet gäller såväl

valet av partner som tiden för den faktiska familjebildningen, vare sig den sker med eller utan giftermål. Särskilda lagbestämmelser för att trygga frivilligheten vid faktisk familjebildning utan giftermål finns visserligen inte, men olika stadganden i brottsbalken, som syftar till att skydda den personliga integriteten i allmänhet, ger skydd åtminstone mot grövre former av intrång i frivilligheten också vid familjebildning. Däremot slår lagen särskilt vakt om frivilligheten vid äktenskapets ingående. Att tvinga någon att ingå äktenskap utgör ett särskilt brott, olaga giftermål. Samma brott föreligger om någon gifter sig med den som till följd av sinnessjukdom eller tillfällig sinnesförvirring eller av annan orsak inte äger rättslig handlingsförmåga och, i vissa fall, om någon ingår äktenskap under vilseledande av den andre.

Även äktenskapslagstiftningen söker trygga frivilligheten i giftermålet. Formaliseringen av äktenskapets ingående genom krav på vigsel, förrättad av någon som det allmänna auktoriserat för uppgiften, tjänar sålunda inte bara syftet att skapa klarhet om när mannens och kvinnans förbindelse övergår till att bli ett äktenskap enligt den borgerliga rättsordningen och att bevaka de allmänna intressen som är knutna därtill. Formföreskrifterna avser också att trygga frivilligheten i parternas rättshandling. Vigseln är utan verkan om de trolovade inte varit samtidigt tillstädes inför vigselförrättaren och på hans fråga avgivit sitt ja och samtycke till äktenskapet. Brister i viljeförklaringen såsom när den avgivits under sinnesförvirring, till följd av vilseledande eller under tvång gör visserligen inte vigseln ogiltig men kan under vissa förutsättningar leda till återgång av äktenskapet, dvs. det kan upplösas i särskild ordning, varvid det tillägges mindre långtgående rättsverkningar än annars.

Det torde inte råda några delade meningar om att det är ett starkt intresse både från enskild och från allmän synpunkt att säkerhet i möjligaste mån finns för att äktenskap inte kommer till stånd, som inte motsvarar parternas uppriktiga och samstämmiga vilja. Detta gäller också om den borgerliga rättsordningens äktenskap efter reformen kommer att sakna regler för makarnas personliga förhållande till varandra och därmed blir mer en ekonomisk-rättslig relation mellan dem än ett personligt förhållande. Den förenkling av formen för äktenskapets ingående som enligt direktiven skall eftersträvas kan därför knappast få innebära att man gör någon mera väsentlig eftergift på de krav som f. n. uppställs för att trygga frivilligheten i rättshandlingen.

Sedan äktenskapet ingåtts i behörig ordning gäller enligt nuvarande lag att makarna inte fritt förfogar över dess bestånd. Samlevnaden kan de visserligen häva närhelst de önskar; vill bara ena maken det och lämnar han den andre "utan giltig orsak" löper han dock risk att förlora rätt till underhåll och att åläggas skadestånd till den andre vid äktenskapets upplösning. Men upplösningen av det rättsliga äktenskapet i makarnas livstid kräver domstols dom på äktenskapsskillnad, och sådan får meddelas bara under vissa förutsättningar. Gemensamt för dessa är att de innefattar krav på att det är ådagalagt att äktenskapet inte svarar mot en faktisk gemenskap. Men lagen godtar inte några andra omständigheter än däri särskilt angivna såsom belägg för att gemenskapen är bruten. Med denna ordning kvalificeras vissa brister i samlevnaden såsom de enda som får leda till äktenskapets upplösning och make måste inför domstolen visa att sådan av lagen godtagen brist föreligger. Inte ens om makarna är ense om upplösningen respekteras deras vilja enbart. De måste också upphöra med samlevnaden och leva åtskilda under minst ett år.

Men lagen går än längre i sin strävan att slå vakt om äktenskapets bestånd. Inte alla de omständigheter som i och för sig godtas som grund för äktenskapets upplösning får leda till omedelbar äktenskapsskillnad utan bara vissa, som ansetts ge vid handen att förutsättningarna för fortsatt samlevnad är definitivt spolierade. Till dessa hör inte makarnas enighet om att bryta samlevnaden. Inte heller får make omedelbar äktenskapsskillnad om skälet för hans önskan att

upplösa äktenskapet bara är att djup och varaktig söndring uppstått mellan makarna eller att den andra maken grovt försummar sin plikt att försörja familjen eller på annat sätt i märklig mån åsidosätter sina plikter mot familjemedlemmarna eller missbrukar rusgivande medel eller för ett lastbart liv. I de angivna fallen kan bara meddelas dom på hemskillnad, vilken först efter ett års särlevnad berättigar endera maken att få äktenskapsskillnad. Vill bara ena maken skiljas kan hemskillnad vägras om det med hänsyn till hans förhållande eller andra särskilda omständigheter ändock skäligen kan fordras att han fortsätter samlevnaden. Och begär make äktenskapsskillnad på grund av att andra maken varit otrogen kan rätten, om hänsyn till barnens bästa eller andra särskilda skäl talar därför, i stället döma till hemskillnad eller, om dom på hemskillnad redan föreligger, ogilla talan om äktenskapsskillnad.

I detta sammanhang bör också nämnas att lagen ytterligare söker motverka att äktenskap upplöses genom att ställa krav på medling – eller i varje fall försök till medling – när bara dom på hemskillnad kan komma i fråga.

De restriktioner som sålunda gäller i fråga om möjligheterna att upplösa äktenskap kan teoretiskt leda till inte så få fall, där äktenskap blir bestående trots att makes vilja att få det upplöst till och med manifesterat sig i att han väckt talan därom. Det förhåller sig emellertid i praktiken så att make, som önskar äktenskapets upplösning, nästan alltid kan nå detta resultat, förutsatt att samlevnaden hävs. Är makarna ense om att häva samlevnaden kan dom på hemskillnad inte vägras dem, och efter ett års särlevnad har vardera maken en ovillkorlig rätt till äktenskapsskillnad. Och vill bara den ena maken skiljas i fall, där andra maken inte gjort sig skyldig till någon försummelse av sina plikter och där inte heller något annat skillnadsgrundande förhållande kan hänföras till denne, kan han för hemskillnad åberopa den föga konkretiserade grunden att djup och varaktig söndring uppstått mellan makarna. I praxis anses redan den omständigheten att make inlett process mot andra maken vara ett starkt indicium på söndringen och det krävs vanligen inte mycket av ytterligare bevisning därom för att hemskillnadsdom skall meddelas.

Det kan alltså konstateras att alla rättsliga restriktioner till trots make, som är bestämd i sin vilja att upplösa sitt äktenskap, i praktiken kan förverkliga sin önskan utom i sällsynta undantagsfall. Restriktionerna försvårar emellertid upplösningen och fördröjer den i de fall, då hemskillnad med ett års särlevnad måste föregå äktenskapsskillnaden. När bara ena maken vill skiljas kan också alla de obehag som är förenade med att tvingas blotta sitt privatliv inför domstolen utgöra så starka återhållande moment att han – mot sin innersta önskan – föredrar att låta äktenskapet bestå. Restriktionerna på upplösningsmöjligheterna kan därmed i vissa fall verka stabiliserande på äktenskapet och till följd av psykologiska effekter av att äktenskapet består möjligen också på den faktiska familjesituationen.

Frågan kan ställas vad som motiverar rättsliga restriktioner i fråga om upplösning av äktenskap. Historiskt bygger restriktionerna på den kristna uppfattningen att äktenskapet är en del av skapelseordningen, mot vilken människan inte får bryta. Äktenskapet måste i princip bestå tills det upplöses genom döden.

Men det är tydligt att också mera påtagliga sociala skäl än anpassningen till en religiös uppfattning talat och alltjämt talar för att det ligger ett värde i familjestabiliteten både för de enskilda familjemedlemmarna och för samhället i stort. I avsnittet om familjens funktioner har belysts hur familjen både fullgör vissa ofrånkomliga uppgifter – släktets reproduktion, vård och uppfostran av barnen – och tillgodoser vissa andra för den enskilde mycket viktiga behov på det känslomässiga området. Det har också berörts hur samlevnaden leder till att familjen blir en mer eller mindre fast ekonomisk enhet. Upplösningen av familjen medför regelmässigt problem när de olika funktio-

ner, som familjen fullgjort, upphör eller måste fullgöras i andra former. Särskilt gäller detta vården och uppfostran av barnen. Det gäller också den ekonomiska funktionen. Redan den omständigheten att de som levt tillsammans nu skall leva var för sig medför ökade kostnader totalt sett. Om de inte själva kan öka sina resurser och redan lever i så knappa omständigheter att de inte kan sänka sin levnadsstandard kommer anspråk att ställas på det allmänna. Men också på det känslomässiga området kan familjeupplösningen medföra djupgående störningar som försvårar de tidigare familjemedlemmarnas möjligheter att fungera socialt. För minderåriga barn innebär upplösningen ofta särskilt allvarliga följder i det de mister den fortlöpande kontakten med den ena av föräldrarna.

Mot bakgrunden av de antydda effekterna av familjeupplösningar är det förståeligt att det också från praktiska utgångspunkter kunnat ses som en samhällelig uppgift att verka för familjernas stabilitet och att detta intresse i vissa fall fått företräde framför respekten för den enskildes vilja att upplösa familjen. Det instrument som samhället använt för att tillgodose stabilitetsintresset har varit lagstiftningen om äktenskapet, varvid man utgått från att vägrad upplösning av äktenskapet också ger förutsättningar för att familjen består. Den ändring i reglerna för upplösning av äktenskap vid otrohet som genomfördes år 1969 kan tolkas som ett uttryck för att stabilitetsintresset då alltjämt ansågs vara ett så väsentligt intresse, att det, när hänsyn till barnens bästa eller andra särskilda skäl talar härför, skall kunna ges företräde framför makes på otroheten grundade vilja att omedelbart få äktenskapet upplöst. Ändringen kan emellertid också ses som bara ett uttryck för uppfattningen att lagstiftningen dittills tillagt otrohet alltför onyanserade rättsverkningar.

Äktenskapets och samlevnadens frivillighet har emellertid också en annan aspekt än den som hänför sig till de rättsliga begränsningarna av upplösningsmöjligheterna, nämligen vilken grad av handlingsfrihet som de faktiska förhållandena ger. Det är tydligt att samlevnaden i familjen kan betecknas som fullt frivillig bara om den yttre situation, i vilken familjen befinner sig, ger frihet åt dess medlemmar att välja mellan att fortsätta samlevnaden och att upplösa den, låt vara att de själva kanske inte är medvetna om de faktiska bindningarna eller i vart fall inte upplever dem som inskränkningar i handlingsfriheten så länge den känslomässiga gemenskapen består. Men om den brister blir de faktiska svårigheter som kan möta för en upplösning en realitet. Är svårigheterna oöverstigliga framstår samlevnaden som påtvingad redan på grund därav, oavsett vilka rättsliga restriktioner som kan gälla för upplösningen. Av beskrivningen av familjefunktionerna torde ha framgått hur de sammanhållande effekterna av de flesta funktionerna tunnats ut under inflytande av samhällsutvecklingen i stort. Att de faktiska hindren för familjeupplösning allmänt sett blivit färre eller lättare att övervinna måste därför innebära en ökad frivillighet i familjesammanhållningen. En annan och mera påtaglig effekt av att de faktiska hindren minskat eller att handlingsfriheten vidgats, hur man nu vill uttrycka saken, är det ökade antalet skilsmässor.

Det kan antas att vad som i första hand håller samman en familj, där mannen och kvinnan är gifta, trots att de båda eller någon av dem önskar en upplösning, är de svårigheter av ekonomisk och social natur, som upplösningen skulle medföra för dem, och bundenheten till barnen. De rättsliga begränsningarna i möjligheterna att upplösa äktenskapet och det besvär och obehag, som skillnadsförfarandet i dess nuvarande utformning medför, har sannolikt bara en marginell effekt på deras handlande med avseende på den faktiska familjesituationen. Det torde vara sällsynt att någon känner sig förpliktad att – mot sin vilja – leva tillsammans med sin make enbart på den grund att domstol inte meddelat dom på hem- eller äktenskapsskillnad. Den faktiska situationen torde utveckla sig oberoende av om det rättsliga äktenskapet består eller ej.

Man kan då fråga sig om stabilitetsintresset, som knyter sig till att familjen består och inte till att det rättsliga äktenskapet i och för sig bibehålls, över huvud taget kan tillgodoses genom att man försvårar upplösningen av äktenskapet. I vart fall synes restriktioner på upplösningsmöjligheterna vara ett föga rationellt instrument för att understödja familjestabiliteten. Det kan anmärkas att det inte är något samhälleligt intresse att äktenskap består som inte motsvaras av någon faktisk samlevnad. Tvärtom medför sådana formella äktenskap olägenheter genom att regler som bygger på äktenskap och förutsätter samlevnad blir tillämpliga fast reglerna för ensamstående skulle ge sakligt sett riktigare resultat.

Det kan alltså enligt vår mening starkt ifrågasättas om restriktioner på möjligheterna att upplösa det rättsliga äktenskapet numera över huvud taget har någon nämnvärd effekt på den faktiska familjesammanhållningen. Och har de det, är det resultat som uppnås högst tvivelaktigt. En samlevnad som består enbart på den grund att skilsmässa vägrats eller därför att make inte vill utsätta sig för obehaget av en skilsmässoprocess kan knappast erbjuda något gynnsamt klimat för en känslomässig gemenskap. Snarare torde den skapa förutsättningar för känslokyla och aversion.

Samtidigt är det ställt utom tvivel att restriktionerna enligt det nuvarande systemet ofta har negativa verkningar när familjen och äktenskapet – restriktionerna till trots – ändå blir upplösta. Det gäller främst när bara den ena maken önskar skilsmässa och tvingas visa inför domstolen att grund för hem- eller äktenskapsskillnad föreligger. Förut har berörts det obehag som för de flesta är förenat med att behöva lägga fram för domstolen missförhållanden ur det äktenskapliga samlivet. Men det är också ett känt faktum att skillnadsrättegången inte sällan utnyttjas av ena eller båda makarna för att trakassera motparten eller för att få domstolens uttalande att det är den andre som felat i ena eller andra hänseendet även när det saknar betydelse för regleringen av rättsförhållandet mellan dem.

Det händer också att make utnyttjar sin möjlighet att motsätta sig skilsmässa och därmed tvinga den andre till en för honom pinsam rättegång för att förskaffa sig ekonomiska fördelar eller för att få vårdnaden om barnen. Den nuvarande ordningen leder därför många gånger till att förhållandet mellan makarna ytterligare förbittras till skada inte minst för deras barn. Därjämte ställs domstolen i många skillnadsprocesser inför en hart när omöjlig uppgift att fastställa vem av makarna som bär skulden till att deras gemenskap brutits.

Men också när makarna är ense om att skiljas kan den nuvarande ordningen med krav på ett års särlevnad efter dom på hemskillnad innefatta olägenheter för dem. Det är inte ovanligt att samlevnaden bryts redan innan skillnadsförfarandet inleds. Särlevnadstiden blir då längre än det lagstadgade minimum. Inte heller torde det vara sällsynt att någon av makarna vill gifta sig med någon annan, när makarna flyttat från varandra. När en ny familjebildning sker, fastän det tidigare äktenskapet består, är det otillfredsställande både att äktenskapets rättsregler inte kan bli tillämpliga i den nya samlevnaden förrän efter ganska lång tid och att äktenskapsreglerna samtidigt fortfar att gälla i en relation som inte motsvaras av någon faktisk samlevnad. Båda makarna i det formella äktenskapet måste i den angivna situationen uppfatta detta som påtvingat och som en meningslös inskränkning i deras handlingsfrihet.

Man kan slutligen också mot restriktionerna anföra att de kan tolkas som uttryck för en misstro från samhällets sida gentemot den enskilde och hans förmåga att själv rätt bedöma sin situation under ansvar för dem som är beroende av honom och en motsvarande övertro på förmågan hos samhällets organ att göra denna bedömning.

Det är enligt det sagda antagligt att de rättsliga begränsningarna i möjligheterna att upplösa äktenskap inte har mera än marginella positiva effekter på familjestabiliteten, medan det å andra sidan är klart att de

medför väsentliga olägenheter vid skilsmässa.

Det återstår att något beröra stabilitetsintressets styrka i dagens samhälle. Det har redan antytts att det inte har samma tyngd numera som vid tiden för den nuvarande giftermålsbalkens tillkomst. Familjens upplösning betydde då ofta en social katastrof för den ekonomiskt svagare maken, och barnen kom i en mycket utsatt position. Det är numera inte ovanligt att båda makarna redan under samlevnaden har sin försörjning tryggad genom eget förvärvsarbete; omkring en fjärdedel av de gifta kvinnorna har förvärvsarbete på heltid. Den enskildes ekonomiska resurser har allmänt sett förbättrats så att det är lättare att möta de ekonomiska påfrestningarna vid en familjeupplösning. Och make som inte är ekonomiskt självständig i förhållande till den andre har i en helt annan utsträckning än förr möjlighet att efter familjens upplösning komma in i förvärvslivet. Allt fler får allt längre utbildning och därmed läggs grunden för försörjning genom eget förvärvsarbete. Samhället är berett att bistå med reaktivering och omskolning av dem som en tid stått utanför förvärvslivet, och det bedriver över huvud taget en aktiv politik för att ge arbete åt alla som vill förvärvsarbeta. De ensamstående föräldrarnas och deras barns situation underlättas på olika sätt.

Det måste visserligen konstateras att dessa och andra förändringar i samhället inte generellt eliminerat svårigheterna för de enskilda vid familjeupplösningar och heller inte medfört att sådana kan ske utan att anspråk ställs på det allmänna. Men det är ändå tydligt att förändringarna är så djupgående att intresset av familjestabilitet inte kan tillmätas samma vikt som förr, när det ställs mot makarnas eller den ena makens önskan att få sitt äktenskap upplöst.

Stabilitetsintresset har alltså försvagats och rättsliga begränsningar i möjligheterna att upplösa äktenskap måste antas vara ineffektiva som medel att understödja familjestabiliteten. Den slutsats som vi anser böra dragas härav och av de olägenheter som är förenade med rättsliga restriktioner av nuvarande art är – i överensstämmelse med vad direktiven anvisar – att lagstiftningen bör överge kravet på att det skall på visst sätt vara ådagalagt att gemenskapen mellan makarna är bruten för att äktenskapets upplösning skall medges. En makes vilja att upplösa äktenskapet bör i stället oavsett motiven alltid respekteras.

Om lagen övergår till en ordning som medger att make alltid får sitt äktenskap upplöst, när han begär det, innebär detta självfallet inte att de faktiska svårigheter samtidigt elimineras som kan hindra en önskad familjeupplösning. De faktiska bindningarna är väl mest påtagliga på det ekonomiska området men de kan också hänföra sig till barnens behov eller upplevelsen av ansvar för och samhörighet med dem eller till insikten om att en familjeupplösning vållar den andra maken så stora svårigheter att det vore förkastligt att genomföra den. Ändringen av reglerna för äktenskapets upplösning förverkligar därför bara formellt tanken att ingen skall behöva leva i ett äktenskap som han vill frigöra sig från. Den reella handlingsfriheten ligger utanför upplösningsreglernas räckvidd. Avvägningen mellan de skäl som talar för fortsatt samlevnad och dem som talar för upplösning blir emellertid alltid den enskilde makens ensak.

När en make överväger om han skall begära upplösning av sitt äktenskap eller ej får han också beakta de följder av en upplösning som rättsreglerna inom äktenskapsrätten och inom andra områden medför för honom. Av omedelbar betydelse är härvid bl. a. den skyldighet att utge underhåll till andra maken som han kan komma att åläggas, respektive den rätt till underhåll som han kan komma att tillerkännas. Direktiven framhåller att skyldighet för ena maken att utge underhållsbidrag till den andre i praktiken kan innebära att han hindras från att begära skilsmässa därför att han inte kan klara av underhållsbördan. En utgångspunkt för utredningsarbetet bör enligt direktiven vara att underhållsbidrag mellan makar inte skall komma i fråga efter upplösning av äktenskapet.

Det är givet att möjligheterna att frigöra sig från familjen ökar för den make, som enligt nuvarande regler måste räkna med underhållsskyldighet, om denna faller bort. Hans handlingsfrihet vidgas och en skilsmässa kan för honom rentav betyda en ekonomisk förbättring. Men underhållsskyldigheten är idag knuten till ett på visst sätt kvalificerat behov av underhåll hos den berättigade. Begränsas dennes rätt till underhåll efter skilsmässa utan att hans behov av medel för sin försörjning blir tillgodosett på annat sätt, minskar hans möjligheter att förverkliga sin önskan att frigöra sig från familjen. Hans handlingsfrihet inskränks och han kan se sig tvungen att fortsätta samlevnaden i familjen. Det är knappast förenligt med tanken på jämställdhet mellan makarna att öka den enes handlingsfrihet eller, annorlunda uttryckt, frivillighet i äktenskapet genom en begränsning av den andres. Det leder inte generellt till någon ökad frivillighet i äktenskapen.

Vad som skall eftersträvas är i stället en totalt sett ökad handlingsfrihet för makarna. Denna kan på det nu berörda området tydligen bara uppnås genom att den enes ekonomiska beroende av den andre elimineras. Detta kan i sin tur åstadkommas på två sätt: antingen måste båda makarna bli självförsörjande redan under äktenskapet eller också måste den make, som varit ekonomiskt beroende under detta, få samma säkerhet för sin försörjning vid skilsmässa som underhållsrätten givit men på annat sätt. Bara eget förvärvsarbete eller, om förvärvshinder föreligger, bidrag från det allmänna synes kunna ersätta bortfallet av underhållsrätten. Man kommer här in på den vittsyftande frågan om makes försörjningsskyldighet över huvud taget under bestående äktenskap och efter dess upplösning. Denna fråga faller utanför ramen för detta avsnitt men skall behandlas i annat sammanhang.

På motsvarande sätt kan de regler som gäller för delningen av makarnas egendom vid äktenskapets upplösning påverka deras handlingsfrihet. Make som finner att reglerna ger honom en oförändrad eller kanske t. o. m. förbättrad förmögenhetsställning möter här ingen inskränkning i sin handlingsfrihet. Den make däremot som skulle få sin situation försämrad eller rentav bli ställd helt utan tillgångar ser i denna faktiska effekt kanske ett avgörande hinder för att förverkliga sin önskan att frigöra sig från äktenskapet. Också dessa frågor, som rör äktenskapets egendomsordning, skall behandlas särskilt och har berörts här bara för att belysa den relativa effekten på äktenskapets frivillighet av den föreslagna omläggningen av upplösningsreglerna.

Att makes vilja att upplösa sitt äktenskap, konkretiserad i en begäran om äktenskapsskillnad, alltid skall respekteras utan någon prövning av de bakomliggande motiven utesluter inte att stabilitetsintresset och hänsyn till den andra maken kan påkalla vissa restriktioner i det begränsade syftet att förebygga att upplösningen sker förhastat. På det personliga område, som samlevnaden mellan man och kvinna utgör, är det lätt att handla under affekt och överilat. Så länge konsekvenserna av ett förhastande bara drabbar den eller de handlande själva finns det knappast tillräcklig anledning för samhället att med lagstiftningens hjälp söka säkerställa eftertanke. Annorlunda förhåller det sig om följderna av det överilade handlandet drabbar också andra familjemedlemmar: andra maken, som vill fortsätta äktenskapet, eller barnen. Här finns det skäl att i möjligaste mån söka se till att bara sådan vilja att upplösa familjen och äktenskapet som grundar sig på en fast övertygelse om att äktenskapet inte bör fortsätta, blir respekterad.

Det rättsliga medel som står till buds för att om möjligt förmå make att noga tänka igenom sin situation och besinna konsekvenserna av äktenskapets upplösning, inte bara för honom själv utan också för dem som är beroende av honom, är framför allt att fördröja den definitiva upplösningen, äktenskapsskillnaden, genom att låta den föregås av en betänketid. Hemskillnadstiden enligt nuvarande ordning är en sådan betänketid, som krävs i vissa fall. Enligt vår

mening förstärks behovet av en betänketid vid en omläggning av upplösningsreglerna enligt vad vi förordat i det föregående. När make inte behöver redovisa motiven för sin vilja att upplösa äktenskapet är det uppenbarligen vissa risker för att tillfälliga eller ganska ytliga misshälligheter i samlevnaden kan leda till en begäran om upplösning, som maken eller makarna ångrar efter någon tid. Har äktenskapet då redan upplösts kan det psykologiskt verka som ett hinder för honom att söka återupprätta familjen. Vi anser därför att lagen även i fortsättningen bör innehålla regler som i vissa fall genom en fördröjning av äktenskapsskillnaden ger tillfälle till eftertanke.

Ett annat medel att motverka förhastande är att uppställa krav på att make som vill skiljas måste rådföra sig med någon utomstående, som kan belysa situationen allsidigt för honom. Man kommer emellertid då in på en ordning, som redan på grund av sin tvångsmässighet kan antas ha dåliga förutsättningar att fullfölja sitt syfte och som – liksom medlingen i sin nuvarande utformning – alltför ofta skulle komma att framstå som en tom formalitet. Obligatorisk medling eller familjerådgivning, vare sig före eller efter begäran om äktenskapets upplösning, bör därför inte komma ifråga som medel att motverka förhastade skilsmässor. Vi vill starkt understryka att samhället bör kunna genom frivillig medling eller familjerådgivning ge dem hjälp som vill rådgöra med utomstående för att komma till klarhet om förutsättningarna för äktenskapets bestånd och konsekvenserna av en upplösning.

Om betänketid – i förening med frivillig familjerådgivning eller medling – väljes som instrument för att förebygga förhastade skilsmässor uppkommer frågan hur de fall skall avgränsas när betänketid skall gälla. Betänketid – med den inskränkning i äktenskapets frivillighet som den innebär – bör i princip inte påtvingas make i andra fall än när det finns skäl att anta att begäran om äktenskapsskillnad är förhastad. Det är emellertid uppenbarligen inte möjligt för utomstående att avgöra när förhastande föreligger och när önskan om skilsmässa grundar sig på moget övervägande. Däremot är det möjligt att med utgångspunkt i den faktiska situationen ange de fall då intresset av att motverka förhastande är särskilt starkt. Dessa fall är när makarna är oense om skilsmässan och när de har minderåriga barn. Oenigheten visar på att förutsättningarna för äktenskapets bestånd bedöms olika av makarna; inget säger att den make som önskar skilsmässa har en riktigare bedömning än den andre. Den make som vill att äktenskapet skall bestå bör få sitt intresse tillgodosett så långt att den andre tvingas underkasta sig en betänketid. Och har makarna minderåriga barn är dessas intresse av att skilsmässan inte kommer till stånd av förhastande så starkt att föräldrarna, även om de är ense om skilsmässan, bör få finna sig i en betänketid. Vi föreslår därför att betänketid i princip skall gälla när makarna är oense om äktenskapets upplösning och när de har minderåriga barn.

Betänketiden medför som nämnts en rättslig inskränkning i äktenskapets frivillighet. Den hindrar däremot inte att samlevnaden bryts. Ändå kan det finnas skäl att överväga om betänketiden bör vara så lång som den nuvarande hemskillnadstiden, ett år. Den tid, under vilken makarna måste leva i osäkerhet om hur framtiden skall gestaltas för dem, utgör ofta en stor påfrestning för dem, särskilt när den kombineras med de svårigheter som den faktiska familjeupplösningen medför. Görs tiden kortare bör det också ge makarna anledning att allvarligt ompröva skälen för skilsmässan innan de ännu var på sitt håll hunnit växa in i nya förhållanden. En väsentlig förkortning av betänketidens minimum synes därför befogad.

Den föreslagna ordningen innebär att man överger tanken att intresset av familjestabilitet kan tillgodoses genom inskränkningar i möjligheterna att upplösa det rättsliga äktenskapet och att i stället makes vilja att upplösa sitt äktenskap alltid respekteras. Det är knappast troligt att förenklingen av reglerna för äktenskapets upplösning medför nå-

gon ökning av antalet familjeupplösningar, då dessa som ovan anförts måste antagas i första hand hänga samman med förändringarna i de faktiska förutsättningarna för familjeupplösning. Däremot kan det tänkas att frekvensen av skilsmässor kan komma att stiga genom att äktenskap, som inte motsvaras av någon faktisk samlevnad, bringas att upphöra.

Det hävdas ofta att familjens stabilitet är fundamental för samhället och att det därför är ett allmänt intresse att skilsmässor motarbetas. Härvid åsyftas den bakom skilsmässan liggande familjeupplösningen. Emellertid visar det sig att de som skilt sig i stor utsträckning bildar familj på nytt. Omgiftesfrekvensen för frånskilda ligger på 55–60 % (se bil. 3, tab. I: 2–I: 6). Det är därför knappast befogat att se en ökning av antalet skilsmässor som ett tecken på att familjen håller på att spela ut sin roll som social institution. Den tolkning som synes ha mer fog för sig är att skilsmässorna i kombination med de frånskildas nya familjebildningar speglar den ökade relativa betydelsen av familjens känslomässiga funktion. Det måste mot den bakgrunden ses som en vinning att rättsordningen inte reser artificiella hinder mot upplösning av äktenskap, som inte svarar mot någon känslomässig samhörighet.

3.5 *Makarnas ekonomiska självständighet och jämlikhet*

Den nuvarande giftermålsbalkens principiella syn på familjen är entydig: familjen utgör en personlig och ekonomisk gemenskap, där mannen och kvinnan samverkar med lika ansvar för att tillgodose familjemedlemmarnas behov. Gemenskapen är inte bara en utgångspunkt för lagen utan också något som den på olika sätt söker slå vakt om. Sålunda får, som förut har berörts, äktenskapet inte upplösas annat än under vissa förutsättningar. Det har också berörts att lagen i en allmän deklaration inskärper att makarna är skyldiga varandra trohet och bistånd och att de i samråd skall verka för familjens bästa. Regleringen av makarnas ekonomiska förhållande till varandra fullföljer gemenskapstanken men väger den mot makes intresse av att ha en egen ekonomisk sfär. Den lämnar ett visst utrymme för detta intresse men kan knappast sägas tillåta att det får äventyra gemenskapen.

I fråga om familjens försörjning gäller att makarna är pliktiga att var efter sin förmåga bidra till familjens underhåll. Bidragsplikten gäller inom ramen för den levnadsstandard som kan anses tillbörlig med hänsyn till makarnas villkor. Till familjens underhåll räknas vad som behövs för den gemensamma hushållningen och barnens uppfostran. Detta är klart gemensamma behov. Men vardera maken har också egna, personliga behov. De benämns i lagen "makes särskilda behov". Enligt tanken att gemenskapen innebär att makarna bör leva under lika förhållanden, även om den enes resurser är mindre än den andres, räknas till familjens underhåll också vardera makens särskilda behov. Makarnas bidragsplikt kommer därmed att omfatta också de medel som krävs för att deras särskilda behov skall kunna tillgodoses. Med ett realekonomiskt synsätt tilläggs prestationer in natura, såsom arbete i hemmet för familjens underhåll, samma betydelse som tillskott i pengar. I överensstämmelse med gemenskapstanken uppställs inga krav på att makarnas tillskott skall vara absolut sett lika stora. De relateras bara till makes förmåga. Något tillskott kan således inte krävas av make som saknar arbetsförmåga exempelvis på grund av sjukdom. Hans särskilda behov ingår ändå i de familjens behov, som skall täckas genom makarnas tillskott, i detta fall av den andra maken.

Med utgångspunkt i båda makarnas skyldighet att bidra till familjens underhåll stadgas en underhållsskyldighet mellan makarna. Underhållsskyldigheten gentemot barnen regleras i föräldrabalken. Om det tillskott som make har att lämna till familjens underhåll inte förslår till att täcka utgifterna för hans särskilda behov och de utgifter som han med hänsyn till makarnas levnadsförhållanden enligt sed har att ombesörja, är den

andre maken skyldig att i lämpliga poster ge honom de pengar som behövs. I första hand skall alltså make göra dessa utgifter med de pengar, som han själv har att tillskjuta. Först om hans tillskott inte förslår – det är ju satt i relation till hans förmåga – är den andre skyldig att lämna honom de pengar som behövs. Make som inte har annat tillskott att lämna än prestationer in natura, har alltså rätt till pengar av den andre för eget behov och för vissa av de gemensamma behoven, allt inom ramen för makarnas villkor. Rätten till bidrag av den andre faller dock bort om make visar oförmåga att handha pengar eller av annan särskild orsak inte bör få ombesörja utgifterna. Och om make under ett kalenderår haft utgifter för familjens underhåll som uppenbarligen överstiger vad han varit pliktig att tillskjuta är han under vissa förutsättningar berättigad att av den andra maken få ersättning för den del av utgifterna som kan anses belöpa på denne.

Också när det gäller makarnas egendom kommer gemenskapstanken till uttryck i den egendomsordning som blir gällande, om inte makarna på särskilt sätt bestämt om avvikelser eller sådana följer av särskilda villkor, knutna till egendomen. Vad make för med sig i boet eller förvärvar under äktenskapet är visserligen hans egendom, dvs. han äger den ensam. Men andra maken har en latent rätt till hälften av egendomens värde. Denna rätt, benämnd giftorätt, träder i dagen vid äktenskapets upplösning. Vardera maken eller hans arvingar får då enligt huvudregeln hälften av makarnas behållna giftorättsgods, dvs. sådan egendom vari andra maken har giftorätt. Makes giftorätt i andra makens egendom är oberoende av om han själv tillfört boet något giftorättsgods, liksom av storleken och arten av de tillskott till familjens underhåll som han gjort under äktenskapets bestånd. Giftorätt i andra makens egendom uppkommer således även om maken själv inte tillfört boet något giftorättsgods alls och, exempelvis till följd av arbetsoförmåga, inte heller lämnat något som helst tillskott till familjens försörjning utan helt underhållits av den andre.

Nyss sades att make som förvärvat giftorättsgodset fortfar att äga det. Andra makens giftorätt skyddas emellertid genom vissa inskränkningar i ägarens rätt att förfoga över giftorättsgodset. Består det av fast egendom eller tomträtt får ägaren inte avhända sig eller inteckna egendomen utan andra makens samtycke. I andra fall tillgodoses makes intresse av att hans giftorätt inte urholkas genom att han vid äktenskapets upplösning kompenseras för sådan minskning av andra makens giftorättsgods som denne vållat otillbörligt.

Såväl giftorättsintresset som framför allt sociala intressen tillgodoses vidare genom krav på samtycke av andra maken till avhändande eller pantsättning av sådana lösören som är giftorättsgods och som ingår i bohaget och används av makarna gemensamt eller som utgör andra makens nödvändiga arbetsredskap eller är avsedda för barnens personliga bruk.

Den nu i sina grunddrag angivna regleringen av makarnas ekonomiska förhållanden till varandra visar bilden av en långtgående ekonomisk gemenskap, dvs. motsatsen till oberoende och självständighet. Framför allt gäller detta i fråga om underhållsskyldigheten. I vad mån underhållsreglerna träder i tillämpning beror emellertid på hur makarnas faktiska situation gestaltar sig. Regelsystemet utesluter eller hindrar sålunda inte att makarna faktiskt kan vara ekonomiskt helt självständiga i förhållande till varandra. Om båda makarna förvärvsarbetar med lika inkomster kommer bådas tillskott till familjens underhåll att ha samma karaktär och storlek. Skyldigheten för den ene att bidra till den andres underhåll eller att ge denne pengar till utgifter för den gemensamma hushållningen aktualiseras då inte. Vardera maken använder sina inkomster för sina särskilda behov och för den del av utgifterna för gemensamma behov som faller på honom enligt vad makarna kan komma överens om. Och har båda makarna tillgångar till samma värde gäller visserligen under äktenskapets bestånd inskränkningarna i deras rätt att förfoga över egendomen men hälftendelningen vid äkten-

skapets upplösning innebär inte någon förändring i någonderas ekonomiska ställning. Inskränkningarna i förfoganderätten kan de f. ö. frigöra sig från genom att i äktenskapsförordets form bestämma att varderas egendom skall vara enskild egendom i stället för giftorättsgods.

De regler som ger makarnas ekonomiska förhållanden till varandra karaktären av en gemenskap har alltså sin betydelse när makarna faktiskt befinner sig i olika ekonomiska lägen. Lagens regler har genomfört en *formell* jämställdhet mellan makarna med ett mycket begränsat undantag, som ger hustrun en förmån i fråga om ansvaret för skulder för den dagliga hushållningen och barnens uppfostran. Reglerna talar i övrigt alltid om make utan att göra skillnad mellan mannen och hustrun.

Men lagen syftar till att säkerställa också en *materiell* jämlikhet mellan makarna: båda skall leva under samma villkor oberoende av den enes eller andres ekonomiska resurser. Detta syfte skall uppnås, när det gäller den löpande försörjningen, genom skyldigheten för makarna att bidra till familjens underhåll *var efter sin förmåga.* Den ekonomiskt starkares tillskott blir därmed större än den ekonomiskt svagares. Eftersom i familjens underhåll ingår också den ekonomiskt svagare makens särskilda behov, relaterade till makarnas villkor, dvs. deras sammanlagda resurser, skall bidragsskyldigheten leda till en utjämning mellan makarna. Såvitt avser makarnas egendom sker utjämningen – likadelningen – först vid äktenskapets upplösning. Avkastningen av vardera makens egendom, vare sig den är giftorättsgods eller enskild egendom, behandlas emellertid som övriga inkomster som maken har. Även om ägandet alltså förblir ojämnt fördelat under äktenskapet, blir nyttan av ägandet utjämnad mellan makarna enligt huvudregeln. Ojämnheten i ägandet blir därmed av underordnat intresse från gemenskapssynpunkt.

Den angivna ordningen accepterar den ena makens ekonomiska beroende av den andra och innehåller inte något motiv för den beroende att göra sig självständig. Att så är fallet framstår som naturligt mot bakgrunden av uppfattningen om familjen såsom en gemenskap, avsedd att vara livet ut och grundad på mannens och kvinnans känslomässiga samhörighet och gemensamma ansvar för barnen. Det familjemönster, som var det nästan allenarådande vid tiden för lagens tillkomst, innebar också ett faktiskt ekonomiskt beroende makarna emellan. Mannen var den förvärvsarbetande, som skaffade familjen de nödvändiga kontanterna, och kvinnan var den hemarbetande, som gjorde sin insats in natura. Kvinnans möjligheter att skaffa sig en självständig ekonomisk ställning genom eget förvärvsarbete var starkt begränsade. Hade makarna barn, som krävde tillsyn och vård, var i allmänhet också mannen för att kunna förvärvsarbeta beroende av att kvinnan tog hand om deras barn. Institutioner för barntillsyn var sällsynta.

Sedan lagens tillkomst har en genomgripande förändring i samhället ägt rum på områden som är av avgörande betydelse för familjerollerna. I annat sammanhang har pekats på hur familjens funktion som enhet för produktion av nyttigheter för familjens behov reducerats och hur framför allt kvinnans ställning förändrats. Också kvinnorna får numera allmänt en yrkesinriktad utbildning; utvecklingen går över huvud taget mot en alltmer ökad jämställdhet mellan män och kvinnor på arbetsmarknaden. Genom ökningen av antalet daghemsplatser och platser i fritidshem får allt fler kvinnor möjlighet att överlämna barnavårdsuppgifterna till andra för att ägna sig åt förvärvsarbete. Mer än hälften av de gifta kvinnorna är nu förvärvsverksamma. Emellertid är alltjämt i flertalet äktenskap makarna ekonomiskt beroende av varandra.

Det är här inte bara fråga om de fall, där ena maken av ett eller annat skäl, exempelvis brist på daghemsplatser eller arbetstillfällen, inte har några inkomster alls, utan också om sådana fall där båda makarna arbetar men den enes inkomst inte är tillräcklig för hans försörjning, exempelvis vid deltidsarbete. Av de förvärvsarbetande gifta kvinnorna har omkring hälften deltidsarbete. Grovt räknat

kan det därför antas att bara omkring en fjärdedel av de gifta kvinnorna har så stora inkomster att de är ekonomiskt oberoende av sin make. Från jämlikhetssynpunkt är det också av intresse att inkomsterna vanligen är olika stora även när båda har tillräckliga inkomster för egen försörjning.

Det sagda torde visa att samhällsutvecklingen inte gjort frågan om makarnas inbördes underhållsskyldighet inaktuell. Problemet har väsentligt minskat kvantitativt; det relativa antalet äktenskap med beroende mellan makarna är betydligt mindre än vid giftermålsbalkens tillkomst. Ser man till problemets kvalitativa sida begränsar sig emellertid förändringarna till att möjligheten för den ekonomiskt beroende maken att skaffa sig en egen försörjning generellt sett ökat och att man kan förutse en fortsatt utveckling i den riktningen. Åtskilligt återstår dock innan möjligheten står till buds för alla. Man behöver bara erinra om att vi har drygt 823 000 barn under skolåldern, medan antalet kommunala daghemsplatser den 1 juli 1971 stannade vid drygt 82 000, och att efterfrågan är större än tillgången. Inte heller finns det idag på alla platser arbetstillfällen för alla. Det kan därför knappast bestridas att beroendesituationen i många fall är påtaglig.

Frågan om underhållsskyldigheten bör behållas eller ej kan givetvis bedömas också från andra utgångspunkter, som är mer eller mindre fristående från spörsmålet hur långt ekonomisk självständighet i äktenskapen redan uppnåtts eller hur stora möjligheterna att nå den redan är och kan förväntas bli. I direktiven framhålls sålunda att det är mycket ovanligt att makar under bestående samlevnad processar om rätt till underhåll. Mot den bakgrunden sätts i fråga om det finns anledning att behålla regler som bara i rena undantagsfall ligger till grund för rättsliga avgöranden och bedömningar. Här aktualiseras det vittgående spörsmålet om reglernas funktion och deras effektivitet. Frekvensen av processer ger visserligen en indikation på behovet av regler, men redan reglernas existens kan tänkas medföra att underhållstvister löses utom rätta. Det kan också förhålla sig så att frågan om underhållet under bestående samlevnad över huvud taget inte erbjuder några problem som påkallar reglering i lag. Att samlevnaden består kan tolkas som ett belägg för att den fungerar som en känslomässig gemenskap, och i en sådan uppkommer normalt inte så starka intressemotsättningar i ekonomiska angelägenheter att makarna inte kan bilägga dem utan stöd av lagregler. En annan aspekt på frågan ger det likaledes i direktiven berörda intresset av att utforma lagstiftningen om makarnas inbördes ekonomiska förpliktelser på sådant sätt att den ger makarna motiv för att öka den ekonomiska självständigheten.

Frågan kan också ses som en del av det principiella spörsmålet om den enskilde över huvud taget skall bära ett direkt ekonomiskt ansvar för vuxna anhöriga eller om ansvaret i stället skall fördelas på alla, dvs. ligga på samhället. Vid bedömningen av frågan mot den bakgrunden kan intresset av varje vuxen persons ekonomiska självständighet tillmätas stor vikt och leda till att försörjningsansvaret för den make, som inte kan försörja sig själv, avlastas andra maken och får övertas av det allmänna. Enligt direktiven eftersträvas ett samhälle, där varje vuxen individ kan ta ansvar för sig själv utan att vara ekonomiskt beroende av anhöriga. Problemet i detta sammanhang är var det ekonomiska ansvaret skall ligga, när ena maken inte *kan* försörja sig själv. Om makarnas inbördes försörjningsskyldighet upphävs och ersätts med ett samhälleligt ansvar uppkommer spörsmålet vad som skall förstås med oförmåga till egen försörjning, exempelvis om vården om barn eller bosättning på ort utan arbetstillfällen konstituerar sådan. Här skall emellertid inte de olika aspekterna på underhållsskyldigheten och dess funktion närmare utvecklas; syftet är här begränsat till att antyda vissa problemställningar som kommer att närmare behandlas under det fortsatta utredningsarbetet.

I samma begränsade syfte bör också nämnas att, om man stannar för att behålla

underhållsskyldighet mellan makar, ställning också måste tas till dess omfattning. Frågan uppkommer sålunda om reglerna liksom nu skall syfta till att makarna skall leva på lika standard eller – som ett led i försvagningen av den ekonomiska gemenskapen – bara till att trygga den ekonomiskt svagare makens nödvändiga försörjning. Frågan är med andra ord om lagen, när underhållsskyldigheten måste tas i anspråk, skall ställa sig på den materiella jämlikhetens ståndpunkt eller nöja sig med den formella jämlikheten att rättigheterna och skyldigheterna gäller lika för makarna. Finner man härvid att lika standard skall gälla, när ena maken måste ta ansvaret för den andra makens försörjning, ger detta i sin tur upphov till frågan om lagen kan undgå att ange lika standard som riktpunkt också när makarna är var för sig självförsörjande men har olika inkomster.

I tidigare avsnitt har berörts hur eftersläpande effekter uppkommer av en fast arbetsfördelning mellan makarna, som innebär att den ena maken ägnar sig åt vården av barnen och arbetet i övrigt i hemmet medan den andra ägnar sig åt sitt förvärvsarbete utan avbrott. Den hemarbetande möter särskilda svårigheter, om hon – det är ju vanligen kvinnan – vill inträda i arbetslivet efter en längre tids frånvaro från detta. Mannen, vars hustru tagit hand om deras barn, har å sin sida inte sällan haft ekonomisk vinning av arbetsfördelningen, i det han genom sitt kontinuerliga förvärvsarbete fått en fast förankring i yrkeslivet och kanske också nått högre inkomster.

Den utväg makarna valt – eller varit hänvisade till – för att ta hand om sina barn leder alltså ofta till en ojämlikhet i deras situation också på längre sikt, desto mer markerad ju längre den fasta rollfördelningen rått. Om äktenskapet består skall till följd av nuvarande regler om plikten att bidra till familjens underhåll en utjämning ske. Upplöses däremot äktenskapet genom skilsmässa upphör i princip underhållsskyldigheten och därmed utjämningen mellan parterna. Rätt till underhåll föreligger bara om make är i behov av bidrag till sitt tillbörliga underhåll. En viss utjämning kan emellertid åstadkommas genom att det behov som kvalificerar till rätt till underhåll inte avser bara den nödvändiga försörjningen, dvs. livets nödtorft, utan hänför sig till "tillbörligt" underhåll. Underhållet skall också fastställas till vad som prövas skäligt med hänsyn till den bidragspliktiges förmåga och övriga omständigheter. Hänsyn kan alltså tas till den standard, på vilken maken levt under äktenskapet. Praxis är emellertid restriktiv i fråga om rätt till underhåll efter skilsmässa. Kan frånskild make försörja sig genom eget arbete, anses maken i allmänhet inte vara i behov av underhåll, även om självförsörjningen kommer att innebära en standardsänkning. De frånskilda makarnas självständighet får företräde framför utjämningen av de ekonomiska följderna av deras tidigare samlevnad och upplösningen av denna.

Enligt direktiven bör utgångspunkten för utredningsarbetet vara att underhållsbidrag mellan makar inte skall komma i fråga efter skilsmässa, men det uttalas att man knappast kan räkna med att det blir möjligt att helt utesluta rätt till underhållsbidrag. Som exempel på fall, då visst underhållsbidrag under kortare eller längre tid kan vara befogat, nämns att frånskild make saknar yrkesutbildning och av en eller annan anledning har särskilda svårigheter att få förvärvsarbete. Direktiven anvisar en ordning som innebär en begränsning av underhållsrätten i förhållande till nuvarande regler; utvecklingen i praxis mot allt större återhållsamhet i fråga om underhåll efter skilsmässa bör, sägs det, kunna få stöd i en ny lagstiftning.

Eftersom rätten till underhåll nu är beroende på behov måste en begränsning av underhållsrätten innefatta att vissa behov som i dag berättigar till underhåll inte skall göra detta efter reformen. Vid begränsningen av underhållsrätten synes olika möjligheter stå till buds. En möjlighet är att generellt utgå från att behovet av underhåll bortfaller efter en kortare eller längre tid efter skilsmässan med hänsyn till de vidgade möjligheterna till reaktivering och omskolning och till den aktiva arbetsmarknadspolitiken över huvud

taget. En annan möjlighet är att kvalificera det bidragsgrundande behovet på annat sätt än för närvarande. I stället för att bygga bidragsrätten på att det föreligger behov av bidrag till det "tillbörliga" underhållet, kan man låta bara sådana behov som hänför sig till den nödvändiga försörjningen grunda bidragsrätt. Det skulle innebära att hänsyn inte tas till den standard, på vilken maken levt under äktenskapet. Det skulle heller inte innebära någon utjämning mellan makarna av ekonomiska nackdelar och fördelar av en arbetsfördelning mellan dem under samlevnaden. Men det skulle harmoniera med den utveckling som skett i praxis och ge uttryck för ett ökat ekonomiskt oberoende makarna emellan efter skilsmässa.

Ytterligare en möjlighet är att låta rätt till underhållsbidrag finnas bara i vissa behovssituationer, kvalificerade med hänsyn till orsaken till behovet. Man kan exempelvis tänka sig att rätt till underhåll skall finnas bara om behovet beror på ålderdom, sjukdom, lyte eller eljest bristande kropps- eller själskrafter. Försörjningssvårigheter på grund av arbetsmarknadsskäl och vårduppgifter skulle däremot falla utanför. Avgränsas behovssituationerna på detta sätt överensstämmer de med dem, där det allmänna nu tagit på sig det yttersta ansvaret för att den enskildes försörjning skall vara tryggad. Här återkommer den principiella frågan var det ekonomiska ansvaret för den som inte kan försörja sig själv skall ligga: på anhöriga, i detta fall förutvarande make, eller på det allmänna.

När man reglerar rätten till underhåll efter skilsmässa synes man vidare böra beakta vilken lösning man ger frågan om underhållsrätten under bestående äktenskap. Det beroende som kan motivera underhållsrätt efter skilsmässa är nästan alltid bara en fortsättning av ett beroende som förelegat redan under äktenskapet.

Makes rätt till underhåll vid särlevnad på grund av söndring under bestående äktenskap, efter hemskillnad och efter äktenskapsskillnad faller enligt nuvarande regler bort eller begränsas om maken huvudsakligen bär skulden till särlevnaden eller skillnaden. Reglerna motiverades vid sin tillkomst med att det inte överensstämde med rättvisa och billighet att make, som genom pliktförgätenhet, lastbart liv eller annat klandervärt uppförande vållat familjeupplösningen, skulle äga rätt till underhåll. Bedöms underhållsrätten med utgångspunkt i att den skall fylla en ekonomisk funktion är det tydligt att frågan om skuld till familjens upplösning är ovidkommande. Behovet av underhållsbidrag har sin grund i det sätt på vilket makarna inrättat sig under familjens bestånd och är detsamma, vare sig maken vållat upplösningen eller ej. Risken att förlora underhållsrätten tjänar därför närmast som en sanktion för de allmänna förpliktelser, som lagen ålägger make. I detta hänseende verkar reglerna dock inte jämlikt. Det är bara den make som befinner sig i beroendeställning som är utsatt för risken, medan den ekonomiskt starkare går fri. Redan av denna anledning kan reglerna vara diskutabla. Viktigare är emellertid att de tvingar till en prövning av makarnas personliga förhållande till varandra efter en moralisk måttstock. I annat sammanhang har närmare utvecklats varför lagstiftningen inte bör innehålla regler som leder till en sådan prövning. Bedömningen av underhållsrätten bör frigöras från frågan om skuld redan i samband med att upplösningsreglerna reformeras.

Också när det gäller makarnas egendom finns en motsättning mellan intresset av deras inbördes självständighet och intresset av en utjämning – en materiell jämlikhet – mellan dem vid äktenskapets upplösning. Självständighetslinjen skulle konsekvent genomförd innebära att vardera maken tog sin egendom vid upplösningen. Den är väl förenlig med den formella jämlikheten, som bara kräver att båda har lika rättigheter och skyldigheter. Men den beaktar inte att det finns skäl för en utjämning av tillgångarna mellan makarna om samlevnaden varit långvarig och inneburit en ekonomisk gemenskap. Att de tillgångar, som make fört in i boet vid giftermålet, finns kvar vid äktenskapets upplösning, är då ofta resultatet av

bådas insatser.

Även om äganderätten ligger kvar på förvärvaren har han kanske kunnat behålla egendomen bara tack vare det arbete eller annat tillskott som andra maken gjort. Likaså kan besparingar, förbättringar av makes egendom och andra förmögenhetsökningar vara – och är väl regelmässigt – resultatet av bådas insatser utan att den enes eller andres andel däri kan fastställas i efterhand. I de fall, då ena makens insatser för familjen haft formen av arbete i hemmet, är det över huvud taget inte möjligt att bestämma insatsens storlek. I sådana fall är f. ö. intresset av en utjämning särskilt starkt, eftersom den förvärvsarbetande regelmässigt står som ägare till all egendom som förvärvats när makarna haft den fasta arbetsfördelningen. Också när båda makarna har inkomster och gör förvärv till boet är det ofta en tillfällighet vem som står för anskaffningen och därmed blir ägare. Det händer också att den ene får stå som förvärvare och ägare, därför att det har särskilda fördelar, medan i själva verket den andre tillhandahåller resurserna. Generellt kan sägas att ju starkare makarna upplever familjen som en gemenskap, desto större blir sammanblandningen och desto mindre ger den formella äganderätten för ena eller andra maken anvisning om hans verkliga insatser för tillgången.

Den nuvarande egendomsordningen bygger på att äktenskapet skall vara livsvarigt, och vad som sagts om makarnas faktiska ekonomiska gemenskap i boet förutsätter att familjen bestått under längre tid. Upplöses äktenskapet kort tid efter det familjen bildats, kan uppenbarligen den ekonomiska integrationen inte ha fortskridit särskilt långt. Nu gäller emellertid samma delningsregler, vare sig upplösningen inträffar efter lång tid eller – som ibland händer – efter mycket kort tid. När upplösningen sker genom skilsmässa efter kort tids äktenskap finns knappast någon saklig grund för en utjämning av tillgångarna mellan makarna. En likadelning ter sig då snarast stötande, när ena maken infört mer i boet än den andra. Delningsreglerna speglar här inte den faktiska situationen, nämligen att makarnas ekonomiska självständighet ännu är påtaglig med avseende på tillgångarna. Den nuvarande ordningen, som innebär att man kan "skilja sig till pengar", har också ofta kritiserats. I praxis används ibland skadestånd för att motverka obilliga bodelningsresultat. Denna möjlighet föreligger dock bara om äktenskapet upplöses på grund av kvalificerad skuld till upplösningen från den makes sida, som skulle tillföras egendom genom likadelningen.

I detta sammanhang skall inte närmare diskuteras hur avvägningen bör ske mellan självständighetsintresset och intresset av en utjämning mellan makarna av tillgångarna vid äktenskapets upplösning. Men i samband med att reglerna för äktenskapets upplösning reformeras så att frågan om skuld till upplösningen blir utan betydelse aktualiseras också spörsmålet om skadestånd bör kunna komma ifråga. Med den allmänna utgångspunkten att äktenskapslagstiftningen inte bör innehålla regler, som ger uttryck för ett särskilt etiskt innehåll i äktenskapet, bör – såsom direktiven framhåller – nuvarande bestämmelser om skadestånd på grund av otrohet m. m. slopas. Därmed bortfaller också de begränsade och i och för sig otillräckliga möjligheter som finns i dag att använda skadestånd som korrektiv mot obilliga bodelningsresultat. Redan i detta sammanhang bör därför regler införas som gör det möjligt att vid bodelning efter äktenskapsskillnad avvika från huvudregeln om hälftendelning, när äktenskapet bestått kort tid och inte inneburit någon gemenskap av betydelse i fråga om tillgångarna i boet.

4 Trolovning

4.1 *Historik*

I äldre tid ingicks äktenskap inte genom en enda rättshandling utan genom flera, som skulle följa på varandra i en viss bestämd ordning. En viktig inledande rättshandling var den s. k. fästningen, varigenom överenskommelsen om äktenskap bekräftades. Eftersom ingåendet av äktenskap inte var en privat angelägenhet för mannen och kvinnan utan mer en angelägenhet för deras ätter, kan fästningen sägas ha inneburit en av fränderna stadfästad överenskommelse mellan mannen och kvinnan att äktenskap framdeles skulle ingås mellan dem. Kvinnan företräddes härvid av sin giftoman, vanligen hennes fader.

Till fästningen knöts vissa rättsverkningar. Den kunde därför inte utan vidare brytas. Vägrade giftomannen att på avtalad tid utlämna kvinnan, gav landskapslagarna fästmannen rättsliga medel att i exekutiv ordning hämta fästmön. Bröt mannen fästningsavtalet, förlorade han de gåvor han utgivit och som sedvanligen överlämnades vid fästningen. Han måste också med ed bekräfta att han inte visste något ont om kvinnan. Kvinnan och hennes släkt erhöll på det viset skadestånd och upprättelse.

Vid sidan av fästningen förekom också en kyrklig form, trolovningen, vilken vann visst insteg efter reformationen. Den kyrkliga trolovningen skulle förrättas av präst, inte av lekman, och verkställas vid kyrkodörren eller i sakristian enligt särskilt formulär. De kyrkliga myndigheternas försök att få den kyrkliga formen införd på den nedärvda fästningens bekostnad lyckades dock inte.

Enligt 1734 års lag skulle vid fästningen jämte giftomannen vara närvarande fyra vittnen, två på mannens sida och två på kvinnans. Skedde den på annat sätt skulle den vara ogill; giftomannen hade dock rätt att godkänna fästningen. Ogiltighetspåföljden var avsedd att träffa hemliga trolovningar, vilka ansågs icke önskvärda.

Fästningen eller trolovningen enligt 1734 års lag innebar att den så länge den varade utgjorde hinder mot äktenskap med annan. Avlades barn i trolovning inträdde vidare viktiga rättsverkningar. En sådan förbindelse ansågs utgöra ett s. k. ofullkomnat äktenskap, vilket medförde att barnet betraktades som barn i äktenskap och att kvinnan erhöll giftorätt i mannens egendom sedan domstol fastställt förbindelsens art.

Var mannen och kvinnan överens om att upplösa trolovningen och hade de ej barn tillsammans, skulle de anmäla sin önskan om skilsmässa hos domkapitlet, som utfärdade skiljebrev. Ville bara den ene skiljas, hade han att åberopa något av de återgångsskäl som fanns upptagna i 1734 års lag.

Den restriktiva inställningen mot hemliga förlovningar kunde i längden inte upprätthållas. Det blev så småningom alltmer vanligt

att trolovning ingicks utan vittnen samt att trolovade, som var överens om att skiljas, underlät att begära domkapitlets skiljebrev. Det blev till slut endast när kontrahenterna hunnit ta ut lysning och trolovningen alltså kommit till myndigheternas kännedom som lagens bestämmelser om trolovnings upplösning i praktiken blev tillämpliga.

Genom 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning förenklades formerna för trolovningen väsentligt. Samtidigt avskaffades de s. k. ofullkomnade äktenskapen. Bestämmelserna om trolovning upptogs sedermera i 1920 års GB i sak oförändrade.

Vid införandet 1969 av allmän arvsrätt mellan barn utom äktenskap och dess fädernesläkt upphävdes tidigare gällande regler om arvsrätt mellan trolovningsbarn och dess fader.

4.2 *Gällande rätt*

Trolovning – eller med en sedan länge vanligare benämning förlovning – föreligger enligt gällande rätt när man och kvinna överenskommit att ingå äktenskap med varandra. Någon särskild form för ingående av trolovning föreskrivs inte. Enligt exemplifieringen i GB 1:1 slutes trolovning med vittnen eller ringväxling men så kan enligt lagrummet även ske "annorledes". Också en helt hemlig överenskommelse att ingå äktenskap är alltså att hänföra till trolovning. Då varje äktenskap rimligen måste föregås av en överenskommelse mellan mannen och kvinnan om giftermålet har rättsligt sett alla makar under längre eller kortare tid varit trolovade och detta oavsett om de själva betecknat sig som trolovade eller ej. Å andra sidan föreligger ingen trolovning i sådana fall, då mannen och kvinnan bildar familj utan att ha för avsikt att gifta sig och inte heller då de flyttar samman för att se om de kommer så väl överens att de framdeles vill gifta sig. En trolovning kan inte göras villkorad.

Lagen ställer inte upp något krav på att kontrahenterna vid trolovning skall vara komna till den ålder att de får ingå äktenskap. Inte heller fordras tillstånd av föräldrar eller av annan, vars samtycke erfordras för ingående av äktenskap. Den enda vägledning lagen ger är att beteckna trolovningen såsom en överenskommelse mellan man och kvinna. Häri anses ligga ett krav på att kontrahenterna skall ha nått en viss mognad. Reglerna om trolovning anses vidare inte vara direkt tillämpliga om mannen och kvinnan är så nära släkt, att de inte får ingå äktenskap med varandra, eller om en av dem redan är gift.

Den trolovning som man och kvinna sluter då de kommer överens om att ingå äktenskap med varandra är inte bindande i den meningen att någon av dem skulle kunna tvingas ingå äktenskapet mot sin vilja. Liksom trolovning kan ingås formlöst kan den också upplösas formlöst. Det krävs härvid inte att de trolovade är överens om upplösningen utan det räcker om den ene på något sätt, i ord eller handling, visar sin vilja att träda tillbaka. GB knyter dock vissa rättsverkningar till trolovningen, vilka kommer till uttryck i de regler som gäller om trolovningen upplöses. Lagen tar sålunda upp regler om återbäring av gåvor och om skadestånd. Blir kvinnan med barn, föreligger fortfarande inte någon plikt för mannen att ingå äktenskap, men i sådana fall ger lagen, om trolovningen upplöses, kvinnan en vidsträcktare rätt till skadestånd än om barn inte avlats eller i visst fall en rätt till andel i mannens kvarlåtenskap.

Hur det vid upplösning av trolovning skall förfaras med gåvor, som de trolovade givit varandra för äktenskapets skull, ges regler i GB 1:2. Huvudregeln är att envar äger återfå sina gåvor. Från denna regel görs dock två undantag. Om trolovningen upplöses genom dödsfall äger sålunda den efterlevande inte bara återfå sina gåvor utan också behålla vad han mottagit. Den dödes arvingar kan emellertid påkalla avvikelse från regeln om de kan visa att avsikten med gåvan gått i annan riktning. Enligt den andra undantagsregeln har den som huvudsakligen bär skulden till att trolovningen bryts inte rätt att återfå sina gåvor.

Särskilda regler om skadestånd vid bruten trolovning ges i GB 1:3 och 4. Generellt krävs för att en trolovad skall kunna bli skadeståndsskyldig att denne bär den huvudsakliga skulden till brytningen. För skadeståndsskyldighetens omfattning är det, som nämnts, en avgörande skillnad om barn har avlats i trolovningen eller ej. För det fall att barn inte avlats kan den till brytningen huvudsakligen vållande förpliktas att till den andre utge ersättning bara för förlust till följd av åtgärd, som denne vidtagit för det tillämnade äktenskapet. Därmed avses enligt motiven inte bara direkta utgifter för det förestående bröllopet, för utstyrsel eller annars i det förestående äktenskapets intresse, utan också mera indirekta förluster, exempelvis att kvinnan "för att förbereda sig till en husmoders plikter avstått från en inbringande anställning". Har däremot barn avlats inträder för mannen en vidare skadeståndsskyldighet, som omfattar skada också av ideell natur. Enligt motiven är avsikten att i skadeståndets form kunna ge kvinnan en upprättelse, som skall träda i stället för äldre regler om ofullkomnade äktenskap. Kvinnan tillerkänns inte en rätt att försättas i samma ekonomiska ställning som äktenskapet skulle ha medfört för henne, dvs. ersättning för den giftorätt och rätt till underhåll som hon gått förlustig. Meningen är att mannen skall vara skyldig "undanröja följderna av det skedda, såvitt detta genom ekonomiska värden låter sig göra". Ersättningen skall vara skälig. Av stor betydelse vid denna bedömning blir enligt motiven "de trolovades mognad, förbindelsens varaktighet, den omständigheten, huruvida kvinnan blivit mor, samt framför allt vardera partens och främst mannens förmögenhetsförhållanden; särskilt då det gäller att utmäta ersättning för skada av ideell natur torde åt sistnämnda synpunkt böra tilläggas synnerlig vikt".[1]

De nu återgivna reglerna om skadestånd har i GB 1:4 försetts med vissa begränsningar. Den som är under tjugo år och inte förut varit gift liksom den som är omyndigförklarad äger ju inte ingå äktenskap utan giftomans samtycke (GB 2:2 och 3). Däremot föreligger inte hinder mot att en underårig eller omyndigförklarad ingår trolovning utan sådant samtycke. Har så skett inträder i princip trolovnings rättsverkningar. Det har emellertid ansetts strida alltför mycket mot de grunder som föranlett giftomannainstitutets bibehållande att låta trolovad som saknat giftomans samtycke till trolovningen bli skadeståndsskyldig enligt den allmänna regeln i 3 § andra stycket om skadeståndsansvar för den som är huvudsakligen vållande till att trolovning bryts. Har samtycke till trolovningen inte lämnats en sådan trolovad bortfaller därför skadeståndsskyldigheten enligt nämnda regel. Denna begränsning är upptagen i GB 1:4 första stycket.

Också den vidsträcktare skadeståndspåföljden i GB 1:3 första stycket, som gäller för mannen när barn avlats i trolovning och mannen bär huvudsakliga skulden till brytningen, har enligt GB 1:4 andra stycket försetts med en begränsning. Var mannen vid samlaget under aderton år, blir han inte ersättningsskyldig i vidare mån än om barn inte avlats. Den utvidgade skadeståndsskyldigheten har ansetts böra vara beroende av att mannen nått en viss mognad. Hade han fyllt aderton år vid samlaget, inträder sådan skadeståndsskyldighet oavsett om giftomans samtycke till trolovningen lämnats eller ej. Var han däremot under aderton år blir han ersättningsskyldig bara enligt den snävare regeln i 3 § andra stycket och bara om giftomans samtycke till trolovningen lämnats.

Såväl anspråk på återbäring av gåvor som på skadestånd skall framställas inom ett år från trolovningens upplösning. Har talan inte instämts inom ett år, är rätten till talan förlorad (GB 1:5).

Gemensam för de påföljder som enligt GB 1:2 och 3 kan drabba trolovad när trolovningen bryts är förutsättningen att den huvudsakliga skulden till brytningen finnes ligga den trolovade till last. Han riskerar i sådant fall såväl att mista sina gåvor som att få utge skadestånd.

[1] LB 1913 s. 125

Skuld till att en trolovning blivit bruten kan enligt motiven ligga ena parten till last vare sig det är han själv eller den andre som tagit det avgörande steget eller båda enats om att häva trolovningen. Lagberedningen har, när den närmare berört innebörden av vållandebegreppet, dragit vissa paralleller med situationen vid upplösning av äktenskap.

Till en början erbjuder enligt lagberedningens mening reglerna om laga separations- och skillnadsskäl, dvs. skäl för hem- och äktenskapsskillnad, en viss ledning, även om man här får ställa lägre fordringar än då fråga är om upplösning av äktenskap. Beredningen anför som godtagbar anledning till en brytning, att den trolovade visar sig mindre skickad att sköta sin syssla eller handha ett hem, att mannen av sin tjänst tvingas att för en längre framtid ta sin bostad på en plats dit kvinnan av hälsoskäl är förhindrad att följa honom, att endera av de trolovade drabbas av en sjukdom, som innebär fara för makes eller barns hälsa eller eljest hotar att ödelägga lyckan i ett blivande äktenskap, att stridighet i lynne och tänkesätt uppstått eller att eljest motvilja uppkommit hos den ena eller på ömse sidor. När det gäller att avgöra om giltig orsak till brytningen förelegat bör enligt beredningens mening stor vikt fästas vid hur fast förbindelsen hunnit bli mellan parterna. Innan planerna på det blivande äktenskapet tagit fastare form kan också föga betydelsefulla omständigheter innefatta skälig orsak att slå upp. Annorlunda ställer det sig – fortsätter beredningen – om brytningen sker först sedan allt är ordnat till bröllop eller sedan samlag förekommit mellan de trolovade.

Vidare kan brytningen bero på orsaker som påminner om skälen till återgång av äktenskap. Också här får man enligt motiven ställa lägre fordringar än då fråga är om sådan återgång. Misstag angående den andra partens tidigare liv och redan ett misstag angående den blivande makens förmögenhetsförhållanden anförs av beredningen som giltig orsak att bryta en trolovning.

Trolovningskapitlet i GB avslutas med en paragraf, 6 §, som innehåller en bestämmelse om trolovad kvinnas rätt till andel i mannens kvarlåtenskap när barn avlats i förbindelsen och trolovningen upplösts genom mannens död. Som nämnts har de redan återgivna reglerna i GB 1:3 första stycket om skadestånd till kvinnan när barn avlats varit avsedda att ersätta de tidigare gällande bestämmelserna om ofullkomnade äktenskap. Den skadeståndsrätt som kvinnan där ges när trolovning bryts kan emellertid inte tillerkännas henne också när trolovningen upplöses genom mannens död, eftersom skadestånd här förutsätter vållande. För denna situation har i princip den äldre rättens ståndpunkt bibehållits såtillvida att kvinnan tillerkänts viss rätt i mannens bo. Regeln är tillämplig inte bara när barn avlats i trolovning utan också när föräldrarna efter avlelsen ingått trolovning med varandra. Är kvinnan i behov av underhåll får hon skälig andel, högst hälften, av mannens bo. Anspråk på andel i boet skall framställas inom sex månader från dödsfallet.

4.3 *Familjelagssakkunniga*

En blick på den historiska utvecklingen visar hur i äldre tider överenskommelsen om framtida äktenskap, den s. k. fästningen, haft karaktär av ett grundläggande äktenskapsavtal men hur dess sentida motsvarighet, trolovningen eller förlovningen, kommit att bli mera ett ömsesidigt konstaterande av parternas vilja och avsikt att gifta sig med varandra än ett regelrätt avtal. Från ett stadium av sträng formbundenhet och med starka rättsverkningar knutna till överenskommelsen har utvecklingen beträffande trolovningen lett fram till formfrihet och alltmer minskad rättslig betydelse. Fortfarande är dock med trolovningen förbundna vissa rättsverkningar enligt GB, vilka kan komma till synes vid trolovningens upplösning, och i annan lagstiftning förekommer det att trolovning utgör det faktum, till vilket särskilda regler anknyter.

Vare sig trolovningen ingås genom att

mannen och kvinnan, som fattat tycke för varandra och börjat känna en personlig gemenskap, iakttar någon yttre form eller faktiskt uppkommer bara genom att de blir ense om att framdeles gifta sig, torde den i allmänhet numera främst tjäna syftet att bereda dem tid och möjlighet att med det framtida äktenskapet för ögonen se hur de passar för varandra eller således att pröva förutsättningarna för en varaktig samlevnad i äktenskapets form. Mot bakgrunden av uppfattningen att upplösning genom skilsmässa av ett en gång ingånget äktenskap innebär ett misslyckande och därför bör undvikas framhålls det ofta hur viktigt det är att de som ämnar gifta sig noga överväger det tilltänkta äktenskapet. Trolovningstiden ger dem en möjlighet därtill och kan med detta synsätt uppfattas som en prövotid. Denna trolovningstidens karaktär utesluter inte att den samtidigt ger parterna anledning att förbereda äktenskapet och familjebildningen genom praktiska åtgärder såsom anskaffning av familjebostad och bohag, förändring av anställning och liknande åtgärder som kan föranledas av att de bildar ett gemensamt hem.

Trolovning i lagens mening föreligger som nämnts från den tidpunkt mannen och kvinnan faktiskt kommit överens om att gifta sig. Numera torde dock denna tidpunkt av dem själva mera sällan uppfattas som den avgörande tidpunkten för trolovningen. Man möter inte sällan den motsägelsefulla förklaringen att "vi tänker gifta oss men vi är inte förlovade". Avgörande torde vanligtvis den tidpunkt anses vara när de växlar ringar, annonserar förlovningen eller annars utåt börjar beteckna förbindelsen som förlovning. De som avsiktligt underlåter att vidtaga någon sådan åtgärd torde mestadels vara ovetande om att de ändå rättsligt sett är trolovade och det är troligen främmande för dem att de kan träffas av de rättsverkningar lagen gett trolovningen. De torde oftast tro sig stå helt fria från varje särskild rättslig reglering och utgå från att de kan utan risk för rättsliga konsekvenser ensidigt bryta förbindelsen. Som denna uppfattning vidare torde vara rätt allmänt utbredd synes det böra krävas starka skäl för att alltjämt i en ny lag låta dem omfattas av en sådan reglering.

I detta sammanhang kan också erinras om de svårigheter som det kan erbjuda att fastställa om en trolovning föreligger eller ej, när det nu blivit allt vanligare att man och kvinna flyttar samman och varaktigt bor tillsammans utan att gifta sig. Deras faktiska handlande ger knappast någon anvisning om huruvida det är deras avsikt att ingå äktenskap eller ej.

Något annorlunda är förhållandet när mannen och kvinnan utåt visat sin vilja och avsikt att gifta sig med varandra eller, som det brukar kallas, eklaterat förlovningen. Trolovningstiden torde då för dem utgöra en utåt manifesterad förlängning av den tid under vilken de prövar förutsättningarna för äktenskapet. Även om man inte heller i dessa fall kan anta att den rättsliga regleringen av trolovningen regelmässigt är känd av de trolovade är det dock antagligt att de vet om att förbindelsen kan brytas formlöst och utgår från att så skall kunna ske, om deras känslor för varandra förändras. Tillkännagivandet utåt av trolovningen medför dock att de måste vara medvetna om att även omgivningen räknar med att deras förbindelse skall leda till äktenskap. Detta kan innebära ett visst socialt tryck på dem, som kan hindra dem från att fritt pröva lämpligheten av det tillämnade äktenskapet. Men också i dessa fall bör trolovningstiden kunna tjäna som en prövotid, oavsett vilka förberedelser de vidtar inför äktenskapet och oavsett omgivningens förväntningar. Denna trolovningens funktion torde komma att kvarstå, vare sig trolovningen finns kvar som rättsligt institut eller ej.

Skall trolovningstiden inte vara något mera än en tid då mannen och kvinnan med sikte på äktenskapet bedömer förutsättningarna för detta måste det medföra att trolovningen skall kunna brytas på ett enkelt sätt. Så är också fallet enligt gällande rätt, som godtar det förfarandet att den ene på vad sätt som helst, i ord eller handling, visar sin vilja att bryta förbindelsen. Men trolov-

ningens angivna funktion synes böra ha vidare konsekvenser. Det är tydligt att trolovningen inte får ha en rättslig reglering som kan motverka de trolovades självständiga och obundna prövning av förutsättningarna för äktenskapet. Redan den omständigheten att lagen befattar sig med överenskommelsen kan för dem som känner till detta vara ägnad att i viss mån skapa förväntningar i förhållandet mellan de trolovade och därmed att ge underlag för en moralisk press till uppfyllelse. Det tillämnade äktenskapet är i första hand ett uttryck för en känslomässig gemenskap. Visar det sig att förutsättningarna för denna brister redan innan äktenskapet ingåtts bör de trolovade helt fria från varje känsla av tvång och utan risk för rättsliga påföljder kunna ompröva hållbarheten i sina tidigare avsikter och upplösa trolovningen. Det bör stå en trolovad fritt att bryta förbindelsen under åberopande av vilket skäl som helst eller helt utan att ange något skäl. Tillgivenhet och gemenskapskänsla kan förflyktigas utan att man ens för sig själv kan klargöra orsaken därtill, än mindre övertyga någon annan om det berättigade i förändringen i känslan. Med denna utgångspunkt är det otänkbart att grunda någon rättslig reglering av parternas förhållanden på en bedömning av frågan om skuld till brytningen ligger någondera till last eller om vem som huvudsakligen skall anses bära skulden därtill. De regler i GB som tillmäter skulden till trolovningens brytande betydelse bör alltså utgå. Detta gäller dels bestämmelsen i 1:2 andra stycket andra punkten om mistning av rätten att återfå gåvor, dels skadeståndsreglerna. Att dessa regler utgår innebär inte att allt handlande från trolovads sida skulle gå fritt från konsekvenser. I den mån den ene handlar oredligt genom vilseledande av den andre eller bryter avtal av ekonomisk natur, som han ingått med den andre, och därigenom vållar denne ekonomisk skada kan skadeståndsansvar inträda enligt allmänna regler. Några särskilda familjerättsliga skadeståndsregler knutna till trolovningen bör emellertid inte finnas. Uppkommande ersättningsanspråk bör bedömas enligt allmänna förmögenhetsrättsliga regler.

Sakligt sett i nära samband med skadeståndsreglerna står den i GB 1:6 upptagna bestämmelsen om trolovad kvinnas rätt till andel i mannens kvarlåtenskap när barn avlats och trolovningen upplöses genom mannens död. Denna bestämmelse och skadeståndsregeln i 1:3 första stycket för fall när trolovningen bryts och mannen huvudsakligen bär skulden till brytningen togs ursprungligen upp som viss ersättning för de tidigare gällande bestämmelserna om ofullkomnade äktenskap. Det bör framhållas att reglerna i 6 § avser kvinnans rätt till andel i kvarlåtenskapen och att barnets rätt regleras på annat håll. Om rättsordningen övergår till att i större utsträckning än hittills behandla makar som två ekonomiskt självständiga personer bör så mycket mindre i förevarande sammanhang anledning finnas att bevara en ekonomisk relation med rötter i ett förgånget rättssystem, som byggde på kvinnans beroende av mannen för sin försörjning. Någon ekonomisk gemenskap har här inte uppkommit mellan parterna. Den ensamstående modern har numera helt andra möjligheter än vid giftermålsbalkens tillkomst att få stöd av samhället när hon är i behov därav. Det är svårt att se att den specifika form av ekonomiskt stöd till ensamstående moder, som GB 1:6 ger underlag för, numera fyller något egentligt behov. Vid faderns död har barnet dessutom rätt till arv efter honom, vilket kan bidra till att minska moderns egen underhållsbörda. Också 6 § bör därför utgå ur balken.

Av de i 1 kap. upptagna reglerna om trolovnings rättsverkningar återstår härefter bara de i 2 § givna bestämmelserna om återbäring av gåvor efter upplösning av trolovning. Dessa bestämmelser synes ge uttryck för en tanke som även i dag kan antas vara allmänt omfattad. Tvister om återbäring av gåvor torde vara sällsynta och domstolsprövning av sådana tvister har bara förekommit i ett par fall. Detta kan möjligen till en del förklaras vara en följd av reglernas blotta existens men det förefaller mera sannolikt att det beror på att gåvor av någon

ekonomisk betydelse, givna "för äktenskapets skull", torde vara sällsynta i det moderna samhället. Det kan också bero på att det för den allmänna uppfattningen framstår som rimligt och rättvist att handla enligt den ordning som den givna regleringen återspeglar. Denna skulle alltså kunna tänkas bli tillämpad av parterna även utan stödet av uttryckliga föreskrifter. Vidare torde också när det gäller återbäring av gåvor allmänna förmögenhetsrättsliga regler vara tillämpliga. Som framgått av redogörelsen för gällande rätt kan, när trolovad avlidit, den dödes arvingar påkalla undantag från reglerna, om avsikten vid gåvan gått i annan riktning. Intet torde hindra att hänsyn till avsikten vid gåvan tas även om särskilda regler om återbäring saknas. Så har i praxis skett i några fall där fråga varit om annan rättshandling mellan trolovade än gåva.[1] Gällande regler i 2 § talar om gåvor "för äktenskapets skull". Gåvor av personlig natur eller avsedda för omedelbar konsumtion skall däremot inte återbäras. Har en gåva lämnats "för äktenskapets skull" torde det ha varit en för givaren bestämmande och av mottagaren lätt insedd förutsättning för rättshandlingen att äktenskapet skulle komma till stånd. De flesta fall där gåva såsom given "för äktenskapets skull" skall återbäras enligt gällande rätt torde därför vara sådana att givaren, om trolovningen bryts och äktenskapet alltså inte kommer till stånd, redan med stöd av allmänna avtalsrättsliga principer äger påkalla gåvans återgång.[2] Det synes sålunda inte finnas något större behov av att behålla de särskilda reglerna om återbäring av gåvor.

Vi finner alltså att samtliga regler som knyter rättsverkningar till trolovningen kan och bör utgå. Enligt vår mening är det en vinning att en man och en kvinna som är ense om att ingå äktenskap inte redan på grund av samstämmigheten i uppfattning riskerar särskilda rättsliga påföljder om de sedan skulle ångra sig under trolovningstiden. Det måste anses stå i bättre överensstämmelse med trolovningens funktion i det nutida samhället att de trolovade helt obundna av särskild rättslig reglering får pröva styrkan hos sin böjelse. De trolovade blir rättsligt sett att betrakta som två av varandra oberoende och jämställda individer. Om trolovningen inte leder till äktenskap, blir deras eventuella ekonomiska mellanhavanden helt att bedöma enligt allmänna regler, som måste antas vara tillfyllest.

Att det rättsliga institutet trolovning utmönstras ur lagen innebär självfallet inte att trolovningen eller förlovningen upphör såsom faktisk företeelse. Varje äktenskap föregås av en överenskommelse mellan parterna att de framdeles skall gifta sig med varandra. Några speciella, i GB reglerade rättsliga verkningar av överenskommelsen inträder emellertid inte.

I ett flertal författningar finns bestämmelser som anknyter till begreppet trolovning eller trolovad. Inom familjerätten kan hänvisas till ÄB 11:8 om testamente till förmån för trolovad. Bland bestämmelser utom familjerätten kan nämnas RB 4:12 och 13 om trolovning såsom grund för domarjäv samt RB 36:3 med motsvarande föreskrift om vittnesjäv. Sådana bestämmelser påverkas i och för sig inte av att trolovningen utmönstras ur GB. Det ligger i sakens natur att den tidigare i GB intagna definitionen på trolovning fortfarande äger giltighet för tolkningen av ifrågavarande bestämmelser.

[1] NJA 1893 s. 353 och 1918 s. 318
[2] Jfr för norsk rätts vidkommande, där trolovningsinstitutet saknas, Arnholm, Privatrett IV s. 27 f.

5 Äktenskapshindren

5.1 *Inledning*

I vissa fall har det från samhällelig synpunkt inte ansetts önskvärt att man och kvinna har sexuell förbindelse med varandra. De värderingar som sålunda rått har kommit till uttryck i rättsordningen genom att lagen förbjudit den sexuella förbindelsen. Men samhället har också använt ett annat instrument för att ge uttryck åt sin uppfattning om vilka förbindelser som inte är önskvärda, nämligen genom att uppställa särskilda villkor för rätten att ingå äktenskap. Härigenom har restriktioner lagts inte bara på den sexuella förbindelsen utan också på familjebildningen som helhet. Ju starkare föreställningen och därmed det sociala trycket har varit att samlevnad mellan man och kvinna skall ha äktenskapets form, desto effektivare har samlevnad i inte önskvärda förbindelser kunnat motverkas genom att i äktenskapsrätten ställa upp villkor för äktenskap. Men sådana villkor har också föreskrivits för att tjäna andra ändamål än sådana som hänfört sig till en värdering av samlevnadens önskvärdhet. I sådana fall har villkoren närmast utgjort påtryckningsmedel för att få människorna att förhålla sig på visst sätt.

Då villkoren för äktenskap speglar samhälleliga värderingar ligger det i sakens natur att villkoren växlat i antal och betydelse från tid till annan och att de varierar också skilda kulturkretsar och samhällssystem emellan. När ett sådant villkor inte är uppfyllt föreligger enligt svensk rätts terminologi hinder mot äktenskap. Hindret kan bestå i att mannen eller kvinnan inte uppfyller de krav lagen i skilda hänseenden reser för rätten att ingå äktenskap eller i att de står i ett visst släktskaps- eller svågerlagsförhållande till varandra.

Bakom föreskrifter om äktenskapshinder ligger som redan antytts olika skäl. Överväganden av etisk, medicinsk och social karaktär är för närvarande de som dominerar i Norden. En i äldre rätt betydande grupp var de olika äktenskapshinder som dikterades av religiösa eller kyrkopolitiska motiv. Många av de äktenskapshinder som nu gäller i svensk rätt har funnits länge. Skälen bakom dem har emellertid varierat och getts olika tyngd under tidernas lopp.

Beroende på det syfte ett visst äktenskapshinder skall fullfölja kan det innebära antingen förbud för den det gäller att över huvud ingå äktenskap eller förbud att ingå äktenskap med viss annan person. Man talar i detta sammanhang om absoluta och relativa äktenskapshinder. Styrkan hos de bakomliggande intressena blir avgörande för en annan indelning, nämligen den i upplösande (dirimerande) och icke upplösande äktenskapshinder. För den förra gruppen anses så starka skäl tala att ett äktenskap som ingåtts trots att hinder förelåg skall upplösas. Talan om återgång kan då tänkas förd, förutom av

part, av offentligt organ. I sistnämnda fall sägs hindret vara publikt dirimerande. De icke upplösande hindren har, som framgår av beteckningen, inte denna starka effekt. Har äktenskap ingåtts trots att ett sådant hinder förelåg, skall det inte på grund därav upplösas. Gränsen mellan de upplösande och icke upplösande äktenskapshindren är inte alltid dragen helt efter objektiva kriterier. Så kan bristande vetskap om att hinder förelåg utgöra förutsättning för att part skall få åberopa hindret som grund för äktenskapets återgång. Sakligt sett i nära samband med indelningen i upplösande och icke upplösande hinder står slutligen uppdelningen i dispensabla och indispensabla hinder. De dispensabla hindren kännetecknas av att myndighet getts befogenhet att meddela undantag från hindret, medan sådan möjlighet till undantag inte föreligger i fråga om de indispensabla hindren. Om ett äktenskapshinder i nyss angiven bemärkelse är absolut kan dispensen innebära att vederbörande får en generell rätt att gifta sig. I regel meddelas dock dispens i dessa fall liksom då hindret är relativt bara för äktenskap med viss person.

5.2 *Historik*

I den äldre germanska rätten torde äktenskapshindren ha varit förhållandevis få. Ett ännu gällande hinder från den tiden är det som utgörs av bristande samtycke av giftoman. Också mycket nära anförvanter torde tidigt ha ansetts inte böra gifta sig med varandra. De äldsta svenska rättsuppteckningarna härstammar från den tid då den kristna kyrkan börjat utöva sitt inflytande på rättsutvecklingen. De återger därför rättstillståndet under en brytningstid, då kristna värderingar redan vunnit ett visst insteg på den inhemska hedniska rättens bekostnad. Kyrkan strävade efter att i olika hänseenden befästa sin ställning och då särskilt på familjelivets och familjerättens områden. För äktenskapshindrens del fick detta närmast till praktiskt resultat att regelsystemet byggdes ut i enlighet med den kanoniska rättens principer. Dels vidareutvecklades några av de redan existerande hindren, dels infördes helt nya sådana. Förbudet mot äktenskap mellan nära anförvanter utvidgades genom att de släktled inom vilka äktenskap inte fick ingås, de s. k. förbjudna leden, utökades väsentligt. Inte bara biologisk släktskap, s. k. blodsskyldskap, utan också släktskap genom svågerskap kom vidare att utgöra äktenskapshinder och det t. o. m. tredje svågerskapet, dvs. svågerskap räknat över tre äktenskap. Svågerskap ansågs dessutom uppstå redan genom könsumgänge eller trolovning.

Tidigare synes mannen ha kunnat hålla sig med flera hustrur men genom kyrkligt inflytande blev rättsuppfattningen småningom monogamisk och ett bestående äktenskap blev därför hinder mot att ingå ett nytt. Också trolovningen, som enligt dåtidens betraktelsesätt var det grundläggande äktenskapsavtalet, kom i konsekvens härmed att uppställas som hinder mot att ingå äktenskap med annan än den trolovade. För gift som haft könsumgänge utom äktenskapet – med dåtida uttryckssätt brutit sitt äktenskap med hor – uppställde katolska kyrkan förbud mot omgifte, till en början endast så länge den förfördelade maken levde men senare utan inskränkning i tiden.

Man hade kunnat vänta att reformationen och de nya tankar som därvid blev ledande i samhället skulle avsätta omedelbara spår i bestämmelserna om äktenskapshinder. Det dröjde emellertid rätt länge innan den gamla uppfattningen här lämnade rum för en friare åskådning. De många förbjudna leden vid släktskapshindret och det vidsträckta svågerskapshindret skulle sålunda först sent komma att inskränkas. I viss mån föregreps dock lagstiftningen när det gällde dessa hinder av konungens dispensmakt, som vissa tider synes ha utövats tämligen liberalt.

Genom 1734 års lag erhölls en rikslagstiftning med en i princip till giftermålsbalken samlad reglering av äktenskapshindren. Lagen innebar i huvudsak att den redan tidigare påbörjade och ofta i konungens dispenspraxis följda utvecklingen mot en minskning av äktenskapshindrens omfattning blev ytter-

ligare befäst. En viktig nyhet var att i lagen togs upp bestämmelser om äktenskapsåldern, som bestämdes till 21 år för man och 15 år för kvinna.

Av de viktigare åtgärder som under 1700- och 1800-talen i övrigt vidtogs på äktenskapshindrens område kan följande nämnas. Genom Kungl. brev den 25 november 1757 blev fallandesot (epilepsia idiopathica) äktenskapshinder, det första hindret av rashygienisk natur. Genom Kungl. förordning den 27 april 1810 bestämdes att nytt äktenskap inte fick ingås av kvinna förrän efter 310 dagar efter ett tidigare äktenskaps upplösning, den s. k. väntetiden, som syftade till att undanröja ovisshet om ett under denna tid fött barns börd. För övrigt gick åtgärderna, som nämnts, i mildrande riktning. 1845 blev kusinäktenskap, som dittills krävt kunglig dispens, helt fritt och 1872 fick reglerna om svågerskapshindret sin ännu gällande, i förhållande till tidigare rätt begränsade omfattning. Det bör dock observeras att svågerskap enligt dåtidens uppfattning uppkom inte bara genom äktenskap utan också genom könsumgänge. Vidare kom, sedan ogift kvinna 1863 blivit ipso jure myndig vid 25 års ålder, kravet på samtycke av giftoman för ingående av äktenskap att upphävas för myndiga personer, 1872 för ofrälse och 1882 för frälse kvinna.

I lagberedningens 1913 framlagda betänkande med förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m. m. gjordes en samlad översyn av äktenskapshindren. Beredningen anförde att den till ledande grundsats haft att ingåendet av äktenskap inte skulle försvåras.

I 2 kap., som gavs rubriken "Om hinder mot äktenskap", tog beredningen av tidigare gällande hinder upp föreskrifter om äktenskapsålder – bestämd till 21 år för man och 18 år för kvinna –, giftomannasamtycke, släktskap, svågerskap, bestående äktenskap samt väntetid för tidigare gift kvinna. I enlighet med de arvshygieniska överväganden beredningen gjorde infördes vidare – förutom en motsvarighet till det tidigare gällande förbudet mot fallandesjukas giftermål – regler om sinnessjukdom eller sinnesslöhet samt könssjukdom i smittosamt skede såsom äktenskapshinder. Några hinder avskaffades, bl. a. trolovning och hor. Därutöver innebar förslaget en viss mildring beträffande några kategorier av äldre hinder som alltjämt skulle gälla. Så skulle dispens kunna lämnas för äktenskap med syskons avkomling och svågerskapshindret begränsades till svågerskap som uppkommit genom äktenskap. Fortfarande var dock svågerskapshindret indispensabelt. Från det nyinförda hindret för sinnessjuka och sinnesslöa kunde dispens inte heller meddelas.

Den nya lagen – 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning – trädde i kraft den 1 januari 1916. I samband med den året därpå antagna lagstiftningen om adoption infördes i lagen också förbud mot äktenskap mellan adoptant och adoptivbarn. Bestämmelserna i 1915 års lag överfördes sedermera oförändrade till 1920 års GB.

Möjlighet att ge dispens infördes 1945 från hindret vid sinnessjukdom eller sinnesslöhet och 1947 från svågerskapshindret.

Frågan om de sjukdoms- och abnormtillstånd som borde utgöra äktenskapshinder utreddes under 1950-talet i nordiskt samarbete av en särskild kommitté. I ett 1960 framlagt betänkande "Medicinska äktenskapshinder"[1] föreslog kommittén att fallandesot (epilepsi) inte längre skulle utgöra hinder mot äktenskap. Äktenskapsförbudet för sinnessjuk eller sinnesslö – av kommittén benämnd allvarligt psykiskt efterbliven – skulle bestå men kommittén förordade en något snävare gränsdragning kring detta äktenskapshinder än som från början avsågs med bestämmelserna i ämnet. Samtidigt föreslogs främst av sociala skäl att hindret skulle utvidgas till att avse också den som var behäftad med annan allvarlig rubbning av själsverksamheten, s. k. psykopati. Äktenskapsförbudet vid könssjukdom i smittosamt skede ingick däremot inte i kommitténs utredningsuppdrag.

Förslaget ledde inte till någon omedelbar

[1] SOU 1960: 21

lagstiftning. Sedan fråga uppkommit om att ta upp ämnet på nytt i nordiskt samarbete fick i stället familjerättskommittén i uppdrag att utreda också frågan om medicinska äktenskapshinder. Kommittén, som lade fram ett betänkande "Äktenskapsrätt" 1964,[1] upptog bestämmelserna om äktenskapshinder till allmän översyn. De ändringar som föreslogs var i huvudsak följande. Äktenskapsåldern för man skulle sänkas till 20 år. Hindret vid sinnessjukdom eller sinnesslöhet skulle gälla också vid annan djupgående rubbning av självverksamheten. Beträffande epilepsi och könssjukdom i smittosamt skede skulle krävas endast att de trolovade av läkare blivit informerade om sjukdomens beskaffenhet. Bestämmelsen om väntetid för kvinna skulle upphävas.

Familjerättskommitténs förslag har lett till vissa lagändringar, som dock i några fall gått längre än vad kommittén föreslagit. Äktenskapsåldern för män har sänkts till 18 år, varigenom åldersgränsen blivit densamma för män och kvinnor. I samband med att myndighetsåldern sänktes från 21 till 20 år sänktes på motsvarande sätt den åldersgräns, intill vilken det krävs samtycke av giftoman. Äktenskapshindren vid epilepsi och könssjukdom i smittosamt skede samt bestämmelsen om väntetid för kvinna har helt upphävts.

Slutligen har adoptivförhållande genom en lagändring 1970 upphört att utgöra äktenskapshinder. I stället har i FB upptagits den bestämmelsen att all verkan av adoptionen såvitt angår adoptivbarnets ställning till adoptanten och dennes släktingar upphör, om adoptanten ingår äktenskap med adoptivbarnet.

5.3 *Gällande rätt*

Bestämmelser om hinder mot äktenskap finns i 2 kap. GB. Äktenskapsåldern utgör 18 år, lika för man och kvinna (1 §). För äktenskap dessförinnan kan dispens lämnas av länsstyrelsen i det län, där den underårige har sitt hemvist. Hindret är inte upplösande.

Kravet på giftomans samtycke regleras i 2–4 §§. Den som är under 20 år och inte förut varit gift får inte gifta sig utan föräldrarnas samtycke (2 § första stycket). I vissa fall räcker det med samtycke av bara den ena, av förmyndare eller av särskilt förordnad giftoman (2 § andra stycket). För den som är omyndigförklarad krävs samtycke av förmyndaren (3 §). I fråga om såväl underårig som omyndigförklarad kan rätten tillåta äktenskapet, om samtycke vägras och skäl härtill prövas inte vara för handen (4 §). Inte heller kravet på giftomans samtycke är av upplösande beskaffenhet.

Den som är sinnessjuk eller sinnesslö får inte ingå äktenskap utan tillstånd av socialstyrelsen (5 §). Hindret är upplösande och talan om återgång kan föras både av den sjuke själv och av andra maken (10:2). För den andre makens rätt att vinna återgång krävs att han inte hade kunskap om sinnessjukdomen eller sinnesslöheten vid vigseln. Vissa tidsfrister gäller dessutom för väckande av talan.

Vid hindersprövningen gäller enligt GB 3:2 4 mom. att, om anledning är att antaga att trolovad är sinnessjuk eller sinnesslö, han skall med läkarintyg styrka, att sinnessjukdom eller sinnesslöhet inte kan påvisas hos honom, eller också visa tillstånd från socialstyrelsen att utan hinder av sinnessjukdomen eller sinnesslöheten ingå äktenskapet. Enligt tidigare gällande administrativa bestämmelser skulle uppgift om sinnessjukdom och sinnesslöhet antecknas i församlingsboken. Numera – sedan den 1 juli 1967 – finns inga motsvarande bestämmelser. Den tidigare skyldigheten för läkare vid vissa sjukhus m. fl. att underrätta pastorsämbete om nya fall av sinnessjukdom eller sinnesslöhet som kunde utgöra äktenskapshinder har också upphört. Kungl. Maj:t har vidare förordnat att redan verkställda anteckningar om sinnessjukdom och sinnesslöhet skall utgå ur folkbokföringsregistren. I anvisningar utfärdade av centrala folkbokförings- och uppbördsnämnden i mars 1968 har angetts bl. a.

[1] SOU 1964: 34–35

att beslutet torde vid tillämpning av 3:2 4 mom. innebära, att läkarintyg eller dispens skall fordras endast om annan tillräcklig anledning än sådan anteckning finns att antaga att trolovad är sinnessjuk eller sinnesslö.

Äktenskap är förbjudet mellan dem som är i rätt upp- och nedstigande släktskap med varandra samt mellan syskon (7 §). Med syskon förstås såväl hel- som halvsyskon. Detta hinder är indispensabelt och har äktenskap ingåtts trots hindret skall äktenskapet upplösas på talan av make eller av allmän åklagare (10:1). Hindret är alltså publikt dirimerande. Åklagaren är vidare skyldig att yrka äktenskapets återgång.

Mellan ett syskon och det andras avkomling får äktenskap inte ingås utan Kungl. Maj:ts tillstånd (8 §). Hindret är inte upplösande.

Svågerskapshindret innebär förbud mot äktenskap mellan dem, av vilka den ene varit gift med den andres släkting i rätt upp- eller nedstigande led (9 §). Kungl. Maj:t kan dispensera från hindret, vilket inte är upplösande. Finns barn i det tidigare äktenskapet får tillstånd meddelas bara om hänsyn till barnet inte talar däremot.

Så länge ett äktenskap består, får nytt äktenskap inte ingås (10 §). Hindret är publikt dirimerande (10:1). Talan får föras, förutom av vardera maken i det senare äktenskapet och av allmän åklagare, av den omgiftes make i det tidigare giftet. Återgång skall dock inte äga rum, om talan om återgång inte blivit väckt innan det tidigare äktenskapet upplösts.

5.4 *Familjelagssakkunniga*

5.4.1 Allmänna överväganden

Den historiska översikten har visat hur äktenskapshindren varierat genom tiderna. Detta har gällt såväl i fråga om antalet hinder av olika slag som med avseende på omfattningen av vissa slag av hinder. De vid varje tid gällande hindren skall givetvis ses mot bakgrund av den då rådande allmänna synen på familjen och äktenskapet och den äktenskapsrättsliga regleringen i övrigt. I grova drag kan utvecklingen sägas först ha gått från ett relativt fåtal hinder i förkristen tid till ett i vår medeltida rätt genom kyrkligt inflytande upptaget, rikt förgrenat nät av äktenskapshinder av i mycket religiös och kyrkopolitisk karaktär. Därefter har utvecklingen under de senaste fem seklen sakta gått i inskränkande och mildrande riktning. De tidigare motiven av religiös natur har numera i huvudsak efterträtts av etiskt grundade överväganden och vid sidan härav har under senare tid medicinska och arvshygieniska (genetiska) hänsyn i stor utsträckning tagits vid uppställandet av regler om äktenskapshinder.

Reglerna om äktenskapshinder kan antas ha i väsentlig utsträckning byggt på förutsättningen att ett hinder mot äktenskap också utgör ett hinder mot faktisk samlevnad mellan den man och den kvinna som hindret gäller för. Effekten av ett äktenskapshinder är ju tämligen ringa om det inte förhindrar också den faktiska familjebildningen och samlevnaden. Den omedelbara effekten begränsar sig då till att utestänga de samlevande från den rättsliga reglering som givits i äktenskapslagstiftningen och i annan – till äktenskapet såsom rättsfaktum knuten – lagstiftning och som utformats just med sikte på att tillhandahålla de mest ändamålsenliga lösningarna av sådana problem som normalt uppkommer såväl inom familjen som mellan familjen och samhället utanför denna. En sådan effekt kan knappast antas ha varit åsyftad såsom ett självständigt mål. I det nutida samhället, som varken i teori eller praktik upprätthåller tanken att alla varaktiga förbindelser mellan man och kvinna skall ha det rättsliga äktenskapets form, brister uppenbarligen den antagna förutsättningen för äktenskapshindren. De som flyttar samman utan att gifta sig ådrar sig inte omvärldens ogillande generellt sett och i åtskilliga hänseenden behandlas de i lagar och författningar på samma sätt som gifta. Detta gäller också om de på grund av

äktenskapshinder inte kan gifta sig med varandra. Utgår man från att äktenskapshinder inte annat än undantagsvis kan antas leda till att man och kvinna, som känner sådan känslomässig gemenskap att de vill leva tillsammans, avstår därifrån, är det tydligt att äktenskapshinder i en reformerad äktenskapsrätt måste motiveras med annat än med deras begränsade effekt att förhindra inte önskvärd familjebildning. Ett sådant motiv – och det tyngst vägande – utgör samhällets intresse av att markera vilka förbindelser som från samhällets synpunkt inte är önskvärda och att därmed understödja ett visst socialt mönster för familjebildningen. Ett annat motiv hänför sig till det förhållandet att den nationella lagstiftningen i en tid med allt större rörlighet över gränserna inte kan frigöra sig från beroendet av de förhärskande värderingar som råder inom den större kulturkrets, där rättsinstituten har en i stort gemensam innebörd.

Den omedelbara effekten av äktenskapshinder är som redan antytts att mannen och kvinnan, som trots att de inte får gifta sig ändå bildar familj, inte kan återfalla på äktenskapsrättens regler för att lösa de problem som uppstår i samlevnaden. Lagens uppgift är såsom uttalats i direktiven att lösa praktiska problem. När lagen genom sina regler om äktenskapshinder avskär samlevande från möjligheterna att använda äktenskapsrättens regler fullföljer lagen inte det angivna syftet och det måste betecknas som en olägenhet för de samlevande att vara ställda utanför regelsystemet. Vid utformningen av äktenskapshindren måste därför mot samhällets intresse av att genom äktenskapshinder ge uttryck åt sin uppfattning om vilka familjebildningar som inte är önskvärda vägas de olägenheter som uppkommer för de enskilda faktiskt samlevande.

Enligt direktiven för vårt utredningsarbete skall särskilt frågan huruvida sinnessjukdom och sinnesslöhet kan undvaras såsom äktenskapshinder undersökas. Vidare nämns att det bör vara möjligt att uppmjuka vissa av de hinder som har sin grund i släktskap eller svågerskap. Med den principiella syn på äktenskapshindrens funktion som angivits i det föregående är det emellertid naturligt att vi – inom ramen för den frihet direktiven lämnar oss att ta upp även andra familjerättsliga frågor än de i direktiven särskilt nämnda – diskuterar de gällande äktenskapshindrens berättigande över lag.

I sitt år 1913 avgivna betänkande anförde lagberedningen i anslutning till äktenskapshindren att den till ledande grundsats haft att ingående av äktenskap inte skulle försvåras.[1] Denna grundsats är självfallet riktig och naturlig om man, som lagberedningen samtidigt gjorde, anser sig kunna fastslå att samhället i äktenskapet ser den enda önskvärda formen för könsförbindelser. Men också i ett samhälle som respekterar andra samlevnadsformer än äktenskapet har man skäl att vara restriktiv med äktenskapshinder. Det regelsystem som äktenskapsrätten innehåller bör vara tillgängligt för så många samlevande som möjligt som finner det praktiskt att ha regelsystemet att falla tillbaka på.

Vissa av de nu gällande äktenskapshindren är av den arten att de mot bakgrunden av att samlevnaden i äktenskap normalt innefattar också ett sexuellt samliv kan sägas utgöra ett följdriktigt komplement till den reglering samhället generellt funnit anledning anta när det gäller förhållandet mellan könen. Så kan förbudet i GB 2:7 mot äktenskap mellan släktingar i rätt upp- och nedstigande led och mellan syskon sättas i samband med bestämmelserna i BrB 6:5, vilka stadgar straff för den som har samlag med eget barn eller dess avkomling eller med syskon. Dessa brott – benämnda otukt med avkomling respektive otukt med syskon – förutsätter emellertid inte att parterna mer eller mindre varaktigt sammanlever utan föreligger så snart samlag förekommit mellan dem. I viss mån förhåller sig kravet på äktenskapsålder i GB 2:1 på motsvarande sätt till brottet otukt med barn i BrB 6:3, fast åldersgränserna i de båda lagrummen inte sammanfaller. Annorlunda ligger det till med hindret bestående äkten-

[1] LB 1913 s. 129

skap i GB 2:10 och det korresponderande brottet tvegifte i BrB 7:1. Straffbestämmelsen riktar sig här inte mot att den som är gift upptar en faktisk samlevnad med annan än maken, vare sig samlevnaden med maken fortgår eller ej. En faktiskt polygam familjebildning är tillåten oavsett äktenskap. Äktenskapshindret och bestämmelsen om straff för tvegifte står i detta fall i ett ännu närmare samband med varandra än i förut angivna fall och kan sägas fullfölja samma syfte, nämligen att slå vakt om det monogama rättsliga äktenskapet.

Beträffande övriga äktenskapshinder gäller att de saknar en korresponderande straffbestämmelse i BrB. Visst undantag föreligger dock när det gäller hindret vid sinnessjukdom eller sinnesslöhet. Den som gifter sig med en sinnessjuk eller sinnesslö kan nämligen enligt BrB 7:2 dömas för olaga giftermål, om den sinnessjuke eller sinnesslöe till följd av sitt psykiska tillstånd saknade rättslig handlingsförmåga. För straffbarhet krävs dock att maken begått gärningen uppsåtligt med den innebörd som inom straffrätten ges åt uppsåtsbegreppet. Vidare gäller att den som otillbörligt utnyttjar den sinnessjukes eller sinnesslöes tillstånd till att öva sexuellt umgänge med honom kan dömas för frihetskränkande otukt enligt BrB 6:2.

Det skulle kunna ifrågasättas om inte hinder mot äktenskap bör uppställas bara i den mån samhället finner sig böra inskrida mot motsvarande faktiska förbindelse. Fråga skulle alltså vara om så starka samhälleliga intressen, att ett åsidosättande därav oavsett förbindelsens rättsliga karaktär framkallar en samhällets reaktion i form av straff. Man skulle kunna göra gällande att samhällets etiska värderingar i första hand bör komma till uttryck i lagstiftningen om de olika brotten. Betraktas förbindelsen där som inte önskvärd, bör motsvarande hinder mot äktenskap uppställas. Är det däremot fråga om en förbindelse, mot vilken samhället inte finner skäl att ingripa med straff, skulle heller inte hinder resas mot att få förbindelsen hänförlig under äktenskapsrättens regelsystem. En sådan begränsning innebär emellertid att samhället frånhänder sig ett medel att nyansera sin inställning till olika förbindelsers önskvärdhet från samhällelig synpunkt liksom också möjligheten att genom krav på tillstånd till äktenskapet från fall till fall pröva dess lämplighet såväl för den enskilde som för samhället. Med hänsyn härtill anser vi att utrymme finns för äktenskapshinder även i sådana fall då den sexuella förbindelsen inte är förbjuden.

5.4.2 Äktenskapsåldern

Syftet med lagens bestämmelser om äktenskapsålder är att förhindra äktenskap, där den ena eller båda kontrahenterna saknar tillräcklig mognad och erfarenhet för att ta på sig det ansvar och de förpliktelser som följer med ett äktenskap. Under förarbetena till gällande bestämmelser uttalades att detta syfte – i enlighet med den principiella utgångspunkten om likställighet mellan könen – bör tillgodoses i samma utsträckning och på samma sätt i fråga om män och kvinnor, samt att det saknas vetenskapligt stöd för tanken att olika regler för män och kvinnor skulle vara motiverade med hänsyn till skillnader mellan könen i fråga om fysisk eller psykisk mognad.[1]

Detta äktenskapshinder motsvaras inte av något i brottsbalken uppställt hinder mot samlevnad i vidare mån än att könsligt umgänge med barn under 15 år är kriminaliserat. Inget hindrar således från samhällets sida att den som på grund av sin ålder inte får gifta sig ändå bildar familj och – efter fyllda 15 år – har sexuellt umgänge. Kravet på viss äktenskapsålder synes ändå vara väl underbyggt. Särskilt med den långa utbildningstid som numera är regel för de unga måste det nämligen antas att den som är under 18 år i allmänhet inte nått den erfarenhet och mognad som skapar förutsättningar för självständiga ställningstaganden i samlevnaden och för att lösa de problem av personlig och ekonomisk art som uppkom-

[1] Prop. 1968:136 s. 73

mer i denna. Samlevnad med båda eller ena parten i ålder under 18 år måste därför såväl från allmän synpunkt som av hänsyn till den underårige själv i allmänhet anses mindre önskvärd. Skilsmässofrekvensen för äktenskap som ingåtts efter åldersdispens visar på att detta val ofta träffas utan tillräcklig eftertanke. Mot denna bakgrund föreslår vi att kravet på äktenskapsålder bibehålles med den dispensmöjlighet som f. n. gäller.

Dispensprövningen ägde tidigare rum hos Kungl. Maj:t men sker efter en 1948 vidtagen lagändring hos länsstyrelsen. Till grund för lagändringen låg ett förslag av decentraliseringsutredningen angående överflyttande från Kungl. Maj:t till underordnad myndighet av vissa ärenden. Förslaget, som till större delen berörde justitiedepartementets verksamhetsområde, förestavades främst av en önskan att avlasta Kungl. Maj:t handläggningen av vissa ärenden. När länsstyrelsen föreslogs bli prövningsmyndighet i ärenden angående åldersdispens skedde det utan någon närmare undersökning av frågan vilken myndighet som i och för sig var bäst lämpad att pröva denna typ av ärenden.[1] Enligt vad vi erfarit tillgår dispensprövningen så, att länsstyrelsen i allmänhet inhämtar yttrande från barnavårdsnämnden och att nämndens yttrande därvid regelmässigt blir avgörande för länsstyrelsens beslut i frågan.[2] Att så blivit fallet är naturligt med tanke på att barnavårdsnämnden har till uppgift att sörja för samhällets vård av barn och ungdom och att nämnden beträffande underåriga som inte fyllt 18 år i barnavårdslagen erhållit särskilda befogenheter när det gäller att tillgodose deras behov av vård och fostran. Det förefaller oss med hänsyn härtill mest ändamålsenligt och ägnat att bidra till en omsorgsfull prövning att den instans som synes ha det reella avgörandet i sin hand och som torde vara mest lämpad att bedöma frågan om underårigs äktenskap också får på eget ansvar avgöra frågan om tillstånd skall lämnas eller ej. Vi föreslår därför att barnavårdsnämnden skall vara dispensmyndighet.

5.4.3 Giftomannasamtycke

Den åldersgräns intill vilken för *underåriga* bristande samtycke av giftoman utgjort äktenskapshinder har hittills alltid sammanfallit med myndighetsåldern. Som lagberedningen antydde vid tillkomsten av de i huvudsak sedan 1915 gällande bestämmelserna torde samma skäl ligga bakom såväl kravet på att man skall ha uppnått viss ålder för att äga full rättslig handlingsförmåga som kravet på viss uppnådd ålder för att man helt på egen hand skall få besluta om inträde i äktenskap. När underårigheten, såsom var fallet vid tillkomsten av gällande bestämmelser, inskränkte den underåriges rätt att fritt handla även i fråga om mindre betydelsefulla ting, var det naturligt att den ledde till motsvarande inskränkning när det gällde bestämmandet i "livets kanske viktigaste fråga", som beredningen karaktäriserade inträdet i äktenskapet i det dåtida samhället.[3]

Det resonemang beredningen förde är i dagens samhälle inte lika bärkraftigt. Dels har under senare tid underåriga tillerkänts rätt att med bindande verkan sluta avtal i inte oväsentliga hänseenden. Myndighetsåldern är inte nu avgörande på samma sätt som förut. Dels har äktenskapet – låt vara att inträde i äktenskap fortfarande kan betecknas som en mycket viktig fråga – nu i allmänhet kommit att intaga en annan ställning än tidigare. Giftermålet framstår inte i och för sig som en sådan sammanlänkning av makarna för livet som tidigare var den självklara utgångspunkten för äktenskapet. Skilsmässan är socialt godtagen åtminstone i stadskulturen. De sammanhållande familjefunktionerna har där tunnats ut och de faktiska möjligheterna för makarna att bryta gemenskapen har i motsvarande mån vidgats. Äktenskapet utgjorde tidigare för båda parter ett djupgående och långsiktigt ekono-

[1] Prop. 1948:178 s. 12 ff.
[2] Jfr Kungl. Maj:ts cirkulärskrivelse den 7 juni 1956 (dnr 861 1/2/55) till länsstyrelserna ang. utredningsförfarandet i ärenden rörande åldersdispens för ingående av äktenskap och därvid fogad promemoria.
[3] LB 1913 s. 141

miskt engagemang i form av – för den förvärvsarbetande mannen – ett åtagande att försörja den hemmavarande hustrun och – för henne – ett inträde i en beroendeställning i förhållande till en man utanför släkten. Dessa ekonomiska konsekvenser av äktenskapet gjorde jämförelsen med myndighetsåldern berättigad. Skälen för en sådan jämförelse kvarstår inte längre i samma grad.

Gällande myndighetsålder, 20 år, fastställdes år 1969. I propositionen till riksdagen diskuterade chefen för justitiedepartementet huruvida en sänkning till 18 år kunde vidtagas.[1] Departementschefen uttalade sympatier för en sådan sänkning. Många har redan vid 18 år frigjort sig från det ekonomiska beroendet av föräldrarna och lever ett självständigt liv. De är bosatta utanför föräldrahemmet, har eget hushåll och försörjer sig själva genom eget arbete eller bedriver studier som finansieras genom statliga studiemedel. De unga som har förvärvsarbete har redan enligt gällande bestämmelser rätt att förfoga över sin arbetsinkomst.

Enligt departementschefens mening finns det emellertid också många 18-åringar, som inte alls har så självständig ställning i förhållande till sina föräldrar. Vidare måste beaktas att omyndigheten medför ett skydd för de unga mot förhastade åtgärder på det ekonomiska området. Departementschefen hänvisade också till önskvärdheten av nordisk enhetlighet och till att man vid nordiska överläggningar lyckats nå enighet om en sänkning av myndighetsåldern till 20 år.

Även om en ytterligare sänkning av myndighetsåldern inte kom till stånd kunde de synpunkter som talade för en längre gående sänkning enligt departementschefens åsikt tillgodoses genom att man vidgade behörigheten för dem som ännu inte uppnått myndig ålder. De tidigare vidtagna utvidgningarna av underårigs behörighet och de 1969 genomförda har i korthet skapat följande läge.[2] Underårig som fyllt 18 år kan själv ta anställning och disponera över sin arbetsinkomst (FB 6:4, 9:3). Han har goda möjligheter att själv fritt välja mellan förvärvsarbete och studier då han själv får upptaga statliga lån för utbildning och bosättning. (FB 9:3 a). Han har vidare rätt att hyra sig egen bostad utan föräldrarnas medverkan (FB 9:2). Alla underåriga som har eget hushåll – gifta såväl som ogifta – får företa sådana rättshandlingar som krävs för den dagliga hushållningen (FB 2:2 a). Förmyndarens befogenheter är inskränkta till att gälla i huvudsak ingående av kreditavtal – med vissa undantag – samt förfogande över egendom som inte utgörs av arbetsinkomst eller av statliga medel som tillhandahållits för bosättning eller för högre studier. Dessutom har förmyndaren möjlighet att ingripa om den underårige missbrukar sin handlingsfrihet.

I dagens samhälle har alltså de som fyllt 18 år rättslig handlingsförmåga i avsevärt högre grad än tidigare. Utvidgningen av deras behörighet har samtidigt gett dem goda möjligheter att oberoende av föräldrarnas samtycke bilda familj utan att gifta sig. I den mån så sker kan kravet på föräldrarnas samtycke endast hindra dem från att få samlevnaden hänförlig under äktenskapsrättens regelsystem. Eftersom dettas syfte är att lösa praktiska problem som uppkommer vid en samlevnad blir effekten av att utestänga de samlevande från regelsystemet att andra och kanske mindre ändamålsenliga lösningar än de i äktenskapsrätten anvisade måste tillgripas. Dessutom kan kravet på föräldrarnas samtycke sägas innebära att de i viss mån tvingas ta ansvar i en fråga som på grund av sin personliga natur i största möjliga utsträckning bör vara den unges ensak. Konsekvensen synes bjuda att den som fyllt 18 år och som – med den behörighet föräldrabalken givit honom – oberoende av föräldrarnas vilja kan lämna föräldrahemmet också skall få ingå äktenskap oberoende av föräldrarnas inställning. Kravet på föräldrarnas samtycke synes oss således allmänt sett inte vara motiverat för ungdomar som är 18 och 19 år.

Som redan nämnts finns det emellertid också underåriga som inte har en så själv-

[1] Prop. 1969:25 s. 68 f.
[2] Prop. 1969:25 s. 74

ständig ställning som nyss beskrivits i förhållande till sina föräldrar utan är så beroende av dem – ekonomiskt eller känslomässigt – att de inte ser sig i stånd att bilda egen familj, i varje fall inte utan föräldrarnas stöd. Det skulle möjligen kunna göras gällande att kravet på föräldrasamtycke skulle ha betydelse med tanke på dem. Detta faktiska beroende av föräldrarna, vilket kan ge dessa den reella bestämmanderätten, måste emellertid antas göra sig gällande redan i fråga om de ungas möjligheter att bilda familj utan att gifta sig, liksom beroendet i en del fall kan tänkas bestå ännu en tid efter det myndighetsåldern uppnåtts. Det förefaller därför inte vara vare sig behövligt eller lämpligt att för dessa underårigas skull bibehålla det formella äktenskapshinder, som består i krav på föräldrarnas samtycke till äktenskapet.

Man bör å andra sidan inte heller bortse från sådana fall då en osjälvständig 18- eller 19-åring råkar under inflytande av någon som påverkar honom eller henne att gifta sig och att kravet på föräldrarnas samtycke i sådana fall kan förhindra olämpliga äktenskap. Mot bakgrunden av att detta krav dock inte kan förhindra en familjebildning synes dock denna typ av fall knappast motivera ett generellt krav på föräldrasamtycke.

Den vidgade rättshandlingsförmågan som enligt vad ovan sagts tillkommer underårig gäller endast delvis dem som är under 18 år. Fråga uppkommer därför om kravet på giftomannasamtycke bör bibehållas för dessa underåriga. Emellertid gäller även för dem att ett hinder för äktenskap inte utgör hinder för faktisk familjebildning och även andra av de skäl av allmän karaktär som ovan anförts mot kravet på giftomannasamtycke gäller också denna grupp. Med hänsyn härtill och då särskilt tillstånd enligt vårt förslag alltjämt skall fordras för dem som ännu inte nått äktenskapsåldern, 18 år, anser vi att kravet på samtycke av föräldrarna kan slopas generellt. Vi förutsätter därvid att såsom hittills föräldrarna kommer att höras när den som är under 18 år söker tillstånd att gifta sig och att stor vikt fästs vid deras inställning. Erforderliga bestämmelser vilka som bör höras i dispensärendet kan meddelas av Kungl. Maj:t.

Kravet på giftomannasamtycke avser enligt gällande rätt också *omyndigförklarade*, vilka inte får ingå äktenskap utan förmyndarens samtycke. För dem som är omyndigförklarade på grund av sinnessjukdom eller sinnesslöhet gäller dessutom enligt GB 2:5 att äktenskap inte får ingås utan socialstyrelsens tillåtelse. Sistnämnda hinder kommer vi att behandla närmare i nästa avsnitt.

Även när det gäller omyndigförklarade kan kravet på förmyndarens samtycke för ingående av äktenskap motiveras med en hänvisning till den bristande rättshandlingsförmåga, vilken kräver förmyndarens medverkan för ingående av avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område. Den omyndigförklarade kan visserligen – liksom den underårige – i princip själv ta anställning och disponera över sin arbetsinkomst (FB 10:4–5). Däremot har den omyndigförklarade inte tillerkänts samma utvidgning av behörigheten som den underårige erhållit genom 1969 års lagändringar, avseende rätt att förhyra bostad m. m. Den omyndigförklarade har därför inte samma rättsliga möjligheter att bilda familj utan att gifta sig, och den begränsade rättshandlingsförmågan utgör fortfarande ett skäl som talar för att bibehålla äktenskapshindret. I fråga om omyndigförklarade har vidare – i motsats till vad som normalt är fallet beträffande underåriga – i varje enskilt fall kunnat slås fast att de är ur stånd att vårda sig eller sin egendom.

Om vi under det fortsatta utredningsarbetet rörande det ekonomiska regelsystemet skulle finna en lösning som innebär att de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskapet väsentligt tunnas ut, kan det finnas skäl överväga om inte kravet på giftomannasamtycke bör avskaffas också när det gäller omyndigförklarade. Eftersom det förslag vi nu lägger fram förutsätter att det ekonomiska regelsystemet tills vidare består i huvudsak oförändrat, anser vi emellertid att det för närvarande inte finns tillräckligt starka skäl att taga bort kravet på giftoman-

nasamtycke för omyndigförklarade. Detta krav finns därför med bland äktenskapshindren i vårt förslag.

En konsekvens av att kravet på giftomannasamtycke tas bort för underåriga men behålls för omyndigförklarade blir – så länge myndighetsåldern är högre än äktenskapsåldern – att 18- och 19-åringar kan ingå äktenskap utan samtycke av förmyndaren trots att deras psykiska tillstånd kan vara sådant att skäl för omyndigförklaring i och för sig föreligger. En omyndigförklaring enligt FB 10:1 avser nämligen den som fyllt 20 år; dessförinnan är han ju omyndig på grund av föreskrifterna i FB 9 kap. om underårigs omyndighet. Enligt FB 10:2 kan emellertid rätten förklara att underårig skall förbli omyndig också efter uppnådd myndighetsålder, om det beträffande den underårige föreligger sådant fall som kan föranleda omyndigförklaring enligt 10:1. Har sådan förklaring meddelats bör givetvis kravet på förmyndarens samtycke gälla också om den underårige vill gifta sig före 20-årsåldern. Detta bör komma till klart uttryck i lagtexten. Vi föreslår därför att äktenskapshindret anges gälla inte bara den som är förklarad omyndig utan även den beträffande vilken rätten förklarat att han skall förbli omyndig också efter uppnådd myndighetsålder.

Den i FB 10:2 angivna möjligheten att förklara den underårige omyndig efter uppnådd myndighetsålder kan som en följd av ändringen beträffande förevarande äktenskapshinder tänkas komma till något vidare användning än för närvarande. Om skäl för omyndigförklaring finns och förmyndaren anser det angeläget förhindra att den underårige ingår äktenskap utan hans samtycke, kan förmyndaren söka rättens förklaring enligt FB 10:2. Genom att lagrummet kräver att grund för omyndigförklaring skall föreligga måste risken för missbruk av denna förmyndarens möjlighet anses utesluten. I sista hand kan omyndigförklarad vända sig till rätten och där söka tillstånd till äktenskapet vid förmyndarens vägran att ge sitt samtycke.

5.4.4 Mentala sjukdoms- och abnormtillstånd

Nu gällande bestämmelser om s. k. medicinska äktenskapshinder, dvs. hinder där diskvalifikationsgrunden är medicinsk, tillkom i huvudsak genom 1915 års lagstiftning. Redan tidigare gällde emellertid för överenskommelse om äktenskap, liksom för avtal inom andra rättsområden än familjerättens, det allmänna, ej lagfästa kravet på rättslig handlingsförmåga hos kontrahenterna. Denna oskrivna grundsats gäller fortfarande och utgör på sitt sätt ett slags äktenskapshinder: den som inte har den erforderliga rättsliga handlingsförmågan kan inte ingå äktenskap.

I den mån någon på grund av sinnessjukdom eller sinnesslöhet inte besitter rättslig handlingsförmåga, är han alltså redan därigenom utesluten från möjligheten att ingå äktenskap. Anledningen till att man i 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning tog upp en särskild förbudsregel rörande sinnessjuka och sinnesslöa var att inte alla sådana kunde anses sakna rättslig handlingsförmåga. Av "rashygieniska" skäl och även av hänsyn till deras olämplighet såsom makar och föräldrar bedömdes det därför vara nödvändigt att införa ett generellt förbud för sinnessjuka och sinnesslöa att ingå äktenskap. Man synes emellertid inte ha tillmätt förbudet någon avgörande materiell betydelse vid sidan av det allmänna kravet på rättslig handlingsförmåga, eftersom man betecknade de fall då den sinnessjuke eller sinnesslöe inte måste anses sakna rättslig handlingsförmåga såsom "undantagsfall".[1] Från formell synpunkt torde emellertid till den valda lösningen ha bidragit också den omständigheten, att det föreslagna förbudet ställde sig enklare att tillämpa vid hindersprövningen än ett allmänt krav på rättslig handlingsförmåga. Frihet från sinnessjukdom och sinnesslöhet såsom förutsättning för giftermål borde lättare kunna visas redan när lysning begärdes än förekomsten vid vigseln av rättslig handlingsförmåga.[2]

[1] LB 1913 s. 163
[2] LB 1913 s. 171

I sina motiv för att uppställa medicinska äktenskapshinder upptog lagberedningen i första hand den arvshygieniska synpunkten. Bakom denna ligger i allmänhet tanken att man genom åtgärder som syftar till att inskränka fortplantningen av individer behäftade med ärftliga sjukdomar eller abnormiteter skulle kunna efterhand i mer eller mindre hög grad utrota dessa arvsanlag i befolkningen. Denna tanke har emellertid numera i allmänhet övergivits. Såsom kommittén angående medicinska äktenskapshinder uttalade[3] har de humangenetiska forskningsresultaten klart visat, att man inte genom praktiskt genomförbara fortplantningshindrande åtgärder, som riktar sig bara mot manifest sjuka eller abnorma, kan i nämnvärd grad nedbringa frekvensen av nedärvda sjukdomar och abnormiteter hos befolkningen i dess helhet. Att rikta sådana åtgärder också mot alla bärare av latenta sjukdoms- och abnormanlag kunde inte gärna komma ifråga. Detta skulle för övrigt enligt kommitténs mening vara praktiskt omöjligt dels emedan sådana anlagsbärare är alltför talrika, dels på grund av att anlagens förekomst i allmänhet inte går att fastställa.

Vi vill även för vår del avvisa syftet att utrota eller minska förekomsten av vissa ärftliga sjukdomar som motiv för ett äktenskapsförbud. Att sjukdomsfrekvensen hos befolkningen i dess helhet inte kan minskas genom att sjuka hindras från att gifta sig och få barn utesluter emellertid inte att det i vissa fall kan föreligga en konkret risk för att ett sjukligt anlag skall övergå till avkomman och i senare generationer ge upphov till samma sjukdoms- eller abnormtillstånd. Det är denna i det enskilda fallet föreliggande konkreta risk som numera – sedan man övergivit tanken att nedbringa sjukdomsfrekvensen hos befolkningen i dess helhet – utgör det genetiska motivet för äktenskapshindret. Såvitt gäller sinnessjukdom har förbudet att ingå äktenskap dock riktat sig bara mot manifest sjuka.

De övriga skäl som brukar framhållas för äktenskapshindret vid sinnessjukdom och sinnesslöhet ligger på ett allmänt socialt plan. Den sjuke eller abnorme antas vara olämplig såsom äktenskapspartner och familjebildare. Dels antas sjukdomen eller abnormiteten medföra sådan nedsättning i förmågan att anpassa sig i samlivet med andra maken, att omtanken om denne talar mot ett äktenskap. Dels antas sjukdomen eller abnormiteten menligt inverka på förmågan att vårda barn eller på möjligheten att skapa en tillfredsställande miljö för barnens uppfostran och sunda utveckling.

Det finns enligt vår mening skäl att överväga om dessa motiv av genetisk och allmänt social karaktär numera utgör en tillfredsställande grund för en föreskrift om äktenskapshinder vid sinnessjukdom eller sinnesslöhet. Den medicinska forskningen på detta område har, särskilt under den senaste tiden, gjort stora framsteg och bidragit till att skapa en annan syn på den sjukes eller abnormes situation än tidigare. Utvecklingen i fråga om äktenskapet och familjebildningen i samhället har vidare ändrat de förutsättningar under vilka hindret ursprungligen kom till. Framför allt måste härvid beaktas att familjebildning utan äktenskap godtas socialt. Den faktiska effekten av äktenskapshinder på familjebildningen och reproduktionen blir därmed marginell.

Familjelagssakkunnigas expert på medicinska frågor, professor Hans Olof Åkesson, har avgivit ett utlåtande, vilket som bilaga fogats till detta betänkande (bil. 6). I utlåtandet tar Åkesson upp de genetiska aspekterna på äktenskapshindret men ger också psykiatriska synpunkter på hindrets betydelse för den sinnessjuke eller sinnesslöe.

Vad först angår sinnessjukdomarna framgår det av Åkessons utlåtande att en viss ärftlighetsrisk föreligger beträffande flera sjukdomar. Av de två största grupperna sinnessjukdomar – den mano-depressiva sjukdomen och schizofrenin, varav 100 000 resp. 60 000 av befolkningen beräknas gravt lida – kan emellertid den mano-depressiva numera i de allra flesta fall botas inom några veckors tid. Ärftlighetsrisken vid schizofreni

[3] SOU 1960:21 s. 31 f.

är osäker, då sjukdomen kan vara betingad av flera orsaker. Det finns också andra sjukdomsgrupper, av vilka en del har en relativt hög ärftlighetsrisk. För samtliga gäller emellertid att de verkligt grava fallen redan på grund av de faktiska förhållandena inte kommer ifråga som äktenskapskandidater. Deras mentala ohälsa är alltför uttalad. Vidare visar det sig att familjebildning och giftermål mycket ofta skett redan före insjuknandet. Frågan om äktenskapshinder saknar då i allmänhet aktualitet. Många insjuknar dessutom först sedan de passerat den fruktsamma perioden av sitt liv. I sådana fall reduceras äktenskapetshindrets betydelse ytterligare.

Vad härefter beträffar sinnesslöheten uppgår det totala antalet som kan betecknas såsom efterblivna till omkring 200 000. Av dessa är en fjärdedel eller omkring 50 000 så gravt efterblivna att de praktiskt sett inte kommer ifråga såsom äktenskapskandidater. Av de övriga, mer lindrigt efterblivna, kan man räkna med att flertalet vuxna är sysselsatta i arbetslivet och är socialt inlemmade i samhället på ett i huvudsak normalt sätt. För denna stora grupp gäller att det hinder för äktenskap som deras efterblivenhet kan utgöra inte alltid är känt. Det är ofta slumpen som avgör om hindret kommer fram vid hindersprövningen och därmed blir verksamt. Flera av dem gifter sig. Äktenskapsfrekvensen är därvid klart högre för kvinnor än för män och kvinnorna gifter sig i större utsträckning än männen utom den egna gruppen. De som däremot drabbas av äktenskapshindret upplever detta som diskriminerande. Det synes obestridligt att det ofta skulle vara av värde för den efterblivne att få gifta sig. Äktenskapet kan av honom uppfattas som något positivt, som kan stärka hans självkänsla och därmed förbättra hans förutsättningar att finna sig till rätta i samhället.

Äktenskapsförbudet för sinnessjuka och sinnesslöa drabbar bara en viss grupp sjuka eller avvikande. För svårt kroppsligt sjuka uppställs intet äktenskapshinder. Dessa kan bära på ett i lika hög eller högre grad ärftligt sjukdomsanlag och deras lämplighet såsom familjebildare kan inte sällan i lika hög grad ifrågasättas. Det gällande äktenskapshindret motverkar därför strävandena att söka vinna större förståelse för de mentalt sjukas eller avvikandes ställning och problem och att i den allmänna inställningen få en större jämställdhet mellan mental och kroppslig sjukdom eller avvikelse.

Man brukar såsom betydelsefullt för frågan om äktenskapshinder vid viss sjukdom eller abnormitet framhålla de praktiska möjligheterna att effektivt upprätthålla hindret. Inte minst i fråga om effektiviteten lämnar de nuvarande reglerna mycket övrigt att önska. Detta har blivit särskilt påtagligt efter de under senare tid verkställda ändringarna i fråga om anteckning om sjukdom eller lyte i folkbokföringen, ändringar vilka av andra skäl ansetts angelägna.

Hindret för sinnessjuka är redan såtillvida ineffektivt som familjebildning och giftermål ofta skett före insjuknandet. För de sinnesslöa gäller att hindret i många fall är okänt, såväl för dem själva som för omgivningen. Det finns anledning antaga att många som egentligen på grund av förbudet inte ägt ingå äktenskap ändock är gifta. Bara i den mån hindret kommer till pastorsämbetets kännedom vid hindersprövningen kan det bli effektivt. Härvidlag gäller emellertid numera att anteckning om sinnessjukdom eller sinnesslöhet inte längre görs i kyrkoböckerna. Prövningsmyndigheten torde vara hänvisad till vad den på annat sätt utifrån erfarit eller genom egna iakttagelser kunnat utröna om trolovades mentala status. Att hindrets upprätthållande vid en sådan tillämpning lätt blir slumpartat eller godtyckligt är tydligt.

Tillämpningen av hindersbestämmelserna kan till en del belysas genom en blick på medicinalstyrelsens, numera socialstyrelsens praxis i tillståndsärenden. Om anledning finns att antaga att trolovad är sinnessjuk eller sinnesslö skall han enligt GB 3:2 4 mom. med läkarintyg styrka att sinnessjukdom eller sinnesslöhet inte kan påvisas hos honom eller också visa tillstånd av socialstyrelsen att utan hinder av sinnessjukdomen

eller sinnesslöheten ingå äktenskapet. I de fall där det är klart att äktenskapshindret gäller, har vederbörande givetvis att söka socialstyrelsens tillstånd. Har däremot läkarintyg om frihet från sinnesjukdom eller sinnesslöhet utfärdats, skall intyget underställas socialstyrelsens prövning.[1] Styrelsen fastställer om hinder föreligger eller ej. Om styrelsen förklarar att hinder inte föreligger, kan den som intyget avser obehindrat få gifta sig. Om styrelsen förklarar att hinder finns, återstår möjligheten att söka dispens i vanlig ordning.

Under perioden 1960–69 prövade medicinalstyrelsen, resp. socialstyrelsen, 839 läkarintyg angående frihet från sinnessjukdom och 474 intyg att sinnesslöhet inte kunde påvisas. Av dessa blev endast 2 intyg angående frihet från sinnessjukdom inte godkända. Under samma tid beviljades 47 dispenser för sinnessjuka och 117 dispenser för sinnesslöa. Några avslag på dispensansökningar förekom inte.

En märkbar nedgång i antalet prövningsärenden inträdde sedan man den 1 juli 1967 slutade verkställa anteckning i kyrkoböckerna om sinnessjukdom och sinnesslöhet och efter det redan gjorda anteckningar avförts i början av 1968. Under det att 1960–67 antalet årligen prövade läkarintyg i medeltal uppgick till 102 beträffande frihet från sinnessjukdom och till 56 angående ej påvisbar sinnesslöhet, utgjorde de 1968 22 resp. 16 och 1969 2 resp. 8. Antalet dispensansökningar uppgick 1960–67 årligen i medeltal till 6 för sinnessjuka och 14 för sinnesslöa. 1968 var antalet 1 resp. 6 och 1969 förekom inga dispensärenden.

Det är naturligtvis omöjligt att säga i vilken omfattning vetskap om att äktenskapshinder föreligger avhåller vederbörande från att söka dispens. Nedgången under senare år av antalet prövningsärenden ger emellertid stöd åt vår uppfattning att hindret inte är effektivt. Redovisningen av dispensgivningen visar dessutom att man – i den mån äktenskapshinder konstateras föreligga – är mycket liberal med att ge tillstånd att utan hinder av sinnessjukdom eller sinnesslöhet ingå äktenskap.

Det förhållandet att man i de fall då förekomsten av äktenskapshinder ifrågasatts så ofta antingen finner hinder inte föreligga eller beviljar dispens ger anledning att ställa frågan om hindret – även bortsett från effektivitetssynpunkten – har någon reell funktion att fylla. De verkligt gravt sjuka och abnorma kommer ju redan på grund av sin faktiska situation inte ifråga såsom äktenskapskandidater. Men i de fall då den sinnessjuke eller sinnesslöe inte är mer sjuk eller abnorm än att han kan uppta en samlevnad med en annan människa och är beredd att ingå äktenskap synes – utöver det allmänna kravet på rättslig handlingsförmåga – inga särskilda hinder böra resas mot äktenskapet. De allmänt sociala skälen mot ett äktenskap är för denna grupps vidkommande inte större än för många andra grupper i samhället.

Såsom framgår av Åkessons utlåtande är det för många, som omfattas av hindersbestämmelserna och för vilka familjebildning blivit aktuell, av positivt värde från psykiatrisk synpunkt att de får ingå äktenskap. Värdet förhöjs om de ifråga om rätten att gifta sig inte underkastas någon som helst särbehandling. Vi anser att de sinnessjuka eller sinnesslöa inte bör berövas detta värde, så mycket mindre som äktenskapshindret inte hindrar dem från en faktisk familjebildning utan då bara utestänger de samlevande från äktenskapsrättens regelsystem. Några från allmän synpunkt vägande skäl för att då upprätthålla hindret kan vi inte finna.

Vi vill i detta sammanhang framhålla, att äktenskapshindrets betydelse måste bedömas också mot bakgrunden av reglerna för äktenskapets upplösning. De reformer som föreslås i detta hänseende är av den karaktären att ingående av äktenskap blir ett för den enskilde mindre avgörande steg. Sålunda är vårt förslag till regler om äktenskaps upplösning utformat på ett sätt som gör det för vardera maken enklare än enligt gällande rätt

[1] KK den 9 maj 1969 (nr 120) om läkarintyg för äktenskaps ingående eller upplösning

att få äktenskapet upplöst. Den särskilda grund för upplösning som sinnessjukdom och sinnesslöhet utgjort föreslås upphävd. Den make som inte vill fortsätta äktenskapet skall i princip ha rätt att få det upplöst. Om den sinnessjukes eller sinnesslöes familjebildning slår mindre väl ut, kan äktenskapet alltså upplösas enligt de föreslagna allmänna reglerna.

Vi föreslår därför att sinnessjukdom och sinnesslöhet upphör att vara äktenskapshinder. Därigenom kommer den hittillsvarande särbehandlingen i GB av de mentalt sjuka och avvikande att upphöra. För dem kommer, liksom för alla, att gälla endast kravet på rättslig handlingsförmåga.

5.4.5 Släktskap

Vid utformningen av gällande släktskapshinder togs vid sidan av etiska motiv stor hänsyn till de genetiska synpunkterna. Underlag för bedömningen nu av hindret från sistnämnda synpunkt tillhandahålls i Åkessons utlåtande, där också släktskapshindret tas upp till behandling.

En individ mottar anlag från båda sina föräldrar. Dessa anlag kan allt efter sin art och intensitet tänkas förstärka, modifiera eller upphäva varandra. Vid nära släktskap mellan föräldrarna kan anlag till sjukdom eller defekt som båda är bärare av alltså tänkas förstärkta hos barnen. Denna risk för nedärvning ökar ju närmare släktskapen är mellan föräldrarna. Man kan alltefter närheten i släktskap från genetisk synpunkt i grova drag bedöma den generella risken för att barn till två nära besläktade individer skall drabbas av sjukdomar eller defekter. Man kan vidare genom att undersöka förefintligheten av sjukdomar och defekttillstånd hos två individer och deras närmaste släktingar till en viss grad uttala sig om den i det konkreta fallet föreliggande risken för att sjukdom eller defekt skall uppträda hos barnen. Någon möjlighet att upptäcka dolda anlag har man emellertid inte på vetenskapens nuvarande ståndpunkt.

Av Åkessons utlåtande framgår att den generella risken för grav och vid födelsen synlig missbildning hos barn är någon procent. För barn vars föräldrar är kusiner är risken obetydligt högre. Risken betecknas av Åkesson totalt sett som liten. Kusinäktenskapen kan f. n. uppskattas på landsbygden till en procent och i städerna till en halv procent av alla bestående äktenskap. När det gäller risken för barn vars föräldrar är syskon saknas av naturliga skäl tillförlitligt undersökningsmaterial. Åkesson anser dock med utgångspunkt i proportionen gemensamma gener att den generella risken när fråga är om helsyskon fyrdubblas i förhållande till när fråga är om kusiner. Genetiskt sett på en punkt mellan å ena sidan kusiner och å andra sidan helsyskon i en förbindelse står förbindelsen mellan ett syskon och det andras barn. På samma punkt står vidare en förbindelse mellan två individer som har bara den ena av föräldrarna gemensam, alltså halvsyskon. Enligt Åkessons mening bör man därför från genetisk synpunkt kunna godtaga äktenskap mellan halvsyskon i samma utsträckning som man godtar äktenskap mellan ett syskon och det andras avkomling. Detta innebär att sådana äktenskap skulle kräva särskilt tillstånd; det formella äktenskapshindret skulle alltså behållas men undantag därifrån kunna medges genom dispens.

Vi finner att hindret mot äktenskap mellan dem som är i rätt upp- och nedstigande släktskap bör bibehållas. Likaså bör hinder mot äktenskap mellan helsyskon fortfarande uppställas. För dessa hinder talar genetiska skäl av sådan styrka att hindren alltjämt bör vara indispensabla. Hindren står härvidlag i god överensstämmelse med innehållet i BrB 6:5 som straffbelägger samlag med eget barn eller dess avkomling respektive samlag med syskon.

När fråga är om ett syskon och det andras avkomling anser vi att möjligheten till äktenskap bör finnas kvar. Frågan är närmast om – såsom för närvarande – för äktenskap bör resas krav på särskilt tillstånd eller om det dispensabla förbudet helt bör utmönstras ur

lagstiftningen. I Danmark och Norge är äktenskap tillåtet utan krav på dispens och denna ordning har veterligen inte medfört några olägenheter. I Finland däremot upprätthålls äktenskapshinder och detta är indispensabelt. Närmast av hänsyn till Finland ansåg sig familjerättskommittén inte böra föreslå någon ändring i gällande bestämmelser. Med hänsyn till de livliga förbindelserna mellan Sverige och Finland kunde det annars inte uteslutas, att finska medborgare skulle söka kringgå det absoluta finska hindret mot äktenskap i förevarande släktskapsled genom att efter endera partens bosättning i Sverige söka lysning där med tillämpning av svensk rätt.[1]

Familjerättskommittén uppgav att under åren 1950–63 i Sverige förekom sammanlagt 30 dispensansökningar, vilka samtliga bifölls. Medicinalstyrelsen hade i samtliga fall bedömt de arvsbiologiska riskerna som så små att de inte borde lägga hinder i vägen för äktenskap. Under åren 1964–1971 har, enligt vad vi inhämtat, förekommit sammanlagt 15 dispensansökningar, vilka samtliga bifallits.

Några avgörande genetiska eller etiska skäl anser vi inte tala för att bibehålla gällande dispensabla hinder mot äktenskap mellan ett syskon och det andras avkomling. Vi föreslår därför att hindret helt utgår. I den mån hänsyn bör tagas till rättsläget i Finland, synes så böra ske inom den internationella äktenskapsrättens ram och inte inom vår interna familjerätt. Först genom en internordisk reglering skulle problemet vinna sin lösning också i förhållande till Danmark och Norge, där finska medborgare som önskar kringgå hindret f. n. kan bosätta sig.

I gällande bestämmelser görs ingen skillnad mellan hel- och halvsläkt. Äktenskapshindret för syskon gäller alltså vare sig de är hel- eller halvsyskon, liksom det gäller oberoende av om någon av dem skulle vara född utom äktenskap. Av Åkessons utlåtande framgår emellertid att från genetisk synpunkt en förbindelse mellan halvsyskon bör i lika hög grad kunna tolereras som en förbindelse mellan ett syskon och det andras avkomling. Något genetiskt hinder mot äktenskap mellan halvsyskon skulle därför inte behöva möta.

De etiska motiv som anförs mot förbindelser mellan närstående släktingar synes grunda sig på en mer eller mindre uttalad motvilja hos människan mot sexuella förbindelser med den som hon vuxit upp tillsammans med. Allmänt sett kan det också sägas att sexuella förbindelser inom en familj – bortsett från förhållandet mellan den vuxna mannen och kvinnan – kan komplicera familjerelationerna genom rivalitet och skuldkänslor. Ett skäl mot att tillåta äktenskap mellan halvsyskon är att redan en sådan möjlighet i och för sig skulle kunna vara ägnad att leda till ett ökat antal förbindelser mellan halvsyskon i en syskonkrets och att detta skulle vara särskilt betänkligt i den mån så blev fallet i de yngre åldrarna. Med den ökade skilsmässofrekvensen i samhället följer en ökning av antalet halvsyskon, varför frågan inte skulle komma att sakna praktisk betydelse.

Det finns emellertid fall där halvsyskon har vuxit upp på skilda håll och där den ursprungliga familjegemenskapen saknas. Under sådana förhållanden bör de etiska betänkligheterna inte vara lika starka emot att tillåta äktenskap. Det kan vidare förekomma att halvsyskon, som under uppväxttiden kanske inte ens haft kännedom om varandras existens och som träffas först vid mogen ålder, känner böjelse för varandra och upptar en samlevnad utan äktenskap. I sådana fall synes det finnas ett direkt behov av att öppna möjligheten till äktenskap.

Vi finner därför övervägande skäl tala för att ge halvsyskon möjlighet att ingå äktenskap. Denna möjlighet bör emellertid förbehållas de fall, där särskilda skäl föreligger. Äktenskap mellan halvsyskon bör därför vara beroende på dispens. Härigenom markeras att den samhälleliga attityden innebär att samliv mellan halvsyskon normalt inte tillhör det godtagna sociala mönstret. Dispensprövningen bör ske hos Kungl. Maj:t, efter-

[1] SOU 1964:35 s. 71

som prövningen innefattar en avvägning mellan de enskilda parternas intresse och betydelsefulla allmänna intressen.

Godtas vårt förslag att efter dispens tillåta äktenskap mellan halvsyskon måste straffbestämmelsen i BrB 6:5 andra stycket arbetas om så att samlag med halvsyskon undantas från straffbarhet. Någon anledning att göra straffbarheten beroende av om äktenskap ingåtts eller om tillstånd till äktenskap givits eller ej synes inte föreligga.[1]

Blir sexuellt umgänge mellan halvsyskon straffritt uppstår den situationen att äktenskapshinder – låt vara dispensabelt – uppställs men motsvarande förbindelse i en samlevnad utan äktenskap inte föranleder något samhällets ingripande. En sådan ordning bör, som vi inledningsvis påpekat, i görligaste mån undvikas. Så speciella förhållanden föreligger emellertid i förevarande fall att denna inkonsekvens får tagas. Starka men olikartade skäl talar för å ena sidan att ställa upp krav på dispens på äktenskap och å andra sidan att upphäva straffbarheten för den sexuella förbindelsen som sådan.

Släktskap uppkommen genom adoption utgör inte längre äktenskapshinder. Tidigare var detta ett indispensabelt hinder, som emellertid kunde kringgås genom att adoptant och adoptivbarn, när det blivit myndigt, träffade en överenskommelse på grund av vilken adoptionen kunde hävas. Hindret mot äktenskap förelåg då inte längre. Nu gäller i stället att rättsverkningarna av adoptionen upphör, om adoptant och adoptivbarn gifter sig med varandra.

Någon anledning att skärpa den hittills gällande ordningen så, att äktenskap mellan adoptant och adoptivbarn inte skulle få ingås, finns enligt vår mening inte. Den rådande ordningen synes ändamålsenlig. Vi finner därför inte skäl att föreslå någon ändring däri. Vi vill i detta sammanhang framhålla att släktskapshindret tar sikte bara på biologisk släktskap. Något hinder mot äktenskap mellan adoptivbarn och ett adoptantens biologiska barn föreligger alltså inte, fastän de socialetiska skäl, som motiverar dispensabelt äktenskapshinder för halvsyskon kan ha samma styrka i detta fall.

5.4.6 Svågerskap

För svågerskapshindret talar inga genetiska skäl. Hindret har motiverats av etiska hänsyn. Sexuella handlingar mellan besvågrade bestraffas emellertid ej i gällande rätt. Under åren 1950–1971 har prövats 26 ansökningar om dispens, varav 25 bifallits. I avslagsfallet söktes ånyo och erhölls dispens några år senare.

Av praxis i dispensärenden kan slutas att i de förhållandevis fåtaliga fall där dispens har sökts några etiska skäl som motiverat ett avslag inte ansetts föreligga. Vi kan för vår del inte heller finna att de etiska hänsyn som numera kan anföras till stöd för äktenskapshindret är av den styrkan att hindret över huvud taget förtjänar att bibehållas. Det är också svårt att se att hänsyn till barn i det tidigare äktenskapet skulle kräva hindrets bestånd. Eftersom en faktisk familjebildning inte möter något som helst hinder bör äktenskapsrättens regelsystem också kunna bli tillämpligt på förbindelsen. Vi föreslår därför att svågerskapshindret helt utmönstras ur lagstiftningen.

5.4.7 Bestående äktenskap

I den kulturkrets som vi tillhör är det den monogama familjen som normalt fyller alla familjefunktioner och som hittills utgjort utgångspunkten för det rättsliga regelsystem som betecknas äktenskap. Även om inget hinder föreligger att genom faktisk samlevnad bilda polygama familjer och även om direktiven talar om samhällelig neutralitet

[1] Jfr 18 kap. 4 § i 1864 års strafflag som straffbelade otukt mellan ett syskon och det andras avkomling. Bestämmelsen upphävdes först 1937 trots att möjligheten till äktenskap efter dispens mellan berörda släktingar öppnades 1915. Under begreppet "otukt" i 1864 års strafflag föll emellertid inte sexuella handlingar mellan äkta makar.

till olika samlevnadsformer är det uppenbart att utgångspunkten för de nya reglerna för äktenskapet måste vara den monogama familjen. En förändring härvidlag skulle innebära en fullständig förändring också av begreppet äktenskap. Det äktenskapliga regelsystemet bör därför vara tillämpligt på förhållandet mellan endast en man och en kvinna.

6 Hindersprövning och ingående av äktenskap

6.1 *Historik*

6.1.1 Hindersprövning

Hindersprövningen har sedan gammalt samband med lysningen. Lysningen har i sin tur utvecklat sig ur det i de äldsta kristna församlingarna uppkomna bruket att kontrahenterna bad prästen välsigna det tilltänkta äktenskapet. Detta förutsatte en undersökning beträffande eventuella hinder mot äktenskapet, eftersom prästen naturligen inte ville välsigna ett äktenskap som stred mot kyrkans lära. Hindersprövningen gällde främst de på grund av släktskap och svågerlag förbjudna leden.

Lysning påbjöds i Sverige första gången genom ett påvligt brev av år 1216 i vilket det föreskrevs att lysning skulle vara villkor för kyrklig vigsel. På grund av lysningen kunde vem som helst inom viss tid anmäla jäv mot äktenskapet. Bestämmelser om lysning infördes i de flesta landskapslagarna. Så länge vigseln enligt värdslig lag inte ansågs vara någon nödvändig rättshandling utan endast en bekräftelse av det redan ingångna äktenskapet hade lysningen svårt att vinna fotfäste. I brist på lysning och vigsel förutsattes att giftomannen själv kontrollerade äktenskapshindren.

Då vigsel genom 1734 års lag blev obligatorisk för ingående av äktenskap med full rättsverkan hade det till följd att även lysning blev nödvändig.

Bestämmelser om lysning fanns, förutom i 1734 års lag, i 1572 års kyrkoordning och i 1686 års kyrkolag. Senare tillkom skilda bestämmelser om hur hindersprövningen skulle ske.

Lysnings- och prövningsförfarandet fick under senare tid huvudsakligen följande förlopp. Ansökan om lysning skulle göras hos prästen i den församling där kvinnan var kyrkobokförd. Det ålåg prästen att pröva om hinder mötte mot äktenskapet. Prövningen grundades på kyrkoböckernas innehåll, prästens egen kännedom om de trolovade och utredning som de trolovade själva skulle förebringa. Bestämmelser fanns om hur trolovad skulle styrka främst frånvaron av bestående äktenskap i sådana fall då han inte var kyrkobokförd i svensk församling eller för någon tid inte varit skriven i sådan församling och kyrkoböckerna alltså inte gav uttömmande upplysningar. Häribland fanns stadganden om vittnesbörd av trovärdiga personer, till en början muntligen och sedan alltmer i form av skriftliga intyg om hindersfrihet i nämnda hänseende. För de fall hindersfrihet inte kunde styrkas på annat sätt fanns regler om kungörelse om äktenskapet i allmänna tidningarna och om de tidsfrister inom vilka hinder mot äktenskapet kunde anmälas. Dessa förfaringssätt var delvis tidsödande och föga tillförlitliga. Om hinder inte visades föreligga utfärdade präs-

ten lysning, som upplästes i kyrkan tre söndagar i följd. Lysningens syfte var att ge allmänheten tillfälle att anmäla och styrka hinder mot äktenskapet. Om lysningen fullbordades utan att något hinder upptäcktes utfärdade prästen lysningsattest, som innefattade bevis om att veterligt hinder mot äktenskapet inte förelåg.

Genom nya GB gjordes bestämmelserna om hindersprövningen på en gång mera fullständiga och mindre betungande. De privata intygen och kungörelseförfarandet ersattes med den trolovades på heder och samvete avgivna försäkran huruvida han tidigare ingått äktenskap. En sådan försäkran föreskrevs också för att styrka frånvaron av släktskaps- och svågerskapshinder. Före en lagändring år 1968, då fallandesot och könssjukdom avskaffades som äktenskapshinder, skulle trolovad också genom försäkran styrka att han ej led av sådan sjukdom.

Lysningen är sedan år 1969 frivillig. Avgörande för frågan om en persons behörighet att ingå äktenskap är numera enbart själva hindersprövningen.

6.1.2 Ingående av äktenskap

I äldre svensk rätt var ingående av äktenskap inte en privat rättshandling mellan man och kvinna utan ett avtal mellan deras ätter. Avtalet ingicks genom ett flertal rättshandlingar. Viktigast var dels fästningen (trolovningen), dels giftermålet, dvs. det tal – mål – genom vilket giftomannen överlämnade kvinnan till mannen, dels också den s. k. sängledningen, genom vilken äktenskapets fulla rättsverkningar inträdde.

Genom kristet inflytande vann den kyrkliga vigseln insteg i vårt land. Till en början förekom kyrklig vigsel endast jämsides med de nedärvda formerna, som ett alternativ till dessa eller som en kyrklig akt utan rättslig betydelse. Successivt vann vigseln alltmer fotfäste men först genom 1734 års lag blev den ett villkor för ett äktenskap med full rättsverkan. Fortfarande gav dock trolovning med efterföljande könsumgänge upphov till vissa rättsverkningar, genom att s. k. ofullkomnade äktenskap ansågs uppkomma därigenom. De ofullkomnade äktenskapen avskaffades först genom 1915 års lagstiftning.

Svensk vigsel enligt luthersk ritual gällde också för i Sverige bosatta utlänningar, om de ville gifta sig här i riket. Genom 1781 års toleransedikt erhöll dock främmande kristna trosbekännare religionsfrihet och därigenom möjlighet att ingå äktenskap med sitt samfunds ceremonier. De fordringar som kyrkan uppställde för rätten till kyrklig vigsel medförde vidare att röster höjdes med krav på möjlighet till civiläktenskap. Under 1800-talets senare hälft medgavs successivt skilda grupper, som inte ägde rätt till kyrklig vigsel, rätt att ingå äktenskap i borgerlig ordning. Genom en lag av år 1908 infördes slutligen fakultativt civiläktenskap, varigenom det blev möjligt för alla svenska medborgare att erhålla s. k. borgerlig vigsel.

6.2 *Gällande rätt*

6.2.1 Hindersprövning

Regler om prövning av hinder mot äktenskap finns i 3 kap. GB.

Hindersprövning verkställs av pastorsämbetet i den svenska församling, där kvinnan är kyrkobokförd, eller, om hon varken är eller bör vara skriven i sådan församling, där hon vistas (1 § första stycket). Ansökan om hindersprövning skall göras hos pastorsämbetet av de trolovade gemensamt (1 § andra stycket). Vid svensk vigsel i utlandet görs hindersprövningen av svensk diplomatisk eller konsulär ämbetsman.

Om mannen är skriven i annan församling än den där hindersprövningen sker, skall han vid ansökningen om hindersprövning förete intyg om vad kyrkoböckerna i hans församling innehåller om hans behörighet att ingå äktenskapet, s. k. äktenskapsbetyg (2 § 1 mom. första stycket). Kvinnans samtycke erfordras till utfärdande av äktenskapsbetyg (7 §). Enligt 49 § folkbokföringskungörelsen gäller äktenskapsbetyg två månader. Trolo-

vad, som varken är eller bör vara skriven i svensk församling skall förete det motsvarande intyg av utländsk registerförare han kan skaffa (2 § 1 mom. andra stycket).

Om inte kyrkoböckerna eller de nämnda intygen innehåller upplysning om trolovads ålder, åligger det honom att förebringa utredning därom. Om trolovad är under 18 år skall han visa att han fått länsstyrelsens tillstånd att gifta sig (2 § 2 mom.).

Trolovad, som är under 20 år och inte tidigare varit gift, och som följaktligen inte får gifta sig utan föräldrars eller annans samtycke, skall visa att han fått sådant samtycke till äktenskapet eller att rätten givit honom tillåtelse att gifta sig (2 § 3 mom.). Detsamma gäller den som på grund av att han är omyndigförklarad inte får gifta sig utan förmyndarens samtycke.

Om det finns anledning antaga att trolovad är sinnessjuk eller sinnesslö, skall han antingen med läkarintyg styrka frånvaron av sinnessjukdom eller sinnesslöhet, eller visa att han erhållit socialstyrelsens tillstånd att gifta sig utan hinder av sinnessjukdomen eller sinnesslöheten (2 § 4 mom.).

Vid prövningen skall envar av de trolovade skriftligen på heder och samvete försäkra att de inte honom veterligen är släkt i rätt upp- eller nedstigande led eller är syskon och, om inte Konungens tillstånd till äktenskap föreligger, att de inte heller är släkt på så sätt att den ene är avkomling till den andres syskon eller besvågrade på så sätt att den ene varit gift med den andres släkting i rätt upp- eller nedstigande led (2 § 6 mom.).

Envar av de trolovade skall vidare uppge om han tidigare ingått äktenskap. Även denna uppgift skall lämnas skriftligen och på heder och samvete. Om trolovad tidigare ingått äktenskap och det inte framgår av kyrkoböckerna eller av äktenskapsbetyg eller av utländsk registerförares intyg att det tidigare äktenskapet blivit upplöst, åligger det den trolovade att visa att så skett (2 § 7 mom.).

Begäran om hindersprövning kräver inte personlig inställelse. Skriftlig försäkran skall vara avfattad enligt fastställt formulär. Blankett tillhandahålls av pastorsämbetet. Om handlingen inte överlämnas av trolovad personligen till pastorsämbetet skall den vara bevittnad.

Om pastorsämbetet, som företer hindersprövningen, konstaterar hindersfrihet, görs anteckning härom i äktenskapsboken och intyg utfärdas, om detta begärts. I förekommande fall kan komplettering begäras. Befinnes hinder föreligga skall anteckning ske om vilket hinder som föreligger.

Beslutet kan överklagas enligt lagen (1915: 434) om fullföljd av talan mot beslut i vissa ärenden rörande äktenskaps ingående. Om beslutet meddelats av präst inom svenska kyrkan skall besvären anföras hos domkapitlet. Domkapitlets beslut liksom beslut som meddelats av svensk myndighet i utlandet kan överklagas hos kammarrätten. Av 33 § förvaltningsprocesslagen framgår att kammarrättens avgörande kan överklagas till regeringsrätten.

Hindersprövningen är giltig fyra månader. Har de trolovade inte blivit vigda inom angivna tid får vigsel inte ske utan ny hindersprövning (GB 4: 6 andra stycket).

6.2.2 Ingående av äktenskap

Vigselformen är obligatorisk. Enligt GB 4: 1 ingås äktenskap med kyrklig eller borgerlig vigsel.

Kyrklig vigsel kan äga rum inom svenska kyrkan eller inom annat trossamfund, om Konungen medgivit att vigsel förrättas inom samfundet. Sådant medgivande har genom särskilda beslut lämnats ett 30-tal trossamfund. För rätt till kyrklig vigsel uppställer lagen vidare kravet att åtminstone en av de trolovade skall tillhöra svenska kyrkan respektive trossamfundet. Konungen äger förordna att medlem av utländskt evangeliskt-luterskt trossamfund skall ha samma rätt till kyrklig vigsel som medlem av svenska kyrkan. Bemyndigandet har utnyttjats i fråga om medlemmar av danska folkkyrkan, norska statskyrkan, Finlands evangelisk-luterska kyrka och evangelisk-luterska Augustanasy-

noden i Amerika. De trolovade äger för vigsel inom svenska kyrkan välja den präst inom kyrkan de själva vill, men skyldig att viga är bara präst i församling, av vilken endera är medlem. Inom annat trossamfund förrättas vigsel av den som är behörig därtill enligt Konungens förordnande, dock får behörigheten inte utövas innan länsstyrelsen meddelat intyg därom. Behörigheten är inte förenad med någon skyldighet att förrätta vigseln.

Borgerlig vigsel kan väljas av de trolovade vare sig de har rätt till kyrklig vigsel eller inte. Behörig att förrätta borgerlig vigsel är lagfaren domare i allmän underrätt och den som länsstyrelsen särskilt förordnar till vigselförrättare. Lagen stadgar inte någon skyldighet för borgerlig vigselförrättare att tjänstgöra som sådan. För lagfaren domare gäller dock sådan skyldighet på grund av administrativa bestämmelser.

Hindersprövning måste ha ägt rum före vigseln. Utan intyg om hindersfrihet får ingen annan viga än präst, som tjänstgör i den församling där hindersprövningen skett. Om vigselförrättaren känner till äktenskapshinder, som inte uppmärksammats vid hindersprövningen, får vigsel inte ske.

Vigsel förrättas enligt GB 4: 8 i släktingars eller andra vittnens närvaro. Lagen preciserar i övrigt kraven på vigseln så att de trolovade därvid skall vara samtidigt tillstädes inför vigselförrättaren, på hans fråga avgiva sitt ja och samtycke till äktenskapet samt därpå av honom förklaras för äkta makar. Har något av dessa krav inte uppfyllts är vigseln enligt GB 4: 9 första stycket ogiltig. Så är också fallet om vigselförrättaren inte varit behörig att viga. Däremot skall vigseln inte anses ogiltig i andra fall, såsom om vittnen inte närvarit, om vigselförrättaren överskridit sin behörighet eller om vederbörlig hindersprövning inte föregått. Enligt en år 1968 vidtagen lagändring kan vigsel, som annars skulle varit utan verkan, godkännas av Konungen på ansökan av mannen eller kvinnan eller, om någondera avlidit, av arvinge till den avlidne. Sådant godkännande får lämnas endast om synnerliga skäl föreligger (GB 4: 9 andra stycket).

I GB meddelas utöver vad nu sagts inga närmare bestämmelser om förfarandet vid vigseln. Hänvisning ges i stället vid vigsel inom svenska kyrkan till föreskrifterna i kyrkohandboken, vid vigsel inom annat trossamfund till dess kyrkobruk och vid borgerlig vigsel till de bestämmelser, som meddelas av Konungen.

Närmare föreskrifter om borgerlig vigsel har meddelats i KK den 20 november 1964 (nr 678). Tid för sådan vigsel bestäms av vigselförrättaren efter samråd med de trolovade. Önskemål om viss tid som de trolovade anmält bör såvitt möjligt beaktas. Domare är dock inte skyldig att förrätta vigsel på annan tid än under tjänstetid vid domstolens kansli. Bestämmelser om tjänstgöringstid för särskilt förordnad vigselförrättare meddelas av länsstyrelsen. Borgerlig vigsel skall förrättas i tjänsterum eller i lokal, som särskilt iordningsställts eller anvisats för detta ändamål i vigselförrättarens tjänstgöringsort, om inte vigselförrättaren efter önskemål av de trolovade i särskilt fall bestämmer annat. Kungörelsen anger de ord vigselförrättaren skall rikta till de trolovade (3 §). I övrigt meddelas bestämmelser om vigselförrättarens anteckningS- och underrättelseplikt samt särskilt förordnad vigselförrättares rätt till ersättning.

Sådan borgerlig eller prästerlig vigselförrättare, som enligt BrB 20: 12 första stycket är underkastad fullständigt ämbetsansvar – i regel lagfaren domare i tingsrätt resp. innehavare av prästerlig befattning – kan, om han av försummelse, oförstånd eller oskicklighet åsidosätter vad honom åligger enligt lag, instruktion eller annan författning, särskild föreskrift eller tjänstens beskaffenhet, dömas enligt BrB 20: 4 för tjänstefel till böter eller suspension eller, om felet är grovt, till suspension eller avsättning. Om skäl finns kan i grova fall också dömas till fängelse i högst ett år. Genom lagen (1948: 491) om ämbetsansvar för vigselförrättare i vissa fall är föreskrivet, att vigselförrättare, som åsidosätter vad honom i sådan egenskap åligger beträffande annat än rent kyrklig ordning,

döms, även om det inte sker i utövning av befattning varmed ämbetsansvar är förenat, för tjänstefel till böter eller, om brottet är grovt, fängelse i högst ett år efter vad i BrB 20: 4 sägs. Den särskilda lagen gäller beträffande präst i främmande trossamfund och borgerlig vigselförrättare som inte i egenskap av statlig befattningshavare har ämbetsansvar. Den gäller vidare för den som är prästvigd i svenska kyrkan men inte har någon prästerlig befattning liksom för borgerlig eller prästerlig befattningshavare med fullständigt ämbetsansvar, som gör sig skyldig till fel i samband med vigsel vilken förrättas utom tjänsten.[1]

6.3 *Familjelagssakkunniga*

6.3.1 Allmänna synpunkter

Enligt svensk rättsordning är regleringen av äktenskapet och därmed också av de rättsliga formerna för dess ingående en borgerlig angelägenhet. Religiösa uppfattningar kring mannens och kvinnans förening har emellertid spelat en stor roll när man såväl i vårt land som i andra rättsordningar haft att reglera formerna för att ingå äktenskap. Enligt romersk-katolsk syn är äktenskapet ett sakrament och till följd härav anses kyrklig vigsel vara den form, i vilken äktenskapet skall ingås. Den svenska kyrkan däremot betraktar visserligen äktenskapet primärt såsom en av Gud instiftad ordning men anser regleringen av de rättsliga formerna för äktenskapet vara anförtrodd det borgerliga samhället. Andra evangeliska samfund i vårt land torde vara av samma åsikt. Äktenskap som ingåtts i icke-kristna kulturer är enligt den svenska rättsordningen också äktenskap.

Att regleringen av äktenskapet är en angelägenhet för den borgerliga rättsordningen hindrar inte att inträdet i äktenskap av den enskilde kan ges en religiös innebörd och förenas med ceremonier av religiös karaktär. Inget hindrar heller att rättsordningen kan inte bara vara tolerant mot sådana religiösa ceremonier utan också tillägga dem konstitutiv verkan för äktenskapets tillkomst. Det borgerliga samhället kan därvid sägas auktorisera den religiösa ceremonin genom att införliva den med den borgerliga rättsordningen. Av att regleringen av de rättsliga formerna för giftermålet är en borgerlig angelägenhet följer också bl. a. att det borgerliga samhället kan helt bortse från religiösa aspekter på frågan och begränsa sig till att ställa upp bara sådana formregler som anses nödvändiga och lämpliga med hänsyn till äktenskapet såsom ett borgerligt rättsligt institut. I ett samhälle som på det religiösa området har toleransen som riktpunkt synes den borgerliga rättsordningen böra ställa sig neutral. Detta innebär att den i lagen reglerade formen för äktenskaps ingående bara bör tillgodose de behov som gör sig gällande från borgerlig synpunkt utan att vare sig gynna eller missgynna religiösa eller andra speciella påbyggnader av dessa former. Som ett missgynnande kan härvid betecknas en ordning som skulle försvåra en ceremoniell inramning av viss karaktär. Ett gynnande skulle å andra sidan föreligga om reglerna auktoriserade en viss sådan inramning.

Från rättslig synpunkt kan den rättshandling, varigenom man och kvinna kommer överens om inträde i äktenskap, betecknas som ett avtal. Parterna avger ömsesidiga viljeförklaringar om att deras inbördes förhållanden skall regleras genom äktenskapsrätten. Avtalet medför vidare att också andra regler som gäller för gifta blir tillämpliga på dem. Civilståndet utgör på en mängd områden av samhällelig och enskild reglering en betydelsefull utgångspunkt för rättigheter och skyldigheter. Avtalet får sålunda betydelse inte bara för parterna inbördes utan också för dem båda i förhållande till tredje man och till samhället i stort. Viktiga samhällsintressen finns alltså att bevaka vid den rättsliga regleringen av inträdet i äktenskap.

Med hänsyn till de rättsverkningar som är förenade med äktenskapet föreligger ett behov av att uppställa särskilda formföreskrifter för det avtal varigenom parterna

[1] Beckman m. fl., Kommentar till brottsbalken II, 2:a uppl. 1969 s. 373–374.

kommer överens om äktenskap. För närvarande uppställs vigseln som formkrav. Endast genom vigsel – kyrklig eller borgerlig – kan äktenskap ingås enligt svensk rättsordning. Vigseln förrättas enligt GB 4:8 första stycket i släktingars eller andra vittnens närvaro. Vid vigseln skall de trolovade vara samtidigt tillstädes inför vigselförrättaren och på hans fråga avgiva sitt ja och samtycke till äktenskapet samt därpå av honom förklaras för äkta makar. Dessa tre led i förfarandet – de trolovades samtidiga närvaro, deras ja och samtycke samt vigselförrättarens förklaring – är, jämte kravet att vigselförrättaren skall vara behörig att viga, nödvändiga element i vigseln. Har de inte uppfyllts är vigseln enligt huvudregeln i GB 4:9 första stycket ogiltig.

Registreringen av ingångna äktenskap är nu en ren bokföringsåtgärd utan rättslig betydelse för äktenskapets uppkomst och sker för närvarande hos den myndighet, som har hand om kyrkobokföringen, nämligen pastorsämbetet, utom i Stockholm och Göteborg, där den lokala skattemyndigheten, fögderiet, sköter kyrkobokföringen. För den händelse statsmakterna beslutar att kyrkobokföringen inte längre skall skötas av pastorsämbetena har centrala folkbokförings- och uppbördsnämnden i avgivet betänkande (SOU 1970:70) redovisat ett alternativ till gällande ordning, enligt vilket pastorsämbetenas nuvarande uppgifter inom folkbokföringen generellt kan föras över till de lokala skattemyndigheterna.

6.3.2 Syften som bör tillgodoses genom formen för giftermålet

För en bedömning av frågan om vilka formföreskrifter som bör uppställas för ingående av äktenskap synes det lämpligt att först ange vilka syften som bör tillgodoses vid en reformering av reglerna härom.

Nyss nämndes att lagen bör ställa sig neutral i förhållande till religiösa och andra föreställningar på området samt att lagen därmed varken bör gynna eller missgynna religiösa former för äktenskaps ingående. Över huvud taget bör i lagen inte ges särskilda bestämmelser om en kyrklig resp. en borgerlig form för ingående av äktenskap. Neutraliteten främjas bäst om den typen av särbestämmelser undviks. Redan benämningen vigsel, som är den ursprungliga beteckningen på den kyrkliga formen och anknyter till den religiösa uppfattningen om äktenskapet som ett sakrament, bör av samma anledning undvikas.

En viktig uppgift för lagen är att skapa en form för ingåendet av äktenskap, vilken säkrar bevisningen om äktenskapets tillkomst. Civilståndet har i olika rättsliga sammanhang sådan betydelse att någon osäkerhet om huruvida äktenskap ingåtts eller när det uppkommit inte bör godtagas. Ett medel att trygga bevisningen är att uppställa krav på skriftlig form och medverkan av vittnen. Så har skett i andra delar av rättsordningen för rättshandlingar, beträffande vilka bevisningen ansetts böra säkras, t. ex. testamente, bodelning och arvskifte. Man kan också tänka sig medverkan av myndighet, dvs. av en person som har det allmännas uppdrag eller är auktoriserad att biträda vid ingående av äktenskap. Sådant biträde jämte medverkan av vittnen är den ordning som f. n. gäller vid ingående av äktenskap.

Det är väsentligt att säkerställa frivilligheten i parternas överenskommelse. Formen bör vara sådan att obehöriga påtryckningar på en part kan förhindras eller åtminstone försvåras. Detta kan ske genom medverkan av företrädare för det allmänna och en viss grad av offentlighet vid äktenskaps ingående.

Ett krav som direktiven vidare uppställer med avseende på formen är att dubbla förfaranden bör undvikas. De som önskar ingå äktenskapet med kyrklig inramning bör inte vara tvungna att därjämte underkasta sig ett civilt förfarande. Innebörden av detta krav synes vara att äktenskapet bör tillkomma och den kyrkliga högtidligheten äga rum vid ett och samma tillfälle.

Bakom önskan att undvika dubbla förfaranden ligger djupare sett en strävan att skapa ett så enkelt förfarande som möjligt för parterna. Av samma orsak bör, om

medverkan av företrädare för det allmänna skall krävas och giftermålet kunna omges med valfri inramning, äktenskap kunna ingås också på annan tid än ordinarie tjänstetid och på annat ställe än tjänstelokal.

I samband med kravet på bevisning om äktenskapets tillkomst nämndes att civilståndet har stor betydelse. Uppgift om detta bör kunna inhämtas i ett officiellt register. Någon form av registrering av det ingångna äktenskapet är nödvändig av flera orsaker. En är att förhindra tvegifte och alltså att hindra den som redan är gift från att göra äktenskapsrättens regler och andra bestämmelser, som bygger på det monogama äktenskapet, tillämpliga i förhållande till flera personer. Behovet av registrering står här i direkt samband med kravet på hindersprövning för äktenskaps ingående. En annan orsak utgör det behov som från tredje mans och från olika myndigheters sida kan föreligga av att lätt erhålla ett auktoritativt besked om civilståndet. Detta krav på publicitet och tillförlitlighet skulle svårligen kunna tillgodoses utan något slags officiell registrering.

Slutligen bör observeras de krav som Sveriges internationella åtaganden reser. Formföreskrifter för äktenskaps ingående finns sålunda upptagna i FN-konventionen (SÖ 1964:29) angående samtycke till, minimiålder för samt registrering av äktenskap (se bil. 2). Konventionen som trädde i kraft den 9 december 1964 har tillträtts av bl. a. Sverige. Den syftar till att bringa den nationella äktenskapsrätten i alla länder i samklang med Förenta Nationernas stadga och den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. I art. 16 i den Allmänna förklaringen uttalas bl. a. att äktenskap må ingås endast med de blivande makarnas fria och fullständiga samtycke. Enligt konventionens art. 1 p. 1 skall äktenskap inte anses i laga ordning ingånget utan båda kontrahenternas av fri vilja avgivna samtycke. Detta skall avgivas av dem personligen efter vederbörlig kungörelse samt inför behörig myndighet och i vittnens närvaro i enlighet med vad lag föreskriver. Enligt p. 2 – mot vilken Sverige jämte bl. a. Danmark, Finland och Norge gjort förbehåll – får dock under vissa förutsättningar kravet på samtidig närvaro efterges genom att en av parterna kan vara frånvarande. Detta kan ske då enligt vigselmyndighetens bedömande särskilda omständigheter föreligger och den frånvarande parten inför därtill behörig myndighet och i den ordning, som föreskrivs i lag, lämnat sitt samtycke, som inte återtagits. Enligt art. 3 skall alla äktenskap registreras av behörig myndighet i ett lämpligt officiellt register.

De för närvarande i Sverige gällande reglerna om vigsel och förfarandet inför vigselförrättaren står i överensstämmelse med konventionen, medan däremot konventionskravet på kungörelse före vigseln inte är uppfyllt. Vår anslutning till konventionen innebär en förpliktelse att iakttaga dess bestämmelser vid ändringar av gällande ordning. Om konventionen inte sägs upp för Sveriges del, medför den alltså en viss begränsning av våra möjligheter att såvitt avser de konstitutiva momenten för äktenskapets uppkomst omgestalta formen för giftermål.

6.3.3 Registrering såsom form för äktenskapets uppkomst

Enligt gällande rätt sammanfattas under benämningen vigsel de konstitutiva moment, till vilka inträdet av äktenskapets rättsverkningar är knutet och som är desamma vare sig vigseln skett kyrkligt eller borgerligt. Registreringen hos folkbokföringsmyndigheten avser bara att notera och därigenom bereda publicitet åt det redan genom vigseln uppkomna äktenskapet. Registreringen fyller härvid samma funktion som registreringar i allmänhet, nämligen att ge upplysning om något faktiskt, i detta fall att mannen och kvinnan har ingått äktenskap. Den tanken har i skilda sammanhang framförts att själva registreringen hos folkbokföringsmyndigheten i stället för vigseln bör vara det konstitutiva momentet för äktenskapets tillkomst. Våra direktiv anför en sådan ordning

som tänkbar. Registreringen måste föregås av prövning av förekomsten av ev. äktenskapshinder, men enligt direktiven synes i övrigt inte behöva krävas mer än ett anmälningsförfarande. Det tilläggs att det givetvis bör stå makarna fritt att komplettera registreringen med en högtidlighet, såsom i form av någon kyrklig eller borgerlig ceremoni.

Görs registreringen såsom folkbokföringsåtgärd till konstitutivt moment måste det tydligen innebära att det inte längre blir fråga om att som nu i efterhand anteckna att ett äktenskap kommit till stånd. Äktenskapet skulle ju inte existera före registreringen. Föremål för denna skulle i stället bli parternas samstämmiga viljeförklaringar, dvs. deras överenskommelse att ingå äktenskapet, och denna överenskommelse skulle tilläggas verkan såsom äktenskap först genom registreringen. Denna är som folkbokföringsåtgärd ett administrativt ärende, som handläggs internt inom registreringsmyndigheten enligt dess arbetsrutiner. Mellan den tidpunkt, då parterna träffat sin överenskommelse eller anmält den till myndigheten för registrering, och den tidpunkt, då registreringen sker och äktenskapet uppstår, kommer en kortare eller längre tid att förflyta. Under denna kan överenskommelsen förfalla genom att part avlider. Vid själva registreringen måste därför fastställas att överenskommelsen alltjämt består. Därjämte måste konstateras att den grundar sig på parternas fria vilja. Prövningen därav kan knappast ske på annat sätt än att parterna inställer sig personligen hos registreringsmyndigheten och där bekräftar överenskommelsen. Detta innebär emellertid en civil förrättning och i själva verket en förnyad överenskommelse vid myndigheten. Det ligger då närmast till hands att lägga den hos myndigheten träffade överenskommelsen till grund för äktenskapet och att bortse från överenskommelse om äktenskap som träffats i annat sammanhang. Parterna betages emellertid då möjligheten att ingå äktenskap i annan ordning än vid förrättning hos registreringsmyndigheten. De som med hänsyn till den ideella betydelse de tillmäter äktenskapet vill ingå detta i en annan inramning än den som förrättningen inför den civila registreringsmyndigheten kan erbjuda, måste därmed underkasta sig dubbla förfaranden; ett frivilligt och mera ceremoniellt av kyrklig eller annan art, som inte av den borgerliga rättsordningen tilläggs verkan såsom giftermål, och ett av strikt saklig karaktär inför myndigheten, vilket omedelbart följs av registrering och leder till äktenskap. Det har redan konstaterats att man bör undvika en ordning som innebär dubbla förfaranden för dem som önskar en kyrklig inramning kring äktenskapets ingående. Detsamma bör tydligen gälla också för dem som önskar en sådan högtidlighet av annat ideellt slag, som inte kan tillhandahållas av registeringsmyndigheten.

Det kan givetvis sägas att en högtidlighet kan anordnas i anslutning till giftermålet utan att äktenskapet kommer till stånd just vid högtidligheten. Men för dem som önskar en sådan är det säkerligen av avgörande betydelse att högtidlighetens kärna är att äktenskapet kommer till stånd just då. Man kan knappast heller tänka bort en överenskommelse om äktenskap som ett väsentligt inslag i högtidligheten. Hålls denna före registreringen ter sig överenskommelsen egendomlig om den måste bekräftas vid registreringen. Och hålls högtidligheten efter registreringen blir överenskommelsen än mera främmande. Den blir då bara en meningslös upprepning av vad som förekommit hos registreringsmyndigheten och där redan lett till äktenskap.

Utgångspunkten för regleringen av formerna för äktenskaps ingående synes med hänsyn till det sagda böra vara att den överenskommelse om äktenskap, som skall läggas till grund för dettas uppkomst, skall kunna inramas med en högtidlighet av valfritt slag. Överenskommelsen måste vidare träffas i sådana former att säkerhet föreligger om dess förhandenvaro och dess frivillighet.

Skall enligt den i direktiven framförda tanken registreringen av överenskommelsen vara konstitutiv för äktenskapets uppkomst och skall samtidigt, likaledes enligt direkti-

ven, de som önskar en kyrklig eller annan högtidlig inramning av äktenskapets ingående inte behöva delta i dubbla förfaranden, måste tydligen den för äktenskapets uppkomst grundläggande överenskommelsen kunna ingås även i annat sammanhang än inför registreringsmyndigheten, och den måste godtagas och registreras av denna utan någon parternas inställelse hos myndigheten. Vid registreringen måste emellertid myndigheten ha säkerhet för att överenskommelsen består.

Om överenskommelsen träffas utanför registreringsmyndigheten aktualiseras frågan om parterna skall vara bundna därav innan registrering skett eller om part dessförinnan skall kunna träda tillbaka med verkan att registrering skall vägras. Av hänsyn till det personliga momentet i äktenskapet synes det främmande att göra överenskommelsen bindande, innan den lett till äktenskap, och alltså medge att ena parten mot den andras bestridande skulle kunna få överenskommelsen registrerad. Om det för äktenskapets uppkomst fordras registrering kan överenskommelsen vidare betecknas som villkorlig på samma sätt som en överenskommelse träffad före hindersprövningen; villkoret gäller här att registrering begärs och inte vägras. Även denna i själva det tänkta systemet inbyggda villkorlighet hos överenskommelsen talar för att inte göra den bindande. Därmed återkommer problemet hur registreringsmyndigheten skall förvissa sig om att överenskommelsen består, när registreringen sker, om inte parterna då är personligen närvarande inför myndigheten och därmed tvingas till dubbla förfaranden.

Fall kan också tänkas när registreringen uteblir på grund av förhållanden hos registreringsmyndigheten, över vilka parterna inte råder. Det måste i dylika fall te sig egendomligt att parternas överenskommelse, som de givetvis själva måste tillmäta större betydelse än myndighets registrering, inte medfört det äktenskap de åsyftat. Skall överenskommelsen vara skriftlig kan handlingen komma i tredje mans hand och denne skulle därmed kunna "förfoga" över parternas civilstånd. Tänkbart är att man skulle kunna minska omfattningen av sådana problem genom att ge överenskommelsen giltighet som underlag för registrering under bara en kort tid. Men någon tid måste alltid förflyta mellan överenskommelsen och registreringen och under denna tid kan förändringar inträffa. Om överenskommelsen träffas i utlandet och registrering hos folkbokföringsmyndighet i Sverige skulle vara det konstitutiva momentet, skulle uppenbarligen många gånger en lång tid komma att förflyta innan parterna blivit gifta.

Slutligen måste beaktas att det tänkta systemet kan medföra olägenheter för parterna i det de inte vet, när registreringen äger rum och äktenskapet alltså uppkommer. Dagen för registreringen kan parterna erhålla besked om först i efterhand, och klockslaget för äktenskapets uppkomst – vilket kan ha betydelse, exempelvis vid dödsfall – skulle sannolikt oftast inte kunna fastställas, om registreringen sker med datateknik.

Av det anförda torde framgå att vägande skäl talar mot att knyta inträdet av äktenskapets rättsverkningar till registreringen. Vi kan därför inte förorda att registreringen görs till det konstitutiva för äktenskapets uppkomst. Registreringen bör inte ges större betydelse än den har enligt gällande rätt, nämligen som en ren folkbokföringsåtgärd.

6.3.4 Överenskommelsen såsom konstitutiv för äktenskapets uppkomst

Möjligen skulle den tanken kunna framföras att äktenskapet skulle uppkomma redan genom parternas överenskommelse i viss form, exempelvis skriftligen och med vittnen, men utan medverkan av företrädare för det allmänna. En sådan ordning skulle medge att äktenskapet ingicks när som helst och var som helst. Parterna skulle då också kunna omge giftermålet med vilken ceremoni de önskade. Det är emellertid uppenbart att en sådan ordning för äktenskapets ingående inte är möjlig att genomföra. Någon garanti för att äktenskapet föregås av hindersprövning

skulle då inte finnas. Inte heller skulle frivilligheten i giftermålet säkras och det allmännas intresse av att giftermål registreras – bl. a. för att möjliggöra hindersprövning – skulle bli åsidosatt. En sådan ordning skulle dessutom stå i direkt strid mot FN-konventionens väsentligaste föreskrifter.

6.3.5 Anmälan såsom form för äktenskaps ingående

Av det förut sagda framgår att om alla de intressen som är knutna till äktenskapets uppkomst skall kunna tillgodoses samtidigt det är nödvändigt att äktenskapet uppkommer i en situation, då såväl mannen och kvinnan som någon företrädare för det allmänna är närvarande. Mannens och kvinnans närvaro betingas av intresset av att överenskommelsen om inträdet i äktenskapet skall kunna konstateras vara för handen i det ögonblick när äktenskapet uppstår. Företrädaren för det allmänna måste vara tillstädes för att se till att hinder mot äktenskapet inte möter, att överenskommelsen är frivillig och att äktenskapet kommer till det allmännas kännedom för registrering. Om äktenskapets ingående skall kunna omges med valfri religiös eller annan högtidlig inramning måste tydligen företrädaren för det allmänna också kunna vara någon annan än tjänsteman hos civil myndighet.

En form för ingående av äktenskap som kan tillgodose alla de nämnda intressena och också medge giftermål helt utan ceremonier för dem som så önskar synes vara mannens och kvinnans gemensamma och personliga anmälan till företrädaren för det allmänna att de är ense om äktenskapet. Det förutsätts då att till mottagare av sådana anmälningar utses också personer som kan ge äktenskapets ingående önskad religiös eller annan högtidlig inramning eller närvara vid en sådan högtidlighet.

Enligt gällande ordning sker den offentliga medverkan på så sätt att det allmännas representant, utsedd genom generell föreskrift i GB eller genom särskilt förordnande eller beslut om behörighet, leder den förrättning – vigseln – som utgör den lagliga formen för ingående av äktenskap. Enligt vår mening saknas anledning att i lag eller annan författning ge föreskrifter om vigsel och hur det skall tillgå vid denna eller att i övrigt reglera äktenskapets ingående såsom en förrättning under ledning av det allmännas företrädare. Denne bör i stället – såvitt avser det konstitutiva för äktenskapets uppkomst – endast ha att mottaga mannens och kvinnans anmälan och därvid pröva om de i lagen fastställda villkoren är uppfyllda för att äktenskapet skall uppkomma.

Om de moment som skall vara nödvändiga för äktenskapets ingående begränsas på sätt nu nämnts är kravet på enkelhet i förfarandet tillgodosett. Det måste emellertid beaktas att parterna bör ha frihet att själva välja den inramning de vill ge åt sitt giftermål. De som önskar ingå sitt äktenskap utan alla ceremonier får enligt den skisserade ordningen möjlighet därtill. Mer än deras personliga närvaro vid anmälningen krävs inte. De å andra sidan som önskar förse sitt giftermål med en samtidig ceremoniell påbyggnad av kyrklig eller annan art bör också kunna få sina önskemål tillgodosedda.

Mottagare av anmälningar om ingående av äktenskap bör med stöd av föreskrift i GB utses i administrativ ordning av Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer. Härigenom kan allmänhetens tillgång till mottagare smidigt anpassas efter behoven såväl med avseende på mottagarnas kvalifikationer som i fråga om den geografiska spridningen. En tänkbar ordning är att hos vissa myndigheter, förslagsvis pastorsämbeten och andra lokala folkbokföringsmyndigheter, försäkringskassor, tingsrätter samt svenska beskickningar och konsulat utse särskilda tjänstemän att utan skyldighet att tillhandahålla någon som helst ceremoniell inramning mottaga anmälningar. För dem bör uppgiften kunna ingå i tjänsteåliggandena. Därjämte bör till mottagare – med behörighet men inte skyldighet att tjänstgöra som mottagare – utses personer som inte är knutna till någon myndighet och som därför

bör kunna mottaga anmälningar oberoende av tjänstetid och tjänstelokal. Som sådana mottagare bör utses personer som kan förväntas fullgöra uppgiften med omsorg och insikt och som vid sidan av uppgiften att mottaga och pröva anmälningen kan frivilligt biträda med att ge giftermålet den högtidliga inramning som parterna kan önska. En sådan kategori personer utgör de som nu är vigselförrättare inom trossamfund. Också enskilda personer utan anknytning till någon speciell organisation bör kunna komma i fråga, exempelvis kommunala förtroendemän. I den mån präster i svenska kyrkan inte på grund av sin tjänst hos pastorsämbete blir skyldiga att såsom tjänsteåliggande vara mottagare bör behörighet för uppgiften tilläggas dem.

Såvitt rör de mottagare som är knutna till myndighet synes Kungl. Maj:t böra genom generella föreskrifter ålägga dem uppgiften att vara mottagare av anmälningar. Behörigheten för präster inom svenska kyrkan, vilka inte är knutna till pastorsämbeten, synes likaså böra meddelas av Kungl. Maj:t. I övrigt synes utseendet av mottagare böra ankomma på länsstyrelserna efter Kungl. Maj:ts förordnande. Kungl. Maj:t kan härvid antingen ge länsstyrelserna fria händer vid valet av mottagare eller ge riktlinjer för hur valet skall ske. För närvarande gäller den ordningen att Kungl. Maj:t generellt auktoriserar vissa samfunds präster eller andra befattningshavare som förrättare av kyrklig vigsel (GB 4:2), men de får inte viga förrän länsstyrelsen meddelat intyg om deras behörighet. I realiteten är det alltså länsstyrelsen som ger behörigheten inom den ram Kungl. Maj:t föreskrivit. Borgerliga vigselförrättare får länsstyrelsen däremot fritt förordna. När lagen inte längre har två former – kyrklig och borgerlig – för äktenskaps ingående synes det naturligt att samma ordning gäller för utseendet av det allmännas företrädare vid giftermål, vare sig det är en civil eller en kyrklig person. Som mottagare av anmälningar fullgör han f. ö. bara en civil uppgift.

När uppgiften att mottaga anmälningar utgör ett tjänsteåliggande är det förenat med ämbetsansvar enligt vanliga regler. För mottagare som endast tillägges behörighet men inte skyldighet gäller ämbetsansvar enligt lagen (1948:491) om ämbetsansvar för vigselförrättare i vissa fall. Någon saklig ändring härvidlag är inte påkallad.

För kyrklig vigsel krävs för närvarande anknytning mellan de trolovade och vigselförrättaren genom medlemskap av de trolovade eller en av dem i det samfund, inom vilket vigseln sker. Vidare gäller att bara präst i sådan svenska kyrkans församling, som en av de trolovade tillhör, är skyldig att viga; alla svenska kyrkans präster är dock behöriga liksom behörighet regelmässigt tilläggs alla präster inom de samfund, där enligt Kungl. Maj:ts medgivande kyrklig vigsel får ske. För borgerlig vigselförrättare gäller inga krav på anknytning mellan de trolovade och vigselförrättaren.

Med en enhetlig form för giftermål – en form som bara befattar sig med de konstitutiva delarna av ingåendet av äktenskapet – finns det inte några skäl att föreskriva ideell anknytning mellan dem som vill ingå äktenskapet och mottagaren av deras anmälan härom. Däremot kan det möjligen finnas praktiska skäl för någon form av geografisk anknytning, nämligen intresset av att få en jämn fördelning av anmälningarna på mottagarna. Det torde emellertid knappast vara påkallat att ha fördelningsregler när förfarandet principiellt är konstruerat så enkelt som ett anmälningsförfarande, låt vara att det måste förenas med en skyldighet för mottagaren av anmälningen att pröva denna och att meddela bevis om äktenskapet. Mot fördelningsregler talar också den omständigheten att de skulle försvåra för parterna att ingå äktenskapet på valfri plats. Sannolikt reglerar sig fördelningen automatiskt så som nu är fallet med de borgerliga vigslarna. Det kan tilläggas att den föreslagna ordningen i sak tillgodoser önskemål som uttalats av 1971 års riksdag (mot. 1971:58, LU 1971:5, rskr 1971:47).

Ett problem som kan antas bli löst genom att ingåendet av äktenskap gestaltas som ett anmälningsförfarande i stället för en vigsel är

frågan om prästs skyldighet att viga frånskilda. När prästs skyldighet att viga tas i anspråk för vigsel av någon som är frånskild kommer den för somliga präster i konflikt med deras uppfattning om äktenskapet såsom ett livslångt förhållande. Fall av prästs vigselvägran har förekommit, som lett till ansvar för tjänstefel. Om präster i svenska kyrkan i administrativ ordning utses till mottagare av anmälningar om ingående av äktenskap med skyldighet för församlingspräster att vara mottagare och behörighet för övriga präster, kommer uppgiften inte att innefatta någon skyldighet att ge äktenskapets ingående den religiösa överbyggnad som vigseln idag innebär. Mottagandet och prövningen av anmälningen blir en rent civil tjänsteåtgärd jämförbar med mottagandet och prövningen av olika andra anmälningar inom folkbokföringen. Det synes knappast sannolikt att den i lagen föreskrivna handläggningen av anmälningar om ingående av äktenskap kan komma i konflikt med prästens religiösa uppfattning om äktenskapets natur. Hans befattning med giftermålet innefattar nämligen inte – såsom vid vigsel – att han skall förbinda parternas äktenskap med den religiösa föreställningsvärlden.

Beträffande innehållet i anmälningen har redan sagts att den skall innefatta en förklaring av mannen och kvinnan att de är ense om äktenskapet. Anmälningen ådagalägger därmed att en överenskommelse om äktenskapet föreligger i det ögonblick de gör anmälningen. För att undgå att anmälningsförfarandet framstår som en förrättning under ledning av en företrädare för det allmänna bör anmälningen ske genom att parterna överlämnar en av dem båda undertecknad anmälningshandling med angivet innehåll till mottagaren.

Mottagandet av anmälningen måste som förut antytts förenas med en prövning från mottagarens sida av att de villkor är uppfyllda som gäller för att ett äktenskap skall uppkomma. Om villkoren inte är uppfyllda, måste mottagaren kunna avvisa anmälningen med den verkan att något giftermål inte kommer till stånd.

Som tidigare nämnts måste äktenskapets uppkomst föregås av hindersprövning. Hindersfrihet bör visas genom intyg av den myndighet som gjort prövningen. Om mannen och kvinnan utan föregående hindersprövning uppsöker myndighet, där behörig mottagare av anmälningar finns, för att ingå äktenskap och denna myndighet samtidigt är behörig att göra hindersprövningen bör denna kunna ske omedelbart och intyg därom utfärdas. I vart fall bör detta gälla om den uppsökta myndigheten är folkbokföringsmyndighet och båda är kyrkobokförda där. Är den ene kyrkobokförd på annat håll bör det ankomma på den hindersprövande myndigheten att inhämta de nödvändiga uppgifterna. Med datatekniken kommer detta framdeles sannolikt att kunna gå mycket snabbt. Vänder sig de trolovade – utan intyg – till annan myndighet än den som skall hindersprövа måste de däremot hänvisas till rätt myndighet för att först få hindersprövningen gjord.

Intyg fordras inte nu om vigseln förrättas av präst i den församling, där hindersprövningen skett. Den ordning vi föreslår innebär att intyg alltid skall fordras, alltså även när anmälan sker till tjänsteman hos den myndighet som prövat. Detta kommer emellertid inte att innebära någon olägenhet för mannen och kvinnan utan bara att myndigheten redovisar resultatet av hindersprövningen i ett intyg.

Om mottagaren känner till att hinder föreligger fastän giltigt intyg finns skall hindret givetvis respekteras och anmälningen avvisas. Detta överensstämmer med nuvarande ordning.

Framgår det av omständigheterna att part inte gör anmälningen av fri vilja och med insikt om anmälningens innebörd skall anmälningen inte mottagas eller, om den redan överlämnats, omedelbart avvisas. Med en sådan regel säkras i möjligaste mån frivilligheten och rättshandlingsförmågan hos parterna vid äktenskapets ingående. Det är givet att bedömningen av vad omständigheterna ger vid handen i fråga om fri vilja och insikt kan vara vansklig. Mottagaren måste dock

kunna avvisa anmälan om part är oredig eller om han märker att båda eller den ene är utsatt för påtryckningar eller part på något sätt låter förstå att en tvångssituation föreligger eller om något tyder på att part misstar sig om vad saken rör.

När anmälningshandlingen överlämnats kan det visa sig att den inte är undertecknad av båda, är obegripligt avfattad, innehåller villkor eller förbehåll eller annat som gör dess innebörd osäker. Anmälningen skall då omedelbart avvisas. För att i möjligaste mån undvika sådana komplikationer bör i tillämpningsföreskrifter fastställas formulär, som bör användas. Men formuläret bör inte vara obligatoriskt; parterna bör kunna göra anmälningen även om den inte exakt följer formuläret, exempelvis om de gifter sig i utlandet och formuläret inte är tillgängligt. Innehållet måste dock otvetydigt ange att de är ense om äktenskapet.

Föreligger inte någon i lagen angiven grund för avvisning måste mottagaren godta anmälningen. Mottagaren bör alltså inte fritt få avgöra om han vill godta den eller ej; mannen och kvinnan skall alltså ha en rätt att ingå äktenskapet när lagens villkor är uppfyllda.

Konstruktionen innebär att det konstitutiva momentet för äktenskapets uppkomst blir mottagarens godkännande av anmälningen, dvs. sista ledet i anmälningsförfarandet. Enligt nuvarande ordning är det konstitutiva momentet vigselförrättarens förklaring att de trolovade är äkta makar, dvs. sista ledet i vigseln. Någon sådan förklaring från mottagarens sida bör inte krävas – den skulle betaga giftermålet något av dess karaktär av en parternas angelägenhet – men mottagaren bör utfärda och till makarna överlämna ett bevis om äktenskapet. Någon konstitutiv betydelse för äktenskapets uppkomst bör utfärdandet av beviset inte ha. Utfärdandet innebär emellertid att förfarandet är avslutat.

Det är självfallet angeläget att mottagarens prövning av anmälningen inte drar ut på tiden. Genom en föreskrift att avvisning, om den skall ske, skall ske omedelbart torde den snabba granskningen och prövningen av anmälningshandlingen kunna säkras. Beviset om äktenskapet bör ofördröjligen överlämnas till makarna när anmälningen godtagits. Ärendet skall alltså avslutas medan parterna ännu är kvar hos mottagaren.

En anmälningshandling som väl kommit i mottagarens hand men efter dennes granskning avvisats skall inte grunda något äktenskap. Likaså bör liksom nu fel i förfarandet leda till att något äktenskap inte uppstår. De fel som bör ha denna verkan är att mottagaren inte är behörig mottagare, att anmälningen inte sker skriftligt, inte är gemensam, inte görs av mannen och kvinnan personligen eller inte är en förklaring om deras enighet om äktenskapet. Godkänner behörig mottagare anmälningen fastän den innehåller någon oklarhet eller fastän part är oredig vid överlämnandet uppkommer däremot ett äktenskap om förfarandet i övrigt är i sin ordning.

Brist i fråga om hindersprövningen bör i överensstämmelse med nuvarande ordning inte leda till ogiltighet.

Nuvarande ordning godtar också vigsel när vigselförrättaren överskridit sin behörighet, dvs. i och för sig varit behörig att viga men inte i det speciella fallet. Den ordningen sammanhänger med kravet att det genom samfundstillhörighet skall finnas anknytning mellan de trolovade och kyrklig vigselförrättare. Om alla krav på anknytning slopas enligt vårt förslag kommer inte några begränsningar i mottagares behörighet att gälla och därmed bortfaller också med lagens utgångspunkt möjligheten att mottagaren överskrider sin behörighet. Men om mottagare som särskilt förordnas av Kungl. Maj:t eller länsstyrelse skulle få begränsad behörighet, exempelvis att mottaga anmälningar bara inom visst område eller från visst samfunds medlemmar, blir problemet alltjämt aktuellt. Nuvarande ordning ter sig dock ganska inkonsekvent: först begränsas behörigheten, men respekterar inte vigselförrättaren begränsningen så godtas ändå vad han gjort, dvs. han anses ha varit behörig. Vi anser oss därför kunna utgå från att inga

begränsningar stadgas i de särskilt förordnade mottagarnas behörighet.

Enligt nuvarande ordning kan, när synnerliga skäl föreligger, vigsel godkännas i efterhand trots att fel, som gör den ogiltig, förekommit. Risken för sådana fel framför allt på behörighetssidan kan kanske antas öka något när anmälan lämnas hos myndighet och om kretsen av mottagare vidgas. Särskilt förordnade mottagare kan tänkas ibland få tidsbestämda uppdrag, knutna exempelvis till tidsbestämt förtroendeuppdrag, och de kan förbise att deras behörighet upphört. Om sådana fel upptäcks, kanske efter lång tid, bör anmälningen under samma förutsättningar som nu kunna godkännas av Kungl. Maj:t och giltigt äktenskap alltså föreligga från det anmälningen skedde. Detsamma gäller om fel i förfarandet i övrigt förekommit men anmälningen mottagits och parterna utgått från att de varit i vederbörlig ordning gifta. Har anmälningen däremot avvisats kan knappast den situationen föreligga att parterna trott sig vara gifta. Avvisad anmälan bör därför inte kunna godkännas i efterhand.

Enligt direktiven bör möjligheterna undersökas att göra den civila vigseln till ett likvärdigt alternativ för dem som önskar en högtidlighet utan kyrklig medverkan i samband med äktenskapets ingående. Den ceremoniella inramningen faller som förut sagts utanför det av lagen reglerade förfarandet för giftermålet. Hur högtidligheten skall gestaltas blir därför helt beroende på kontrahenternas egna önskemål. På vårt uppdrag har författarna Per Anders Fogelström, Elsa Grave och Bo Setterlind var för sig utarbetat förslag till en civil inramning av giftermålet såvitt avser de ord som mottagaren av anmälningen kan rikta till de blivande makarna efter deras eget val. Förslagen bifogas såsom bilaga 7. Hur giftermålet i övrigt skall kunna ges en högtidlig inramning med avseende på lokalen och dess utsmyckning, musik etc. ägnar sig knappast för särskilda anvisningar, då såväl de lokala förutsättningarna som parternas önskemål härvidlag måste vara högst skiftande.

6.3.6 Hindersprövningen

Några moment i hindersprövningen har redan berörts. Det återstår att något närmare beröra frågan var hindersprövningen skall ske och utveckla vilka förhållanden den skall avse.

Vilken myndighet som skall göra hindersprövningen bör enligt vår mening i fortsättningen regleras av Kungl. Maj:t i administrativ ordning med stöd av föreskrift i lagen. Att i denna ange viss myndighet synes mindre lämpligt av flera skäl. Ett är att det finns ett så stort antal kombinationer av mannens och kvinnans kyrkobokföring hos olika folkbokföringsmyndigheter eller vistelse inom deras områden eller utomlands utan kyrkobokföring i Sverige att ämnet lämpar sig bättre för reglering i administrativ ordning. Vidare bör beaktas att organisatoriska förändringar kan förutses inom folkbokföringen. Och även om viss myndighet skulle utses i lagen måste ändå – liksom nu i lagen (1915:437) om äktenskaps ingående i vissa fall inför svensk myndighet i utlandet – öppnas möjlighet att i administrativ ordning bestämma var hindersprövning skall ske för utlandssvenskar som inte är kyrkobokförda i Sverige men avser att gifta sig enligt svenska regler. Vi utgår emellertid från att hindersprövningen såvitt avser personer som är kyrkobokförda i Sverige eller vistas här skall ankomma på lokal folkbokföringsmyndighet.

I administrativ ordning bör också bestämmas att den hindersprövande myndigheten skall skaffa in nödvändiga folkbokföringsuppgifter från annan folkbokföringsmyndighet som har uppgifterna beträffande den andra av parterna i det tillämnade äktenskapet. För närvarande gäller att trolovad som inte är kyrkobokförd i församling, där prövningen skall ske, själv skall tillhandahålla uppgifterna genom äktenskapsbetyg från sin kyrkobokföringsmyndighet. Om prövnings-

myndigheten sköter detta, vilket vi anser den böra göra för att underlätta giftermål, blir äktenskapsbetyg onödiga. Denna omläggning medför också ändring i 1 § första stycket 2. i förordningen (1915:484) huru utländsk undersåte, som vill träda i äktenskap inför svensk myndighet, må styrka, att hinder mot äktenskapets avslutande ej är för handen.

Ansökan om hindersprövning bör som hittills göras gemensamt av mannen och kvinnan. Den bör som nu kunna göras per post.

Det tillstånd till äktenskapet som kan fordras på grund av att part är under 18 år eller omyndigförklarad eller på grund av att parterna är halvsyskon skall föreligga vid hindersprövningen. Vidare bör liksom nu mannen och kvinnan vid hindersprövningen avge försäkran att de inte är på äktenskapshindrande sätt släkt med varandra samt uppge om han eller hon förut ingått äktenskap. Med hänsyn till de ändringar vårt förslag innehåller beträffande släktskapshindren bör försäkran avse att parterna inte är släkt med varandra i rätt upp- och nedstigande led eller helsyskon eller, om de ej i egenskap av halvsyskon fått tillstånd att gifta sig, inte heller är halvsyskon. Försäkran om släktskap och tidigare äktenskap bör liksom nu avges skriftligen på heder och samvete. Har part förut ingått äktenskap och framgår det inte av folkbokföringsuppgifterna att äktenskapet är upplöst bör det åligga parten att styrka att äktenskapet upplösts. Som tidigare nämnts anser vi att intyg om hindersprövningen alltid bör utfärdas. Någon anledning att ändra nu gällande tid för giltigheten av företagen hindersprövning finns inte. Den bör alltså även fortsättningsvis vara fyra månader.

Lysning är sedan 1969 frivillig. Den är inte reglerad genom borgerliga föreskrifter. I ansökan om hindersprövning kan emellertid mannen och kvinnan ange om de önskar lysning och när den skall ske. Detta kan även i fortsättningen vara en lämplig ordning.

6.3.7 Sammanfattning och avslutande anmärkningar

I GB skall enligt vårt förslag regleras bara de led i ingåendet av äktenskapet som är nödvändiga från praktisk synpunkt. Dessa led är desamma, vare sig mannen och kvinnan inlägger en religiös innebörd i äktenskapet eller någon annan speciell innebörd eller ser det bara som en ändamålsenlig reglering av deras inbördes förhållanden och relationerna till omvärlden. Med denna utgångspunkt föreslås bara en form gälla för ingående av äktenskap, nämligen mannens och kvinnans gemensamma, skriftliga anmälan att de är ense om äktenskapet. Anmälningshandlingen skall överlämnas av dem personligen till någon som i administrativ ordning antingen ålagts att i tjänsten mottaga sådana anmälningar eller tillagts behörighet men inte skyldighet att vara mottagare. Såsom mottagare bör utses, förutom tjänstemän vid vissa myndigheter, också personer som efter eget åtagande kan ge giftermålet en ceremoniell inramning av religiös eller annan karaktär som mannen och kvinnan kan önska. Genom att vända sig till sådan mottagare för giftermålet undviker de som vill ha en speciell högtidlighet vid detta att behöva delta i dubbla förfaranden. Någon rätt att få en ceremoniell överbyggnad på giftermålet har de däremot inte; den del av giftermålet som inte är nödvändig för äktenskapets uppkomst har lagstiftningen inte anledning att befatta sig med. På mottagaren av anmälningen skall ankomma att pröva att lagens villkor för giftermålet är uppfyllda. Äktenskapet uppkommer genom att mannens och kvinnans anmälan befinnes vara i sin ordning. Registreringen av äktenskapet följer därefter som en ren folkbokföringsåtgärd.

Sammanfattningsvis kan det förfarande vid hindersprövning och giftermål som vi föreslår beskrivas som följer. Mannen och kvinnan, som kommit överens om äktenskap, begär gemensamt på särskild blankett hindersprövning och avger i samband därmed försäkran i fråga om släktskap och tidigare äktenskap. Ansökningen kan – om under-

skrifterna är bevittnade – sändas med posten till den lokala kyrkobokföringsmyndighet, resp. för utlandssvenskar den svenska utlandsmyndighet, som enligt föreskrifter av Kungl. Maj:t har att göra hindersprövningen. Är parterna kyrkobokförda hos olika myndigheter anskaffar den hindersprövande myndigheten de behövliga uppgifterna från andra partens kyrkobokföringsmyndighet. Blir resultatet av hindersprövningen att hinder inte möter, tillställes mannen eller kvinnan intyg härom, som gäller i fyra månader. Visar prövningen att hinder föreligger, får de besked härom. Vill parterna ingå äktenskapet utan några som helst ceremonier, inställer de sig gemensamt med intyget hos valfri myndighet, där det finns någon tjänsteman med behörighet att mottaga anmälningar om ingående av äktenskap, exempelvis hos lokal skattemyndighet, pastorsämbete eller svensk beskickning i utlandet. Sedan tjänstemannen förvissat sig om parternas identitet och tagit del av intyget om hindersfrihet, undertecknar mannen och kvinnan en anmälningshandling, i vilken de förklarar sig vara ense om äktenskapet. Blanketter för anmälan tillhandahålles lämpligen hos myndigheten. Anmälningshandlingen överlämnas därefter till tjänstemannen, som omedelbart kontrollerar att den är undertecknad av båda och inte i något hänseende oklar till sin innebörd. Prövningen av anmälningen sker i parternas närvaro. Befinns anmälningen därvid vara i sin ordning, är äktenskapet ingånget, och bevis om äktenskapet utskrives omedelbart och överlämnas till makarna. Tjänstemannen har därefter att underrätta den folkbokföringsmyndighet, där giftermålet skall registreras. Är däremot anmälningshandlingen inte undertecknad av båda eller oklar till sitt innehåll eller framgår det av omständigheterna att mannen eller kvinnan inte gör anmälningen av fri vilja eller inte inser vad anmälningen rör, skall tjänstemannen vägra att ta emot anmälningshandlingen eller, om den mottagits, omedelbart avvisa anmälningen. Något äktenskap uppkommer då inte.

Önskar mannen och kvinnan omge sitt giftermål med en högtidlighet av religiös eller annan ideell karaktär kan de efter hindersprövningen vända sig till någon som – jämte det han är utsedd att mottaga anmälningar om ingående av äktenskap – är villig att biträda med den önskade inramningen i anslutning till att han mottager anmälningen. Hans uppgifter med avseende på de åtgärder som är nödvändiga för äktenskapets uppkomst skiljer sig däremot inte från dem som tjänsteman hos myndighet har, och han handlar under samma ansvar, om han åtar sig uppgiften som mottagare av anmälningen. Vidare ankommer det också på honom att utfärda bevis om äktenskapet och att underrätta vederbörande folkbokföringsmyndighet.

Enligt lagen (1915:437) om äktenskaps ingående i vissa fall inför svensk myndighet i utlandet kan Kungl. Maj:t uppdraga åt svensk diplomatisk eller konsulär ämbetsman i främmande stat att förrätta vigsel mellan svenska medborgare eller mellan svensk medborgare och medborgare i främmande stat. Vigselförrättaren har att verkställa hindersprövning, om sådan inte skett i svensk församling och alltjämt är giltig, dvs. inom fyra månder före vigseln. Samma lag bemyndigar också Kungl. Maj:t att förordna svensk medborgare, som inte är diplomatisk eller konsulär ämbetsman, att på utomeuropeisk ort, avlägsen från svensk beskickning eller konsulat, förrätta vigsel mellan svenska undersåtar. Hindersprövningen skall då företas av den diplomatiske eller konsuläre ämbetsman, som Kungl. Maj:t utser. Om – såsom vi föreslår – redan den i GB fastlagda ordningen innebär att Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer förordnar mottagare av anmälningar om ingående av äktenskap och att även hindersprövningen skall ske av myndighet, som Kungl. Maj:t bestämmer, synes en särskild lag för ingående av äktenskap i utlandet kunna undvaras. Att svensk utlandsmyndighet bara kan befatta sig med ingående av äktenskap där parterna eller en av dem är svensk medborgare synes ligga i sakens natur. I vilken utsträckning äktenskap kan ingås under med-

verkan av svensk myndighet i utlandet torde vidare vara beroende på de regler som gäller på myndighetens verksamhetsort. Vid förordnande av mottagare av anmälningar får som hittills vid förordnande av vigselförrättare hos utlandsmyndighet dessa regler beaktas. Genom att äktenskapets ingående förändras från vigsel till ett anmälningsförfarande kan det emellertid tänkas att möjligheterna vidgas att ingå äktenskap i utlandet enligt svensk ordning.

För besvärsförfarandet vid klagan över beslut om utfärdande av intyg efter hindersprövning eller om företagande av vigsel gäller för närvarande en särskild lag, lagen (1915:434) om fullföljd av talan mot beslut i vissa ärenden rörande äktenskaps ingående. I samma lag regleras också besvärsrätten i ärenden om utfärdande av äktenskapscertifikat. Sådana certifikat utfärdas enligt kungörelsen (1969:123) av svensk myndighet för svensk medborgare, som avser att ingå äktenskap inför utländsk myndighet, och innebär intyg om att han enligt svensk lag har rätt att ingå äktenskapet. Vid reformen bör regler om besvärsrätten beträffande beslut i ärenden om hindersprövning och anmälan om ingående av äktenskap införas i GB. Erforderliga bestämmelser om fullföljd av talan mot beslut om utfärdande av äktenskapscertifikat kan införas i 1969 års kungörelse. Därmed kan 1915 års lag upphävas.

Nu gällande bestämmelser om vigsel är delvis av kyrkolags natur. Så är fallet med GB 4:2 och 3 första stycket om vigsel i svenska kyrkan och behörighet och skyldighet för präst i svenska kyrkan att viga. Även GB 4:8 tredje stycket i den del hänvisning sker till föreskrifterna i kyrkohandboken torde vara kyrkolag. För upphävande av dessa bestämmelser i samband med reformen krävs därför medverkan av kyrkomötet.

Den föreslagna ordningen för ingående av äktenskap överensstämmer med FN-konventionen såtillvida att äktenskapet skall ingås under medverkan av företrädare för det allmänna. Konventionskravet på båda kontrahenternas av fri vilja avgivna samtycke till äktenskapet, avgivet av dem personligen inför "vigselmyndigheten", måste också anses uppfyllt. Deras gemensamma anmälan innefattar deras samtycke till äktenskapet och de skall göra anmälningen personligen.

Konventionen kräver emellertid därutöver närvaro av vittnen. Antas den föreslagna ordningen är inte detta krav uppfyllt. Det kan erinras om att redan nu gällande ordning inte helt överensstämmer med konventionen. Artikel 1 punkt 1 föreskriver nämligen att kontrahenternas samtycke skall avges av dem efter vederbörlig kungörelse i enlighet med vad som föreskrivs i lag. Genom att lysningen bortfallit såsom lagfäst led i giftermålet uppfylls numera inte kungörelsekravet. Någon fråga om att i samband med den lagfästa lysningens avskaffande säga upp konventionen uppkom veterligen inte. De avvikelser från konventionen, som kommer att föreligga om också vårt förslag genomförs, synes i vart fall inte vara av sådan art att äktenskap ingångna enligt den föreslagna ordningen löper risken att inte godkännas i konventionsstat.

7 Återgång

7.1 *Historik*

Återgång av äktenskap är ett rättsligt institut för upplösning av äktenskap som framför allt utvecklades inom den kanoniska rätten. Enligt denna rätt kunde ett äktenskap vara ogiltigt antingen på grund av formfel vid dess ingående eller emedan endera kontrahentens samtycke till förbindelsen på grund av bristande rättslig handlingsförmåga, tvång, svek eller misstag inte var bindande för honom, eller emedan äktenskapet ingåtts i strid mot ett dirimerande äktenskapshinder. I händelse av formfel behövdes ingen ogiltighetsförklaring, utan äktenskapet ansågs då som en nullitet, dvs. var utan vidare ogiltigt. Men om behörig form iakttagits, var det ett giltigt äktenskap, tills ogiltighet konstaterats genom dom. Ogiltigheten innebar principiellt att det i rättsligt hänseende skulle anses som om äktenskapet aldrig blivit ingånget. Denna grundsats kunde dock inte helt upprätthållas. Om endera eller båda kontrahenterna varit i god tro, kunde i viss utsträckning de civilrättsliga följderna av ett giltigt äktenskap inträda så att exempelvis barnen räknades som barn i äktenskap. Då äktenskapet enligt den katolska kyrkans uppfattning är ett sakrament och därför inte kan upplösas genom äktenskapsskillnad, har möjligheten att få äktenskapet hävt genom ogiltighetsförklaring spelat en ganska betydande roll i katolska länder och har alltjämt där större betydelse än annorstädes.

Landskapslagarna saknade bestämmelser om äktenskaps återgång. Möjligen ansågs att regleringen härav tillkom de kyrkliga myndigheterna. I vad mån de kanoniska grundsatserna tillämpades i vårt land under medeltiden kan inte utredas, eftersom källmaterialet är torftigt. Det har ansetts sannolikt att de i det stora hela varit vägledande även för de världsliga domstolarna, i den mån dessa kom i beröring med hithörande problem.

De bestämmelser 1734 års lag innehöll om återgång var till sin innebörd ganska oklara. Vid sidan av ett stadgande om verkan av vigsel, förrättad av den som inte var präst, föreskrevs i 2 kap. 2 § giftermålsbalken att om präst vigde "dem, som äktenskap ej bygga må", vigseln skulle vara ogill. Härmed torde endast ha åsyftats sådana fall då äktenskapet blivit ingånget i strid mot äktenskapshinder på grund av släktskap, underårighet, bristande samtycke av giftoman, bestående äktenskapsförbindelse, hor och fallandesot. I vissa fall kunde äktenskap gå åter då samtycket till äktenskap tillkommit till följd av tvång, svek eller vissa misstag. Efter tillkomsten av 1734 års lag tycks återgångsmålen som regel ha behandlats vid de allmänna domstolarna och inte såsom ofta tidigare av domkapitlen.

I fråga om rättsverkningarna av äktenskaps ogiltighet och återgång innehöll 1734

års lag för vissa fall delvis skilda regler, medan för andra fall uttryckliga bestämmelser inte fanns.

Genom 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning reviderades reglerna om ogiltighet och återgång ingående. Bestämmelserna upptogs oförändrade i nya GB. Ogiltighet av vigsel föreligger bara då formen för äktenskapets ingående i mera väsentlig grad åsidosatts (4: 9). Något äktenskap uppkommer då inte. I övriga hithörande fall uppkommer ett äktenskap men det kan upplösas genom återgång. Härmed menas att ett äktenskap, som blivit ingånget i formellt riktig ordning, upplöses på grund av viss vid dess ingående föreliggande omständighet.

De omständigheter som kan medföra återgång är av två väsentligt olika slag. För det första kan återgång ske på den grund att makes samtycke till äktenskapet inte är sådant att det kan anses bindande för honom. Frågan har inte ansetts kunna lösas enligt de regler som gäller avtal i allmänhet, utan man har givit särskilda regler härom. I nya GB har därför upptagits uttömmande regler om återgång på grund av bristande rättslig handlingsförmåga, tvång, svek och misstag. För det andra kan och skall äktenskap återgå när det ingåtts i strid mot vissa äktenskapshinder, som ansetts särskilt betydelsefulla från allmän synpunkt. Bland dessa dirimerande äktenskapshinder, som i nya GB inskränkts till antalet jämfört med tidigare gällande rätt, finns förbuden mot äktenskap mellan dem som är i rätt upp- och nedstigande släktskap, mellan syskon och av den som redan är gift. Före en lagändring år 1947 var även svågerlag i rätt upp- och nedstigande led återgångsgrund. Hindret på grund av sinnessjukdom eller sinnesslöhet har betydelse även i detta hänseende. Sinnessjuk eller sinnesslö make har nämligen rätt att få återgång även om han vid vigseln hade rättslig handlingsförmåga. Sedan sinnessjuk eller sinnesslö person år 1948 fått rätt att efter tillstånd av medicinalstyrelsen, numera socialstyrelsen, ingå äktenskap gäller naturligen att han inte har rätt att yrka återgång på denna grund om han erhållit vederbörligt tillstånd. Genom en lagändring år 1968, som trädde i kraft den 1 juli 1969, har de tidigare gällande återgångsskälen fallandesot, könssjukdom i smittosamt skede, spetälska och obotlig vanförhet till äktenskap avskaffats.

Den grundsats som lagfästes genom nya GB är att återgångsdomen har rättsverkningar endast för framtiden. Återgångsdomen betraktas inte som en förklaring att den rättsliga grunden för äktenskapet är bristfällig och att följaktligen inte något giltigt rättsförhållande uppstått. Utgångspunkten är i stället att så snart formellt giltig vigsel ägt rum ett verkligt äktenskap föreligger, och återgången är en form för upplösning av äktenskapet. Enligt lagberedningens mening var detta i överensstämmelse med den redan härskande rättsåskådningen som utvecklats därhän att återgång uppfattades som en med äktenskapsskillnad sidoordnad form för äktenskaps upplösning och att rättsförhållandets hävande för framtiden var den främsta effekten även av återgången.

7.2 *Gällande rätt*

Bestämmelser om återgång finns i GB 10 kap.

Den som är gift får inte ingå nytt äktenskap så länge det tidigare äktenskapet består (2: 10). Ingår någon äktenskap i strid mot bestämmelsen skall det dömas till återgång i det nya äktenskapet. Äktenskap är vidare förbjudet mellan dem som är besläktade med varandra i rätt upp- och nedstigande led samt mellan syskon (2: 7). Har äktenskap ingåtts mellan sådana släktingar skall också dömas till återgång (10:1 första stycket). Med syskon menas även halvsyskon. I tvegiftesfallet får återgång dock inte äga rum om det tidigare äktenskapet upplösts innan talan väckts om återgång i det senare äktenskapet (10: 1 andra stycket). Allmän åklagare är skyldig att yrka återgång i samtliga dessa fall. Talan om återgång kan också föras av båda makarna och vid fall av tvegifte även av den omgiftes make i det tidigare äktenskapet (10: 1 tredje stycket).

Var make vid vigseln sinnessjuk eller sinnesslö, och hade han inte erhållit tillstånd av socialstyrelsen att gifta sig, kan han eller hans förmyndare yrka återgång (10: 2 första stycket). Denna rätt finns även om han inte kan anses ha saknat rättslig handlingsförmåga vid vigseln. Om sjukdomen blivit botad gäller en preskriptionstid på sex månader efter tillfrisknandet, efter vilken tidpunkt maken ej kan vinna återgång på denna grund.

Även den andra maken har rätt till återgång om han vid vigseln ej kände till sin makes sinnessjukdom eller sinnesslöhet (10: 2 andra stycket). Har han gift sig trots att han visste om tillståndet kan han inte få äktenskapet upplöst genom återgång på denna grund, men däremot kan vid sinnessjukdom förutsättningar finnas för äktenskapsskillnad enligt 11: 13. Om han saknade kunskap om tillståndet kan han vinna återgång oavsett om sjukdomen är obotlig eller ej. Har sjukdomen blivit botad får han dock inte väcka talan om återgång. Även för denna make gäller en preskriptionstid på sex månader, i detta fall räknat från den tidpunkt han fick vetskap om sinnessjukdomen eller sinnesslöheten. Dessutom har det för honom stadgats en absolut tidsfrist på tre år från vigseln, efter vilken tid återgångstalan ej får väckas.

Övriga återgångsanledningar är samlade i 10: 3. Enligt första stycket punkt 1 kan make yrka återgång om han vid vigseln befann sig i tillfällig sinnesförvirring eller annat sådant tillstånd som utesluter rättslig handlingsförmåga. Med detta stadgande avses somnambula eller hypnotiska tillstånd, högre grad av berusning, febertillstånd osv. Varken allmän åklagare eller den andra maken har i dessa fall någon talerätt.

I punkt 2 stadgas att make kan vinna återgång om han av misstag låtit viga sig vid annan än sin trolovade eller utan att vilja ingå äktenskap. Stadgandet är av ringa praktisk betydelse. De fall som åsyftas med uttrycket att någon låtit viga sig vid annan än sin trolovade avser misstag som faller inom själva vigselakten, såsom att en förväxling av kontrahenter ägt rum, när flera par blivit vigda samtidigt. Uttrycket att någon av misstag låtit viga sig utan att vilja ingå äktenskap syftar både på fall då maken vid vigseln inte visste att det var fråga om ingående av äktenskap och på fall då han visserligen visste vad det var fråga om men samtycket till äktenskap inte motsvarade hans verkliga vilja. Som exempel på dessa fall kan nämnas att någon i ett främmande land vars språk och former för ingående av äktenskap inte varit tillräckligt kända för honom kommit att avge sitt ja inför vigselförrättaren utan att inse betydelsen därav.

Punkt 3 ger make rätt till återgång om han bedragits till äktenskapet därigenom att han genom falsk uppgift eller svikligt förtigande blivit vilseledd av andra maken angående vem denne är eller angående sådana omständigheter rörande dennes tidigare liv, som skäligen hade bort avhålla den bedragne från att ingå äktenskapet. Den grundläggande förutsättningen är att maken blivit bedragen till äktenskapet, dvs. att den villfarelse vari han svävat varit avgörande för hans beslut att ingå äktenskapet. Särskild bevisning om huruvida villfarelsen varit avgörande är inte alltid behövlig. Den omständighet som maken svävat i okunnighet om kan vara så betydelsefull att det är uppenbart att han inte skulle ha ingått äktenskapet med vetskap om denna. Vidare fordras att det är den andra maken som har vilselett den bedragne. Detta kan ha skett antingen genom att maken givit den andre falsk uppgift eller genom att han svikligen förtigit en omständighet som han insett att medkontrahenten svävat i okunnighet om. Om däremot bedrägeriet övats av tredje man utan vetskap av den bedragnes medkontrahent har inte den bedragne rätt till återgång. Som föremål för den bedragnes villfarelse rörande den andra maken nämns utan närmare bestämning "vem denne är". Härmed avses enligt förarbetena att villfarelsen i allmänhet skall röra sig om den "sociala identiteten", dvs. om vederbörandes familj, samhällsställning och dylikt, medan oriktiga föreställningar om personliga egenskaper eller förmögenhetsförhållanden inte kommer i beaktande.

Beträffande ena makens villfarelse angående en omständighet som hänför sig till den andres tidigare liv har det inte ansetts tillräckligt att villfarelsen kan sägas ha varit bestämmande för beslutet att ingå äktenskapet utan som ytterligare förutsättning har uppställts att omständigheten skäligen bort avhålla honom från äktenskapet. Vid denna bedömning måste hänsyn tas till rådande sed inom den krets av befolkningen han tillhör. Vidare influeras stadgandets innebörd av olika tiders växlande etiska uppfattningar. En omständighet som kan leda till återgång i detta fall är att make före vigseln begått ett grövre brott. Vidare kan enligt lagberedningen denna bestämmelse leda till återgång när kvinnan förtigit för mannen att hon vid vigseln väntade barn med annan än honom.

Enligt punkt 4 kan slutligen ena maken vinna återgång, om han blivit tvungen till äktenskapet. Särskilda bestämmelser om tvångets art har ansetts överflödiga. Det närmare bedömandet av vad som bör krävas i detta hänseende har överlämnats åt rättstillämpningen. Regeln gäller vare sig tvånget utövats av andra kontrahenten eller av annan person.

Också i de fall som regleras i 3 § gäller en preskriptionstid på sex månader. Denna räknas från den tidpunkt sådant tillstånd som avses i punkt 1 upphörde, maken fick kännedom om återgångsskäl enligt punkt 2 eller 3, eller han blev fri från i punkt 4 avsett tvång. Även i 3 § stadgas en absolut tidsfrist på tre år från vigseln.

Om rättsverkningarna av återgång finns bestämmelser i 4–7 §§.

I enlighet med den bakom reglerna i nya GB liggande uppfattningen att återgång är en form av upplösning av ett en gång uppkommet äktenskap gäller som huvudregel enligt 4 § första stycket att vad som är föreskrivet om äktenskapsskillnad skall äga motsvarande tillämpning i fråga om återgångs rättsverkningar. Detta innebär att återgångsdomen inte äger tillbakaverkande kraft. Liksom efter äktenskapsskillnad består det genom giftermålet grundlagda svågerlaget, barnen förblir barn i äktenskapet och tredje man lider ingen rubbning i den rätt han förvärvat mot makarna. Likställigheten mellan rättsverkningarna av återgång och äktenskapsskillnad sträcker sig emellertid ännu längre. Även den reglering av rättsförhållandena för framtiden som är en följd av att äktenskapet upphör, skall såvida inte annat är stadgat, ske med tillämpning av reglerna i 11 kap. Från huvudregeln i 4 § stadgas undantag i 5–7 §§.

Vid bodelning i anledning av äktenskapsskillnad erhåller i regel vardera maken hälften av makarnas behållna giftorättsgods. Då äktenskap återgår gäller däremot, i anslutning till tidigare gällande rätt, enligt 5 § att vid bodelningen all egendom som envar av makarna ägde vid vigseln eller efteråt förvärvat genom arv, gåva eller testamente skall anses som hans enskilda egendom. Härigenom förhindras, att en make, som vid äktenskapets ingående förtigit ett honom bekant upplösande äktenskapshinder eller på annat sätt bedragit den andra maken till äktenskapet får del i den egendom som den andre har medfört i boet eller under äktenskapet förvärvat på sätt som utesluter gemensamma insatser för förvärvet. Bestämmelsen kan visserligen vara till nackdel för make som varit i god tro vid äktenskapets ingående men nackdelen kan kompenseras genom skadestånd enligt 6 §. Vad make förvärvat under äktenskapet på annat sätt än genom arv, gåva eller testamente, t. ex. genom eget arbete och såsom avkastning av enskild egendom, skall delas enligt de regler som i allmänhet gäller för giftorättsgods. Den som påstår att den särskilda bodelningsregeln skall tillämpas, har att styrka förutsättningarna härför. Detta kan vara förenat med stora svårigheter, särskilt om återgången sker efter lång tids äktenskap.

Vid återgång liksom vid äktenskapsskillnad kan ena maken bli skadeståndsskyldig gentemot den andra. Härom finns regler i 6 §. Förutsättningen för att make skall vara skadeståndsskyldig är att han vid vigseln haft kännedom om det förhållande som föranleder återgång. I första stycket stadgas att om återgång sker enligt 1 § och

den ena maken var i god tro men inte den andre, har den godtroende rätt till skadestånd. I andra stycket stadgas att om make vinner återgång enligt 2 § första stycket eller 3 § och om den omständighet som föranledde återgången var känd för andra maken vid vigseln, har den make på vars talan äktenskapet går åter rätt till skadestånd. Skadeståndet skall i båda fallen bestämmas efter vad som är skäligt med avseende på makarnas förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter. Uppräkningen av förutsättningarna för skadestånd är uttömmande. I fråga om reglerna för hur skadeståndet skall bestämmas överensstämmer lagrummets avfattning med vad 11:24 innehåller om skadestånd efter äktenskapsskillnad. I båda fallen skall skadeståndet bestämmas efter vad med avseende på makarnas förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter prövas skäligt. Olikheter med avseende på den skada som skall ersättas kan dock uppstå. Så till exempel kan den särskilda bodelningsregeln i 5 § vara till nackdel för den godtroende parten, och detta skall tagas i beaktande när skadeståndet bestämmes. Skadeståndet kan enligt tredje stycket sättas att utgå på en gång eller på särskilda tider.

Anspråk på skadestånd skall framställas i återgångsmålet. Om det försummas är rätten till skadestånd förlorad. Jämkning av avtal om skadestånd, som makarna träffat med hänsyn till återgången, kan emellertid påkallas senare.

I motsats till vad som gäller vid äktenskapsskillnad kan enligt 7 § underhållsskyldighet inte komma ifråga efter äktenskapets upplösning genom återgång. Det har ansetts att ett äktenskap som går åter inte bör lämna efter sig några rättsverkningar i detta hänseende under andra förutsättningar än dem som betingar skadeståndsskyldighet. En oskyldig makes underhållsbehov kan emellertid, i den mån den andre makens tillgångar och omständigheterna i övrigt medger, tillgodoses genom ett skadestånd, som kan bestämmas att utgå periodiskt. En återgång enligt 2 eller 3 § följer oftast kort tid efter vigseln och det har ansetts obilligt att en godtroende make skulle kunna åläggas underhållsskyldighet i sådana fall. Ett kortvarigt äktenskap kan inte heller antas grunda behov av underhåll på samma sätt som ett långvarigt. Vid återgång enligt 1 § kan det lättare inträffa att upplösningen sker först efter en längre tids äktenskap, men i sådana fall har det ansetts stötande att låta äktenskapet grunda underhållsskyldighet.

En ytterligare rättsverkan av återgång reglerades tidigare i 8 §, enligt vilken hustrun under vissa förhållanden kunde förbjudas att efter återgången bära mannens släktnamn. Numera återfinns reglerna härom i 1963 års namnlag. Enligt 15 § tredje stycket nämnda lag förlorar hustrun vid återgång släktnamn som hon förvärvat genom äktenskapet och återförvärvar det släktnamn hon hade före äktenskapet. Om det föreligger synnerliga skäl, kan dock rätten tillåta att hon behåller mannens namn. Yrkande därom måste framställas i återgångsprocessen. Synnerliga skäl kan föreligga om äktenskapet haft längre varaktighet och framförallt om i äktenskapet fötts barn som kommer att behålla faderns släktnamn.

Reglerna i 4–7 §§ gäller för det fall att återgångsskäl görs gällande medan äktenskapet ännu består. Eftersom återgång är en form för upplösning av äktenskap finns det inget utrymme för en återgång om äktenskapet redan upplösts genom skillnad eller genom att make dött. Om äktenskapet upplösts genom döden kan emellertid i viss omfattning samma rättsverkningar inträda som skulle ha följt av en återgångsdom. Reglerna härom finns i 9–11 §§. Motsättningsvis framgår att då äktenskapet redan upplösts genom skillnad, man inte under några förhållanden kan påkalla tillämpning av återgångsreglerna. Skillnadsdomen innebär således en slutlig reglering av makarnas mellanhavanden.

I 9 § första stycket stadgas, att om äktenskap, som bort återgå enligt 1 §, dvs. på grund av ett publikt dirimerande hinder, upplöses genom ena makens död, skall vid bodelningen makarnas giftorättsgods delas som om återgång skett. Yrkande härom

måste framställas senast vid bodelningen. Eftersom båda makarna haft rätt att föra talan om återgång har både efterlevande make och annan dödsbodelägare rätt att påkalla återgångsdelning. Återgångsskälet måste ha förelegat ännu vid dödsfallet. Om sålunda någon som redan tidigare var gift ingått nytt äktenskap, men det tidigare äktenskapet upplösts före dödsfallet, kan regeln inte tillämpas.

För det fall att återgångsskäl enligt 2 eller 3 § förelåg ges regler i 9 § andra stycket. Befogenhet att påkalla återgångsdelning tillkommer då den efterlevande maken, om han vid dödsfallet ägde vinna återgång, och annan bodelägare, om den avlidne vid dödsfallet hade sådan rätt. Som ytterligare förutsättning för att annan bodelägare skall ha rätt att påkalla återgångsdelning gäller att den avlidne vid sin död förde talan om återgång eller intill sin död var förhindrad därifrån till följd av sinnessjukdom, sinnesslöhet, sinnesförvirring eller annat sådant tillstånd som utesluter rättslig handlingsförmåga. Den make som inte hade rätt att vinna återgång, eller om han är död, hans rättsinnehavare, har ingen rätt att påkalla tillämpning av återgångsdelning. Om mellan flera dödsbodelägare olika meningar uppstår huruvida återgångsdelning skall påkallas eller ej, skall dens mening gälla som yrkar sådan delning. Var och en av bodelägarna har rätt att framställa yrkande därom. Yrkande måste göras senast vid bodelningen.

Förutom rätt att yrka återgångsdelning har enligt 10 § efterlevande make, som vid andra makens död ägde vinna återgång, rätt att få skadestånd enligt reglerna i 6 §. På grund av skadeståndsrättens personliga natur har i detta fall den avlidne makens rättsinnehavare däremot inte fått någon rätt till skadestånd. Beträffande förutsättningarna för skadeståndsrätten gäller i tillämpliga delar detsamma som ifråga om rätten till återgångsdelning. Skadeståndsyrkandet måste framställas senast vid bodelningen.

I 11 § ges slutligen en regel för det fall att tvegifte ägt rum och den omgifte dör innan återgång ägt rum. I sådant fall skall den rätt till ersättning, pension eller annan ekonomisk förmån, som är tillagd efterlevande make, anses tillkomma maken i första äktenskapet, om annat inte framgår av omständigheterna.

Bestämmelserna om återgång i 10: 2 och 3 §§ har direkt betydelse för stadgandet om olaga giftermål i BrB 7: 2. Enligt detta stadgande straffas för olaga giftermål den som gifter sig med någon som saknar rättslig handslingsförmåga till följd av sinnessjukdom, tillfällig sinnesförvirring eller av annan sådan orsak. Olaga giftermål föreligger också om någon ingår äktenskap, som på yrkande av den andra maken kan dömas att återgå på grund av villfarelse eller svek. För samma brott dömes också den som tvingar annan till giftermål. Straffet är böter eller fängelse i högst två år. Enligt 6 § får åtal inte väckas, om det inte för gärningen dömts till återgång av äktenskapet.

7.3 *Familjelagssakkunniga*

Under åren 1959–1970 uppgick antalet återgångsfall enligt den officiella statistiken till 29, dvs. i genomsnitt 2–3 fall om året. Återgångsreglerna måste således sägas ha mycket liten praktisk betydelse. Enligt våra direktiv bör övervägas om det finns behov av att behålla återgången som en speciell form för upplösning av äktenskap.

Återgångsinstitutet har i gällande ordning två funktioner: det ger en form för upplösning av äktenskap vid särskilda fall av brister i förutsättningarna för dess ingående och det medför särskilda rättsverkningar, som skiljer sig från dem vid äktenskapsskillnad. Allmänt sett talar intresset av förenkling för att man bör eftersträva så enhetliga regler som möjligt för upplösningen och med avseende på dess rättsverkningar. Speciella regleringar bör behållas bara om de kan motiveras med sakliga skäl och svarar mot praktiskt beaktansvärda behov. Bedömningen av återgångsinstitutets berättigande måste därför ske mot bakgrunden av de upplösningsregler som gäller i allmänhet och de rättsverkningar som

är knutna till upplösning enligt dessa regler. Av betydelse blir härvid de reformer som nu föreslås i fråga om förutsättningarna för äktenskapsskillnad och rättsverkningarna därav. Vidare är reglerna för giftermålets ogiltighet av intresse. Ett alternativ till att hänföra återgångssituationerna under de vanliga upplösningsreglerna vid ett avskaffande av återgångsinstitutet erbjuder nämligen möjligheten att låta giftermålet bli utan verkan, när återgångsskäl enligt nuvarande ordning föreligger.

På skäl som utvecklats i kapitlet om äktenskapshindren föreslår vi att sinnessjukdom och sinnesslöhet upphör att vara äktenskapshinder. För de mentalt sjuka och de sinnesslöa kommer därigenom den hittillsvarande särbehandlingen i GB att upphöra. För dem kommer, liksom för alla, att gälla endast kravet på rättslig handlingsförmåga med avseende på den speciella rättshandling som ingående av äktenskap utgör. Till följd härav bortfaller anledningen att låta dessa tillstånd i och för sig grunda särskilda upplösningsmöjligheter eller annars föranleda särregler.

Med utgångspunkt i att återgångsinstitutet bör avskaffas skall beträffande övriga återgångsgrunder först övervägas om någon av dem är sådan att den lämpligen bör leda till att giftermålet blir utan verkan.

Vad beträffar tvegiftesfallen kan mot tanken att frånkänna det senare giftermålet alla rättsverkningar genom att göra det ogiltigt anföras att åtminstone den ena parten och inte sällan kanske båda kan ha ingått äktenskapet i god tro. Såsom redan familjerättskommittén framhöll kommer med det ökade folkutbytet mellan länderna antalet internationella äktenskap säkerligen att stiga, liksom antalet fall då nytt äktenskap ingås efter äktenskapsskillnad utomlands. Med hänsyn härtill och till den internationellrättsliga regleringen i olika länder ökar riskerna för att nya äktenskap kommer till stånd efter äktenskapsskillnad som inte gäller här i riket.

I de fall, då det nya äktenskapet bestått lång tid och en faktisk gemenskap uppstått mellan makarna innan tvegiftet upptäcks, finns otvivelaktigt sakligt sett behov av den reglering av deras inbördes förhållanden som äktenskapslagstiftningen ger. Deras samlevnad kan ha givit upphov till vittgående rättsförhållanden, som parterna själva och andra antagit vara reglerade med utgångspunkt i att parterna är gifta med varandra, och de kan ha fått barn som fått den rättsliga ställningen av barn i äktenskapet. De olägenheter som i sådana fall skulle följa av att det senare äktenskapet skulle visa sig vara ogiltigt är enligt vår mening så allvarliga att vi redan på detta skäl inte kan förorda att tvegifte skall leda till ogiltighet av det senare giftermålet.

De anförda synpunkterna på konsekvenserna av ogiltighet gäller också när äktenskap ingåtts i strid mot gällande släktskapshinder. De fall som kan ha någon praktisk betydelse, nämligen äktenskap mellan halvsyskon, bortfaller visserligen, om sådana äktenskap enligt vårt förslag blir tillåtna efter dispens. Möjligheten kvarstår dock att äktenskap i undantagsfall kan komma till stånd trots att släktskapshinder föreligger. Även i dessa fall kan ena parten eller båda vara i god tro, liksom lång tid kan hinna förflyta innan rätta förhållandet upptäcks.

Vi anser därför att inget av de återgångsfall som regleras av 10: 1 – tvegifte och släktskapshinder – bör hänföras till ogiltighetsfallen.

De återgångsfall som regleras i 10: 3 – bristande rättslig handlingsförmåga, misstag, vilseledande och tvång – kännetecknas av dolda brister i viljeförklaringen vid ingåendet av äktenskapet. Utmärkande är också att bevisningen om bristens förhandenvaro är vansklig och att den som avgivit viljeförklaringen i efterhand kan acceptera dess rättsverkningar. Bl. a. dessa omständigheter motiverar de förhållandevis korta frister som nu gäller för att anställa återgångstalan i dessa fall. Bristen i viljeförklaringen kan i och för sig synas tala för att giftermålet blir ogiltigt. En sådan lösning skulle innebära att man på äktenskapsrättens område införde en motsvarighet till de regler som inom förmögen-

hetsrätten kan göra en rättshandling ogiltig. Enligt vår mening utgör emellertid de starka personliga inslagen i den samlevnad, som äktenskapet hänför sig till, ett vägande skäl mot att jämställa giftermål med rättshandlingar i allmänhet. Vidare bör från praktisk synpunkt beaktas att frågan om giftermålets ogiltighet på grund av dolda brister i viljeförklaringen inte skulle kunna överlämnas till parternas eget avgörande, utan frågan skulle nödvändigtvis få prövas i rättegång. Make som ville bli fri från äktenskapet på något av de nu aktuella skälen skulle alltså ha att välja mellan rättegång, där han yrkade fastställande av att äktenskapet aldrig uppkommit, och det vanliga skilsmässoförfarandet. Om han skulle bortse från eventuella skillnader i rättsverkningar av det ena eller andra valet och bara ville få äktenskapet ur världen synes det givet att han skulle välja den utväg som enklast och snabbast ledde till det åsyftade resultatet. Utformningen av skilsmässoreglerna skulle därmed bli av betydelse. Om dessa reformeras så att de särskilda skillnadsgrunderna faller bort och det blir tillräckligt med makes yrkande om äktenskapsskillnad och denna därjämte kan meddelas efter väsentligt kortare tid än nu, blir äktenskapsskillnaden otvivelaktigt en enklare utväg än en rättegång, i vilken maken måste styrka att hans till det yttre riktiga viljeförklaring vid giftermålet var behäftad med så allvarliga dolda brister att den måste frånkännas verkan.

Det sagda – som tar sikte enbart på makes intresse av att bli fri från äktenskapet – ger vid handen att det bör vara tillräckligt att skillnadsförfarandet, om det reformeras enligt vad som antytts, står till buds för den som på grund av brister i sin viljeförklaring inte vill vara bunden av giftermålet. Mot att låta bristerna göra giftermålet ogiltigt talar dessutom att denna linje skulle aktualisera också frågan om inte även andra maken, trots att han avgett en bindande viljeförklaring, borde kunna hävda giftermålets ogiltighet. Regler om ogiltighet i dessa fall skulle vidare, liksom nuvarande regler om återgång, behöva förenas med bestämmelser om förhållandevis korta preskriptionstider för väckande av talan om ogiltighet, inte bara med hänsyn till bevissvårigheterna och makes möjlighet att i efterhand godta giftermålet utan också för att trygga den andra makens ställning. Ogiltighet skulle därmed bara kunna åberopas under en begränsad tid, varefter maken skulle vara hänvisad till det vanliga skillnadsförfarandet. Inte heller i de nu behandlade fallen anser vi följaktligen att något står att vinna genom en utökning av ogiltighetsfallen. Ogiltighet bör i överensstämmelse med den sedan länge rådande uppfattningen förbehållas fall då fel förekommit i förfarandet vid äktenskapets ingående.

Om således enligt vår mening inte något av de nuvarande återgångsskälen bör leda till giftermålets ogiltighet återstår möjligheten att låta återgången som upplösningsform konsumeras av äktenskapsskillnaden. Reformeras reglerna för äktenskapsskillnad på sätt som vi föreslår i kap. 9 – make kan alltid få äktenskapsskillnad utan att behöva visa någon upplösningsgrund, skilsmässa kan erhållas väsentligt snabbare än nu och vid tvegifte och när äktenskapet ingåtts trots släktskapshinder alltid omedelbart och med talerätt också för allmän åklagare – kan det knappast finnas något behov av en särskild upplösningsordning för de nuvarande återgångssituationerna.

Återgången är emellertid nu förenad med särskilda rättsverkningar som skiljer sig från dem som gäller vid skilsmässa, främst i fråga om bodelning, skadestånd och underhållsskyldighet. Ett avskaffande av återgångsinstitutet och återgångsfallens inordnande under reglerna för äktenskapsskillnad och dess rättsverkningar aktualiserar därför frågan hur regleringen i dessa hänseenden bör ske. Redan lagberedningen diskuterade möjligheten att undvara återgångsinstitutet och låta makarna vara hänvisade till att vinna äktenskapsskillnad. Beredningen fann att detta kunde vara berättigat i den mån rättsverkningarna för framtiden borde bestämmas i anslutning till reglerna om äktenskapsskillnads rättsverkningar. Finner man

att det inte finns anledning att i återgångsfallen ha andra rättsverkningar än när äktenskap upplöses genom äktenskapsskillnad bortfaller också enligt vår mening behovet av ett särskilt återgångsinstitut.

Rättsverkningarna av återgång skiljer sig från rättsverkningarna av hem- och äktenskapsskillnad enligt nu gällande rätt i följande hänseenden. Bodelningen sker efter andra regler vid återgång än efter hem- och äktenskapsskillnad. Medan vid skillnad makarnas giftorättsgods som regel skall delas lika mellan dem skall vid återgångsdelning sådan egendom som make ägde vid vigseln eller efteråt förvärvat genom arv, gåva eller testamente över huvud taget inte ingå i bodelningen. Skadeståndsreglerna är med avseende på förutsättningarna för skadestånd olika avfattade i de båda fallen. Skadestånd vid återgång hänför sig till omständigheter vid giftermålet medan skadestånd vid äktenskapsskillnad grundas på händelser under äktenskapet. Efter äktenskapsskillnad kan underhållsbidrag utgå till make som är i behov därav, medan underhållsskyldighet aldrig föreligger efter återgång. Det bör också anmärkas från områden utanför giftermålsbalken att hustrun vid återgång förlorar det släktnamn hon fått genom giftermålet, såvida hon inte på grund av synnerliga skäl får rättens tillåtelse att behålla mannens namn. Sådan namnförlust inträder inte vid äktenskapsskillnad. Dom på återgång är vidare en förutsättning för åtal för olaga giftermål enligt BrB 7: 2.

När man skall bestämma vilka rättsverkningar på det ekonomiska området som skall tilläggas upplösningen av äktenskap synes den ganska självklara utgångspunkten böra vara att reglerna skall kunna beakta vilken grad av ekonomisk gemenskap som uppkommit mellan makarna. Har samlevnaden varat kort tid kan den inte ha hunnit utveckla sig till något djupare beroende i försörjningshänseende eller till någon mera omfattande sammanblandning av den enes och den andres egendom. Saklig grund för underhållsskyldighet och likadelning av boet finns då inte. Vid långvarig samlevnad däremot kan det inbördes ekonomiska beroendet och egendomsgemenskapen vara påtagliga. Rätt till underhåll vid behov och likadelning av boet kan då vara motiverade. Graden av ekonomiskt beroende och gemenskap hänger alltså samman med den faktiska situation, i vilken makarna levt. På vilken grund äktenskapet upplöses är däremot från ekonomisk synpunkt ovidkommande. Sakligt sett finns det därför inte någon anledning att med avseende på de ekonomiska rättsverkningarna ha skilda regler för det fall att äktenskapet upplöses genom återgång av skäl, som nu kan föranleda sådan, och för det fall att det upplöses genom äktenskapsskillnad med annat bakomliggande motiv. De ekonomiska rättsverkningarna av upplösningen bör i båda fallen bygga på graden av ekonomisk gemenskap. Denna beaktas i fråga om frånskild makes rätt till underhåll men däremot inte när det gäller delningen av boet efter hem- eller äktenskapsskillnad, då likadelning av giftorättsgodset skall ske oavsett äktenskapets varaktighet. Efter återgång kan å andra sidan underhållsskyldighet aldrig komma i fråga och för bodelningen gäller den speciella återgångsdelningen, vid vilken vad vardera maken hade vid giftermålet och därefter förvärvat genom arv, gåva och testamente behandlas som enskild egendom. Mot de nuvarande rättsverkningarna av återgång kan alltså riktas den kritiken att en ekonomisk utjämning mellan makarna genom underhåll och likadelning inte åstadkoms om återgången inträffar efter ett långvarigt äktenskap med ekonomisk gemenskap. Och rättsverkningarna av skilsmässa kan kritiseras i det hänseende att man inte gör avsteg från likadelningen av giftorättsgods, när äktenskapet till följd av sin korta varaktighet inte lett till någon ekonomisk gemenskap av betydelse.

I våra direktiv aktualiseras emellertid en begränsning av giftorätten och det erinras om den ordning som gäller vid återgångsdelning. Frågan hur långt man skall gå vid en begränsning av giftorätten lämnas dock öppen, men det sägs att en mycket stark begränsning av giftorätten kan vara rimlig

när äktenskapet upplöses efter kort tid.

De ekonomiska rättsverkningarna av äktenskap och dess upplösning kommer visserligen inte att behandlas i sin helhet förrän i ett följande utredningsskede. Vi förslår emellertid som närmare utvecklas i kap. 10 att redan nu en särskild bodelningsregel införs som gör det möjligt att avvika från huvudregeln om likadelning av giftorättsgodset när äktenskapet till följd av kort varaktighet varit utan ekonomisk gemenskap av betydelse. Vid bodelningen skall i sådana fall annan delningsgrund tillämpas som finnes skälig med hänsyn till vad makarna ägde vid giftermålet eller därefter förvärvat genom arv, gåva eller testamente. Yrkande om avvikelse från likadelningsregeln skall kunna framställas av make vid bodelning i anledning av äktenskapsskillnad. Däremot anser vi det inte påkallat att, i analogi med vad som nu gäller vid återgång, låta regeln gälla även vid bodelning i anledning av makes död. Äktenskap, som återgår enligt gällande lag, upplöses sannolikt i de flesta fall efter relativt kort tid. Återgångsdelningen enligt nuvarande regler ger då ett sakligt sett riktigt resultat. Men samma resultat uppnås också om äktenskapet upplöses genom skilsmässa och bodelningen sker med tillämpning av den nu berörda delningsregeln. Och skulle ett äktenskap, där återgångsskäl enligt nuvarande ordning föreligger, upplösas efter lång tid kan det otvivelaktigt finnas skäl för en likadelning av giftorättsgodset enligt vanliga regler efter äktenskapsskillnad. Med avseende på delningen av makarnas egendom anser vi följaktligen att de i allmänhet gällande bodelningsreglerna, om de reformeras enligt det sagda, bör ge ett riktigt resultat också vid upplösning av äktenskap genom äktenskapsskillnad i sådana fall där återgång nu sker. Vi är medvetna om att den nu beskrivna ordningen inte rymmer någon motsvarighet till den nuvarande möjligheten enligt 10:9 att i vissa fall avvika från likadelningen av giftorättsgodset, när äktenskapet upplöses genom makes död innan återgång skett. Det torde emellertid här röra sig om en så sällan föreliggande situation att särregler härom kan undvaras.

En särskild fråga är hur bodelning skall ske vid tvegifte om egendomsgemenskap funnits i båda äktenskapen. Frågan, som hittills överlämnats åt rättstillämpningen, synes inte påkalla någon omedelbar reglering. Den bör emellertid beaktas i samband med det fortsatta reformarbetet i fråga om de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskap.

Skyldighet för make att utge skadestånd vid återgång bygger på att den omständighet, som innebär återgångsgrund, vid vigseln var känd för maken. Vid återgång på grund av tvegifte eller släktskapshinder kan skadestånd inte tillerkännas make som kände till hindret. Den principiella grunden för skadeståndet är enligt lagberedningen densamma som den som gäller för skadestånd vid skilsmässa. Avskaffas möjligheten till skadestånd vid skilsmässa – vilket vi föreslår – finns det därför knappast skäl att behålla skadeståndsmöjlighet för de fall då äktenskapet upplöses av orsak som nu utgör återgångsgrund. I den mån make tillskyndas förmögenhetsförlust genom bedrägeri eller tvång, som nu utgör återgångsgrund enligt 10: 3, torde för övrigt skadestånd kunna komma i fråga enligt allmänna regler. Och i den mån skadestånd vid återgång använts för att tillgodose den oskyldiga makens behov av bidrag till sitt underhåll synes den funktionen av skadeståndet på ett bättre sätt kunna fullgöras av underhållsskyldighet enligt de regler som gäller vid skilsmässa.

Beträffande frågan om underhållsbidrag efter upplösning av äktenskap kan först konstateras att enligt våra direktiv utgångspunkten för reformen bör vara att bidrag inte skall komma ifråga men att det knappast kan bli möjligt att helt utesluta rätt till bidrag för frånskild make. Frågan vilken utformning underhållsreglerna bör ha i framtiden tillhör det fortsatta utredningsarbetet. I detta sammanhang är det därför bara av intresse att bedöma effekterna av att ersätta återgångens rättsverkningar i fråga om underhåll med de rättsverkningar som i samma hänseende inträder vid skilsmässa enligt gäl-

lande ordning, modifierad bara med hänsyn till att skuld till äktenskapets upplösning inte skall påverka underhållsrätten. Som förut sagts finns ingen underhållsskyldighet efter återgång. Efter skilsmässa däremot kan underhållsbidrag tillerkännas make under förutsättning att maken är i behov därav. Redan nu är dock praxis jämförelsevis restriktiv vid bedömningen av om behov föreligger.

Om den särskilda upplösningsformen återgång avskaffas och upplösning av äktenskapet i de nuvarande återgångssituationerna i stället måste ske enligt reglerna för äktenskapsskillnad inträder alltså en viss möjlighet att utdöma underhållsbidrag i fall, då det nu är uteslutet. En sådan effekt är i och för sig inte väl förenlig med den utgångspunkt som enligt direktiven skall gälla för reformen i fråga om underhållsskyldighet efter skilsmässa. Effekten synes ändå kunna godtagas. Härför talar framför allt att rätten till underhåll är beroende på behov hos den berättigade. Om äktenskapet varat bara en kort tid – något som torde vara det vanligaste om bakom upplösningen ligger sådant skäl som idag kan föranleda återgång – bör ingen make ännu ha blivit ekonomiskt beroende av den andre i så hög grad att det kan anses föreligga behov av underhållsbidrag efter upplösningen. Å andra sidan är det obestridligt att behov av bidrag kan finnas också i återgångsfallen. Detta observerades redan av lagberedningen, som anvisade möjligheten att i vissa fall använda skadeståndet för att täcka detta behov. Också familjerättskommittén framhöll att verkan av återgång kunde bli alltför hård mot make, som inte haft vetskap om återgångsskälet, och pekade härvid särskilt på att rätt till underhåll saknades. Kommittén ansåg, att i vissa fall, t. ex. om det döms till återgång efter längre tid på grund av tvegifte på mannens sida, hustrun borde kunna berättigas till underhåll.

Enligt vår mening finns det goda skäl att, så länge underhåll efter äktenskapsskillnad över huvud taget ifrågakommer, ha samma möjligheter till underhåll mellan förutvarande makar oavsett orsaken till äktenskapets upplösning. Vi anser det därför innebära att man avhjälper en brist i nuvarande ordning, om underhållsbidrag kan komma i fråga i återgångsfallen enligt samma regler som vid skilsmässa, nämligen vid behov. Inte heller i detta hänseende skulle det alltså finnas några avgörande skäl mot att inordna återgångsfallen under de vanliga upplösningsreglerna.

Stadgandet i BrB 7:2 är som nämnts tillämpligt endast om det dömts till återgång på viss grund. Straffrättskommittén övervägde att inte i brottsbalken taga med någon bestämmelse som motsvarade äldre lags regler om här avsedda förfaranden men stannade slutligen för att föreslå en bestämmelse om olaga giftermål. Departementschefen ansåg vid lagrådsremissen 1958 att det inte förelåg något praktiskt behov av en särskild kriminalisering av olaga giftermål eftersom den som tvingade annan till äktenskap kunde straffas för olaga tvång och även eljest de gärningar som omfattades av denna brottstyp i de praktiskt tänkbara fallen torde ingå som led i annat kriminellt förfarande, t. ex. bedrägeri. Lagrådet framhöll emellertid att den omständigheten att gärningarna i viss utsträckning kunde beivras enligt andra lagrum inte utgjorde tillräcklig anledning att upphäva en i och för sig ändamålsenlig reglering. På hemställan av lagrådet upptogs därför i brottsbalken en bestämmelse om olaga giftermål. Av det anförda framgår att olika meningar kan anföras i fråga om behovet av kriminalisering av de förfaranden som nu är straffbara som olaga giftermål. Den omständigheten att brottet nu bygger på förekomsten av återgångsinstitutet torde emellertid inte böra hindra en reform inom äktenskapsrätten, varigenom återgångsinstitutet avskaffas. Om så sker måste följdändringar vidtas i BrB 7:2 och 6.

Som framgår av det sagda finner vi att det för svensk rätts del väl låter sig göra och är förenat med vissa fördelar att inordna de fall där återgång nu kan ske under de reformerade reglerna för äktenskaps upplösning genom äktenskapsskillnad. Särregler är behövliga endast för vissa av de fall, där det nu kan

dömas till återgång, nämligen vid tvegifte och släktskapshinder. Det har emellertid ibland gjorts gällande att möjligheten att upplösa äktenskap genom återgång har betydelse ur internationellrättslig synpunkt, t. ex. då ena maken enligt sitt hemlands lag inte kan få äktenskapsskillnad. Här kan erinras om den utvidgning av svensk domstols kompetens i internationella äktenskapsmål som kommit till stånd genom lagen (1964:726) om svensk domstols prövning av äktenskapsmål i vissa fall. I dessa fall, som såvitt nu är av intresse främst rör flyktingar och äktenskap, där upplysning saknas om andra maken lever eller var han vistas, skall enbart svensk lag tillämpas. I den mån make enligt nämnda lag erhåller exempelvis äktenskapsskillnad här i riket i strid mot sitt hemlands lag kommer skilsmässan inte att bli gällande i hemlandet. Denna effekt är självfallet inte önskvärd men torde inte kunna helt undvikas. Vi anser inte att det ringa antal fall där en olikhet mellan svensk och utländsk rätt kan tänkas leda till att här meddelad äktenskapsskillnad – i motsats till återgång – inte blir gällande utomlands skall få hindra en ändamålsenlig reform av den svenska lagstiftningen på detta område. Det kan f. ö. anmärkas att svensk domstol kan döma till återgång, när utländsk rätt som har detta institut är tillämplig, även om det inte skulle finnas i svensk rätt. Vi föreslår alltså att återgångsinstitutet avskaffas.

I samband härmed bör stadgandet i 10: 11 införas i 13 kap. som 13 b §.

8 Medling och familjerådgivning

8.1 *Historik*

I äldre tider förekommande försök från samhällets sida att påverka makarna i deras inbördes förhållande präglades väsentligt av tidens restriktiva inställning till äktenskapsskillnad som sådan. Redan innan det blivit fråga om att upplösa äktenskapet kunde samhället inskrida. Enligt 1686 års kyrkolag ägde sålunda prästerskapet ingripa när "hat, vrede och bitterhet" uppkommit mellan makarna. Hjälpte varken "förmaningar, åtvarningar eller förlikningar vid högt vite" skulle prästen söka finna orsaken till oenigheten mellan makarna "och om endera eller bägge finnas brottsliga ställa dem för ögonen huru illa de av djävulen äro besnärda, att de träta och slitas med sitt eget kött och således fördärva sig själva inbördes". Nästa steg var att instämma makarna till domkapitlet för rannsakning och förhör. Hjälpte inte heller det, hänsköts ärendet till världslig domstol, där makarna i första hand riskerade straff – stockstraff och spöslitning, böter och fängelse – och i andra hand kunde på en tid bli skilda ifrån varandra "till umgänge, säng, bord och hemvist". Detta var alltså ett slags separation såsom bestraffning. I sista hand stadgade kyrkolagen bannlysning.

Sökte någon av makarna äktenskapsskillnad ålåg det enligt kyrkolagen biskop och domkapitel att söka förlika makarna. Misslyckades detta hänsköts frågan till världslig domstol innan skillnadsfrågan avgjordes. Eftersom äktenskapsskillnad kunde vinnas bara på grund av ena makens brottsliga förfarande, skulle domstol först rannsaka och döma om själva gärningen.

I 1734 års lag stadgades varning och bötesstraff för oeniga makar samt en tids separation. I praxis förekom att Konungen därefter dispensvis meddelade skillnad i äktenskapet. Genom en förordning av år 1860 blev gången i stället den att makarna varnades först av kyrkoherden och därefter inför kyrkorådet. Sedan dömdes till ett års separation.

Det angivna förfarandet med varningar inför kyrkoherde och kyrkoråd kritiserades av lagberedningen, som uppgav att förfarandet ofta kändes förödmjukande för makarna och givit anledning också till andra allvarliga anmärkningar[1]. Det ersattes därför genom 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning av medlingen. Detta institut överfördes sedermera till 1920 års GB.

8.2 *Gällande rätt*

8.2.1 Medling

Make äger påkalla medling, om söndring uppstått i äktenskapet eller om tvist annars

[1] LB 1913 s. 391

uppkommit, som stör sammanlevnaden mellan makarna (14: 1 första stycket). Enligt de före den 1 juli 1969 gällande bestämmelserna kunde medling påkallas, förutom vid fall av söndring, endast när tvist enligt vissa angivna lagrum i GB uppkommit, däribland främst 11: 2 första stycket (hemskillnad på grund av grov försummelse eller kränkning från andra makens sida). Avsikten med föreskriften att medling kan påkallas när tvist uppkommit "som stör sammanlevnaden mellan makarna" har varit att förbättra möjligheterna till medling på ett tidigt stadium, innan ett skilsmässoförfarande inför domstol ännu blivit aktuellt[1].

Behörig att medla är, i den ordning lagen anger, präst i församling av svenska kyrkan, där makarna eller endera är kyrkobokförd (14: 1 andra stycket). Sådan behörighet tillkommer också vigselförrättare inom annat trossamfund än svenska kyrkan, om makarna eller endera tillhör samfundet. Utöver dessa s. k. kyrkliga medlare nämner lagen borgerlig medlare och denne är behörig att medla om han utsetts till medlare i den kommun, där makarna eller endera är bosatt. Behörighet att medla utan motsvarande begränsning till bosättningsorten tillkommer vidare sedan den 1 juli 1969 föreståndare för familjerådgivningsbyrå, som drivs av kommun eller landstingskommun. Slutligen äger rätten i den ort, där makarna eller endera är bosatt, på makes begäran utse särskild medlare, när skäl föreligger därtill (14: 1 tredje stycket).

Närmare bestämmelser om borgerlig medlare finns i 14:2. I varje kommun skall finnas minst en borgerlig medlare. Om det är påkallat av särskilda skäl kan samma person förordnas till medlare för mer än en kommun. Borgerlig medlare utses av rätten för två kalenderår. Om medlare finnes inte vara lämplig för sitt uppdrag skall han entledigas. Avgår medlare före utgången av den tid, för vilken han blivit utsedd, skall annan förordnas för den återstående tiden. För borgerlig medlare skall finnas ersättare.

I vissa fall får äktenskapsmål inte upptas till prövning om inte medling ägt rum. Medlingen utgör då processförutsättning. Det viktigaste fallet utgör mål om hemskillnad enligt 11:1 och 2 (15:8). Om ena maken underlåtit att på kallelse infinna sig till medling eller inte kunnat anträffas med kallelse, skall målet dock utan hinder därav upptas, om andra maken inställt sig för medling. Man brukar för sådana fall säga att det räcker att ett försök till medling har gjorts. De andra fall då medling på sätt nu har sagts utgör processförutsättning är mål om underhållsskyldighet, såvida makarna inte på grund av söndring lever åtskilda, mål om ersättning för biträde som ena maken lämnat den andre i hans förvärvsverksamhet samt mål om avkastningen av egendom som ena maken överlämnat till den andres förvaltning (15:23).

I de fall då medling sålunda utgör processförutsättning men då bara försök till medling föregått kan rätten – utom i mål om hemskillnad efter gemensam ansökan – bereda parterna nytt tillfälle till medling. Rätten utser i så fall lämplig person till medlare. Om make trots kallelse inte infinner sig inför medlaren eller om medling av annan orsak inte skett före utsatt tid, kan nytt anstånd för medling inte ges, såvida inte båda makarna begär det (15:9 och 23).

Medlaren äger kalla makarna att sammankomma inför medlaren (14: 3 första stycket). Lagen föreskriver vidare att medlaren på lämpligt sätt skall göra sig underrättad om anledningen till söndringen eller tvisten och söka förlika makarna. Medlaren har ålagts tystnadsplikt rörande vad han erfarit vid medlingen och han får inte höras som vittne därom (14: 3 andra stycket).

Församlingspräst i svenska kyrkan åtnjuter inte någon särskild ersättning för utförda medlingsuppdrag. Uppgiften anses ingå i hans tjänsteåligganden. Inte heller vigselförrättare inom annat trossamfund än svenska kyrkan har rätt till någon särskild ersättning för medling. Till borgerlig medlare däremot betalas ersättning av kommunen (14: 4 första stycket). Enligt kungörelsen (1969: 122) om statsbidrag till medlingsverksamheten

[1] Prop. 1968:136 s. 60 och 88

m. m. utgår statsbidrag till kommuns kostnader för borgerlig medlare med ett årligt belopp, motsvarande hälften av kommunens utgifter för arvode till sådan medlare, dock högst med fyrtio kronor för varje medlingsärende (1 §). När det gäller särskilt förordnad medlare utgår ersättning av statsmedel (14: 4 andra stycket). Sådan medlare har rätt till ersättning med åttio kronor för uppdraget (3 § nyssnämnda kungörelse).

8.2.2 Familjerådgivning

Familjerådgivningsbyråer drivna av offentligrättsligt subjekt tillkom i början av 1950-talet. De första byråerna drevs i kommunal regi – t. ex. den av Stockholms stads barnavårdsnämnd inrättade familjerådgivningsbyrån i Stockholm – men senare övertogs några av dessa och inrättades också nya av landstingskommun. För närvarande finns det i landet 7 byråer med kommunal och 25 byråer med landstingskommunal huvudman, sammanlagt alltså 32 rådgivningsbyråer. Ytterligare ett par byråer är planerade och väntas bli inrättade inom den närmaste tiden.

Kommun eller landstingskommun är inte skyldig att anordna familjerådgivning men om de anordnat sådan har sedan den 1 januari 1961 statsbidrag kunnat erhållas till verksamheten. Enligt 1 § kungörelsen (1960:710) om statsbidrag till försöksvis anordnad familjerådgivning kan bidrag utgå till landstingskommun eller kommun som inte tillhör landstingskommun. När särskilda skäl är därtill kan statsbidrag utgå också till familjerådgivning som försöksvis bedrivs av kommun tillhörande landstingskommun eller av enskild. Som allmänt villkor för statsbidrag gäller att verksamheten skall vara anordnad enligt av socialstyrelsen godkänd plan och utövas vid öppen mottagning (2 §).

Enligt nyssnämnda kungörelse definieras familjerådgivning som rådgivning och behandling i samband med konfliktsituationer i äktenskap och familj samt upplysningsverksamhet om samlevnadsproblem. Familjerådgivning kan också innefatta stöd och rådgivning åt abortsökande kvinnor. Av de 32 byråer som finns för närvarande arbetar 27 enbart med familjerådgivning och 5 med båda familjerådgivning och abortrådgivning.

Vid familjerådgivningsbyråerna finns förutom anställda familjerådgivare vissa specialister anknutna såsom konsulter. I allmänhet har byråerna tillgång till psykiatriker och gynekolog och vid ett flertal byråer även jurist och barnpsykiatriker eller barnpsykolog. Konsulterna kan medverka i byråns arbete dels genom att stå till tjänst för rådfrågning och överläggning med familjerådgivarna om de ärenden dessa handlägger, dels genom att efter remiss från familjerådgivarna själva ta emot de sökande.

Verksamheten vid familjerådgivningsbyråerna har i första hand ett förebyggande syfte: att i tid hjälpa de sökande tillrätta i deras olika relationer till omgivningen. Många söker för störningar i den äktenskapliga relationen men också andra samlevnadsproblem blir föremål för behandling. Från familjerådgivningens sida söker man bearbeta den eller de sökandes sociala situation i dess helhet. Härvid kan det förekomma olika behandlingsformer såsom enskilda samtal, överläggningar med båda parter eller med flera familjemedlemmar och gruppterapi. Inte minst anses tillgången till konsulter ge förutsättningar för en bred bearbetning av problemen.

Vid sidan av de familjerådgivningsbyråer som drivs av kommun och landstingskommun finns ett antal byråer tillkomna på enskilt initiativ, vilka har församling, kyrklig samfällighet eller enskild sammanslutning såsom huvudman. I viss omfattning förekommer här ett samarbete mellan byråerna. Så kan nämnas att ett tiotal byråer med skilda huvudmän och med olika mått av kyrkligt och frikyrkligt inslag har ett gemensamt organ – Samarbetsorganet Sveriges kyrkliga och ekumeniska familjerådgivningsbyråer. Några av dessa byråer uppbär bidrag från kommun eller landstingskommun. Verksamhet bedrivs i huvudsak på samma sätt med familjerådgivare och konsulter och är i stort

sett inriktad på samma typ av familjerådgivningsärenden – bortsett från abortärenden – som vid de offentligt drivna byråerna.

För familjerådgivare gäller numera – liksom för medlare – viss begränsning av vittnesplikten. Enligt en lagändring, som trädde i kraft den 1 januari 1970, får kuratorer vid familjerådgivningsbyrå, som drivs av kommun, landstingskommun, församling eller kyrklig samfällighet, eller deras biträden inte höras angående något, som på grund av denna deras ställning förtrotts dem eller de i samband därmed erfarit, om det inte är medgivet i lag eller den, till vilkens förmån tystnadsplikten gäller, samtycker därtill (RB 36: 5 andra stycket).

Socialstyrelsen, som på uppdrag av Kungl. Maj:t gjort en sammanställning och analys av erfarenheterna från verksamheten med försöksvis anordnad familjerådgivning, har i skrivelse den 2 april 1969 anfört att starka skäl talar för att familjerådgivningen hålls skild från abortrådgivningen. I avvaktan på att 1965 års abortkommitté slutförde sitt uppdrag ansåg styrelsen emellertid att försöksverksamheten borde fortsätta enligt dittillsvarande principer.

1965 års abortkommitté, som i augusti 1971 slutfört sitt utredningsuppdrag, framhåller i betänkandet "Rätten till abort" (SOU 1971:58) att den delar socialstyrelsens uppfattning angående familjerådgivningsverksamheten.

Kungl. Maj:t har den 10 december 1971 uppdragit åt socialutredningen, som redan enligt tidigare meddelade direktiv har att uppmärksamma familjerådgivningen i samband med vissa av sina uppgifter, att i anslutning till utredningsuppdraget lägga fram förslag rörande familjerådgivningens framtida utformning och organisation. Vid uppdragets fullgörande skall utredningen utvärdera och beakta de erfarenheter som gjorts vid den försöksvis anordnade familjerådgivningsverksamheten.

8.3 *Familjelagssakkunniga*

I våra direktiv uttalas att samhället bör medverka till att förebygga förhastade skilsmässor men att detta i princip bör ske med andra medel än restriktiva skilsmässoregler. Ett institut som kan tjäna som medel att motverka onödiga skilsmässor och som det enligt direktiven åligger oss att överväga utgör medlingen. Vid en omprövning av medlingsinstitutet är det naturligt att dess samband med familjerådgivningen observeras. Också det arbete som bedrivs inom familjerådgivningen kan allmänt sett tjäna syftet att motverka förhastade skilsmässor och gör det i synnerhet när anledningen till att makar sökt kontakt med familjerådgivningen är just att de vill få en ordentlig genomlysning av konflikter som hotar att leda till en upplösning av familjen.

Medlingens syfte anges vara att söka förlika makarna (14:3). Det övervägande antalet medlingar torde alltjämt vara sådana som företas därför att medling krävs för att erhålla hemskillnad. Kriteriet på att en medling nått lagens syfte kan därför sägas vara att makarna till följd av medlarens insatser underlåter att söka hemskillnad och i stället finner sig kunna fortsätta sammanlevnaden. Otvivelaktigt förekommer sådana resultat av medlingsverksamheten. I vilken omfattning medlingen når sitt syfte är emellertid svårt att avgöra. Tillförlitliga undersökningar härav torde vara svåra att företaga. Man nödgas i stort sett lita till medlarnas egna bedömningar av resultatet av sin medlingsverksamhet. Det bör då å ena sidan beaktas att även om det vid medlingstillfället förefaller som om makarna försonats, de senare kan ändra sig och söka äktenskapets upplösning, antingen med stöd av den tidigare medlingen eller efter ny medling företagen av annan medlare. Å andra sidan kan det inträffa att makar som efter verkställd medling tar ut hemskillnad senare ånyo upptar samlevnaden samt att detta helt eller till väsentlig del kan vara att tillskriva medlarens insatser. Även om makarna efter medlingen tagit ut hemskillnad

kan medlingen alltså ha varit till hjälp för dem. En bedömning av medlingens effektivitet är därför synnerligen vansklig att företaga.

Den kritik som riktats mot medlingen tar framför allt sikte på obligatoriet. Skyldigheten att genomgå medling för att erhålla hemskillnad uppfattas enligt kritikerna som en inblandning från det allmännas sida i personliga angelägenheter. Tvånget till medling skapar därjämte hos makarna en negativ attityd som högst väsentligt motverkar syftet med medlingen. Även om lagen numera nöjer sig med att kräva bara att försök till medling vidtagits, innebär detta dock att ena maken måste inställa sig personligen hos medlaren. Detta gäller också när andra maken inte ens kunnat anträffas för kallelse till medlingen. Att medlingen utgör processförutsättning och alltså knutits till ett rättsligt förfarande mellan makarna anses vidare medföra att medlingen oftast äger rum vid en alltför sen tidpunkt. När söndringen redan blivit så djupgående att makarna står i begrepp att söka hemskillnad är utsikterna att kunna förlika dem inte längre så stora. Mot medlingen anmärks också ibland att inte alla medlare är särskilt utbildade eller tillräckligt erfarna för sin uppgift med dess sociala och socialpsykologiska aspekter. Tillsammantagna leder de här återgivna kritiska synpunkterna till den ofta framförda uppfattningen att medlingen utgör en tom formalitet, en i sig betydelselös men för erhållande av hemskillnad tvungen åtgärd.

Denna uppfattning måste betecknas som alltför onyanserad mot bakgrunden av uppgiften att många medlare kunnat vara makar till hjälp, vare sig de fortsatt sin samlevnad eller upplöst äktenskapet. Medlingen är dock i sin nuvarande utformning förenad med negativa effekter. Framför allt rimmar det generella obligatoriet illa med den nutida synen på den enskilda individens förmåga att själv bedöma sin situation och handla adekvat med en avvägning mellan egna intressen och ansvar för närstående.

Familjerådgivningen regleras inte i giftermålsbalken och är inte formellt knuten till förfarandet i äktenskapsmål i vidare mån än att i balken såsom behörig att medla anges även föreståndare för familjerådgivningsbyrå, som drivs av kommun eller landstingskommun. Med familjerådgivning menas rådgivning och behandling i samband med konfliktsituationer i äktenskap och familj samt upplysningsverksamhet om samlevnadsproblem[1]. Familjerådgivning kan också omfatta stöd och rådgivning åt abortsökande kvinnor. Till familjerådgivningen får makarna vända sig helt frivilligt. De med medlingsobligatoriet förbundna nackdelarna föreligger alltså inte här. Familjerådgivningen söker vidare göra sina insatser på ett så tidigt stadium som möjligt. I viss utsträckning förekommer helt föräktenskaplig rådgivning. Familjerådgivningen begränsar sig inte till förhållandet mellan två makar eller blivande makar. Den tar, som redan antytts, sikte på samlevnadssituationen som sådan – vare sig fråga är om äktenskap eller annan samlevnadsform – och beaktar den eller de sökandes hela familjesituation. De störningar som kan förekomma i familjen behöver inte vara att enbart härleda ur förhållandet mellan två makar, resp. samlevande man och kvinna, utan kan även gälla relationen till övriga familjemedlemmar, släktingar, arbetskamrater osv. Denna helhetsbedömning underlättas av att till familjerådgivningsbyråerna är knutna särskilda experter, såsom psykologer, psykiatriker, gynekologer och jurister. Dessa kan verka som konsulter åt familjerådgivaren vid byrån eller, efter remiss från denne, själva sammanträffa med den eller de sökande.

Familjerådgivningens syfte, såvitt avser rådgivning åt makar som överväger att skiljas, är inte i första hand att söka förmå dem att fortsätta samlevnaden. Familjerådgivaren torde snarast se det som sin uppgift att hjälpa makarna att få perspektiv på sin situation, underlätta förståelsen av denna och därpå själva komma fram till vad som är bäst för dem. Slutresultatet av rådgivningen

[1] Kungörelsen (1960:710) om statsbidrag till försöksvis anordnad familjerådgivning, 1 §.

kan därför mycket väl bli att makarna kommer överens om att skiljas.

En svårighet för familjerådgivningens del består i att i tid få dem som behöver och kan få hjälp att söka sig till rådgivningen. Familjerådgivningen har tillsammantaget alltför små resurser för att dels kunna ta emot fler sökande, dels bedriva en effektiv upplysningsverksamhet. Det brister enligt vad som omvittnats alltjämt i allmänhetens kunskap om familjerådgivningens existens och dess mål och medel, trots att det bedrivs viss upplysningsverksamhet med bl. a. föredrag om verksamheten i skolor och föreningar.

Enligt vår mening erbjuder familjerådgivningen genom sin organisatoriska uppbyggnad och inriktningen av sin verksamhet det mest ändamålsenliga instrumentet när det gäller att förebygga förhastade skilsmässor. Den bredare diskussion och belysning av makarnas relationer på alla familjens funktionsområden som kan komma till stånd inom familjerådgivningens ram måste rimligtvis kunna ge makarna större möjligheter än medlingen i dess nuvarande utformning att rätt bedöma sin situation. Vare sig makarna slutligen bestämmer sig för att fortsätta äktenskapet eller för att skiljas fyller familjerådgivningen en väsentlig funktion. I förra fallet gör den så genom att ge makarna den hjälp de behöver för att lösa den akuta konflikten och i bästa fall också för att i fortsättningen komma till rätta med senare motsättningar, i senare fallet genom att ge dem visshet om att den valda utvägen är den lämpligaste och förbereda dem inför upplösningen av samlevnaden eller äktenskapet och de problem upplösningen för med sig.

Om familjerådgivningen skall träda i stället för medlingen uppkommer frågan om familjerådgivningen generellt eller i vissa fall möjligen bör vara obligatorisk. Att göra den obligatorisk i annat syfte än att förhindra förhastade skilsmässor kan därvid inte komma ifråga. Detta syfte skulle leda till att obligatoriet skulle begränsas till de fall, där makarna förhastat sig i sitt beslut att upplösa äktenskapet. Om nämligen bakom beslutet ligger moget övervägande av båda eller av bara den ene, skulle familjerådgivningen inte ha någon funktion att fylla för att förhindra upplösningen. Det är emellertid praktiskt omöjligt att utforma ett så begränsat obligatorium eftersom några yttre kriterier knappast finns på vad som är förhastat och vad som är väl övervägt. En annan möjlighet vore att göra familjerådgivningen obligatorisk bara i sådana fall där man alldeles särskilt bör söka motverka förhastade beslut, nämligen där det finns minderåriga barn. Något underlag för antagandet att förhastande skulle vara vanligare vid upplösning av barnfamiljer än annars finns dock inte och inte heller här finns det några kriterier på förhastande. Obligatoriet skulle därför – trots sitt begränsade syfte – få göras generellt. Fördelen med ett sådant obligatorium skulle då vara att man med säkerhet fångade in alla fall av ifrågasatt skilsmässa som kan betecknas som förhastade, nackdelen att man tvingade också de fall där familjerådgivningen redan från början framstod som meningslös att underkasta sig förfarandet. Sådana fall skulle förekomma i stort antal. Sannolikt skulle de färga hela institutet och få familjerådgivningen att för makarna framstå som en formalitet även i en del fall där de med en annan inställning skulle ha kunnat få hjälp att reda ut sin situation. Känslan av inblandning från det allmännas sida i de enskildas personliga förhållanden skulle vara kvar. Nackdelarna med ett obligatorium skulle alltså vara de från den nuvarande medlingen välkända. Även om ett generellt obligatorium i vissa fall skulle kunna ha positiva effekter finner vi nackdelarna som är förenade därmed vara så mycket större än fördelarna att vi måste avvisa tanken att göra familjerådgivningen generellt obligatorisk. Och vi anser det som nyss sagts inte möjligt att – med utgångspunkt i graden av makarnas eftertanke – ange bara särskilda fall, då familjerådgivningen skulle vara obligatorisk. Vår ståndpunkt är därför att sådan rådgivning alltid bör vara frivillig. Det förtroende som familjerådgivningen hittills byggt upp och den positiva attityd som den för närva-

rande möter hos allmänheten – inte minst tack vare frivilligheten – skulle enligt vår mening allvarligt äventyras av varje slag av tvång till förfång också för den hjälp som familjerådgivningen lämnar utan samband med familjeupplösningar.

Att vi inte föreslår obligatorisk familjerådgivning i något fall hindrar inte att vi anser det synnerligen angeläget att den kommunala och landstingskommunala familjerådgivningen byggs ut så att det blir tillgång därtill över hela landet. Den måste vidare få sådana resurser att den kan ägna sig också åt uppsökande verksamhet och erbjuda sin hjälp där den bedöms kunna vara till nytta. I främsta rummet bör rådgivningen kunna vara till nytta i de fall där makarna har minderåriga barn och där det med hänsyn härtill kan antas vara särskilt angeläget att makarna erhåller stöd och hjälp från familjerådgivningen. Men också i andra fall än där makarna har barn bör de beredas tillfälle till familjerådgivning. Den uppsökande verksamheten kan i detta syfte underlättas genom exempelvis en sådan åtgärd som att domstolarna underrättar familjerådgivningsbyråerna om samtliga inkomna ansökningar om äktenskapsskillnad. Domstolarna bör åläggas sådan underrättelseskyldighet när familjerådgivningen byggts ut. Att underrättelse utgår bör dock inte påverka handläggningen vid domstol. Som vi närmare utvecklar i kap. 9 föreslår vi att hemskillnadsinstitutet avskaffas och att i stället äktenskapsskillnaden i vissa fall skall föregås av en betänketid, nämligen när makarna är oense om upplösningen eller de gemensamt har vårdnaden om barn under sexton år. Under den rättsligt bestämda betänketiden, som föreslås bli sex månader, har familjerådgivningsbyråerna möjlighet att söka kontakt med makarna och bereda dem tillfälle till rådgivning. Sådan uppsökande verksamhet från byråernas sida bör förekomma också när makarna föreslås få rätt till äktenskapsskillnad utan föregående betänketid. Familjerådgivningen har en mycket viktig funktion att fylla vare sig äktenskapet upplöses eller ej.

Utbyggnaden av familjerådgivningen så att den kan motsvara behoven torde av ekonomiska och andra skäl få bli en angelägenhet på något längre sikt. Härvid måste frågan om verksamhetens förändring från frivillig till obligatorisk kommunal eller landstingskommunal uppgift tas upp i hela sin vidd. Frågan har nu aktualiserats genom tilläggsdirektiv till socialutredningen den 10 december 1971. Vi vill emellertid understryka det angelägna från vår synpunkt i att dessa frågor snarast blir lösta och att en utbyggnad av familjerådgivningen därefter kommer till stånd inom en nära framtid. I avvaktan härpå finns det skäl att vid sidan av familjerådgivningen behålla medlingen såsom ett särskilt institut att anlitas frivilligt av makar som önskar det. På så sätt skulle en mjukare övergång erhållas från nuvarande ordning och medlarnas verksamhet successivt kunna övergå på familjerådgivningen i takt med dess utbyggnad.

I samband med att medlingen förändras till ett frivilligt förfarande bör den innehållsmässigt närmas till familjerådgivningen såsom denna arbetar idag. Syftet med medlingen liksom med familjerådgivningen bör vara att utjämna motsättningarna mellan makarna genom att hjälpa dem att nå fram till en djupare insikt om situationen och konsekvenserna av olika tänkbara lösningar på deras konflikt. Om upplösning av äktenskapet är aktuell bör självfallet särskild uppmärksamhet ägnas åt att belysa möjligheterna att fortsätta det, men fortsatt äktenskap bör inte nödvändigtvis vara den lösning som har företräde framför andra.

I och med att familjerådgivning och medling blir helt frivilliga för makarna kan det ifrågasättas om inte bestämmelser därom helt kan undvaras i GB. Bortsett från stadgandet om skyldighet för kommun att utge ersättning till borgerlig medlare, vilket måste upptas i författning antagen av Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt, skulle erforderliga bestämmelser kunna ges i administrativ ordning. Det är emellertid angeläget att kännedomen om möjligheterna till familjerådgivning och medling blir allmänt spridd

och att makar som hamnar i en konfliktsituation får anledning uppmärksamma dessa möjligheter. Från denna synpunkt får det därför anses vara av stor vikt att bestämmelser om familjerådgivning och medling möter redan i GB. Av detta skäl föreslår vi att 14 kap. dels kompletteras med regler om familjerådgivning, dels att flera av de gällande föreskrifterna om medling bibehålls.

Eftersom familjerådgivning inte för närvarande är någon obligatorisk verksamhet för någon huvudman kan lagen inte förklara att makar skall äga rätt till familjerådgivning utan får nöja sig med att erinra om familjerådgivningen. Vårt förslag förutsätter emellertid att familjerådgivningen i framtiden regleras såsom en uppgift för kommun eller landstingskommun och därvid får sådana resurser att den så småningom kan helt ersätta medlingen. När så skett bör makars rätt att erhålla familjerådgivning uttryckligen slås fast i lagen.

Medlingsverksamheten under övergångsskedet

När det gäller medlingen har behörighet att medla i lagen tillerkänts – förutom föreståndare för familjerådgivningsbyrå som drivs av kommun eller landstingskommun – kyrkliga och borgerliga medlare samt av rätten särskilt förordnade medlare. Eftersom medlingen blir en frivillig angelägenhet saknas anledning att i lag ge regler om behörigheten att medla. Makarna kan ju i princip vända sig till den som de har största förtroendet för, oavsett om vederbörande är särskilt utsedd att medla eller ej. I stället bör övervägas att i lagen ta upp bestämmelser om skyldighet att stå till tjänst som medlare. Sådana bestämmelser skulle då tjäna syftet att säkerställa makarnas rätt att påkalla medling.

De kyrkliga medlarna utgörs av präst i församling av svenska kyrkan, vars behörighet dock förutsätter att makarna eller endera är kyrkobokförd i församlingen, samt vigselförrättare inom annat trossamfund än svenska kyrkan, om makarna eller endera tillhör samfundet. Församlingspräst i svenska kyrkan har på grund av sin tjänst skyldighet att medla, under det att behörigheten för präst eller pastor inom annat trossamfund än svenska kyrkan inte är förenad med sådan skyldighet. Att nu ålägga de fria samfundens präster och pastorer skyldighet att medla kan inte gärna komma ifråga. Såvitt avser svenska kyrkans präster kan det ifrågasättas om de redan på grund av tjänst som församlingspräst bör vara skyldiga att medla. En regel om sådan skyldighet kan lätt ge intryck av att medlingen fortfarande är en i första hand kyrklig angelägenhet. Vägledande vid utseendet av medlare bör i stället vara den enskildes personliga lämplighet för uppdraget. Lämpligheten är självfallet beroende av vederbörandes villighet att medla och tilltro till sin förmåga att lämna hjälp i de personliga angelägenheter som det här är fråga om. Prästerna har i allmänhet förvärvat sådan erfarenhet att de är lämpliga såsom medlare och de torde i allmänhet också vara villiga att åta sig uppgiften men att, med bortseende från den enskilde prästens personliga kvalifikationer och inställning, generellt ålägga samtliga församlingspräster skyldighet att medla synes knappast lämpligt.

Vad nu sagts innebär ingen ändring i det förhållandet att rådgivning och hjälp i personliga angelägenheter ingår i prästernas och pastorernas själavårdande uppgifter.

De borgerliga medlarna utses av rätten. De har alltså inte i något fall sin behörighet given direkt på grund av föreskrift i lag. Till grund för rättens förordnande av medlare brukar ligga ett förslag härom från kommunfullmäktige. Borgerlig medlare utses för viss tid – två år – och kan entledigas om han finnes inte vara lämplig för sitt uppdrag.

Det sätt på vilket de borgerliga medlarna utses bör enligt vår mening vara vägledande när medlingsinstitutet nu föreslås få en ändrad funktion. Samtliga medlare bör utses genom särskilt förordnande. En sådan ordning gör det möjligt att slopa den för den nutida uppfattningen främmande uppdelningen i kyrkliga och borgerliga medlare och i stället erhålla en enda i lag angiven

kategori av medlare. Det blir vidare möjligt att utse medlare på grund av deras personliga kvalifikationer för uppdraget och med beaktande av deras villighet att åta sig den därmed följande skyldigheten att stå till tjänst som medlare. Vi förutsätter emellertid som givet att man vid förordnandet av medlare kommer att ta tillvara den stora erfarenhet av sådana uppdrag som finns representerad hos svenska kyrkans präster och hos befattningshavare i de särskilda trossamfunden. För varje kommun bör utses minst två medlare och en av dem bör vara förtrogen med religiösa föreställningar kring äktenskapet. Det är angeläget att även under den övergångstid som medlingen skall finnas tillgänglig vid sidan av familjerådgivningen säkra allmänhetens tillgång till ett rikt förgrenat och differentierat nät av medlare. Vi vill också, med hänsyn till de ofta framförda kraven på en förbättrad utbildning av de borgerliga medlarna, understryka vikten av att medlarna erhåller en för deras uppdrag lämpad utbildning.

Den myndighet som utser borgerliga medlare är enligt gällande ordning rätten. Medlarna utses för varje kommun med möjlighet att, om det är påkallat av särskilda skäl, förordna samma person till medlare för mer än en kommun.

Uppgiften att utse medlare kan med den av oss föreslagna ändringen av medlingsinstitutet sägas komma att ligga vid sidan av rättens övriga verksamhetsområden. Vi föreslår att uppgiften att utse medlare i stället läggs på länsstyrelserna, vilka torde ha bättre förutsättningar än rätten att beakta intresset av samordning mellan organisationerna för familjerådgivningen och medlingen.

9 Hemskillnad och äktenskapsskillnad

9.1 *Historik*

Enligt den fornnordiska rätten torde mannen ha kunnat skilja sig från hustrun när han ville. I och med kristendomens införande begränsades emellertid de lagliga grunderna för äktenskapsskillnad. Enligt katolsk uppfattning var äktenskapet ett sakrament och som sådant oupplösligt. Den kanoniska rätten medgav separation – ett slags upphävande av samlevnaden – men inte upplösning av de rättsliga banden. Helt vann den kanoniska rätten inte insteg på detta område och utvecklingen mot den kanoniska uppfattningen avbröts genom reformationen. Från denna tid kunde äktenskapsskillnad erhållas på grund av hor och egenvilligt övergivande. Som enda i lag upptagna skillnadsgrunder kom dessa två att bestå i tre sekler.

Vid sidan av den lagliga vägen till äktenskapsskillnad erbjöds så småningom också en annan, nämligen genom kunglig dispens. Denna väg, som saknade direkt stöd i lag, öppnades under 1600-talet samtidigt med att det karolinska enväldet framväxte. Dispensgivningen fortsatte även efter envåldstiden. Dispens meddelades till en början sparsamt, senare mer liberalt.

Genom en förordning av år 1810 utökades de lagligen reglerade skillnadsgrunderna. Förutom hor och egenvilligt övergivande nämndes landsförvisning, livstidsstraff, stämpling eller försåt mot andra makens liv samt "verklig galenskap, som efter säkra bevis oavbrutet fortfarit i fulla tre år, därest enligt behörig läkares intygande någon förhoppning ej var om den vansinniges återställande till hälsan". I förordningen erkändes vidare uttryckligen den kungliga dispensrätten. Denna var avsedd att utövas diskretionärt. Som exempel på fall då dispens kunde meddelas angavs bl. a. grova brott men också när det hos båda makarna rådde sådan stridighet i lynne och tänkesätt som slutligen övergått till avsky och hat.

Förordningen gällde till dess den avlöstes av 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning. Denna lag inarbetades senare i GB, som ännu upptar dess skillnadsgrunder i huvudsak oförändrade.

9.2 *Gällande rätt*

GB 11 kap. inleds med tre paragrafer om hemskillnad och om äktenskapsskillnad efter hemskillnad (11:1–3). Därefter följer i tio paragrafer en uppräkning av de olika fall då äktenskapsskillnad kan meddelas utan föregående hemskillnad (11:4–13). Denna uppräkning – den s. k. skilsmässokatalogen – utgör en motsvarighet till de i äldre rätt angivna skilsmässogrunderna. Bestämmelserna om hemskillnad däremot var, när de antogs, en nyhet i svensk rätt.

Hemskillnad förutsätter rättens dom på

sådan skillnad. Hemskillnaden innebär att sammanlevnaden mellan makarna hävs men däremot inte att äktenskapet som sådant upplöses. Äktenskapet består alltjämt med de konsekvenser detta har i fråga om bl. a. underhållsskyldighet och trohetsplikt. Reglerna om hemskillnad har till huvudsakligt syfte att ge makarna tillfälle att överväga, om en ifrågasatt skilsmässa verkligen bör komma till stånd.[1] Lagen kräver att makarna gör dessa överväganden var på sitt håll; återupptar de sammanlevnaden förfaller verkan av hemskillnadsdomen i personligt hänseende (11:30). Har makarna efter vunnen hemskillnad levat åtskilda ett år och har de inte heller därefter upptagit sammanlevnaden kan dom på äktenskapsskillnad erhållas (11:3).

Är makarna ense om att inte fortsätta sammanlevnaden kan de utan att åberopa någon ytterligare grund härför erhålla rättens dom på hemskillnad (11:1). Fram till den 1 juli 1969 måste makarna i sin ansökan ange att sammanlevnaden inte kunde fortsättas "på grund av djup och varaktig söndring" men detta krav bortföll genom en lagändring som trädde i kraft nämnda dag. För att rätten skall äga upptaga målet till prövning fordras emellertid att medling eller i vart fall försök därtill ägt rum (15:8).

Är det bara den ene av makarna som vill vinna hemskillnad fordras – utöver verkställd medling eller medlingsförsök – att maken kan åberopa vissa grunder till stöd för sin talan. För det första kan han åberopa vissa försummelser eller kränkande förfaranden från andra makens sida. Lagen anger här grov försummelse av plikten att försörja maken eller barnen eller eljest åsidosättande i märklig mån av plikterna mot dem samt vidare missbruk av rusgivande medel eller förande av ett lastbart liv (11:2 första stycket). För det andra kan han åberopa att det på grund av stridighet i lynne och tänkesätt eller av annan orsak uppstått djup och varaktig söndring mellan makarna (11:2 andra stycket). Vare sig hemskillnad yrkas på grund av förfarande från den andra makens sida som innefattar skuld till söndringen eller på grund av djup och varaktig söndring har rätten möjlighet att vägra hemskillnad, om det med hänsyn till den skillnadssökande makens eget förhållande eller andra särskilda omständigheter ändock skäligen kan fordras att han fortsätter sammanlevnaden.

Äktenskapsskillnad efter föregående hemskillnad kan yrkas av vardera maken. Det spelar härvidlag ingen roll på vilken grund eller på vems talan hemskillnaden meddelades. Make har ovillkorligt rätt att få äktenskapet upplöst om sammanlevnaden inte återupptagits. Vad som skall förstås med återupptagande av sammanlevnaden har i praxis varit föremål för ett flertal avgöranden.[2]

I samband med dom på hemskillnad äger rätten på makes yrkande meddela makarna förbud vid vite av fängelse i högst ett år eller böter att besöka varandra (15:12). Sådant förordnande kan också ges genom provisoriskt beslut (15:1 första stycket).

Äktenskapsskillnad utan föregående hemskillnad kan erhållas på någon av de grunder som anges i den s. k. skilsmässokatalogen (11:4–13). Den första grund som katalogen tar upp är den att makar utan dom på hemskillnad men på grund av söndring levat åtskilda sedan minst tre år (11:4). Rätten kan dock vägra äktenskapsskillnad om endast ena maken vill skiljas och med hänsyn till hans förhållande eller andra särskilda omständigheter äktenskapet finnes skäligen inte böra upplösas på hans talan.

Egenvilligt övergivande under två år – dvs. att ena maken egenvilligt och utan giltig orsak undandragit sig sammanlevnaden två år och ej sedermera upptagit den – ger andra maken rätt att vinna skillnad i äktenskapet (11:5).

Är ena maken borta och vet man inte att han inom de tre sista åren varit vid liv, äger andra maken vinna äktenskapsskillnad (11:6). Den omständigheten att ena maken är borta kan visserligen utgöra anledning för

[1] LB 1913 s. 393
[2] Se Beckman, Svensk familjerättspraxis, 4:e uppl. s. 60 f.

andra maken att begära dödförklaring enligt reglerna i ÄB 25 kap. Efter dödförklaringen är andra maken oförhindrad gifta om sig men om den bortavarande sedermera finnes vara vid liv består det förra äktenskapet och utgör grund för återgång av det senare äktenskapet. Har maken erhållit äktenskapsskillnad enligt 11:6 är däremot det förra äktenskapet definitivt upplöst, även om det skulle visa sig att den bortavarande är i livet.

Tvegifte utgör inte bara grund för återgång av det senare av två äktenskap utan kan också av maken i det förra äktenskapet åberopas som grund för äktenskapsskillnad. Bestämmelser härom finns i 11:7. Tidigare hade maken att väcka talan inom sex månader från det han fick kunskap om den nya vigseln. Denna preskriptionsregel upphörde att gälla den 1 juli 1969.

Har ena maken samlag eller annat könsumgänge med annan än sin make, äger denne rätt till äktenskapsskillnad, såvida han ej samtyckt till gärningen (11:8). Bestämmelsen utgör motsvarigheten till äldre rätts stadganden om skillnad på grund av hor. Den blev genom en lagändring, som trädde i kraft den 1 juli 1969, ändrad såtillvida att rätten inte ovillkorligen måste döma till äktenskapsskillnad när de angivna förutsättningarna föreligger. Finnes hänsyn till barnens bästa eller andra särskilda skäl tala därför, kan rätten nämligen döma till hemskillnad i stället för äktenskapsskillnad eller, om dom på hemskillnad redan föreligger, ogilla talan om äktenskapsskillnad. Lagrummet upptar också en särskild preskriptionsregel. Talan skall sålunda väckas inom sex månader efter erhållen kunskap om handlingen och senast inom tre år sedan den begicks.

Om make, som lider av könssjukdom i smittosamt skede, med vetskap eller misstanke därom genom könsumgänge utsatt andra maken för fara att bli smittad, äger denne erhålla äktenskapsskillnad (11:9). Andra maken får dock inte ha haft vetskap om faran. Talan skall väckas inom sex månader från det maken fick veta att han blivit utsatt för smittofara. Har maken inte blivit smittad och är inte sjukdomen längre i smittosamt skede när talan väcks, får dock inte dömas till skillnad.

Gör ena maken sig skyldig till misshandel eller annat brott mot andra makens person, äger denne vinna äktenskapsskillnad (11:10). Detsamma gäller om make begår motsvarande brott mot barn, som står under andra makens eller båda makarnas vårdnad. I intet av dessa fall får det dock dömas till skillnad om hänsyn till brottets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt talar däremot. Talan skall väckas inom sex månader efter erhållen kunskap om gärningen och senast inom tre år sedan den begicks.

Om ena maken döms till straff av viss svårhetsgrad, kan andra maken bli berättigad erhålla äktenskapsskillnad (11:11). Så är fallet om ena maken döms till fängelse i tre år eller svårare straff. Är straffet fängelse på viss tid understigande tre år, dock minst sex månader, eller lyder domen på internering, äger rätten pröva om med hänsyn till vad den dömde låtit komma sig till last och övriga omständigheter skillnad skall meddelas. Detsamma gäller om utländsk domstol dömt maken till frihetsstraff i minst ett år och andra maken på den grund vill skiljas. För straffdom får i intet fall skillnad äga rum, om andra maken varit delaktig i brottet eller samtyckt därtill. Talan skall instämmas inom sex månader efter erhållen kunskap om domen och senast inom tre år sedan den föll.

Är ena maken hemfallen åt missbruk av rusgivande medel, kan andra maken erhålla äktenskapsskillnad (11:12). Det krävs dock att rätten finner synnerliga skäl föranleda därtill.

Slutligen upptas i den s. k. skilsmässokatalogen det fallet att ena maken är sinnessjuk (11:13). Har sjukdomen under äktenskapet fortfarit tre år, äger andra maken rätt till äktenskapsskillnad, om det inte skäligen kan fordras att han fortsätter äktenskapet. Har sjukdomen varat kortare tid, får det dömas till skillnad endast om det föreligger synnerliga skäl.

9.3 *Familjelagssakkunniga*

Den gällande lagstiftningen bygger på tanken att äktenskapet i princip skall vara ett livsvarigt förhållande. Teoretiskt stöd för denna tanke kan man finna i bl. a. den religiösa föreställningen om äktenskapet såsom en av Gud instiftad ordning, ett sakrament. Denna ordning får – enligt en strängare uttolkning – människan själv inte upplösa; först genom ena makens död anses de äktenskapliga banden bli lösta och därefter står det den efterlevande fritt att ingå nytt äktenskap. Ett praktiskt skäl för tanken att äktenskapet skall vara livslångt har varit den sociala nödvändigheten av familjestabilitet såsom förutsättning för bl. a. barnens vård och fostran. Familjen har i detta hänseende utgjort en social och ekonomisk enhet av stor betydelse. Från samhällelig synpunkt har det därför ansetts önskvärt att förhindra familjeupplösningar.

Denna utgångspunkt för lagstiftningen har emellertid inte kunnat bli den helt avgörande. När den teoretiska principen skall tillämpas kommer den i konflikt med verkligheten. Man har då nödgats göra kompromisser och erkänna att det finns fall där det framstår som fullt berättigat att samhället medger en upplösning av äktenskapet. Om sammanlevnaden i äktenskapet blivit definitivt spolierad framstår det som onödigt hårt att inte medge en upplösning av de rättsliga banden. Den valda utgångspunkten har då lett till att man fått närmare ange de fall då samhället godtar en upplösning. Den specifikation av upplösningsgrunder som lagen innehåller tar upp vissa kvalificerade misshälligheter mellan makarna. Länge kunde äktenskapet upplösas endast på någon av dessa grunder. Numera ger lagen makarna också andra möjligheter att nå en upplösning av äktenskapet.

I lagens reglering av upplösningsgrunderna kommer avvägningen mellan de motstridiga intressena till uttryck. Samhällets intresse av äktenskapets stabilitet står här emot de enskilda makarnas önskemål att kunna upplösa sådana äktenskap som är definitivt spolierade. Den med stabilitetsintresset sammanhängande strävan att undvika förhastade skilsmässor bryter sig mot önskan att inte försvåra utan underlätta själva upplösningen, när den ter sig oundviklig. Vidare kommer hänsynen till barnen i betraktande. Å ena sidan står deras behov av att familjen hålls samman, å andra sidan deras intresse av att komma bort från den konfliktladdade miljö som en tvångsvis sammanhållen familj kan erbjuda.

Upplösningen medför problem och intressekonflikter mellan makarna. Uppbrytningen av familjegemenskapen medför praktiskt taget alltid ökade levnadsomkostnader för parterna medan inga garantier finns för att deras resurser samtidigt kan ökas. Frågor av ekonomisk natur – om underhåll och om delning av gemensamma tillgångar – och om vårdnad om barn uppstår och måste lösas. Samhället tillhandahåller regler för att lösa sådana konflikter och ett processuellt förfarande härför. Vid utformningen av detta regelsystem har det skett en avvägning mellan intresset av att ha en ordning som medger en så smidig och för parterna smärtfri upplösning som möjligt och samhällets intresse av stabilitet i äktenskapen. Sistnämnda intresse kommer bl. a. till uttryck därigenom att i vissa fall medling och ett års hemskillnad måste föregå den slutliga upplösningen av äktenskapet. Det allmänna söker vidare upprätthålla kontrollen över att en laglig grund för äktenskapets upplösning verkligen föreligger. Domstolen har sålunda att i princip obunden av makes medgivande pröva den åberopade grunden för äktenskapets upplösning. Skillnadsgrunderna är enligt den rättsliga terminologin inte dispositiva.

Upplösningsreglerna i GB 11 kap. medger omedelbar skillnad i äktenskapet i vissa särskilt angivna fall, vilka huvudsakligen kännetecknas av tanken på ena makens skuld till den uppkomna situationen. Dessa grunder i den s. k. skilsmässokatalogen upptar i korthet egenvilligt övergivande (5 §), tvegifte (7 §), könsumgänge med annan än maken (8 §), utsättande av andra maken för fara att bli smittad av makens könssjukdom (9 §),

misshandel eller annat brott mot maken eller i vissa fall mot barn (10 §), dom till frihetsstraff (11 §) samt missbruk av rusgivande medel (12 §). I några fall kan lagen dock inte sägas lägga skulden på den ena av makarna, nämligen när frågan är om skillnad till följd av minst tre års särlevnad på grund av söndring (4 §), ena makens bortovaro utan att man vet att han inom de tre sista åren varit vid liv (6 §), samt sinnessjukdom hos ena maken (13 §).

Föreligger inte någon av de nu angivna särskilda grunderna för omedelbar skillnad i äktenskapet kan sådan vinnas först efter hemskillnad. Har makar efter vunnen hemskillnad levat åtskilda ett år och är sammanlevnaden inte heller därefter upptagen, skall på talan av endera dömas till äktenskapsskillnad (3 §). För dom på hemskillnad har i princip krävts att djup och varaktig söndring uppstått mellan makarna. Efter den lagändring, som trätt i kraft den 1 juli 1969, behöver emellertid makar, som är ense om att inte fortsätta sammanlevnaden, inte längre ange någon grund för upplösning av denna (1 §). Hemskillnad även på gemensam ansökan förutsätter emellertid enighet om att samlevnaden skall upphöra. Vill parterna fortsätta samlevnaden men inte i äktenskapets form står ingen legal möjlighet till buds för dem. Vill bara den ene erhålla dom på hemskillnad skall han visa att djup och varaktig söndring uppstått (2 § andra stycket). Hemskillnad kan också erhållas av ena maken om den andra gör sig skyldig till grov försummelse av sin plikt att försörja andra maken eller barnen, om han annars i märklig mån åsidosätter sina plikter mot dem, om han är hemfallen åt missbruk av rusgivande medel eller om han för ett lastbart liv (2 § första stycket).

Samhällets intresse av äktenskapets stabilitet kommer på olika sätt till uttryck i den givna regleringen. Sålunda har hemskillnaden till syfte att ge makarna tid att pröva om förutsättningarna för sammanlevnaden i äktenskapet verkligen är spolierade. Äktenskapet består formellt och flyttar makarna åter samman, förfaller verkan av hemskillnaden såtillvida att domen på hemskillnad inte kan åberopas vid talan om äktenskapsskillnad. Såsom förutsättning för att rätten skall äga upptaga mål om hemskillnad gäller vidare att medling eller åtminstone försök därtill ägt rum. I andra fall än de där makarna gemensamt ansökt om hemskillnad äger rätten utse lämplig person till medlare, om inte medling redan ägt rum. Såväl när det gäller reglerna om hemskillnad – bortsett från fall av gemensam ansökan – som reglerna om äktenskapsskillnad har den make som yrkar hem- eller äktenskapsskillnad ofta ingen ovillkorlig rätt att få skillnad även om grund härför i och för sig visas föreligga. Rätten har i flera fall möjlighet att ogilla makes yrkande om det "med hänsyn till hans förhållande eller andra särskilda omständigheter" kan fordras att han fortsätter sammanlevnaden eller att äktenskapet inte skall upplösas. Om "hänsyn till barnens bästa eller andra särskilda skäl" talar därför, kan rätten vid talan om äktenskapsskillnad enligt 11:8 döma till hemskillnad i stället för äktenskapsskillnad eller, om dom på hemskillnad redan föreligger, ogilla talan om äktenskapsskillnad.

Hela systemet av upplösningsregler bygger på förutsättningen att det rättsliga äktenskapet motsvaras av en faktisk familjebildning och att vägrad upplösning därför betyder fortsatt samlevnad mellan makarna. Inga medel står dock till förfogande för att hindra make från att lämna familjen; inte heller kan han hindras från att flytta samman med annan än andra maken, låt vara att det kan leda till ekonomiska påföljder för honom vid äktenskapets upplösning. I den mån ett sådant handlande betraktas med ogillande från omgivningens sida kan det sociala trycket rent faktiskt avhålla från familjeupplösning och ny familjebildning så länge äktenskapet består. Men i det urbaniserade samhället, där civilståndet mer och mer synes bli betraktat som en formalitet, blir lagreglerna ofta verkningslösa med avseende på den faktiska familjesituationen. Den verkan som restriktiva upplösningsregler där kan få är framförallt att maken hindras från

att gifta om sig med den som han kanske redan bildat en ny familj med samt att rättsverkningarna av äktenskapet alltjämt består, innebärande bl. a. underhållsskyldighet mot andra maken. Vidare är inom olika lagstiftningsområden utanför äktenskapsrätten rättsverkningar knutna till äktenskapet som rättslig form oberoende av om det motsvaras av någon faktisk familjebildning.

Kritik har i åtskilliga hänseenden riktats mot den gällande lagstiftningen. Såvitt avser principen att för upplösning kräva skuld hos ena maken kan det sägas generellt vara mycket svårt att fastställa om någon och i så fall vem av makarna som bär skulden till att sammanlevnaden misslyckats. I den mån skulden, såsom i flertalet fall i gällande rätt, legalt fixeras vid någon mer påvisbar faktisk händelse eller omständighet – såsom otrohet och alkoholmissbruk – blir frågan lättare att handlägga rent processuellt sett. Man har emellertid framhållit att det kan ifrågasättas om den som sålunda utpekas som den skyldige verkligen alltid är den som djupare sett bär skulden till att situationen blivit som den är. Redan utpekandet av viss händelse som upplösningsgrund är ägnat att dramatisera förhållandet mellan makarna, när ifrågavarande händelse inträffat, och kan medföra upplösning av en familj som annars kanske hade kunnat bestå. Att händelsen skall läggas fram för utomstående i samband med skilsmässoproceduren kan vara uppslitande för makarna och förvärra förhållandet mellan dem på sådant sätt att misshälligheter onödigtvis kvarstår även efter upplösningen.

Angivandet av vissa skuldförhållanden såsom omedelbar grund för upplösning kan vidare medföra att makar, som är ense om att upplösa sitt äktenskap men inte vill avvakta hemskillnadsåret, "arrangerar" en sådan grund. I vissa fall (11:2 första stycket och 11:5) saknar lagen fasta hållpunkter för bedömningen av skuldfrågan; denna bedömning blir då beroende av de värderingar domstolen anlägger i fråga om vad som kan fordras eller får tolereras makar emellan. Skuldfrågans bedömning kan dessutom för närvarande få stor betydelse för följdfrågor föranledda av upplösningen. Den som anses bära skulden kan bli skadeståndsskyldig gentemot andra maken och kan själv gå miste om underhållsbidrag som annars skulle ha utgått. Också frågan om vem av makarna som skall få vårdnaden om barnen kan i visst fall bli beroende av skuldbördans placering. Olika påföljder kan alltså drabba den make som utpekas som den till upplösningen skyldige.

Vid sidan om skuld hos ena maken godtar lagen söndring som grund för upplösning av äktenskapet. Söndringen skall vara "djup och varaktig". Föreligger sådan söndring kan förutsättningarna för ett äktenskapligt samliv betraktas som definitivt spolierade. Makarna kan dock, som nämnts, inte erhålla skillnad i äktenskapet omedelbart utan först efter dom på hemskillnad och ett års särlevnad. Söndring som grund för upplösning beaktar inte den ena eller andra makens skuld till söndringen. Däremot kan det ofta förhålla sig så, att den händelse som ger ena maken rätt att kräva omedelbar skillnad på grund av andra makens skuld inträffat efter det söndring inträtt och till följd av denna. Söndringen kan i sådana fall sägas utgöra den djupare orsaken till upplösningen. Mot söndringsprincipen kan inte riktas samma invändning som mot skuldprincipen, nämligen att den "dramatiserar" någon särskild händelse som inträffat mellan makarna och ger ett direkt motiv till upplösningen. Däremot kan det också vid upplösning på grund av söndring vara plågsamt för makarna att i skillnadsmålet behöva lägga fram sina mellanhavanden för utomstående. Det är kanske så i än högre grad när inte – såsom vid skuldsituationerna – bara viss händelse eller omständighet skall styrkas utan hela förhållandet dem emellan är föremål för utredning. Med minst lika stor rätt kan också mot söndringsprincipen göras gällande att det är utomordentligt svårt för utomstående att bedöma om söndringen är djup och varaktig och förutsättningarna för fortsatt samlevnad alltså spolierade. När makarna är ense om att sådan söndring inträtt får deras uppgift härom godtagas. Den ståndpunkten har lagen

länge intagit och efter senaste lagändringen har man även slopat kravet på att makarna i den gemensamma ansökan skall uppge att hemskillnad yrkas på grund av djup och varaktig söndring. Det räcker numera med att båda är ense om att upphäva samlevnaden. Man kan då fråga sig om inte också det fallet att bara den ene av makarna vill skiljas borde kunna godtagas såsom bevis om djup och varaktig söndring. Otvivelaktigt utgör redan makens åtgärd att söka hemskillnad ett mycket starkt indicium på djup och varaktig söndring. Erfordrades ingen ytterligare utredning skulle detta emellertid i realiteten innebära att man – i strid mot de grundläggande tankegångarna bakom nuvarande ordning – uppgav tanken på en samhällets kontroll över upplösningen och överlämnade åt envar av makarna att själv avgöra om grund för upplösning förelåg eller inte.

Redan de här antydda svårigheterna vid tillämpningen av de bakom gällande upplösningsregler liggande principerna ger anledning ifrågasätta dessa principers berättigande i lagstiftningen. Men frågan bör också ställas om samhället i fortsättningen alls bör upprätthålla ståndpunkten att äktenskap får upplösas bara i vissa fall. Våra direktiv anför att regler av denna konstruktion inte står i överensstämmelse med tanken på äktenskapet som en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer och att en konsekvent tillämpning av denna tanke kräver att lagstiftningen inte i någon situation tvingar en person att fortsätta att leva i ett äktenskap som han vill frigöra sig från. Nya skilsmässoregler måste enligt direktiven innebära vidgad frihet för makar att själva bestämma över sina levnadsförhållanden.

Som vi redan anfört i de inledande avsnitten delar vi uppfattningen att äktenskapet bör vara en form för frivillig samlevnad. Den ökade betydelse av frivilligheten i samlevnaden som utgör en av utgångspunkterna för en reform av äktenskapslagstiftningen medför givetvis konsekvenser för upplösningsreglernas del. När makes vilja att inte fortsätta äktenskapet alltid skall respekteras och vara det avgörande, blir det från lagstiftningens synpunkt utan betydelse vilka skäl han kan ha för sin vilja. Därav följer att specificerade skilsmässogrunder inte fyller någon funktion vid regleringen av förutsättningarna för upplösning av äktenskap. Skilsmässogrunderna kan alltså utmönstras och ersättas med regler som bygger enbart på makes viljeförklaring att han önskar äktenskapets upplösning.

Att makes vilja alltid skall respekteras innebär att man utgår från att det är omöjligt för utomstående att bedöma allvaret och hållbarheten i de motiv make kan ha för upplösningen av familjegemenskapen. Hans viljeyttring måste därför godtas. Att så sker medför emellertid att också sådana skäl för äktenskapets upplösning, som inte alls hänför sig till brister i familjegemenskapen, blir godtagna. Viljeyttringen respekteras således också i fall då en upplösning av samlevnaden inte är aktuell men makarna eller den ena av dem önskar att de övergår till att leva samman som ogifta, exempelvis för att undgå de rättsliga förpliktelser inbördes som äktenskapet medför. Denna effekt överensstämmer med tanken att lagstiftningen skall så långt möjligt vara neutral till samlevnadsformen.

Upplösningen av en familj och den rättsliga konsekvensen därav, upplösningen av äktenskapet, innebär en genomgripande och för familjemedlemmarna allvarlig händelse. Särskilt gäller detta när det finns minderåriga barn i familjen men också när den består av bara vuxna betyder familjeupplösningen en djupgående och ofta svår förändring i den enskildes liv. Det synes därför uppenbart, att endast den vilja till upplösning, som föreligger efter moget övervägande, bör respekteras och leda till skilsmässa. Med hänsyn såväl till familjemedlemmarnas egna intressen som till samhällets intresse av att motverka uppkomsten av sociala svårigheter – som inte sällan blir en följd av familjeupplösningar – bör förhastade skilsmässor i möjligaste mån förhindras. Med förhastande förstås härvid att den make som vill skiljas tagit ställning på ett sätt som han ångrar vid närmare

eftertanke. Hans beslut har alltså inte föregåtts av en allsidig prövning av hans och de andra familjemedlemmarnas situation, vare sig det beror på oförmåga att se den i alla dess aspekter eller på överbetoning av de omständigheter som talar för upplösningen.

Som vi redan framhållit (3.4 och 8.3) är vi av den åsikten att samhället bör medverka till att förebygga förhastade skilsmässor och direktiven ålägger oss att närmare överväga dessa frågor. Eftersom det angivna syftet skall nås med andra medel än restriktiva skilsmässoregler kommer i detta sammanhang närmast medlingen och hemskillnadsinstitutet i betraktande.

Medling är f. n. processförutsättning i hemskillnadsmål, dvs. det får inte dömas till hemskillnad innan medling har ägt rum eller åtminstone ett medlingsförsök har gjorts. Det finns inga tillförlitliga uppgifter som utvisar i vilken omfattning medlingen bidragit till att förhindra skilsmässor. Man kan räkna med att den i vissa fall varit av betydelse och positivt förändrat förhållandet mellan makarna. I andra fall torde den bara ha haft den effekten att makarnas slutgiltiga beslut om att upplösa äktenskapet fattats vid en något senare tidpunkt än vad som annars hade blivit fallet. Genom medlarens insatser har makarna s. a. s. fått sig en extra betänketid. För många åter torde medlingen ha varit betydelselös. Medlingen har företagits först vid en tidpunkt då förhållandet mellan makarna redan så försämrats att den inte kunnat fylla sitt syfte. Medlingen har på detta sätt kommit att framstå som en tom formalitet.

Som vi närmare utvecklat i kap. 8 föreslår vi att medlingen i dess nuvarande form på sikt skall avskaffas och ersättas av en utbyggd familjerådgivning. Det är viktigt att denna familjerådgivning äger rum på ett stadium då makarna ännu är öppna för olika lösningar av sina problem, dvs. väsentligt tidigare än då det blivit aktuellt att ansöka om äktenskapets upplösning. Det är också viktigt att familjerådgivningen inte såsom medlingen i dess nuvarande form kommer att framstå som det första steget mot skilsmässa. Givetvis kommer det att stå makarna fritt att söka familjerådgivning också på detta senare stadium. Något obligatoriskt förfarande knutet till skilsmässoproceduren skall det däremot inte vara. När medlingsobligatoriet avskaffas kommer det enligt vårt förslag alltså inte att ersättas av familjerådgivning såsom processförutsättning. Familjerådgivningen blir helt frivillig.

Hemskillnadsinstitutet i nuvarande lag såsom medel att motverka förhastade skilsmässor avser att bereda makarna en betänketid, under vilken de får pröva på att leva åtskilda. Hemskillnad förutsätter särlevnad. Flyttar makarna åter samman förfaller hemskillnaden. Många återupptar sammanlevnaden men i de flesta fall fullföljer de upplösningen av äktenskapet genom äktenskapsskillnad efter hemskillnadsårets utgång.

Vi anser att en betänketid otvivelaktigt har en viktig funktion att fylla när det gäller att motverka förhastade skilsmässor. Den rättsliga reglering som getts betänketiden genom hemskillnadsinstitutet är emellertid förenad med vissa nackdelar. Mot gällande ordning kan kritik riktas i flera hänseenden. Generellt kan det hävdas att den innebär en fördröjning av upplösningen i alltför många fall, där utgången ändå är på förhand given, och att den speglar en misstro mot de enskilda människornas förmåga att oedöma sin situation och träffa det riktigaste avgörandet.

Till en början måste hemskillnadstiden – minst ett år – anses vara en alltför lång tid, särskilt som makarna väl i allmänhet redan när hemskillnaden söks en tid diskuterat möjligheterna att fortsätta äktenskapet och de praktiska följderna av en upplösning av samlevnaden. I sådana fall finns det inte anledning att föreskriva någon lång betänketid. Har makarna undantagsvis inte alls diskuterat frågorna lär å andra sidan betänketidens längd i och för sig vara av underordnad betydelse. Deras svårigheter att få kontakt med varandra måste då antas vara så djupgående att det finns små utsikter till en förbättrad relation. Betydelsefullare är då hur betänketiden utnyttjas. Några väsentliga

fördelar torde inte stå att vinna med en så lång betänketid som ett år. Den minsta tid som bör uppställas i syfte att avvärja ett förhastat beslut bör kunna göras väsentligt kortare utan att dess funktion såsom en betänketid för makarna går förlorad. En kortare men bättre utnyttjad tid – bl. a. genom möjlighet till familjerådgivning – bör kunna av makarna upplevas som mer meningsfull än den nuvarande hemskillnadstiden.

En annan nackdel med nuvarande ordning är att hemskillnaden förfaller om makarna återupptar sammanlevnaden. Många gånger får detta till följd att makarna inte vill flytta samman igen fastän de är medvetna om att detta kanske innebär en möjlighet för dem att återupprätta familjegemenskapen. Försök till försoning under betänketiden motverkas. En bättre ordning synes vara att makarna under längre eller kortare tid kan återuppta sammanlevnaden utan att riskera att få börja hela förfarandet på nytt, om de slutligen skulle finna det bäst att upplösa äktenskapet. Intet bör heller hindra makarna från att under hela betänketiden fortfara att leva samman. För många kan just den omständigheten att betänketiden löper under samlevnaden vara ett skäl till eftertanke och hänsyn i relationerna till andra maken som förbättrar samlevnadsmöjligheterna. Samhället bör inte som villkor för skilsmässan kräva att makarna gestaltat sitt liv på visst sätt under betänketiden.

Med hemskillnadsinstitutet följer vidare en olägenhet som ligger mer på det psykologiska planet. För att hemskillnadstiden skall börja löpa krävs nämligen domstols dom på hemskillnad och till denna dom knyts – förutom kravet på särlevnad, om domen skall kunna läggas till grund för äktenskapsskillnad – ett flertal rättsverkningar av ekonomisk natur. Dessa rättsverkningar måste för makarna framstå som ett mer eller mindre definitivt steg mot upplösning av deras personliga och ekonomiska samhörighet. Detta kan synas naturligt med tanke på att i flertalet fall domen på hemskillnad också följs av dom på äktenskapsskillnad. Men syftet med hemskillnadstiden att utgöra en betänketid motverkas därigenom att makarna efter domen på hemskillnad kan få svårt att återuppta samlevnaden. Det steg som tagits uppfattas lätt av dem som ett alltför definitivt steg mot en slutlig upplösning. För att betänketiden rätt skall kunna fylla sin funktion att motverka förhastande är det önskvärt att dess början inte markeras så hårt som f. n. är fallet genom domstols dom på hemskillnad. Vidare bör så få rättsverkningar som möjligt i normalfallet vara knutna till betänketidens inträde.

Vad nu sagts berör de grundläggande elementen i det nuvarande hemskillnadsinstitutet och ger enligt vår mening anledning att ompröva detta i dess helhet och söka en ordning där de angivna olägenheterna i möjligaste mån kan undgås. Vi har härvid stannat för en ordning som innebär att man utmönstrar hemskillnadsinstitutet och har endast ett institut för upplösning – äktenskapsskillnad – men i detta bygger in en betänketid, väsentligt kortare än det nuvarande hemskillnadsåret och inte förenad med krav på särlevnad, för de fall då det är särskilt angeläget att motverka förhastande.

Det är givetvis svårt att med generella regler fånga in de fall där ett förhastande är sannolikt. Är makarna ense om familjeupplösningen kan det emellertid i allmänhet antagas att risken för att deras beslut är förhastat är förhållandevis ringa. Enigheten torde förutsätta att de gemensamt diskuterat situationen och därigenom fått denna belyst på ett allsidigt sätt. Eller också har de var för sig kommit till övertygelsen att äktenskapet bör upplösas. En betänketid kan då knappast tänkas innebära att de kommer att upptäcka nya komplikationer av upplösningen utan bara att de får tillfälle att pröva hållbarheten i de bedömningar de redan gjort. Detta kan knappast anses motivera en betänketid mot makarnas vilja. Är makarna däremot oense om upplösningen kan det tydas som ett tecken på att förutsättningar för fortsatt samlevnad kan finnas. I vart fall ena maken bedömer ju situationen så och detta får anses vara tillräckligt skäl för att en betänketid bör

föregå upplösningen.

Det konstaterades nyss att upplösningen av en familj och av ett äktenskap innebär en genomgripande och för familjemedlemmarna allvarlig händelse, särskilt när det finns minderåriga barn i familjen. I sådana fall bör med hänsyn till barnen även en generellt sett liten risk för förhastande beaktas. När makarna gemensamt har vårdnaden om minderåriga barn bör därför deras enighet om äktenskapets upplösning inte tilläggas den verkan att de omedelbart får äktenskapsskillnad. Deras intresse av omedelbar upplösning bör få vika för intresset av att barnens ställning inte förändras genom att föräldrarna handlar förhastat. En betänketid bör således alltid gälla i sådana fall. Med minderåriga barn bör i detta sammanhang förstås barn under sexton års ålder.

En betänketid bör alltså föregå äktenskapsskillnaden dels när bara ena maken vill skiljas, dels när makarna gemensamt har vårdnaden om barn under sexton år, oavsett om de är eniga om att upplösa äktenskapet eller ej. Den betänketid som måste iakttas, bör vara väsentligt kortare än ett år. Också med hänsyn till att betänketidens inträde bör medföra så få verkningar som möjligt med avseende på rättsförhållandet i övrigt mellan makarna finns det skäl att göra den förhållandevis kort. Den omständigheten att äktenskapsskillnad efter hemskillnad innebär minst ett års särlevnad talar emellertid för att viss försiktighet nu bör iakttas vid övergången till en ordning med en kortare tid såsom betänketid. Tiden bör vidare vara avpassad så att makarna hinner bli underrättade om möjligheten till familjerådgivning och hinner söka sådan rådgivning. Betänketiden skulle lämpligen kunna bestämmas till sex månader.

När det sägs att betänketid skall gälla om makarna gemensamt har vårdnaden om barn under sexton år menas därmed den rättsliga vårdnaden och inte den faktiska. Att de gemensamt skall ha vårdnaden innebär vidare att fråga skall vara om barn i äktenskapet, varmed är jämställda adoptivbarn vare sig makarna adopterat barnet gemensamt eller ena maken adopterat andra makens barn eller adoptivbarn. I och för sig kunde det diskuteras att låta redan förekomsten av minderårigt barn i familjen medföra betänketid, även om barnet inte är makarnas gemensamma. Skulle man emellertid utvidga regeln utanför den grupp som makarnas gemensamma barn utgör, uppstår problemet att finna praktiskt tillämpbara kriterier på den faktiska samhörighet mellan båda makarna å ena och barnet å andra sidan som skulle utlösa betänketid. I många fall torde svåra gränsdragningsfrågor uppkomma. Det är ändock i de fall då makarna gemensamt har den rättsliga vårdnaden om barn som de största praktiska problemen uppstår, vilka motiverar en betänketid. Motsvarande frågor uppkommer t. ex. inte om den ena av makarna redan har vårdnaden ensam eller i de undantagsfall då vårdnaden tillagts en särskilt förordnad förmyndare.

Den ordning vi föreslår innebär sammanfattningsvis följande. Den principiella utgångspunkten blir frivilligheten, dvs. ingen av makarna kan i något fall tvingas att vara bunden av ett äktenskap, som han vill frigöra sig från. För att motverka förhastade skilsmässor skall emellertid en rättsligt bestämd betänketid föregå upplösningen i vissa fall, då följderna av ett oöverlagt handlande kan drabba annan familjemedlem än den som förhastat sig. Är båda makarna ense om att genast upplösa äktenskapet och har de inte gemensamt vårdnaden om barn under sexton år, får de en ovillkorlig rätt till omedelbar äktenskapsskillnad, vare sig de upplöser samlevnaden eller vill övergå till att leva samman såsom ogifta. Är det däremot bara den ena av makarna som vill skiljas eller har de gemensamt vårdnaden om barn under sexton år skall en betänketid föregå äktenskapsskillnaden.

Vi föreslår vidare att betänketiden skall bestämmas till sex månader samt börja löpa den dag makarna gjorde gemensam ansökan eller av ena maken gjord ansökan delgavs den andra. Rätten skall alltså inte behöva meddela dom eller beslut för att betänketiden skall börja löpa, och automatiska verkningar därav

på makarnas inbördes rättsförhållanden i övrigt skall undvikas. Något krav på särlevnad under betänketiden skall inte uppställas. När betänketiden löpt ut skall make, som då vill upplösa äktenskapet, ge detta till känna genom att hos rätten framställa särskilt yrkande om äktenskapsskillnad. Andra maken skall beredas tillfälle att yttra sig över yrkandet. Maken får därmed också möjlighet att framställa anspråk i frågor som sammanhänger med äktenskapets upplösning. Sedan yttrande kommit in till rätten eller tiden för yttrande utgått kan rätten meddela dom på äktenskapsskillnad. Frågan om det inledda skillnadsförfarandet skall leda till äktenskapets upplösning eller ej bör inte få hållas svävande hur lång tid som helst efter betänketidens utgång. Det skulle kunna innebära en mycket svår press på den make, som inte vill ha äktenskapet upplöst. Vi föreslår därför att talan om äktenskapsskillnad skall förfalla, om den inte fullföljs av endera maken inom ett år från betänketidens början.

I vissa fall kan det redan när betänketiden börjar löpa finnas behov av rättens beslut i frågor som uppkommer om makarna hävt samlevnaden eller avser att göra detta. Om makarna inte själva kan lösa exempelvis vårdnads- och underhållsfrågor som uppstår och måste lösas redan under betänketiden, bör make liksom f. n. i samband med att talan om hem- eller äktenskapsskillnad väcks kunna begära interimistiskt beslut därom. Också bör liksom hittills förbud för ena maken att besöka den andra under betänketiden kunna meddelas på särskilt yrkande.

Den möjlighet som make nu har enligt 11:17 att i viss utsträckning till betryggande av sin rätt få den andres giftorättsgods satt under särskild vård och förvaltning intill dess bodelning skett bör också få sin motsvarighet i den nya ordningen. Enligt praxis[1] kan sådant avskiljande nu ske först sedan det dömts till hemskillnad eller äktenskapsskillnad. Syftet med bestämmelsen bör i den nya ordningen tillgodoses genom att redan väckandet av talan om äktenskapsskillnad får öppna möjligheten att förordna om särskild förvaltning.

Några undantag synes böra göras från den föreslagna regeln om betänketid. Om makarna redan under avsevärd tid faktiskt levat åtskilda kan en betänketid knappast ha någon funktion att fylla. I gällande rätt medges omedelbar äktenskapsskillnad när makar på grund av söndring lever åtskilda sedan minst tre år (11:4). Något krav på att särlevnaden beror av söndring bör inte uppställas; den faktiska särlevnaden torde tillräckligt tydligt visa att äktenskapet bara är en formalitet för makarna. Däremot synes den gällande tidsgränsen vid tre år lämplig. Lever makar åtskilda sedan minst tre år, bör alltså på talan av endera maken kunna dömas till äktenskapsskillnad utan föregående betänketid. Med denna avfattning kommer regeln att täcka också en annan grund för omedelbar äktenskapsskillnad enligt gällande rätt, nämligen ena makens bortovaro utan att man vet att han inom de tre sista åren varit vid liv (11:6). Någon särregel för detta fall erfordras därför inte.

Ett annat undantag från kravet på betänketid bör göras för tvegifte. En tvegiftessituation bör så snabbt som möjligt bringas att upphöra, eftersom äktenskapets regelsystem slår helt fel vid tvegifte. Enligt gällande rätt har vid tvegifte maken i det första äktenskapet rätt att få omedelbar äktenskapsskillnad (11:7). Denna rätt bör inte begränsas genom krav på betänketid. Som vi utvecklat i kap. 7 föreslår vi att återgångsinstitutet avskaffas och att make i motsvarande fall i stället får begära äktenskapsskillnad. Också maken i det andra äktenskapet, som nu kan föra talan om återgång (10:1), bör kunna erhålla äktenskapsskillnad utan föregående betänketid. Någon anledning att uppställa krav på betänketid om det är den make som gjort sig skyldig till tvegifte som vill upplösa ettdera äktenskapet finns inte heller.

Ett annat fall där återgång nu kan erhållas men enligt vårt förslag i stället äktenskapsskillnad bör kunna meddelas utan föregående betänketid är när äktenskap ingåtts trots

[1] NJA 1921 s. 146

att indispensabelt släktskapshinder förelegat. I detta fall, liksom när vid tvegifte fråga är om upplösning av det senare av två äktenskap, bör även allmän åklagare kunna föra talan om äktenskapets upplösning.

Mot den föreslagna ordningen med betänketid utan krav på särlevnad kan invändas att den gör det möjligt för ena maken att inleda skillnadsförfarande för att utöva påtryckning i ett eller annat syfte på den andra maken men utan avsikt att häva samlevnaden eller bringa äktenskapet till upplösning. Den som inleder förfarandet öppnar emellertid därmed möjlighet för den andra maken att, om barn inte finns, redan under betänketiden och annars efter dennas utgång få omedelbar äktenskapsskillnad genom att gå med på skilsmässa. Denna effekt av att talan väcks bör avhålla från missbruk av upplösningsreglerna.

Det kan vidare hävdas att den föreslagna ordningen i en del fall kan komma att verka hård mot den make som enligt någon nu gällande skilsmässogrund äger få omedelbar äktenskapsskillnad på grund av andra makens skuld. Ofta kan den förstnämnde maken känna sig djupt kränkt genom den andres beteende och hysa en stark önskan att med omedelbar verkan få bryta alla band med denne. I våra direktiv framförs tanken att komplettera en huvudregel om äktenskapsskillnad först efter hemskillnad med en möjlighet till omedelbar äktenskapsskillnad på yrkande av bara den ena maken, när omständigheterna visar att söndringen mellan makarna är så djupgående att äktenskapet är definitivt spolierat och en betänketid därför ter sig meningslös.

En väsentlig fördel med vårt förslag är emellertid enligt vår mening att man tar bort varje anledning för makarna att i skillnadsförfarandet gå in på hur förhållandet mellan dem gestaltat sig. Såväl de omständigheter som utlöser betänketiden – oenighet om upplösningen, gemensam vårdnad om barn under sexton år – som de förhållanden, vilka medger undantag från regeln om betänketid, är lätt konstaterbara objektiva fakta. Någon bedömning från rättens sida av samlevnadens karaktär eller ena makens beteende mot den andra aktualiseras därför inte. Om make däremot skulle kunna undgå betänketid genom att styrka djupet av söndringen skulle make även framdeles ibland ha ett intresse av att i skillnadsförfarandet dra fram hur förhållandet mellan makarna varit med allt vad detta medför av risk för ökad bitterhet mellan dem. Rätten skulle också tvingas bedöma deras personliga förhållanden. Med en betänketid som är så kort som sex månader kan den föreslagna ordningen inte anses bli alltför hård ens i det fall då ena maken grovt förgått sig mot den andra och sedan i trakasseringssyfte motsätter sig äktenskapsskillnad. De undantagsfall som det här rör sig om synes därför inte motivera något avsteg från regeln om betänketid. Anmärkas bör f. ö. att äktenskapets bestånd under betänketiden ju inte innebär något tvång att leva samman med maken och heller inte utgör hinder för att uppta samlevnad med annan person.

Med den här föreslagna ordningen följer att ett flertal ändringar måste vidtagas i det avsnitt av nuvarande GB 11 kap. som innehåller bestämmelser om den ekonomiska uppgörelsen mellan makar vid upplösningen (11:14–29). Dessa ändringar behandlas i nästa kapitel.

10 Vissa ändringar i fråga om de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskap

10.1 *Följdändring i GB 5 kap.*

Enligt GB 5: 7 åligger det make, när makarna lever åtskilda på grund av söndring, att ändock bidraga till andra makens underhåll enligt de i 5: 2 angivna grunderna. Det innebär att om ena maken inte kan själv svara för det underhåll som är tillbörligt med hänsyn till båda makarnas villkor, den andra maken är skyldig att efter sin förmåga bidra till underhållet. Om ena maken huvudsakligen bär skulden till sammanlevnadens hävande, får dock andra maken inte förpliktas utge bidrag till hans underhåll, om inte synnerliga skäl är därtill.

Som framgått tidigare (3.3) har vi tagit den ståndpunkten att ena makens skuld till sammanlevnadens hävande eller till äktenskapets upplösning inte längre bör tillmätas någon rättslig betydelse. Underhållsbidraget har en ekonomisk funktion och för denna är det ovidkommande om ena eller andra maken kan lastas för familjeupplösningen. Undantaget i 5: 7 för det fall att ena maken bär skulden bör därför utgå.

10.2 *Följdändringar i GB 11 kap.*

Med hänsyn till att enligt vårt förslag institutet hemskillnad försvinner skall i 11 kap. till en början de regler som enbart reglerar verkan av hemskillnad utgå. Så är fallet med regeln i 22 § som gäller bodelningen efter hemskillnad och 25 § som avser rätten till underhåll. I kapitlet finns vidare ett flertal regler som vid äktenskapsskillnad ger påföljder i ekonomiskt hänseende av ena makens skuld och som enligt vårt tidigare ståndpunktstagande bör utgå. Detta gäller 23 § andra stycket jämfört med 22 § om rätt för den kränkte maken att vid bodelningen av makarnas giftorättsgods uttaga nödigt bohag samt arbetsredskap och andra lösören, som erfordras till fortsättande av hans näring även om därigenom den andres lott skulle lida inskränkning. Samma är förhållandet med skadeståndsregeln i 24 §, som ger den kränkte maken rätt till skadestånd "efter vad med avseende å makarnas förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter prövas skäligt".

I 26 §, som reglerar rätten till underhåll efter äktenskapsskillnad, finns i likhet med underhållsregeln i 5: 7 en undantagsbestämmelse, enligt vilken underhållsbidrag inte må tillerkännas make, som huvudsakligen bär skulden till skillnaden. Också den speciella påföljden av skuld bör utgå.

I anslutning till underhållsregeln i 26 § – 14 § i vårt förslag – vill vi framhålla följande. I avbidan på den större reformen i fråga om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar skall fortfarande vid underhållsfrågans avgörande vara vägledande ena makens behov av bidrag till sitt tillbörliga underhåll, å

ena, och andra makens förmåga att utge sådant bidrag, å andra sidan. Genom att hemskillnadsinstitutet utmönstras kommer den särskilda, mot den underhållsberättigade mer generösa regeln om underhåll under hemskillnadstiden att falla bort (25 §). Enligt denna gäller samma grunder för underhåll som under bestående samlevnad i äktenskapet. Enligt vårt förslag skall i vissa fall en betänketid föregå upplösningen av äktenskapet. Under betänketiden och intill dess det dömts till äktenskapsskillnad består fortfarande äktenskapet, varför under denna tid kommer att gälla samma regler om underhåll som under bestående äktenskap. I den mån makarna under betänketiden lever åtskilda kan därför den ene jämlikt GB 5: 7 och 15: 24 åläggas att utge bidrag till den andres underhåll. Betänketidens minimum föreslås emellertid bli väsentligt kortare än minimum för den nuvarande hemskillnadstiden och när enligt vårt förslag betänketid inte skall föregå äktenskapsskillnaden, sker övergången från den ena underhållsregeln till den andra i många fall väsentligt kortare tid efter familjeupplösningen än enligt nuvarande ordning. Ofta använder den bidragsberättigade maken hemskillnadstiden till att förbereda sig för att bli självförsörjande och söka skaffa sig egna utkomstmöjligheter. Det högre underhållet under hemskillnadstiden har således i många fall möjliggjort en mjuk övergång till en annan ekonomisk standard än under familjens bestånd. Möjligheten att för tiden närmast efter äktenskapsskillnaden tillägga make ett högre bidrag, som sedan avtrappas eller helt försvinner alltefter makens möjligheter att själv försörja sig, ryms emellertid också inom den i 14 § i vårt förslag upptagna regeln om underhåll efter äktenskapsskillnad. Den möjligheten bör i det praktiska rättslivet utnyttjas så att tillämpningen av de nya upplösningsreglerna inte leder till att den ekonomiskt svagare parten får sämre försörjning än med nuvarande ordning under omställningen i anslutning till familjeupplösningen.

För närvarande gäller att all egendom som make förvärvar efter det hemskillnad vunnits är hans enskilda (14 §). Domen på hemskillnad hindrar alltså uppkomsten av giftorätt i den egendom som därefter förvärvas. Detta gäller också i det fall att hemskillnaden förfaller genom att makarna åter flyttar samman (30 §). Makar som efter dom på hemskillnad önskar fortsätta äktenskapet och som vill ha full giftorättsgemenskap också för framtiden måste därför för närvarande återinföra giftorätt genom äktenskapsförord.

Med den nu föreslagna ordningen, där äktenskapsskillnad kan meddelas antingen omedelbart efter ansökan eller efter en betänketid, kan man tänka sig olika lösningar på frågan om upphörande av giftorättsgemenskapen i nyförvärvad egendom. Enligt en lösning skulle giftorättsgemenskapen kunna bestå till dess dom på äktenskapsskillnad meddelats. Enligt en annan kunde gemenskapen brytas när talan om äktenskapsskillnad väcks, vilket skulle kunna anses närmast motsvara vad som nu gäller vid hemskillnad. Eftersom de flesta ansökningar om upplösning av äktenskap i praktiken också leder till äktenskapsskillnad synes det principiellt riktigast att giftorättsgemenskapen bryts redan i och med att talan om äktenskapsskillnad väcks. Det förefaller emellertid samtidigt angeläget att undgå motsvarigheten till de olägenheter som den för makarna i många fall okända verkan av hemskillnadsdomen får för framtiden när äktenskapet består och sammanlevnaden återupptas. Denna fråga ökar i betydelse genom att enligt vårt förslag makarna kan leva samman under betänketiden. Också den omständigheten påkallar uppmärksamhet att talan om äktenskapsskillnad enligt vårt förslag förfaller om den inte fullföljs genom särskilt yrkande inom viss tid efter den föreskrivna betänketidens utgång.

Efter övervägande av för- och nackdelar med olika lösningar har vi funnit övervägande skäl tala för den ordningen att giftorättsgemenskapen upphör i nyförvärvad egendom med verkan från den dag talan väcktes under förutsättning att det sedermera döms till äktenskapsskillnad med anledning av den

väckta talan. Förfaller talan återinträder giftorätten i full utsträckning. Giftorätten kan sägas vara villkorlig i den egendom makarna förvärvar under betänketiden och som sådan förenad med de rådighetsinskränkningar som gäller för giftorättsgods. Syftet med denna ordning är att i möjligaste mån undvika att redan ansökningen om äktenskapsskillnad, när sådan skall föregås av betänketid, får sådana rättsverkningar att den för makarna framstår som ett definitivt steg mot upplösningen av gemenskapen. Med hänsyn till att makarna kan leva samman under betänketiden anser vi att giftorätten bör gälla fullt ut också om ena maken avlider under betänketiden. Skulle reglerna differentieras på denna punkt tvingades man in på en bedömning av frågan om makarna sammanlevt under betänketiden eller ej. Som vi i annat sammanhang funnit bör man undvika sådana avgöranden.

Den här förordade lösningen ansluter till den regel familjerättskommittén föreslog för det fall att talan om hemskillnad väckts (11:14 i kommitténs förslag). Kommitténs regel om den latenta giftorätten skulle dock gälla bara för tiden till dess det dömts till hemskillnad. Vår regel får större räckvidd genom att betänketiden kan vara upp till ett år från det talan väcktes.

Den föreslagna regeln har vi tagit upp som 6 §. Den bör omfatta också det fall att det döms till boskillnad under betänketiden. Med beaktande härav har den fått avfattningen att all egendom, som make förvärvar efter det talan om äktenskapsskillnad väckts, skall vara hans enskilda, om det döms till äktenskapsskillnad eller till boskillnad på talan som väckts innan talan om äktenskapsskillnad förfallit.

När det gäller möjligheten att ställa makes giftorättsgods under särskild vård och förvaltning till betryggande av andra makens rätt vid blivande bodelning anser vi, som redan anmärkts i avsnitt 9.3, att möjligheten till avskiljande bör inträda redan vid väckandet av talan om äktenskapsskillnad. Motsvarigheten till 17 § i 11 kap. i nuvarande lydelse har med denna sakliga ändring upptagits som 9 §.

10.3 *Följdändringar i GB 13 kap.*

Till följd av att återgångs- och hemskillnadsinstituten enligt vårt förslag skall avskaffas skall också bodelningsreglerna jämkas eller utgå i den mån de syftar på bodelning i anledning av äktenskaps återgång och hemskillnad (1–3 och 10 §§). Som vi funnit vid behandlingen av återgångsinstitutet bör bestämmelserna i nuvarande GB 10:11 flyttas över till 13. kap. De återfinns som en ny paragraf i kapitlet, 13 b §.

Borttagandet av de speciella bestämmelser i 11 kap. som knyter vissa rättsverkningar till ena makens skuld till upplösningen får också konsekvenser för bodelningsreglernas vidkommande. Hänvisningarna till bestämmelserna om rätt vid äktenskapsskillnad för den kränkte maken att efter rättens förordnande vid bodelningen av makarnas giftorättsgods uttaga nödigt bohag ävensom arbetsredskap och andra lösören (3 §) och att erhålla skadestånd (10 §) skall till följd därav utgå. Genom den ändrade paragrafföljden i 11 kap. skall vidare hänvisningen i 13:10 till underhållsbidrag av engångskaraktär enligt nuvarande 11:26 avse 11:14 i vårt förslag.

Att de speciella reglerna om återgång tas bort skulle med i övrigt oförändrade regler i 13 kap. innebära att makar, vars äktenskap enligt nuvarande regler skall upplösas genom återgång men enligt vårt förslag kan upplösas bara genom äktenskapsskillnad, inte längre skulle få boet delat enligt reglerna för s. k. återgångsdelning. Sådan delning innebär att vid bodelningen så skall anses, som om den egendom en var av makarna hade vid vigseln eller efteråt förvärvat genom arv, gåva eller testamente varit hans enskilda. Denna egendom behandlas alltså enligt gällande ordning vid bodelningen inte såsom annan egendom som omfattas av andra makens giftorätt. Egendom som även i återgångsfallen omfattas av giftorätten och alltså skall ingå i bodelningen och i princip delas lika mellan makarna är däremot egendom som under

äktenskapets bestånd förvärvats på annat sätt än genom arv, gåva eller testamente, exempelvis sparade förvärvsinkomster eller med sådana inkomster förvärvad egendom. Skulle nu de vanliga bodelningsreglerna bli helt tillämpliga skulle all egendom i princip ingå i bodelningen och delas lika. Undantag skulle enligt vanliga regler gälla bara när annat följer av äktenskapsförord eller särskild föreskrift vid gåva eller testamente. Vad som sagts nu skulle komma att gälla också vid bodelning i anledning av ena makens död i de fall där den efterlevande maken eller annan bodelägare enligt hittills gällande regler ägt yrka återgångsdelning.

Återgångsdelningen kan innebära att ena maken går från bodelningen med väsentligt större tillgångar än om likadelning av makarnas giftorättsgods ägt rum. Detta ansåg lagberedningen kunna lända till nackdel för make, som varit i god tro vid äktenskapets ingående, och det syntes beredningen särskilt hårt för sådana fall, då andra maken handlat svikligt. En ekonomisk utjämning kunde emellertid enligt beredningens mening ske genom att den oskyldiga parten tillerkändes skadestånd enligt de regler härom som beredningen samtidigt föreslog[1]. Skadeståndsreglerna i GB 10:6 och 10 är alltså bl. a. tänkta såsom ett möjligt korrektiv mot obilliga verkningar av en återgångsdelning.

Motsvarande korrektiv mot obilliga verkningar av bodelning anses skadeståndsregeln i nuvarande GB 11:24 utgöra vid bodelning i anledning av äktenskapsskillnad. Här är emellertid regeln tänkt att motverka obilliga verkningar av en likadelning. Regeln kräver för sin tillämpning att skillnaden skett på grund av ena makens förhållande, varigenom han grovt kränkt den andre. Av betydelse vid utmätande av skadestånd är enligt förarbetena – förutom skillnadsanledningens art och graden av skuld hos den vållande parten – "skilsmässans inverkan på den ersättningsberättigades framtidsutsikter, makarnas levnadsvillkor och sociala ställning samt, särskilt då äktenskapet bestått allenast kortare tid, de förhållanden, vari den oskyldiga maken levat före sitt giftermål, och den utsträckning, vari vardera infört egendom i boet"[2]. En förutsättning för att skadeståndsregeln skall kunna tjäna som korrektiv mot ett obilligt bodelningsresultat är att den såsom oskyldig betraktade maken infört större delen av makarnas giftorättsgods i boet. Skadeståndet kan då utmätas så, "att det innefattar jämväl gottgörelse för förlust, som till följd av den genom skillnaden förorsakade bodelningen drabbar den kränkta makens införda förmögenhet"[3].

Regler som direkt syftar till att undgå obilliga verkningar av likadelningen finns i de finska, danska och norska äktenskapslagarna. Den finska lagen föreskriver sålunda, att vid äktenskapsskillnad på grund av hor eller annan därmed jämförlig otuktig handling eller eljest i följd av ena makens förhållande, varigenom han grovt kränkt andra maken, rätten må på dennes yrkande upphäva eller inskränka den skyldiges rätt att vid bodelning – i Finland benämnd avvittring – på grund av giftorätt erhålla egendom, som tillhör andra maken. Motsvarande gäller vid avvittring med anledning av hemskillnadsdom, som vunnits på talan av andra maken[4].

I den danska lagen anknyter en allmän regel om avvikelse från likadelning – s. k. "skævdeling" – till återgångsdelningen.[5] Regeln är tillämplig vid bodelning (skifte) i anledning av hemskillnad (separation), äktenskapsskillnad (skilsmisse) eller boskillnad (bosondring). Den kräver till en början att en av makarna fört in den väsentligaste delen av "fællesboet" på det sätt som konstituerar rätten till återgångsdelning – vid äktenskapets ingående införd eller sedermera genom arv eller gåva förvärvad egendom samt egendom som tillförts "fællesboet" från makens enskilda egendom (særeje). Vidare krävs att en likadelning skulle vara uppenbart orimlig särskilt med hänsyn till att äktenskapet varit kortvarigt och utan ekonomisk gemenskap

[1] LB 1913 s. 347
[2] LB 1913 s. 441
[3] Westring s. 225
[4] Finska äktenskapslagen den 13 juni 1929 78 § sista stycket
[5] Danska lagen den 30 november 1874 om skifte av dødsbo og fællesbo m.v. § 69 a, efter 1963 års ändringar

av betydelse. Föreligger de nu angivna förutsättningarna kan på makes yrkande bestämmas att delningen skall ske som vid återgångsdelning "i det omfang, dette findes begrundet". Med de citerade orden är avsikten att utmärka att man kan avvika från likadelningen maximalt så att resultatet blir detsamma som om återgångsdelning ägt rum. Ingenting hindrar således att makes rätt att från likadelningen undantaga egendom såsom enskild görs mer begränsad eller uttryckligen anges gälla endast viss egendom.[1]

Också den norska lagens regel om avvikelse från likadelning anknyter till återgångsdelning. Återgångsdelning skall bl. a. äga rum på yrkande av make, som vinner äktenskapsskillnad på grund av andra makens äktenskapsbrott, om till följd av äktenskapsbrottet föds barn som enligt lag är arvsberättigat efter den skyldiga maken och lever när skillnadstalan väcks.[2] Även eljest "når hertil finnes grunn" kan vid hemskillnad (separasjon) eller äktenskapsskillnad (skilsmisse) på ena makens begäran bestämmas, att återgångsdelning skall äga rum.[3] Regeln är tänkt att vara tillämplig bl. a. om äktenskapet varit kortvarigt och den ena maken har fört in i boet väsentligt större förmögenhet än den andra.[4]

Familjerättskommittén, som i sitt förslag behöll återgångsinstitutet, upptog en regel som i likhet med den danska och den norska öppnade möjlighet att också efter annan upplösning än återgång göra en återgångsdelning.[5] Sådan delning skulle sålunda kunna göras vid bodelning i anledning av boskillnad, hem- eller äktenskapsskillnad, däremot ej i anledning av ena makens död. Återgångsdelning skulle företrädesvis tillämpas, om äktenskapet varat kortare tid än fem år när talan väcktes och i övrigt bara på grund av synnerliga skäl. Enligt förslaget skulle återgångsdelning kunna tillämpas också i jämkad form. Vid remissbehandlingen ställde sig de flesta remissinstanser positiva till de föreslagna nya möjligheterna till återgångsdelning.

Den närmare utformningen av de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskapet skall vi ta upp i den kommande delen av vårt utredningsarbete. Detta arbete kan vi inte nu föregripa genom någon ingående översyn av bodelningsreglerna. Den försiktighet som sålunda är påkallad när det gäller eventuella ingrepp i det ekonomiska regelsystemet får emellertid inte hindra att vi söker motverka olägenheter som annars skulle kunna uppstå till följd av att redan i förevarande del av utredningsarbetet vissa rättsinstitut utmönstras. Borttagandet av skadeståndspåföljden vid äktenskapsskillnad och av möjligheten till återgångsdelning motiverar enligt vår mening att en regel införs som under vissa förutsättningar medger en avvikelse från likadelningsprincipen. Följden skulle annars bli att under en mellanperiod, till dess också översynen av de ekonomiska rättsverkningarna är avslutad, likadelningsprincipen skulle bli allenarådande, något som skulle stå i strid med den uppfattning som kommer till synes i våra direktiv. Direktiven, som förutser en begränsning av giftorätten i framtiden, pekar dels på återgångsdelningen som en tänkbar bodelningsordning för alla äktenskap, dels på att skäl i allt fall finns för en mycket stark begränsning av giftorätten, när äktenskapet upplöses efter kort tid. En jämkningsregel som ligger inom ramen för de angivna riktlinjerna bör kunna såsom ett provisorium införas nu utan att den förestående översynen av de ekonomiska rättsverkningarna därigenom kan anses föregripen.

En jämkningsregel anser vi nu böra begränsas till det fall där en avvikelse från likadelning synes mest angelägen, nämligen när ett äktenskap upplöses genom äktenskapsskillnad och någon ekonomisk gemenskap av betydelse inte hunnit uppkomma, därför att äktenskapet varat kort tid.

Frågan om avvikelse från likadelningsregeln innefattar två delfrågor, den ena *när* avvikelse skall kunna ske och den andra *hur* avvikelsen skall ske eller m.a.o. vilken del-

[1] Ernst Andersen, Familjeret, 3:e udg. Köpenhamn 1971 s. 183 f.
[2] Norska lagen den 31 maj 1918 om indgaaelse og opløsing av egteskap § 54 tredje stycket
[3] Nyssnämnda lag § 54 fjärde stycket
[4] Arnholm, Privatrett IV, Oslo 1969 s. 162
[5] GB 13:3 2 mom. i kommitténs förslag, SOU 1964:35 s. 248 ff.

ningsgrund som skall tillämpas när giftorättsgodset inte skall delas lika. Vad beträffar den första delfrågan har redan sagts att avvikelse bör få ske bara när vid upplösning genom äktenskapsskillnad någon faktisk ekonomisk integration av betydelse på grund av äktenskapets kortvarighet ännu inte inträtt. Det kan emellertid övervägas att uppställa ytterligare villkor för avvikelse från likadelningsregeln och alltså – trots avsaknaden av ekonomisk integration av betydelse i äktenskapet – slå vakt om gemenskapstanken. Detta skulle kunna ske genom krav på att en likadelning skulle framstå som uppenbart obillig. Frågan uppkommer då vad som skall beaktas vid bedömningen av likadelningens obillighet vid sidan av graden av ekonomisk gemenskap. Med den principiella utgångspunkten att inga rättsverkningar skall knytas till skuld måste makarnas personliga förhållanden till varandra och orsakerna till äktenskapsskillnaden lämnas utanför bedömningen; denna måste uteslutande hänföra sig till deras ekonomiska förhållanden. Närmast till hands ligger då att relatera obilligheten till makarnas förmögenhetsförhållanden och underhållsskyldighet eller med andra ord till deras ekonomiska och sociala situation i dess helhet. Härvid skulle också makes tillgångar i enskild egendom beaktas.

Om avvikelse medges bara om likadelningen framstår som uppenbart obillig med hänsyn till frånvaron av ekonomisk gemenskap av betydelse och till makarnas förmögenhetsförhållanden och underhållsskyldighet måste den delningsgrund, som skall träda i stället för likadelningen rimligen vara en sådan grund, som korrigerar obilligheten. Om denna framför allt beror på förekomsten av enskild egendom på ena makens sida kommer jämkningen, även om den sker inom ramen för giftorättsgodset, att i själva verket dra in den enskilda egendomens värde i bodelningen. Härvidlag skulle avvikelsen skilja sig avsevärt från vad som nu gäller i fråga om återgångsdelning, där delningsgrunden tillhandahålls av tidpunkten och sättet för makarnas förvärv av tillgångarna, dvs. kriterier på att egendomen inte är ett resultat av makarnas gemensamma insatser. Restriktivitet vid medgivandet till jämkning skulle alltså förenas med stor frihet vid själva jämkningen.

Med den nu skisserade lösningen med små möjligheter till jämkning skulle man bara i ett mycket begränsat hänseende föregripa den kommande översynen av de ekonomiska rättsverkningarna. Vidare skulle likadelningsprincipens företräde även vid upplösningen av äktenskap utan ekonomisk gemenskap av betydelse alltjämt bli klart markerad. Genom den friare bedömningen vid jämkning kunde å andra sidan nås en i det enskilda fallet socialt sett skäligare utgång av bodelningen än vid en återgångsdelning. Hänsyn skulle kunna tas till sådana omständigheter som att ena maken har enskild egendom till stort värde, underhållsskyldighet mot icke gemensamma barn o.dyl.

En annan tänkbar lösning är att man ställer sig välvilligare i fråga om förutsättningarna för att företaga jämkning men i fråga om jämkningsgrunden ansluter sig närmare till de principer som uppbär den nuvarande återgångsdelningen. Själva jämkningen skulle alltså få ske inom snävare gränser än enligt den nyss diskuterade lösningen.

Denna lösning skulle innebära att man vid upplösning av äktenskap, där någon ekonomisk gemenskap av betydelse inte uppkommit mellan makarna till följd av att äktenskapet varat kort tid, beaktade det sätt varpå egendomen förvärvats. Vid jämkning skulle hänsyn tas till i vilken omfattning vardera maken infört tillgångar i boet vid giftermålet eller senare förvärvat egendom genom arv, gåva eller testamente. I enlighet med de tankegångar som uppbär återgångsdelningen skulle ekonomisk gemenskap däremot regelmässigt förutsättas föreligga beträffande egendom som make under äktenskapets bestånd förvärvat på annat sätt än genom arv, gåva eller testamente.

När det gäller den förra lösningen kan möjligheten att beakta makarnas totala ekonomiska situation i många fall vara en fördel. Låter man vardera makens totala ekonomis-

ka situation komma i beaktande innebär det emellertid i realiteten att jämkning – dvs. avvikelse från den såsom huvudregel uppställda principen om likadelning av giftorättsgodset – kan komma att uppfattas som ett instrument för att utjämna en ekonomisk ojämlikhet mellan makarna, grundat mer på tanken om en ekonomisk samhörighet än på självständighet. I den mån man beaktar makes innehav av enskild egendom och underhållsbörda ger lösningen – även om jämkning skulle vara en undantagsföreteelse – på sitt sätt rentav uttryck för en större ekonomisk gemenskap mellan makarna än nuvarande regler.

Genom den senare lösningen, som inte med jämkningen syftar längre än till att vardera maken i stort sett skall lämna äktenskapet med den egendom han fört in i boet, fullföljs mer konsekvent tanken på makarnas ekonomiska självständighet. Möjligheten att "skilja sig till pengar" skulle dessutom med denna lösning undgås lättare än om jämkning skulle få ske bara i undantagsfall. Genom att anknyta jämkningen till det sätt på vilket egendomen förvärvats ges en objektivt konstaterbar grund som lättare än den totala bedömningen enligt den förra lösningen kan tillämpas av makarna själva vid bodelningen. Viss risk torde också finnas för att den förra lösningens krav på "obillighet" för att jämkning skall få ske kan bidra till att bevara tanken att ena makens skuld till upplösningen fortfarande skulle kunna beaktas.

Vid valet mellan de båda lösningarna finner vi att de största fördelarna är förenade med den senare lösningen, dvs. den som ger större möjlighet till jämkning men låter jämkningen ske inom ramen för vad vardera maken infört i boet. Även om den förra lösningen genom sin undantagskaraktär i högre grad undviker att föregripa översynen av de ekonomiska rättsverkningarna, står den senare genom sin utformning i bättre överensstämmelse med direktiven. Vi föreslår därför en jämkningsregel grundad på denna lösning.

Den föreslagna jämkningsregeln bör lämpligen tas upp i GB 13:3, avfattad såsom ett undantag från den i lagrummet stadgade likadelningsprincipen. Regeln bör utsäga att, om bodelningen sker med anledning av äktenskapsskillnad och ekonomisk gemenskap av betydelse inte uppkommit mellan makarna till följd av att äktenskapet varat kort tid, skall, på yrkande av endera maken, i likadelningens ställe träda delning efter annan grund som finnes skälig med hänsyn till vad makarna hade vid giftermålet eller därefter förvärvat genom arv, gåva eller testamente.

Jämkningsregeln synes inte behöva föranleda ytterligare ändringar i 13 kap. Det bör emellertid anmärkas att 14 § genom införandet av en jämkningsregel får en i viss mån ändrad innebörd. Enligt 14 § svarar make, som vid bodelningen eftergivit vad enligt bestämmelserna i kapitlet tillkommer honom, för vissa andra makens skulder intill värdet av vad han fått för mycket. Han kan undgå betalningsansvar om han kan visa att andra maken efter bodelningen hade kvar egendom, som uppenbarligen motsvarade honom då åvilande gäld. Lagrummet bygger på tanken att avvikelse från hälftendelningen utgör ett avtal av gåvokaraktär, vilket kan kränka borgenärernas rätt. När nu till följd av den föreslagna jämkningsregeln hälftendelningen kommer att kunna frångås innebär det emellertid inte att make som genom jämkningen får mindre än hälften efterger sin rätt. Också jämkningen kommer att ske – såsom det sägs i 14 § – "enligt bestämmelserna i detta kap". Vi vill understryka att jämkning enligt vårt förslag kan ske bara vid bodelning i anledning av äktenskapsskillnad. Risken finns alltså inte att makar under bestående äktenskap kan efter boskillnad till skada för borgenärerna begagna sig av jämkningsregeln vid bodelningen.

11 Processuella frågor

11.1 *Gällande rätt*

GB 15 kap. innehåller vissa bestämmelser om rättegången. Kapitlet är indelat i skilda avsnitt med rubrikerna "Äktenskapsmål" (1–14 §§), "Boskillnadsmål" (15–21 §§), "Särskilda bestämmelser rörande vissa andra mål" (23–28 §§) samt "Gemensamma bestämmelser" (29–32 §§).

Till äktenskapsmål räknas dels mål, däri tvisten är, huruvida man och kvinna är i äktenskap förenade med varandra, dels mål om återgång av äktenskap, hemskillnad och äktenskapsskillnad (1 §). I äktenskapsmål väcks i princip talan genom ansökan om stämning. Undantag från kravet på stämning föreligger när båda makarna vill erhålla hemskillnad enligt 11:1 eller äktenskapsskillnad enligt 11:3 eller 4, dvs. efter hemskillnad eller tre års särlevnad på grund av söndring.

Regler om behörig domstol finns i 4 §. Stämningsmål upptas av rätten i den ort där svaranden har sitt hemvist. Har han inte hemvist inom riket, hör målet till rätten i den ort där mannen och kvinnan senast haft gemensamt hemvist eller, om de inte här haft sådant, där käranden har sitt hemvist. Skall talan föras mot såväl mannen som kvinnan, är den rätt behörig, där båda eller endera har sitt hemvist eller, om ingendera här har sådant, där de senast haft gemensamt hemvist. Finns inte behörig domstol enligt de nu återgivna reglerna, upptas målet av Stockholms tingsrätt. Har ena maken väckt talan mot andra maken vid behörig domstol, kan denne alltid väcka talan mot den förre till gemensam handläggning vid samma domstol (4 § första stycket).

För ansökningsmål ges en särskild forumregel. Ansökan om hemskillnad eller äktenskapsskillnad skall göras hos den rätt som enligt vad tidigare sagts är laga domstol i mål mot båda makarna (4 § andra stycket).

Fråga om återgång eller äktenskapsskillnad för brott kan alltid väckas vid den rätt, där mål om ansvar för brottet är anhängigt (4 § tredje stycket).

När makarna gjort gemensam ansökan om hemskillnad eller äktenskapsskillnad, kan rätten utan huvudförhandling omedelbart företa målet till avgörande (5 §). Avser ansökningen äktenskapsskillnad krävs dock att parternas inställelse inte finnes vara behövlig för målets utredning.

Mål om hemskillnad får enligt 8 § inte upptas, om inte det visas att medling ägt rum. Har make underlåtit att på kallelse infinna sig till medling eller ej kunnat anträffas med kallelse, skall målet dock upptas, om andra maken inställt sig för medling. I 9 § ges ytterligare regler för den händelse medling ej föregått.

Förs talan om återgång av äktenskap eller äktenskapsskillnad på grund av makes sinnessjukdom eller sinnesslöhet, får det inte

dömas till återgång eller skillnad på angiven grund, om inte läkarintyg angående sjukdomen företetts (10 §). Närmare bestämmelser om sådant intyg utfärdas av Kungl. Maj:t.[1]

I mål om återgång av äktenskap, hemskillnad eller äktenskapsskillnad kan rätten meddela interimistiskt förordnande om sammanlevnadens hävande och om underhåll samt även förbjuda makarna vid vite av fängelse i högst ett år eller böter att besöka varandra. Förordnandet förutsätter yrkande därom och gäller längst till dess laga kraft ägande dom föreligger (11 § första stycket). Vid förordnande om sammanlevnadens hävande kan rätten också bestämma, vem av makarna som skall sitta kvar i hemmet till dess bodelning sker (11 § andra stycket). Interimistiskt förordnande kan meddelas utan huvudförhandling men andra maken skall dessförinnan beredas tillfälle att yttra sig över yrkandet. När målet avgörs prövar rätten om åtgärden skall bestå (11 § tredje stycket). Beslut som innefattar interimistiskt förordnande går omedelbart i verkställighet men kan återkallas när som helst (11 § fjärde stycket).

Besöksförbud vid vite som nyss nämnts kan meddelas redan när rätten dömer till hemskillnad (12 §).

Underrättelse om beviljad hemskillnad skall insändas till äktenskapsregistret (14 §).

I det första avsnittet, om äktenskapsmål, finns ytterligare några bestämmelser som inte berörts närmare ovan, nämligen 2 § (angående tvist huruvida man och kvinna är i äktenskap förenade med varandra), 3 § (om talerätt i äktenskapsmål för förmyndare för sinnessjuk eller sinnesslö) samt 6 § (om förordnande att äktenskapsmål skall handläggas inom stängda dörrar).

Såvitt angår de övriga avsnitten, som i huvudsak anknyter till GB:s bestämmelser om de ekonomiska rättsverkningarna av äktenskap, kan nämnas att i 23 § ges en föreskrift om medling i vissa mål av ekonomisk natur. Detta gäller dels mål om underhåll under samlevnad i bestående äktenskap, dels mål angående fråga som avses i 8:6 (ersättning till ena maken för biträde i andra makens förvärvsverksamhet) och 7 (avkastningen av egendom som ena maken överlämnat till den andres förvaltning).

11.2 *Familjelagssakkunniga*

De ändrade regler för upplösning av äktenskap som vi föreslår föranleder följdändringar i GB 15 kap. De bestämmelser som handlar om återgång och om hemskillnad skall sålunda utgå. Till följd härav kommer några paragrafer att helt bortfalla (12 och 14 §§), under det att några endast behöver jämkas, då de skall kvarstå i den mån de innehåller bestämmelser också om annat än återgång och hemskillnad (1, 4, 11 och 24 §§). Bestämmelsen i 10 § om utredningen i mål om äktenskapsskillnad på grund av makes sinnessjukdom eller sinnesslöhet skall dock utgå. Att medlingsobligatoriet avskaffas innebär vidare att de paragrafer som reglerar medlingen såsom processförutsättning skall upphävas. Detta gäller medlingen som processförutsättning såväl i hemskillnadsmål (8 och 9 §§) som i mål angående underhåll under samlevnad i bestående äktenskap och de andra mål av ekonomisk natur där kravet på medling för närvarande gäller (23 §). De sakliga ändringarna i kapitlet begränsar sig i övrigt huvudsakligen till det första avsnittet, om äktenskapsmål. I övriga delar blir ändringarna i övervägande grad av redaktionell natur.

Enligt vårt förslag skall i stället för de nuvarande instituten återgång, hemskillnad och äktenskapsskillnad träda ett enda institut för upplösning av äktenskap, äktenskapsskillnad. Den grundläggande principen vid utformandet av de nya skillnadsreglerna har varit att makes vilja att upplösa äktenskapet skall respekteras. Såtillvida begränsas dock hänsynstagandet till denna vilja att en betänketid i vissa fall skall föregå äktenskapsskillnaden (11:3). Så är enligt vårt förslag fallet när makarna inte är eniga om

[1] Kungörelsen (1969:120) om läkarintyg för äktenskaps ingående eller upplösning

upplösningen eller när de gemensamt har vårdnaden om barn under sexton år. Äktenskapsskillnad meddelas efter betänketidens utgång, men först på särskilt yrkande som av endera maken framställs efter betänketidens utgång. Har sådant yrkande inte framställts senast ett år från betänketidens början, är talan om äktenskapsskillnad förfallen.

Av principen om hänsynstagandet till makes vilja till upplösningen följer att några specificerade skilsmässogrunder inte längre uppställs. Vissa omständigheter som f. n. utgör grund för upplösning av äktenskap återfinns emellertid i reglerna i 11: 4 och 5 i vårt förslag, dock inte såsom skillnadsgrunder utan enbart som omständigheter som medför att det kan dömas till äktenskapsskillnad utan att betänketid, som annars skulle gälla, skall iakttas. Dessa omständigheter är att makarna lever åtskilda sedan minst tre år resp. att äktenskapet ingåtts i strid mot indispensabelt släktskapshinder eller mot hindret bestående äktenskap. Men inte i något fall är upplösningsreglerna så konstruerade att rätten behöver utreda hur förhållandena i äktenskapet gestaltat sig.

Det här anförda ger anledning ompröva hela förfarandet i mål om äktenskapsskillnad. Det kan inte längre anses nödvändigt att såsom huvudregel kräva att talan väcks genom ansökan om stämning. De innehållsmässiga krav och de formföreskrifter som gäller för en ansökan om stämning har varit befogade när rätten enligt nuvarande ordning haft att pröva om någon av de i gällande rätt uppställda skilsmässogrunderna förelegat. Vad rätten nu har att pröva blir endast om betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden eller ej. De omständigheter som det härvidlag blir fråga om att utreda bör utan olägenhet kunna prövas i ett enklare förfarande.

Vårt system bygger på – vilket redan framgått av vår redogörelse för reglerna om äktenskapsskillnad i vårt förslag – att makes talan om äktenskapsskillnad alltid kan väckas genom ansökan. I förhållande till gällande rätt innebär detta att ansökan blir tillräcklig inte bara när makarna är ense om upplösningen utan också när bara ena maken vill ha äktenskapsskillnad. Denna ordning ligger i linje med vår strävan att avdramatisera skillnadsmålen och att genom att knyta så få rättsverkningar som möjligt till betänketiden undvika att inledandet av ett skillnadsförfarande framstår som ett mera avgörande steg mot äktenskapets upplösning än det är avsett att vara när betänketid skall löpa. Äktenskapsmål som skall anhängiggöras genom ansökan om stämning blir alltså enligt vårt förslag bara mål vari allmän åklagare för talan om äktenskapsskillnad (11:5) och mål där tvisten är huruvida man och kvinna är i äktenskap förenade med varandra.

Över ansökan om äktenskapsskillnad som gjorts endast av ena maken bör andra maken beredas tillfälle att avge yttrande. Det kan exempelvis bli aktuellt för denne att begära interimistiskt förordnande om sammanlevnadens hävande, om vårdnad, underhåll, rätt att kvarsitta i hemmet och besöksförbud. Skall betänketid föregå äktenskapsskillnaden, bör underrättelse utgå till makarna om när betänketiden börjat löpa. Underrättelsen – varom erforderliga bestämmelser torde böra utfärdas av Kungl. Maj:t – bör också ange vilken dag i 11: 3 angivet särskilt yrkande tidigast kan framställas samt vilken dag talan om äktenskapsskillnad förfaller, om sådant yrkande inte dessförinnan framställts. Även över det särskilda yrkandet bör andra maken beredas tillfälle att avge yttrande. Dels bör det inte komma som en överraskning för denne att dom på äktenskapsskillnad meddelats, dels kan han ha intresse av att i samband med äktenskapsskillnadsdomen få exempelvis vårdnads- och underhållsfrågor reglerade. Makarna kan också under betänketiden ha träffat avtal i sådan fråga och make kan vilja få avtalet fastställt i samband med den slutliga upplösningen. Inte heller kan det uteslutas att make kan vilja göra invändning om att yrkandet inte framställts i behörig ordning eller anföra annat av formell natur.

Rätten har för närvarande möjlighet att företaga mål om äktenskapsskillnad till avgörande utan huvudförhandling, när makarna

gjort gemensam ansökan. Den lättnad i handläggningen som detta innebär är stor. Rättegången blir, när möjligheten utnyttjas, helt skriftlig. Finner rätten anledning därtill kan den dock kalla makarna till muntlig förhandling. När domstolens handläggning av skillnadsmål enligt vårt förslag generellt kommer att förenklas såtillvida att utredning om skälen till skillnaden aldrig skall ske, bör det i sådana fall också alltid bli möjligt att meddela dom på äktenskapsskillnad utan föregående huvudförhandling.

När ansökan om äktenskapsskillnad ingivits till rätten och denna funnit sig vara behörig upptaga målet, skall rätten utreda huruvida betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden eller ej. Avser ansökningen äktenskapsskillnad utan föregående betänketid kan det uppstå tvekan om rätt härtill föreligger. Rätten kan exempelvis finna det osäkert om makarna är ense om upplösningen, om tre års särlevnad blivit tillfredsställande utredd eller om ena maken redan tidigare är gift. I sådana fall skall normalt sökanden föreläggas att avhjälpa bristerna, och när så skett kan handläggningen fortsätta. Om den tid som åtgår för komplettering av de ingivna handlingarna blir lång, kan det tänkas att dom på äktenskapsskillnad kommer att kunna meddelas först efter en tid som uppgår till eller överstiger betänketiden, trots att i verkligheten de faktiska förutsättningarna för omedelbar äktenskapsskillnad hela tiden förelegat. Drar prövningen av ansökningen på detta sätt ut på tiden, kunde det ha varit fördelaktigare för sökanden om målet från början handlagts så som när betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden. I många fall kanske sökanden föredrar att söka äktenskapsskillnad som skall föregås av en betänketid hellre än att prestera viss utredning till stöd för att betänketid lagligen inte erfordras.

För att undvika de olägenheter som på detta sätt kan uppstå föreslår vi en regel som säger, att målet i fall där nyss angiven tveksamhet råder skall handläggas så som när betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden, så länge annat ej visats. Detta innebär att ansökan som gjorts av ena maken oavsett behovet av komplettering i angivet hänseende alltid skall delges andra maken samt att betänketid börjar löpa från delgivningsdagen eller, när båda makarna söker skillnaden, från dagen då den gemensamma ansökningen gjordes. Sökanden får alltså tillgodoräkna sig den tid som löper såsom betänketid. Vill sökanden förebringa den utredning som krävs för omedelbar äktenskapsskillnad kan han när som helst under betänketiden göra detta och genast få äktenskapet upplöst. Vill han i stället övergå till den andra ordningen med föregående betänketid, kan han utan att behöva vidta ytterligare åtgärder avvakta betänketidens utgång och därefter framställa särskilt yrkande enligt 11:3 i vårt förslag. Den regel som vi här redogjort för återfinns i 5 § tredje stycket i vårt förslag.

Vårt förslag till ändrade handläggningsregler gäller bara mål om äktenskapsskillnad. Såvitt avser förfarandet i mål om underhåll och andra ekonomiska frågor enligt GB har vi i förevarande del av utredningsarbetet saknat anledning göra någon översyn och åsyftar där ingen ändring i den ordning som gäller enligt lag eller utbildats i praxis. Mål enligt FB om vårdnad och underhåll till barn är också mål som vanligtvis aktualiseras i samband med upplösning av äktenskap. Sådana mål brukar handläggas gemensamt med skillnadsmålet. Detta skall kunna ske också med vår ordning. När talan om äktenskapsskillnad förs samtidigt med talan i annat mål av angivet slag och målen förekommer till gemensam handläggning, torde det därför ibland kunna visa sig mest praktiskt att också skillnadsfrågan handläggs och avgörs efter muntlig förhandling. När det nya förfarandet i skillnadsmål skall anpassas till vad som gäller för övriga mål, som vanligtvis förekommer till gemensam handläggning med skillnadsmålet, är nämligen att beakta att vårt förslag bara innebär en möjlighet för rätten att handlägga skillnadsmålen i förenklad form. Även om skillnadsfrågan handläggs gemensamt med frågor som skall avgöras i ordinär väg torde det emellertid i skillnads-

delen i allmänhet knappast bli fråga om att förebringa utredning i egentlig mening. Den praktiska anledningen till gemensam handläggning av målen torde vanligtvis vara den, att vissa frågor – i vart fall genom interimistiskt förordnande – bör avgöras samtidigt med skillnadsfrågan. Såvitt avser vårdnadsmål är rätten dessutom skyldig att meddela förordnande angående vårdnaden om barnen när den dömer till äktenskapsskillnad (FB 6: 7 andra stycket).

Om make samtidigt med ansökan om äktenskapsskillnad vill väcka talan om rätt till underhåll av andra maken torde det också enligt den nya ordningen oftast vara praktiskt att ansökningen om äktenskapsskillnad tas upp i stämningsansökningen avseende underhållet. Ingenting hindrar sedan att rätten – om förutsättningar härför i övrigt föreligger, exempelvis när skillnaden medges av andra maken och de inte har minderåriga barn, och så finnes lämpligt – meddelar dom på äktenskapsskillnad utan huvudförhandling och fortsätter handläggningen av underhållsdelen. Vill maken dröja med att yrka underhåll kan talan därom väckas vid en senare tidpunkt och de båda målen då eventuellt företas till gemensam handläggning.

Har ena maken ingivit ansökan om äktenskapsskillnad kan andra maken i sin tur väcka talan om underhåll för egen del. I den mån sådan talan för närvarande kan väckas utan stämning bör det också med vår ordning vara möjligt att godta samma förfarande. Som tidigare framhållits åsyftas härvidlag inte med vårt förslag någon ändring av gällande rätt sådan den utbildats i praxis.[1]

Det bör i detta sammanhang framhållas att den make som ingett ansökan om äktenskapsskillnad kan återkalla sin talan och det såväl under betänketiden som efter dess utgång. Allmänna processuella regler i indispositiva tvistemål blir alltjämt tillämpliga på målet när annat inte följer av reglerna i GB.

När talan förfallit skall skillnadsmålet avskrivas. Vårt förslag innebär att äktenskapets fulla rättsverkningar åter inträder när talan förfaller. Av 11: 6 i förslaget följer sålunda att giftorätt – bortsett från det fall att ansökan om boskillnad getts in under betänketiden – åter gäller i full utsträckning, såvida annat inte var fallet redan innan talan väcktes. Det synes med den ordning som förslaget sålunda innehåller mest förenligt att rätten redan när den meddelar det interimistiska beslutet begränsar dettas giltighet i tiden så att det upphör att gälla – inte bara som nu är brukligt när laga kraft ägande dom föreligger eller annat förordnas – utan också när talan förfaller.

Också mål om vårdnad och underhåll torde i regel komma att avskrivas efter återkallelse när talan om äktenskapsskillnad förfallit. Undantagsvis kan emellertid situationen tänkas vara den att makarna lever åtskilda utan att någon av dem anser sig ha intresse av att upplösa äktenskapet. I sådant fall kan make tänkas vilja fullfölja vårdnads- och underhållsfrågorna med stöd av de bestämmelser härom som gäller när makar under bestående äktenskap lever åtskilda på grund av söndring (FB 6:7 och 7:2 samt GB 5: 7). Den make som väckt talan om vårdnad och underhåll saknar då anledning att återkalla sin talan. I stället får handläggningen av dessa frågor fortsättas.

Förfaller talan om äktenskapsskillnad, vilket alltså sker om ingen av makarna framställt särskilt yrkande inom den föreskrivna tiden, bör vardera maken bära sina rättegångskostnader avseende skillnadsfrågan. Äktenskapet består då med sin ekonomiska gemenskap och det är mot den bakgrunden inte antagligt att makarna har rättegångskostnadsanspråk mot varandra. Att ingendera fullföljt upplösningsförfarandet kan jämställas med att de förlikts. I den mån rättegångskostnader överhuvudtaget uppstår med den föreslagna ordningen för erhållande av äktenskapsskillnad torde de f. ö. komma att bli obetydliga. Anmärkas bör att bestämmelserna i RB 18: 5 andra stycket om parts rätt till ersättning för rättegångskostnader, när mål avskrivs, inte kan anses tillämpliga

[1] Jfr NJA 1970 s. 504

när mål avskrivs på grund av att talan förfallit. I fråga om vårdnad och underhåll är dock de allmänna bestämmelserna fortfarande tillämpliga.

12 Vårdnaden om barn

12.1 *Gällande rätt*

Vårdnaden om barn innefattar en plikt för vårdnadshavaren att sörja för barnets person och att ge det sorgfällig uppfostran. Barnet skall erhålla uppehälle och utbildning efter vad som är tillbörligt med hänsyn till föräldrarnas villkor, barnets egna tillgångar och barnets anlag (FB 6:2). I vårdnaden ingår vidare plikten att utöva den uppsikt över barnet som är erforderlig med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter (FB 6: 3 första stycket). Vårdnaden om barn upphör när barnet fyllt 20 år eller ingått äktenskap (FB 6: 1 och 12). I viss utsträckning har barnet redan före 20-årsåldern getts behörighet att bestämma i några för vårdnadsfrågan viktiga hänseenden, såsom beträffande bostad och arbete (FB 6: 3 andra stycket och 4).

I vårdnaden ingår befogenhet och plikt att, i den omfattning lagen anger, besluta i barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren kan därvid besluta att lämna den rent faktiska vården till annan, exempelvis fosterföräldrar. Därigenom sker ingen ändring i vårdnadshavarens bestämmanderätt för barnet. Det i lagen använda begreppet vårdnad är alltså inte identiskt med den faktiska vården. Vårdnadshavaren kan återta den faktiska vården om barnet, om han finner det lämpligt.

För *barn i äktenskap* är föräldrarna gemensamt vårdnadshavare (FB 6:1). Bestämmanderätten tillkommer alltså dem båda i förening. Om en av föräldrarna i följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak är hindrad att deltaga i beslut rörande vårdnaden, vilket inte utan olägenhet kan uppskjutas, får bestämmanderätten utövas av den andre; denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det (FB 6:5). Vid längre tids förhinder för den ene av föräldrarna eller om den ene gör sig skyldig till grovt missbruk eller till grov försummelse vid vårdnadens utövande, är hemfallen åt missbruk av rusgivande medel eller för ett lastbart liv, kan rätten på ansökan av den andre förordna att vårdnaden skall tillkomma endast denne. Sådant förordnande kan ges också på ansökan av barnavårdsman eller på anmälan av allmän åklagare eller barnavårdsnämnd. Är båda föräldrarna för längre tid förhindrade att deltaga i vårdnaden eller har båda gjort sig skyldiga till någon nyss angiven försummelse, kan rätten överflytta vårdnaden på särskilt förordnad förmyndare (FB 6:6).

Reglerna om föräldrarnas gemensamma vårdnad om barn i äktenskap bygger på förutsättningen att de lever tillsammans. Upplöses familjegemenskapen skall enligt FB 6:7 rätten förordna vem av föräldrarna som skall ha vårdnaden om barnen eller, om inte alla barnen bör stå under den enes vårdnad,

hur de skall fördelas mellan föräldrarna. Dömer rätten till återgång av föräldrarnas äktenskap eller till hemskillnad eller äktenskapsskillnad skall den självmant förordna om vårdnaden om barnen. Redan den omständigheten att föräldrarna lever åtskilda på grund av söndring kan utlösa sådant förordnande, men härför krävs ansökan av endera.

I FB 6:7 ges också vissa riktlinjer för rättens avgörande av vårdnadsfrågan. Är föräldrarna ense om hur vårdnaden om barnen skall fördelas mellan dem, skall rätten meddela beslut i överensstämmelse därmed, såvida det inte är uppenbart stridande mot barnets bästa. Är föräldrarna inte ense, skall rätten bestämma "efter vad med hänsyn främst till barnens bästa finnes skäligt". Är föräldrarna lika skickade att ha vårdnaden om barnen skall rätten ta hänsyn till om endera huvudsakligen bär skulden till sammanlevnadens hävande. Den andre skall då vara närmast till att få vårdnaden. Finner rätten det vara med hänsyn till barnens bästa uppenbart, att ingendera av föräldrarna bör utöva vårdnaden, skall denna anförtros åt särskild förordnad förmyndare.

När vårdnaden om barn i äktenskap tillkommer föräldrarna gemensamt och den ene dör, blir den efterlevande ensam vårdnadshavare direkt på grund av lag (FB 6:8). Har vårdnaden vid upplösning av äktenskapet eller i följd av särlevnad tillagts den ene och dör denne, krävs rättens förordnande för den andre att utöva vårdnaden. Sådant förordnande skall ges, såvida inte vårdnaden med hänsyn till barnets bästa finnes böra anförtros åt särskilt förordnad förmyndare. Motsvarande gäller om den av föräldrarna som ensam har vårdnaden blir för längre tid förhindrad att utöva vårdnaden eller gör sig skyldig till sådan grov försummelse som kan föranleda att vårdnaden under bestående sammanlevnad tillerkänns den andre. (FB 6:9).

För *barn utom äktenskap* gäller enligt FB 6:12 att det står under moderns vårdnad. Är föräldrarna ense om att fadern i stället skall ha vårdnaden, skall han på anmälan förordnas av rätten att överta vårdnaden om barnet, om han är lämplig därtill. Finnes modern inte vara lämplig att utöva vårdnaden eller dör hon, skall rätten på ansökan av fadern eller barnavårdsmannen eller på anmälan av allmän åklagare eller barnavårdsnämnd överflytta vårdnaden på fadern eller särskilt förordnad förmyndare.

Vare sig fråga är om barn i eller utom äktenskap gäller att fader eller moder, som är skild från vårdnaden, inte får betagas tillfälle till umgänge med barnet, om inte särskilda omständigheter föranleder därtill. Kan överenskommelse inte träffas med vårdnadshavaren, är det rättens sak att bestämma om umgängesrätten (FB 6:10).

Av rätten meddelade beslut i vårdnadsfrågor kan omprövas när väsentligt ändrade förhållanden påkallar det (FB 6:13).

Vårdnaden är att skilja från *förmynderskapet,* vilket avser förvaltningen av barnets egendom, till den del denna inte tillkommer barnet självt eller annan, samt befogenheten att företräda barnet i andra angelägenheter än som rör dess person. I lagen har de båda funktionerna emellertid i princip kopplats samman. För underårigt barn i äktenskap är sålunda enligt huvudregeln föräldrarna gemensamt förmyndare (FB 11:1 första stycket) och för barn utom äktenskap är modern förmyndare (FB 11:2 första punkten). Förordnas att vårdnaden om barn i äktenskap skall tillkomma endast den ene av föräldrarna eller överflyttas vårdnaden om barn utom äktenskap på fadern, blir den sålunda utsedde vårdnadshavaren också ensam förmyndare (FB 11:1 andra stycket och 2 andra punkten). Man brukar i sammanhanget tala om föräldrars legala förmynderskap. Också en legal förmyndare kan entledigas, om han prövas vara olämplig såsom förmyndare (FB 11:9). Om rätten i sådant fall inte förordnar att även vårdnaden skall överflyttas på den särskilt förordnade förmyndaren, kommer vårdnaden och förmynderskapet att fortsättningsvis utövas av olika personer[1]. Motsvarande gäller om en av flera särskilt förordnade förmyndare endast skall

[1] Jfr Walin, Kommentar till föräldrabalken, 2:a uppl. 1971 s. 224.

ha vårdnaden om barnet och befriats från skyldigheten att delta i handhavandet av barnets övriga angelägenheter (FB 13: 8 andra stycket andra punkten). Lagen ger större möjlighet att låta förmynderskapet utövas gemensamt än vårdnaden. Endast föräldrar till barn i äktenskap kan utöva vårdnaden gemensamt och, som nyss framhållits, bygger lagens reglering härvid på förutsättningen att föräldrarna sammanlever.

Det s. k. *giftomannaskapet* i GB 2:2 är också knutet till vårdnadshavaren. Samtycke till underårigs giftermål skall lämnas av föräldrarna. Är den ene utan del i vårdnaden, är emellertid den andres samtycke tillfyllest. Har ingen av föräldrarna vårdnaden skall samtycke lämnas av förmyndaren.

12.2 *Familjelagssakkunniga*

De nu rådande skillnaderna när det gäller faderns möjligheter att få vårdnaden om å ena sidan barn utom äktenskap och å andra sidan barn i äktenskap får betydelse vid upplösningen av en familj. Är föräldrarna gifta skall rätten – oavsett om äktenskapet varit kortvarigt – tilldela den av föräldrarna vårdnaden som med hänsyn till barnets bästa finnes mest lämplig härtill. Är föräldrarna däremot inte gifta bibehåller modern vårdnaden och fadern kan – oavsett hur lång tid föräldrarna sammanlevt – tillerkännas vårdnaden bara om det kan slås fast att modern är olämplig såsom vårdnadshavare.

Det är givet att fadern till ett barn utom äktenskap med gällande bestämmelser i praktiken har mycket små möjligheter att få vårdnaden om barnet. Våra direktiv framhåller det såsom en brist att gällande bestämmelser inte tar hänsyn till att det finns utomäktenskapliga barn som växer upp hos båda föräldrarna fastän dessa inte är gifta. Enligt vår mening utgör den på samlevnaden grundade samhörigheten mellan barnet och vardera av föräldrarna ett starkt skäl för att man i sådana fall fritt utifrån barnets bästa skall kunna tillerkänna den av föräldrarna vårdnaden som är mest lämplig därtill. Vid upplösning av en familj bör i detta hänseende samma regler gälla oberoende av föräldrarnas civilstånd.

Det finns emellertid skäl att undersöka om man inte kan gå ett steg längre och generellt, dvs. oavsett om föräldrarna och barnet levt samman eller ej, införa möjlighet att ge vårdnaden till den av föräldrarna som är mest lämplig. Det skulle då innebära att fadern till ett barn utom äktenskap alltid skulle kunna tilläggas vårdnaden om barnet, om han utifrån barnets bästa är lämpligare vårdnadshavare än modern.

Mot denna lösning talar den osäkerhet som uppstår för modern till ett barn utom äktenskap inför utsikten att hon får avstå från vårdnaden om barnet till fadern. Viss risk finns naturligtvis att en moder inför denna möjlighet vägrar att uppge vem som är barnets fader och att svårigheter därför kan uppstå med att få faderskapet fastställt. Är fadern intresserad av sitt barn kan han i sådant fall be den för barnet utsedde barnavårdsmannen att föra barnets talan om fastställelse av faderskapet men någon rätt att själv föra talan härom anses fadern inte ha[1]. Fråga uppstår vidare om den som konstaterats vara fader till barnet skall kunna få vårdnadsfrågan prövad även en mycket lång tid efter barnets födelse. I så fall kan osäkerheten för modern komma att vara under lång tid. Det kan heller inte uteslutas att vårdnadsprocesser eller möjligheten att föra en sådan process kan komma att utnyttjas i syfte att trakassera modern eller i annat otillbörligt syfte, men risken härför torde vara obetydlig.

För lösningen talar å andra sidan till en början den principiella jämställdhet mellan föräldrarna med avseende på möjligheterna att tillvarata barnets bästa som lösningen innebär. Samma regler skulle gälla vid valet mellan föräldrarna oavsett om barnet är barn i eller utom äktenskap. Utvecklingen går mot att helt utjämna skillnaderna i lagstiftningen mellan dessa båda rättsligt bestämda kategorier. Det senaste steget är

[1] NJA 1970 s. 347

införandet av full arvsrätt mellan barn utom äktenskap och dess fädernesläkt[1]. Det måste sägas vara följdriktigt att den starkare sammanknytning mellan fadern och barnet som här skett på det ekonomiska området kan få slå igenom också på det mer personliga planet. Ökar man faderns förpliktelser gentemot barnet, bör motsvarande vidgning av hans rättigheter vara motiverad, i detta fall rättigheten att i praktiken verkligen kunna få vårdnaden om barnet.

Det måste emellertid understrykas att det alltid skall vara barnets bästa som ställs i förgrunden. Många fäder till barn utom äktenskap torde sakna intresse att ta vårdnaden om sitt barn, i vart fall om de inte sammanlevt med modern och barnet – och därigenom fått en känslomässig relation till barnet – utan förbindelsen varit av tillfällig karaktär. Men man ser då och då exempel på att fäder till barn utom äktenskap upplever ett starkt ansvar för barnet, även när de inte levt samman i en familj. Om fadern önskar få vårdnaden överflyttad på sig skall detta kunna konstateras vara mer förenligt med barnets bästa än om det kvarblir hos modern. Det är dock givet att barnets bästa oftast kräver att det stannar hos modern om det aldrig levt tillsammans med fadern.

Man kan vänta att antalet processer om vårdnaden om barn kommer att öka med den här diskuterade lösningen. Häri ligger emellertid i och för sig ingenting oroande, då bristen i det nuvarande systemet just består i svårigheten att till barnets bästa överflytta vårdnaden om barn utom äktenskap. När de nya reglerna har varit i bruk en tid torde vägledning kunna hämtas i praxis. Förutsättningarna för uppgörelser i godo torde då komma att öka. Den tidigare nämnda risken för missbruk torde å sin sida då också komma att minska.

Skälen för att välja den generella lösningen synes oss övertygande. Betänkligheterna däremot – vilka i och för sig till en del skulle kunna anföras redan mot gällande bestämmelser rörande vårdnaden om barn inom äktenskap – är inte av den styrkan att de bör hindra en reform. Vi föreslår därför att den i fråga om barn i äktenskap gällande möjligheten att ge vårdnaden till den av föräldrarna som är mest lämplig skall utsträckas till att gälla också för barn utom äktenskap.

Viss skillnad mellan reglerna för de båda kategorierna barn följer dock av andra orsaker. När det gäller barn i äktenskap är beslutet i vårdnadsfrågan knutet till familjeupplösningen, dvs. i sista hand till domen på hem- eller äktenskapsskillnad. Rätten har att vid handläggningen av skillnadsmålet självmant ta upp vårdnadsfrågan till avgörande. Motsvarande ordning kan inte införas för barn utom äktenskap. Har föräldrarna sammanlevt utgör visserligen upplösningen av familjen den händelse som bör utlösa beslut om vårdnaden men härom får rätten inte kännedom på samma sätt som när föräldrarna är gifta och måste inleda ett rättsligt förfarande för att upplösa äktenskapet. Har föräldrarna inte alls sammanlevt har man ingen familjeupplösning att anknyta till. För barn utom äktenskap måste därför initiativet till förordnandet i vårdnadsfrågan alltid komma från föräldrarna själva eller, när de inte är ense, från fadern.

För barn i äktenskap är det genom anknytningen till skillnadsprocessen sörjt för att beslut i vårdnadsfrågan normalt kommer att följa i anslutning till familjeupplösningen. Frågan uppkommer om det för fadern till barn utom äktenskap bör uppställas någon tidsfrist, inom vilken han har att framställa yrkande om vårdnaden. Även bortsett från svårigheten att finna en lämplig utgångspunkt härför skulle emellertid en sådan tidsfrist vara olämplig. Vad som är bäst för barnet måste bedömas med utgångspunkt i förhållanden som normalt är föränderliga. Någon bestämd tidsgräns bör därför inte uppställas. Sedan vårdnadsfrågan en gång prövats av rätten blir emellertid situationen jämförbar med den som föreligger sedan en av föräldrarna till barn i äktenskap efter sammanlevnadens hävande tillagts vårdnaden. Överflyttning av vårdnaden sedan vård-

[1] Lag den 5 december 1969 (nr 621) om ändring i ärvdabalken

nadsfrågan en gång prövats bör få ske bara under de villkor som motsvarar dem som gäller i fråga om överflyttning av vårdnaden om barn i äktenskap.

Vi vill starkt understryka att bedömningen av vårdnadsfrågan alltid skall ske med beaktande av barnets bästa. Därvid spelar bland andra omständigheter in den grad av samhörighet som föreligger mellan fadern och barnet. Har fadern sammanlevt med modern och barnet i en familjegemenskap blir bedömningen av vårdnadsfrågan densamma som den som vanligtvis sker vid upplösning av äktenskap. Har fadern inte sammanlevt med modern och barnet skärps naturligtvis kraven på vad han kan anföra till stöd för att det skulle vara med barnets bästa mest förenligt att vårdnaden överflyttas på honom.

Ett annat hänseende, i vilket FB gör skillnad mellan barn i och utom äktenskap, är möjligheten för föräldrarna att gemensamt ha vårdnaden om barnet. Medan föräldrarna till barn i äktenskap omedelbart enligt lag får vårdnaden gemensamt, tillkommer vårdnaden om barn utom äktenskap likaledes enligt lag omedelbart endast modern. Möjlighet finns inte för föräldrarna till barn utom äktenskap att få gemensam vårdnad om barnet. Att generellt, oavsett om föräldrarna sammanlever eller ej, ge föräldrar till barn utom äktenskap vårdnaden gemensamt synes dock svårt och är knappast heller lämpligt. Oftast är faderskapet ännu inte fastställt vid födelsen, och huvudregeln om modern såsom vårdnadshavare torde redan av den anledningen vara oundgänglig. För att föräldrarna gemensamt skall kunna bestämma över barnets personliga förhållanden på ett ändamålsenligt sätt fordras också i allmänhet att de båda lever tillsammans med det och kan följa dess utveckling och behov på nära håll. De flesta barn utom äktenskap lever inte tillsammans med båda föräldrarna. Som tidigare framhållits vilar bestämmelserna om föräldrars gemensamma vårdnad när det gäller barn i äktenskap på förutsättningen att föräldrarna sammanlever. En generell regel om föräldrars gemensamma vårdnad förutsätter därför djupgående och ingripande ändringar i de grundläggande principerna bakom FB. Det bör vidare beaktas vilka konsekvenser en ändring beträffande vårdnaden skulle få för förmynderskapet, som nu är i princip kopplat till vårdnaden. Det måste anses ligga utom ramen för vårt uppdrag att göra en så genomgripande ändring av bestämmelserna i FB.

När fråga är om barn till föräldrar som sammanbor utan att vara gifta är emellertid som förut sagts barnets faktiska situation densamma som om det vore barn i äktenskap. Oftast torde det vara så att föräldrarna faktiskt utövar vårdnaden gemensamt. Det finns då skäl för att låta dem också få den rättsliga vårdnaden gemensamt, om de så önskar. En lösning av frågan skulle kunna utformas så att också när föräldrarna sammanbor huvudregeln om modern såsom ensam vårdnadshavare skulle gälla men att vårdnaden skulle tillkomma föräldrarna gemensamt, om de anmäler till vederbörlig myndighet att de båda vill vara vårdnadshavare. När anmälan skett skulle i tillämpliga delar samma regler gälla som när föräldrarna är gifta. Principiellt måste det anses innebära en vinning om förhållandet mellan barnet och dess föräldrar i samma faktiska familjesituation också rättsligt blir detsamma vare sig föräldrarna är gifta eller ej. Det skulle överensstämma med direktivens grundtanke om lagstiftningens neutralitet till samlevnadsformen. Den konsekvensen av nuvarande ordning att det i regel är modern som i egenskap av rättslig vårdnadshavare formellt skall bestämma i angelägenheter rörande barn utom äktenskap skulle försvinna. Rent praktiskt skulle lösningen dessutom vara förenad med vissa fördelar, innebärande bl. a. möjlighet för den ene av föräldrarna att vid förfall för den andre ensam besluta i brådskande frågor rörande vårdnaden.

Om den angivna lösningen begränsas till att gälla barn utom äktenskap inträder den effekten att föräldrar till barn i äktenskap, vilka efter att ha upplöst sitt äktenskap genom äktenskapsskillnad åter bor samman, inte kan få vårdnaden om barnet gemensamt,

såvida de inte gifter sig på nytt med varandra. Också frånskilda föräldrar som sammanbor bör genom ett anmälningsförfarande kunna få gemensam vårdnad om sitt barn, även om barnet är fött under äktenskapet eller på sådan tid efter dess upplösning att det enligt bestämmelserna i FB 1:1 har fått äktenskaplig börd. För denna ordning talar också att barn som de frånskilda föräldrarna får efter återupptagandet av samlevnaden, blir barn utom äktenskap, som kan komma under föräldrarnas gemensamma vårdnad genom deras anmälan. Samma regler bör gälla för vårdnaden, oavsett när syskonen fötts.

Vi föreslår därför att sammanboende föräldrar till barn utom äktenskap och sammanboende frånskilda föräldrar till barn i äktenskap genom anmälan till myndighet skall kunna uppnå att den rättsliga vårdnaden om barnet tillkommer dem båda gemensamt. Det bör ankomma på Kungl. Maj:t att utse den myndighet som har att mottaga anmälningen. Enligt vår mening bör uppgiften lämpligen anförtros lokal folkbokföringsmyndighet.

När anmälan att vårdnaden skall utövas gemensamt har gjorts, blir samma regler som för gifta gällande i tillämpliga delar. Flyttar föräldrarna isär efter det de fått vårdnaden gemensamt, kommer därför bestämmelsen i FB 6:7 första stycket att äga motsvarande tillämpning, alltså den bestämmelse som säger att när föräldrar på grund av söndring lever åtskilda, rätten på ansökan av endera har att förordna, vilken av dem som skall ha vårdnaden om barnet. Däremot kommer inte bestämmelsen i andra stycket i samma lagrum om förordnande i vårdnadsfrågan i samband med dom på äktenskaps upplösning att på motsvarande sätt bli tillämplig, eftersom den faktiska samlevnaden upplöses formlöst. När föräldrarna flyttat isär kommer det emellertid i de allra flesta fall att av praktiska skäl bli nödvändigt för dem att söka rättens förordnande i vårdnadsfrågan också när det gäller ogifta föräldrar som gemensamt haft vårdnaden om barn. Några större olägenheter av den föreslagna ordningen torde därför knappast vara att befara. Som en konsekvens av den valda lösningen i vårdnadsfrågan bör också reglerna i FB 11:1 och 2 om förmynderskapet få motsvarande innehåll. Har anmälan gjorts om att vårdnaden skall utövas gemensamt, bör föräldrarna automatiskt också få förmynderskapet för barnet gemensamt.

Enligt FB 6:7 skall rätten, när den bestämmer vem av föräldrarna till barn i äktenskap som skall ha vårdnaden om barnet, kunna beakta vem som bär huvudsakliga skulden till sammanlevnadens hävande. Bestämmelsen torde mycket sällan ha kommit till användning och bör redan på grund därav kunna upphävas. Från synpunkten att barnets bästa skall vara utslagsgivande är emellertid skulden till familjeupplösningen ovidkommande. Med den reform av reglerna för äktenskaps upplösning som vi föreslår bortfaller i skillnadsförfarandet all prövning av skuldfrågan. Sådan prövning bör inte kunna komma i fråga enbart för att ge underlag för förordnande i vårdnadsfrågan. Vi föreslår därför att möjligheten att grunda förordnandet på en bedömning av skulden tas bort. Intresset av barnets bästa bör alltid kunna ge företräde för den ene eller andre av föräldrarna.

Till vårdnadsfrågan hör också rätten för den av föräldrarna som inte har del i vårdnaden att umgås med barnet (FB 6:10). Rätten till umgänge kan närmare fastställas av rätten. Regler om verkställighet av dom eller beslut rörande vårdnad m. m. finns i FB 21 kap.

Organisationer och enskilda har i olika framställningar begärt ändringar i FB syftande till att säkra umgängesrättens utövande. Främst har framhållits de olika möjligheter som vårdnadshavaren kan utnyttja för att sabotera den av domstol fastställda rätten till umgänge. I framställningarna har efterlysts bl. a. en effektivare verkställighet av beslut om umgängesrätt.

En ledande tanke vid utformandet av FB 21 kap. har varit att barnet såvitt möjligt skall skonas från åtgärder som är skadliga för dess psykiska eller fysiska hälsa. Att av hänsyn till barnet helt avstå från tvångs-

medel har inte låtit sig göra. När parterna inte frivilligt medverkar till en skonsam överflyttning av barnet måste tvångsmedel användas men barnets intresse skall beaktas både vid valet av tvångsmedel och vid tillämpningen i övrigt. Vitesföreläggande kan sålunda i första hand komma i fråga och om hämtning skall ske skall särskilda försiktighetsmått iakttas till skydd för barnet.

Enligt vår mening ligger det i barnets intresse att det får hålla en god kontakt också med den av föräldrarna som inte har vårdnaden men väl umgängesrätt. Det finns därför all anledning att se allvarligt på sådana åtgärder från vårdnadshavarens sida som syftar till att omintetgöra eller försvåra för den umgängesberättigade att träffa barnet. Vi vill i sammanhanget peka på möjligheten att enligt FB 6:13 söka nytt förordnande i vårdnadsfrågan vid väsentligt ändrade förhållanden. Sådant nytt förordnande kan avse överflyttning av vårdnaden till den umgängesberättigade eller till särskilt förordnad förmyndare. Visar det sig att den av föräldrarna som tillerkänts vårdnaden vidtar åtgärder i nyss angivet syfte med åsidosättande av barnets intresse kan detta enligt vår mening utgöra en omständighet som pekar på att vederbörandes lämplighet såsom vårdnadshavare bör omprövas. De nuvarande bestämmelserna om verkställigheten, som utgör den första samlade regleringen på området och som innefattar en noggrann avvägning av motstående intressen, har emellertid varit i kraft endast sedan den 1 januari 1968. Enligt vår mening är det för tidigt att redan nu vidtaga ändringar häri, innan tillräckliga erfarenheter vunnits. Vi föreslår därför inga ändringar i FB 21 kap.

13 Rätten till bostaden

13.1 *Gällande rätt*

För äkta makar har genom provisorisk lagstiftning getts bestämmelser som gjort det möjligt att vid upplösning av äktenskapet ge bostaden till den av makarna som bäst behöver den. Den första lagen i ämnet var lagen den 28 maj 1948 med vissa bestämmelser om hyresrätt vid hemskillnad eller äktenskapsskillnad m. m. Lagen föreskrev att om makar eller en av dem förhyrt lägenhet till bostad för gemensamt bruk och äktenskapet gick åter eller det dömdes till hemskillnad eller äktenskapsskillnad mellan dem, hyresrätten till lägenheten skulle på makes begäran genom bodelning eller skifte tilläggas endera av makarna, ändå att den inte utgjorde giftorättsgods eller samfälld egendom, samt att härvid företräde skulle tillkomma den make som med beaktande av samtliga omständigheter kunde anses bäst behöva lägenheten. 1948 års lag ersattes sedermera av lagen den 7 juni 1956 med vissa bestämmelser om hyresrätt vid äktenskaps upplösning m. m., vilken utöver innehållet i 1948 års lag upptog den nyheten att behovsprövning skulle kunna ske även vid makes död till förmån för efterlevande maken.

Såväl 1948 som 1956 års lag avsåg alltså enbart bostad som innehades med hyresrätt. Initiativ till en ny lag togs emellertid av familjerättskommittén, som i en år 1957 avlämnad promemoria föreslog att 1956 års provisoriska lagstiftning skulle kompletteras utan avbidan på kommitténs blivande förslag i fråga om GB:s ordinära bestämmelser. I den nya, ännu gällande lagen (1959:157) med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad skedde en väsentlig utvidgning av möjligheterna att vid bodelning i anledning av äktenskaps upplösning tilldela den make bostaden som bäst behöver den. Lagen är, liksom 1948 och 1956 års lagar, tillämplig också vid skifte i anledning av upplösning av s. k. gamla äktenskap, dvs. äktenskap ingångna före den 1 januari 1921, men härifrån bortses i det följande.

Lagen om makars gemensamma bostad är – i motsats till de äldre lagarna som endast avsåg hyresrätt – tillämplig i fråga om fastighet, som tillhör make eller makarna gemensamt och som uteslutande eller huvudsakligen skolat tjäna som deras gemensamma bostad (1 §), samt vidare i fråga om lägenhet som make eller makarna för ändamålet innehar med bostadsrätt (2 § andra stycket). Också när det gäller hyreslägenhet – där äldre lag endast krävde att den förhyrts till bostad för gemensamt bruk – föreskrivs nu, att den skall ha förhyrts för att uteslutande eller huvudsakligen användas såsom makarnas gemensamma bostad (2 § första stycket). Såvitt avser lägenhet som innehas med hyres- eller bostadsrätt är lagen tillämplig vare sig rättigheten utgör giftorättsgods eller enskild

egendom. När fråga är om fastighet gäller lagen däremot endast giftorättsgods. Med fastighet likställs i lagen andel i fastighet samt byggnad på ofri grund och andel däri. Tomträtt likställs med äganderätt till fastighet. Med hyresrätt och bostadsrätt likställs andel däri. Är hyresrätt knuten till andelsrätt i förening eller bolag, skall vad i lagen är stadgat om bostadsrätt äga motsvarande tillämpning (7 §).

Företräde skall enligt lagen tillkomma den make som bäst behöver bostaden, dock med det ytterligare kravet att det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Make skall tilläggas bostaden vid bodelning. Bodelning skall alltså äga rum för ändamålet även om all egendom är enskild. Om hyres- eller bostadsrätt, som utgör ena makens enskilda egendom, tilläggs andra maken, gäller beträffande fånget vad som är stadgat om fång på grund av giftorätt (2 § tredje stycket). Överstiger värdet på den egendom som make med stöd av lagen skall tilläggas värdet av hans lott, har han att betala skillnaden till andra maken eller dennes arvingar (4 §). Anstånd med betalningen kan ges bara om det föreligger synnerliga skäl därtill och då mot överlämnande av inteckning eller annan säkerhet som kan godtagas. I lagen ges slutligen vissa bestämmelser som skall förhindra att ena maken genom avtal med tredje man förfogar över den gemensamma bostaden till förfång för andra maken (5 och 6 §§).

Också 1959 års lag om makars gemensamma bostad är provisorisk. Den gäller för närvarande till utgången av år 1974. Familjerättskommittén föreslog i 1964 års betänkande att lagens bestämmelser skulle införlivas med den ordinarie lagstiftningen. Kommittén ansåg att den behovsprincip som 1959 års lag knäsatt borde gälla även under normala förhållanden. Kommittén tog upp bestämmelserna i bodelningskapitlet – 13: 14 i kommitténs förslag.[1]

De nu återgivna bestämmelserna reglerar bara förhållandet makarna emellan. I vad mån de avgöranden som träffas mellan makarna blir bindande för tredje man framgår av föreskrifter på andra håll. Av intresse är i vilken utsträckning övergång av hyresrätt eller bostadsrätt skall bli gällande mot hyresvärden respektive bostadsrättsföreningen.

Bestämmelserna om överlåtelse av *hyresrätt* i JB 12 kap. vilar på principen att hyresrätten är en personlig rätt som inte får överlåtas utan hyresvärdens samtycke (32 §). Enligt uttryckligt stadgande gäller principen också vid hyresrättens övergång genom bodelning, arv, testamente, bolagsskifte eller liknande förvärv (33 § första stycket). Från principen görs emellertid ett flertal undantag. Av intresse är närmast bestämmelsen i 33 § andra stycket, som när hyresrätt tillagts hyresgästens make genom bodelning ger maken rätt att träda i hyresgästens ställe.

Har bodelningen ägt rum med anledning av hyresgästens död, får maken träda i dödsboets ställe. Sådan rätt tillkommer också efterlevande make som är ensam arvinge efter hyresgästen. I likhet med vad som krävs enligt lagen om makars gemensamma bostad i förhållandet makarna emellan fordras för giltigheten av hyresrättens övergång i förhållande till hyresvärden att lägenheten varit avsedd att uteslutande eller huvudsakligen användas som gemensam bostad för hyresgästen och hans make.

I 33 § ges vidare regler om hur ansvaret för förpliktelserna enligt hyresavtalet skall fördelas vid en övergång (tredje stycket). För tid efter det att hyresvärden underrättats om att hyresrätten tillagts hyresgästens make svarar hyresgästen eller hans dödsbo inte längre för sina förpliktelser enligt hyresavtalet. För sådana förpliktelser enligt avtalet som hänför sig till tiden före underrättelsen svarar hyresgästens make jämte hyresgästen eller hans dödsbo.

Bestämmelserna om makes rätt att överta hyresrätt efter bodelning gäller inte bara när andra maken ensam tecknat sig som hyresgäst enligt kontraktet. De äger motsvarande tillämpning när lägenheten hyrts av makar gemensamt (33 § fjärde stycket).

Vid sidan av dessa bestämmelser i 33 §,

[1] Se vidare kommitténs motiv s. 272 ff.

vilka avser makar, finns i 34 § föreskrifter om överlåtelse av hyresrätt också till andra närstående. Hyresgäst, som ej är i tillfälle att använda bostadslägenhet för återstående hyrestid, får sålunda överlåta hyresrätten till närstående som varaktigt sammanbor med honom.[1] Med närstående avses även samboende under äktenskapsliknande förhållanden.[2] Som ytterligare villkor för överlåtelsen gäller enligt paragrafen att hyresnämnden lämnar tillstånd till överlåtelsen. Sådant tillstånd skall lämnas, om hyresvärden skäligen kan nöjas med förändringen. Bestämmelserna om överlåtelse av hyresrätt till närstående äger motsvarande tillämpning om hyresgästen avlidit under hyrestiden och dödsboet vill överlåta hyresrätten.

JB:s bestämmelser om övergång av hyresrätt vid bodelning och om överlåtelse av sådan rätt till närstående avser alltså endast frågan om ett mellan parterna slutet avtal skall bli giltigt gentemot tredje man, hyresvärden. Såvitt avser makar kan de i första hand frivilligt komma överens vid bodelningen om vem som skall överta bostaden. Kan de inte enas, avgörs frågan enligt lagen om makars gemensamma bostad till förmån för den som bäst behöver bostaden.[3] När det gäller samboende närstående finns i gällande rätt ingen möjlighet att mot hyresgästens vilja överföra hyresrätt från honom till den honom närstående, inte ens när fråga är om äktenskapsliknande samlevnad. I sådana fall kommer endast frivilliga överlåtelser i fråga.

Andra bestämmelser i JB 12 kap. av intresse i förevarande sammanhang är de i 47 § om rätt för medhyresgäst och hyresgästs make till förlängning av hyresavtal. Har lägenheten hyrts av flera gemensamt och har de på grund av uppsägning, som gjorts av en av dem, eller till följd av annan omständighet, som hänför sig till endast en av dem, ej gemensamt rätt till förlängning av hyresavtalet, är enligt huvudregeln medhyresgäst berättigad till förlängning, om hyresvärden skäligen kan nöjas med honom som hyresgäst. Rätt till förlängning föreligger dock inte om hyresrätten är förverkad eller om hyresavtalet kan sägas upp på vissa grunder.[4] Är medhyresgästen make till den som uppsagt avtalet eller på annat sätt föranlett att hyresgästerna inte gemensamt har rätt till förlängning av avtalet, har maken dock rätt till förlängning, även när hyresrätten är förverkad på annan grund än dröjsmål med betalning av hyra.

Parter som sammanbor utan att vara gifta och som båda tecknat sig som hyresgäster på kontraktet har alltså rätt till förlängning av hyresavtalet enligt huvudregeln. För makar är i motsvarande situation rätten till förlängning som framgått mer vidsträckt. Hyresgästs make har emellertid getts en särskild rätt till förlängning också när han inte har del i hyresrätten. Enligt 47 § andra stycket inträder sådan makes rätt till förlängning när hyresgästen uppsäger avtalet eller vidtager annan åtgärd för att bringa det att upphöra eller om han i annat fall inte har rätt till förlängning. Vidare krävs att maken har sin bostad i lägenheten och att hyresvärden skäligen kan nöjas med honom som hyresgäst. Rätten till förlängning gäller även om hyresvärden uppsagt avtalet att upphöra på grund av förverkande, och detta oavsett anledningen, alltså också när denna är dröjsmål med betalning av hyra.

Vid tillkomsten av nu gällande bestämmelser om makes rätt till förlängning av hyresavtal uttalade departementschefen bl. a., att det ofta är en tillfällighet om båda makarna eller bara en av dem skriver under hyreskontraktet. Vilketdera som sker är emellertid inte utan betydelse. I det förra fallet skall en uppsägning av hyresavtalet normalt verkställas hos båda makarna. Har uppsägning skett med åberopande av att hyresrätten är förverkad, är sålunda båda makarna i tillfälle att vidta rättelse, när

[1] I en inom justitiedepartementet upprättad PM med förslag till ändringar i hyreslagstiftningen m. m. (Ds Ju 1972: 5) föreslås bl. a. att i inledningen av 34 § – hyresgäst som ej "är i tillfälle" att använda bostadslägenhet – de citerade orden skall utbytas mot "avser".

[2] Prop. 1968: 91 bil. A s. 220

[3] Till skillnad från lagen om makars gemensamma bostad avser JB 12: 33 dock även bodelning efter boskillnad.

[4] Enligt JB 12: 28 i vissa fall när för hyresavtalets fullgörande ställd pant eller borgen försämras.

hyresrätten därigenom kan återvinnas. I det senare fallet kan det däremot inträffa att hyresgästens make får reda på uppsägningen så sent att möjligheten att återvinna hyresrätten går förlorad. Ett fullt betryggande skydd mot risken att maken tvingas lämna lägenheten kunde enligt departementschefens mening åstadkommas endast om maken – i likhet med vad som redan hade skett i hyresregleringslagen och besittningsskyddslagen – bereds tillfälle att överta lägenheten trots att hyresrätten är förverkad.[1] I fråga om den mer vidsträckta rätten till förlängning när medhyresgästen är make uttalade departementschefen bl. a. att det från social synpunkt är motiverat att ta större hänsyn till make som medhyresgäst än till annan sådan hyresgäst.[2]

Den förlängning av hyresförhållandet som här behandlats är egentligen att karaktärisera som ett tvångsvis genomfört överförande av hyresrätten på annan person.[3] För make som inte formellt varit medhyresgäst men getts rätt till förlängning hänvisas i 47 § andra stycket till vad i ett antal bestämmelser sägs om hyresgäst, vilka bestämmelser blir tillämpliga i fråga om hyresgästs make. Enligt tredje stycket svarar båda makarna för förpliktelserna enligt avtalet för tiden före förlängningen, om ej annat avtalas med hyresvärden. Tvisten om förlängning prövas i första hand av hyresnämnd.

I fråga om övergång av *bostadsrätt* finns bestämmelser i bostadsrättslagen (1971:479). Har bostadsrätt övergått till ny innehavare, får denne utöva bostadsrätten bara om han är eller antas till medlem i bostadsrättsföreningen (10 § första stycket). Den till vilken bostadsrätt övergått får ej vägras inträde i föreningen, om han uppfyller de villkor för medlemskap som föreskrivs i stadgarna och föreningen skäligen kan nöjas med honom som bostadsrättshavare (11 § första stycket). Är det bostadsrättshavarens make som skall övertaga bostadsrätten, får dock inträde i föreningen vägras maken bara om hinder möter på grund av bestämmelse i stadgarna att medlem skall tillhöra viss sammanslutning eller uppfylla liknande villkor och det skäligen kan fordras att maken uppfyller villkoret. Dessa bestämmelser om make äger motsvarande tillämpning, om bostadsrätt till bostadslägenhet övergått till bostadsrättshavaren närstående som varaktigt sammanbodde med honom (11 § andra stycket). Har den till vilken bostadsrätt överlåtits inte antagits till medlem, är överlåtelsen ogiltig (13 § första stycket).

13.2 *Familjelagssakkunniga*

När bestämmelser om makars gemensamma bostad genom 1948 års lag först kom till framhölls att spörsmålet vem hyresrätten till en av äkta makar gemensamt disponerad lägenhet skulle tillkomma vid skilsmässa mellan dem var av största betydelse under den rådande bostadsbristen. I regel tecknade sig mannen ensam som hyresgäst och kunde med då gällande bestämmelser tilltvinga sig rätten att efter hem- eller äktenskapsskillnad bo kvar i lägenheten, trots att hustrun inte sällan varit den av makarna som skäligen bort få disponera lägenheten. Särskilt stötande ansågs detta ha varit i vissa fall, då hustrun fått vårdnaden om makarnas barn.[4]

Motsvarande problem föreligger i dagens bostadsläge vid upplösning av samlevnad mellan dem som inte är gifta med varandra. Den av parterna som tecknat sig som hyresgäst har rätt att bo kvar i lägenheten, oavsett om den andra parten har ett större behov av bostaden. I regel torde det också här vara mannen som på så sätt får bo kvar i den gemensamma bostaden och kvinnan som får söka sig en ny bostad. Har de barn tillsammans är det praktiskt taget alltid kvinnan som är vårdnadshavare. Trots detta saknar hon varje möjlighet att mot mannens vilja få överta hyresrätten till en av honom förhyrd lägenhet. Har de gemensamt tecknat sig som hyresgäster är de visserligen mer jämspelta i konkurrensen om bostaden men lagen ger

[1] Prop. 1968: 91 bil. A s. 151
[2] Prop. 1968: 91 bil. A s. 152
[3] Prop. 1968: 91 bil. A s. 150
[4] Prop. 1948: 212 s. 31 f.

ingen anvisning om hur deras inbördes tvist skall lösas. Inte ens när båda står som hyresgäster på kontraktet finns det alltså någon regel om företräde för den som bäst behöver bostaden.

Enligt vår mening finns det därför starka skäl för att öppna möjligheten att vid upplösning av samlevnad mellan ogifta ge den gemensamma bostaden åt den av parterna som bäst behöver den. En reglering med det syftet bör kunna utformas efter förebild i huvudsak av de regler som nu gäller vid upplösning av äktenskap enligt lagen med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad. Vissa speciella problem uppkommer dock vilka fordrar särregler för de ogifta samlevande.

Till en början uppkommer frågan för vilka fall av samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden den nya regleringen bör gälla. Upplöser parterna samlevnaden efter en mycket kort tid har i regel sådan familjegemenskap ännu inte hunnit uppstå att det finns tillräckligt starka skäl för det ingrepp i ena partens rådighetssfär som en överföring av rätten till bostaden från den ena parten till den andra skulle innebära. Det bör vidare vara fråga om verklig boendegemenskap. Att ena parten blott tidvis sammanlevt med den andre bör inte grunda rätt till dennes bostad. För att kunna grunda sådan rätt vid en upplösning synes böra krävas att samlevnaden är att beteckna som varaktig. Därigenom erhålls överensstämmelse med motsvarande rekvisit i JB 12:34 och 11 § andra stycket bostadsrättslagen, där för överlåtelse av hyresrätt resp. övergång av bostadsrätt till närstående bl. a. krävs att samboendet varit varaktigt.

Det mest påtagliga sociala behovet av regler om bostaden vid upplösning av samlevnad mellan dem som inte är gifta med varandra föreligger i de fall där parterna har barn tillsammans. Överhuvud utgör förekomsten av gemensamma barn en omständighet som i förening med varaktig samlevnad får anses grunda en sådan familjegemenskap som motiverar en likställighet med äktenskap såvitt avser den gemensamma bostaden. I likhet med vad som redan gäller inom andra delar av lagstiftningen, där den faktiska situationen beaktas, bör för de nya reglernas tillämplighet gälla att parterna har eller har haft barn tillsammans.

Också när parterna aldrig haft barn tillsammans men samlevnaden varat en avsevärd tid kan skäl tala för att vid upplösning av samlevnaden möjlighet skulle finnas att ge den gemensamma bostaden till den av parterna som bäst behöver den. Avsevärda svårigheter möter emellertid att då ange kriterierna på den gemenskap som rått mellan parterna och som skulle motivera överföringen av bostaden. Man kunde härvid tänka sig att en bestämd längre tids oavbruten samlevnad fick utgöra grund för anspråket på att erhålla bostaden. En fast tidsgräns – om en lämplig sådan överhuvud går att fastställa – medför emellertid lätt orättvisor de enskilda fallen emellan. Någon dags tidsskillnad skulle kunna bli avgörande för vilken reglering som skulle bli tillämplig. Den enkelhet i handläggningen som vanligtvis uppnås genom fasta tidsgränser skulle vidare inte kunna påräknas, eftersom man först måste fastställa såväl när samlevnaden börjat som när den slutat.

Huruvida bestämmelser om den gemensamma bostaden bör införas generellt för parter som varaktigt sammanlevt under äktenskapsliknande förhållanden, alltså även när de varken har eller har haft barn tillsammans, hör emellertid enligt vår mening nära samman med de ekonomiska frågor som vi skall ta upp i det fortsatta utredningsarbetet. Det synsätt som blir bestämmande för regleringen av makars inbördes ekonomiska förhållanden bör vara utgångspunkten vid bedömningen av motsvarande frågor för dem som lever samman utan att vara gifta med varandra. Att vi redan nu anser oss böra föreslå regler om den gemensamma bostaden för ogifta samlevande som har eller har haft gemensamma barn är – bortsett från de starka sociala skäl som här gör sig gällande – motiverat av det nära sambandet med förslaget om ändringar i reglerna om vårdnaden om barn i sådana fall.

Hänsyn till äktenskapsrättens regelsystem påkallar också i ett annat hänseende en begränsning av de aktuella reglernas räckvidd. Den rätt att erhålla den gemensamma bostaden som tillerkänns den ena parten bör inte tillåtas konkurrera med den giftorätt eller rätt till bostaden som kan tillkomma den andre partens make i ett icke upplöst äktenskap. Som villkor för reglernas tillämpning bör därför gälla att båda parter är ogifta. Denna inskränkning innebär givetvis en risk för den som upptar en varaktig samlevnad med någon som är gift, så länge äktenskapet inte blivit upplöst. Med de förenklade upplösningsregler vi föreslår torde det dock komma att bli mindre vanligt att ett tidigare äktenskap inte blir upplöst trots att ena maken upptagit varaktig samlevnad och fått barn med annan än andra maken.

Bestämmelserna i ämnet bör alltså taga sikte på ogift man och ogift kvinna som varaktigt sammanlevt och som har eller har haft barn tillsammans. Liksom när det gäller makars gemensamma bostad bör företräde tillkomma den av parterna som bäst behöver bostaden, om det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Lagen bör gälla vare sig lägenheten innehas av ena parten ensam eller av båda gemensamt.

Reglerna skall i första hand ta sikte på den situationen att samlevnaden bryts och parterna flyttar isär, alltså motsvarigheten till skilsmässa när det gäller gifta. Reglerna bör emellertid – såsom är fallet beträffande gifta enligt lagen om makars gemensamma bostad – gälla också när samlevnaden upplösts genom ena partens död. I sådant fall bör den efterlevande äga rätt övertaga den gemensamma bostaden enligt samma regler som gäller om samlevnaden brutits på annat sätt än genom dödsfall. Bedömningen av om samlevnaden varit varaktig bör emellertid ske under beaktande av sättet för upplösningen. Bryts samlevnaden i båda parters livstid bör det krävas att samlevnaden varat någon tid för att den skall bedömas såsom varaktig. Redan brytningen utgör ju annars ett indicium på motsatsen. Upplöses samlevnaden genom ena partens död har man däremot inte samma direkta ledning av samlevnadens längd. Tvärtom har man i sådant fall snarast anledning utgå ifrån att samlevnaden om dödsfallet inte inträffat skulle ha bestått, såvida annat inte framgår av omständigheterna. Vid dödsfall bör således samlevnaden kunna bedömas som varaktig också när den varat en förhållandevis kort tid.

Bestämmelserna bör utformas i nära anslutning till de redan för gifta gällande reglerna i lagen om makars gemensamma bostad. När det gäller äkta makar är reglerna emellertid så konstruerade att de faller tillbaka på de i GB upptagna bestämmelserna om giftorätt och bodelning. Genom lagen är det sålunda klarlagt att rätten till bostaden vid äktenskaps upplösning eller hemskillnad i princip skall behandlas som giftorättsgods. Vid den bodelning som efter äktenskapets upplösning eller hemskillnad alltid skall ske när det finns giftorättsgods kan på makes begäran bostaden tilläggas honom. Omfattas rätten till bostaden inte av giftorätten – exempelvis därför att all egendom till följd av äktenskapsförord är enskild – skall likväl vid bodelning bestämmas om bostaden såvitt avser förhyrd lägenhet eller lägenhet som innehas med bostadsrätt (2 §). Av make ägd fastighet som är enskild egendom faller däremot inte under lagen om makars gemensamma bostad (1 §). För ogifta samlevande kan situationen i ekonomiskt hänseende sägas motsvara den som föreligger i ett äktenskap med fullständig egendomsskillnad. Regler som går längre än för sådana äktenskap bör inte införas. Till följd härav bör de regler vi föreslår för ogifta samlevande begränsas till att avse lägenhet som innehas med hyresrätt eller bostadsrätt. Utanför faller med denna begränsning av ena parten ägd fastighet, exempelvis en villa. Vidare bör det också i den nya lagen utsägas att reglerna avser lägenhet vilken uteslutande eller huvudsakligen skolat tjäna som parternas gemensamma bostad.

Såvitt avser det förfarande vid vilket anspråket på den gemensamma bostaden skall prövas finns här inte någon bodelning att återfalla på. Det ter sig också främmande

att konstruera förfarandet som en bodelning, när det i själva verket inte är fråga om att bryta ut andelar ur en gemensam tillgång utan om en överföring av en rätt från ena parten till den andra. Liksom vid bodelning bör det dock i första hand ankomma på parterna själva att komma överens om vem av dem som skall överta bostaden och vilken ersättning härför som i förekommande fall skall utgå. Kan de inte lösa dessa frågor i samförstånd måste emellertid tvisten avgöras av utomstående. Det synes lämpligast att tvisten då får upptas till prövning av rätten på talan av den part som inte har hyres- eller bostadsrätten och som yrkar att få överta bostaden. I enlighet med det anförda bör den partens rätt betecknas som en rätt att av den andre lösa hyres- eller bostadsrätten. Rätten skall pröva om kärandeparten skall tilläggas hyres- eller bostadsrätten samt fastställa den ersättning härför som skall erläggas till svarandeparten. Ersättningen bör erläggas vid övertagandet av bostaden. Om synnerliga skäl föreligger bör dock betalningen få anstå mot att parten ställer godtagbar säkerhet (jfr 4 § i lagen om makars gemensamma bostad).

Anspråk på att få överta den gemensamma bostaden bör inte kunna resas under obegränsad tid från det samlevnaden upphörde. Vi föreslår att lösningsrätten skall göras gällande inom tre månader från samlevnadens hävande.

I övrigt bör på motsvarande sätt som skett i lagen om makars gemensamma bostad parts lösningsrätt skyddas mot sådana förfoganden från andra partens sida som kan äventyra lösningsrätten. Den i nämnda lag upptagna likställighetsförklaringen såvitt avser andel i hyres- och bostadsrätt samt till andelsrätt i förening eller bolag knuten hyresrätt bör få sin motsvarighet också i de nya bestämmelserna för ogifta samlevande.

Lagen om makars gemensamma bostad gäller för närvarande intill utgången av år 1974. Den nya lagen om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning av äktenskapsliknande samlevnad bör ges samma giltighetstid. En förlängning av giltighetstiden för den förstnämnda lagen bör därför medföra motsvarande giltighetstid för den nya. Den nya lagen bör inte ges retroaktiv giltighet utan bör äga tillämpning endast i det fall att samlevnaden hävts efter det lagen trätt i kraft.

När make tillagts hyresrätt till gemensam bostad vid bodelning eller skifte är hyresrättens övergång enligt JB 12: 33 andra stycket utan vidare gällande mot hyresvärden. Rätt att träda i hyresgästens ställe tillkommer också efterlevande make som är ensam arvinge efter hyresgästen. Närmare bestämmelser meddelas också om hur ansvaret för förpliktelserna enligt hyresavtalet skall fördelas vid en övergång (tredje stycket). Reglerna om hyresrättens övergång till make äger slutligen motsvarande tillämpning när lägenheten hyrts av makar gemensamt (fjärde stycket).

När en part enligt den nya lagen övertagit hyresrätten vid upplösning av äktenskapsliknande samlevnad bör på motsvarande sätt som vid makes förvärv övertagandet bli gällande mot hyresvärden. Reglerna i JB 12: 33 bör fullt ut bli tillämpliga också vid sådant övertagande. Med hänsyn härtill föreslår vi att i 12: 33 tas in en bestämmelse som slår fast att vad som där sägs om make skall äga motsvarande tillämpning i fråga om den som övertagit hyresrätt enligt den nya lagen.

Har parts rätt till hyres- eller bostadsrätt blivit prövad av domstol torde det i allmänhet inte bereda hyresvärden någon svårighet att finna hyresrättens övergång grundad på den särskilda lagen. Men när övergången skett frivilligt genom parternas överenskommelse är det osäkert om övergången skett enligt den särskilda lagen eller är en vanlig överlåtelse. Att parterna varit ogifta och att de har eller har haft barn tillsammans lär inte möta större svårigheter att utröna. Däremot kan det tänkas att hyresvärden inte vill godta uppgiften att det förelegat en varaktig samlevnad. Större delen av eller hela samlevnaden kan ha ägt rum i parternas tidigare bostad. Skulle hyresvärden vägra att som hyresgäst erkänna den part, på vilken hyresrätten överförts, under påstående att lösningsrätt inte förelegat får i rättegång mellan

den part som övertagit hyresrätten, å ena, och hyresvärden, å andra sidan, prövas om övergången skett i överensstämmelse med lagens föreskrifter. Vi vill i sammanhanget också erinra om den möjlighet som parten har enligt den vidare regeln i JB 12: 34 att efter tillstånd av hyresnämnden överta hyresrätten i egenskap av närstående som varaktigt sammanbott med hyresgästen.

Hyreskapitlet i jordabalken innehåller också andra regler som är av betydelse i förevarande sammanhang, nämligen reglerna i 47 § om medhyresgästs och makes rätt till förlängning av hyresavtal. Reglerna, som när fråga är om medhyresgäst gäller också för faktiskt samlevande parter som båda står för kontraktet, syftar till att skydda medhyresgäst resp. make för följderna av sådana förfaranden från hyresgästs sida som annars kunde leda till att hyresförhållandet bringades att upphöra. För make är skyddet emellertid vidsträcktare än för annan medhyresgäst och det är endast make som är skyddad också utan att stå som medhyresgäst på kontraktet. I det senare fallet har maken inte formellt varit hyresgäst tidigare och har alltså fått en rätt att inträda som part i hyresförhållandet. Lagen kräver därför – förutom att maken har sin bostad i lägenheten – att hyresvärden skäligen kan nöjas med honom som hyresgäst.

För att en part som innehar hyresrätt inte skall kunna omintetgöra den lösningsrätt som en med honom samlevande part kan göra gällande enligt den nu föreslagna lagen vid samlevnadens upplösning, bör samma rätt till förlängning som getts make också tillerkännas med hyresgäst varaktigt samlevande part som vid en upplösning av samlevnaden vore berättigad att lösa hyresrätten. En bestämmelse som gör JB 12: 47 tillämplig på fallet bör därför tas in i denna paragraf. Genom hänvisning i nämnda lagrum blir då också 48–53 §§ tillämpliga, vilket bl. a. innebär att vid tvist mellan parten och hyresvärden om rätten till förlängning tvisten skall prövas av hyresnämnd (49 §).

De svårigheter som eventuellt kan uppstå när det gäller övertagande av hyresrätt torde inte få sina motsvarigheter i fråga om bostadsrätt. Enligt lagen om bostadsrätt gäller nämligen redan samma regler när bostadsrätt övergått till make som när den övergått till närstående som varaktigt sammanbodde med bostadsrättshavaren (11 § andra stycket). Inträde i bostadsrättsföreningen får i båda fallen vägras bara om hinder möter på grund av bestämmelse i stadgarna att medlem skall tillhöra viss sammanslutning eller uppfylla liknande villkor och det skäligen kan fordras att maken resp. den närstående uppfyller villkoret. Några särbestämmelser rörande övergång av bostadsrätt i här diskuterade fall torde därför inte erfordras.

14 Specialmotivering

14.1 *Lagen om ändring i giftermålsbalken*

14.1.1 1 kap.

GB i dess nuvarande lydelse inleds med ett kapitel om trolovning. Därefter följer kapitel om hinder mot äktenskap, om prövning av hinder mot äktenskap och om vigsel. Kapitelföljden ansluter sålunda på ett naturligt sätt till den ordning, i vilken de olika stegen fram till mannens och kvinnans äktenskap aktualiseras. Enligt det nu föreliggande förslaget kommer GB att sakna bestämmelser om trolovningen. Med bibehållen inbördes ordning för regleringen av de berörda ämnesområdena skulle GB komma att börja med regler om hinder mot äktenskap. En sådan inledning synes emellertid böra undvikas; den ger ett alltför negativt anslag. Bättre synes vara att GB inleds med en anvisning om vad den borgerliga rättsordningens äktenskap innebär med en anknytning till den sociala situation, för vilken det är utformat. Därefter bör följa bestämmelserna om hur äktenskapet ingås. Vilka hinder som gäller för äktenskap och hur hindersprövningen sker kan såsom mindre centrala frågor behandlas efter reglerna om äktenskapets ingående. Med de förenklingar av reglerna som föreslås kan bestämmelserna i alla de nu avsedda ämnena lämpligen sammanföras i ett kapitel, 1 kap., med rubriken "Om ingående av äktenskap" och med underrubriker för de särskilda ämnena. Kapitlen 2–4 skall då upphävas.

1 §

Denna paragraf har till uppgift att såsom inledning till GB ge en anvisning om innebörden av det rättsliga äktenskapet. Denna innebörd är, som närmare utvecklats i den allmänna motiveringen, först och främst att mannens och kvinnans förbindelse med varandra är reglerad genom GB så långt denna befattar sig med deras inbördes förhållanden. Enligt förslaget begränsar sig denna reglering till den ekonomiska sidan av förbindelsen, medan den personliga delen lämnas utanför lagstiftningen. Eftersom man i allmänhet med äktenskap förstår den rättsliga överbyggnaden på mannens och kvinnans förening i såväl personligt som ekonomiskt hänseende – och kanske framför allt tänker på den personliga samhörigheten – kan det sägas att lagens äktenskapsbegrepp efter reformen skulle komma att täcka bara en del av vad som i allmänhet förstås med äktenskap. De som gifter sig torde i allmänhet inte se äktenskapet som bara en form för ekonomisk reglering av sin förbindelse utan däri inlägga främst den känslomässiga gemenskapen. Det är emellertid givet att de regler som GB ger för mannens och kvinnans ekonomiska relationer till varandra måste

utformas med utgångspunkt i att det är den personliga samhörigheten som fört dem samman och håller dem samman. Den personliga sidan av förbindelsen mellan man och kvinna utgör alltså bakgrunden till GB:s ekonomiska reglering. Detta synes böra komma till uttryck vid presentationen av rättsordningens äktenskap på så sätt att detta anges vara avsett för mannens och kvinnans familjegemenskap. Reglerna är således inte avpassade att vara tillämpliga vid en samlevnad mellan man och kvinna utan familjefunktioner.

Äktenskapet har emellertid också viktiga följder inom ett stort antal rättsområden utanför GB. Genom giftermålet blir sålunda alla de särregleringar som anknyter till äktenskap såsom rättsfaktum tillämpliga på mannen och kvinnan. Dessa effekter vid sidan av att GB blir tillämplig är så betydelsefulla – inte sällan torde sådana bieffekter vara avgörande för parternas beslut om de skall leva samman såsom gifta eller ogifta – att de inte gärna kan utelämnas, om man skall söka ge en anvisning om det rättsliga äktenskapets innebörd. Av paragrafen bör följaktligen framgå att giftermålet innebär att bestämmelserna i GB och vad i övrigt är föreskrivet beträffande makar blir tillämpligt i mannens och kvinnans familjegemenskap.

Av paragrafen bör också kunna utläsas att den samhälleliga attityden till samlevnadsformen – äktenskap eller fri samlevnad – är neutral. En familjegemenskap skall kunna etableras av man och kvinna utan att det från samhällets sida reses anspråk på att familjebildningen skall kläda sig i äktenskapets form. Detta synes kunna komma till uttryck genom att man utgår från familjegemenskapen såsom det primära. Paragrafen utsäger därför att om mannen och kvinnan är överens om att i denna gemenskap skall gälla GB:s regler och vad i övrigt är föreskrivet beträffande makar, den möjlighet som står dem till buds för att förverkliga sin överenskommelse är att ingå äktenskap. Att vissa villkor gäller härvid och att viss ordning skall iakttas bör också anges i paragrafen genom en hänvisning till de följande bestämmelserna i kapitlet.

2 §

Liksom hittills måste på skäl som redovisats i den allmänna motiveringen ingåendet av äktenskap vara formbundet. I denna paragraf ges de erforderliga formföreskrifterna.

Den grundläggande förutsättningen för äktenskapet är i likhet med nu gällande ordning mannens och kvinnans samtycke till detta. Deras överenskommelse i och för sig konstituerar emellertid inte äktenskapet. Med hänsyn framför allt till alla de betydelsefulla allmänna intressen, som är knutna till deras civilstånd, men också till deras eget intresse av att ingen oklarhet råder om vilka regler som gäller för deras förbindelse måste överenskommelsen bringas till offentligheten för att kunna tilläggas verkan av giftermål. Medverkan av en företrädare för det allmänna föreskrivs därför som en del av formen. Äktenskapets uppkomst knyts till mannens och kvinnans anmälan till denne att de är ense om äktenskapet. Själva överenskommelsen om äktenskapet har av naturliga skäl träffats längre eller kortare tid före giftermålet. Vad parterna kan ha att anmäla är därför att deras överenskommelse består eller med andra ord att de, när anmälningen sker, är ense om äktenskapet. Kravet att anmälningen skall vara gemensam medför att anmälningen innefattar en förklaring från båda parternas sida om enigheten. Båda parters samtycke till äktenskapet säkras härigenom.

Enigheten skall gälla det omedelbara och villkorslösa inträdet i äktenskapet. En anmälan som avser ett framtida äktenskap eller som är förenad med villkor eller förbehåll är inte en sådan anmälan som avses i paragrafen och kan därför inte leda till äktenskap.

Anmälningen skall vara skriftlig och anmälningshandlingen skall lämnas av mannen och kvinnan personligen. Kravet på deras personliga närvaro motiveras med att det är nödvändigt att kunna konstatera att enigheten om äktenskapet består i det ögonblick

detta uppkommer. Anmälningshandlingen kan underskrivas av parterna innan de sammanträffar med mottagaren av anmälningen men deras personliga närvaro vid överbringandet av anmälningshandlingen är nödvändig såsom en bekräftelse på att deras enighet består.

Anmälningens ordalydelse synes inte behöva fastställas i lagen, endast dess innehåll. Med fastlagd lydelse skulle komplikationer kunna uppstå med avseende på förfarandets giltighet som giftermål redan vid formella avvikelser. För närvarande föreskrivs i GB 4: 8 att vid vigsel, vare sig den är kyrklig eller borgerlig, de trolovade skall på vigselförrättarens fråga avge sitt ja och samtycke till äktenskapet och därpå av honom förklaras för äkta makar. I övrigt hänvisar lagen till den ordning som gäller, vid kyrklig vigsel enligt vederbörande samfunds föreskrifter eller kyrkobruk och vid borgerlig vigsel enligt bestämmelser som Kungl. Maj:t meddelar. Kyrkohandboken och Kungl. Maj:ts administrativa föreskrifter om borgerlig vigsel tillhandahåller – med innehållsmässig överensstämmelse – olika lydelser av det som skall uttalas vid vigseln även i fråga om de enligt lagen konstitutiva momenten för äktenskapets uppkomst. Formulären för vigsel inom andra trossamfund än svenska kyrkan torde uppvisa ytterligare varianter. När äktenskap enligt den nu föreslagna ordningen skall ingås genom anmälan såsom en enhetlig form, oberoende av om giftermålet ges en kyrklig eller annan högtidlig inramning eller äger rum utan någon speciell inramning över huvud taget, synes det av praktiska skäl ändamålsenligt att i tillämpningsföreskrifter fastställs ett formulär för skriftlig anmälan, som bör komma till användning.

Vid den högtidiga inramning av kyrkligt eller annat slag som kan anordnas frivilligt samtidigt med eller i anslutning till att äktenskapet ingås i den föreskrivna formen är det inget som hindrar att parterna också – såsom nu sker vid vigseln – muntligen på fråga av förrättaren av akten avger sitt samtycke eller av denne förklaras för äkta makar. De muntliga viljeförklaringarna och förrättarens stadfästande av äktenskap eller annat konstaterande av att äktenskapet kommit till stånd kommer emellertid att sakna rättslig betydelse.

Frågan vilka som skall utses till mottagare överlämnas helt till Kungl. Maj:t att avgöra i administrativ ordning med möjlighet för Kungl. Maj:t att delegera uppgiften till myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer. Härmed kan – och detta förutsätts skola ske – behörighet generellt tilläggas präster i svenska kyrkan och, på motsvarande sätt som nu sker, efter prövning och eget åtagande meddelas präster i andra trossamfund. Om förordnanden meddelas i enlighet med det sagda kommer möjligheten alltfort att stå öppen att få kyrklig vigsel i omedelbar anslutning till att äktenskapet uppkommer. Mottagaren av den rättsligt avgörande anmälningen och förrättaren av den kyrkliga vigseln kan alltså vara samma person. Det förutsätts att också när det gäller förordnande för civila tjänstemän att mottaga anmälningar vissa kategorier tjänstemän tilläggs behörigheten genom generellt förordnande, medan mottagare som inte är statliga tjänstemän ges behörighet efter prövning och eget åtagande.

I vad mån behörigheten skall förenas med skyldighet att tjänstgöra såsom mottagare, vare sig fråga är om präster i svenska kyrkan eller civila statliga tjänstemän, är en fråga som inte regleras i lagen. Den rör anställningen med staten såsom arbetsgivare och tjänstemannen såsom arbetstagare och synes böra regleras i samma ordning som gäller för arbetstagarens tjänsteuppgifter i övrigt.

Något krav på medverkan av vittnen vid giftermålet uppställs inte. Vittnens närvaro synes nämligen kunna undvaras när dels anmälningen skall ske i skriftlig form, dels mottagaren av anmälningen liksom nu vigselförrättaren handlar under ämbetsansvar. Anmälningshandlingen bör vidare till framtida säkerhet bevaras hos myndighet antingen i anslutning till protokoll som mottagaren liksom nu borgerlig vigselförrättare kan i administrativ ordning åläggas att upprätta

eller – vilket synes lämpligare – hos folkbokföringsmyndighet som har att registrera giftermålet.

3 §

I anmälningsförfarandets natur ligger att anmälningen skett i och med att den överbringats till mottagaren. Äktenskapets uppkomst måste emellertid föregås av en prövning från mottagarens sida att de i lag föreskrivna förutsättningarna för äktenskapet föreligger såväl i materiellt som i formellt hänseende. Hindersprövning måste ha skett och utfallit positivt, anmälningshandlingen måste innehålla parternas gemensamma förklaring att de är ense om äktenskapet och båda parterna måste vara närvarande när anmälningen görs. Brist i något av dessa hänseenden måste kunna leda till att äktenskapet inte uppkommer. Likaså måste äktenskapets uppkomst kunna förhindras om äktenskapshinder, som inte observerats vid hindersprövningen, är känt för mottagaren av anmälningen eller om det framgår av omständigheterna att anmälningen inte görs frivilligt av båda parterna eller att någon av dem inte inser att det är frågan om att ingå äktenskap. Vissa av de angivna hindren mot giftermålet kan konstateras redan innan det blir aktuellt att överlämna anmälningshandlingen. Så är fallet bl. a. om båda parterna inte infunnit sig personligen – mottagaren måste förvissa sig om deras identitet – eller inte visar intyg om att hinder mot äktenskapet inte möter enligt förutgången hindersprövning eller om part är utsatt för påtryckningar eller är förvirrad eller det på annat sätt framgår att anmälningen inte skulle komma att göras av fri vilja och med insikt om dess innebörd. Mottagaren skall då vägra att ta emot anmälningshandlingen och någon anmälan har således inte skett. Andra hinder mot giftermålet kan emellertid inte upptäckas av mottagaren förrän han tagit emot anmälningshandlingen. För att han skall kunna konstatera att den är undertecknad av båda och innehåller en förklaring att parterna är ense om äktenskapet måste han sålunda få handlingen i sin hand.

Vidare kan fall tänkas, när den skriftliga anmälningshandlingen tillställts behörig mottagare med posten eller når denne på annat sätt som inte överensstämmer med förfarandet enligt 2 §. Redan själva mottagandet av anmälningshandlingen kan därför inte medföra äktenskapets uppkomst. Anmälningen måste, fastän mottagen, kunna avvisas om förfarandet vid överbringandet av anmälningshandlingen eller granskningen av denna visar någon nu berörd brist.

Av paragrafens lydelse framgår att prövningen av anmälningen skall ske omedelbart. Parterna skall alltså när de lämnar mottagaren veta om de är gifta eller ej. Bevis om äktenskapet skall överlämnas till dem men underlåtenhet från mottagarens sida att utfärda eller överlämna bevis medför inte att äktenskapet inte uppkommit. Med bevisets överlämnande är förfarandet avslutat. Någon motsvarighet till nuvarande förklaring av vigselförrättaren att mannen och kvinnan är äkta makar föreskrivs alltså inte.

De grunder, på vilka anmälningen skall avvisas, är uttömmande angivna i 3 §. Föreligger inte någon där upptagen avvisningsgrund måste anmälningen godtagas.

4 §

Det kan förekomma förfaranden som nära men inte i allt ansluter sig till lagens form och övriga villkor för giftermål. Osäkerhet kan då uppkomma om äktenskapet ingåtts eller ej. I denna paragraf, som utgör en motsvarighet till nuvarande GB 4: 9, regleras några typiska sådana situationer.

Såsom nämnts under föregående paragraf kan anmälningshandlingen ha mottagits av behörig mottagare, fastän förfarandet vid överlämnandet av handlingen eller själva anmälningen är behäftad med någon felaktighet, som medför att anmälningen inte skall leda till något äktenskap utan avvisas. Anmälningen kan också ha gjorts i föreskriven ordning och dess innehåll överensstämma

med vad som anges i 2 §, men omedelbart efter mottagandet yppar sig någon sådan omständighet som enligt 3 § punkt 6 leder till avvisning. Anmälningen har i sådana fall enligt vanligt språkbruk gjorts i och med att anmälningshandlingen kommit i mottagarens hand. Fråga kan därmed uppkomma om inte äktenskapet enligt 2 § blivit ingånget. För att förebygga varje oklarhet på denna punkt stadgas i 4 § att något äktenskap inte uppkommer om anmälningen avvisas. Med den generella avfattning regeln givits kommer varje avvisning, alltså också sådan som skett oriktigt i det den saknat stöd i 3 §, att ha den effekten att något äktenskap inte uppkommer. Denna effekt är åsyftad. Att något äktenskap inte kommer till stånd om mottagaren vägrar att ta emot anmälningshandlingen torde inte behöva utsägas. Någon anmälan har ju då inte skett.

Att äktenskapets uppkomst knutits till mannens och kvinnans anmälan till en företrädare för det allmänna motiveras som förut sagts med framför allt de väsentliga allmänna intressen som är förenade med civilståndsförändringen. Det är med hänsyn härtill givet att en anmälan som sker till någon som inte har det allmännas uppdrag att ta emot anmälningar inte kan tilläggas verkan som giftermål. I paragrafen förklaras därför att något äktenskap inte uppkommer om den som mottager anmälningen inte är behörig att mottaga sådana anmälningar.

I 2 § regleras hur anmälningen skall avges. Härvid uppställs krav på att den skall vara gemensam och skriftlig. Anmälningshandlingen skall vidare lämnas av mannen och kvinnan personligen. Brist i något av dessa hänseenden skall enligt 3 § leda till avvisning. Men skulle behörig mottagare förbise någon sådan brist och ta emot anmälningen utan att därefter avvisa den kan det te sig som om äktenskapet blivit ingånget. De i 2 § angivna formrekvisiten är emellertid alla så betydelsefulla att brist i något hänseende måste leda till att något äktenskap inte uppstår. Detta utsägs i andra punkten av 4 § första stycket.

Paragrafen ger ingen regel om verkan av att anmälan godtagits, fastän den innehållsmässigt varit oklar eller någon omständighet förekommit som tytt på brister i parternas vilja att ingå äktenskap. Sådana förhållanden skall enligt 3 § leda till att anmälningen avvisas. Avvisas den emellertid inte är innebörden härav att mottagaren funnit såväl anmälningen som omständigheterna vid dess avgivande i sin ordning i de angivna hänseendena. Förfarandet är därmed giltigt såsom ingående av äktenskap. Däremot är det klart att om anmälningen avsett något helt annat än mannens och kvinnans enighet om äktenskapet förfarandet inte kan få verkan såsom giftermål. Det är då frågan om en nullitet på samma sätt som om anmälningen gjorts av två personer av samma kön.

I likhet med vad som f. n. gäller bör den omständigheten att hindersprövning inte föregått giftermålet inte leda till att detta blir ogiltigt. Detta utsägs i 4 § första stycket tredje punkten.

Paragrafen saknar motsvarighet till nuvarande regel om verkan av att vigselförrättaren överskridit sin behörighet. Detta sammanhänger med att några begränsningar i behörigheten att mottaga anmälningar om ingående av äktenskap i princip inte bör bli aktuella, när äktenskap ingås i en enhetlig form. Sådana begränsningar föranleds i nuvarande ordning av kravet på anknytning mellan de trolovade och förrättare av kyrklig vigsel. Skulle emellertid begränsningar i behörigheten föreskrivas i de förordnanden av mottagare, som skall meddelas i administrativ ordning, exempelvis med avseende på diplomatisk tjänstemans behörighet att medverka vid giftermål i tjänstgöringslandet, kan enligt den föreslagna ordningen behörighetsöverskridanden också framdeles förekomma. De bör inte leda till att förfarandet, om det i övrigt är i sin ordning, inte får verkan av giftermål. Första punkten i 4 § första stycket leder enligt sin ordalydelse till ogiltighet bara om mottagaren av anmälningen är obehörig att mottaga anmälningar; detta är inte fallet vid behörighetsöverskridanden.

I 4 § andra stycket upptas motsvarigheten

till GB 4:9 andra stycket i nuvarande lydelse. Ett förfarande för ingående av äktenskap, som enligt 4 § första stycket skulle vara utan verkan såsom giftermål skall enligt bestämmelsen kunna godkännas i efterhand av Kungl. Maj:t efter ansökan av mannen eller kvinnan eller, om någondera avlidit, av arvinge till den döde. Genom godkännandet blir förfarandet ett giftermål och äktenskap anses alltså ha förelegat från det förfarandet ägde rum. Bestämmelsen tar sikte på sådana fall, då parterna antagit att de varit i vederbörlig ordning gifta och inrättat sig därefter men det sedermera upptäcks att äktenskapet i själva verket inte kommit till stånd. Godkännande kan inte meddelas om vid det förfarande, som parterna avsett vara ett giftermål, deras anmälan avvisats. De har då fått besked om att de inte blivit gifta. Godkännande bör bara komma ifråga när synnerliga skäl föreligger.

5 §

Paragrafen motsvarar GB 2:1 i nuvarande lydelse och innehåller bara den sakliga nyheten att prövningen av frågan om tillstånd till giftermål av den som är under 18 år skall göras av barnavårdsnämnden i stället för länsstyrelsen. Skälen härför har redovisats i den allmänna motiveringen.

6 §

I denna paragraf upptas motsvarighet till de bestämmelser som nu finns i GB 2:3 och 4 såvitt de rör rätten för omyndigförklarad att ingå äktenskap. Någon motsvarighet till nuvarande krav på föräldrasamtycke till giftermål av den som är omyndig på grund av underårighet och inte tidigare varit gift återfinns däremot inte i förslaget. Det förutsätts emellertid att i de fall, då den underåriges giftermål kräver barnavårdsnämndens tillstånd enligt 5 § i förslaget, föräldrarna eller annan som är förmyndare för den underårige kommer att höras och att vederbörandes mening om det tillämnade giftermålet måste tillmätas stor vikt.

Villkoren för giftermål av underårig, som fyllt 18 år, blir efter det kravet på giftomans samtycke slopats i allt desamma som villkoren för giftermål av den som nått myndighetsåldern. Den som är omyndig på grund av sin ålder kan emellertid inte vara omyndigförklarad, även om han befinner sig i sådana omständigheter som, om han nått myndighetsåldern, skulle föranleda hans omyndigförklaring. För denna kategori underåriga medför slopandet av kravet på föräldrasamtycke en vidgning av rätten att gifta sig som inte är sakligt motiverad. Rätten kan enligt FB 10:2 i sådana fall förklara att den underårige skall förbli omyndig också efter uppnådd myndighetsålder. Har sådan förklaring meddelats blir den underårige med avseende på rätten att gifta sig enligt den föreslagna lydelsen av 6 § jämställd med den som är förklarad omyndig. Genom att utverka en sådan förklaring, när förutsättningarna härför föreligger, och därefter vägra samtycke till giftermålet, kan föräldrarna eller, om någon annan är förmyndare, denne förhindra giftermålet.

7 och 8 §§

De sakliga ändringar som 7 § innehåller i förhållande till gällande rätts släktskapshinder har behandlats i den allmänna motiveringen. 8 § motsvarar nuvarande GB 2:10.

9 och 10 §§

I 9 och 10 §§ upptas regler om hur den prövning skall ske, som avser att fastställa att hinder mot äktenskapet inte möter på grund av 5–8 §§. Det är här fråga om sådana hinder som kan fastställas på förhand. De hinder som kan möta på grund av att parterna inte iakttar det föreskrivna förfarandet vid äktenskapets ingående prövas däremot enligt 3 §.

I förhållande till nuvarande ordning inne-

bär de föreslagna bestämmelserna i 9 § om hindersprövning en väsentlig förenkling främst genom att det inte regleras i lagen vilken myndighet som skall ombesörja prövningen. Denna fråga skall i stället enligt 9 § andra stycket regleras av Kungl. Maj:t i administrativ ordning. Skälen härför har redovisats i den allmänna motiveringen. Annan myndighet än folkbokföringsmyndighet torde f. n. knappast kunna komma i fråga såvitt avser hindersprövning som äger rum här i landet. För hindersprövning, som gäller utlandssvensks giftermål enligt svensk ordning, kan däremot svensk beskickning eller svenskt konsulat komma i fråga som prövningsmyndighet. De personuppgifter som prövningen då måste grunda sig på kan lättare anskaffas eller kontrolleras av myndigheten i vistelselandet än av folkbokföringsmyndighet i Sverige, där aktuella uppgifter om parterna saknas.

I överensstämmelse med nu gällande ordning krävs enligt 9 § tredje stycket att mannen och kvinnan gemensamt begär hindersprövningen. Ansökan därom kräver lika litet som nu deras personliga inställelse hos prövningsmyndigheten.

I 10 § 1–3 mom. ges föreskrifter om vad mannen och kvinnan har att iaktta för att utredningen i ärendet skall bli fullständig. Om parterna är kyrkobokförda i olika församlingar skall enligt nu gällande ordning – som föreskriver att hindersprövningen alltid skall ske i kvinnans församling – mannen förete äktenskapsbetyg, dvs. intyg om vad kyrkoböckerna i hans församling innehåller om hans behörighet att ingå äktenskapet. Sådant intyg får inte utfärdas utan samtycke av den, med vilken äktenskapet skall ingås. Enligt den nu föreslagna ordningen förutsätts att den hindersprövande myndigheten går parterna tillhanda genom att självmant skaffa in de folkbokföringsuppgifter som behövs. Om någon av parterna inte är och heller inte skall vara kyrkobokförd i riket, måste det emellertid ankomma på den parten att själv tillhandahålla utredning om sin behörighet att ingå äktenskap. Liksom nu skall detta enligt 10 § 1 mom. ske genom att han företer intyg av utländsk myndighet.

Förslaget tar inte upp något motsvarighet till nuvarande bestämmelse att trolovad skall förebringa utredning om sin ålder, när kyrkoböckerna eller utländskt intyg saknar uppgift därom. Fallet synes inte numera vara så praktiskt att det påkallar särskild reglering.

I de fall giftermålet till följd av reglerna om äktenskapshinder är beroende av särskilt tillstånd måste det ankomma på parten att förete bevis om tillståndet. I 10 § 2 mom. ges föreskrift härom.

Hindersprövningen såvitt avser släktskap och civilstånd bygger enligt nuvarande ordning i viss utsträckning på mannens och kvinnans egna uppgifter, lämnade i försäkran på heder och samvete. Denna ordning har såvitt känt fungerat på ett ändamålsenligt sätt och bör bibehållas, liksom regeln att den som förut ingått äktenskap skall styrka att det blivit upplöst, om det ej framgår av folkbokföringen eller utländskt intyg. Regler om försäkran och om skyldighet att styrka att tidigare äktenskap blivit upplöst har i förslaget upptagits i 10 § 3 mom. Liksom nu bör i tillämpningsbestämmelser närmare regler ges om hur försäkran skall vara avfattad. Möjlighet bör finnas att avge försäkran utan personlig inställelse inför prövningsmyndigheten.

Om prövningsmyndigheten finner att hinder enligt 5–8 §§ inte möter mot äktenskapet skall den enligt 10 § 4 mom. i förslaget utfärda intyg därom. För närvarande gäller att intyg skall utfärdas bara på de trolovades begäran, vilket sammanhänger med att äktenskap ofta ingås genom vigsel i den församling, där hindersprövningen skett. Enligt GB 4:6 första stycket i nuvarande lydelse får bara präst, som tjänstgör i den församling där hindersprövningen skett, viga utan intyg om hindersfrihet. Från flera synpunkter åstadkoms en enklare ordning med en föreskrift att intyg alltid skall utfärdas när hindersprövningen utfallit positivt. Parterna måste ändå underrättas om resultatet. Vidare bygger 3 § i förslaget på

att intyg alltid skall företes.

Har de trolovade inte blivit vigda inom fyra månader efter hindersprövningen får enligt gällande lydelse av GB 4:6 andra stycket vigsel inte ske utan ny hindersprövning. Samma ordning med avseende på prövningens giltighetstid åstadkoms enligt förslaget genom en föreskrift i 10 § 4 mom. om att intyget gäller fyra månader jämförd med regeln i 3 § första stycket punkt 2 att anmälan om ingåendet av äktenskapet skall avvisas om mannen och kvinnan inte företer giltigt intyg om att hinder enligt 5–8 §§ inte möter mot äktenskapet.

11 §

I denna paragraf regleras överklagande av beslut som meddelats av mottagare av anmälan om ingående av äktenskap i sådant ärende (3 §), av barnavårdsnämnd i fråga om tillstånd till underårigs giftermål (5 §) och av myndighet som gör hindersprövning i ärende om utfärdande av intyg (10 § 4 mom.). Talan mot beslut i ärende om länsstyrelsens tillstånd till underårigs giftermål regleras nu i GB 2:10 och talan mot beslut om utfärdande av intyg eller om företagande av vigsel regleras i lagen (1915:434) om fullföljd av talan mot beslut i vissa ärenden rörande äktenskaps ingående. Talan bör i motsvarande fall enligt den nya ordningen kunna föras genom besvär. Beslut i ärende om hindersprövning eller om ingående av äktenskap kan vara meddelat av svensk myndighet i utlandet om, såsom förutsätts skola ske i överensstämmelse med nuvarande ordning, Kungl. Maj:t förordnar att hindersprövning för utlandssvenskar skall kunna göras av svensk utlandsmyndighet och vidare tillägger bl. a. diplomatiska och konsulära tjänstemän behörighet att mottaga anmälningar om ingående av äktenskap. I enlighet med vad som nu gäller i fråga om besvär över borgerlig vigsel bör besvären anföras hos länsstyrelsen. Denna bör vara besvärsmyndighet även vad gäller barnavårdsnämnds beslut och beslut i ärenden om hindersprövning. För närvarande är domkapitlet besvärsmyndighet, när beslut meddelats av präst i svenska kyrkan. Hindersprövning och mottagande av anmälan om ingående av äktenskap har enligt förslagets ordning ingen direkt anknytning till den kyrkliga verksamheten. Anledning att låta domkapitlet kvarstå som besvärsinstans finns därför inte utan besvärsordningen kan göras enhetlig. Om det överklagade beslutet meddelats av utlandsmyndighet bör länsstyrelsen i Stockholms län vara besvärsinstans. Besvär över länsstyrelses beslut skall liksom nu kunna anföras hos kammarrätten. Paragrafen har utformats i enlighet med det nu sagda.

14.1.2 5–8 kap.

5 kap. 7 §

Som anförts tidigare (10.1) har senare ledet i förevarande paragraf – som medger beaktande av ena makens skuld till söndringen – utgått.

Bestämmelserna i 5:7 får formellt ökad räckvidd genom den ordning som enligt föreslaget skall gälla vid skillnad i äktenskapet. För närvarande skall underhåll under hemskillnadstiden utgå enligt särskilda föreskrifter i 11:25, vilka dock i sak överensstämmer med dem i 5:7. Sistnämnda paragraf avser alltså enbart det fall att makar på grund av söndring lever åtskilda utan dom på hemskillnad. När hemskillnadsinstitutet avskaffas utgår också bestämmelserna i 11:25 och någon särskild föreskrift om underhåll under betänketiden eller eljest sedan talan om äktenskapsskillnad väckts tas inte upp i förslaget. Bestämmelserna i 5:7 kommer därför att gälla intill dess det dömts till äktenskapsskillnad. Regler om underhåll därefter finns i 11:14 i förslaget.

6 kap. 2 och 6a §§, 7 kap. 4 § samt 8 kap. 8 §

I dessa paragrafer har endast de ändringar vidtagits som betingas av att hemskillnadsinstitutet avskaffas.

Beträffande vad 7:4 innehåller om hustrus gäldsansvar efter bodelning i anledning av äktenskapsskillnad kan anmärkas att till följd av bestämmelsen i 11:6 i förslaget såsom enskild egendom kommer att räknas vad hon förvärvat efter det talan om äktenskapsskillnad väckts. Detsamma skall enligt bestämmelsen gälla om det döms till boskillnad på talan som väckts innan talan om äktenskapsskillnad förfallit. Fortfarande svarar hon emellertid för i lagrummet avsedd gäld med den enskilda egendom hon ägde då äktenskapet upplöstes resp. boskillnaden söktes. Någon saklig ändring i fråga om gäldsansvarets omfattning inträder därför inte.

14.1.3 11 kap.

1 §

Paragrafen ger uttryck åt principen att makes vilja att upplösa äktenskapet skall respekteras. Någon grund för upplösningen behöver inte anges. Följaktligen finns det för skillnadsfrågans bedömande ingen anledning att gå in på hur förhållandet varit makarna emellan. Vad lagen reglerar är endast i vilka fall en betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden. Härom ges regler i 2–5 §§.

Såsom framgår av paragrafens ordalydelse skall talan om äktenskapsskillnad som förs av make väckas genom ansökan. Närmare regler om förfarandet i äktenskapsmål enligt den föreslagna ordningen finns i 15 kap. För de sällsynta fall då äktenskap kan upplösas på talan av allmän åklagare finns bestämmelser i 5 §.

2–3 §§

I paragraferna möter huvudreglerna om betänketiden och när sådan skall föregå äktenskapsskillnaden. Avsikten med en rättslig bestämd betänketid är som tidigare framhållits (9.3) att motverka förhastade skilsmässor. Reglerna har utformats med tanke på att motverka förhastande i sådana fall, då följderna av ett oöverlagt handlande kan drabba annan familjemedlem än den som förhastat sig.

Av 2 § framgår att när båda makarna är ense om att upplösa äktenskapet och de dessutom inte gemensamt har vårdnaden om barn under sexton år, dom på äktenskapsskillnad meddelas omedelbart. Brister det i någotdera hänseendet, dvs. är makarna inte ense eller har de gemensamt vårdnaden om barn under sexton år, skall enligt 3 § betänketid föregå äktenskapsskillnaden.

Enigheten om upplösningen kan visa sig däri att makarna gemensamt ansöker om äktenskapsskillnad. Den kan också klarläggas under målets handläggning såtillvida att av ena maken gjord ansökan efter delgivning med andra maken medges av denne. I båda fallen uppfylls kravet på enighet i 2 §.

Som anförts i den allmänna motiveringen menas med vårdnaden om barn den rättsliga vårdnaden, inte den faktiska vården. I regel torde såväl den rättsliga som den faktiska vårdnaden utövas av föräldrarna, men det är tänkbart att de överlämnat den faktiska vården till någon annan, exempelvis i ett fosterhem. Också i sistnämnda fall skall betänketid föregå äktenskapsskillnaden.

Vårdnaden skall vidare vara gemensam för makarna. Har de inte gemensamt vårdnaden, t. ex. därför att ett hemmavarande barn är ena makens barn i ett tidigare äktenskap, krävs inte betänketid på den här diskuterade grunden. Att de skall ha vårdnaden gemensamt innebär alltså att fråga skall vara om barn i äktenskapet. Med sådana barn likställs emellertid adoptivbarn, vare sig makarna adopterat barnet gemensamt eller ena maken adopterat andra makens barn eller adoptivbarn.

Betänketiden om sex månader löper antingen från den dag ena makens ansökan delgavs den andra eller från den dag makarna gjorde gemensam ansökan. Huruvida betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden får avgöras med ledning av förhållandena sådana de framgår av ingivna handlingar när rätten första gången upptar målet till prövning.

Tänkbart är att förhållandena därefter ändras under det betänketid löper, så att förutsättningar då finns föreligga att omedelbart döma till äktenskapsskillnad. Makarna kan exempelvis bli eniga om upplösningen eller ett barn som står under deras gemensamma vårdnad kan fylla sexton år. För att dom på äktenskapsskillnad skall meddelas sedan betänketid börjat löpa fordras alltid initiativ från part. Rätten kan inte ex officio beakta att förhållandena ändrats. Den make som vill medge den andres ansökan har alltså att till rätten inge sitt medgivande till upplösningen. Löper betänketid därför att makarna gemensamt har vårdnaden om barn och har barnet under betänketiden fyllt sexton år, kan de hos rätten hemställa om dom på äktenskapsskillnad. Rätten kan i de nu nämnda fallen meddela dom på äktenskapsskillnad omedelbart. Sedan betänketiden löpt ut saknar det betydelse om de förhållanden som ursprungligen betingade en betänketid ändrats. Dom på äktenskapsskillnad kan då alltid meddelas på särskilt yrkande av endera maken.

Det särskilda yrkandet kan framställas endast under en viss begränsad tid, nämligen från sexmånaderstidens utgång intill dess ettårstiden löpt ut. Framställs yrkandet innan den rättsligt bestämda betänketiden om sex månader gått ut, skall det lämnas utan avseende. Betänketiden skulle annars inte fylla sin funktion. Sedan ettårstiden löpt ut har talan om äktenskapsskillnad förfallit. Vill make då erhålla dom på äktenskapsskillnad får ett nytt förfarande inledas. Sedan makar levt åtskilda i minst tre år blir dock 11:4 tillämplig.

4 §

Bestämmelsen om äktenskapsskillnad utan föregående betänketid efter tre års särlevnad utgör ett undantag från de allmänna reglerna i 3 §. Motiveringen för att ta upp bestämmelsen i fråga återfinns i de allmänna motiven för skillnadsreglerna i förslaget (9.3). Såsom där framhållits uppställs inte något krav på att särlevnaden beror på söndring, såsom är fallet med bestämmelsen i 11:4 i dess nuvarande lydelse. Den nya bestämmelsen kommer att täcka skilsmässogrunden inte bara i 11:4 utan också i 11:6 i den nuvarande s. k. skilsmässokatalogen, där som grund för äktenskapsskillnad anges ena makens bortovaro utan att man vet att han inom de tre sista åren varit vid liv.

5 §

Paragrafen utgör liksom den föregående ett undantag från 3 §. I första stycket tas de bestämmelser upp som föranleds av att återgångsinstitutet upphävs. Någon betänketid skall sålunda inte föregå äktenskapsskillnaden när äktenskapet ingåtts i strid mot indispensabelt släktskapshinder eller hindret bestående äktenskap. I andra stycket regleras också tvegiftessituationen men där såvitt avser det tidigare äktenskapet. Andra styckets bestämmelse motsvarar alltså 11:7 i gällande lydelse. I tredje stycket slutligen ges en föreskrift om allmän åklagares talerätt.

Vad först angår det fallet att äktenskapet ingåtts i strid mot det indispensabla släktskapshindret – dvs. makarna är i rätt upp- och nedstigande släktskap med varandra eller helsyskon – kan endera maken erhålla äktenskapsskillnad utan föregående betänketid. Som framgår av tredje stycket kan talan föras även av allmän åklagare efter ansökan om stämning å makarna.

Vid tvegifte gäller för närvarande i princip att det senare äktenskapet skall återgå och det tidigare bestå. Den omgiftes make i det tidigare äktenskapet kan dock få omedelbar äktenskapsskillnad på grund av tvegiftet. Maken har rätt därtill även sedan det senare äktenskapet återgått. Med den föreslagna nya ordningen, enligt vilken tvegiftessituationen skall lösas inom ramen för institutet äktenskapsskillnad, blir det fråga om dels i vilken omfattning undantag skall göras från kravet på betänketid, dels hur det allmänna skall kunna bevaka sitt intresse av att tvegiftessituationen upphör.

Undantag från kravet på betänketid skall

göras, så att tvegiftessituationen så snart som möjligt kan upphöra. Att härvid slå vakt om det tidigare äktenskapet såtillvida att undantag från kravet på betänketid skulle göras bara vid upplösning av det senare äktenskapet har inte ansetts lämpligt. Situationen kan vara sådan att det senare äktenskapet är det som bör bestå. Det har ansetts stå i bättre överensstämmelse med principen om hänsynstagandet till makes vilja att skapa en ordning som i första hand låter de berörda parterna själva reglera den uppkomna situationen.

Bestämmelserna i paragrafen innebär därför att den omgiftes make i vartdera äktenskapet kan få sitt äktenskap upplöst utan föregående betänketid, så länge det föreligger en tvegiftessituation. Möjligheten till upplösning utan föregående betänketid står öppen också för den omgifte själv och det utan begränsning till ettdera äktenskapet.

I förhållande till gällande rätt innebär den valda lösningen följande. Den omgiftes make i det tidigare äktenskapet har fortfarande rätt att erhålla äktenskapsskillnad omedelbart men i fortsättningen endast så länge det föreligger en tvegiftessituation. Har det senare äktenskapet blivit upplöst, gäller de allmänna reglerna om betänketid. Maken i det tidigare äktenskapet kommer inte längre att kunna föra talan om upplösning av det senare äktenskapet. Den omgifte kan däremot enligt den föreslagna ordningen – men i motsats till gällande rätt – få omedelbar upplösning också av det tidigare äktenskapet. Även beträffande upplösning av det senare äktenskapet gäller att bestämmelserna i 5 § inte längre är tillämpliga om tvegiftessituationen upphört, dvs. om det tidigare äktenskapet blivit upplöst.

Blir tvegiftessituationen inte upphävd genom de berörda parternas försorg måste det allmänna kunna ingripa. Allmän åklagare har i sådant fall getts rätt – men i motsats till nuvarande ordning inte ålagts skyldighet – att föra talan om äktenskapsskillnad. Någon valrätt för åklagaren i fråga om vilket äktenskap som skall upplösas föreligger dock inte. Dennes talan måste alltid rikta sig mot det senare äktenskapet, alltså det som ingåtts i strid mot gällande äktenskapshinder. Åklagarens talan skall alltid anhängiggöras genom ansökan om stämning.

6 §

Enligt förevarande paragraf upphör giftorätten i nyförvärvad egendom med verkan från den dag talan väcktes under förutsättning att det sedermera döms till äktenskapsskillnad med anledning av den väckta talan. Motiveringen för bestämmelserna i fråga har redovisats i det föregående (10.2). Såsom där anförts kan giftorätten sägas vara villkorlig i den egendom makarna förvärvar under betänketiden. Denna blir som sådan förenad med de rådighetsinskränkningar som gäller för giftorättsgods.

Avlider ena maken under betänketiden blir äktenskapet upplöst genom döden. Paragrafen blir då inte tillämplig utan giftorätten gäller fullt ut.

Förfaller talan om äktenskapsskillnad återinträder giftorätten i full utsträckning. Undantag gäller emellertid enligt paragrafen om det döms till boskillnad på talan som väckts dessförinnan. När bodelning sker i anledning av boskillnad räknas nämligen all egendom som make förvärvat efter det boskillnad blivit sökt såsom enskild egendom (GB 9:3). Har boskillnaden sökts under betänketiden kunde det – om den här angivna undantagsbestämmelsen inte fanns – vid bodelningen vara ovisst hur den egendom skulle behandlas som make förvärvat sedan talan om äktenskapsskillnad sökts men innan ansökan om boskillnad gjordes. Egendomen blir ju enskild först om det döms till äktenskapsskillnad men bibehåller annars sin karaktär av giftorättsgods. Enligt bestämmelserna i 6 § skall vid bodelningen all efter ansökan om äktenskapsskillnad förvärvad egendom behandlas som enskild, oavsett om det senare döms till äktenskapsskillnad eller ej.

7–13 §§

Dessa paragrafer, som motsvarar 15–20 §§ och 23 § första stycket i nuvarande 11 kap., har redaktionellt omarbetats med hänsyn till den föreslagna ordningen beträffande äktenskapsskillnad.

I sak har endast den ändringen vidtagits att bestämmelserna i 11:9 om förordnande att sätta makes giftorättsgods under särskild vård och förvaltning skall kunna tillämpas redan när talan om äktenskapsskillnad blivit väckt. Motsvarande bestämmelse i gällande lydelse (17 §) har nämligen i praxis tolkats så, att avskiljande inte får äga rum förrän slutligt dömts till hemskillnad eller äktenskapsskillnad.[1] Ändringen avser att möjliggöra för make att under betänketiden säkra sitt giftorättsanspråk.

14 §

I bestämmelserna om underhåll efter äktenskapsskillnad har den särskilda föreskriften om beaktande av ena makens skuld till upplösningen utgått.

Som tidigare anförts (10.2) ryms inom paragrafens bestämmelser möjligheten att för tiden närmast efter äktenskapsskillnaden tillägga make ett högre bidrag, som sedan avtrappas eller helt försvinner alltefter makens möjligheter att själv försörja sig. Av skäl som också tidigare angetts bör denna möjlighet utnyttjas så att tillämpningen av de nya upplösningsreglerna inte leder till att den ekonomiskt svagare parten får sämre försörjning än med nuvarande ordning under omställningen i anslutning till familjeupplösningen.

15 §

Vid avgörandet av underhållsfrågor enligt gällande ordning kan ena makens skuld till upplösningen ha beaktats. Denna möjlighet kommer med den nu föreslagna ordningen att upphöra. Det bör framhållas att den omständigheten att underhållsreglerna på den punkten ändras inte kan anses utgöra sådana väsentligt ändrade förhållanden, som kan föranleda omprövning av underhållsfrågan enligt förevarande paragraf.

16 §

Paragrafen, som motsvarar nuvarande 29 §, ger möjlighet att jämka vissa avtal som makar träffat med avseende på förestående äktenskapsskillnad. Enligt gällande rätt kan avtalet emellertid inte jämkas om det slutits under hemskillnad. Risken för obehörig påverkan har ansetts mindre när sammanlevnaden hävts och makarna efter dom på hemskillnad lever åtskilda. Som bestämmelserna nu utformats kommer jämkning att kunna ske också beträffande avtal som slutits under betänketid och det oavsett om makarna då levat åtskilda eller ej.

14.1.4 12–13 kap.

12 kap. 1 § samt 13 kap. 1 och 2 §§

I förevarande paragrafer har endast de ändringar vidtagits som följer av att instituten hemskillnad och återgång utmönstrats.

13 kap. 3 §

Enligt paragrafen i dess nuvarande lydelse skall vid bodelning makarnas giftorättsgods delas lika mellan dem om inte annat följer av vissa särskilt angivna lagrum. Bland dessa lagrum finns bl. a. bestämmelserna om återgångsdelning samt en av de bestämmelser i 11 kap. som knyter påföljder till ena makens skuld till upplösningen. Hänvisningen till ifrågavarande bestämmelser skall utgå eftersom de enligt förslaget skall upphävas.

Som ett tillägg till paragrafen har upptagits den jämkningsregel, som av tidigare

[1] NJA 1921 s. 146

anförda skäl (10.3) ansetts böra införas redan nu som ett provisorium i avbidan på den slutliga översynen av äktenskapets ekonomiska rättsverkningar.

Jämkningsregeln är tillämplig bara vid bodelning i anledning av äktenskapsskillnad. För att jämkning skall få göras krävs vidare att någon ekonomisk gemenskap av betydelse inte uppkommit mellan makarna till följd av att äktenskapet varat kort tid. Har ekonomisk gemenskap av betydelse uppkommit kan jämkning inte äga rum även om äktenskapet varat kort tid. Som exempel kan nämnas att makarna innan de ingick äktenskapet en tid sammanlevt så att ekonomisk gemenskap hunnit uppkomma. Den bristande ekonomiska gemenskapen skall vara en följd av att äktenskapet varat kort tid. Har äktenskapet inte varit kortvarigt men har trots detta ekonomisk gemenskap inte uppkommit mellan makarna, skall jämkning inte äga rum.

Jämkningen innebär att likadelningen frångås. I stället skall delningen ske efter annan grund som finnes skälig med hänsyn till vad makarna hade vid giftermålet eller därefter förvärvat genom arv, gåva eller testamente. Jämkningen kan alltså göras på sådant sätt att samma resultat uppnås som vid den nuvarande återgångsdelningen. Den kan även göras mindre omfattande om så finnes skäligt, exempelvis om ena maken gjort särskilda insatser för att förbättra viss egendom som den andre medfört utan att därför en ekonomisk gemenskap av betydelse uppstått. Ingenting hindrar att endast viss egendom som make hade vid giftermålet eller senare förvärvat genom arv, gåva eller testamente undantas vid delningen och att återstoden delas lika.

I första hand kan makarna själva komma överens om hur jämkningen skall ske. Blir de inte ense får frågan prövas av skiftesman vid bodelningen. Make som är missnöjd med skiftesmannens beslut kan klandra bodelningen genom att väcka talan mot andra maken vid rätten.

13 kap. 10 §

I paragrafen sägs för närvarande bl. a. att skadestånd som tillkommer make enligt bestämmelser härom i återgångs- och skillnadskapitlen (10 och 11 kap.) och som är till betalning förfallet skall vid bodelningen utgå av vad därvid tillkommer andra maken utöver egendom till täckning av denne åvilande gäld. Avräkningen av skadeståndet görs alltså efter likadelningen. När skadeståndsbestämmelserna utmönstras skall också förevarande regel tas bort. I den mån skadeståndsreglerna fått tjäna till att mildra verkningarna av likadelningen, kan den föreslagna jämkningsregeln i 13: 3 i stället bli tillämplig. Förevarande paragraf kommer i fortsättningen bara att ta sikte på underhållsbidrag av engångskaraktär vilket är förfallet till betalning.

13 kap. 13b §

Paragrafen motsvarar 11 § i nuvarande återgångskapitlet (10 kap.). Den har redaktionellt arbetats om med hänsyn till att tvegiftesfallen enligt förslaget skall regleras inom ramen för institutet äktenskapsskillnad.

14.1.5 14 kap.

Medlingsobligatoriet skall enligt förslaget upphöra. Tanken är vidare att familjerådgivning på sikt skall helt träda i stället för medling. I avvaktan på en utbyggnad av familjerådgivningen så att det blir tillgång därtill över hela landet bibehålls emellertid medlingen såsom ett frivilligt institut vid sidan av familjerådgivningen. Såsom tidigare anförts (8.3) har det ansetts lämpligt att bestämmelser om familjerådgivning och medling finns i GB, även om det kommer att röra sig om för makarna helt frivilliga institut. Förevarande kapitel har därför dels kompletterats med regler om familjerådgivning, dels fått behålla flera av de gällande föreskrifterna om medling. Sistnämnda föreskrifter har emellertid fått omarbetas med hänsyn till att obligatoriet upphör.

1 §

I förevarande paragraf möter den allmänna bestämmelsen att make, som önskar hjälp med att lösa konflikter i sin samlevnad, kan få råd vid familjerådgivningsbyrå eller påkalla medling av medlare. Bestämmelsen är, i likhet med gällande regel i 14:1 första stycket om makes rätt att påkalla medling, inte knuten till processen i skillnadsmål. Strävan bör vara att få makarna att söka hjälp innan det blivit aktuellt att upplösa äktenskapet. Men också på det stadiet och även så sent som när det dömts till äktenskapsskillnad kan det vara till stor hjälp för makarna att vända sig till familjerådgivningsbyrå eller medlare.

Förslaget förutsätter att familjerådgivningen under kommunal eller landstingskommunal huvudman kommer att byggas ut och ges erforderliga resurser. När så skett bör sådan familjerådgivningsbyrå alltid underrättas om varje inkommen ansökan om äktenskapsskillnad, vare sig det skall löpa betänketid eller dom kan ges utan föregående betänketid. Från byråns sida bör man därefter underrätta makarna om möjligheten till rådgivning. Vid en fullt utbyggd familjerådgivning som samtidigt är en obligatorisk kommunal eller landstingskommunal uppgift kan makes rätt till sådan rådgivning uttryckligen slås fast i lagen.

2 §

Den nuvarande uppdelningen i kyrkliga och borgerliga medlare skall enligt förslaget upphöra. Lagen talar bara om medlare såsom en enda kategori. Enligt förevarande paragraf skall minst två medlare utses i varje kommun. Om det är påkallat av särskilda skäl – såsom svårighet att finna lämpliga personer – kan samma person förordnas till medlare för mer än en kommun. Medlare skall enligt förslaget utses av länsstyrelsen och inte, såsom nu är fallet med de borgerliga medlarna, av rätten. Det förutsätts att länsstyrelsen vid förordnande av medlare kommer att ta tillvara den erfarenhet av sådana uppdrag som finns representerad hos svenska kyrkans präster och hos befattningshavare i de särskilda trossamfunden.

Några särbestämmelser om ersättare för medlare har inte funnits nödvändiga med den nya ordningen. Motsvarighet saknas därför till tredje stycket i paragrafens nuvarande lydelse.

3 §

De nuvarande bestämmelserna i 1 § andra stycket om behörighet såsom medlare har till följd av den nya ordningen fått utgå. För att säkra makes rätt till medling har i stället såsom 3 § tagits upp föreskrifter om skyldighet för medlare att stå till förfogande för medling. Sådan skyldighet skall föreligga om makarna eller endera är bosatt i den kommun, för vilken medlaren förordnats.

4 §

Paragrafen, som motsvarar 3 § första stycket i kapitlets nuvarande lydelse, anger den huvudsakliga inriktningen av familjerådgivares och medlares arbete. Den för medlare i gällande lag angivna uppgiften att "söka förlika makarna" har inte tagits upp. En allmännare formulering har valts som avser att närmare ansluta till syftet med familjerådgivningen såsom den för närvarande bedrivs. Familjerådgivare eller medlare skall således på lämpligt sätt göra sig underrättad om anledningen till konflikten och söka utjämna motsättningarna samt, om fråga uppkommit om upplösning av makarnas sammanlevnad, rådgöra med dem om möjligheterna att fortsätta den. Större tonvikt än för närvarande läggs alltså på uppgiften att hjälpa makarna att komma tillrätta med sina problem, vare sig det kommer till en upplösning av äktenskapet eller ej.

5 §

Paragrafen, som motsvarar 4 § i kapitlets nuvarande lydelse, upptar bestämmelser om ersättning till medlare.

6 §

Tystnadsplikt för medlare föreskrivs för närvarande i 3 § andra stycket. Där sägs också att medlare inte får höras som vittne om vad han erfarit vid medlingen.

I den föreslagna 6 § anges att familjerådgivare i tjänst hos kommun, landstingskommun, församling eller kyrklig samfällighet och medlare har att iakttaga tystnad om vad de vid rådgivningen eller medlingen erfarit. Enligt RB 36: 5 andra stycket gäller vidare att kurator vid familjerådgivningsbyrå, som drivs av kommun, landstingskommun, församling eller kyrklig samfällighet, eller hans biträde inte får höras som vittne angående något, som på grund av denna hans ställning förtrotts honom eller han i samband därmed erfarit, om det inte är medgivet i lag eller den, till vars förmån tystnadsplikten gäller, samtycker därtill. Medlare är enligt bestämmelserna i RB 36: 5 första stycket undantagen från vittnesplikten. Någon särskild bestämmelse härom i GB erfordras därför inte.

14.1.6 15 kap.

1 §

Den i paragrafen gjorda uppräkningen av äktenskapsmål har ändrats såtillvida att mål om återgång av äktenskap och om hemskillnad uteslutits.

4 §

Enligt förslaget kommer den praktiskt sett helt dominerande typen av äktenskapsmål – mål om äktenskapsskillnad på talan av make – att handläggas i enklare ordning. Forumreglerna i 4 § har då synts också kunna förenklas. Enligt paragrafen skall talan kunna väckas vid rätten i den ort där endera maken har sitt hemvist eller, om ingendera har hemvist inom riket, vid Stockholms tingsrätt. Detta innebär att det försteg, som gällande forumregler ger rätten i den ort där svaranden har sitt hemvist, försvinner samt att rätten i den ort där makarna senast haft gemensamt hemvist aldrig på denna grund blir behörig.

5 §

Paragrafen upptar de särbestämmelser som enligt den nya ordningen blir erforderliga i mål om äktenskapsskillnad på talan av make.

Av första stycket framgår att ansökan om äktenskapsskillnad som gjorts av endast ena maken alltid skall delges andra maken så att denne bereds tillfälle avge yttrande över ansökningen. Detsamma skall gälla när ena maken framställt sådant särskilt yrkande om äktenskapsskillnad som enligt 11: 3 skall framställas efter betänketidens utgång. Som tidigare framhållits (11.2) kan andra maken ha intresse av att i målet framställa egna yrkanden och invändningar. Genom delgivningen får han möjlighet härtill.

Enligt andra stycket kommer möjligheten för rätten att meddela dom på äktenskapsskillnad utan föregående huvudförhandling – som nu föreligger bara i mål som upptas efter gemensam ansökan – att utsträckas till samtliga fall då make för talan. Rätten kan dock, om så finnes lämpligare, meddela dom efter huvudförhandling om sådan ändock skall hållas i underhålls- eller vårdnadsfråga.

Skälen för den i tredje stycket upptagna bestämmelsen har utförligt redovisats i det föregående (11.2). Som där anförts skall av ena maken gjord ansökan delges andra maken för yttrande, även om behov föreligger av kompletterande utredning till stöd för sökandens påstående att betänketid inte skall iakttagas. Betänketid kommer därigenom att börja löpa från delgivningsdagen. Har makarna gjort gemensam ansökan och

därvid räknat med att äktenskapsskillnad skulle kunna meddelas utan föregående betänketid, får de genom den särskilda underrättelsen som skall utgå reda på att betänketid börjat löpa. När som helst under betänketidens förlopp kan makarna förebringa utredning som visar att betänketid inte skall föregå äktenskapsskillnaden. De kan då genast erhålla dom på äktenskapsskillnad.

11, 24, 28, 29 och 32 §§

De ändringar som vidtagits i dessa paragrafer är endast följderna av att instituten återgång och hemskillnad samt reglerna om skadestånd vid upplösningen utmönstrats. Hänvisningar till lagrum som i förslaget erhållit andra paragrafnummer har också föranlett smärre jämkningar.

14.1.7 Övergångsbestämmelser

Punkt 1

De ändringar som föreslås i GB berör huvudsakligen reglerna om ingående och upplösning av äktenskap under det att de förslag till ändringar som avser äktenskapets ekonomiska rättsverkningar har begränsad omfattning. Såvitt avser ingående av äktenskap ges i den nya lagens 1 kap. fullständiga regler också om förfarandet vid fullföljd av talan mot beslut, varigenom anmälan om ingående av äktenskap avvisats, och mot beslut i fråga om utfärdande av intyg över skedd hindersprövning (11 §). Lagen (1915: 434) om fullföljd av talan mot beslut i vissa ärenden rörande äktenskaps ingående – som innehåller regler i motsvarande hänseenden – skall därför upphävas när nya lagen träder i kraft. Samma är förhållandet med lagen (1915: 437) om äktenskaps ingående i vissa fall inför svensk myndighet i utlandet. I denna ges nu Kungl. Maj:t möjlighet att utse vigselförrättare i sådana fall samt upptas närmare bestämmelser om hur hindersprövningen och vigseln skall gå till. Enligt 1: 2 och 9 nya lagen äger Kungl. Maj:t utse behörig mottagare av anmälan om ingående av äktenskap och myndighet, som har att verkställa hindersprövning. Också de bestämmelser som eventuellt kan erfordras för tillämpningen av den nya lagen vid ingående av äktenskap i utlandet kan utfärdas av Kungl. Maj:t.

På förmögenhetsrättens område gäller som regel att ny lag inte äger tillämpning på rättsförhållande som uppkommit före lagens ikraftträdande. Inom familjerätten gäller däremot inte denna grundsats. Som lagberedningen anförde i 1913 års betänkande kräver de skiftningar i den etiska åskådningen som ofta ligger bakom lagändringarna, att de nya bestämmelserna omedelbart blir tillämpliga; å andra sidan måste skälig hänsyn tas till rättsläget sådant det gestaltar sig vid den nya lagens ikraftträdande.[1] Övergångsregeln kan därför inte sägas vara motsatt den som gäller inom förmögenhetsrätten. Övergångsfrågan måste lösas med hänsyn till rättsreglernas växlande natur och de skäl som för varje särskild ny bestämmelse talar i den ena eller andra riktningen.

Vid övergången till den i förslaget upptagna ordningen har det synts naturligt att de regler som avser ingående och upplösning av äktenskap i princip blir omedelbart tillämpliga. Undantag härifrån synes endast behöva uppställas för det fall att ett upplösningsförfarande vid ikraftträdandet redan inletts enligt äldre lag. Såvitt avser ändringarna i äktenskapets ekonomiska rättsverkningar grundar sig dessa huvudsakligen på förändringar i den etiska åskådningen och i den mån så är fallet bör de enligt vad som nyss anförts därför bli omedelbart tillämpliga. Typiska sådana ändringar är exempelvis att ena makens skuld inte längre skall kunna beaktas i underhållsfrågan samt att skadeståndsreglerna skall utgå. Har ett processuellt förfarande vid ikraftträdandet redan inletts enligt äldre lag bör emellertid även här de äldre reglerna alltjämt tillämpas.

[1] s. 481

Punkt 2

När rättsverkningarna av *trolovning* helt upphör i och med ikraftträdandet är att beakta de anspråk på återbäring av gåvor, skadestånd och andel i kvarlåtenskap som före ikraftträdandet enligt 1: 2, 3 eller 6 i nuvarande lydelse kan ha uppstått genom att trolovningen brutits. Enligt denna punkt skall sådana anspråk få prövas enligt äldre lag, om talan väckts före ikraftträdandet. Anspråk på andel i kvarlåtenskap kan emellertid enligt 1: 6 äldre lag också framställas hos den som sitter i boet. Sådant anspråk behöver alltså i motsats till anspråk enligt 1: 2 och 3 inte väckas genom ansökan om stämning (1: 5). Har anspråk på andel i kvarlåtenskap före ikraftträdandet framställts hos den som sitter i boet, bör därför anspråket bedömas enligt äldre lag. Nås inte frivillig uppgörelse i detta fall, kan alltså talan om anspråket väckas även efter ikraftträdandet.

Punkt 3

De nu bestående *äktenskapshindren* upphör i viss utsträckning att gälla vid ikraftträdandet. Hindren i förslaget – låg ålder (5 §), omyndigförklaring (6 §), släktskap (7 §) och bestående äktenskap (8 §) – har alla sina motsvarigheter i äldre lag. Vad som övergångsvis måste beaktas är emellertid att dispens för giftermål före uppnådd äktenskapsålder enligt förslaget skall lämnas av barnavårdsnämnden. För närvarande sker prövningen hos länsstyrelsen, som enligt förslaget i stället blir besvärsinstans. Har ärende angående dispens vid ikraftträdandet redan anhängiggjorts, bör emellertid handläggningen hos länsstyrelsen fortsättas. Punkt 3 tar upp en övergångsregel av denna innebörd.

Punkt 4

Förfarandet vid *hindersprövning* ändras enligt förslaget delvis till följd av att antalet äktenskapshinder minskas, delvis som en anpassning till de föreslagna nya reglerna för ingående av äktenskap. En hindersprövning som avslutats före ikraftträdandet bör godtas som hindersprövning enligt den nya lagen. Därvid skall dess giltighet begränsas till fyra månader från prövningen, så som i gällande rätt framgår av GB 4: 6 andra stycket. Har hindersprövningen inletts men ännu ej avslutats vid ikraftträdandet, bör den däremot i fortsättningen handläggas enligt den nya ordningen. Detta innebär bl. a. att intyg om hindersprövningen alltid skall utfärdas av prövningsmyndigheten (1: 10 4 mom.). Enligt nu rådande ordning behöver intyg om hindersprövning inte företes om vigseln förrättas av präst, som tjänstgör i den församling där hindersprövningen skett. Skall före ikraftträdandet gjord hindersprövning gälla som hindersprövning enligt nya lagen, bör därför intyg om hindersprövningen inte krävas, om anmälan om ingående av äktenskap mottas av präst som nyss sagts.

Punkt 5

Vid *ingående av äktenskap* är det klart att den äldre ordningen gäller fram till ikraftträdandet och den nya därefter. Vad som i nuvarande 4 kap. behöver iakttas i övergångssammanhangen är endast möjligheten för Kungl. Maj:t enligt 9 § andra stycket att godkänna vigsel som annars skulle vara ogiltig. En regel som fortfarande håller denna möjlighet öppen efter ikraftträdandet återfinns i förevarande punkt.

Punkt 6

Bortsett från upphävandet av den allmänna bestämmelsen i 5: 1 om makarnas trohetsplikt och skyldighet att i samråd verka för familjens bästa vidtas i *5 kap.* endast den ändringen att i bestämmelserna om underhåll mellan makar, som lever åtskilda på grund av söndring, det led som medger att skulden till söndringen beaktas utgår (7 §). Har talan om

underhåll väckts före ikraftträdandet, bör emellertid den äldre lydelsen alltjämt tillämpas. Att bestämmelsen i 5: 1 upphävs innebär inte att den förlorar sin betydelse för bedömningen av skuldfrågan med avseende på makes handlande under tid när bestämmelsen var i kraft.

Punkt 7

Institutet *återgång* upphör vid ikraftträdandet och därmed 10 kap. samt de övriga bestämmelser i balken som avser återgång. Har före ikraftträdandet väckts talan om återgång skall emellertid målet fortfarande prövas enligt äldre lag. Denna övergångsregel tas upp som ett första stycke i förevarande punkt.

Till återgången knyts i gällande rätt ett flertal rättsverkningar. I första hand framgår de av bestämmelserna i 10: 4–7 med hänvisningar men också av andra bestämmelser som allmänt tar sikte på upplösning av äktenskap, t. ex. 6: 2 och 6 a samt 7: 4. Dessa rättsverkningar bör alltjämt inträda när ett mål om återgång efter ikraftträdandet prövas enligt äldre lag. Delvis tar reglerna om återgångs rättsverkningar vidare sikte på situationen sedan det dömts till återgång. Också om det dömts till återgång före ikraftträdandet bör därför samma rättsverkningar fortfarande inträda.

I 10: 9–11 ges särskilda bestämmelser för det fall att äktenskap, som kunde ha dömts att återgå, upplösts genom makes död. Har dödsfallet inträffat före ikraftträdandet bör dessa bestämmelser alltjämt gälla. Det kan här anmärkas att tolkningsregeln i 10: 11 fått sin motsvarighet i 13: 13 b nya lagen.

Punkt 8

När det gäller *skillnadsreglerna* upphör institutet hemskillnad och det nuvarande på specificerade grunder uppbyggda äktenskapsskillnadsinstitutet. I deras ställe träder ett enda institut, äktenskapsskillnad, som skall kunna erhållas på ansökan av make utan angivande av grund. I vissa fall skall emellertid en betänketid om tre månader föregå upplösningen. Vidare är att märka att beaktandet av ena makens skuld till upplösningen såsom grund för skadestånd eller för bortfall av rätt till underhåll inte längre skall förekomma.

Vid regleringen av övergången till det nya systemet kan man tänka sig olika lösningar. I förevarande punkt har valts en lösning som torde vara den mest praktiska, nämligen att låta ett vid ikraftträdandet redan inlett förfarande fortsättningsvis enligt huvudregeln följa den äldre ordningen. Detta skall gälla inte bara det mål om hemskillnad eller äktenskapsskillnad som är anhängigt vid ikraftträdandet utan hela det nuvarande tvåstegsförfarandet med hemskillnad följt av äktenskapsskillnad. En hemskillnadsdom skall alltså efter ikraftträdandet kunna läggas till grund för dom på äktenskapsskillnad enligt 11: 3 i nuvarande lydelse och det vare sig domen på hemskillnad meddelats före eller efter ikraftträdandet. Att man i dessa fall låter den äldre ordningen gälla fullt ut medför den fördelen att också frågor om underhåll och skadestånd kan prövas enligt äldre lag. Det kunde för dessa frågors vidkommande vara olämpligt att bryta det nuvarande sambandet mellan hemskillnadsdom och äktenskapsskillnadsdom. Belysande härvidlag är att enligt 11: 24 i gällande lag såsom grund för skadestånd i äktenskapsskillnadsmålet kan åberopas den omständigheten att äktenskapsskillnaden sker efter hemskillnad, som vunnits på grund därav att ena maken grovt åsidosatt sina plikter mot den andre. Alternativet vore att övergångsvis infoga påföljderna av ena makens skuld i det nya systemet, något som dock skulle te sig främmande för detta och göra övergångsreglerna svåröverskådliga.

Vad först angår själva upplösningen och grunderna för denna skall således enligt första stycket i förevarande punkt äldre lags bestämmelser om hemskillnad och om äktenskapsskillnad efter hemskillnad alltjämt tillämpas, när före ikraftträdandet dömts till

hemskillnad eller talan därom väckts. Att äldre lags bestämmelser om äktenskapsskillnad efter hemskillnad – 11:3 i äldre lydelsen – fortfarande enligt huvudregeln skall tillämpas innebär bl. a. att makarna efter vunnen hemskillnad skall ha levat åtskilda minst ett år och ej heller därefter återupptagit sammanlevnaden. Har de återupptagit sammanlevnaden, har hemskillnadsdomens verkan i personligt hänseende fallit och domen kan inte läggas till grund för äktenskapsskillnad enligt äldre lag. Makarna får då söka äktenskapsskillnad enligt nya lagen. Det kan framhållas att begränsningen av äldre lags tillämplighet i fråga om äktenskapsskillnad till sådan som meddelas efter hemskillnad medför att makes otrohet under hemskillnadstiden lika litet som otrohet under samlevnaden kan efter ikraftträdandet läggas till grund för äktenskapsskillnad, om inte talan därom – enligt vad som sägs i det följande – väckts före ikraftträdandet.

Om den här angivna regeln om äldre lags tillämpning görs undantagslös, skulle det innebära att makar, vars hemskillnadsdom inte förlorat sin verkan och som vill erhålla äktenskapsskillnad, alltid hade att fullfölja förfarandet med äktenskapsskillnad enligt äldre lag. Hemskillnadsåret skulle alltid avvaktas. En sådan ordning har sitt berättigande såtillvida att därigenom säkras möjligheten för make att i skillnadsmålet göra gällande de särskilda påföljder i underhålls- och skadeståndshänseende som för närvarande kan träffa den enligt lagens betraktelsesätt till upplösningen skyldige maken. Det kan emellertid tänkas att sådana särskilda påföljder inte kommer att aktualiseras av någondera maken. I sådana fall bör makarna, om de är ense därom, i stället för att invänta hemskillnadsårets utgång kunna söka äktenskapsskillnad enligt nya lagen. Övergår de på så sätt till den nya ordningen, innebär det att den härtill berättigade avstår från möjligheten att göra sådana särskilda påföljder gällande vartill motsvarighet saknas i den nya lagen. Detta utgör i och för sig ingen nyhet, då denna verkan av en gemensam ansökan inträder redan idag.

Det sagda visar, att när makar efter ikraftträdandet gemensamt ansöker om äktenskapsskillnad, kan målet alltid prövas enligt nya lagen. Har hemskillnadsdomen förlorat sin verkan, är ju äldre lag inte tillämplig, och består den, har det för makarna ingen betydelse om äktenskapsskillnad meddelas enligt den gamla eller nya ordningen. Har de gemensamt ansökt om äktenskapsskillnad spelar det överhuvudtaget för frågan om tillämplig lag ingen roll om det finns en tidigare dom på hemskillnad eller ej. Genom den gemensamma ansökningen får det anses klarlagt att ingendera maken vill mot den andre rikta några särskilda anspråk enligt den äldre lagen. Det torde överensstämma med den allmänna uppfattningen att en gemensam ansökan bygger på enighet i samtliga de frågor som skall prövas i målet.

På grund av det anförda sägs i fortsättningen av första stycket i förevarande punkt, att makar efter gemensam ansökan kan erhålla äktenskapsskillnad enligt nya lagen. Bestämmelsen utgör alltså ett undantag från huvudregeln om tillämpning av äldre lag. Dess praktiska betydelse blir dock mycket stor genom att den betydande gruppen av mål om äktenskapsskillnad efter gemensam ansökan utan vidare kommer att kunna handläggas enligt nya lagen.

När makarna inger gemensam ansökan om äktenskapsskillnad enligt nya lagen kan det emellertid få betydelse att de alltsedan hemskillnadsdomen levat åtskilda. Har de levat åtskilda, har hemskillnadsdomen inte förlorat sin verkan. Någon betänketid skall i sådant fall inte föregå äktenskapsskillnaden eftersom makarna – förutom det redan i förevarande punkt uppställda kravet på enighet – uppfyller villkoret att inte gemensamt ha vårdnaden om barn under sexton. Finns det minderårigt barn i äktenskapet har ju i hemskillnadsdomen meddelats beslut om vårdnaden, varvid endera maken i regel tillerkänts vårdnaden om barnet. Anmärkas bör dock att vårdnadsfrågan, i likhet med vad som nu gäller, skall prövas på nytt i målet om äktenskapsskillnad.

Om makarna däremot återupptagit sam-

manlevnaden, har som redan framhållits hemskillnadsdomens verkan i personligt hänseende fallit. Genom sitt handlande har makarna enligt nuvarande synsätt visat att de försonats. Det kan då synas följdriktigt att de får s. a. s. börja på nytt med betänketid, om sådan skall föregå äktenskapsskillnaden. Det förhåller sig vidare så, att när domen på hemskillnad förlorade sin verkan i personligt hänseende, så förföll därmed även ett samtidigt meddelat beslut om vårdnaden. Trots enigheten om upplösningen kan därför betänketid komma i fråga därför att makarna nu åter gemensamt har vårdnaden om barn under sexton år.

Den föreslagna ordningen beträffande övergången till nya lagen innebär alltså följande för de fall där dom på hemskillnad tidigare meddelats.

Inkommer makarna med gemensam ansökan om äktenskapsskillnad prövas målet enligt nya lagen. För frågan om det skall föregå en betänketid eller ej kan det ha betydelse om makarna företer särlevnadsintyg eller förebringar motsvarande utredning om att sammanlevnaden inte återupptagits. Har de inga barn under sexton år, är dock all utredning om särlevnaden obehövlig, eftersom betänketid då inte skall föregå äktenskapsskillnaden. Har de sådana barn och förebringar de inte utredning som visar att vårdnaden inte utövas gemensamt, skall betänketid föregå äktenskapsskillnaden. Regeln i 15: 5 tredje stycket i nya lagen blir då tillämplig, vilket innebär att betänketiden i allt fall börjar löpa från den dag ansökningen inkom till rätten.

Är det däremot bara ena maken som väcker talan om äktenskapsskillnad skall – fortfarande under förutsättningen att dom på hemskillnad tidigare meddelats – äldre lag tillämpas. Talan skall därför väckas genom ansökan om stämning. I målet skall utredas om hemskillnadsdomen förlorat sin verkan eller ej. Har den inte förlorat sin verkan och har hemskillnadsåret gått till ända, kan dom på äktenskapsskillnad meddelas enligt 11: 3 i äldre lydelsen. Tvist kan uppstå mellan makarna rörande frågan om hemskillnadsdomen förlorat sin verkan, beroende på om någon av dem har intresse av att underhåll och skadestånd bedöms enligt äldre lag. Visar det sig – exempelvis genom makarnas samstämmiga uppgifter – att hemskillnadsdomen förlorat sin verkan, skall frågan om äktenskapsskillnad prövas enligt nya lagen.

För att inte domar på hemskillnad på angivet sätt skall behöva beaktas när lång tid förflutit från domen, bör möjligheten att åberopa äldre lag begränsas. Har sålunda make, som vunnit hemskillnad på grund av grov pliktförsummelse från andra makens sida, inte väckt talan om äktenskapsskillnad och därvid även fått underhålls- och skadeståndsfrågorna prövade, trots att det gått en längre tid från hemskillnadsdomen, bör möjligheten att föra talan enligt äldre lag upphöra. Äldre lags bestämmelser om äktenskapsskillnad efter hemskillnad bör inte längre äga tillämpning när fem år förflutit från ikraftträdandet, såvitt avser då lagakraftvunna domar. Vinner hemskillnadsdomen laga kraft efter ikraftträdandet, skall tiden räknas från den dag domen vinner laga kraft. När fem år gått tillämpas nya lagen, vilket om makarna är oeniga kan innebära att betänketid skall föregå äktenskapsskillnaden.

De nu behandlade reglerna i punkt 8 har avsett dels hemskillnadsmål, avgjorda före eller efter ikraftträdandet, dels mål om äktenskapsskillnad efter föregående hemskillnad, närmast med tanke på mål vari talan väcks efter ikraftträdandet. I andra stycket av punkt 8 ges en bestämmelse avseende mål om äktenskapsskillnad i allmänhet. Har talan väckts före ikraftträdandet, skall äldre lag tillämpas. Bestämmelsen innebär att förekomsten av den i målet åberopade specificerade skilsmässogrunden i äldre lag alltjämt skall utredas i målet. Vill käranden övergå till den nya ordningen, kan han återkalla sin talan enligt äldre lag.

Till hemskillnad och äktenskapsskillnad knyts i GB ett flertal rättsverkningar. I 11 kap. finns förutom redan nämnda regler om underhåll och skadestånd bestämmelser om

verkan av hemskillnad och om bodelning. Också på andra ställen i GB finns regler som avser verkningarna av äktenskapets upplösning. När mål om hemskillnad eller äktenskapsskillnad skall prövas enligt äldre lag eller när det enligt äldre lag dömts till hemskillnad eller äktenskapsskillnad, bör den äldre lagens rättsverkningar fullt ut gälla. En övergångsbestämmelse med den innebörden tas upp i tredje stycket punkt 8.

Det bör understrykas att en meddelad hemskillnadsdom således också efter ikraftträdandet är underkastad äldre lag samt att verkningarna av domen i ekonomiskt hänseende består enligt äldre lag. Bestämmelsen i 11:14 äldre lydelsen blir alltjämt tillämplig, vilket innebär att all egendom som make förvärvar efter dom på hemskillnad skall vara hans enskilda. Bestämmelsen gäller även om makarna återupptar sammanlevnaden. Har det en gång dömts till hemskillnad mellan makarna kan den nya bestämmelsen i 11:6 bli tillämplig i mål om äktenskapsskillnad mellan dem bara om de efter att ha återupptagit sammanlevnaden återinfört giftorätt genom äktenskapsförord.

Punkt 9

Bestämmelserna om *bodelning* i 13 kap. bygger på den reglering som i GB getts de skilda instituten såvitt avser den ekonomiska uppgörelsen mellan makarna. Har enligt äldre lag dömts till återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad, bör därför också de äldre bodelningsreglerna tillämpas.

Den nya jämkningsregeln i 13:3 blir inte tillämplig när det enligt äldre lag dömts till äktenskapsskillnad. Däremot är den tillämplig om bodelning skall ske i anledning av äktenskapsskillnad som meddelats enligt nya lagen. Sker bodelning i anledning av hemskillnad är alltid äldre bodelningsregler tillämpliga.

Punkt 10

Bestämmelserna i 15 kap. om *rättegången* återspeglar på motsvarande sätt som bodelningsreglerna de skilda institutens reglering. Också 15 kap. i äldre lydelsen bör därför tillämpas i mål som skall prövas enligt äldre lag.

Punkt 11

Den i förevarande punkt intagna bestämmelsen innebär bl. a. att de olika hänvisningar som i lag eller annan författning görs till bestämmelser om ingående av äktenskap och om äktenskapsskillnad i stället kommer att avse de nya bestämmelserna. Punkten blir vidare tillämplig på hänvisningarna i 5 § 1 mom. lagen (1920:406) om införande av nya GB.

14.2 *Lagen om ändring i föräldrabalken*

14.2.1 Inledning

De ändringar i sak som vidtas i FB innebär dels vidgade möjligheter för fadern till ett barn utom äktenskap att få vårdnaden om barnet, dels införande av en rätt för sammanboende ogifta föräldrar att efter ett anmälningsförfarande gemensamt få vårdnad och förmynderskap för barnen. Vidare utmönstras hänsynstagandet till den enes skuld till sammanlevnadens hävande, något som nu kan beaktas när valet står mellan föräldrarna i vårdnadsfrågan. Slutligen skall en del redaktionella jämkningar vidtagas till följd av att återgångs- och hemskillnadsinstituten har utmönstrats ur GB.

14.2.2 6 kap.

7 §

Som anförts i den allmänna motiveringen (12.2) torde den möjlighet som paragrafen i

dess nuvarande lydelse erbjuder att beakta vem som huvudsakligen bär skulden till sammanlevnadens hävande sällan ha kommit till användning. Skulden till familjeupplösningen är vidare ovidkommande från synpunkten att barnets bästa skall vara utslagsgivande. Särbestämmelsen om beaktande av skulden har därför utgått. Intresset av barnets bästa bör alltid kunna ge företräde för den ene eller andre av föräldrarna.

Andra styckets lydelse har redaktionellt jämkats med hänsyn till att instituten återgång och hemskillnad utmönstrats ur GB.

12 §

I paragrafens första stycke ges de allmänna bestämmelserna om vårdnaden om barn utom äktenskap. Enligt huvudregeln står barnet under moderns vårdnad till dess det fyllt tjugo år eller ingått äktenskap. Så långt överensstämmer den föreslagna och den nuvarande lydelsen med varandra. I fråga om faderns möjligheter att få vårdnaden – som för närvarande vid oenighet mellan föräldrarna förutsätter att modern konstateras ej vara lämplig såsom vårdnadshavare – sker dock en viktig utvidgning.

Fadern skall enligt förslaget kunna tillerkännas vårdnaden om det finnes skäligt med hänsyn till barnets bästa. Är föräldrarna ense att fadern skall ha vårdnaden, skall rätten på anmälan överföra vårdnaden på honom, om det inte är uppenbart stridande mot barnets bästa.

De föreslagna bestämmelserna, som i sak överensstämmer med dem som gäller för barn i äktenskap vid familjeupplösning, är i första hand avsedda att komma till användning vid upplösning av samlevnad mellan ogifta föräldrar. Från barnets synpunkt är situationen vid familjeupplösningen densamma vare sig föräldrarna varit gifta eller ej. Det är då en fördel att enahanda regler blir gällande.

Bestämmelserna blir emellertid tillämpliga också när föräldrarna aldrig sammanbott. Är det i sådant fall mer förenligt med barnets bästa att fadern får vårdnaden än att denna blir kvar hos modern skall vårdnaden överflyttas på fadern. Som anförts tidigare (12.2) är det dock givet att barnets bästa oftast kräver att det stannar hos modern om det aldrig bott tillsammans med fadern.

I andra stycket tas upp bestämmelser som gör det möjligt att överflytta vårdnaden när vårdnadshavaren avlider eller gör sig skyldig till grov pliktförsummelse eller andra i 6 § angivna grova förseelser eller när vårdnadshavaren för längre tid är förhindrad att delta i vårdnaden. Initiativ till överflyttning av vårdnaden kan tas av den andre av föräldrarna eller av barnavårdsman, barnavårdsnämnd eller allmän åklagare. Den andre av föräldrarna skall förordnas att utöva vårdnaden, såvida inte hänsyn till barnets bästa kräver att vårdnaden anförtros åt särskilt förordnad förmyndare. Har exempelvis modern vårdnaden om ett barn utom äktenskap och avlider hon, står fadern alltså närmast till att överta vårdnaden. Är han inte villig att överta denna, torde det inte vara förenligt med barnets bästa att anförtro honom vårdnaden. I sådant fall får vårdnaden överflyttas till en särskilt förordnad förmyndare.

12a §

Paragrafen, som är helt ny, innehåller de föreslagna reglerna om rätt för sammanboende föräldrar att efter anmälan få vårdnaden om barnet gemensamt.

Första styckets bestämmelser avser vårdnaden om barn utom äktenskap. Vill föräldrarna att barnet skall stå under deras gemensamma vårdnad, skall de göra anmälan härom till myndighet som Konungen bestämmer. Lämplig myndighet torde vara lokal folkbokföringsmyndighet. När anmälan inkommit blir barnet såvitt avser vårdnaden helt jämställt med barn i äktenskap. Bestämmelserna i 1–10 §§ gäller då i tillämpliga delar.

Andra stycket avser barn i äktenskap och då den speciella och sannolikt ganska sällsynta situationen att föräldrarna en gång

erhållit äktenskapsskillnad men åter flyttat samman. Tänkbart är även att föräldrarna hela tiden bott samman och genom skillnadsdomen endast velat ställa sig utanför äktenskapsrättens regelsystem. I samband med domen på äktenskapsskillnad har alltid meddelats beslut om vem av föräldrarna som skall ha vårdnaden om barnet (FB 6: 7 andra stycket). Gör föräldrarna anmälan enligt bestämmelserna i paragrafen kommer barnet att åter stå under deras gemensamma vårdnad. De behöver alltså inte gifta sig på nytt med varandra för att nå detta syfte.

Det bör anmärkas att andra styckets bestämmelser bara avser barn i äktenskap. Såsom sådana är enligt FB 1: 1 att räkna barn som föds under äktenskap eller på sådan tid efter dess upplösning att det kan vara avlat dessförinnan. Barn som avlats av frånskilda föräldrar blir alltså att hänföra till barn utom äktenskap och som sådana faller de under bestämmelserna i första stycket. Genom att samma regler om vårdnaden i det diskuterade fallet kommer att gälla vare sig fråga är om barn i eller utom äktenskap saknar emellertid barnets tillhörighet till den ena eller andra kategorin praktisk betydelse.

Föräldrarna till barnet skall enligt såväl första som andra styckets bestämmelser sammanbo för att reglerna skall vara tillämpliga. Det är emellertid inte meningen att den myndighet som har att mottaga anmälningen skall göra någon prövning av denna fråga. Föräldrarnas uppgift härom bör utan vidare kunna godtagas. De praktiska olägenheterna vid gemensam vårdnad i fall där föräldrarna inte sammanbor torde avhålla från anmälan i sådana fall och, om anmälan gjorts under tid de sammanbott och de sedan flyttat isär, framtvinga ett initiativ från dem i vårdnadsfrågan. I det senare fallet blir bestämmelserna i FB 6: 7 första stycket tillämpliga.

Med hänsyn till att rätten till gemensam vårdnad bygger på den faktiska förutsättningen att föräldrarna sammanbor, kan en gjord anmälan inte avse barn som eventuellt kommer att födas i framtiden. För varje barn som föds fordras därför att föräldrarna gör ny anmälan, om de vill gemensamt ha vårdnaden också om de senare födda barnen. I bestämmelsen att anmälan skall göras av föräldrarna ligger förutsättningen att faderskapet till barnet måste vara fastställt.

14.2.3 7–8 kap.

7 kap. 9 §

Paragrafens lydelse har arbetats om till följd av att instituten återgång och hemskillnad tagits bort från GB.

Möjligheten att enligt paragrafens nuvarande lydelse jämka uppenbart obilliga avtal är utesluten om avtalet ingått under hemskillnad. Faran för obehöriga påtryckningar har ansetts ringa när makarna efter dom på hemskillnad lever åtskilda. I likhet med vad som föreslagits beträffande jämkning enligt GB 11: 16 (14.1.3) skall paragrafen bli tillämplig på avtal som makar med avseende på förestående äktenskapsskillnad slutit under betänketid och det även om de under denna levat åtskilda.

8 kap. 1 §

Paragrafens avfattning har jämkats med hänsyn till att hemskillnadsinstitutet utmönstrats.

14.2.4 11 kap

1 §

Paragrafen ger regler om föräldrars legala förmynderskap för barn i äktenskap. I första stycket avhandlas det fall att föräldrarna gemensamt är förmyndare, i andra stycket det fall att endast den ene av dem skall vara förmyndare.

Förmynderskapet följer vårdnaden. När rätten exempelvis i samband med dom på äktenskapsskillnad förordnar den ene av föräldrarna till vårdnadshavare blir denne enligt bestämmelserna i andra stycket automatiskt också ensam förmyndare för barnet.

När frånskilda föräldrar till barn i äktenskap gör anmälan enligt 6: 12a andra stycket kommer barnet under föräldrarnas gemensamma vårdnad. Det beslut varigenom en av dem efter äktenskapsskillnaden tillagts vårdnaden blir därigenom helt överspelat och har förlorat sin rättskraft. När föräldrarna gemensamt har vårdnaden bör de utöva också förmynderskapet gemensamt. En sådan ordning står i och för sig i överensstämmelse med den nuvarande avfattningen av andra stycket som förklarar att efter äktenskapsskillnad den skall vara barnets förmyndare "som skall hava vårdnaden om det". Bortsett från att andra styckets bestämmelser är avsedda att reglera förmynderskapet bara när den ene av föräldrarna är vårdnadshavare fordras emellertid en uttrycklig föreskrift som gör första styckets bestämmelser om föräldrars gemensamma förmynderskap tillämpliga i fall som här avses. En sådan föreskrift har tagits upp i andra stycket, vilket i övrigt fått jämkad avfattning till följd av att återgångs- och hemskillnadsinstituten utmönstrats ur GB.

2 §

Paragrafen behandlar föräldrars legala förmynderskap för barn utom äktenskap. Liksom för barn i äktenskap följer förmynderskapet vårdnaden. Tillerkänns fadern vårdnaden blir han också automatiskt förmyndare för barnet.

När föräldrar till barn utom äktenskap gör anmälan enligt 6: 12a första stycket blir de gemensamt vårdnadshavare. De bör då också få utöva förmynderskapet gemensamt. Samma regler bör härvidlag gälla som för barn i äktenskap. I paragrafen har därför tagits upp en bestämmelse som förklarar att vad som i 1 § stadgas med avseende på barn i äktenskap skall i tillämpliga delar gälla när barn utom äktenskap står under föräldrarnas gemensamma vårdnad.

14.2.5 Övergångsbestämmelser

De bestämmelser i förslaget som innebär att endast barnets bästa skall beaktas vid avgörandet av vårdnadsfrågor bör utan undantag gälla redan från ikraftträdandet. Detta avser såväl borttagandet av skuldmomentet i 6: 7 som vidgningen av faderns rätt att få vårdnaden om barn utom äktenskap (6: 12). Eftersom särskilt stadgande av motsatt innebörd inte ges följer av ikraftträdandebestämmelsen att ifrågavarande ändringar blir gällande omedelbart. Så blir fallet också såvitt avser vid ikraftträdandet ännu inte slutligt avgjorda vårdnadsmål.

Bestämmelserna i 6: 12a om ogifta sammanboende föräldrars rätt att få gemensam vårdnad kräver ingen särskild övergångsregel. Anmälan kan göras genast efter ikraftträdandet.

Även efter ikraftträdandet kommer att kunna dömas till återgång eller hemskillnad enligt äldre lag. Så kan ske enligt förslaget till övergångsbestämmelser rörande ändringarna i GB när talan om återgång eller hemskillnad väckts före ikraftträdandet. Döms efter ikraftträdandet till återgång eller hemskillnad skall fortfarande förordnande angående vårdnaden om barnen meddelas. En övergångsbestämmelse härom har funnits påkallad.

Jämkning av uppenbart obilliga avtal enligt 7: 9 i äldre lydelsen kan gälla avtal slutna med avseende på förestående återgång eller hemskillnad. Har avtalet slutits före ikraftträdandet skall äldre lydelsen därför alltjämt tillämpas. Paragrafen gör emellertid i sin äldre lydelse också ett undantag, nämligen för avtal som ingåtts under hemskillnad. Dessa kan allså inte jämkas enligt bestämmelserna. Eftersom de ekonomiska rättsverkningarna av hemskillnad i övrigt bibehållits bör också detta undantag alltjämt gälla efter ikraftträdandet. En särskild övergångsbestämmelse rörande 7: 9 har på grund av det anförda tagits upp i förslaget.

Möjligheten att efter hemskillnad erhålla förordnande av barnavårdsman för barn i äktenskap enligt bestämmelserna i 8: 1 har

bevarats enligt en särskild övergångsregel.

I fråga om det legala förmynderskapet gäller, liksom för de nya vårdnadsreglerna, att någon särskild övergångsbestämmelse inte erfordras. Så torde inte ens vara fallet för den händelse det efter ikraftträdandet i samband med dom på återgång eller hemskillnad meddelas förordnande angående vårdnaden om barnen. Sådana fall blir nämligen i den nya lydelsen av 11: 1 andra stycket hänförliga under den sista punkten, att det "eljest" förordnas angående vårdnaden.

14.3 *Lagen om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad. Lagen om ändring i jordabalken. Lagen om ändring i lagen med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad.*

14.3.1 Lagen om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad.

Den föreslagna lagen är avsedd att för ogifta samlevande vara en motsvarighet till lagen om makars gemensamma bostad. Med stöd av lagens bestämmelser skall vid upplösning av samlevnaden hyres- eller bostadsrätt till den gemensamma bostaden kunna överföras till den av parterna som bäst behöver bostaden. Om detta är den av dem som formellt står som hyresgäst eller bostadsrättshavare fordras inga särskilda lagbestämmelser. Vad som är aktuellt är att ge den ene rätt att av den andre erhålla dennes hyres- eller bostadsrätt efter behovsprövning.

Lagens tillämpningsområde skall begränsas i förhållande till den för makar gällande regleringen så att inte båda regelsystemen samtidigt kan vara att tillämpa på bostaden eller så att inte makes giftorättsanspråk kan lida intrång. Vid utformningen av den nya lagen har emellertid strävan varit att nå så stor saklig överensstämmelse som möjligt med vad som gäller för makar. Flera av de rekvisit som uppställs i lagen om makars gemensamma bostad återfinns därför i den nya lagen avseende samlevande. Dessa rekvisit torde därför inte behöva närmare kommenteras i det följande. Vid redogörelsen för innehållet i de särskilda paragraferna skall i stället uppmärksamheten riktas på de avvikelser som föreligger från den för gifta gällande ordningen eller på de särbestämmelser som visat sig erforderliga vid en lagstiftning på förevarande område.

1 §

Paragrafen anger den nya lagens tillämpningsområde. Lagen skall sålunda tillämpas vid upplösning av varaktig samlevnad mellan ogift man och ogift kvinna, som har eller har haft barn tillsammans.

Att båda parter skall vara ogifta har föreskrivits för att inte den föreslagna rätten till bostaden skall kunna komma i konflikt med makes giftorättsanspråk eller rätt till bostad. Om en av parterna är gift och upptagit varaktig samlevnad med annan, blir lagen därför tillämplig på den senare familjebildningen först när äktenskapet blivit upplöst.

Samlevnaden skall vara varaktig. Däri ligger att samlevnaden inte skall ha varat bara någon kort tid samt att fråga varit om verklig boendegemenskap. Ett varaktighetsrekvisit finns tidigare i JB 12: 34 och 11 § andra stycket lagen om bostadsrätt. I dessa lagrum krävs för överlåtelse av hyres- resp. bostadsrätt till närstående, som sammanbott med hyresgästen resp. bostadsrättshavaren, att samboendet varit varaktigt. Tillämpningen av dessa bestämmelser bör kunna vara vägledande också vid tillämpningen av den nya lagen.

Parterna skall ha eller ha haft barn tillsammans. I sådana fall har det mest angelägna sociala behovet av en lagstiftning om bostaden ansetts föreligga. Bestämmelserna anknyter här till den reglering som redan gäller inom andra delar av lagstiftningen, där den faktiska situationen beaktas. En förutsättning för lagens tillämpning är givetvis att faderskapet är fastställt.

2 §

I paragrafen anges de närmare förutsättningarna för att ena parten skall få övertaga den gemensamma bostaden av den andre.

Liksom när det gäller makes rätt enligt lagen om makars gemensamma bostad skall det vara fråga om lägenhet, vilken uteslutande eller huvudsakligen skolat tjäna som parternas gemensamma bostad.[1] Likaså gäller även här kravet att den part som vill överta bostaden bäst skall behöva den samt att det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt att han får överta den.

Som redan anförts i den allmänna motiveringen (13.2) har det inte ansetts lämpligt att införa regler för ogifta samlevande vilka går längre än för makar med fullständig egendomsskillnad. Lagen tar därför inte sikte på fastighet som ena parten äger. När det gäller makar kan fastighet nämligen överföras från ena maken till den andra bara om den är giftorättsgods. Under den nya lagen faller alltså endast lägenhet som innehas med hyres- eller bostadsrätt (jfr 2 § lagen om makars gemensamma bostad).

När samlevande som inte är gifta upplöser sin familjebildning finns inte någon motsvarighet till bodelningsinstitutet vid vilket bostadsfrågan kan lösas. I stället har den part som i lagen tillerkänts rätten till bostaden fått en rätt att lösa hyres- eller bostadsrätten av andra parten. Denna lösningsrätt skall göras gällande inom tre månader från samlevnadens hävande. Anspråket skall framställas hos den som innehar rätten till lägenheten.

I första hand får det ankomma på parterna själva att träffa uppgörelse i bostadsfrågan. Kan de inte enas har den som vill utöva lösningsrätten att instämma den andre till domstol. Bestämmelse härom finns i tredje stycket. Någon tidsfrist, inom vilken talan skall instämmas, har inte ansetts erforderlig. Den faktiska situationen är i dessa fall sådan att frågan måste komma till en snar lösning, antingen genom att talan blir instämd inom kort tid eller genom att parten skaffar sig annan bostad.

3 §

Dör den av parterna som innehar hyres- eller bostadsrätten har den efterlevande enligt förevarande paragraf samma rätt att lösa rättigheten som vid en upplösning under bådas livstid.

Som anförts tidigare (13.2) får kravet på samlevnadens varaktighet bedömas på särskilt sätt när samlevnaden upplösts genom ena partens död. Samma direkta ledning kan då inte hämtas av samlevnadens längd. Tvärtom har man snarast anledning utgå ifrån att samlevnaden om dödsfallet inte inträffat skulle ha bestått, såvida annat inte framgår av omständigheterna. Också när samlevnaden varat en förhållandevis kort tid bör den därför i dessa fall kunna bedömas som varaktig.

4 §

Part som övertar hyres- eller bostadsrätt skall ersätta andra parten eller hans dödsbo rättighetens värde. Kan parterna inte enas om ersättningens storlek skall den bestämmas av rätten (andra stycket).

Ersättningen skall enligt huvudregeln erläggas av den lösningsberättigade parten vid övertagandet. Andra parten är alltså inte skyldig medverka till överförandet av rättigheten – genom påskrift på hyreskontraktet eller på annat sätt – om inte betalningen samtidigt erläggs. Avgörs frågan av rätten kan i domen parternas prestationer göras avhängiga av varandra.

Om synnerliga skäl föreligger kan anstånd ges med betalningen, om den lösningsberättigade parten ställer godtagbar säkerhet. Anstånd bör kunna ges om i det särskilda fallet föreligger mycket starka skäl för att överföra rättigheten från ena parten till den andra. Det kan exempelvis vara en kvinna med barn som har oundgängligt behov av bostaden. Har lösningsrätt utövats efter ena partens

[1] Ang. de olika uttryckssätten i 1 och 2 §§ lagen om makars gemensamma bostad, se Walin, Allmänna hyreslagen m. m. 5:e uppl. 1969 s. 264 f.

död kan också synnerliga skäl för anstånd föreligga. Den efterlevande får i allmänhet anses ha större behov av att överta bostaden än arvingarna och redan denna omständighet utgör ett starkt skäl för att öppna möjligheten härtill genom att bevilja anstånd.[1]

5–6 §§

Förevarande paragrafer, som avser att skydda lösningsberättigad part från sådana förfoganden från andra partens sida som kan äventyra dennes rätt, motsvarar i sak 5–6 §§ i lagen om makars gemensamma bostad.

7 §

Första styckets förklaring att med hyres- och bostadsrätt likställs andel däri blir tillämplig om båda parter står som hyresgäster på kontraktet eller är bostadsrättshavare. Den ene får då lösa till sig den andres andel.

Andra stycket likställer med bostadsrätt sådan hyresrätt som är knuten till andelsrätt i förening eller bolag.

Slutbestämmelserna

I enlighet med vad som gäller beträffande lagen om makars gemensamma bostad föreslås också förevarande lag bli provisorisk. Den bör erhålla samma giltighetstid som den förra lagen. Har lösningsrätt påkallats under lagens giltighetstid skall dock lagen fortfarande tillämpas.

Lagen skall inte äga tillämpning om samlevnaden hävts före ikraftträdandet.

14.3.2 Lagen om ändring i jordabalken

12 kap. 33 §

I paragrafens andra stycke har avfattningen ändrats till följd av att instituten återgång och hemskillnad utgått ur GB.

Som ett nytt femte stycke återfinns de bestämmelser som med makes förvärv av hyresrätt vid bodelning jämställer parts förvärv enligt den föreslagna lagen om rätten till hyres- eller bostadsrätt vid upplösning i vissa fall av äktenskapsliknande samlevnad. Parts förvärv av hyresrätt blir alltså gällande mot hyresvärden. Som tidigare anförts (13.2) torde det inte bereda hyresvärden några svårigheter att finna hyresrättens övergång befogad när parts rätt härtill prövats av domstol. Däremot kan det vid frivillig övergång genom parternas överenskommelse tänkas uppstå tvist mellan hyresvärden och parten om övergången haft stöd i lagen eller ej. Denna tvist får då avgöras av rätten.

12 kap. 47 §

För att inte parts rätt till den gemensamma bostaden skall kunna äventyras genom andra partens agerande har parten genom det tillagda fjärde stycket erhållit samma rätt till förlängning av hyresavtalet som tillkommer make. Tvist med hyresvärden om rätten till förlängning kommer till följd av hänvisningen i andra stycket att prövas av hyresnämnd.

Övergångsbestämmelser

Vid ikraftträdandet kan det ha dömts till hemskillnad eller återgång utan att bodelning ännu ägt rum och make därvid tillagts hyresrätten. Också efter ikraftträdandet kan det enligt övergångsbestämmelserna till ändringarna i GB dömas till hemskillnad eller återgång om talan därom väckts före ändringarnas ikraftträdande. Sker bodelning med anledning av hemskillnad eller återgång skall därför den äldre lydelsen av 33 § tillämpas.

Rätten för part i äktenskapsliknande samlevnad att lösa hyres- eller bostadsrätt enligt den föreslagna lagen härom gäller – såsom

[1] Jfr Walin a. a. s. 274

framgår av slutbestämmelserna till denna lag – inte om samlevnaden hävts före ikraftträdandet. Rätt för part att överta hyresavtal eller få detta förlängt enligt de nya bestämmelserna i JB kommer därför inte heller att föreligga i sådant fall. Särskild övergångsbestämmelse i detta hänseende behövs inte.

14.3.3 Lagen om ändring i lagen med särskilda bestämmelser om makars gemensamma bostad.

1–2 §§

I paragraferna har avfattningen jämkats med hänsyn till att instituten återgång och hemskillnad utmönstrats ur GB. Sker bodelning i anledning av återgång eller hemskillnad skall den äldre lydelsen dock alltjämt tillämpas.

14.4 *Övriga följdändringar*

14.4.1 Inledning

De ändringar som föreslås i GB kommer att medföra följdändringar flerstädes i annan lagstiftning. I det följande behandlas sådana ändringar som måste anses omedelbart påkallade. De ändringar i övrigt som aktualiseras synes kunna vidtas i annat sammanhang eller böra anstå till dess utredningsarbetet avslutats beträffande GB i dess helhet. Ett regelsystem som direkt berörs av det nu framlagda förslaget är den internationella privaträtten på hithörande område. Förslag till ny lagstiftning i ämnet har emellertid framlagts av familjerättskommittén i dess betänkande Internationell äktenskaps- och arvsrätt (SOU 1969: 60), vilket efter remissbehandling är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. Vi har därför inte ansett oss böra utarbeta förslag till anpassning av den svenska internationellrättsliga lagstiftningen till förslaget till ändring i GB.

14.4.2 Lagen om ändring i ärvdabalken

Ärvdabalkens 3 kap. innehåller bestämmelser om makes arvsrätt. Var arvlåtaren gift och efterlämnar han ej bröstarvinge skall enligt ÄB 3: 1 kvarlåtenskapen tillfalla maken. I 3: 2 stadgas s. k. sekundosuccession för arvlåtarens arvingar. Därefter följer vissa bodelningsregler, som huvudsakligen tar sikte på det fall att, sedan även den andra maken avlidit, bodelning sker mellan makarnas arvingar å ömse sidor. I 3: 8 görs emellertid den inskränkningen i reglerna om makes arvsrätt att de inte skall äga tillämpning om vid arvlåtarens död makarna på grund av hemskillnad levde åtskilda eller talan om äktenskapets återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad då var anhängig. Detsamma gäller om vid bodelning i anledning av dödsfallet makarnas giftorättsgods skall delas som om återgång hade skett.

Om återgångs- och hemskillnadsinstituten avskaffas kan bestämmelserna i 3: 8 inte längre hänvisa till dessa institut. Vad som ytterligare regleras av paragrafen är den situationen att make avlider under tid då talan om äktenskapsskillnad är anhängig. Vid en övergång till det nya systemet med endast en form för upplösning av äktenskap, äktenskapsskillnad, synes för en sådan situation två lösningar möjliga. Den ena är den som överensstämmer med nu gällande rätt, nämligen att makes arvsrätt upphör om vid dödsfallet talan om äktensskapsskillnad var anhängig. Den andra lösningen innebär att arvsrätten får stå kvar till dess det döms till äktenskapsskillnad. Eftersom de flesta ansökningar om upplösning av äktenskap leder till äktenskapsskillnad kan skäl anföras för att arvsrätten avskärs i och med att talan om äktenskapsskillnad väcks. Problemet blir med den nya ordningen av praktisk betydelse bara när äktenskapsskillnaden skall föregås av en betänketid. I övriga fall kommer ju normalt mycket kort tid att förflyta från talans väckande till dess lagakraftägande dom föreligger. Som vi närmare utvecklat i annat sammanhang anser vi att, av psykologiska skäl, så få rättsverkningar

som möjligt bör vara knutna till betänketidens inträde. Vidare bör man beakta att makarna kanske under hela betänketiden fortsätter att leva samman. Om makarna, sedan betänketiden börjat löpa, kommit överens om att fortsätta äktenskapet, men ena maken avlider innan deras avsikt manifesterats genom återkallelse eller genom att de låtit talan om äktenskapsskillnad förfalla, skulle en regel i överensstämmelse med den första lösningen leda till mindre tillfredsställande resultat.

Vid övervägande av dessa alternativ har vi funnit den lämpligaste lösningen vara att inte låta arvsrätten brytas av att talan om äktenskapsskillnad väckts utan låta den fortfara till dess upplösningen av äktenskapet blir definitiv. Önskar make, när talan om äktenskapsskillnad väcks, förhindra att arvsrätten står kvar under tiden fram till äktenskapets upplösning, blir han hänvisad till att upprätta testamente. Som vi redan framhållit kan detta framför allt bli aktuellt då betänketid skall löpa.

Av den nu intagna ståndpunkten följer att paragrafen skall i sin helhet upphävas.

Om arvlåtaren avlider efter det att undantagsbestämmelsen i ÄB 3:8 upphört att gälla, kommer i stället huvudregeln att äga tillämpning, dvs. make har arvsrätt så länge äktenskapet inte är upplöst. Detta bör emellertid inte alltid gälla. Om vid arvlåtarens död talan om återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad redan väckts enligt de äldre bestämmelserna i giftermålsbalken och arvsrätten således redan upphört, bör ÄB 3:8 alltjämt tillämpas. Detsamma bör gälla om det dömts till hemskillnad och hemskillnaden inte förfallit genom att makarna återupptagit sammanlevnaden.

14.4.3 Lagen om ändring i brottsbalken

BrB 6:5

I förhållande till nu gällande rätt innebär vårt förslag beträffande äktenskapshindren en liberalisering bl. a. i det hänseendet att äktenskap mellan halvsyskon skall kunna ingås efter dispens av Kungl. Maj:t. Det absoluta hindret mot äktenskap mellan helsyskon kvarstår däremot. I svensk rätt finns sedan gammalt bestämmelser om straff för sexuellt umgänge mellan nära anförvanter. Nu gäller enligt BrB 6:5 andra stycket, att den som har samlag med sitt syskon, dömes för otukt med syskon till fängelse i högst ett år. Som en konsekvens av vårt förslag måste bestämmelsen ändras så att samlag med halvsyskon ej längre blir straffbart. I vårt förslag till ändring har paragrafen jämkats till att avse endast samlag med helsyskon. Däremot torde brottsbenämningen otukt med syskon kunna bibehållas.

BrB 7:2 och 6

En annan ändring i brottsbalken aktualiseras av vårt förslag att avskaffa återgångsinstitutet. I BrB 7:2 stadgas för närvarande straff för olaga giftermål om någon gifter sig med den som till följd av sinnessjukdom eller tillfällig sinnesförvirring eller av annan sådan orsak inte äger rättslig handlingsförmåga, eller on någon ingår äktenskap som på yrkande av den andra maken kan för villfarelse eller svek dömas att återgå. Detsamma gäller om någon tvingar annan till giftermål. En förutsättning för att åtal skall få ske är enligt 7:6 att det dömts till återgång av äktenskapet.

Om återgångsinstitutet avskaffas blir make i ett äktenskap, där vid ingåendet någon sådan omständighet förelegat som avses med BrB 7:2, om han vill upplösa äktenskapet, hänvisad till att begära äktenskapsskillnad enligt de allmänna reglerna. Om här åsyftade förfaranden även i fortsättningen skall kriminaliseras som ett särskilt brott, olaga giftermål, torde som förutsättning för åtal, i stället för dom på återgång, krävas att det skall ha dömts till äktenskapsskillnad mellan makarna. Visserligen skall någon grund för yrkandet om äktenskapsskillnad inte åberopas, men det nuvarande kravet på att det dömts till återgång torde inte ha uppställts för att återgångsdomen skulle kunna tilläggas bevisvärde utan endast för att straff inte skall drabba make i äktenskap,

som makarna vill fortsätta. Samma syfte fullföljs om äktenskapsskillnad uppställs som åtalsförutsättning. I brottmålet måste givetvis fullständig utredning om det påstådda brottet föreligga. Beträffande de förfaranden som avses med att någon gifter sig med den som av någon orsak saknar rättslig handlingsförmåga eller tvingar annan till giftermål anser vi oss inte böra föreslå någon ändring. Bestämmelsen om straff för den som ingår äktenskap som på yrkande av andra maken kan dömas att återgå på grund av villfarelse eller svek måste däremot ändras när återgångsinstitutet försvinner. I den mån villfarelsen eller sveket gäller makes sociala identitet kan dock knappast finnas behov av en straffsanktion. Men bestämmelsen syftar även på andra förfaranden. Den åsikten har emellertid i annat sammanhang framförts att de gärningar som omfattas av denna brottstyp i de praktiskt tänkbara fallen torde ingå som led i annat kriminellt förfarande, t. ex. bedrägeri. Övervägande skäl talar enligt vår mening för att, i den mån nu åsyftade förfaranden inte kan åtalas enligt regler utanför 7 kap. BrB, de bör lämnas utanför det straffbara området. I enlighet med vad nu anförts föreslår vi att hänvisningen i 7: 2 till äktenskap, som kan dömas att återgå, helt uteslutes och att i 7: 6 dom på återgång som förutsättning för åtal ersätts av en bestämmelse att äktenskapet skall ha upplösts genom äktenskapsskillnad. Om det dömts till återgång bör emellertid 7: 6 i den äldre lydelsen vara att tillämpa vid åtalsprövningen. En föreskrift härom har intagits som en övergångsbestämmelse.

Dom på äktenskapsskillnad som meddelats medan återgångsinstitutet alltjämt fanns att tillgå bör inte uppfylla förutsättningen för åtal enligt nya lydelsen av BrB 7: 6, eftersom det skulle innebära att gärningar, som inte kunnat åtalas före lagändringen, skulle kunna åtalas efter denna. Frågan regleras i den andra övergångsbestämmelsen.

14.4.4 Lagen om ämbetsansvar i vissa fall för mottagare av anmälan om ingående av äktenskap

Vårt förslag beträffande formen för ingående av äktenskap föranleder en omarbetning av de regler som föreskriver ämbetsansvar för det allmännas företrädare vid ingående av äktenskap. Enligt nu gällande lag om ämbetsansvar för vigselförrättare i vissa fall döms vigselförrättare, som åsidosätter vad som åligger honom i sådan egenskap beträffande annat än rent kyrklig ordning, för tjänstefel efter vad i BrB 20: 4 sägs. Detta gäller även om åsidosättandet inte sker i utövning av befattning som är förenad med ämbetsansvar. När det gäller utövning av sådan befattning är nämligen BrB 20: 4 direkt tillämplig. Straffbestämmelsen bör i stället för vigselförrättare gälla den som är behörig att mottaga anmälningar om ingående av äktenskap. Med det sätt varpå detta förfarande gestaltats i vårt förslag blir begränsningen till annat än rent kyrklig ordning överflödig. Det nya förfarandet har ingen hänvisning till kyrklig ordning. Den sakliga innebörden av den nya lagen är densamma som enligt gällande lag.

Summary

In its Report the Committee recommends legislation amending the Marriage Code and the Code on Parenthood and Guardianship. It further recommends legislation regarding tenant rights or tenant owner rights when in certain cases cohabitation, involving a man and a woman who are not married, is dissolved.

The amendments to the Marriage Code contain principally the following:

1. the rules regarding betrothal are repealed,
2. certain impediments to marriage are abolished,
3. marriage between half-brother and half-sister is permitted on exemption being granted,
4. the rules regarding the investigation of legal impediments (hindersprövning) are simplified,
5. the rules prescribed for entering into marriage are made uniform so that a notification procedure substitutes the existing forms of wedding ceremony,
6. the rules regarding the relation of the spouses to each other in personal respects are abolished and no legal consequences are connected with the question which of the spouses is chiefly responsible for the dissolution of the family,
7. annulment (återgång) is abolished as a means of dissolving a marriage,
8. divorce shall be granted regardless of whether the spouses have lived apart or whether special reasons for the divorce are at hand,
9. judicial separation (hemskillnad) is abolished and is substituted by a reconsideration period of six months in case the spouses disagree on the divorce or have the mutual custody of children under the age of 16 years,
10. mediation is made voluntary, and
11. in certain cases of division of property (bodelning) following a divorce, exceptions may be granted from the rules stipulating the division of marital property (giftorättsgods) into two equal shares.

In the Code on Parenthood and Guardianship, amendments are principally recommended in regard to children born out of wedlock, in order to accord them the same status as children born in wedlock as far as their care or custody is concerned. The question as to whom shall have the custody of the child, in case the father wishes to take over the custody, shall be decided from the point of view of the child's best interests. It is proposed that a provision be included making it possible for unmarried parents who live together to obtain mutual custody of their children.

As regards the joint residence in case the cohabitation of an unmarried couple is dissolved, it is proposed that the person who is in greater need of the residence than the other person shall have the right against the other's wish to take over his tenant rights or tenant owner rights.

The abovementioned recommendations, which cover the central parts of the work so far carried out by the Committee, call for a number of amendments in other fields of legislation. Such amendments are drafted insofar as they appear to be of immediate importance, while other changes, in the opinion of the Committee, might be postponed until amendments to a particular law or article is passed on other grounds, or until the work of the Committee is completed in accordance with the terms of reference. No recommendations have been made on the subject of adjusting Swedish legislation in the field of international law to the proposed reform. The reason is that the Committee on Family Law in its Report on "International Law of Marriage and Succession" (SOU 1969:60) has drafted statutes covering Swedish international law with respect to marriage.

The function of the family

Following an introduction (Chapter 1) detailing the parts of the terms of reference relevant to this Report, and reporting on the contacts taken with corresponding committees in Denmark, Finland and Norway, the Committee reviews the functions of the family and their importance in keeping the family intact (Chapter 2). The purpose of the review is to indicate that the conditions of life, for which legal marriage is intended, are highly diversified. With regard to most of these functions the Committee points out the importance of the changes that have taken place in the structure of society, with particular emphasis on the fact that certain functions which earlier could be carried out only by the family have been or can be taken over by society. It is observed that the changes in the structure of society and the altered prerequisites for satisfying sexual demands – the separation between sexual life and reproduction, as well as the changed attitude in certain respects as to sexual life – have resulted in a change of balance between the various functions of the family with respect to their interdependence in uniting family. The importance of the family as a stable economic unit for the production of commodities for its members and as a group which has to

meet the demands for protection of its members has diminished and its purpose to give the individual a feeling of emotional relationship has increased in importance. The effect is that shortcomings in the emotional field more easily lead to the dissolution of the family than previously, when the emotional function often had to be subordinated to economic necessity. It is also a fact that, although the family's reproductive function is unaltered, its educational function has undergone a change of character. Furthermore an economic interdependence with binding effects arises between man and woman because of their actual situation when they choose or have to take responsibility for the care of their children. Similarly a fixed division of labour between the parents for a long period of time as far as domestic work and gainful employment is concerned, has a lasting effect on the possibilities of the homeworking partner to become financially independent. Observing that a child needs both parents, the Committee suggests that the responsibility of the parents for their children leads to their responsibility for each other.

The review of the family functions results in the conclusion that the various functions overlap in a complicated pattern and that a weakening of the binding effect within the field of one function might be neutralized by a stronger integration in another. The possibilities of dissolving a family are in many respects directly dependent on what facilities society can offer to take over the tasks performed within the family.

The legal marriage

In the following section of Chapter 2, the Committee tries to illustrate the functions of marriage as a legal institution but before doing so the interpretation of the term "marriage" is discussed. In this connection the two-fold meaning of the word is mentioned: it implies in everyday language firstly the legal form of marriage, and, secondly, the cohabitation related to the legal marriage. The fact that the legal marriage does not always imply actual cohabitation while, on the other hand, cohabitation with family functions quite often exists without the legal form of marriage, is also mentioned. On the basis of empirical data referred to in an appendix to the Report, it is found that approximately 6,5 % of the cases of cohabitation refer to cohabitation without marriage.

The Committee presumes that the purpose of marriage legislation in the first place would be to supply rules for the solution of conflicts arising in connection with cohabitation between a man and a woman or as a result of the dissolution of such cohabitation. These conflicts relate to a special social situation, namely, cohabitation with family functions. In this respect they differ from conflicts arising between individuals in general, and for this reason they call for special rules. The Committee points out that as regards conflicts about personal problems re cohabitation – apart from conflicts relating to sexual fidelity – very

little guidance is given in our legislation as to how such conflicts shall be solved.

In the economic field, on the other hand, our legislation differentiates between various conflict situations and offers, as far as possible, concrete rules how to balance two conflicting interests. This legislation includes not only rules on the question of support but also rules on the property of the spouses and how the property shall be divided on the dissolution of the family.

Another point that is discussed is the purpose of marriage legislation to regulate, under certain circumstances, the relation between husband and wife, on the one hand, and the surrounding society, on the other. The Committee points out, i.a., that it is of general interest that the solutions reached in the case of conflicts between husband and wife be coordinated with the structure of the surrounding society. The Committee also considers the purpose of legislation as an instrument to influence the formation of families (by stipulating certain impediments to marriage) and family stability (by drawing up conditions for the dissolution of marriage). The Committee further points out that marriage offers a practicable basis for various regulations outside marriage legislation when special rules based on the affinity between the man and woman in a family are to be drawn up, or when such special rules are to be applied.

The framework of the reform.

From the point of view of the general guiding principles of the terms of reference the Committee discusses certain principles that have a bearing on the whole of the reform (Chapter 3). To begin with the Committee calls attention to the principles axpressed in the international measures to protect human rights, to wich our country has agreed. An appendix to the Report includes excerpts from the UN Universal Declaration of Human Rights and from certain UN Conventions and European Conventions which directly refer to family and marriage. More defined questions dealt with in separate sections is the question if the legislator should favour the legal marriage form of family or not, the relation of the legislation to ethical questions, marriage as a voluntary relation, and the economic independence and equality of husband and wife.

The neutrality of society as to the legal form of the family

As regards the question of the neutrality of society as to the legal form of the family (marriage or cohabitation without marriage) the Committee first seeks to clarify what is meant by neutrality in this connection and finds that it may be given two different interpretations. One implies that society may be in a position to present – under the common term of marriage – a special set of rules which are drafted with a view to solving the problems which arise in connection with a man's and woman's

cohabitation with family functions, but shall not demand that they shall apply this set of rules on their relationship by marrying. Society remains neutral by giving them full freedom of choice. The other interpretation implies that neutrality, i.e. no discrimination of either form of cohabitation exists only if the regulations of the man's and the woman's relations to each other and their relations to the surrounding society are the same, regardless of whether they have married or not. Neutrality is effected when marriage neither grants advantages nor results in disadvantages unless they already exist on account of the actual situation or, as stated in the terms of reference, marriage legislation does not favour one form of cohabitation more than another. The Committee finds, however, that the two forms of neutrality cannot be effected at the same time.

The neutrality aspect manifests itself in two respects according to the Committe, namely 1) within the field regulated by marriage legislation, and 2) within the various regulations outside this field which has marriage as a basis for special rules, objectively based on the affinity of man and woman, for instance social welfare and taxation legislation. As far as the field regulated by marriage legislation is concerned, the Committe finds that an application of the neutrality principle by consistently creating the same rules for unmarried as for married cohabitants would deprive marriage of its material content as a legal institution. It would also be inconsistent with the statement in the terms of reference that marriage should have a central position in family legislation also in the future. This ought not to exclude, however, that on particular points, for social or other reasons, rules might be established for unmarried cohabitants, the contents of which would be similar to those applying to married couples. It has to be taken into consideration, however, not only that the effect of such rules might be in direct opposition to the wish of the cohabitants, i.e. if they have remained unmarried simply for the purpose of avoiding a legal regulation of their relationship, but also that considerable difficulties will arise when specifying precisely the actual situation to which the same rules as for married couples shall apply.

On the question of equal treatment, regardless of marital status, of the same actual situation in fields outside that covered by marriage legislation, the Committee points out i.a. that practical difficulties might arise out of the necessity in such cases of always having to investigate the actual situation as soon as different rules apply to cohabitants and single persons.

In summarizing, the Committee states that, if marriage shall be retained as a legal institution with a central role, it is difficult to draft legislation in a manner that would imply a far-reaching social neutrality in respect to the form of cohabitation. This does not exclude the fact that, in certain respects, the same rules can apply to cohabitants, regardless of whether they are married or not. Particularly within fields not governed by marriage legislation, such equality can no doubt be attained. The purpose of marriage legislation ought to be to solve practical problems which arise as a result of the cohabitation of a man and a woman with family functions, and to provide solutions which are

better both from an individual and a general point of view than the solutions which might follow of other rules.

Ethical questions

In a section dealing with the relation of the law to ethical questions regarding the cohabitation of man and woman, the Committee finds that such questions arise chiefly in two respects, namely as regards the form of cohabitation – marriage or free cohabitation – and also as regards the shaping of such cohabitation so far as the personal aspect is concerned. In the last-mentioned respect the Committee gives an account of the provisions of the law and their background, which is compared to assumptions of the present situation.

The Committee finds that legislation ought to be restricted to the section of cohabitation where the problems can be well defined and where concrete rules for solving the problems can be established, namely, the economic section. The law regulations in this field should be based on ethical principles shared by the greater part of the population and express i.a. the principle of equality between men and women and the principle that the strong may not take advantage of the weak. Thus the Committee finds that the more fact that one of the spouses is chiefly to blame for the dissolution of the family should have no legal consequences.

Marriage as a voluntary relation

The Committee then proceeds to the question of marriage as a voluntary relation and what importance should be attached to the contradictory interest of family stability. The question is also discussed to what extent legal restrictions on the possibilities of dissolving of a marriage can be supposed to keep the actual family together. The Committee finds that legal restrictions at most may be supposed to have marginal effects and that the important factors in this respect presumably are the actual difficulties of an economic, social and psychical nature, which often arise when a family breaks up. The Committee finds that the current restrictions on dissolution should be abolished and that instead the wish of husband or wife to dissolve the marriage should always be respected. In the interest of preventing hasty divorces, however, the principle of respecting one spouse's wish should be modified. Thus a period of reconsideration ought to precede the divorce in case the spouses disagree on disolving the marriage or have the joint custody of children under the age of 16 years. The period of reconsideration should be considerably shortened, however, in relation to the current minimum of judicial separation.

Economic independence and equality

Finally the Committee takes up certain questions of principle concerning the economic independence and equality of the spouses. It points out that the existing rules have accomplished not only a formal equality but also a material equality, when they state that husband and wife shall contribute to the support of the family, each one according to his ability, and, regardless of the size of his own contribution, get his needs satisfied in accordance with the standard of living that the joint resources permit. These basic principles accept the economic interdependence of husband and wife, which is regarded as natural in view of the structure of society and the family pattern prevalent at the time when the rules were established. The Committe then points to the changes which have taken place in this respect but observes that even now only about one-fourth of the married women have such an income of employment that they can be regarded as economically independent of their husbands. The question of the obligation of the spouses economically to support each other has therefore not lost its importance. The problem has decreased considerably in quantity, but qualitatively the change has been limited to increasing the possibilities of husband and wife to become economically independent of each other. However, these possibilities are not available to everyone, first of all because the families to a great extent have to care for and look after their children – about 82.000 day nursery accomodations are available to about 800.000 children under school age, – and, secondly, because jobs are not available everywhere for everyone who wants to work.

The Committee presents different aspects on the subject of support during marriage as well as following a divorce, and discusses various possibilities for limitation without, however, taking a position on these questions, which are to be considered in a subsequent report.

The balance between economic independence and community as far as the property of the spouses is concerned is also discussed in general. The Committee does not take any position in this matter except on one point, namely when it comes to the division of property on the dissolution through divorce of a marriage that has lasted such a short time that no significant economic interdependence has been established. The Committee is of the opinion that the existing rules stipulating the division of the property into two equal parts cannot be objectively justified in such cases.

Betrothal

In the following chapters the Committee deals with different institutions of marriage legislation starting, in Chapter 4, with betrothal. The Committee observes that the importance of betrothal, or engagement, has been reduced and that it may be assumed that a man and a woman who have agreed to get married to each other often are unaware of what legal effects the breaking of the engagement might have. Each one of the

engaged couple ought to be able to break the engagement without legal consequences, regardless of the reasons for the breach. All rules attaching legal consequences to the question of who is to blame for the breach ought therefore to be abolished. The Committee finds that also the remaining rules in connection with betrothal, which rules become applicable in case of a breach, can be dispensed with. Consequently, the Committee suggests that betrothal be abolished as a legal institution, even though in legislation outside the Marriage Code legal consequences might be attached to betrothal as an actual fact.

Impediments to marriage

As regards impediments to marriage, taken up in Chapter 5, the Committee suggests that in modern society legal impediments have largely lost their function of influencing the formation of families. Cohabitation without marriage is socially accepted. A basis for the reform is that as far as possible, legislation should not favour one form of cohabitation to another. If a man and a woman can live together with family functions, they ought also to have the possibility of making the rules of marriage law applicable in their case, because the purpose of the rules is to solve the problems which cohabitation might involve in a more effective way than other existing rules. There is reason, therefore, to be restrictive when prescribing impediments to marriage.

The Committee does not suggest any change in regard to the age for entering into marriage, which now is 18 years for both men and women. Exemption from this rule is now granted by the County Administration, which as a rule bases its decision on statements from the local Child Welfare Committee. In this respect a change is suggested to the effect that also the decision shall be made by the Committee.

As to the question whether the consent of the guardian shall be required in the case of the marriage of a minor or a legally incapacitated person, it is proposed that the latter's marriage shall always be dependent on the consent of the guardian. In such a case it is manifested that the person who wishes to enter into marriage is incapable of managing his own affairs. The marriage of a minor, on the other hand, shall not require the permission of the guardian. The Committee points out that minors who have reached the age of 18 already possess legal independence in so many respects that it is possible for them to build a family regardless of the opinion of their parents. On the basis that a man and a woman who are permitted to live together with family functions shall be able, in principle, to apply the legal system of the Marriage Code, the Committee suggests that the consent of the parents to the marriage be no longer required. As regards minors under the age of 18, however, the Committee presumes that the parents be heard in the exemption matter and that their opinion on the subject be given great consideration.

It is further suggested that mental illness or mental retardation no longer shall constitute an impediment to marriage. Apart from the abovementioned basic principle, which speaks against maintaining the

impediment, it must also be mentioned that the impediment strikes arbitrarily thus placing mental diseases and deficiencies in a special position, which cannot be justified either from a medical or a genetic point of view. In the case of the seriously ill or mentally deficient, their actual situation excludes family formation, and marriage in their case is out of the question. For these reasons the Committee is of the opinion that mental illness and retardation should cease to be an impediment to marriage. It shall be sufficient that the person in question possesses legal capacity with respect to the legal act which marriage implies.

The Committee particularly takes up the question whether marriage ought to be allowed between half-brother and half-sister. A medical statement attached to the Report shows that the genetical risk for the offspring of such a relationship, generally speaking, is the same as for the offspring of a relationship between a sister or brother and the other's offspring, a relation which is allowed and after exemption may take the form of marriage. The Committee is of the opinion that marriage between half-brother and half-sister ought to be permitted but – in view of the social aspects of the question – be subject to exemption granted by the King-in-Council. As to marriage between a sister or brother and the other's offspring the Committee has not found definite medical or social objections. It therefore suggests that the present impediment be abolished. It further suggests that the present impediment to marriage between in-laws, for which no medical reasons at all can be given, be abolished.

As to the other impediments – kinship in direct lineal descent or ascent and existing marriage – no changes are proposed.

As now, marriage shall be preceded by an investigation as to whether any impediments exist. In Chapter 6, which deals with legal impediments and entering into marriage, the Committee suggests a simplification from a legal-technical point of view to the effect that it is left to the King-in-Council to decide what authority shall be appointed to make the investigation. This is due to the changes that are anticipated in regard to the re-organisation of the population registration and also the fact that the population registration technique and the method of obtaining data might quickly undergo a change. The present obligation on the part of the man to submit a certificate of marital eligibility when he is registred elsewhere than the woman is abolished in the proposal. Instead the Committee presumes that the authority itself shall provide the registration data required.

The procedure for entering into marriage

As regards the procedure for entering into marriage – at present a church or civil wedding, which procedures have certain constituent steps in common, – the Committee points out the various interests of a private and public nature that should be satisfied, when a new marriage procedure is considered. It is discussed whether registration, which now is a purely bookkeeping measure, implying a recording of the marriage

that already has taken place, might be altered so as to become the constituting procedure. The Committee finds, however, that weighty arguments can be raised against such an order. Instead it recommends a procedure which, in the opinion of the Committee, to a higher degree connects the actual procedure to the man's and woman's own action, implying at the same time a uniform procedure, namely their notification to a public representative, who is authorized to accept such notifications. According to the proposal – and in contrast to the present situation only such steps of the marriage act as are of importance for the validity of the legal marriage would be regulated by law. The religious or other ceremony, by which the couple might wish to surround the marriage act, should not be regulated by law. The basis for the proposed procedure is that from the point of view of the civil law system – and marriage is an institution within this system – there is no reason for establishing rules in addition to those which aim firstly at guaranteeing the consent of the man and the woman to the marriage and, secondly, at safeguarding the public interest that the marriage is not entered into contrary to any impediments and that the marriage be made public through registration. These purposes will be fullfilled by the requirement that the notification on which the marriage is based shall be made jointly and shall state that the man and the woman are in agreement on the marriage. The notification shall be in writing and shall be submitted by the man and the woman personally to a public representative.

Since the main task of the person accepting the notification is to safeguard the public interests including the registration of the marriage, it would appear convenient that the application always be made to someone employed by the population registration authorities. However, the Committee has come to the conclusion, that such an arrangement would compel those who want a religious wedding or a ceremony of some other kind to go through a double procedure. In order to avoid this inconvenience, it is proposed that also persons, who might have been asked by the couple to perform this ceremony, might be authorized to accept the notification. According to the proposal the law shall not state what persons shall be authorized to accept such notifications. The Committee instead recommends that the decision be handed over to the King-in-Council, with the possibility of delegating the decision to other authorities. The Committee presumes that the assignment of receiving notifications shall be granted certain categories of employees of, i.a., the local population registration authorities, as an official duty, and clergymen of the Church of Sweden as well as priests and ministers of other religious communities, where weddings now may take place. The authorities should be able to appoint also other suitable individuals who are not connected with any special religious denomination.

Since the notification procedure implies that the initiative has been taken by the persons who make the notification, rules must be established to the effect that the person authorized to receive the notification shall refuse to accept it if the prerequisites for marriage according to law do not exist. According to the proposal, the receiving person shall not accept the notification or, if it has already been received,

immediately refuse it if it cannot be proved that there are no legal impediments to the marriage or if the procedure rules have not been properly followed by the couple. The notification shall also be refused if its contents are not clear or if circumstances show that the man or woman does not make the application voluntarily or that either of them is unaware of its significance. In the last mentioned stipulation the requirement for legal competence is expressed.

Annulment

The Committee suggests that the rules for the dissolution of a marriage during the lifetime of the couple be thoroughly changed. The existing institution of annulment, seldom used, can be abolished (Chapter 7). Annulment is now a special procedure for the dissolution of a marriage which has been entered into contrary to certain impediments – those kinship impediments from which exemption can not be granted, an existing marriage or the impediment owing to mental illness or retardation. It can also be used for dissolving a marriage that one of the spouses has entered into in a state of mental derangement or as a result of deception, or when he has been forced to marry. The Committee, when considering the abolishment of annulment, rejects the idea of increasing the possibilities of declaring the marriage ceremony null and void. Instead it is recommended that divorce shall be the only form of dissolution. This would be made possible by changing the institution of divorce, which according to the proposal, would be supplemented by rules to the effect that the public prosecutor would have the right to start proceedings for divorce in a case when marriage has taken place contrary to an impediment from which exemption can not be granted.

Annulment is not only a special form of dissolution. According to the current rules, the legal effects of annulment differ from those of divorce in regard to the division of property, alimony and damages. The Committee points out the consequences of abolishing the institution of annulment and takes into consideration the changes suggested in regard to property division and damage claims following a divorce.

Family counselling and mediation

At present mediation is mainly a step in the procedure towards divorce after judicial separation. It is a condition for taking up a case of judicial separation in Court that mediation or at least an attempt at mediation has been made. The Committee shares the opinion that it is in the public interest to try to prevent hasty divorces but concurs with the criticism against compulsory mediation. The critics hold that compulsion in itself counteracts its purpose to improve the relations between husband and wife so efficiently that they refrain from dissolving their marriage. Thus mediation has in its present form certain negative effects. Another institution that must be taken into account in this connection is family

counselling. The Committee is of the opinion that family counselling is the best instrument for the prevention of divorces. Family counselling ought not, however, to be compulsory but retain its present character. The Committee points out that family counselling which is a voluntary, state-supported activity, carrying out its work on an experimental basis as a community or municipal enterprise, has not yet expanded to such an extent that it is able to take over the duties of the mediators, even if mediation should become voluntary. The Committee suggests that the existing mediation organs be retained until the question of the status of the family counselling bureaus as a voluntary or obligatory enterprise has been decided on. One change suggested, however, is that the mediators shall be appointed by the County Administration. Regulations regarding family counselling and mediation will not be required in the Marriage Code when they are not obligatory. The Committee has nevertheless proposed rules in this respect as it is considered essential that the law contains information as to the possibilites offered by society to couples who have difficulties.

Divorce

In accordance with the basic principle that not only the entry into marriage but also its continued existence shall be based on the free will of the spouses the Committee recommends that the desire of one of the spouses to dissolve a marriage always shall be respected (Chapter 9). Each of the spouses shall thus have an unconditional right to a divorce. According to the new system it shall be of no importance what motive he may have for desiring to break up the marriage.

Accordingly, the Court shall not, as now, be required to examine the reasons when in a case of judicial separation the spouses disagree or when there is a petition for immediate divorce. Thus the proposed law does not stipulate any particular grounds for dissolution and the procedure can be simplified also in other respects. Through these changes divorce will be tuned down, which is one strong reason for the new system. The Committee suggests that the existing procedure – which is commonly used when it is not a question of immediate divorce – involving a decree of judicial separation and a decree of divorce only when the spouses have lived apart a minimum of one year, shall be abolished and substituted by only one institution, namely divorce. An immediate decree of divorce shall be possible, according to the main rule, without previous separation. In certain situations, however, the decree of divorce shall be preceded by a six month period of reconsideration counted from the time the couple mutually took steps to dissolve the marriage or, in case only one of the spouses desires a divorce, from the time his application for a divorce is served on the other spouse.

A period of reconsideration, which consequently is not connected with any requirement that the spouses shall live apart, shall apply when they disagree regarding dissolution or have the mutual custody of children under the age of 16.

The period of reconsideration constitutes a limitation as far as respecting the wish of one spouse is concerned, but is justified in the interest of other persons – the other spouse or the couples' minor children – who might be affected by the consequences of a rash divorce. During the six month period the couple should have the opportunity to consult a family counsellor or mediator. As soon as divorce proceedings are instituted the spouses should consequently be informed of the assistance they can obtain from these social agencies.

In certain cases a reconsideration period is not required, despite the fact that only one of the spouses applies for a divorce or the couple has minor children. Thus a reconsideration period does not have to be observed if the couple actually have lived apart for the past three years. A decree of divorce shall also be issued immediately at the request of one of the spouses or, the public prosecutor of the marriage has been entered into contrary to a kinship impediment from which exemption can not be granted or in the case of bigamy. In such cases a period of reconsideration is of no purpose.

A decree of divorce shall be issued only upon the special petition of one of the spouses after expiration of the six month period. When such a petition is made it can be concluded that the reconsideration period has not had the effect that the couple wants to continue the marriage. The other spouse shall have the opportunity to express his opinion. He will also have the opportunity of making claims or instituting proceedings on matters connected with the dissolution of the marriage. If none of the spouses pursues the procedure by making a petition of divorce the case will be dismissed one year from the time the reconsideration period began.

Certain economic questions

The Committee is of the opinion that, when a period of reconsideration precedes the dissolution of a marriage, the fact that one of the spouses or both have filed proceedings for a divorce should have as few legal consequences as possible. The purpose is that the filing of proceedings should not appear as an altogether decisive step toward dissoluton. Such an idea might counteract the purpose of the reconsideration period, which is to give the spouses time freely to reconsider their decision to apply for a divorce. Thus their mutual rights and obligations remain the same during the reconsideration period. The only exception is that property acquired by one of the spouses after a suit for divorce has been filed shall be his private property (enskild egendom), provided that the proceedings result in a decree of divorce or that a separation of property (boskillnad) is granted on the basis of an application made before the case has been dismissed. If the divorce case is dismissed, property rights shall in every respect remain the same as if the question of divorce had never been brought up. Property division shall not take place until after the divorce decree. In this respect the proposed procedure differs from the existing one; property acquired by one of the spouses after a decree

of judicial separation shall be the private property of that spouse even if the spouses resume their cohabitation. In line with the basic principle it is proposed that the rights of the spouses to inherit each other shall exist until the marriage is dissolved through a divorce.

The rules regarding alimony during a judicial separation and after a divorce decree now differ in that the alimony granted in the first case is based on the principle that the two spouses shall have the same standard of living during the separation, while alimony in the second case is dependent on the need of support, on the one hand, and the ability to pay, on the other. According to the proposed procedure, a decree of divorce will be issued either immediately or following a six month period. The more restrictive alimony rules will then become applicable immediately or after a considerably shorter time than with the existing system of judicial separation. The Committee does not suggest any changes in respect to alimony except the change that the right to alimony shall not be affected by the question whether one of the spouses is chiefly to blame for the dissolution. The rules on alimony after a divorce are so worded, however, that they permit a larger alimony during a period immediately following the dissoluton in case this is required. The Committee takes it for granted that the rules shall be applied in this way and that accordingly a spouse who has difficulty in supporting himself can be granted a larger alimony for a reasonable period after the divorce.

As stated previously, it is proposed that annulment shall be abolished and that the special legal consequences, among other things, regarding the division of property –so-called "annulment division" (återgångsdelning) – which in the current legislation is connected with annulment, also shall be repealed. In view of the principle that the Marriage Code shall attach no legal consequences to the question which of the spouses might be to blame for the dissolution of the marriage, the proposals do not contain any rules regarding damages in the case of a divorce. Annulment division implies that the property owned by each spouse at the time of marriage or property that each spouse has acquired through inheritance, gift or will after marriage shall be considered as his private property when the division of property is made, even if it is marital property. Thus annulment division constitutes an exception from the primary rule that marital property shall be divided equally. To a certain extent compensation for damages in connection with a divorce has been used as a remedy against inequitable property divisions in cases where the division into equal parts would mean that a spouse who has caused the divorce is allotted property from the other spouse. After the abolishment of the rules on annulment division and damage compensation in the case of a divorce the primary rule on dividing marital property would always be applicable. The result would be, in other words, that in more cases than at present a spouse would be able to "divorce himself to money". The Committee can find no reasonable grounds for such an effect in cases where the spouses have lived together such a short period of time that the marriage has not developped into an economic interdependence of any importance. For such cases the Committee suggests a supplemen-

tary clause to the rule on the division of marital property. According to this clause, the property would be divided, not into two equal parts, but in accordance with other principles that are considered reasonable in view of what the spouses owned at the time of marriage or what they have acquired subsequently through inheritance, gift or will. The application of this rule would be restricted to cases where the division of property takes place on account of a divorce and would not apply in the case of the death of one of the spouses or in the case of separation of property. If the rule is restricted in this way, the Committee is of the opinion that the changes in regard to the economic legal effects of marriage have not been anticipated.

Questions regarding court procedure

According to the proposal, the rules of procedure in the Marriage Code will be adjusted as a result of the fact that the court never shall have to ascertain that grounds for dissolution exist or decide which of the spouses is to blame for the dissolution of the marriage.

The custody of children

In the Code on Parenthood and Guardianship an amendment is proposed to the effect that no question of blame for the dissolution of the family shall affect the question which of the parents shall have the custody of the children if both are equally suitable. It ought to be possible always to decide this question from the point of view of the child's best interests only.

Regarding the custody of a child born out of wedlock, more extensive amendments are suggested. The father's chances of obtaining custody of the child are enlarged considerably. The rule that the mother automatically obtains custody at the birth of the child is retained but, on the application of the father, the court shall transfer the custody to him, if this is found reasonable with regard to the child's best interests. In the first place, the rule aims at giving a child born out of wedlock, who has lived with both his parents, the same standing, at the dissolution of the family, as a child born in wedlock. The question which of the parents shall have the custody in a case like this should be decided only from the point of view of the child's best interests and not, as at present, with preference to the mother. In these cases the child has personal contact with both of his parents to the same extent as a child in wedlock.

Children born in wedlock remain under the mutual custody of both parents, unless custody has been given to one of the parents only on account of the dissolution of the family or for some other particular reason. At present, however, the parents of a child born out of wedlock can never have mutual custody of the child, even if they live together as a family and the actual situation of the child is the same as is normal for a child in wedlock. The Committee considers that, also in this respect, children born out of wedlock could be put on standing equal to children

in wedlock. It thus ought to be possible to grant the parents mutual custody of their child. Rules that would automatically have this effect are not proposed.

Instead, it is proposed that the parents shall be able to get mutual custody by making an application to an authority appointed by the King-in-Council. After such an application the child, as far as custody is concerned, would be on a standing entirely equal to that of a child in wedlock. Application for the mutual custody of the child would have to be based on the assumption that the parents live together. When cohabitation cases the situation will be similar to the one that exists when married parents break up cohabitation without dissolving the marriage, i. e. the question of custody will not be taken up unless one of the parents so requests. It is further suggested that also parents who live together after a divorce shall be able to get mutual costody of their children through the same procedure.

This change in the matter of mutual custody of children is supplemented by an amendment to the rules on guardianship, to the effect that the guardianship is tied automatically to the custody of the child.

The right to the joint residence

In the case of married couples special legislation has been enacted in regard to their joint residence. This law makes it possible to turn over the home to the spouse who is mostly in need of it att the dissolution of the marriage. No corresponding rules exist in the case of a man and a woman who have lived together without being married. In Chapter 13 the Committee states that there are strong social reasons for similar rules regarding the dissolution of the cohabitation of an unmarried couple.

A draft law is therefore submitted regarding tenant rights or tenant owner rights on the dissolution in certain cases of cohabitation similar to marriage. The purpose of the law is to satisfy the same interests, as far as possible, as in the corresponding legislation for married couples. The proposal is to a large degree drawn up with this legislation as an example.

In defining the situation on which the proposed rules shall be applicable, the Committee has described it as the dissolution of a lasting cohabitation between an unmarried man and an unmarried woman who have or have had children together. It is not denied that weighty social reasons might be cited for a wider field of application but the Committee has found that in this connection it is better to limit the application to such cases where the need, generally speaking, is greatest. The proposed law also excludes the case of a joint residence on real estate owned by one of the partners. In this respect the proposal follows the rules regarding the dwelling of a married couple living on real estate, which is the private property of one of the spouses.

In the case of married couples the rights to the joint dwelling may be transferred from one of the spouses to the other by means of the division of property. No corresponding possibility exists in the case of unmarried

co-habitants. The Committee has proposed that the person who does not have the right to the joint residence but needs it better than his partner shall have the right to take over the leasing rights from the other person. In the first place, the couple ought to be able to agree on the matter. If they do not come to an agreement the court shall, at the request of the partner who has the right to take over the dwelling, grant him the tenant rights or tenant owner rights. This request shall be made within three months from the time cohabitation ceases to exist. Compensation shall be paid covering the value of the property.

The special law shall regulate only the legal relations between the partners. The relations between the person who has taken over the tenant rights, on the one hand, and the landlord, on the other hand, shall be regulated according to a proposed amendment to the tenancy chapter of the Land Law. Regarding tenant owner rights, no amendments are required in the law of tenant ownership.

Certain other changes

Some amendments that will be necessary as a consequence of the proposals have been mentioned before. For the rest it should be mentioned that intercourse between half-sister and half-brother should not be a criminal offence. The description of the act of illegal marriage and the conditions for prosecuting in these cases should be changed. Drafts covering these amendments are submitted, as well as a draft law regarding responsibility for officials in certain cases for those who are appointed to receive notifications of marriage, which law is intended to replace the existing law on the matter.

Reservations

The reservations attached to the Report refer to

1. what authority shall try the question of exemption from the marrying age and the requirement of the guardian's consent to marriage in such a case,
2. the procedure for entering into marriage,
3. a period of reconsideration also when the spouses are in agreement regarding the dissolution of the marriage and do not have the joint custody of children under the age of 16 years, and
4. the establishment of rules covering the mutual custody of children in case the parents live together without being married.

Reservationer

1. Av *Sundberg* i anslutning till kap. 5 i betänkandet

Äktenskapsåldern är i vårt land 18 år för både man och kvinna. Någon ändring härvidlag föreslås inte i betänkandet och dispens skall även i fortsättningen kunna lämnas dem som av olika skäl bör ges tillstånd till giftermål vid lägre ålder. Med hänsyn till att könsligt umgänge med den som ej fyllt 15 år är straffbart kan särskilt stadgande om minimiålder för erhållande av dispens inte anses erforderligt.

Enligt betänkandet skall barnavårdsnämnd vara dispensmyndighet för de fall där icke uppnådda 18 år utgör hinder mot äktenskap. Jag delar icke denna uppfattning utan anser att länsstyrelsen, liksom nu är fallet, bör vara den myndighet som beviljar dispens, givetvis efter hörande av barnavårdsnämnd.

Mitt ställningstagande grundar jag på att barnavårdslagen använder beteckningen "vård" för alla former av barnavårdsorganens verksamhet oavsett vilken grupp bland de unga som avses därmed. Barnavårdsnämnden har att verka som ett förebyggande, omhändertagande, vårdande och upplysande organ med vissa åligganden när det gäller förvaltning och verkställighet inom barnavårdens område. Något belägg för att nämnden också skulle kunna vara beslutande instans i ärenden som icke berör vård och tillsyn av barn kan jag icke finna. Att ärenden om dispens från föreliggande äktenskapshinder skall avgöras av en nämnd, vars inriktning huvudsakligen ligger på vårdområdet, kan dessutom av de dispenssökande uppfattas som kränkande.

Tillståndsprövning och dispensgivning är förhållandevis vanliga uppgifter för länsstyrelsen. För medborgarna är det inte främmande att de skall vända sig till länsstyrelsen för att få tillstånd i olika sammanhang. Länsstyrelsen framstår därför enligt min mening som den från alla synpunkter lämpligaste dispensmyndigheten. De upplysningar om lokala förhållanden som kan vara av värde för frågans avgörande bör säkras genom att länsstyrelsen infordrar yttrande från barnavårdsnämnden i vederbörande kommun.

I betänkandet påpekas att i dagens samhälle har de som fyllt 18 år en avsevärt större rättslig handlingsförmåga än vad tidigare varit fallet. Detta ger dem möjlighet att oberoende av föräldrarnas samtycke bilda familj utan att gifta sig och jag delar uppfattningen i betänkandet att konsekvensen bjuder att de då också bör få rätt att själva avgöra om de vill inordna sig i äktenskapets regelsystem och gifta sig. Med den grundsyn på äktenskapet som jag redogjort för i ett särskilt yttrande vore det dessutom ologiskt att medverka till en lagstiftning som kan omöjliggöra för parterna den samlevnads-

form, äktenskapet, som jag vill prioritera.

Jag delar däremot inte uppfattningen i betänkandet att kravet på giftomannasamtycke kan slopas också för dem som icke fyllt 18 år. Den unges rättsliga handlingsförmåga är här starkt beskuren och föräldrar eller förmyndare har full bestämmanderätt över honom eller henne. En uppluckring av denna bestämmanderätt i en fråga som för den unge är av utomordentlig betydelse innebär att man ifrågasätter själva grundtankarna i föräldrabalken. Dessutom måste förutsättas att föräldrarna vid sin bedömning handlar med barnets bästa för ögonen; de torde också bättre än någon annan kunna avgöra om barnet ifråga uppfyller de krav på mognad och omdömesgillhet som erfordras för ingående av äktenskap. Jag anser alltså att giftomannasamtycke bör vara ett villkor för dispens för giftermål när underårighet utgör hinder mot äktenskap.

2. Av *Gustafsson* och *Sundberg* i anslutning till kap. 6 i betänkandet

När det gäller formen för äktenskaps ingående är vi ense med majoriteten om de olika syften som formen skall tjäna. Vi delar självfallet också uppfattningen att formen inte får vara så gestaltad att den avhåller dem från giftermål som vill att äktenskapets regelsystem och andra regler som anknyter till äktenskap skall gälla i deras familjegemenskap. Så torde inte heller vara fallet med den nuvarande formen för äktenskapets ingående.

Men enligt vår mening bör formen samtidigt vara sådan att den markerar att giftermålet är en av de viktigaste händelserna i livet. För det alldeles övervägande flertalet människor torde nämligen giftermålet framstå som ett avgörande steg på framför allt det personliga området. Det ses inte bara som ett avtal med det begränsade syftet att reglera den ekonomiska sidan av samlevnaden mellan mannen och kvinnan utan som ett förbund mellan dem i ömsesidig tillgivenhet och med förhoppningar och förväntningar på en gemenskap som täcker praktiskt taget hela deras livssituation. Den översikt över familjefunktionerna, som lämnas i betänkandet, visar gemenskapens räckvidd och betydelse för den enskilde.

Mycket tyder på att de som gifter sig har ett behov av en form för giftermålet som inte bara beaktar dess innebörd av en rättshandling utan också kan ge uttryck åt allvaret i deras vilja att leva samman och ta ett ansvar för varandra i livets alla skiften. Belägg för riktigheten av denna uppfattning finner vi i den omständigheten att ännu drygt 60 år efter införandet av tillgång till borgerlig vigsel omkring 85 % av äktenskapen ingås i den mest ceremoniella formen, nämligen den kyrkliga vigseln. Man hade annars med hänsyn till den fortgående sekulariseringen i samhället kunnat vänta sig att den mindre högtidliga borgerliga vigseln skulle ha svarat för en betydligt större andel av vigslarna.

Den form för ingående av äktenskap som föreslås av majoriteten kan knappast anses tillgodose behovet av en form för giftermålet som svarar mot dess innebörd för mannen och kvinnan. Den rättsliga konstruktionen av förfarandet enligt förslaget gör giftermålet till en rent administrativ handläggning av ett ärende: en anmälan avlämnas till en av det allmänna auktoriserad person, prövas av denne och leder, om de rättsligt bestämda förutsättningarna för äktenskapets uppkomst föreligger, till ett konstaterande att parterna ingått äktenskap med varandra. Inget i denna handläggning ger uttryck för att det är fråga om att mannen och kvinnan befäster sin känslomässiga gemenskap och är inriktade på ett helt liv tillsammans. Mot den bakgrunden ter sig förfarandet torftigt och fjärmat från den verklighet som det rör sig om. Det sagda gäller även om den föreslagna ordningen inte hindrar att det rättsliga förfarandet efter mannens och kvinnans eget val kan ges en högtidlig inramning. Denna blir med den föreslagna ordningen inte en del av den stadfästa formen utan jämställd med vilka privata arrangemang som helst.

Det föreslagna förfarandet innebär vidare

att den religiösa akt, som den kyrkliga vigseln utgör, inte längre skulle tilläggas rättslig betydelse som ingående av äktenskap. Den kyrkliga vigseln tillgodoser alla de intressen som från såväl enskild som allmän synpunkt gör sig gällande vid äktenskapets ingående. De för äktenskapets uppkomst enligt giftermålsbalken nödvändiga momenten, nämligen mannens och kvinnans samtycke till äktenskapet vid samtidig närvaro inför en person som det allmänna anförtrott uppgiften att ta upp deras viljeförklaringar och dennes förklaring att parterna ingått äktenskap, är led i vigselakten. Denna kan därför av den borgerliga rättsordningen tilläggas verkan av ingående av äktenskap. Men därtill har den kyrkliga vigseln den överbyggnad, som speglar vad det i själva verket är fråga om, nämligen i första hand det personliga förbundet mellan mannen och kvinnan. Denna överbyggnad är stadfäst också av den borgerliga rättsordningen genom dess bestämmelse i GB 4: 8 att kyrkohandbokens föreskrifter eller, vid vigsel inom annat trossamfund än svenska kyrkan, samfundets kyrkobruk skall iakttagas. Vi kan inte se någon anledning till att den borgerliga rättsordningen inte skulle kunna visa dem som vill ingå äktenskapet genom kyrklig vigsel den respekten att vigseln också framdeles tilläggs verkan som giftermål. Vi finner snarare att toleransen bjuder att den kyrkliga formen godtas, när den tillgodoser det borgerliga samhällets intressen – och det gör den kyrkliga vigseln lika väl som det av majoriteten föreslagna anmälningsförfarandet. Vi vill alltså behålla kyrklig vigsel som form för ingående av den borgerliga rättsordningens äktenskap, dock självfallet bara i den mån vigseln fortsätter att innefatta krav på mannens och kvinnans samtidiga närvaro, deras fria ja och samtycke till äktenskapet och vigselförrättarens avslutande förklaring att de blivit äkta makar.

I detta sammanhang vill vi emellertid aktualisera spörsmålet om en ändring i fråga om präst vigselskyldighet. Den nu gällande bestämmelsen i GB 4: 3 stadgar skyldighet för präst i församling av svenska kyrkan att viga de trolovade, om endera av dem är medlem av församlingen. Regeln tvingar församlingsprästen – vid ansvar för tjänstefel – att viga också i sådana fall då han uppfattar vigseln som oförenlig med kyrkans förkunnelse och då den strider mot hans egen trosåskådning i anslutning till denna. Detta kan inträffa när de trolovade eller en av dem är frånskild och den frånskildes make i det upplösta äktenskapet ännu lever. Även om frågan om vigsel av frånskilda inte är en bekännelsefråga anser vi att lagen inte i något fall bör tvinga en präst att handla i strid mot sin religiösa övertygelse. Vi föreslår därför, med utgångspunkt i att den kyrkliga vigseln bibehålls som form för äktenskaps ingående, att GB 4: 3 ändras så att den berörda konfliktsituationen inte skall behöva uppkomma.

En lösning av problemet, som vi ansluter oss till, är utarbetad av hovrättspresidenten Björn Kjellin och finns redovisad i en promemoria, dagtecknad i justitiedepartementet den 1 februari 1963. Enligt denna lösning skall vigselskyldigheten inte följa med innehavet av viss prästerlig tjänst utan i stället ligga på den prästerliga organisationen. De trolovade skall alltså alltid kunna få kyrklig vigsel i svenska kyrkans ordning men de skall inte kunna påfordra att en viss präst viger. Om församlingsprästen inte vill viga, därför att vigseln skulle medföra samvetsnöd för honom, skall vigseln i hans ställe kunna förrättas av en vikarie, som är villig mottaga uppdraget genom förordnande i administrativ ordning.

Det i promemorian framlagda lagförslaget har följande lydelse:

Förslag till
Lag om ändrad lydelse av 4 kap. 3 § giftermålsbalken

Härigenom förordnas, att 4 kap. 3 § giftermålsbalken skall erhålla följande ändrade lydelse.

(Nuvarande lydelse)	(Föreslagen lydelse)
3 §	
Till vigsel inom svenska kyrkan *äga* de trolovade *välja* den präst inom kyrkan de själva åstunda; *dock vare annan ej skyldig viga än präst i församling, av vilken endera är medlem.*	Till vigsel inom svenska kyrkan *kunna* de trolovade *anlita* den präst inom kyrkan *som* de själva åstunda *och som därtill är villig. De äga erhålla vigsel i församling endera tillhör av präst som därtill förordnas.*

Inom annat – – – Konungens förordnande.

Vid remissbehandlingen av promemorian uttalade sig praktiskt taget alla remissinstanser för en lösning av problemet efter den linje, som förslaget anvisade.

Det måste självfallet finnas ett civilt alternativ till den kyrkliga vigseln som form för giftermål. Ingen skall mot sin åskådning behöva delta i en religiös akt för att få den borgerliga rättsordningens regler för äktenskap tillämpliga på sin familjebildning. Det är angeläget att det civila alternativet just från den synpunkten görs tillgängligt i samma utsträckning som det kyrkliga. Nu gällande ordning ger möjligheter därtill; borgerliga vigselförrättare kan utses av länsstyrelsen i den utsträckning som behövs för att det skall bli lika lätt att finna en borgerlig vigselförrättare som en kyrklig.

I fråga om formen bör det civila alternativet i möjligaste mån framstå som likvärdigt med det kyrkliga. Det innebär inte bara att de för äktenskapets uppkomst konstitutiva momenten i förfarandet skall vara desamma, vilket är en självklarhet. Också utformningen i övrigt bör vara sådan att den svarar mot giftermålets vidare innebörd än blott och bart en rättshandling. Vi finner det helt riktigt att redan benämningen på den civila formen är densamma som på den kyrkliga. Båda formerna bör som nu heta vigsel. Men det ligger i sakens natur att det möter stora svårigheter att ge den civila vigseln en överbyggnad av högtidlighet som kan jämställas med den kyrkliga formens religiösa överbyggnad. Den kyrkliga vigseln har en hel och fast livsåskådning att referera till. Den civila formen skall passa i alla andra fall, där de trolovade kan ha de mest skilda livsåskådningar eller inte någon medveten åskådning alls. Dess överbyggnad kan mot denna bakgrund inte bindas till någon speciell uppfattning om äktenskapet. Därmed måste den innehållsmässigt bli så allmän att den knappast får den högtidliga prägel som är önskvärd med hänsyn till giftermålets betydelse. Mot den borgerliga vigseln i dess nuvarande utformning framförs också ofta den kritiken att den är alltför enkel och innehållslös och därför har svårt att hävda sig vid sidan av den kyrkliga vigseln. Det är uppenbarligen så att många som inte har någon religiös uppfattning om äktenskapet

ändå väljer kyrklig vigsel, därför att den är så mycket högtidligare än den borgerliga och i högre grad betonar allvaret i parternas förbund. Även vi menar att det är en brist att den borgerliga vigseln inte – så långt det nu är möjligt – gjorts till ett likvärdigt alternativ till den kyrkliga. På denna punkt delar vi alltså den uppfattning som kommit till uttryck i direktiven. Vi har däremot svårt att se att önskemålet om en högtidligare civil form kan förenas med det anmälningsförfarande som majoriteten stannat för. Detta förefaller oss, bortsett från valet av mottagare av anmälningarna, ganska nära ansluta till direktivens tanke att en folkbokföringsåtgärd skulle konstituera äktenskapet.

Också på en annan punkt finner vi det av majoriteten föreslagna anmälningsförfarandet oacceptabelt, nämligen i det förslaget inte tar upp något motsvarighet till det nuvarande kravet på vittnens närvaro vid giftermålet. Vid sidan av vittnenas funktion att säkra bevisningen om äktenskapets tillkomst bidrar vittnenas närvaro till att understryka giftermålets betydelse. Vittnens närvaro krävs också enligt den FN-konvention angående samtycke till, minimiålder för samt registrering av äktenskap, som vårt land anslutit sig till.

Det har redan i vår lagstiftning gjorts avsteg från konventionens ordning i det avskaffandet av lysningen innebär att konventionens krav på kungörande av det tillämnade äktenskapet inte uppfylls. Vi finner det betänkligt att vårt land skulle på ytterligare en punkt åsidosätta konventionens regler.

Vi anser alltså att man även fortsättningsvis bör ha alternativa former för giftermål i huvudsak i överensstämmelse med nuvarande ordning med kyrklig och borgerlig vigsel. Vi ställer oss heller inte främmande för att alternativa former för borgerlig vigsel utformas. Så länge de för äktenskapets uppkomst konstitutiva momenten ingår bör mannen och kvinnan ges viss frihet att gemensamt välja ceremoniell uppbyggnad kring sin borgerliga vigsel.

Därigenom ges möjlighet både till en enkel ceremoni, t. ex. enligt förslag som bifogats betänkandet, och till en borgerlig vigselform med mera högtidlig prägel som i någon mån kan jämställas med den kyrkliga. Detta kräver inte lagstiftning utan kan genomföras i administrativ ordning; det är Kungl. Maj:t som enligt GB 4: 8 ger närmare föreskrifter om borgerlig vigsel.

3. Av *Sundberg* i anslutning till kap. 9 i betänkandet

Den gemenskap på vilket äktenskapet bygger har enligt min uppfattning sin grund i parternas vilja till ömsesidigt ansvarstagande och insikt om äktenskapets etiska innebörd. Mot den bakgrunden har jag reserverat mig för bibehållande av vigseln som konstituerande ett äktenskap. Denna grundsyn påverkar också min uppfattning om upplösningen av äktenskapet genom skilsmässa. Ett förbund till vilket jag knyter ett starkt personligt ansvarstagande kan inte få upplösas omedelbart. I betänkandet har också förutsatts att så icke skall kunna ske i de fall där parterna icke är överens om äktenskapets upplösning eller där gemensam vårdnad om barn föreligger. I övriga fall, dvs. när bägge parter önskar upplösa äktenskapet och gemensam vårdnad om barn icke finnes, bör dock enligt betänkandet omedelbar skilsmässa kunna meddelas.

I direktiven framförs att lagstiftningen bör utformas så att förhastade skilsmässor undviks samtidigt som möjligheten till omedelbar skilsmässa när parterna är överens om upplösningen bör övervägas. Jag kan icke finna det möjligt att förena dessa två synpunkter. En omedelbar skilsmässa innebär alltid stor risk för ett förhastat handlande. Upplösningen av ett äktenskap och i synnerhet den tid som föregår upplösningen präglas ofta av bitterhet och oförsonlighet makarna emellan. I de fall ena maken känner sig förfördelad och ställs inför den andras krav på skilsmässa kan just det faktum att han eller hon upplever sig kränkande behandlad medverka till ett medgivande, som vid närmare eftertanke icke skulle ha kommit till stånd.

Man får heller inte förbise att äktenskapet regelmässigt tillkommit som ett uttryck för makarnas innersta känslor. Också vid en tidpunkt då den personliga gemenskapen upplevs som obefintlig är makarna oftast medvetna om att tidigare en djup sådan förelegat, byggd på förtroende och ansvar. Att medge omedelbar upplösning av den rättsliga form, som denna gemenskap tagit sig uttryck i, står för mig i strid med den innebörd jag lägger i äktenskapet som ett i princip livsvarigt förbund mellan man och kvinna. Jag föreslår därför att äktenskapsskillnad alltid skall föregås av en betänketid. I det fall makarna gemensamt ansöker om äktenskapets upplösning och gemensam vårdnad om barn inte föreligger bör dock betänketiden kunna vara kortare än de sex månader som föreslås gälla i övrigt. Mitt förslag är att betänketiden i detta fall skall vara tre månader. Detta innebär visserligen en begränsning i förhållande till nuvarande ordning vad gäller möjligheten till omedelbar skilsmässa; jag syftar då på de möjligheter som nu finns att få omedelbar äktenskapsskillnad, bl. a. enligt GB 11: 8 på grund av otrohet. Med hänsyn till att jag biträder uppfattningen att särskilda skäl inte skall behöva redovisas när makar begär äktenskapsskillnad finner jag dock ingen anledning till särbehandling av vissa fall beroende på orsaken till upplösningen. Undantag från kravet på betänketid måste givetvis göras vad gäller upplösning av äktenskap som ingåtts i strid med släktskapshindret, när tvegifte föreligger eller när makarna levt åtskilda i minst tre år; i dessa fall bör omedelbar äktenskapsskillnad kunna meddelas.

Som skäl till att betänketid bör föregå upplösning av äktenskap vill jag också hänvisa till att betänkandets förslag om ett förenklat förfarande vid skilsmässa till stor del bygger på förutsättningen av en utbyggd familjerådgivning. Visserligen är det önskvärt att makar, när missämja uppstår, redan på ett tidigt stadium tar kontakt med familjerådgivningen, men i praktiken torde möjligheten ofta inte aktualiseras förrän splittringen gått så långt att det blir tal om att upplösa äktenskapet. Sker denna upplösning omedelbart kommer inte tillfälle att ges till kontakt med familjerådgivare förrän efter upplösningen, och makarna ges då inte möjlighet att gemensamt få hjälp med att lösa sina tvister, vilka lätt förblir olösta. En betänketid ger också makarna tid att balanserat tänka över sin situation, och själva upplösningsförfarandet kan ytterligare avdramatiseras om upplösningen inte sker i hastigt mod.

En skilsmässa är ett beslut med stor personlig och ekonomisk räckvidd. Samhället måste medverka till att skilsmässa icke medför onödiga svårigheter för någon av parterna. Skulle en make i efterhand uppleva skilsmässan som förhastad kan detta i hög grad försvåra omställningen till den nya livssituationen. Genom att ställa krav på en betänketid i alla fall av skilsmässa, bortsett från de förut nämnda speciella situationerna, kan samhället bidraga till att skilsmässan mindre ofta upplevs som förhastad. En betänketid torde också kunna få till följd att somliga äktenskap, som varit nära sin upplösning blir bestående, vilket i efterhand kan skänka makarna djup tillfredsställelse.

4. Av *Gustafsson, Hellner* och *Sundberg* i anslutning till kap. 12 i betänkandet

Den rättsliga vårdnaden om barn innefattar omsorgen om dess person. Häri ingår den löpande uppsikten över barnet med rätt och plikt för vårdnadshavaren att tillse att barnets behov i allt som hör till det dagliga uppehället blir tillgodosedda liksom dess behov av vård vid sjukdom och av hjälp och stöd också av personligt slag. Vårdnaden innebär även rätt och plikt att sörja för barnets forstran och att träffa avgöranden med långsiktiga verkningar för barnet, exempelvis i fråga om skolgång och utbildning, vård och behandling för handikapp och dylikt.

För att vårdnadshavaren skall kunna fullgöra sin uppgift på ett ändamålsenligt sätt med barnets behov och bästa för ögonen

måste han eller hon uppenbarligen hålla en nära kontakt med barnets situation och kunna följa dess utveckling. I många fall måste vårdnadshavaren snabbt besluta om barnet, exempelvis om det blir sjukt. När vårdnaden är föräldrarnas gemensamma uppgift måste de tydligen båda i lika mån känna barnet och kunna uppmärksamma och bedöma dess behov. Deras förutsättningar att sörja för barnets person bör också i övrigt vara desamma. De måste kunna samråda med varandra för att nå enighet i allt av någon betydelse som rör barnet, och samrådet måste ofta kunna ske utan tidsutdräkt. Ett villkor härför är att de lever tillsammans eller i vart fall att de inte lever åtskilda därför att de har inbördes stridigheter eller inte känner samhörighet och förtroende för varandra.

FB:s vårdnadsregler ger uttryck åt den grundläggande tanken att föräldrarnas rättsliga vårdnad om sina barn skall vara gemensam bara om de lever tillsammans eller, när de faktiskt lever isär, bara om detta inte beror på motsättningar mellan dem. Denna tanke är uppenbart riktig; inte heller majoriteten föreslår någon ändring härvidlag. Samlevnad mellan föräldrarna antas föreligga om de är gifta med varandra och deras barn följaktligen är barn i äktenskap. För sådana barn gäller huvudregeln att vårdnaden är gemensam så länge äktenskapet består. Vid upplösning av äktenskapet skall rätten självmant se till att den gemensamma vårdnaden upphör. Härigenom är det sörjt för att vårdnadsfrågan blir reglerad på ett sätt som ger de bästa förutsättningarna för att barnets intressen blir tillgodosedda. Flyttar föräldrarna från varandra på grund av stridigheter är det nämligen inte förenligt med barnets bästa att de gemensamt skall besluta om barnets person. Dels kan samrådstvånget leda till dröjsmål med beslut som inte tål uppskov, dels är sannolikheten stor för att motsättningarna mellan föräldrarna personligen kommer till synes också i vårdnadsangelägenheterna. Sådana motsättningar innebär i allmänhet en svår påfrestning för barnet som enligt erfarenheten oftast vill vara lojalt mot båda föräldrarna.

Barn utom äktenskap – vilkas föräldrar i det stora flertalet fall inte lever tillsammans – kan med nuvarande ordning inte stå under gemensam rättslig vårdnad av föräldrarna. Inget hindrar emellertid att föräldrarna utövar den faktiska vården gemensamt när de lever tillsammans med varandra och med barnet, även om den rättsliga vårdnaden tillkommer bara den ene, med nuvarande ordning nästan undantagslöst modern. Om föräldrar till barn i äktenskap efter skilsmässa återupptar samlevnaden, gäller alltjämt det förordnande i vårdnadsfrågan, som rätten meddelade vid skilsmässan. Vårdnaden tillkommer alltså den ene av föräldrarna och kan inte bli gemensam, så länge de inte gifter sig med varandra på nytt. Barn som de får efter skilsmässan blir barn utom äktenskap. Modern ensam får alltså automatiskt den rättsliga vårdnaden om dem.

Majoriteten har nu föreslagit att samboende föräldrar till barn utom äktenskap och – i konsekvens härmed – föräldrar till barn i äktenskap, vilka efter skilsmässa lever samman utan att gifta sig på nytt, skall kunna genom ett anmälningsförfarande få den rättsliga vårdnaden om sina barn gemensamt. Vi kan inte ansluta oss till förslaget av följande skäl.

Lagens reglering av vårdnadsproblemen, vare sig fråga är om barn i äktenskap eller barn utom äktenskap, måste enligt vår mening – vilken f. ö. kommit till uttryck också i vår anslutning till förslaget om vidgade möjligheter att i barnets intresse överföra vårdnaden om barn utom äktenskap från modern till fadern – grundas uteslutande på omtanken om barnets bästa. Önskemål av ogifta föräldrar att bli inbördes jämställda i fråga om rättigheter och skyldigheter med avseende på vårdnaden eller att, av mera principiella skäl, få vissa rättsregler som anknyter till äktenskap gällande i sin samlevnad utan att de ingår äktenskap kan på detta område beaktas bara om det är alldeles klart, att det inte leder till en ordning som kan medföra flera nackdelar än fördelar för

barnet. Vi anser att nackdelarna överväger eller att i vart fall riskerna för att nackdelarna i alltför många fall kommer att överväga är så stora att vi inte kan förorda avsteg från den nu gällande uppbyggnaden av reglerna om vårdnad med deras anknytning till föräldrarnas civilstånd.

Vad först beträffar frågan om, med hänsyn till barnets intresse, några fördelar kan vara förenade med den av majoriteten föreslagna ordningen vill vi inte bestrida att det kan finnas fall, där barnets bästa kan tänkas bli i högre grad tillgodosett, om båda föräldrarna vet sig vara i lika mån rättsligt förpliktade att svara för barnets person. Sådana fall torde dock vara ytterligt sällsynta. Fäster föräldrarna så stor vikt vid den rättsliga sidan av sitt förhållande till barnen, torde de också anse det angeläget att ha sina inbördes förhållanden rättsligt reglerade i äktenskapets form. Andra fördelar av den föreslagna ordningen kan ligga däri att, om den ene av föräldrarna inte kan delta i vårdnaden, den andre automatiskt utövar beslutanderätten och att, om den ene dör, vårdnaden likaså automatiskt övergår på den andre. Vid dödsfall är det emellertid redan enligt nu gällande ordning, i vilken någon ändring inte föreslås, så att den andre förordnas till vårdnadshavare, om inte vårdnaden med hänsyn till barnets bästa överflyttas till särskilt utsedd förmyndare. När föräldrarna lever samman utan att vara gifta synes det klart ligga i barnets intresse att den efterlevande blir vårdnadshavare, men det kan inte ses som någon olägenhet av betydelse för barnet att det krävs ett rättens förordnande härom. Och när det gäller den enes bestämmanderätt enligt lag vid hinder för den andre att delta i vårdnaden är det knappast en situation som kräver lagreglering för föräldrar i en varaktig samlevnad. Det torde också utan lagregler vara så att, om den ene av föräldrarna inte kan ta del i vårdnaden, det är självklart för dem båda att den andre tar hela ansvaret på sig. Över huvud taget torde rättsreglerna om vårdnaden ha mycket liten betydelse så länge familjen fungerar som en gemenskap. Vi kan därför inte se att det med utgångspunkt i barnets bästa står något nämnvärt att vinna på att införa möjlighet till gemensam rättslig vårdnad för samboende ogifta föräldrar. Vi delar alltså på denna punkt direktivens uppfattning att det praktiska behovet av gemensam vårdnad i dessa fall inte torde vara stort.

Vad härefter angår nackdelarna av den ordning, som majoriteten föreslagit, fäster vi avgörande vikt vid två omständigheter. Den ena är att samlevnad utan äktenskap generellt sett måste ses som en mindre stabil familjebildning än samlevnad i äktenskap. Den andra är att upplösningen inte, såsom vid skilsmässa, automatiskt medför någon reglering av vårdnaden. Om det föreslagna anmälningsförfarandet för gemensam vårdnad skulle komma att utnyttjas i större utsträckning – vilket i och för sig är osäkert, eftersom det här tydligen rör sig om personer som inte vill ha en rättslig reglering av sina familjeförhållanden – är sannolikheten stor för att det uppkommer åtskilliga fall där den rättsliga vårdnaden kvarstår som gemensam fast familjen splittrats. En sådan ordning är som vi inledningsvis framhållit ägnad att gå ut över barnet. I dessa fall måste dessutom risken för svåra motsättningar mellan föräldrarna, sedan de flyttat isär, bedömas som särskilt stor. Familjeupplösningen har ju inte här som vid skilsmässa följts av någon reglering av deras inbördes förhållanden med en utjämning mellan dem av de svårigheter som upplösningen regelmässigt medför. Uppmärksammar den part, som inte utövar den faktiska vården att han eller hon rättsligt har del i vårdnaden, är det inte osannolikt att han eller hon tar sin formella rätt till intäkt för inblandning i allehanda vårdnadsangelägenheter och därmed vidmakthåller eller fördjupar motsättningarna mellan föräldrarna till skada för barnet. Först genom att en av föräldrarna tar initiativ till att få den gemensamma vårdnaden hävd genom rättens förordnande kan denna mot barnets intresse stridande situation bringas ur världen.

Barnets intresse kräver alltså klart att den rättsliga vårdnaden så nära som möjligt ansluter till den faktiska vården. Vi kan dock inte se att det kan medföra några olägenhe-

ter för barnet om sammanlevande föräldrar inte har den rättsliga vårdnaden gemensamt. Däremot anser vi det vara entydigt till barnets nackdel att särlevande föräldrar har vårdnaden gemensamt. Majoritetens förslag anser vi innebära alltför stora risker för att sådana fall uppkommer.

Den av majoriteten föreslagna ordningen medför också andra nackdelar som kanske inte lika påtagligt kan hänföras till barnets intresse men som ändå förtjänar påpekas. Anmälan om gemensam vårdnad förutsätter föräldrarnas samlevnad. Anmälan måste därför ske för varje barn som föds i en sådan. Eftersom frågan om den rättsliga vårdnaden inte är något som gör sig påmint i familjens dagliga liv är det stora möjligheter att föräldrarna, när de efter en anmälan får flera barn, förbiser att anmäla gemensam vårdnad också om dessa. Vårdnaden blir då olika reglerad för syskonen. Vid en upplösning av familjen kommer detta till synes och kan vålla komplikationer. Och när frånskilda föräldrar lever samman och anmäler att de vill ha gemensam vårdnad om sina barn i äktenskap, måste detta medföra att det vid skilsmässan meddelade förordnandet i vårdnadsfrågan förfaller. Risken är stor för att det blir oklart för föräldrarna hur rättsläget är. Upplöses familjen på nytt måste också vårdnadsfrågan prövas än en gång. En omprövning kommer annars bara i fråga vid väsentligt ändrade förhållanden. Den föreslagna ordningen medför över huvud taget risker för att antalet vårdnadsprocesser ökar utan att det är antagligt att det leder till att barnets bästa blir tillgodosett i flera fall än nu.

Förmynderskapet följer som regel den rättsliga vårdnaden. Flera av de olägenheter som belysts i det föregående med avseende på vårdnaden kommer därmed också att göra sig gällande i fråga om förmynderskapet.

Särskilda yttranden

1. Av *Hjelm-Wallén, Mattson* och *Zachrisson*

Utan att ta avstånd i varje detalj men väl mot den, enligt vår mening, alltför isolerade och psykologiserande syn på familjen som tecknas i kapitel 2, har vi i stället som grund för en ny familjelagstiftning velat ange det samspel mellan familj och samhälle som beskrivs i detta särskilda yttrande. Om detta har det tyvärr inte gått att uppnå enighet. Vi anser sålunda att framställningen om familjen och äktenskapet bort i högre grad uppehålla sig vid de förändringar i familjens situation som är beroende av samhällsomdaningen i stort. Det perspektiv som vi härvid anser bort vara det vägledande framgår av det följande.

Familjen i samhället

Familjelagstiftningen

skall bidra till att utveckla möjligheter för gemenskap och samarbete mellan människor.

En diskussion om familjelagstiftningen

måste alltid föras mot bakgrund av den pågående samhällsutvecklingen.

Den måste alltid ta hänsyn till det ständiga växelspelet mellan lagstiftningen, familjens levnadsmönster och sociala och ekonomiska förändringar i samhällsbilden.

En reform av familjelagstiftningen

skall vidga förutsättningarna för människor att forma sin tillvaro efter egna önskningar. Detta inom den yttre ram som samhället skapat för ökad personlig frihet med jämlikhet som mål.

Storfamiljens gemenskap

Familjen som begrepp för sammanhållning och gemenskap kan aldrig betraktas som en fristående enhet. Den måste sättas i relation till det samhälle, i vilket den fungerar. Samhällsförändringar inverkar på familjens och familjemedlemmarnas situation, socialt och ekonomiskt sett. Lika väl påverkar familjens förväntningar och förhoppningar samhällets utformning.

Sociala överenskommelser och kulturella föreställningar i anslutning till samhällets näringsstruktur, sociala skiktning och maktförhållanden har också, under seklerna, inverkat på familjens struktur.

I jordbrukarsamhället var den markägande familjen till exempel ett delvis självförsörjande kollektiv, en storfamilj där barnen tidigt sattes in i arbetsgemenskapen med vuxna i alla åldrar. Detta kollektiv var ett naturahushåll, det tillverkade livsförnödenheter och gav skydd åt svaga, vårdade gamla och sjuka.

Anpassning till arbetslivet

När en ny teknologi skapade förutsättningar för industriell organisation av produktionen sökte sig landsbygdens proletariat – tidigare beroende av arbetstillfällen utom familjen – till fabrikerna. När de stora hushållen så upplöstes innebar detta också upplösningen av en gammal arbetsorganisation. Enskilda produktionsställen av skiftande art – fabriker, verkstäder, ämbetsverk, kontor m. m. – övertog arbetsuppgifter som tidigare utförts inom hushållets ram. Det som återstod av dess uppgifter hänvisades till bostadsområden, ofta avskärmade från den del av samhället där produktionen låg.

Denna klyvning av familjehushåll och produktion betydde mer än det att familjehushåll och produktion skildes åt lokalt sett. Den ledde delvis också till en uppdelning av normsystemet för å ena sidan familjen och produktionsplatsen å den andra.

Inom familjen finns utrymme för sociala och känslomässiga kontakter. Där kan individen bli accepterad som hon är, det individuella, unika och avvikande kan möta förståelse.

Arbetslivet ställer andra krav. Där blir individen oftast betygsatt efter sina prestationer. Meriter spelar stor roll, de som inte håller måttet riskerar att sorteras bort.

Den moderna familjen är ett resultat av anpassningen till den förändring som de ekonomiska och politiska institutionerna genomgått. Familjerelationer är ett, anställning och befordran ett annat. Till bilden hör också kravet på arbetskraftens rörlighet, en rörlighet som delvis bygger på vår tids små hushållsenheter.

Uppbrott skapar oro

Kravet på en rörlig arbetskraft innebär för många täta uppbrott från en invand miljö. Då man byter bostadsort minskar kontakterna med släktingar och vänner. På den nya orten kan isoleringen till en början bli kännbar. Man får räkna med en omställningsfas innan familjen på nytt upplever att dess medlemmar finns med i sociala sammanhang där de blir igenkända och kan möta gensvar.

Flyttningarna återverkar sannolikt också på relationerna inom familjen. Miljöbytet konfronterar medlemmarna med nya människor, normer och värderingar. Detta innebär ofta för individen en känsla av rotlöshet och osäkerhet, hon ställs i en konfliktsituation.

Dessa svårigheter förstärks för invandrarna.

Tvånget att bryta upp och flytta till annan ort har starkast drabbat familjer med små utkomstmöjligheter och deras ekonomiska instabilitet förstärks av att de saknar släktingar, som kan ge tillfällig hjälp, på orten dit de kommit.

Ändrade familjerelationer

Direktiven till utredningen framhåller att den familjerättsliga lagstiftningen till sina

huvuddrag har kommit till i en tid då äktenskapets skyldigheter och rättigheter samt släktbanden var den viktigaste garantin för social och ekonomisk trygghet för flertalet människor. Lagen utgår också från att äktenskapet i princip är livsvarigt. Makarna är likställda enligt lagens bokstav men det är tydligt att lagstiftaren utgår från att en rollfördelning med mannen som förvärvsarbetande familjeförsörjare och hustrun som den hemmavarande, försörjda, är det normala.

Familjerelationerna och familjebandens betydelse förändras emellertid med samhällsutvecklingen i stort, rollerna förändras. Ett starkt framträdande drag under 60-talet har varit att gruppen gifta kvinnor står för ett av de största tillskotten av arbetskraft under denna period. Förvärvsarbete och egna inkomster har bidragit till att skärpa kraven på jämställdhet och oberoende för kvinnornas del, ett av vårt moderna samhälles mest markanta drag.

Ny gemenskap

Kvinnans större ekonomiska självständighet har i mycket betytt en ny syn på äktenskapet. Det upplevs mindre som försörjningsform och mer som livsform för att uttrycka samhörighet och ömsesidigt ansvar. Gemenskapen har blivit mer reell och mindre formell, mindre bestämd av yttre villkor.

Samhället har gjort målmedvetna satsningar inom socialpolitik och utbildningspolitik, vilka är förutsättningarna för dessa väsentliga förändringar. Skola, yrkesutbildning och en ständigt förbättrad social trygghet baserad på jämlikhet har skapat en yttre ram för de enskilda människornas liv, som ökat den personliga friheten.

Traditionella uppfattningar om arbetsfördelningen inom familjen går mot en radikal förändring. Männen kommer att uppleva att ökad tid med familjen och ett aktivt ansvar för barnens vård och utveckling ger dem själva möjligheter till en allsidig personlighetsutveckling. Kvinnorna kommer att bli än mer medvetna om att förvärvsarbete är grundvalen för varje enskild människas sociala trygghet och att det inte bara ger inkomst.

En reform av familjelagstiftningen har till uppgift att vidga förutsättningarna för människor att forma sin tillvaro efter sina önskningar. Den får dock inte utformas så att de familjer som anpassat sitt liv efter det traditionella familjemönstret får sin trygghet undanryckt.

Ett ständigt växelspel

I en rapport till FN om kvinnans ställning i Sverige (1968) framhåller man bl. a. att det är betydelsefullt att frågan om mannens/kvinnans roller i hem och samhälle ses som en huvudfråga vid reformarbetet inom olika samhällsområden. Varje samhällsinsats inom exempelvis utbildnings-, arbetsmarknads- och socialpolitik liksom inom familjebeskattningen, återverkar på mäns och kvinnors ställning – i positiv eller negativ riktning.

Detta gäller givetvis åtgärder även inom familjelagstiftningens område. Vissa lagstiftningsåtgärder kan bidra till en mindre könsbunden fördelning av roller och arbetsuppgifter inom familjen, medan andra kan befästa det traditionella familjemönstret.

En diskussion om en reformering av familjelagstiftningen måste därför föras mot bakgrund av den pågående samhällsutvecklingen och under hänsynstagande till det ständiga växelspelet mellan lagstiftningen, familjens levnadsmönster och samhällets utveckling.

Bakgrundsfakta

Befolkningsutveckling

Sverige hade vid ingången av 1971 över 8 miljoner invånare. Av dem var 26 procent barn under 18 år. Antalet levande födda barn under 1960-talet visar dels en långsiktig utveckling mot allt mindre årskullar, dels en vågrörelse med omväxlande perioder med flera eller färre barn.

Skillnader i fruktsamheten mellan olika befolkningsgrupper kommer att redovisas i en undersökning, utförd av Eva Bernhardt för familjepolitiska kommitténs räkning.

I denna undersökning har bl. a. sambandet mellan antalet barn och familjeinkomst studerats.

Samband barn–inkomst

Om mannen har en inkomst på 10–20 000 kr per år och också kvinnan förvärvsarbetar har familjen genomsnittligt 2/3 så många barn som familjer, där mannen har samma inkomst och hustrun inte förvärvsarbetar. Allt talar för att antalet barn står i direkt relation till den levnadsnivå som föräldrarna önskar hålla.

Redan familjeberedningen påvisade att moderna föräldrar i hög grad planerar familjens storlek. De gör en avvägning mellan familjens inkomster, den levnadsnivå de önskar hålla och antalet barn, som går in i den önskade ramen. Ligger mannens inkomst över genomsnittet så ökar det genomsnittliga antalet barn med stigande inkomster. Högsta genomsnittliga antalet barn finns i de familjer, där mannens inkomst ligger högt över genomsnittet. Gruppen familjer, där mannen har mycket hög relativ inkomst har också största andelen familjer med tre eller flera barn.

Det är dock anmärkningsvärt att familjer, där mannens inkomst ligger under genomsnittet, har största antalet barn av fjärde och högre ordningsnummer per 1 000 äktenskap.

Fler ensamstående

En växande andel av samtliga barnfamiljer utgör de ensamstående föräldrarna. Förklaringen ligger dels i att ett större antal barn föds utom äktenskapet, dels i att ett stigande antal äktenskap upplöses genom skilsmässa. Av äktenskapsskillnaderna, totalt 13 174 under 1970, fanns det i 62 procent av fallen barn under 15 år.

Anledningen till att andelen barn, födda utom äktenskapet, har fortsatt öka beror sannolikt på att fler unga människor väljer att leva tillsammans utan att gifta sig. Riksförsäkringsverkets föräldraundersökning visar att närmare 2/3 av alla ogifta nyblivna mödrar levde tillsammans med barnets far.

Familjer med småbarn eller barn i skolåldern dominerar emellertid inte i befolkningen. Den andel av de svenska hushållen som har familjemedlemmar under pensionsåldern och en hemarbetande vuxen utgör omkring 40 procent. Resten utgörs till 20 procent av pensionärer och till 40 procent av vuxna under pensionsåldern i hushåll utan någon hemarbetande vuxen.

Invandringen

Under åren 1964–1970 uppgick det sammanlagda invandringsöverskottet till 442 000. En invandring av den storlek Sverige hade under 1969 och 1970, med ett netto inte långt från 50 000 personer, får stora verkningar på befolkningens sammansättning. Om antalet årligen i landet födda inte uppgår till mer än 100 000 kommer följden av en invandring av denna storlek efter en generation att leda till att omkring 1/3 av alla unga människor är invandrare eller barn till invandrare.

Ca 34 procent av de utländska medborgarna var 1970 under 18 år. Utan invandringen kan förutses en stagnation i befolkningsutvecklingen, senare övergående till nedgång. Vid en nettoinvandring om 20 000 per år kan man dock vänta sig en långsam ökning av antalet födda.

Förvärvsarbete

Förvärvsintensiteten efter kön, civilstånd och ålder var i procent uttryckt enligt Arbetskraftsundersökningen 1971 (medeltal på 12 månader):

	Ålder							
	16–19	20–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–74	Samtl.
Gifta män	68,5	90,7	97,2	98,0	97,4	88,6	29,8	86,7
Ej gifta män	53,5	73,3	88,0	85,3	84,9	70,7	21,6	69,8
Gifta kvinnor	44,4	58,1	57,3	67,7	65,1	40,9	6,3	53,2
Ej gifta kvinnor	52,1	70,3	80,5	81,5	78,2	53,3	9,7	55,4

De gifta männen har en betydligt högre andel förvärvsarbetande än övriga civilståndsgrupper. Som framgår av tabellen tillhör ca 97 procent av de gifta männen arbetskraften från 25- till 55-årsåldern mot endast 85 procent i samma åldersgrupp av de icke gifta männen och 80 procent av de icke gifta kvinnorna.

Arbetskraftsundersökningarna (AKU) mäter varje arbetsinsats i förvärvsarbete som överstiger 1 timme/vecka samt registrerar de arbetslösa som är arbetssökande. Talen för förvärvsintensiteten ligger därigenom betydligt högre i arbetskraftsundersökningarna än i folkräkningarna, som tillämpar arbetstidsmåttet minst halv arbetstid.

Gifta kvinnor

Gifta kvinnors yrkesverksamhetsgrad enligt folkräkning och arbetskraftsundersökning (AKU) i procent:

	Folkräkningen[a]		AKU	
Ålder	1960	1965	1964 (nov)	1971[b]
20–24	32,5	36,8	51,9	58,1
25–34	27,6	31,1	44,9	57,3
35–44	27,1	37,5	55,0	67,7
45–54	25,4	35,8	52,3	65,1
55–64	13,6	20,1	30,6	40,9

[a] I folkräkningstalen ingår ej medhjälpande jordbrukarhustrur.

[b] Årsmedeltal på 12 månader.

Den genomsnittliga yrkesverksamhetsgraden för de gifta kvinnorna steg enligt folkräkningarna från 26,3 procent 1960 till 36,7 procent 1965.

Högre förvärvsintensitet

Då även deltidsarbete av ringare omfattning medräknas, blir talen för andelen förvärvsarbetande gifta kvinnor betydligt högre. Den genomsnittliga förvärvsprocenten för gifta kvinnor i åldrarna 18–66 år steg således från 46,5 procent 1964 till 56,9 procent 1971. Den kraftiga ökningen har enligt dessa undersökningar skett bland de yngre gifta kvinnorna i åldrarna 25–34 år där andelen förvärvsarbetande har stigit från 44,9 procent till 57,3 procent.

Ökningen i de gifta kvinnornas förvärvsintensitet betyder att frågan om den ömsesidiga försörjningsskyldigheten, som familjerätten föreskriver, har kommit i ett annat läge än då lagstiftningen infördes. *Kvinnornas ökade förvärvsintensitet är av den största vikt vid regleringen av familjelagstiftningens ekonomiska förpliktelser makar emellan.*

Löneskillnader

Enbart ökad förvärvsintensitet bland kvinnor räcker dock inte för att uppnå en eftersträvad ekonomisk självständighet mellan makar.

Löneskillnader mellan kvinnor och män kvarstår trots att de särskilda kvinnolönerna utmönstrats ur avtalen. Inom de privata branscherna på LO:s avtalsområde där många kvinnor fanns var kvinnornas löner ca 80 procent av männens löner (1968). Huvudsakligen beror det på olika arbetsuppgifter. Låglöneyrkena rekryteras främst bland kvinnor. Av de deltidsarbetande är 75 procent kvinnor.

Förvärvsarbetets omfattning och det ekonomiska utbytet av detta måste också tas in i bedömningen då en avvägning skall göras av

ekonomisk självständighet gentemot försörjningsskyldigheten mellan makar.

Ett reforminstrument

I direktiven till utredningen anförs att familjelagstiftningen kan ses "som ett av flera instrument i reformsträvandena mot ett samhälle där varje vuxen individ kan ta ansvar för sig själv utan att vara ekonomiskt beroende av anhöriga och där jämlikhet mellan kvinnor och män är en realitet."

Detta innebär inte enbart en förändrad – självständig – familjeroll för kvinnan utan också förändringar för mannen. Ansvaret för hemarbetet och barnens vård och fostran måste fördelas mera jämlikt. Ett nedtonande av könsrollerna borde ge människor möjlighet till såväl ökad självständighet som ökad andel i familjegemenskapen.

Förekomsten av barn

Ökningen av förvärvsarbetet gäller i hög grad för kvinnor med barn, såväl för dem som har barn under skolåldern som för dem som har äldre barn. Enligt arbetskraftsundersökningarna skedde under de senaste fem åren en stegring i förvärvsintensiteten bland gifta kvinnor med barn.

Förekomst av förvärvsarbete bland gifta kvinnor med barn 1965 och 1969 (AKU) uttryckt i tusental personer:

	Gifta kvinnor med barn under 7 år	Gifta kvinnor med barn under 17 år
Nov 1965		
Totalt	558	1 051
Därav förvärvsarb	216	498
Procent	38,7	47,4
Nov 1969		
Totalt	572	1 068
Därav förvärvsarb	293	591
Procent	48,8	55,3

Den procentuella andelen förvärvsarbetande gifta mödrar med barn under 7 år har således stigit från 39 procent 1965 till 49 procent 1969.

Den kraftigaste ökningen har skett bland de yngre gifta mödrarna (25–34 år) där andelen förvärvsarbetande har stigit från 34,1 procent 1966 till 50,5 procent 1971.

Om samtliga förvärvsarbetande mödrar med barn upp till 17 år räknas, har andelen i förvärvsarbete stigit från 47 procent till 60 procent. Den största procentuella ökningen ligger således bland mödrarna med yngre barn.

Om familjen endast har ett barn under 7 år är andelen förvärvsarbetande gifta mödrar ännu högre än den ovan angivna nämligen 60 procent. Då familjen har två barn och det ena är under 7 år sjunker andelen förvärvsarbetande gifta mödrar till 47 procent.

Det framgår också att de kvinnor som inte är gifta förvärvsarbetar i större utsträckning än gifta. Ca 60 procent av samtliga gifta kvinnor med barn under 17 år förvärvsarbetar medan 70 procent av de icke gifta kvinnorna gör det. Av gifta kvinnor som bara har ett barn som är 3–16 år förvärvsarbetar 69 procent. Av icke gifta kvinnor med ett barn som är 3–16 år förvärvsarbetar däremot 86 procent.

Utbildningsnivå

För kvinnor råder ett mycket klart samband mellan utbildningsnivå och förvärvsintensitet. Man kan konstatera, att ju längre utbildning de har desto större är deras benägenhet att gå ut på arbetsmarknaden. Det positiva sambandet mellan utbildningsnivå och förvärvsintensitet är särskilt påtagligt för gifta kvinnor. Detsamma gäller gruppen mödrar med barn under 7 år.

Skatter

Den nuvarande familjerätten utgår från att mannen är försörjaren och hustrun den försörjda. Detta har tidigare också präglat vår skattelagstiftning.

Den skattereform som trädde i kraft den 1 januari 1971 innebar en övergång till en i princip individuell beskattning. Utgångspunkten för familjebeskattningen är således numera att makarna betraktas som självständiga individer och beskattas var för sig.

Reformen innebar vidare att uttaget av statlig skatt minskade i lägre inkomstlägen – medan uttaget ökade i högre inkomstlägen. Vidare minskade relativt sett skatteuttaget för makar som båda har inkomst jämfört med familjer där endast en av makarna har inkomst.

Huvudlinjerna i skattereformen kan sägas vara dels att tvåförsörjarfamiljen uppfattas som det vanliga familjemönstret, dels att en omfördelning till förmån för låginkomsttagarna eftersträvas. Systemet innehöll dock särregler för de fall då endast den ene maken förvärvsarbetar så att inte övergången till det nya systemet skulle bli för abrupt.

Socialförsäkringar

Socialförsäkringssystemet gör i stort sett ingen skillnad mellan kvinnor och män. I varje fall har ytterst få bestämmelser en sådan utformning att de direkt berör enbart kvinnor eller enbart män. En granskning av sociallagstiftningens uppbyggnad och verkningar visar dock att lagstiftarna handlat från skilda utgångspunkter när man skapat social trygghet för kvinnor och för män.

Äktenskapet har tilldelats en särställning. Ofta är reglerna olika för gifta och ogifta. Inom vissa delar av sociallagstiftning har dock regler tillskapats som i stort jämställer varaktig samlevnad utan äktenskap med samlevnad inom äktenskap. Detta gäller t. ex. reglerna för familjebidrag vid värnplikt, maketillägg vid kommunalt arbetslöshetsbidrag, maketillägg vid utbildningsbidrag vid omskolning samt dödsfallsersättning vid yrkesskada.

För efterlevandeskyddet inom den allmänna försäkringen och i de övriga pensionssystemen är utgångspunkten ett familjemönster där mannen är försörjare och hustrun den försörjda. Om mannen går bort, övertar samhället mannens försörjningsansvar. Arbete i det egna hemmet ger inga pensionsförmåner eller ens möjlighet till en frivillig uppbyggnad av sådana förmåner.

Nuvarande familjepensionssystem är dessutom – med undantag av det statliga pensionssystemet – knutet till äktenskapets bestånd. En hustru som har avstått från ett avlönat arbete och ansvarat för barnens vård och uppfostran saknar vid en skilsmässa inte bara yrkeserfarenhet, och därmed möjligheten att få en välavlönad anställning, utan också intjänade ATP-poäng för sin egen pensionsålder.

Utvecklingen visar på att även kvinnorna i det framtida samhället kommer att ha regelbundet förvärvsarbete. Härigenom kommer generella änkepensioner sannolikt inte lägre att anses socialt motiverade. Efterlevande barn kan däremot även i framtiden väntas få ett generellt stöd. Vuxna efterlevande kommer förmodligen att betraktas på samma sätt som andra vuxna, som aldrig fått sitt uppehälle genom annans förvärvsarbete, dvs. efter sin egen förvärvsförmåga.

Familjens uppgift

Ett skydd för barnen

En av familjerättens huvuduppgifter är att värna om barns vård och utveckling. *Ytterst beror behovet av en särskild lagstiftning kring familjen på att barnen måste ges ett starkt skydd.* Medvetenheten om barnens behov har successivt förstärkts. I ökad utsträckning tar man hänsyn till barnen i samhällsbyggandet. Tillgång till stimulerande lekplatser, barnvänligare miljöer och utrymme för barnkultur är några tecken på detta.

Barnet i den lilla familjen

Fortfarande saknar dock åtskilliga barn en god och stimulerande uppväxtmiljö. Trång-

boddheten är inte ovanlig. Utomhusmiljön är ofta torftig från leksynpunkt och föga lockande för lekar eller strövtåg. I extrem tätbebyggelse är dessutom miljön inte sällan trafikfarlig.

Den miljö som barn i glesbygder växer upp i kan i vissa avseenden betecknas som stimulansrik. Frånvaron av lekkamrater hämmar dock, särskilt under de åldrar då betingelserna för en social utveckling är som mest gynnsamma.

Familjen utgör en liten grupp med i allmänhet pappa, mamma och ett eller två barn. Få tillfällen ges för barnen att träna sig i ett varierat känslomässigt och socialt samspel med människor från skilda miljöer, i olika åldrar m. m. Även föräldrarna kan uppleva den allt mindre familjegruppen som känslomässigt isolerande. Försöken med alternativa, större familjegrupperingar torde ha sin orsak i dessa tendenser.

Att familjekretsen är så liten kan bli orsak till direkta problem i samspelet mellan barn och vuxna. Kontaktmöjligheterna är ofta mycket begränsade både för barnet och den vuxne som sköter barnstillsynen under dagen. Barnen blir mer eller mindre helt hänvisat till *en* vuxen, i allmänhet modern. Även då barnet vistas ute måste det ofta övervakas till följd av den farliga lekmiljön.

Denna intensiva samvaro mellan mor och barn ställer stora krav på barnets anpassning samtidigt som den utgör en stark påfrestning för modern – ett förhållande som kan ha vanskliga effekter för båda parter.

Den sociala mognaden kan fördröjas då barnet inte lär sig att vara samman med andra i en större grupp. Risk finns för att vuxenberoendet blir varaktigt om barnet inte har möjlighet att börja sin frigörelse från modern förrän mycket sent. Barn har i allmänhet behov och utbyte av samvaro med andra barn vid 2–3-årsåldern.

Samband miljö–utveckling

Hur modern själv trivs med sin situation, vare sig hon är hemma hos barnet eller förvärvsarbetar, har alltmer kommit att uppmärksammas. Framför allt betonas att den kvalitativa aspekten, dvs. arten av kontakt mellan modern och barnet, är viktigare än antalet timmar om dagen de vistas tillsammans.

Föräldrarnas inbördes relationer är också ett förhållande i barnets miljö som man funnit ha stor betydelse för barnets psykologiska hälsa. Förhållandet mellan föräldrarna, dvs. om fadern respektive modern har en positiv eller negativ inställning till den andra parten, om de är ense eller oense i sina värderingar, är en av de många faktorer som påverkar barnet.

Vissa samband mellan barnets miljö och dess utveckling har kunnat urskiljas. Främst gäller det sådana områden där det går att göra mätningar, bl. a. sambandet mellan miljön och barnets intelligens och språkutveckling.

Resultaten av intelligenstester speglar till en del individens emotionella anpassning. Den känslomässiga miljön som är en viktig kvalitet i sig har således betydelse även för barnets intelligensutveckling. Barn från varma och barncentrerade hemmiljöer synes klara intelligensprov bättre än barn från auktoritära och stränga miljöer.

Uppfostran för självständighet

Barn från hem där familjemedlemmarna behandlas efter demokratiska principer, där föräldrarna har en öppen inställning till olika frågor, där uppfostran sker med mjuka och språkliga medel och där barnen får vara med om att fatta beslut visade sig i en amerikansk längdsnittsundersökning ha större initiativkraft, originalitet, skaparvilja och nyfikenhet än andra barn. Barn från sådana miljöer var också ovilligare att foga sig efter andras vilja.

Barn som vuxit upp i "kontrollerande" hem med många och hårda regler och förbud, kunde snarare beskrivas som tysta, socialt osäkra, hämmade, fogliga. De saknade nyfikenhet och skaparvilja.

Torsten Husén m. fl. kom till liknande

resultat i en undersökning om sambandet mellan mödrars inställning till sina barn och deras anpassning i skolan. Gustav Jonssons och Anna Lisa Kälvestens undersökning "222 Stockholmspojkar" bekräftar på olika sätt hur avgörande föräldrainställningen är för barnens normala utveckling.

Ju yngre barnet är desto större inverkan har miljön. Detta innebär också att en förändring från en torftig till en mer stimulerande miljö får större effekt ju yngre barnet är. Det lilla barnet är flexibelt. Dess förmåga att absorbera når en viktig höjdpunkt i 2–3-årsåldern. Redan vid 4-årsåldern anser forskare att grunderna för språkbehandlingen är färdigutvecklade.

Det faderslösa samhället

Dagens samhälle har kallats det faderslösa samhället. I hemmen och i skolan omges barn huvudsakligen av kvinnor. Det är väl dokumenterat att fäderna har avgörande betydelse för barnens harmoniska utveckling.

I många undersökningar som behandlar uppfostran förekommer fadern endast som ett "statistiskt bihang" – yrke, inkomst och utbildningsgrupp. Barnets relation till fadern har dock under senare år blivit föremål för forskarnas intresse. Resultaten visar att fadern har lika stor betydelse för barnets personlighetsutveckling som modern.

Fädernas grad av intresse för sina barn har sålunda visat sig ha ett direkt samband med barnens självkänsla. En undersökning visade att i familjer där fäderna enligt sin egen och barnens uppfattning var ett "stöd" för barnen, var "berömmande" och "uppmuntrande", hade barnen också god självkänsla.

Frånvaron av män och manliga förebilder blir ett särskilt allvarligt problem för pojkarna. De söker då sina förebilder på annat håll bl. a. i massmedia, vilket kan leda till att de förnekar s. k. kvinnliga drag och i stället betonar s. k. manliga egenskaper, tuffhet, aggressivitet m. m.

Pojkar som tas om hand för samhällsuppfostran har ofta bristfälliga kontakter med fadern, antingen så att fadern helt saknas eller själv inte är socialt anpassad.

Annorlunda rollfördelning

Undersökningar har också visat att i familjer, där båda föräldrarna förvärvsarbetar blir rollfördelningen mellan föräldrarna mindre traditionell. Fäderna ägnar sig mer åt hemmet och familjen, medan mödrarna å andra sidan får en starkare ställning då det gäller frågor i familjen som har att göra med ekonomiska beslut.

Föräldrarna blir således mer likställda, vilket är gynnsamt både för flickornas och pojkarnas utveckling.

Barnens behov – central uppgift

Ett starkt samhälle är de svagas bästa bundsförvant. Samhällsutvecklingen har ökat kraven på ansvar för den svagaste parten i familjen, barnet. *Att tillgodose barnens behov är en central uppgift för familjepolitiken.*

Grundtanken om barnens rätt att i familjens och i samhällets hägn få utvecklas emotionellt och intellektuellt mot självständighet och hänsyn, är viktig, lika viktig som principen om de vuxnas frivilliga samlevnad i ömsesidig respekt för varandras personliga integritet.

En ny familjelagstiftning måste förstärka barnens rätt, när det gäller såväl ekonomisk trygghet som emotionell utveckling. Barnet har rätt att ställa krav på sina närmaste. Det måste ha samma rätt till ett rikt liv som de vuxna och i möjligaste mån också rätt till inflytande över sin egen situation.

Det är ett vitalt samhällsintresse att balansera krav på en oinskränkt föräldrarätt med att garantera barnen rätt till framtida självständig utveckling.

Det är också ett starkt samhällsintresse att så långt som möjligt jämna ut sociala skillnader mellan barn. Boendemiljöer som

erbjuder barnstugor, lekplatser och plats för fritidsaktiviteter ökar förutsättningarna för positiv gemenskap och samarbete i familjen.

Gemenskap och samarbete

Alltjämt präglas vår syn på familjen av traditionella föreställningar om man-kvinna-barn. Åtskilliga undersökningar har visat att *ensamstående föräldrar är i svårt underläge både socialt och ekonomiskt. Det måste vara av vitalt intresse att med lagstiftningens hjälp öka tryggheten och hemkänslan i samhället för dem.*

Familjelagstiftningens huvuduppgift är att bidra till att utveckla möjligheter för gemenskap och samarbete mellan människor. Antingen de är ensamstående eller medlemmar i familjer, med eller utan barn, har de rätt till en stimulerande utveckling. *Alla har rätt till gemenskap.*

2. Av *Romanus*

Enligt min uppfattning är det rimligt, då man vill teckna en bakgrund till den förestående reformen av den familjerättsliga lagstiftningen, att göra detta *både* med utgångspunkt i en analys av familjens funktioner, som sker i betänkandets kap. 2 "Familj och äktenskap", *och* i form av en skildring av samhällsutvecklingen i stort, som görs i de tre socialdemokratiska ledamöternas särskilda yttrande "Familjen i samhället". Dessa två perspektiv strider inte mot varandra utan kompletterar varandra.

Jag har därför föreslagit att ett kapitel, med i huvudsak den utformning som det särskilda yttrandet "Familjen i samhället" har, skulle ingå i betänkandet omedelbart före kap. 2 "Familj och äktenskap". De tre socialdemokratiska ledamöterna har emellertid ej velat medverka till denna lösning, som skulle ha inneburit att deras särskilda yttrande hade intagits som en del av betänkandet.

3. Av *Gustafsson* i anslutning till kap. 3 och 9 i betänkandet

Det står klart att åtskilliga reformer är påkallade inom äktenskapslagstiftningen. Jag har kunnat ansluta mig till flertalet av de förslag till lagändringar, som läggs fram i detta betänkande. Emellertid kan jag inte godta en del av de allmänna motiveringar och resonemang som utvecklas. Det är angeläget för mig att markera vissa synpunkter, som jag anser väsentliga och som varit vägledande för mina ställningstaganden.

Inledningsvis vill jag framhålla att det varit till fördel om samtliga frågor kunnat bedömas i ett sammanhang. Den uppdelning av arbetet på två etapper som skett leder bl. a. till att man inte kan säkert bedöma räckvidden av de principiella resonemang som utvecklas. Det hade också varit av värde om man avvaktat motsvarande reformarbete i de övriga nordiska länderna. Enligt min mening är det önskvärt med en så långtgående nordisk gemenskap som möjligt på detta lagstiftningsområde.

En central fråga gäller äktenskapets ställning som form för samlevnaden mellan man och kvinna. Som framhållits i direktiven är familjegemenskap inom äktenskapets ram fortfarande den naturliga samlevnadsformen för det helt övervägande flertalet människor. Samtidigt anges emellertid som allmänt riktmärke för en ny lagstiftning, att den så långt som möjligt bör vara neutral i förhållande till olika samlevnadsformer.

Genom vad som utvecklats i 3 kap. har enligt min mening på ett helt övertygande sätt visats, att direktivens tanke på neutralitet mellan samlevnadsformer inte är möjlig att genomföra i lagstiftningen. I vart fall är detta uteslutet om äktenskapet skall behållas som rättsligt institut, och enligt direktiven bör äktenskapet ha en central plats inom familjerätten. Det står enligt min mening alldeles klart, att direktiven inrymmer en motsägelse på denna viktiga punkt.

Enligt min mening är det inte heller önskvärt, att lagstiftaren eftersträvar en neutralitet i förhållande till olika samlevnadsfor-

mer. Vi har alltjämt anledning att slå vakt om äktenskapet som den lagligt skyddade, principiellt livsvariga gemenskapen mellan man och kvinna och om hemmet som den självklara miljön för de ungas fostran. Givetvis bör emellertid lagstiftningen präglas av vidsyn och tolerans mot skilda åskådningar.

I betänkandets allmänna motivering anförs i skilda sammanhang, att familjestabiliteten fått en minskad betydelse till följd av samhällsutvecklingen. Detta är riktigt i så måtto som samhället påtagit sig ansvar för flera uppgifter som i äldre tid åvilade familjerna. Detta får emellertid inte skymma blicken för att familjestabiliteten har ett grundläggande värde både för de enskilda människorna och för samhället. Man kan rentav hävda, att detta värde har ökat som en följd av utvecklingen i stort. Samhällets snabba förändringar, urbaniseringen och befolkningsomflyttningarna, den ökade stressen och den i många avseenden försämrade miljön etc. har medfört att en trygg familjegemenskap fått en särskild betydelse för de enskilda människorna. För samhället har också just det förhållandet, att det påtagit sig allt flera uppgifter, gjort det till en angelägenhet av vikt att tillse att större anspråk än nödvändigt inte ställs på dess resurser. Det är redan i dag uppenbart att tillräckliga resurser saknas på skilda områden, t. ex. i fråga om barntillsyn och vissa vårdformer etc.

Det förtjänar understrykas att liksom familjen i dag på många viktiga områden är beroende av samhället och dess stabilitet, är samhällets möjligheter i allt väsentligt beroende av familjestabiliteten. Här föreligger ett ömsesidigt beroende och en växelverkan.

Det står vidare klart, att en fri samlevnad kan medföra problem och otrygghet. Vid upplösning av sådan samlevnad saknar ofta den ekonomiskt svagare parten möjlighet att hävda sina intressen, hur sakligt befogade de än kan vara. Varje instrument saknas för att mellan parterna utjämna de negativa följderna av upplösningen. Naturligtvis bör det även framdeles stå man och kvinna fritt att, om de så önskar, leva samman utan att ingå äktenskap. Det här sagda innebär bara att det enligt min mening inte finns anledning att konstruera en målsättning att det skall vara mer eller mindre betydelselöst för samlevande om de gifter sig eller ej. Äktenskapet måste även framdeles skilja sig klart från andra samlevnadsformer, och det finns anledning att upplysa om dess fördelar.

Utgående från den grundinställning som jag utvecklat här, har jag reserverat mig i fråga om formen för äktenskaps ingående och beträffande ogifta föräldrars rättsliga vårdnad om sina barn. I detta sammanhang vill jag endast framhålla, att redan de nuvarande reglerna om ingående av äktenskap medger en så stor enkelhet att det inte syns kunna anföras några bärande skäl för en ytterligare förenkling genom ett sådant anmälningsförfarande som majoriteten föreslår. Att frånkänna kyrklig vigsel konstitutiv betydelse skulle enligt min mening dessutom innebära bristande tolerans mot skilda uppfattningar.

Den nuvarande äktenskapslagstiftningen anges i betänkandets allmänna motivering förutsätta en allmängiltig, utanför lagen existerande samlevnadsetik, och det sätts i fråga om denna förutsättning alltjämt är för handen. Jag har i stort anslutit mig till de praktiska konsekvenser som dragits i form av lagändringar, men jag kan inte helt godta den argumentering som utvecklas. Det är därför angeläget för mig att närmare precisera vilka skäl som varit avgörande för mina ställningstaganden.

De samlevnadsetiska reglerna i gällande lagstiftning kommer närmast till uttryck vid skilsmässa. Redan avfattningen av de nuvarande skilsmässogrunderna gör en genomgripande revision av reglerna nödvändig. Över huvud taget kan det inte förenas med ett modernt betraktelsesätt, att samhället skall tvinga makar att fortsätta ett äktenskap som de vill upplösa. Ett sådant tvång är inte ägnat att främja en sådan familjestabilitet som jag talat om i det föregående. Härtill kommer, som väl utvecklats i betänkandet, att skilsmässoprocesserna ofta är förenade med betydande obehag och inte sällan utnyttjas av

ena maken eller båda till att trakassera motparten.

Utan att ingå på allmänna resonemang om etiska värderingar finner jag alltså, att starka skäl av både principiell och praktisk karaktär talar för en väsentlig förenkling av förfarandet vid skilsmässa. Som ett särskilt viktigt önskemål framstår för mig att komma ifrån att makar tvingas att lägga fram sina förhållanden under samlevnaden för domstolens prövning i process. Det innebär också enligt min mening, en klar förbättring, att de nuvarande särskilda instituten, hemskillnad och återgång avskaffas.

Vid utformningen av nya skilsmässoregler måste man ta särskild hänsyn till sådana situationer, där makarna inte är ense om att begära skilsmässa eller där makarna har minderåriga barn. Enighet har nåtts om en ordning med sex månaders betänketid. Är makarna ense och har de inga minderåriga barn, kan det däremot otvivelaktigt sägas, att samhället inte bör behöva ingripa till skydd mot förhastade beslut. Jag har dock känt mig något tveksam om man kan helt bortse från risken för oöverlagt handlande, särskilt som reglerna om makars ekonomiska uppgörelse vid skilsmässa ännu inte blivit föremål för prövning. Man vet därför inte säkert vilka konsekvenser ett förhastat beslut i framtiden kan få för en make, som befinner sig i ekonomiskt underläge. Jag har emellertid inte funnit fog för att förorda en särskild betänketid, kortare än sex månader, för dessa fall. Jag anser emellertid att det bör vara en normal ordning, att dom på skilsmässa utan betänketid i praxis inte meddelas förrän efter någon tid, två eller tre veckor, efter ansökan. Jag vill också föra fram tanken på att domstolen åläggs att i förväg låta delge parterna underrättelse om när dom kommer att meddelas.

Genom den utformning, som sålunda ges de grundläggande reglerna om skilsmässa, kommer en betydande del av det samlevnadsetiska inslaget i nuvarande lagstiftning att försvinna. Även vissa andra regler, som anknyter till skilsmässa, förutsätter emellertid att domstolen skall gå in på en prövning av makarnas förhållande till varandra. Frågan, vem som bär den huvudsakliga skulden till samlevnadens hävande, har f. n. betydelse för rätten till underhåll och i vissa fall för ställningstagandet till vem som skall tillerkännas vårdnaden om barnen. Jag ansluter mig till uppfattningen att vårdnadsfrågorna bör avgöras enbart med hänsyn till barnens bästa. Eftersom direktiven förutsätter, att underhållsrätten skall begränsas och inte utvidgas, bör man kunna utgå från att skuldfrågan kan frånkännas betydelse även i det sammanhanget utan att därför några för rättskänslan stötande resultat skall uppkomma.

Gällande rätt innehåller också vissa regler om att skulden till samlevnadens hävande kan påverka den ekonomiska regleringen efter skilsmässan. Det är här inte fråga om huvudsaklig orsak utan om en kvalificerad skuld till skilsmässan genom grova kränkningar av den andra maken. Jag ansluter mig till meningen, att regler om skadestånd och liknande vid skilsmässa inte är tilltalande. Emellertid måste det uppmärksammas att reglerna bl. a. kan skydda en ekonomiskt svagare part i vissa ömmande lägen. Det kan därför sägas, att de borde få någon motsvarighet intill dess frågorna om den ekonomiska regleringen mellan makar blivit prövade. Problemet hade undgåtts om man behandlat samtliga frågor i ett sammanhang. Jag har emellertid stannat för att inte avge någon särskild reservation på denna punkt.

På väsentligen de skäl, som jag här utvecklat i korthet, har jag anslutit mig till förslag till lagändringar som medför, att samlevnadsetiska normer inte längre blir sanktionerade i äktenskapslagstiftningen. Jag kan däremot inte ansluta mig till de mera allmänna och vittgående resonemang, som förs i betänkandet om förhållandet till etiska värderingar. En grundtanke syns vara att vi skulle sakna gemensamma grundläggande värderingar i vårt samhälle. Detta kan inte vara riktigt. Enligt min mening innefattar betänkandets allmänna motivering i denna del en sakligt sett både onödig och överdriven argumentering.

De enda samlevnadsetiska regler, som gällande rätt innehåller utöver de skilsmässoregler jag här berört, avser att makarna är skyldiga varandra trohet och bistånd och att de skall i samråd verka för familjens bästa. Jag bortser då från de regler om makarnas ekonomi, som ändå inte prövats i denna etapp. Jag föreställer mig att knappast några samlevande upplever sina inbördes skyldigheter på annat sätt än att de skall bistå varandra och verka i samråd för familjens bästa. Vad gäller trohetskravet har detta i betänkandet tolkats som ett krav uteslutande på sexuell trohet. Detta är ingalunda om oomtvistlig tolkning. Säkerligen uppfattar nästan alla gifta människor som en skyldighet att visa sin partner något som kan kallas trohet. Enligt min mening kunde i och för sig kraven på trohet etc, utan olägenhet stå kvar, om än osanktionerade, som ett enkelt uttryck för vad flertalet människor upplever som centralt för familjegemenskapen. Lika klart är emellertid att de kan undvaras.

Till sist finner jag angeläget att klart markera, att jag inte i någon del är bunden av de preliminära tankegångar om makars ekonomiska jämlikhet och självständighet, som utvecklas i betänkandet i anslutning till direktiven.

4. Av *Sundberg* i anslutning till kap. 3 i betänkandet.

I betänkandet behandlas från mera principiella utgångspunkter frågorna om det rättsliga äktenskapets funktioner och om lagstiftningens neutralitet till formen för familjebildningen och till etiska värderingar kring mannens och kvinnans samlevnad. I dessa hänseenden vill jag anföra några ytterligare synpunkter och också något starkare betona vissa synpunkter som redan framförts i betänkandet.

Översikten av de funktioner som äktenskapet fyller som rättsligt institut ger en anvisning om dess betydelse i rättsordningen och samhällslivet. Det utgör sålunda det instrument som utformats för att lösa problem som normalt uppkommer i mannens och kvinnans samlevnad och vid dess upplösning i deras livstid eller genom den enes död. De lösningar som ges är – om äktenskapslagstiftningen följer med sin tid, och det bör den självfallet göra – ändamålsenliga för parterna själva och anpassade till de samhälleliga förhållandena i stort. Härigenom tillgodoses det allmännas intresse av att de sociala störningar, som familjeupplösningar medför, begränsas så långt möjligt. Jag vill i detta sammanhang peka på att det ofta visar sig att upplösning av fall av fri samlevnad lämnar den ekonomiskt svagare parten utan möjligheter att hävda sina intressen gentemot den andra parten eller hans arvingar, hur befogade anspråken sakligt sett än kan vara. Vid den fria samlevnadens upplösning saknas – i motsats till vad som gäller vid upplösning av äktenskap – varje instrument för att på skäligt sätt utjämna mellan parterna de negativa följderna av upplösningen. Behovet av en sådan utjämning kan inte bestridas. Till frågan hur utjämningen skall ske får jag tillfälle återkomma i det fortsatta utredningsarbetet.

Jag vill också hänvisa till att krav allt oftare framförs på att samma regler som för gifta skall gälla i olika hänseenden också för dem som lever samman utan att gifta sig. Dessa krav innebär i själva verket att man anser att äktenskapets rättsregler eller andra regler, som anknyter till äktenskap, är de sakligt sett riktiga reglerna för samlevnadssituationen. Men av någon anledning, som synes svår att förstå, intar man samtidigt den ståndpunkten att de som vill ha reglerna tillämpliga inte skall behöva anlita den form som står till buds för att nå den effekten, nämligen giftermål. De samlevandes önskemål att familjebildningen skall ha formen av en fri samlevnad anses böra respekteras. Men man förbiser då tydligen att den fria samlevnaden förändras i samma mån som kraven leder till lagstiftning. Den blir inte längre ”fri” utan övergår på dessa punkter till att bli reglerad precis som om samlevnaden klätt sig i äktenskapets form. Den väsentliga skillnaden föreligger dock att parterna inte –

som vid giftermål – förklarat sig vilja ha den rättsliga bundenheten.

Men lagstiftning som sker punktvis för att lösa samlevnadens problem kan knappast bli så väl samordnad som äktenskapets regelsystem och regleringar utanför äktenskapsrätten, vilka anknyter till äktenskapet. Att gå fram med partiell samlevnadslagstiftning är därför en sämre metod att lösa problemen än att understödja familjebildning i äktenskapets form. Det är en sämre metod också om man bortser från att den innebär att man tvångsvis för in samlevande under vissa av de regler som gäller för gifta.

Ett genomarbetat, samlat regelsystem av det slag som äktenskapslagstiftningen tillhandahåller måste således redan från rent praktiska utgångspunkter ges ett klart försteg framför regleringar som sker punktvis. Jag ser det också som angeläget att samlevande gör bruk av äktenskapets regelsystem. Betydelsen för dem – och inte minst för deras barn – av att de har äktenskapets regelsystem och regler som anknyter till äktenskapet att falla tillbaka på under familjens bestånd och vid dess upplösning kan enligt min mening inte sättas i fråga. Neutralitet till samlevnadsformen från det allmännas sida, såtillvida att det allmänna inte skulle ta ställning *för* äktenskapet som en mera ändamålsenlig samlevnadsform än fri samlevnad, innebär att det allmänna inte skulle utnyttja de möjligheter som det genom lagstiftningen självt tillskapat för att hjälpa de enskilda att undgå svårigheter och orättvisor. Jag finner en sådan attityd inkonsekvent.

Det sagda innebär inte att jag hävdar att det inte skulle få stå man och kvinna fritt att, om de så önskar, leva samman utan att ingå äktenskap. Det innebär bara att det enligt min mening inte finns anledning att sätta upp som mål att det skall vara mer eller mindre betydelselöst för samlevande, om de gifter sig eller ej. Äktenskapet bör också framdeles klart skilja sig från andra samlevnadsformer, och det finns från allmän synpunkt ingen anledning att inte upplysa om dess fördelar.

Jag vill heller inte bestrida att det kan finnas skäl att i vissa hänseenden lagstifta så att samma regler blir gällande för samlevande vare sig de gift sig eller ej. Neutralitetsaspekten anser jag emellertid inte vara något bärande skäl för sådan lagstiftning. Den kan enligt min mening bara motiveras med att det visar sig föreligga påtagliga behov av reglerna för att lösa sociala problem. I övrigt bör all lagstiftning utformas så, att inte de som ingått äktenskap missgynnas i förhållande till dem som lever fritt tillsammans.

Emellertid anser jag att äktenskapet som form för samlevnad har ett betydande värde också från mera ideella utgångspunkter. Familjen bildas av mannen och kvinnan för att de känner en känslomässig samhörighet. Med denna som grund vill de bygga upp en gemenskap som sträcker sig över hela deras livssituation, inte bara dess materiella sida. När de bildar familjen är de alltså inriktade på en framtid tillsammans, med allt vad den kan förutses innebära av kärlek till och ansvar för varandra och de barn som kommer att födas och fostras i familjen. Med det perspektivet är det naturligt att de också vill känna att deras förbindelse är stabil. Bara om de upplever förbindelsen som stabil får de var för sig en säker grund att bygga på för att kunna utveckla samlevnaden så att den fyller deras behov av gemenskap och så att de kan ge sina barn trygghet och en harmonisk utveckling. Det är här som för de flesta människor den rättsliga formen för familjebildningen har en väsentlig uppgift att fylla. Genom att ingå äktenskap tar de ömsesidigt på sig också ett rättsligt bestämt ansvar för varandra och bekräftar därmed både inför sig själva och inför varandra sin samhörighet och vilja till gemenskap. Och när svårigheter uppträder i samlevnaden är det i allmänhet ett stöd för familjestabiliteten att samlevnaden har äktenskapet som rättslig form. Det motverkar inte bara en upplösning genom att säkerställa att konsekvenserna av denna blir fördelade mellan parterna. Det har också, alldeles oavsett under vilka villkor det kan upplösas, en sammanhållande effekt av mera psykologiskt slag.

Det ideella värde, som jag enligt det sagda

vill tillägga äktenskapet, anser jag föreligga även om äktenskapets rättsregler reformeras enligt det nu framlagda förslaget så att äktenskapsreglerna inte längre skall befatta sig med makarnas förhållande till varandra i personligt hänseende. Det viktiga är enligt min mening att äktenskapet utgör en manifestation av samhörigheten. I denna ligger även utan lagregler därom, såvitt man kan bedöma, för de flesta människor också en samstämmighet i uppfattningen om vilka etiska regler som gäller för deras samlevnad, det må gälla trohet, plikt att samverka till det gemensamma bästa, respekt för den andres vilja eller solidaritet och hjälpsamhet.

5. Av *Romanus* i anslutning till kap. 6 i betänkandet.

När det gäller formen för äktenskaps ingående, anser jag att den lösning är att föredra, som inom utredningen diskuterats under arbetsnamnet "giftermålsvittne".

I utredningens förslag till kap. 1 i giftermålsbalken heter det i 2 § att äktenskap ingås genom att mannen och kvinnan gemensamt anmäler att de är ense om äktenskapet. Vem som är behörig att motta anmälan om ingående av äktenskap fastställes i administrativ ordning. Utöver personal inom folkbokföringsmyndigheterna har utredningen förutsatt att de kategorier som nu har vigselrätt i praktiken kommer att utses till mottagare av anmälan om ingående av äktenskap, samt därutöver andra betrodda medborgare. Den som utses till mottagare, äger rätt att motta anmälan om äktenskap från alla kategorier, utan inskränkning med hänsyn till samfundstillhörighet.

Eftersom anmälan om ingående av äktenskap i praktiken förutsättes ske i anslutning till vigseln, för dem som önskar en kyrklig eller profan högtidlighet i samband med att de gifter sig, blir det praktiska resultatet av utredningens förslag en utvidgad vigselrätt. Därmed tillgodoses ett önskemål som riksdagen uttalat 1971. Samtidigt bringas problemet med vigselvägran till en rimlig lösning. De som önskar ingå äktenskap utan högtidliga ceremonier ges möjlighet till ett förenklat förfarande där endast de från juridisk synpunkt väsentliga momenten bibehålls.

Självklart är det angeläget att de, som gifter sig, gör detta efter ingående eftertanke, och i klart medvetande om äktenskapets innebörd, såväl rättsligt som i övrigt. Därför bör informationen om dessa frågor förbättras både inom skolan, i en utbyggd föräldraundervisning och på annat sätt. Om man krävde att äktenskapets ingående alltid skulle omges med vissa ceremonier, skulle man dock riskera att vissa människor, som avser att etablera en varaktig samlevnad, avstod från det rättsskydd som äktenskapet ger, bara på grund av att de inte vill delta i av staten föreskrivna ceremonier. Detta vore inte från allmän synpunkt något önskvärt resultat. Det är enligt min mening tillfyllest att möjligheten till religiös eller profan högtidlighet vid äktenskapets ingående bibehålls.

Enligt alternativet "giftermålsvittne", skulle äktenskap ingås genom mannens och kvinnans överenskommelse inför giftermålsvittne. Giftermålsvittnet skulle utses enligt samma normer som mottagaren av anmälan om ingående av äktenskap enligt utredningens förslag.

Alternativet giftermålsvittne skulle tillgodose samma krav som utredningsförslaget. Därutöver skulle det ha den fördelen, att *överenskommelsen* mellan mannen och kvinnan starkare skulle framhävas som det konstitutiva för äktenskapet. Utredningsförslaget utgår från ett något annorlunda synsätt, där man söker att så mycket som möjligt närma sig direktivens tanke att själva *registreringen* hos folkbokföringsmyndigheten skulle vara det konstitutiva för äktenskapets tillkomst. Jag delar inte direktivens syn på denna punkt. Jag anser att respekten för de två makarnas personliga och frivilliga överenskommelse är det väsentliga, registreringen en administrativ nödvändighet, men en andrahandssak.

Alternativet giftermålsvittne har dessutom den fördelen att det är språkligt enklare än utredningens något otympliga

förslag. Den anknyter till en situation som alla känner igen – ett avtal som träffas inför ett vittne. Att de två tillsammans skall avlämna en anmälan till en av myndigheterna utsedd person, torde av många upplevas som en aning konstruerat.

Jag beklagar att utredningen inte har kunnat enas om alternativet giftermålsvittne, som enligt min uppfattning borde kunnat utgöra en samlande lösning.

Bilaga 1 Giftermålsbalken

i dess lydelse den 1 januari 1972

1 kap. Om trolovning

1 §. Trolovning är sluten, då man och kvinna med vittnen, ringväxling eller annorledes överenskommit att ingå äktenskap med varandra.

2 §. Dör en av de trolovade, äge den efterlevande återfå de gåvor han givit den andre för äktenskapets skull och ändock behålla vad han fått.

Brytes trolovning, äge en var av de trolovade återfå sina gåvor. Bär den ene huvudsakligen skulden, have han dock ej den rätt nu är sagd.

3 §. Avlas barn i trolovning; brytes likväl trolovningen, och bär mannen huvudsakligen skulden därtill, give han kvinnan skäligt skadestånd. Sådant skadestånd må sättas att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Är trolovad eljest huvudsakligen vållande till att trolovningen brytes, njute den andre ersättning allenast för förlust till följd av åtgärd, som han vidtagit för det tillämnade äktenskapet.

4 §. Den, som enligt 2 kap. 2 eller 3 § ej må utan föräldrars eller annans samtycke ingå äktenskap, vare ej ersättningsskyldig efter 3 § andra stycket, med mindre han haft sådant samtycke till trolovningen.

Var mannen i fall, som i 3 § första stycket sägs, vid hävdandet under aderton år, vare han ej ersättningsskyldig i vidare mån, än om barn ej blivit avlat.

5 §. Vill någon framställa anspråk enligt 2 eller 3 §, instämme han sin talan inom ett år från trolovningens upplösning. Försittes denna tid, vare rätt till talan förlorad.

6 §. Avlas barn i trolovning, eller ingå efter barns avlelse föräldrarna trolovning med varandra; upplöses trolovningen genom mannens död, och är kvinnan i behov av underhåll, njute hon, såframt hon inom sex månader efter dödsfallet framställer sitt anspråk hos den som sitter i boet eller hos rätten, skälig andel av hans kvarlåtenskap, dock ej utöver hälften därav.

2 kap. Om hinder mot äktenskap

1 §. Den, som är under aderton år, må ej inträda i äktenskap utan tillstånd av länsstyrelsen i det län, där den underårige har sitt hemvist.

2 §. Den, som är under tjugo år och ej förut varit gift, må ej ingå äktenskap utan föräldrarnas samtycke.

Är den ene av föräldrarna död eller sinnessjuk eller sinnesslö eller utan del i vårdnaden, eller kan yttrande från den ene ej utan märklig omgång eller tidsutdräkt inhämtas, vare den andres samtycke tillfyllest. Är sådant fall för handen beträffande båda föräldrarna, tage den trolovade samtycke av förmyndaren eller, där särskild förmyndare ej är nämnd, av annan giftoman, som rätten på anmälan förordnar.

3 §. Ej må den, som är omyndig förklarad, ingå äktenskap utan förmyndarens samtycke.

4 §. Vägras samtycke i fall, som i 2 eller 3 § avses, äge rätten på ansökan tillåta äktenskapet, om skäl till vägran prövas ej vara för handen.

5 §. Den, som är sinnessjuk eller sinnesslö, må ej ingå äktenskap, med mindre socialstyrelsen finner skäligt tillåta äktenskapet.

6 §. Upph.

7 §. Äktenskap vare förbjudet mellan dem, som äro i rätt upp- och nedstigande släktskap med varandra, samt mellan syskon.

8 §. Mellan ett syskon och det andras avkomling må äktenskap ej utan Konungens tillstånd ingås.

9 §. Äktenskap må ej slutas mellan dem, av vilka den ene varit gift med den andres släkting i rätt upp- eller nedstigande led, med mindre Konungen finner skäligt tillåta äktenskapet. Finnes barn i det tidigare äktenskapet, må tillstånd meddelas allenast om hänsyn till barnet ej talar däremot.

10 §. Ej må någon träda i nytt gifte, så länge det tidigare äktenskapet består.

11 §. Upph.

12 §. Upph.

13 §. Talan mot beslut av länsstyrelse i fall, som avses i 1 §, eller av socialstyrelsen i fall, som avses i 5 §, föres hos kammarrätten genom besvär.

3 kap. Om prövning av hinder mot äktenskap

1 §. Prövning, huruvida hinder möter mot äktenskap (*hindersprövning*), sker i den svenska församling, där kvinnan är kyrkobokförd, eller, om hon varken är eller bör vara kyrkobokförd i sådan församling, där hon vistas.

Ansökan om hindersprövning göres av de trolovade gemensamt hos pastorsämbetet i församlingen.

2 §. 1 mom. Är mannen kyrkobokförd i annan svensk församling än i 1 § sägs, skall han, när ansökan om hindersprövning göres, förete intyg om vad kyrkoböckerna i hans församling innehålla angående hans behörighet att ingå äktenskap (*äktenskapsbetyg*).

Trolovad, som varken är eller bör vara kyrkobokförd i svensk församling, skall förete det motsvarande intyg av utländsk registerförare han kan anskaffa.

2 mom. Innehålla ej kyrkoböckerna eller intyg, varom i 1 mom. är sagt, upplysning om trolovads ålder, har han att annorledes förebringa utredning därom. Är trolovad i den ålder, att han enligt 2 kap. 1 § ej äger ingå äktenskap utan särskilt tillstånd, skall han styrka, att sådant tillstånd givits.

3 mom. Äger trolovad enligt 2 kap. 2 eller 3 § ej ingå äktenskapet utan föräldrars eller annans samtycke, skall han visa, att sådant samtycke givits, eller att rätten jämlikt 2 kap. 4 § tillåtit äktenskapet.

4 mom. Är anledning antaga att trolovad är sinnessjuk eller sinnesslö, skall han med läkarintyg styrka, att sinnessjukdom eller sinnesslöhet icke kan hos honom påvisas, eller ock visa tillstånd jämlikt 2 kap. 5 § att utan hinder av sinnessjukdomen eller sinnesslöheten ingå äktenskapet.

5 mom. Upph.

6 mom. En var av de trolovade skall avgiva försäkran på heder och samvete att, så vitt honom är veterligt, de ej äro så besläktade, som i 2 kap. 7 § sägs, och, där ej till äktenskapet visas tillstånd jämlikt 2 kap. 8 eller 9 §, att ej heller sådan släktskap eller sådant svågerlag, som där avses, honom veterligen föreligger.

7 mom. Det åligger en var av de trolovade att i skriftlig försäkran på heder och samvete uppgiva, huruvida han förut ingått äktenskap.

Har trolovad förut ingått äktenskap, och utvisa ej kyrkoböckerna eller intyg, som i 1 mom sägs, att äktenskap blivit genom makens död eller annorledes upplöst, skall han styrka att så skett.

8 mom. Upph.

3 §. Hava de trolovade fullgjort vad enligt 2 § åligger dem, och finner ej

pastorsämbetet hinder mot äktenskapet möta, skall ämbetet på begäran av de trolovade utfärda intyg därom.

4–6 §§. Upph.

7 §. Äktenskapsbetyg må ej för trolovad utfärdas, med mindre samtycke därtill givits av den, med vilken äktenskapet skall ingås.

8 §. Närmare bestämmelser angående intyg och försäkran, varom i detta kapitel är sagt, meddelas av Konungen.

4 kap. Om vigsel

1 §. Äktenskap ingås med kyrklig eller borgerlig vigsel.

2 §. Kyrklig vigsel må äga rum:

inom svenska kyrkan, om de trolovade eller en av dem tillhör kyrkan; och

inom annat trossamfund, om Konungen medgivit att vigsel må förrättas inom samfundet och de trolovade eller en av dem tillhör samfundet.

Konungen äger förordna, att medlem av utländskt evangeliskt-luterskt trossamfund skall hava samma rätt till kyrklig vigsel som medlem av svenska kyrkan.

3 §. Till vigsel inom svenska kyrkan äga de trolovade välja den präst inom kyrkan de själva åstunda; dock vare annan ej skyldig viga än präst i församling, av vilken endera är medlem.

Inom annat trossamfund förrättas vigsel av den som är behörig därtill enligt Konungens förordnande.

4 §. Med borgerlig vigsel må äktenskap ingås, evad de trolovade kunde erhålla kyrklig vigsel eller ej.

5 §. Behörig att förrätta borgerlig vigsel är, enligt närmare bestämmelser som Konungen meddelar, lagfaren domare i allmän underrätt och den som länsstyrelsen särskilt förordnar till vigselförrättare.

6 §. Vigsel skall föregås av hindersprövning enligt 3 kap. Känner vigselförrättaren till äktenskapshinder, som icke uppmärksammats vid nämnda prövning, må vigsel ej ske. Utan intyg enligt 3 kap. 3 § må ej annan viga än präst, som tjänstgör i den församling där hindersprövningen skett.

Hava de trolovade ej blivit vigda inom fyra månader efter hindersprövningen, må vigsel ej ske utan ny hindersprövning.

7 §. Upph.

8 §. Vigsel förrättas i släktingars eller andra vittnens närvaro.

Vid vigseln skola de trolovade, samtidigt tillstädes inför vigselförrättaren, på hans fråga avgiva sitt ja och samtycke till äktenskapet samt därpå av honom förklaras för äkta makar.

I övrigt lände till efterrättelse, vid vigsel inom svenska kyrkan föreskrifterna i kyrkohandboken, vid vigsel inom annat trossamfund dess kyrkobruk och vid borgerlig vigsel de bestämmelser, som varda av Konungen meddelade.

Den som förrättat kyrklig vigsel give makarna ofördröjligen bevis därom. Vad vid borgerlig vigsel förekommit skall upptagas i särskilt protokoll enligt de närmare föreskrifter Konungen meddelar.

9 §. Vigsel vare utan verkan, om den ej förrättats av någon, som äger behörighet att viga, eller om därvid ej så tillgått, som i 8 § andra stycket är föreskrivet; men ej skall vigsel anses ogill, på den grund att eljest icke så förfarits, som i 8 § är sagt, eller vigselförrättaren överskridit sin behörighet eller vederbörlig hindersprövning ej föregått.

Vigsel, som enligt första stycket eljest skulle vara utan verkan, må godkännas av Konungen på ansökan av mannen eller kvinnan eller, om någondera avlidit, av arvinge till den avlidne. Sådant godkännande må lämnas endast om synnerliga skäl föreligga.

5 kap. Allmänna bestämmelser om makars rättsförhållanden

1 §. Man och hustru äro skyldiga varandra trohet och bistånd; de hava att i samråd verka för familjens bästa.

2 §. Makarna äro pliktiga att, var efter sin förmåga, genom tillskott av penningar, verksamhet i hemmet eller annorledes bidraga till att bereda familjen det underhåll, som med avseende å makarnas villkor må anses tillbörligt. Till familjens underhåll skall räknas vad som erfordras för den gemensamma hushållningen och barnens uppfostran samt för tillgodoseende av vardera makens särskilda behov.

3 §. Lämnar vad ena maken enligt 2 § har att tillskjuta icke tillgång till bestridande av utgifterna för hans särskilda behov och de utgifter, han eljest med hänsyn till makarnas levnadsförhållanden enligt sed har att ombesörja för familjens underhåll, vare andra maken pliktig att i lämpliga poster tillhandahålla honom erforderliga penningmedel. Rätt till sådant bidrag tillkomme dock ej make, som visar oförmåga att handhava medel eller av annan särskild orsak icke bör äga ombesörja utgifterna.

4 §. Vad med tillämpning av 2 och 3 §§ av ena maken överlämnats till den andre för tillgodoseende av hans särskilda behov vare hans egendom.

5 §. Gör make sig skyldig till uppenbar försummelse av sin underhållsplikt, varde han, om andra maken det yrkar, av rätten förpliktad att till denne utgiva bidrag till de utgifter för familjens underhåll, vilkas

ombesörjande enligt sed ankommer på honom eller rätten med hänsyn till omständigheterna finner skäligen böra anförtros honom.

6 §. Har ena maken under ett kalenderår för familjens tillbörliga underhåll haft utgifter, som uppenbarligen överstiga vad enligt 2 § ålegat honom för underhållet tillskjuta, äge han, om ej annat avtalats eller med hänsyn till omständigheterna får antagas vara avsett, av andra maken utfå ersättning för vad av sagda utgifter må anses belöpa på denne.

Talan om ersättning må ej väckas, sedan ett år förflutit efter kalenderårets utgång.

Rätt till ersättning må ej göras gällande av annan än den ersättningsberättigade själv, ej heller i den ersättningsskyldiges konkurs.

7 §. Leva makar på grund av söndring åtskilda, åligge ändock make att enligt de i 2 § stadgade grunder bidraga till andra makens underhåll; dock må, om ena maken huvudsakligen bär skulden till sammanlevnadens hävande, andra maken ej förpliktas utgiva bidrag till hans underhåll, med mindre synnerliga skäl därtill äro.

Om bidrag till barnens underhåll i fall, som avses i första stycket, stadgas i föräldrabalken.

8 §. I fall, som avses i 7 §, må, såvitt det med hänsyn till vardera makens levnadsförhållanden och omständigheterna i övrigt finnes skäligt, make förpliktas till nyttjande lämna andra maken lösören, vilka vid sammanlevnadens hävande ingingo i det för makarnas gemensamma begagnande avsedda bohaget eller utgjorde andra makens arbetsredskap. Har ena maken tillhörig egendom sålunda lämnats den andre till nyttjande, skall avtal, som ägaren må med tredje man träffa angående egendomen, ej lända till inskränkning i andra makens nyttjanderätt.

9 §. Utan hinder av vad rätten beslutit om bidrag, som i 5 eller 7 § sägs, äge rätten på endera makens yrkande annorlunda förordna därom, när väsentligen ändrade förhållanden påkalla det.

10 §. Avtal i fråga, som avses i 2, 3, 7 eller 8 §, må på ena makens yrkande av rätten jämkas, om avtalet finnes uppenbart obilligt eller väsentligen ändrade förhållanden påkalla det.

11 §. Makarna vare pliktiga giva varandra de upplysningar rörande sina ekonomiska förhållanden, som erfordras för bedömande av varderas underhållsskyldighet.

12 §. En var av makarna äge att för den dagliga hushållningen eller barnens uppfostran med förpliktande verkan jämväl för den andra maken ingå sådana rättshandlingar, som sedvanligen företagas för dessa ändamål. Rättshandlingen skall anses vara ingången i syfte att förplikta jämväl andra maken, såvida ej annat framgår av omständigheterna.

Rättshandling, varom i första stycket sägs, vare ej förpliktande för andra maken, om den, med vilken rättshandlingen slöts, insåg eller bort

inse, att det, som anskaffades genom rättshandlingen, ej var erforderligt.

Vad sålunda är stadgat skall ej äga tillämpning, om makarna på grund av söndring leva åtskilda.

13 §. Missbrukar make den honom enligt 12 § tillkommande behörighet, må han kunna på yrkande av andra maken av rätten förklaras behörigheten förlustig.

Sådant beslut varde av rätten upphävt, om makarna enas därom eller förändrade förhållanden visas hava inträtt.

Om rättens beslut, som i denna paragraf avses, skall ofördröjligen genom rättens försorg anmälan göras till äktenskapsregistret samt kungörelse införas i allmänna tidningarna och tidning inom orten.

14 §. Är ena maken för bortovaro eller sjukdom ur stånd att själv ombesörja sina angelägenheter; har han ej nämnt fullmäktig, och är ej heller förmyndare eller god man för honom förordnad, äge andra maken företräda honom, när angelägenhet yppar sig, som ej utan olägenhet kan uppskjutas, uppbära avkastningen av hans egendom och annan hans inkomst samt, om det för anskaffande av medel till familjens underhåll oundgängligen tarvas, pantsätta eller avyttra honom tillhörig egendom. Ej må i något fall fast egendom avyttras eller intecknas eller i sådan egendom upplåten rättighet inskrivas, med mindre rätten, eller inhämtande av yttrande från hans närmaste fränder, som vistas i riket, medgiver det.

Vad nu är stadgat äger ej tillämpning, om makarna på grund av söndring leva åtskilda.

15 §. Om makes släktnamn är särskilt stadgat.

6 kap. Om makars egendom

1 §. En var av makarna äge giftorätt i den egendom, som andra maken vid äktenskapets ingående har eller sedermera förvärvar, och som ej enligt vad nedan är stadgat skall vara hans enskilda. Makes egendom, vari giftorätt äger rum, kallas hans giftorättsgods.

I fråga om rättighet, som ej kan överlåtas eller eljest är av personlig art, skola bestämmelserna om giftorätt äga tillämpning, allenast såvitt de ej strida mot vad med avseende å rättigheten särskilt gäller.

2 §. Över sitt giftorättsgods råde make med de inskränkningar, som följa av vad i 3–6 §§ sägs.

Vid äktenskapets upplösning, så ock vid boskillnad eller hemskillnad tage vardera maken eller hans arvingar hälften av makarnas behållna giftorättsgods, såvida ej annorlunda i denna balk stadgas.

3 §. Make vare pliktig så vårda sitt giftorättsgods, att det ej otillbörligen minskas andra maken till förfång.

4 §. Make må ej avhända sig eller låta inteckna fast egendom, vari andra maken har giftorätt, utan att denne skriftligen med två vittnen samtycker därtill. Är andra maken omyndig eller bortovarande, ankomme på förmyndare eller god man att giva samtycke, varom nyss är sagt. Särskilt samtycke vare ej erforderligt, om den make, som vill företaga åtgärden, är förmyndare eller god man för andra maken.

Har make avhänt sig fast egendom utan erforderligt samtycke, vare åtgärden ogill, om andra maken eller dennes förmyndare eller gode man väcker klander däråt; han instämme dock sin talan inom tre månader, sedan han fick kännedom om åtgärden, och senast inom ett år, efter det lagfart beviljades.

Vad i denna paragraf är stadgat om fast egendom skall äga motsvarande tillämpning i avseende å tomträtt; och skall vad i andra stycket sägs om lagfart gälla om inskrivning.

5 §. Ej må make utan andra makens samtycke avhända sig eller pantsätta lösören, i vilka denne har giftorätt, och vilka ingå i det för makarnas gemensamma begagnande avsedda bohaget eller utgöra andra makens nödiga arbetsredskap eller äro avsedda för barnens personliga bruk. Är andra maken omyndig, ankomme likväl på honom själv att giva samtycke, som nyss är sagt, såvida han ej är sinnessjuk eller sinnesslö. Är han sinnessjuk eller sinnesslö, eller kan yttrande från honom ej utan märklig omgång eller tidsutdräkt inhämtas, vare sådant samtycke ej erforderligt.

Har make företagit rättshandling, som i förra stycket sägs, utan erforderligt samtycke, och var ej den, med vilken rättshandlingen ingicks, i god tro, vare rättshandlingen ogill, om andra maken väcker klander däråt; han instämme dock sin talan inom tre månader, sedan han fick kännedom om rättshandlingen, och senast inom ett år, från det godset utgavs.

6 §. Vägras samtycke i fall, som i 4 eller 5 § avses, äge rätten på ansökan tillåta åtgärd, varom fråga är, om skäl till vägran finnes ej vara för handen.

6 a §. Har make, utan tillbörlig hänsyn till andra makens giftorätt, genom gåva av annan egendom än i 4 § sägs väsentligen minskat sina tillgångar; visar sig, efter äktenskapets upplösning eller boskillnad eller hemskillnad, att vederlag ej kan till fullo utgå vid bodelningen, och finnes gåvotagaren hava insett eller bort inse att gåvan lände andra maken till förfång, skall gåvan eller dess värde återbäras i den mån sådant erfordras för tillgodoseende av andra makens rätt. Ej må dock på sådan grund talan väckas, sedan fem år förflutit från det gåvan fullbordades.

Var vid tiden för bodelningen gåva, som tillkommit under omständigheter varom ovan sägs, ej fullbordad, må den ej göras gällande i den mån det skulle lända till intrång i andra makens rätt.

7 §. Har make genom brottslig gärning uppsåtligen bragt andra maken om livet, eller har han, när annan sålunda dräpt denne, haft sådan del i

brottet, som i 23 kap. 4 och 5 §§ brottsbalken sägs, vare han förlustig sin giftorätt i den egendom, som tillhört den döde. Vad nu sagts skall dock ej gälla den som handlat under inflytande av sådan själslig abnormitet, som avses i 33 kap. 2 § brottsbalken.

8 §. Enskild egendom vare:

1. egendom, som genom äktenskapsförord förklarats skola vara enskild;

2. egendom, som make erhållit i gåva av annan än andra maken med villkor att den skall vara enskild, eller som make bekommit genom testamente med sådant villkor, eller som tillfallit make i arv och om vilken arvlåtaren genom testamente meddelat sådan föreskrift;

3. vad som trätt i stället för egendom, som under 1 eller 2 sägs, såvida ej annorlunda föreskrivits genom den rättshandling, på grund av vilken egendomen är enskild.

Avkastning vare ej på grund av rättshandling, varom i denna paragraf sägs, enskild, såvida det ej särskilt föreskrivits genom rättshandlingen.

9 §. Hava makar upprättat förteckning över egendom, som tillhör vardera maken eller en av dem, och är förteckningen med deras underskrift bekräftad på heder och samvete samt försedd med intyg av vittnen om underskriften och dagen därför, skall vid tvist, vilkendera maken egendomen tillhör, förteckningen äga vitsord, såframt det ej visas eller må på grund av särskilda omständigheter antagas, att den är oriktig. Sådant vitsord tillkomme dock ej förteckningen, om tvisten uppstår vid utmätning, som sker inom ett år från förteckningens upprättande, eller i konkurs, vilken följer på ansökning, som gjorts inom samma tid.

7 kap. Om makars gäld

1 §. En var av makarna svare med sitt giftorättsgods och sin enskilda egendom för den gäld, som han gjort före äktenskapet eller under dess bestånd.

2 §. Är i äktenskapet gäld gjord av bägge makarna, svare de en för bägge och bägge för en för gälden, såvida ej annat avtalats.

Samma lag vare, där ena maken gjort gäld, för vilken enligt 5 kap. 12 § jämväl andra maken svarar.

3 §. Häftar hustrun jämte mannen för gäld, som båda makarna eller endera gjort genom rättshandling av den i 5 kap. 12 § avsedda beskaffenhet, och vill borgenären söka hustrun för gälden, skall han anhängiggöra sin talan inom två år från förfallodagen eller, om gälden skall betalas vid anfordran, från dess uppkomst; försittes denna tid, vare rätt till talan mot henne förlorad.

Varder hustrun försatt i konkurs, vare hon ej pliktig att för dessförinnan gjord gäld av beskaffenhet, som i första stycket avses, ansvara med egendom, som hon under konkursen eller därefter förvärvar.

4 §. Sedan i anledning av boskillnad, hemskillnad eller äktenskapets upplösning bodelning verkställts, svare hustrun för gäld, varom i 3 § sägs, och vilken uppkommit före boskillnadsansökningen, hemskillnaden eller äktenskapets upplösning, allenast intill värdet av den enskilda egendom, hon ägde, då boskillnaden söktes, hemskillnaden vanns eller äktenskapet upplöstes, och den egendom, som vid bodelningen tillades henne. Skall i anledning av hemskillnad eller äktenskapets upplösning bodelning ej äga rum, svare hustrun efter hemskillnaden eller äktenskapets upplösning för gäld, som nyss är sagd, allenast intill värdet av den egendom, hon hade, när hemskillnaden vanns eller äktenskapet upplöstes.

Häftade egendom, som i första stycket sägs, på grund av inteckning eller eljest särskilt för annan gäld än där avses, varde motsvarande del av egendomens värde ej medräknad.

5 §. Vad i 3 och 4 §§ är stadgat skall ej äga tillämpning, om hustrun iklätt sig vidsträcktare betalningsansvar.

8 kap. Om äktenskapsförord; så ock om andra rättshandlingar mellan makar

1 §. Trolovade eller makar äge genom äktenskapsförord bestämma, att egendom, som tillhör eller tillfaller en av dem och som eljest skulle vara hans giftorättsgods, skall tillhöra honom enskilt. Genom äktenskapsförord må ock avtalas, att egendom, som eljest skulle vara ena makens enskilda, skall vara hans giftorättsgods, såvida ej annat följer av vad i 6 kap. 8 § 2 sägs.

Utöver vad nu är sagt må ej genom avtal mellan trolovade eller makar stadgas avvikelse från vad denna balk innehåller om makars egendom.

2 §. Vill trolovad till sin trolovade giva egendom att tillfalla honom vid äktenskapets ingående, eller vill make giva något åt sin make, skall därom upprättas äktenskapsförord. Sådant förord vare dock ej erforderligt, när fråga är om sedvanliga skänker, vilkas värde ej står i missförhållande till givarens villkor.

Utfästelse av trolovad eller make att under äktenskapet till andra maken utgiva penningar eller annat vare, såvida vederlag ej utgår, icke bindande, även om skriftligt fordringsbevis överlämnas.

3 §. Make, å vars inkomst under loppet av ett kalenderår uppkommit besparing, äge, utan upprättande av äktenskapsförord, före utgången av följande året till andra maken utan vederlag överlåta egendom till värde motsvarande högst hälften av vad som besparats, dock högst femtusen kronor. Sådan överlåtelse vare dock ej gällande mot borgenärer, med mindre därom upprättats skriftlig, med vittnen styrkt handling, däri jämväl besparingens storlek angivits, samt överlåtaren hade kvar egendom, som uppenbarligen motsvarade hans gäld.

4 §. Hava makar utan upprättande av äktenskapsförord träffat avtal sig

emellan om överlåtelse av egendom, äge make mot borgenärer åberopa avtalet, allenast om det visas eller må på grund av omständigheterna antagas, att avtalet icke är av sådan beskaffenhet, att för dess giltighet kräves upprättande av äktenskapsförord.

5 §. Har gåva skett, som i 2 § sägs, och är ej sådant fall för handen, som i första stycket andra punkten av samma lagrum avses; kan gäld, för vilken givaren häftade, då gåvan enligt 12 § blev gällande, ej betalas av honom, svare andra maken för vad som brister intill värdet av den överlåtna egendomen, om han ej kan styrka, att givaren hade kvar egendom, som uppenbarligen motsvarade hans gäld. Om vederlag utgått, skall dess värde avräknas från värdet av den överlåtna egendomen. Har denna helt eller delvis gått förlorad utan mottagarens vållande, njute han motsvarande befrielse från ansvar.

Har givaren blivit försatt i konkurs eller vid utmätning befunnits sakna tillgång att betala sin gäld eller, om han är köpman, inställt sina betalningar, eller finnes han eljest vara på sådant obestånd, att det måste antagas, att gäld, som i första stycket avses, ej varder rätteligen gulden, svare andra maken för gälden intill det belopp, som i nämnda stycke sägs, även om det ej är utrett vad som brister hos givaren.

Är talan om gåvans återvinning enligt konkurslagen (1921: 225) eller ackordslagen (1970: 847) anhängig, må mottagarens ansvar enligt denna paragraf icke göras gällande.

6 §. Biträder ena maken den andre i hans förvärvsverksamhet, njute han, även om överenskommelse om gottgörelse ej träffats, skälig ersättning för sitt arbete, om det med hänsyn till arbetets art och omständigheterna i övrigt må anses tillbörligt, att ersättning skall utgå.

Har ej talan om utfående av ersättning för biträde, varom i första stycket sägs, anhängiggjorts före utgången av kalenderåret efter det, då arbetet verkställdes, vare rätt till talan förlorad, såvida ej annat avtalats.

7 §. Är egendom av ena maken överlämnad till den andres förvaltning, och hava makarna avtalat eller kan det med hänsyn till omständigheterna antagas hava varit av dem avsett, att den, som mottagit egendomen, skulle äga använda avkastningen till familjens underhåll, skall vid tvist, i vilken mån avkastningen härtill åtgått, vad han uppgiver äga vitsord, såframt ej annat visas eller må på grund av omständigheterna antagas.

Har make, som överlämnat egendom till andra makens förvaltning, avstått från rätt att, när han det vill, återkalla uppdraget, vare det ej bindande.

8 §. Om avtal rörande makes underhållsskyldighet och om vissa avtal med avseende å förestående hemskillnad eller upplösning av äktenskap, så ock om avtal rörande bodelning eller vad därmed äger samband stadgas i 5, 11 och 13 kap. denna balk.

9 §. Trolovad eller make må, ändå att han är omyndig, sluta äktenskapsförord; tage dock förmyndarens samtycke, såvida ej fråga är allenast

om överlåtelse av egendom, varöver han själv äger råda.

Samma lag vare om överlåtelse, som avses i 3 §; och skall vad i sagda paragraf stadgas om villkor för överlåtelsens giltighet mot borgenärer tillämpas jämväl beträffande förmyndarens samtycke till överlåtelsen.

10 §. Äktenskapsförord skall av de trolovade eller makarna skriftligen upprättas och bestyrkas med vittnen. Kräves förmyndarens samtycke, skall ock det givas på sätt nu är sagt.

11 §. Äktenskapsförord skall ingivas till rätten i den ort, där mannen bör svara i tvistemål, som röra hans person, eller, om mannen ej är skyldig att i mål, som nyss sagts, svara vid svensk domstol, till rätten i den ort, där hustrun bör svara i sådana mål. Finnes ej behörig domstol enligt vad nu är sagt, varde förordet ingivet till Stockholms tingsrätt.

Rätten intage äktenskapsförordet i protokollet och översände oförd-röjligen en bestyrkt avskrift därav till den myndighet, som för äktenskapsregistret, med uppgift om dagen, då förordet ingavs till rätten; låte ock i fall, som i 2 § avses, om ingivandet införa kungörelse i allmänna tidningarna och tidning inom orten.

Innehåller förordet ej fullständig upplysning om makarnas namn, yrke och hemvist, infordre rätten sådan uppgift och meddele den till registreringsmyndigheten. Är ej bestyrkt avskrift av förordet till rätten ingiven, låte rätten på sökandens bekostnad ombesörja sådan avskrift.

12 §. Är äktenskapsförord slutet mellan trolovade, vare det gällande från äktenskapets ingående, om det ingives till rätten inom en månad, sedan äktenskapet ingicks. Eljest vare förord ej gällande, förrän det ingivits till rätten.

9 kap. Om boskillnad

1 §. Make vare berättigad att efter ansökan vinna boskillnad:

1. om andra maken genom vanvård av sina ekonomiska angelägenheter, genom missbruk av rätten att råda över sitt giftorättsgods eller genom annat otillbörligt förfarande vållar väsentlig minskning därav eller fara för sådan minskning; och
2. om andra makens bo är avträtt till konkurs.

2 §. Makar äge ock vinna boskillnad, när de äro ense därom.

3 §. All egendom, som make förvärvar efter det boskillnad blivit sökt, vare, om boskillnad beviljas, makens enskilda egendom.

4 §. Sedan boskillnad beviljats, skall bodelning äga rum, och skall vad därvid tillfaller make vara hans enskilda egendom.

5 §. Till dess bodelning sker, äge vardera maken, såvitt ej av stadgandet i 6 § annat föranledes, fortfarande råda över det giftorättsgods, som

tillhörde honom, då boskillnadsansökningen gjordes; och vare maken pliktig att vid bodelningen avgiva redovisning för sin förvaltning av godset och den avkastning, som därav fallit.

6 §. Är boskillnad sökt, och har, då ansökningen gjorts allenast av ena maken, skälig anledning därtill visats, skall, såvida endera maken det äskar och det finnes erforderligt till betryggande av hans rätt, giftorättsgods, varöver andra maken enligt 5 § äger råda, till värde motsvarande vad av nämnda gods kan antagas vid bodelningen tillkomma den förre, sättas under särskild vård och förvaltning, till dess boskillnadsansökningen prövats och, om den bifalles, bodelning skett eller ock boskillnadsansökningen förfallit; dock må sådant avskiljande ej mot andra makens bestridande äga rum, såvida han ställer säkerhet, som av rätten godkännes, för vad av godset bör vid bodelningen tillkomma sökanden. Har boskillnad beviljats, äge en var av makarna, enligt vad nu är sagt, påkalla, att giftorättsgods, varöver andra maken äger råda, sättes under särskild vård och förvaltning, till dess bodelning skett.

Vid meddelande av förordnande, som i första stycket sägs, må jämväl givas närmare bestämmelser om användande av godset eller dess avkastning för familjens underhåll eller eljest till nödiga utgifter.

7 §. Giftorättsgods, varöver make enligt 5 § äger råda, må utan hinder av ansökan om boskillnad eller dom däråt utmätas för hans gäld. Är sådant gods enligt 6 § satt under särskild vård och förvaltning, må det dock ej utmätas för hans gäld, såvida ej jämväl andra maken svarar för gälden eller godset på grund av inteckning eller eljest särskilt häftar därför.

8 §. Avträdes, innan bodelning ägt rum, makes egendom till konkurs, eller har bodelning i anledning av makes konkurs återgått, stånde det giftorättsgods, varöver maken enligt 5 § äger råda, under konkursboets förvaltning, till dess genom bodelning blivit bestämt vad som skall tillfalla maken; och vare emellertid konkursboet oförhindrat försälja egendomen, om det finnes erforderligt.

Förordnande, varom i 6 § sägs, vare, då konkurs inträffar, förfallet.

9 §. Har ej under boskillnadsmålet uppteckning skett av vardera makens tillgångar och skulder, sådana de voro, när ansökningen om boskillnad gjordes, skall, sedan boskillnad beviljats, sådan uppteckning förrättas. Boupptecknings skall av makarna med edsförpliktelse underskrivas och en avskrift därav till rätten ingivas.

Har avskrift av boupptecknings ej inkommit inom tre månader, från det boskillnadsdomen gavs, förordne rätten lämplig person att verkställa upptecknings; och åligge det make att under edsförpliktelse redligen uppgiva sina tillgångar och skulder. Förrättningsmannen har att till rätten översända en avskrift av boupptecknings.

Är boskillnad sökt och har, då ansökningen gjorts allenast av ena maken, skälig anledning därtill visats, skall rätten, om ena maken det äskar, meddela förordnande om boupptecknings förrättande, efter vad

förut i denna paragraf är sagt; och åligge det förrättningsmannen att tillställa vardera maken ett exemplar av boupptecknigen ävensom att till rätten insända en avskrift därav med underrättelse om dagen, då makarna erhållit boupptecknigen.

Make, som underlåter att lämna uppgift till boupptecknig, må av rätten vid vite därtill hållas.

Riktigheten av upprättad boupptecknig vare make pliktig att med ed inför rätten fästa, om det yrkas av andra maken eller av borgenär, vilkens fordran tillkommit före bodelningen.

10 kap. Om återgång av äktenskap

1 §. Har äktenskap slutits, ehuru däremot var hinder varom sägs i 2 kap. 7 eller 10 §, skall till återgång dömas.

För hinder, som avses i 2 kap. 10 §, äge dock återgång ej rum, om det tidigare äktenskapet är upplöst, utan att talan om återgång blivit väckt.

Allmän åklagare vare pliktig yrka äktenskaps återgång; och må talan därom föras jämväl av vardera maken samt för hinder, som avses i 2 kap. 10 §, av den omgiftes make i det tidigare giftet.

2 §. Var make vid vigseln sinnessjuk eller sinnesslö, gånge äktenskapet på hans talan åter, såvida han ej erhållit tillstånd jämlikt 2 kap. 5 § att utan hinder av sinnessjukdomen eller sinnesslöheten ingå äktenskapet. Har han ej yrkat återgång inom sex månader, från det sjukdomen blev botad, vare han sin rätt till talan förlustig.

Hade andra maken vid vigseln ej kunskap om sinnessjukdomen eller sinnesslöheten, äge jämväl han vinna återgång, såframt han väcker talan inom sex månader, från det han fick sådan kunskap, och senast inom tre år från vigseln; dock må talan om återgång för sinnessjukdom ej anställas, sedan sjukdomen blivit botad.

3 §. Äktenskap gånge ock på makes yrkande åter:

1. om han vid vigseln befann sig i tillfällig sinnesförvirring eller annat sådant tillstånd, som utesluter rättslig handlingsförmåga;

2. om han av misstag låtit sig viga vid annan än sin trolovade eller utan att vilja ingå äktenskap;

3. om han bedragits till äktenskapet, därigenom att han blivit av andra maken genom falsk uppgift eller svikligt förtigande vilseledd angående vem denne är eller angående sådana omständigheter rörande hans tidigare liv, som skäligen bort avhålla den bedragne från äktenskapets ingående; eller

4. om han blivit tvungen till äktenskapet.

Återgång äge ej rum, såvida ej maken instämt sin talan inom sex månader, sedan tillstånd, som i 1 sägs, upphörde eller han fick kunskap om återgångsskäl, varom i 2 eller 3 förmäles, eller blev fri från tvång, som i 4 avses; och må talan om återgång ej i något fall väckas, sedan tre år förflutit från vigseln.

4 §. I fråga om verkan av återgång skall, såvida ej nedan är annorlunda stadgat, vad om äktenskapsskillnad är föreskrivet äga motsvarande tillämpning.

Vad i 11 kap. 20 § är för där avsedda fall stadgat om uppteckning av vardera makens tillgångar och skulder och om edfästande av sådan uppteckning skall äga motsvarande tillämpning, när mål om återgång är anhängigt eller till återgång blivit dömt.

5 §. Då äktenskap återgår, skall vid bodelningen så anses, som om den egendom, en var av makarna vid vigseln hade eller efteråt förvärvat genom arv, gåva eller testamente, varit hans enskilda.

6 §. Sker återgång jämlikt 1 §, och var ena maken vid vigseln i god tro men den andre ej, äge den förre rätt till skadestånd, efter vad som med avseende å makarnas förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter prövas skäligt.

Vinner make återgång jämlikt 2 § första stycket eller 3 §, och var den omständighet, som föranledde återgången, vid vigseln känd för andra maken, njute ock den make, på vars talan äktenskapet går åter, skadestånd, som nyss är sagt.

Skadestånd må sättas att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Anspråk på skadestånd skall, därest fråga ej är allenast om jämkning av avtal, som makarna med hänsyn till återgången träffat, vid talans förlust framställas i målet om återgång.

7 §. Efter återgång vare makarna ej pliktiga försörja varandra.

8 §. Upph.

9 §. Upplöses genom makes död äktenskap, som jämlikt 1 § bort gå åter, skall, såframt yrkande därom göres senast vid bodelningen, makarnas giftorättsgods så delas, som hade återgång skett.

Samma lag vare, om äktenskap, som jämlikt 2 eller 3 § kan dömas att återgå, genom döden upplöses och tillämpning av nyss sagda regler äskas av den efterlevande maken, om han ägde vinna återgång, eller av annan bodelägare, om den avlidne hade sådan rätt och han förde talan om återgång eller intill sin död befann sig i sådant tillstånd, som i 2 § eller 3 § 1 sägs.

10 §. Efterlevande make, som vid andra makens död ägde vinna återgång av äktenskapet, njute, såframt han senast vid bodelningen det yrkar, skadestånd efter de i 6 § givna reglerna.

11 §. Hade äktenskap bort gå åter för hinder, som sägs i 2 kap. 10 §, och dör den omgifte, skall rätt till ersättning, pension eller annan ekonomisk förmån, som är tillagd efterlevande make, såvida ej annat av omständigheterna framgår, anses tillkomma maken i första giftet.

11 kap. Om hemskillnad och äktenskapsskillnad

1 §. Äro makar ense om att ej fortsätta sammanlevnaden, äga de vinna rättens dom på hemskillnad.

2 §. Gör ena maken sig skyldig till grov försummelse av sin plikt att försörja andra maken eller barnen, eller åsidosätter han eljest i märklig mån sina plikter mot dem, eller är han hemfallen åt missbruk av rusgivande medel, eller för han ett lastbart liv, äge andra maken vinna hemskillnad, såvida ej med hänsyn till hans eget förhållande eller andra särskilda omständigheter ändock skäligen kan fordras, att han fortsätter sammanlevnaden.

Har på grund av stridighet i lynne och tänkesätt eller av annan orsak uppstått djup och varaktig söndring mellan makarna, och vill endera erhålla hemskillnad, vare han därtill berättigad, såvida ej med hänsyn till hans förhållande eller andra särskilda omständigheter ändock skäligen kan fordras, att han fortsätter sammanlevnaden.

3 §. Hava makar efter vunnen hemskillnad levat åtskilda ett år, och är sammanlevnaden ej heller därefter upptagen, varde på talan av endera dömt till äktenskapsskillnad.

4 §. Om makar utan dom å hemskillnad på grund av söndring leva åtskilda sedan minst tre år, äge en var av dem vinna äktenskapsskillnad; dock må ej till äktenskapsskillnad dömas, om endast ena maken vill skiljas och med hänsyn till hans förhållande eller andra särskilda omständigheter äktenskapet finnes skäligen icke böra på hans talan upplösas.

5 §. Har ena maken egenvilligt och utan giltig orsak undandragit sig sammanlevnaden två år och ej sedermera upptagit den, äge den andra maken vinna skillnad i äktenskapet.

6 §. Är ena maken borta, och vet man ej, att han inom de tre sista åren varit vid liv äge andra maken vinna äktenskapsskillnad.

7 §. Har ena maken, i strid mot vad i 2 kap. 10 § är stadgat, ingått nytt gifte, äge andra maken vinna äktenskapsskillnad.

8 §. Har ena maken samlag eller annat könsumgänge med annan än sin make, äger denne rätt till äktenskapsskillnad, såvida han ej samtyckt till handlingen.

Finnes hänsyn till barnens bästa eller andra särskilda skäl tala därför, må rätten döma till hemskillnad i stället för äktenskapsskillnad eller, om dom på hemskillnad redan föreligger, ogilla talan om äktenskapsskillnad.

Talan skall väckas inom sex månader efter erhållen kunskap om handlingen och senast inom tre år, sedan den begicks.

9 §. Har make, som lider av könssjukdom i smittosamt skede, med

vetskap eller misstanke därom genom könsumgänge utsatt andra maken för fara att bliva smittad, äge denne vinna skillnad i äktenskapet, såvida han ej med vetskap om faran låtit utsätta sig därför. Dock må ej dömas till skillnad, med mindre talan därom anställes inom sex månader, från det maken fick veta, att han blivit utsatt för smittofara, ej heller om maken ej blivit smittad och sjukdomen, när talan anställes, ej längre är i smittosamt skede.

10 §. Gör ena maken sig skyldig till misshandel eller annat brott mot andra makens person, äger denne vinna äktenskapsskillnad, om ej hänsyn till brottets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt tala däremot. Detsamma gäller, om make begår motsvarande brott mot barn, som står under andra makens eller båda makarnas vårdnad.

Talan skall väckas inom sex månader efter erhållen kunskap om gärningen och senast inom tre år, sedan den begicks.

11 §. Varder ena maken dömd till fängelse i tre år eller svårare straff, äge andra maken vinna skillnad i äktenskapet.

Dömes ena maken till fängelse på viss tid understigande tre år, dock minst sex månader, eller till internering eller till [tvångsarbete i minst ett år], och yrkar andra maken äktenskapsskillnad, pröve rätten, huruvida med hänsyn till vad den dömde låtit komma sig till last och övriga omständigheter skillnad må ske. Samma lag vare, om ena maken varder av utländsk domstol dömd till frihetsstraff i minst ett år och andra maken på den grund vill skiljas.

För straffdom må dock skillnad ej äga rum, om andra maken varit delaktig i brottet eller samtyckt därtill.

Vill make vinna skillnad, enligt vad nu är sagt, instämme han andra maken inom sex månader efter erhållen kunskap om domen och senast inom tre år, sedan den föll, eller have förlorat sin talan.

12 §. Är ena maken hemfallen åt missbruk av rusgivande medel, må på talan av andra maken dömas till äktenskapsskillnad, när rätten finner synnerliga skäl därtill föranleda.

13 §. Är ena maken sinnessjuk och har sjukdomen under äktenskapet fortfarit tre år, äger andra maken rätt till äktenskapsskillnad, om det ej skäligen kan fordras att han fortsätter äktenskapet.

Har sjukdomen varat kortare tid än som sägs i första stycket, må dömas till äktenskapsskillnad, om synnerliga skäl föreligga.

14 §. All egendom, som make förvärvar, efter det hemskillnad vunnits, vare hans enskilda.

15 §. När till hemskillnad blivit dömt, skall bodelning äga rum, och skall vad därvid tillfaller make vara hans enskilda egendom.

16 §. Till dess bodelning sker, äge vardera maken, såvitt ej av stadgandet i 17 § annat föranledes, fortfarande råda över det giftorätts-

gods, som tillhörde honom, då hemskillnaden beviljades; och vare maken pliktig att vid bodelningen avgiva redovisning för sin förvaltning av godset och den avkastning, som därav fallit.

17 §. Om endera maken det äskar och det finnes erforderligt till betryggande av hans rätt, skall giftorättsgods, varöver andra maken enligt 16 § äger råda, till värde motsvarande vad av nämnda gods kan antagas vid bodelningen tillkomma den förre, sättas under särskild vård och förvaltning, till dess bodelning skett; dock må sådant avskiljande ej mot andra makens bestridande äga rum, såvida han ställer säkerhet, som av rätten godkännes, för vad av godset bör vid bodelningen tillkomma sökanden.

Vid meddelande av förordnande, som i första stycket sägs, må jämväl givas närmare bestämmelser om användande av godset eller dess avkastning för familjens underhåll eller eljest till nödiga utgifter.

18 §. Giftorättsgods, varöver make enligt 16 § äger råda, må utan hinder av dom å hemskillnad utmätas för hans gäld. Är sådant gods enligt 17 § satt under särskild vård och förvaltning, må det dock ej utmätas för hans gäld, såvida ej jämväl andra maken svarar för gälden eller godset på grund av inteckning eller eljest särskilt häftar därför.

19 §. Avträdes, innan bodelning ägt rum, makes egendom till konkurs, eller har bodelning i anledning av makes konkurs återgått, stånde det giftorättsgods, varöver maken enligt 16 § äger råda, under konkursboets förvaltning, till dess genom bodelning blivit bestämt vad som skall tillfalla maken; och vare emellertid konkursboet oförhindrat försälja egendomen, om det finnes erforderligt.

Förordnande, varom i 17 § sägs, vare, då konkurs inträffar, förfallet.

20 §. Är mål om hemskillnad anhängiggjort, och har, då talan är väckt allenast av ena maken, skälig anledning därtill visats, äge rätten, om ena maken det äskar, förordna lämplig person att förrätta uppteckning av vardera makens tillgångar och skulder; och åligge det make att under edsförpliktelse redligen uppgiva sina tillgångar och skulder.

Har ej bouppteckning verkställts, skall, sedan hemskillnad beviljats, rätten på ansökan av make eller av borgenär, vilkens fordran tillkommit före bodelningen, meddela förordnande om bouppteckningens förrättande, efter vad i första stycket är sagt.

Make, som underlåter att lämna uppgift till bouppteckning, må av rätten vid vite därtill hållas. Förrättningsmannen har att till rätten översända en avskrift av bouppteckningen.

Riktigheten av upprättad bouppteckning vare make pliktig att med ed inför rätten fästa, om det yrkas av andra maken eller av borgenär, vilkens fordran tillkommit före bodelningen.

21 §. Bestämmelserna i 15–20 §§ äge ej tillämpning, om till följd av äktenskapsförord eller boskillnad ingendera maken har giftorättsgods.

22 §. Vinner make hemskillnad enligt 2 § första stycket, och är den honom vid bodelningen tillkommande egendomen ringa, äge rätten på hans yrkande förordna, att han vid bodelningen må av makarnas giftorättsgods uttaga nödigt bohag ävensom arbetsredskap och andra lösören, som erfordras till fortsättande av hans näring, även om därigenom den andres lott skulle lida inskränkning. Vad nu är stadgat skall ej lända till minskning i den rätt, som enligt 13 kap. 4 § tillkommer vardera maken.

23 §. Vad i 15–20 §§ är stadgat för det fall, att makar vunnit hemskillnad, eller att mål om hemskillnad är anhängiggjort, skall äga motsvarande tillämpning, när till äktenskapsskillnad är dömt eller mål därom är anhängiggjort, såframt ej till följd av äktenskapsförord, boskillnad eller hemskillnad ingendera maken har giftorättsgods.

Vinner make äktenskapsskillnad på grund av förhållande, som innefattar grov kränkning från andra makens sida, eller på grund av dennes missbruk av rusgivande medel, skall vad i 22 § är stadgat äga motsvarande tillämpning.

24 §. Sker äktenskapsskillnad på grund av ena makens förhållande, varigenom han grovt kränkt den andre, eller efter hemskillnad, som vunnits på grund därav att ena maken grovt åsidosatt sina plikter mot den andre, njute denne skadestånd, efter vad med avseende å makarnas förmögenhetsförhållanden och övriga omständigheter prövas skäligt.

Skadestånd må sättas att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Anspråk på skadestånd skall, där fråga ej är allenast om jämkning av avtal, som makarna med hänsyn till skillnaden träffat, vid talans förlust framställas i skillnadsmålet.

25 §. Hava makar vunnit hemskillnad, åligge ändock make att enligt de i 5 kap. 2 § stadgade grunder bidraga till den andres tillbörliga underhåll; dock må, om ena maken huvudsakligen bär skulden till hemskillnaden, den andre ej förpliktas giva underhållsbidrag, med mindre synnerliga skäl därtill äro.

26 §. Varda makar skilda i äktenskapet, och finnes den ene efter skillnaden bliva i behov av bidrag till sitt tillbörliga underhåll, äge rätten ålägga andra maken utgöra sådant bidrag, efter vad med avseende å hans förmåga samt övriga omständigheter prövas skäligt. Underhållsbidrag må likväl ej tillerkännas make, som huvudsakligen bär skulden till skillnaden. Bidraget kan, såframt den underhållsskyldiges förmögenhetsförhållanden och omständigheterna i övrigt därtill föranleda, bestämmas till visst belopp, som den underhållsskyldige har att en gång för alla utgiva till den underhållsberättigade. Är bidraget bestämt att utgå på särskilda tider, och träder den berättigade i nytt gifte, skall bidrag ej vidare utgå.

27 §. Om åliggande för rätten att vid hemskillnad och äktenskapsskillnad förordna, vilken av makarna skall erhålla vårdnaden om barnen, så ock om bidrag till barnens underhåll i dessa fall stadgas i föräldrabalken.

28 §. Utan hinder av vad genom rättens beslut eller genom avtal blivit bestämt om bidrag till makes underhåll, äger rätten på endera makens yrkande annorledes förordna därom, när väsentligt ändrade förhållanden påkalla det; dock må allenast när synnerliga skäl därtill äro underhållsbidrag till frånskild make utdömas, såframt sådant bidrag icke tidigare skolat utgå, eller höjas utöver det högsta belopp till vilket bidraget tidigare varit bestämt.

Vad i denna paragraf är stadgat äge ej tillämpning, om någon förpliktats eller åtagit sig att till frånskild makes underhåll utgiva visst belopp en gång för alla.

29 §. Är avtal, som makar med avseende å förestående hemskillnad eller äktenskapsskillnad träffat om bodelning eller vad därmed äger samband, om skadestånd eller om bidrag till makes underhåll, uppenbart obilligt för ena maken, må det, om avtalet ej slutits under hemskillnad, på hans talan av rätten jämkas. Sådant klander skall vid talans förlust väckas senast i skillnadsmålet, om äktenskapsskillnad sker jämlikt 3 §, men eljest inom ett år, från det skillnad i äktenskapet meddelades.

30 §. Flytta makar, som vunnit hemskillnad, åter samman, förfalle verkan av hemskillnaden utom beträffande frågor, om vilka i 14–20 §§ är stadgat.

31 §. Upph.

12 kap. Vissa bestämmelser med avseende å äktenskaps upplösning genom makes död

1 §. Då make dött, skall bodelning ske, såvida ej till följd av äktenskapsförord, boskillnad eller hemskillnad ingendera maken vid dödsfallet hade giftorättsgods.

2 §. Emot dödsbodelägares bestridande må bodelning ej äga rum,innan all veterlig gäld, för vilken den döde svarade, blivit gulden eller delägaren fritagits från ansvar för gälden eller medel till dess betalning satts under särskild vård. Har den dödes egendom blivit avträdd till konkurs, må bodelning städse äga rum utan hinder av delägares bestridande.

3 §. Till dess bodelning sker, tage efterlevande maken del i förvaltningen av den dödes egendom efter vad i ärvdabalken sägs.

4 §. Efterlevande make äge, såvitt ej av stadgandet i 5 § annat föranledes, fortfarande råda över det giftorättsgods, som tillhörde honom vid dödsfallet; och vare maken pliktig att vid bodelningen avgiva redovisning för sin förvaltning av godset och den avkastning som därav fallit.

5 §. Om det finnes erforderligt till betryggande av arvingars och

universella testamentstagares rätt, skall giftorättsgods, varöver efterlevande maken enligt 4 § äger råda, till värde motsvarande vad av nämnda gods kan antagas vid bodelningen tillkomma dem, sättas under särskild vård och förvaltning, till dess bodelning skett; dock må sådant avskiljande ej mot efterlevande makens bestridande äga rum, såvida han ställer säkerhet som av rätten godkännes.

Vid meddelande av förordnande, som i första stycket sägs, må jämväl givas närmare bestämmelser om användande av godset eller dess avkastning för efterlevande makens och barnens underhåll eller eljest till nödiga utgifter.

6 §. Giftorättsgods, varöver efterlevande make enligt 4 § äger råda, må utan hinder av andra makens död utmätas för den förres gäld. Är sådant gods enligt 5 § satt under särskild vård och förvaltning, må det dock ej utmätas för efterlevande makens gäld, såvida ej jämväl den döde svarade för gälden eller godset på grund av inteckning eller eljest särskilt häftar därför.

7 §. Avträdes, innan bodelning ägt rum, endera makens egendom till konkurs, eller har bodelning i anledning av sådan konkurs återgått, stånde det giftorättsgods, som vid tiden för dödsfallet tillhörde gäldenären, under konkursboets förvaltning, till dess genom bodelning blivit bestämt vad som skall tillfalla konkursboet; och vare emellertid konkursboet oförhindrat försälja egendomen, om det finnes erforderligt.

Förordnande, varom i 5 § sägs, vare, då konkurs inträffat, förfallet.

13 kap. Om bodelning

1 §. Bodelning i anledning av boskillnad, äktenskaps återgång, hemskillnad, äktenskapsskillnad eller ena makens död skall förrättas med iakttagande av bestämmelserna i detta kapitel; och skall vid bodelningen vad som finnes stadgat om arvskiftes form, förordnande av särskild skiftesman samt dennes eller boutredningsmans befattning med skifte äga motsvarande tillämpning.

Vad i detta kapitel sägs om make skall, när make är död, tillämpas beträffande hans arvingar och universella testamentstagare, såvida ej annorlunda stadgas.

2 §. Häftar make för gäld, som tillkommit, innan ansökning om boskillnad blivit gjord eller äktenskapets återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad vunnits, eller, om bodelningen äger rum till följd av ena makens död, före dödsfallet, skall av den gäldbundne makens giftorättsgods tilläggas honom egendom till täckning av gälden eller, om bägge makarna häfta för denna, av den del av gälden, som makarna emellan belöper på honom.

Är gälden gjord före äktenskapets ingående, och häftade, då äktenskapet ingicks, enskild egendom eller egendom, som i 6 kap. 1 § andra stycket avses, och som ej skall ingå i bodelningen, på grund av panträtt

eller eljest särskilt för gälden, eller har maken under äktenskapet ådragit sig gälden genom vanvård av sina ekonomiska angelägenheter eller genom annat otillbörligt förfarande eller till förvärv eller förkovran av egendom, som nyss är sagd, skall tilldelning, varom i första stycket stadgas, äga rum allenast för den del av gälden, för vilken betalning ej kan erhållas ur sådan egendom.

3 §. Sedan tilldelning för gäld ägt rum, enligt vad i 2 § sägs, skall återstoden av makarnas giftorättsgods delas lika mellan dem, såvida ej annat föranledes av vad i 6 kap. 7 §, 10 kap. 5 eller 9 §, 11 kap. 22 § eller 23 § andra stycket eller ock av vad här nedan i 4–12 §§ sägs.

4 §. Vardera maken eller, om ena maken är död, den efterlevande äge från delningen undantaga honom tillhöriga kläder och andra föremål, som tjäna uteslutande till hans personliga bruk, dock ej till högre värde än med hänsyn till makarnas villkor kan anses skäligt.

5 §. Varder giftorättsgods tillagt ena maken till täckning av gäld, som i 2 § andra stycket sägs, äge andra maken erhålla vederlag därför av makarnas giftorättsgods.

6 §. Har make genom vanvård av sina ekonomiska angelägenheter, genom missbruk av rätten att råda över sitt giftorättsgods eller genom annat otillbörligt förfarande vållat, att detta väsentligen minskats, äge andra maken erhålla vederlag därför av makarnas giftorättsgods. Räcker det ej till, och har den vederlagsskyldige enskild egendom, gånge för hälften av vad som brister vederlag ut av den enskilda egendom, som ej erfordras för täckning av gäld.

7 §. Rätt till vederlag, som i 6 § sägs, tillkomme ock make, om andra maken använt sitt giftorättsgods till förvärv eller förkovran av sin enskilda egendom eller av egendom, som i 6 kap. 1 § andra stycket avses, och som ej skall ingå i bodelningen, eller till betalning av sådan före äktenskapets ingående gjord gäld, som i 2 § andra stycket omförmäles.

8 §. Make, som använt sin enskilda egendom till förkovran av sitt giftorättsgods njute vederlag av detta.

9 §. Har make tillkommande vederlag ej kunnat till fullo utgå, äge han ej för bristen fordran hos andra maken.

10 §. Skadestånd, som enligt 10 kap. 6 eller 10 § eller 11 kap. 24 § tillkommer make och är till betalning förfallet, skall vid bodelningen utgå av vad därvid tillkommer andra maken utöver egendom till täckning av denne åvilande gäld. Samma lag vare beträffande till betalning förfallet underhållsbidrag, som make jämlikt 11 kap. 26 § har att en gång för alla utgiva till andra maken.

11 §. Häfta makarna, en för bägge och bägge för en, för gäld, som i 2 §

avses, äge en var av dem fordra, att den andre betalar så stor del av gälden, som makarna emellan belöper på denne, eller ock ställer maken säkerhet för betalningen. Sker det ej, skall, om den som framställt yrkandet påfordrar det och ställer säkerhet för gäldens betalning, egendom till täckning av nämnda del av gälden tilldelas honom av vad vid bodelningen tillkommer andra maken utöver egendom till täckning av annan gäld; och vare den förre makarna emellan ensam ansvarig för gäldens betalning.

11 a §. Då vid makes död förskott å arv, som givits av endera makens giftorättsgods, skall avräknas å arvet efter den döde, skall vid bodelningen å den lott, som tillkommer den dödes arvingar, avräkning ske för förskottet eller, om det ej kan till fullo avräknas å arvet, för vad däråt kan avräknas av förskottet. I fall, varom nu är sagt, skall, sedan tilldelning för gäld ägt rum, återstoden av förskottsgivarens giftorättsgods före delningen ökas med ett belopp, motsvarande vad sålunda skall avräknas vid bodelningen.

12 §. Sker bodelning i anledning av makes död, och är den egendom, som därvid tillkommer efterlevande maken, ringa, äge han av makarnas giftorättsgods uttaga nödigt bohag ävensom arbetsredskap och andra lösören, som erfordras till fortsättande av hans näring, även om därigenom arvingarnas lott skulle lida inskränkning.

Efterlevande maken äge av giftorättsgodset, såvitt det räcker, städse bekomma egendom till så stort värde, att den jämte egendom, som må enskilt tillhöra honom, motsvarar fyra gånger det vid tiden för dödsfallet gällande basbeloppet enligt lagen den 25 maj 1962 (nr 381) om allmän försäkring.

Vad i andra stycket sägs äge dock ej tillämpning, om den avlidne efterlämnar barn under sexton år som ej jämväl är efterlevande makens barn.

13 §. Vid lotternas utläggning äge vardera maken eller, om endera är död, den efterlevande på sin lott bekomma arbetsredskap och andra lösören, som erfordras till fortsättande av hans näring. Därefter vare en var av makarna berättigad att på sin lott erhålla den till hans giftorättsgods hörande egendom han önskar. Fastighet, som tillhör ena makens giftorättsgods, så ock annan till ena makens giftorättsgods hörande egendom, som det av särskild anledning kan vara av intresse för honom att behålla, vare han, även om egendomen i värde överstiger vad på hans lott belöper, berättigad bekomma, om han lämnar penningar till fyllnad av andra makens lott.

Skall ena makens enskilda egendom gå i betalning för vederlag, som i 6 eller 7 § sägs, gånge vederlaget ut i egendom, som maken själv äger anvisa.

Rätt, varom i första stycket sista punkten sägs, tillkomme, när make är död, ej andra arvingar än bröstarvingar; och njute de sådan rätt allenast beträffande fastighet, som maken förvärvat från någon med vilken han varit släkt i rätt uppstigande led eller från sådan anförvants dödsbo.

13 a §. Har vid bodelning fastighet delats så, att makarna fått skilda andelar utan att villkor om utbrytning uppställts i den över bodelningen upprättade handlingen, innehava makarna fastigheten under samägande-rätt.

I den mån bodelning eljest innebär, att del av fastighet kommer i särskild ägares hand, är den ogiltig.

14 §. Har vid bodelning make eftergivit vad enligt bestämmelserna i detta kap. tillkommer honom, och kan gäld, som uppstått före bodelningen, ej betalas av honom, svare andra maken för vad som brister intill värdet av vad han för mycket bekommit, såvida han ej kan visa, att hans make efter bodelningen hade kvar egendom, som uppenbarligen motsvarade honom då åvilande gäld. Har den make, som gjort eftergiften, blivit försatt i konkurs eller vid utmätning funnits sakna tillgång att betala sin gäld eller, om han är köpman, inställt sina betalningar, eller finnes han eljest vara på sådant obestånd, att det måste antagas, att gäld, som i första punkten avses, ej varder rätteligen gulden, svare andra maken för gälden intill det värde, som i nämnda punkt sägs, även om det ej är utrett vad som brister hos den förre.

Är bodelning förrättad mellan ena maken och den andres arvingar, och hava arvingarna bekommit för mycket, svare de, en för alla och alla för en, för betalningsskyldighet, som i första stycket sägs.

Vad i denna paragraf är stadgat skall, när bodelning äger rum i anledning av ena makens död, ej tillämpas i fråga om gäld, för vilken den döde häftade.

15 §. Då bodelning skett, äge make ingiva den däröver upprättade handlingen till rätten; och skall anmälan om ingivandet och dagen därför ofördröjligen göras till äktenskapsregistret samt kungörelse införas i allmänna tidningarna och tidning inom orten. Om återgång av bodelning vid konkurs eller med anledning av förhandling om offentligt ackord eller vid egendoms avträdande till förvaltning av boutredningsman finnas bestämmelser i konkurslagen (1921: 225) och ackordslagen (1970: 847) samt i ärvdabalken.

14 kap. Om medling mellan makar

1 §. Make äger påkalla medling, om söndring uppstått i äktenskapet eller om tvist eljest uppkommit, som stör sammanlevnaden mellan makarna.

Behörig att medla är:

1. präst i församling av svenska kyrkan, där makarna eller endera är kyrkobokförd;
2. vigselförrättare inom annat trossamfund än svenska kyrkan, om makarna eller endera tillhör samfundet;
3. borgerlig medlare i den kommun, där makarna eller endera är bosatt;
4. föreståndare för familjerådgivningsbyrå, som drives av kommun eller landstingskommun.

När skäl föreligger därtill, äger rätten i den ort, där makarna eller endera är bosatt, på makes begäran utse särskild medlare.

2 §. I varje kommun skall finnas minst en borgerlig medlare. Om det är påkallat av särskilda skäl, kan samma person förordnas till medlare för mer än en kommun.

Borgerlig medlare utses av rätten för två kalenderår. Finnes medlare ej vara lämplig för sitt uppdrag, skall han entledigas. Avgår medlare före utgången av den tid, för vilken han blivit utsedd, skall annan förordnas för den återstående tiden.

För medlare, som avses i denna paragraf, skall finnas ersättare. Vad som är föreskrivet om medlare gäller även ersättare.

3 §. Medlare äger kalla makarna att sammankomma inför sig. Han skall på lämpligt sätt göra sig underrättad om anledningen till söndringen eller tvisten och söka förlika makarna.

Medlare har att iakttaga tystnad om vad han vid medlingen erfarit och han må ej höras som vittne därom.

4 §. Ersättning till borgerlig medlare betalas av kommunen.

Ersättning till särskild medlare, som utsetts jämlikt 1 § tredje stycket, utgår av statsmedel.

Närmare bestämmelser om ersättning enligt denna paragraf meddelas av Konungen.

15 kap. Vissa bestämmelser om rättegången

Äktenskapsmål

1 §. Äktenskapsmål äro mål, däri tvisten är, huruvida man och kvinna äro i äktenskap förenade med varandra, så ock mål om återgång av äktenskap, hemskillnad och äktenskapsskillnad.

2 §. Fråga, huruvida man och kvinna äro i äktenskap förenade med varandra, må ej bliva föremål för särskild rättegång annorledes än såsom tvist dem emellan men må eljest komma under prövning, när helst någons rätt är av frågan beroende.

3 §. För sinnessjuk eller sinnesslö föres i äktenskapsmål talan av förmyndaren.

4 §. Äktenskapsmål instämmes till rätten i den ort, där svaranden har sitt hemvist. Har han ej hemvist inom riket, höre målet till rätten i den ort, där mannen och kvinnan senast haft gemensamt hemvist eller, om de ej här haft sådant, där kärandens hemvist är. Skall talan föras mot såväl mannen som kvinnan, vare den rätt behörig, där båda eller endera har sitt hemvist eller, om ingendera här har sådant, där de senast haft gemensamt

hemvist. Finnes ej behörig domstol, efter vad nu är sagt, upptages målet av Stockholms tingsrätt. Har ena maken väckt talan mot andra maken vid behörig domstol, äge denne städse till gemensam handläggning väcka talan i äktenskapsmål mot den förre vid samma domstol.

Vilja båda makarna erhålla hemskillnad enligt 11 kap. 1 § eller äktenskapsskillnad enligt 11 kap. 3 eller 4 §, göre de ansökan därom hos den rätt, som enligt första stycket är laga domstol i mål mot dem bägge.

Fråga om återgång eller äktenskapsskillnad för brott, därför ansvar yrkas, må ock väckas vid den rätt, där brottmålet är anhängigt.

5 §. Är ansökning om hemskillnad gjord av bägge makarna och möter ej hinder för dess upptagande, äge rätten utan huvudförhandling omedelbart företaga målet till avgörande. Vad nu sagts skall ock gälla, såvida ansökning om äktenskapsskillnad gjorts av bägge makarna och parternas inställelse ej finnes vara behövlig för målets utredning.

6 §. Rätten må, om part det begär, förordna, att äktenskapsmål skall handläggas inom stängda dörrar.

7 §. Upph.

8 §. Mål om hemskillnad enligt 11 kap. 1 eller 2 § må ej upptagas, med mindre det visas, att medling ägt rum enligt 14 kap. Har make underlåtit att på kallelse infinna sig till medling eller ej kunnat anträffas med kallelse, skall målet dock utan hinder därav upptagas, om andra maken inställt sig för medling.

9 §. Skall mål om hemskillnad enligt 11 kap. 2 § upptagas, ehuru medling ej föregått, och finner rätten, att tillfälle till medling bör beredas, skall lämplig person av rätten utses till medlare. I fråga om sådan medlare äga 14 kap. 3 § samt 4 § andra och tredje styckena motsvarande tillämpning. Hörsammar make ej kallelse att infinna sig inför medlaren, eller har av annan orsak medling ej skett före utsatt tid, äger vidare anstånd för medling ej rum, med mindre båda makarna det äska.

10 §. Ej må på grund av makes sinnessjukdom eller sinnesslöhet dömas till återgång av äktenskap eller till äktenskapsskillnad, med mindre läkarintyg angående sjukdomen blivit företett. Närmare bestämmelser om sådant intyg meddelas av Konungen.

11 §. I mål om återgång av äktenskap, hemskillnad eller äktenskapsskillnad äge rätten, på yrkande av endera maken, att för tiden intill dess laga kraft ägande dom föreligger förordna, efter vad som skäligt finnes, om sammanlevnadens hävande och om bidrag av ena maken till den andres underhåll, så ock förbjuda makarna vid vite av fängelse i högst ett år eller böter att besöka varandra.

Vid förordnande om sammanlevnadens hävande äge rätten bestämma, vilken av makarna må sitta kvar i hemmet; och äge denne make innehava och nyttja de andra maken tillhöriga lösören, som ingå i bohaget, såvida

ej rätten beträffande viss egendom annorlunda förordnar. Sådan bestämmelse skall, om till återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad dömes, gälla, till dess bodelning sker. Om den nyttjanderätt till ena maken tillhörig egendom, som enligt vad nu är sagt kan tillkomma den andre, gälle vad i 5 kap. 8 § sägs.

Förordnande, varom nu är sagt, må meddelas utan huvudförhandling. Innan förordnande meddelas, skall tillfälle att yttra sig över yrkandet beredas andra maken. Har förordnande meddelats, pröve rätten, när målet avgöres, om åtgärden skall bestå.

Beslut, varom i denna paragraf är sagt, gånge i verkställighet lika med laga kraft ägande dom men kan när som helst av rätten återkallas.

12 §. Då till hemskillnad dömes, äge rätten, på makes yrkande, att för tid, som prövas skälig, meddela vitesförbud, varom i 11 § första stycket sägs.

13 §. Upph.

14 §. När hemskillnad blivit beviljad, skall underrättelse därom insändas till äktenskapsregistret.

Boskillnadsmål

15 §. Boskillnad sökes skriftligen hos den rätt, där mannen bör svara i tvistemål i allmänhet eller, om mannen ej är skyldig att i mål, som nyss sagts, svara vid svensk domstol hos den rätt, där hustrun bör svara i sådana mål. Finnes ej behörig domstol, enligt vad nu är sagt, varde målet upptaget av Stockholms tingsrätt.

16 §. Finner rätten, att ansökning om boskillnad ej kan upptagas på den grund att den är ställd till orätt domstol eller av annan orsak, varde beslut därom tecknat å ansökningen.

17 §. Är ansökning gjord av bägge makarna, och möter ej hinder för dess upptagande, meddele rätten genast beslut om boskillnaden, såvida ej anstånd därmed enligt 20 § skall äga rum.

18 §. Är ansökning om boskillnad gjord allenast av endera maken, skall föreläggande meddelas andra maken att inom viss tid inkomma med skriftligt svaromål. Föreläggandet skall jämte ansökningen delgivas andra maken på sätt om stämning är stadgat.

Medgiver andra maken ansökningen eller är hans bo avträtt till konkurs, skall såvida ej anstånd enligt 20 § skall äga rum, beslut genast meddelas om boskillnaden. I annat fall skall förberedelsen fortsättas eller, om fortsatt förberedelse ej erfordras, målet omedelbart utsättas till huvudförhandling.

19 §. Angående föreläggande för part och parts utevaro i boskillnads-

mål äge vad i rättegångsbalken är stadgat om mål, vari förlikning ej är tillåten, motsvarande tillämpning.

20 §. Har make, som sökt boskillnad, innan ansökningen beviljats, påkallat upprättande av boupptecknings, efter vad i 9 kap. 9 § sägs, och har sökanden tillika begärt anstånd med boskillnadens beviljande, till dess han fått taga del av boupptecknings, må boskillnadsansökningen ej bifallas, förrän en månad förflutit från det boupptecknings tillställts makarna, såvida ej sökanden dessförinnan fullföljer ansökningen.

21 §. När ansökning om boskillnad inkommit, så ock då boskillnad blivit beviljad, skall genom rättens försorg kungörelse därom införas i allmänna tidningarna och i tidning inom orten ävensom underrättelse insändas till äktenskapsregistret.

22 §. Upph.

Särskilda bestämmelser rörande vissa andra mål

23 §. Vad i 8 och 9 §§ är stadgat om mål angående hemskillnad enligt 11 kap. 2 § skall äga tillämpning jämväl beträffande mål emellan makar angående underhållsskyldigheten, såvida de ej på grund av söndring levat åtskilda, så ock beträffande mål dem emellan angående fråga, som avses i 8 kap. 6 eller 7 §.

24 §. Har make yrkat åläggande för andra maken att utgiva underhållsbidrag enligt 5 kap. 5 eller 7 § eller, efter det till hemskillnad eller äktenskapsskillnad blivit dömt, enligt 11 kap. 25 eller 26 §, eller har make påkallat jämkning i vad genom rättens beslut eller genom avtal blivit bestämt om sådant bidrag, äge rätten, på yrkande, att för tiden intill dess laga kraft ägande dom föreligger förordna därom, efter vad som skäligt finnes.

25 §. Har make yrkat att enligt 5 kap. 8 § av andra maken till nyttjande erhålla nödiga lösören eller påkallat jämkning av avtal i sådan fråga, äge rätten, på yrkande, meddela förordnande därom för tiden intill dess laga kraft ägande dom föreligger.

26 §. Förordnande, varom i 24 eller 25 § sägs, må meddelas utan huvudförhandling.

Innan förordnande meddelas, skall tillfälle beredas svaranden att yttra sig över ansökningen.

Har förordnande meddelats, pröve rätten, när målet avgöres, om åtgärden skall bestå.

27 §. Förordnande, varom i 24 eller 25 § sägs, gånge i verkställighet lika med laga kraft ägande dom men kan när som helst av rätten återkallas.

28 §. Vill make eller hans arvinge, att egendom skall sättas under särskild vård och förvaltning, efter vad som stadgas i 9 kap. 6 §, 11 kap. 17 eller 23 § eller 12 kap. 5 §, söke han hos rätten förordnande därom. Sådant förordnande må, om sökanden det äskar, meddelas att gälla till dess ärendet av rätten avgöres. Det kan även dessförinnan när som helst återkallas.

Innan förordnande, varom nu är sagt, meddelas, skall tillfälle beredas andra maken att yttra sig över ansökningen.

Förordnande gånge utan hinder av förd klagan i verkställighet, såvida ej förbud däremot kommer från hovrätten.

Gemensamma bestämmelser

29 §. I äktenskapsmål, boskillnadsmål, mål rörande bodelning och mål om underhåll eller skadestånd som avses i denna balk skall underrätt vid handläggning, som enligt vad eljest är föreskrivet skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, bestå av en lagfaren domare och nämnd. Vad nu sagts gäller även annat mål som handlägges i samma rättegång.

30 §. Har nämnd säte i rätten skola i nämnden sitta nämndemän till det antal som föreskrives i 1 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken. I sådant fall skola vidare följande avvikelser gälla från vad som eljest är föreskrivet om överläggning och omröstning i tvistemål.

Ordföranden skall vid överläggningen framställa saken och vad lag stadgar därom.

Vid omröstning skall ordföranden först säga sin mening och därefter inhämta nämndens.

Yppas annan mening än ordförandens och förena sig minst fyra eller, då i nämnden äro endast fyra, minst tre nämndemän om skälen och slutet, gäller nämndens mening. I annat fall gäller ordförandens mening.

Har nämnden bestämt rättens avgörande, svarar för detta envar nämndeman, som med sin röst bidragit därtill.

31 §. Vistas den, mot vilken talan enligt denna balk riktas, å okänd ort, skall hans rätt i saken bevakas av god man, varom i 18 kap. föräldrabalken förmäles. I fråga om arvode och ersättning till god man, som här avses, skall gälla vad i 20 kap. 19 § föräldrabalken stadgas angående gottgörelse åt rättegångsbiträde.

32 §. Mot beslut, som av underrätt meddelats under rättegången i fråga, varom förmäles i 9 kap. 6 eller 9 §, 11 kap. 20 eller 23 § eller detta kap. 11, 24 eller 25 §, skall talan föras särskilt.

Mot hovrättens beslut i fråga, som nu nämnts, må talan ej föras.

16 kap. Allmänna bestämmelser

1 §. Då enligt denna balk tid skall räknas efter månad eller år, varde den dag för slutdag ansedd, som genom sitt tal i månaden motsvarar den,

från vilken tidräkningen börjas. Finns ej motsvarande dag i slutmånaden, varde den månadens sista dag ansedd för slutdag.

2 §. Anteckningar om äktenskaps ingående och upplösning skola göras i kyrkoböckerna enligt de föreskrifter Konungen giver.

3 §. Hos en för hela riket gemensam registreringsmyndighet skall föras äktenskapsregister för inskrivning av de uppgifter, vilka enligt denna balk skola anmälas för registrering, eller vilkas intagande i registret eljest varder föreskrivet.

4 §. Upph.

5 §. Närmare föreskrifter om äktenskapsregistrets förande meddelas av Konungen.

6 §. Om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap är särskilt stadgat.

Bilaga 2 Vissa internationella bestämmelser om familj och äktenskap

Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna

Antagen den 10 december 1948

Inledning

Enär erkännandet av det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförytterliga rättigheter är grundvalen för frihet, rättvisa och fred i världen,

enär ringaktning och förakt för de mänskliga rättigheterna lett till barbariska gärningar, som upprört mänsklighetens samvete, och enär skapandet av en värld, där människorna åtnjuta yttrandefrihet, trosfrihet samt frihet från fruktan och nöd, kungjorts som folkets högsta strävan,

enär det är väsentligt för att icke människan skall tvingas att som en sista utväg tillgripa uppror mot tyranni och förtryck, att de mänskliga rättigheterna skyddas genom lagens överhöghet,

enär det är väsentligt att främja utvecklandet av vänskapliga förbindelser mellan nationerna,

enär Förenta Nationernas folk i stadgan ånyo uttryckt sin tro på de grundläggande mänskliga rättigheterna, den enskilda människans värdighet och värde samt männens och kvinnornas lika rättigheter, ävensom beslutat främja socialt framåtskridande och bättre levnadsvillkor under större frihet,

enär medlemsstaterna åtagit sig att i samverkan med Förenta Nationerna säkerställa allmän och effektiv respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna,

enär en gemensam uppfattning av dessa fri- och rättigheters innebörd är av största betydelse för uppfyllandet av detta åtagande,

kungör

generalförsamlingen denna allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna såsom en gemensam riktlinje för alla folk och nationer, på det att varje individ och varje samhällsorgan må med denna förklaring i åtanke ständigt sträva efter att genom undervisning och uppfostran befordra respekten för dessa fri- och rättigheter samt genom framstegsfrämjande inhemska och internationella åtgärder säkerställa deras allmänna och verksamma erkännande och tillämpning såväl bland folken i medlemsstaterna som bland folken i områden under deras överhöghet.

Artikel 1

Alla människor äro födda fria och lika i värde och rättigheter. De äro utrustade med förnuft och samvete och böra handla gentemot varandra i en anda av broderskap.

Artikel 2

Envar är berättigad till alla de fri- och rättigheter, som uttalas i denna förklaring, utan åtskillnad av något slag, såsom ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan uppfattning, nationellt eller socialt ursprung, egendom, börd eller ställning i övrigt.

Ingen åtskillnad må vidare göras på grund av den politiska, juridiska eller internationella ställning, som intages av det land eller område, till vilket en person hör, vare sig detta land eller område är oberoende, står under förvaltarskap, är icke-självstyrande eller är underkastat någon annan begränsning av sin suveränitet.

Artikel 16

1. Fullvuxna män och kvinnor ha rätt att utan någon inskränkning på grund av sin ras, nationalitet eller religion ingå äktenskap och bilda familj. De äga lika rättigheter vid giftermål, under äktenskap och vid äktenskaps upplösning.
2. Äktenskap må ingås endast med de blivande makarnas fria och fullständiga samtycke.
3. Familjen är den naturliga och grundläggande enheten i samhället och äger rätt till skydd från samhället och staten.

Internationell konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter

Antagen av FN:s generalförsamling hösten 1966

Konventionsstaterna,

som anser att, i överensstämmelse med de i Förenta Nationernas stadga uppställda principerna, erkännandet av det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförytterliga rättigheter utgör grundvalen för frihet, rättvisa och fred i världen,

som erkänner att dessa rättigheter härrör från det inneboende värdet hos varje människa,

som erkänner att, i överensstämmelse med den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna, framtidsmålet med fria människor, som åtnjuter frihet från fruktan och nöd, endast kan uppnås, om sådana villkor skapas att envar må åtnjuta sina ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter liksom sina medborgerliga och politiska rättigheter,

som beaktar att Förenta Nationernas stadga ålägger staterna att främja den allmänna respekten för och iakttagandet av mänskliga rättigheter och friheter,

som tar hänsyn till att varje människa har plikter mot andra människor och mot det samhälle han tillhör och att han är skyldig att medverka till att de i denna konvention inskrivna rättigheterna främjas och iakttages,

överenskommer om följande artiklar:

Del II

Artikel 2

1. Varje konventionsstat förpliktar sig att genom såväl egna åtgärder som internationellt bistånd och samarbete, framför allt på de ekonomiska och tekniska områdena, till fullo utnyttja sina tillgängliga resurser för att säkerställa, att de i denna konvention inskrivna rättigheterna gradvis förverkligas i sin helhet genom alla därtill ägnade medel, i synnerhet genom åtgärder på lagstiftningens område.

2. Konventionsstaterna förpliktar sig att garantera, att de i denna konvention inskrivna rättigheterna får utövas utan åtskillnad av något slag på grund av ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskåd-

ning, nationell eller social härkomst, förmögenhet, börd eller ställning i övrigt.

Artikel 3

Konventionsstaterna förpliktar sig att tillförsäkra män och kvinnor lika rätt att åtnjuta de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, som inskrivits i denna konvention.

Artikel 10

Konventionsstaterna erkänner att:

1. skydd och bistånd skall i största möjliga utsträckning lämnas familjen, som är samhällets naturliga och grundläggande enhet; detta skall i synnerhet ske i samband med familjens bildande och medan den är ansvarig för omvårdnaden och utbildningen av barn som ej är självförsörjande. Äktenskap skall grundas på de blivande makarnas fria samtycke.

Internationell konvention om medborgerliga och politiska rättigheter

Antagen av FN:s generalförsamling hösten 1966

Konventionsstaterna,

som anser att, i överensstämmelse med de i Förenta Nationernas stadga uppställda principerna, erkännandet av det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförytterliga rättigheter utgör grundvalen för frihet, rättvisa och fred i världen,

som erkänner att dessa rättigheter härrör från det inneboende värdet hos varje människa,

som erkänner att, i överensstämmelse med den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna, framtidsmålet med fria människor, som åtnjuter medborgerliga och politiska friheter samt frihet från fruktan och nöd, endast kan uppnås om sådana villkor skapas att envar kan åtnjuta sina medborgerliga och politiska rättigheter liksom sina ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter,

som beaktar att Förenta Nationernas stadga ålägger staterna att främja den allmänna respekten för och iakttagandet av mänskliga rättigheter och friheter,

som tar hänsyn till att varje människa har plikter mot andra människor och mot det samhälle han tillhör och att han är skyldig att medverka till att de i denna konvention inskrivna rättigheterna främjas och iakttages,

överenskommer om följande artiklar:

Del II

Artikel 2

1. Varje konventionsstat förpliktar sig att respektera och att tillförsäkra envar, som befinner sig inom dess område och är underkastad dess jurisdiktion, de i denna konvention inskrivna rättigheterna utan åtskillnad av något slag, såsom på grund av ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationell eller social härkomst, egendom, börd eller ställning i övrigt.

2. Varje konventionsstat förpliktar sig att i enlighet med sina konstitutionella bestämmelser och med bestämmelserna i denna konvention vidtaga erforderliga åtgärder för att genom lagstiftning eller på annat sätt förverkliga de i denna konvention inskrivna rättigheter, som ej redan är tillförsäkrade.

Artikel 3

Konventionsstaterna förpliktar sig att tillförsäkra män och kvinnor lika rätt att åtnjuta alla medborgerliga och politiska rättigheter som inskrivits i denna konvention.

Artikel 23

1. Familjen är samhällets naturliga och grundläggande enhet och är berättigad till samhällets och statens skydd.
2. Rätten för giftasvuxna män och kvinnor att ingå äktenskap och bilda familj skall erkännas.
3. Äktenskap skall ej ingås utan de blivande makarnas fria och fulla samtycke.
4. Konventionsstaterna skall vidtaga lämpliga åtgärder för att säkerställa makars likställighet i fråga om rättigheter och ansvar vid äktenskapets ingående, under äktenskapet och vid dess upplösning. Vid fall av upplösning skall åtgärder vidtagas för att tillförsäkra barnen erforderligt skydd.

Konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna

Antagen av Europarådets ministerkommitté den 4 november 1950

Undertecknade regeringar, vilka äro medlemmar av Europarådet hava,

i betraktande av att Förenta Nationernas generalförsamling den 10 december 1948 proklamerat en universell förklaring om de mänskliga rättigheterna,

i betraktande av att denna förklaring syftar till att trygga universellt och verksamt erkännande och iakttagande av de rättigheter, som däri angivits,

i betraktande av att Europarådets syfte är att uppnå fastare enhet mellan dess medlemmar och att ett av medlen att fullfölja detta syfte är vidmakthållandet och utvecklandet av de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna,

i ändamål att bekräfta sin djupa tro på de grundläggande friheterna, vilka utgöra själva grundvalen för rättvisa och fred i världen och som bäst vidmakthållas å ena sidan genom verklig politisk demokrati samt, å den andra, genom samfälldhet i uppfattningen och respekterandet av de mänskliga rättigheterna, till vilka de bekänna sig,

samt i egenskap av regeringar i europeiska stater, vilka besjälas av samma anda och äga ett gemensamt arv i sina ideal, sina politiska traditioner, sin frihet och sin rättsordning, beslutna att vidtaga de första åtgärderna ägnade att universellt säkerställa vissa av de rättigheter, som angivits i den universella deklarationen,

överenskommit som följer:

Artikel 1

De höga fördragsslutande parterna skola garantera envar, som befinner sig under deras jurisdiktion, de fri- och rättigheter, som angivas i avdelning I av denna konvention.

Avdelning I

Artikel 12

Giftasvuxna män och kvinnor skola äga rätt att ingå äktenskap och bilda familj i enlighet med de inhemska lagar, som reglera utövandet av denna rättighet.

Artikel 14

Åtnjutandet av de fri- och rättigheter, som angivas i denna konvention, skall tryg-

gas utan åtskillnad av något slag, såsom på grund av kön, ras, hudfärg, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationell eller social härkomst, tillhörighet till nationell minoritet, förmögenhet, börd eller ställning i övrigt.

Europeisk social stadga

Antagen av Europarådets ministerkommitté den 7 juli 1961

Undertecknade regeringar, som äro medlemmar av Europarådet,

vilka finna det vara Europarådets syfte att åstadkomma en fastare enhet mellan dess medlemmar för att skydda och förverkliga de ideal och principer, som äro deras gemensamma arv, och för att underlätta deras ekonomiska och sociala framåtskridande, särskilt genom vidmakthållandet och utvecklandet av de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna,

vilka finna, att Europarådets medlemsstater enligt den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, undertecknad i Rom den 4 november 1950, samt tilläggsprotokollet till densamma, undertecknat i Paris den 20 mars 1952, hava överenskommit att tillförsäkra sina befolkningar i nämnda konvention och tilläggsprotokoll angivna medborgerliga och politiska fri- och rättigheter,

vilka finna, att sociala rättigheter böra tillförsäkras alla och envar utan åtskillnad ifråga om ras, hudfärg, kön, religion, politisk åskådning, nationell härstamning eller socialt ursprung,

vilka äro beslutna att samfällt med alla tjänliga medel och genom för ändamålet inrättade institutioner söka höja levnadsstandarden och förbättra de sociala förhållandena i medlemsstaterna, såväl i städerna som på landsbygden,

hava överenskommit om följande:

Första delen

De fördragsslutande parterna erkänna, att målet för den politik som de skola fullfölja med alla lämpliga medel, såväl nationellt som internationellt, skall vara att uppnå sådana förhållanden att följande rättsgrundsatser och principer kunna förverkligas:

---

16. Familjen, som utgör en av samhällets grundvalar, skall skyddas i socialt, rättsligt och ekonomiskt hänseende, och dess utveckling skall främjas.

Andra delen

De fördragsslutande parterna utfästa sig att, på sätt i tredje delen stadgas, anse sig bundna av de förpliktelser, som härflyta ur följande artiklar och moment.

Artikel 16

Socialt, rättsligt och ekonomiskt skydd för familjen

För att trygga de levnadsvillkor, som äro en nödvändig förutsättning för gynnsamma familjeförhållanden, förbinda sig de fördragsslutande parterna – vilka äro ense om att familjen utgör en av samhällets grundvalar – att i ekonomiskt, rättsligt och socialt hänseende skydda familjelivet genom sociala förmåner och familjebidrag, skattepolitiska åtgärder, främjande av byggandet av familjebostäder, bidrag till nygifta eller andra ändamålsenliga åtgärder.

Tredje delen

Artikel 20

Utfästelser

1. Varje fördragsslutande part utfäster sig

a) att betrakta första delen av denna stadga såsom en förklaring rörande de mål som parten i enlighet med bestämmelserna i det inledande stycket till nämnda del skall söka förverkliga med alla lämpliga medel;

b) att anse sig bunden av åtminstone fem av artiklarna 1, 5, 6, 12, 13, 16 och 19 i stadgans andra del[1];

c) att anse sig bunden av ytterligare ett antal artiklar eller moment av stadgans andra del, vilka parten själv äger fritt välja, dock att det sammanlagda antalet bestämmelser som skola vara bindande för parten icke må understiga 10 artiklar eller 45 moment.

Konvention angående samtycke till, minimiålder för samt registrering av äktenskap

Enligt resolution av FN:s generalförsamling den 10 december 1962

Inledning

De fördragsslutande staterna,

som önska, i enlighet med Förenta Nationernas stadga, främja allmän aktning för och iakttagande av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter för alla utan hänsyn till ras, kön, språk eller religion,

som hänvisa till att i artikel 16 i den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna stadgas att:

"1. Fullvuxna män och kvinnor ha rätt att utan någon inskränkning på grund av sin ras, nationalitet eller religion ingå äktenskap och bilda familj. De äga lika rättigheter vid giftermål, under äktenskap och vid äktenskaps upplösning.

2. Äktenskap må ingås endast med de blivande makarnas fria och fullständiga samtycke.",

som vidare hänvisa till att Förenta Nationernas generalförsamling genom resolution 843 (IX) den 17 december 1954 uttalat att vissa sedvänjor samt ålderdomliga lagar och bruk ifråga om äktenskapet och familjen voro oförenliga med de principer som återfinnas i Förenta Nationernas stadga och den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna,

som hävda, att alla stater, inbegripet de som ha eller komma att åtaga sig ansvar för icke-självstyrande och mandatområden tills dessa uppnått självständighet, skola vidtaga lämpliga åtgärder för att avskaffa dylika sedvänjor och ålderdomliga lagar och bruk bl. a. genom åvägabringande av fullständig frihet vid val av make, fullständigt försvinnande av barnäktenskap och bruket att unga flickor trolovas innan de uppnått pubertetsåldern, allt under införande av erforderliga straffsanktioner, ävensom upprättande av civilt eller annat register för registrering av samtliga äktenskap,

hava överenskommit följande:

Artikel 1

1. Äktenskap skall ej anses i laga ordning ingånget utan båda kontrahenternas av fri vilja avgivna samtycke. Detta skall avgivas av dem personligen efter vederbörlig kungörelse samt inför vigselmyndigheten och i vittnens närvaro, i enlighet med vad som må vara i lag föreskrivet.

2. Oaktat vad som i föregående stycke stadgas må en av parterna vara frånvarande i fall då enligt vigselmyndighetens bedömande särskilda omständigheter föreligga och parten inför därtill behörig myndighet och i den ordning, som föreskrives i lag, lämnat sitt samtycke, som icke återtagits.[2]

[1] Artikel 16 omfattas av den svenska ratifikationen

[2] Sverige gjorde vid ratifikationen den 29 april 1964 förbehåll mot artikel 1 punkt 2

Artikel 2

Stat, som är ansluten till förevarande konvention, skall i sin lag stadga en minimiålder för äktenskaps ingående. Äktenskap må ej ingås av person, som ej uppnått denna ålder, därest ej befrielse från ålderskravet meddelats av behörig myndighet i fall då allvarliga skäl därtill föreligga och befrielsen är i de blivande makarnas intresse.

Artikel 3

Vigslar skola registreras av behörig myndighet i ett lämpligt officiellt register.

Artikel 4

1. Förevarande konvention skall till och med den 31 december 1963 vara öppen för undertecknande för samtliga stater, som äro medlemmar av Förenta Nationerna eller något av dess fackorgan samt annan stat, som av Förenta Nationernas generalförsamling inbjudes att ansluta sig till konventionen.

2. Konventionen skall ratificeras. Ratifikationsinstrument skola deponeras hos Förenta Nationernas generalsekreterare.

Artikel 5

Konventionen är öppen för anslutning av samtliga de stater, som omförmäles i artikel 4, stycket 1.

Anslutning skall ske genom deponering av anslutningsinstrument hos Förenta Nationernas generalsekreterare.

Artikel 6

1. Denna konvention skall träda i kraft å nittionde dagen efter det att det åttonde ratifikations- eller anslutningsdokumentet deponerats.

2. För varje stat, som ratificerar eller ansluter sig till konventionen efter deponerandet av det åttonde ratifikations- eller anslutningsinstrumentet, skall den träda i kraft å nittionde dagen efter det att ifrågavarande stat deponerat sitt ratifikations- eller anslutningsinstrument.

Artikel 7

1. Fördragsslutande stat må uppsäga konventionen genom skriftlig underrättelse till Förenta Nationernas generalsekreterare. Uppsägningen skall erhålla verkan ett år efter det att underrättelsen emottagits av generalsekreteraren.

2. Konventionen skall upphöra att vara i kraft från och med den tidpunkt då uppsägning, varigenom antalet parter minskats till mindre än åtta, träder i kraft.

Artikel 8

Tvist mellan två eller flera fördragsslutande stater angående tolkningen eller tillämpningen av konventionen och som ej bilägges genom förhandlingar, skall, på begäran av samtliga parter, underställas den Internationella domstolen, såvida ej parterna överenskomma om annat sätt för tvistens lösande.

Artikel 9

Förenta Nationernas generalsekreterare skall för alla medlemsstater i Förenta Nationerna och i artikel 4 avsedda icke-medlemsstater tillkännagiva:

a. undertecknanden och mottagande av ratifikationsinstrument enligt artikel 4;

b. mottagande av anslutningsinstrument enligt artikel 5;

c. den tidpunkt då konventionen träder i kraft enligt artikel 6;

d. underrättelser om uppsägning enligt artikel 7, stycket 1;

e. upphörande av konventionen enligt artikel 7, stycket 2.

Artikel 10

1. Konventionen, vars engelska, franska, kinesiska, ryska och spanska texter äga lika vitsord, skall deponeras i Förenta Nationernas arkiv.

2. Förenta Nationernas generalsekreterare skall översända en bestyrkt kopia av konventionen till samtliga Förenta Nationernas medlemsstater samt de i artikel 4, stycket 1 omnämnda icke-medlemsstaterna.

Till bekräftelse härav har undertecknade vederbörligen befullmäktigade ombud på sina respektive regeringars vägnar undertecknat denna konvention, som framlades för undertecknande i Förenta Nationernas högkvarter i New York den 10 december 1962.

Av Kerstin Landfeldt

I Statistik angående giftermål

Tab I: 1 Nyblivna gifta i första giftet efter kön och ålder på 1 000 ogifta 1955–1970

	15–19		20–24		25–29		30–34		35–39		40–44		45–49		50–		Samtliga*	
	Män	Kv.	Män	Kv.	Män	Kv.	Män	Kv.	Män	Kv.	Män	Kv.	Män	Kv.	Män	Kv.	Män	Kv.
1955	5,1	33,5	90,3	179,9	149,3	182,8	98,3	92,1	53,4	48,2	26,5	22,9	15,1	12,6	4,1	2,3	90,8	164,0
1956	5,2	34,2	92,2	181,4	151,7	182,1	96,9	95,4	52,5	46,8	26,6	22,3	14,4	13,0	3,7	2,3	92,1	167,6
1957	5,3	34,4	94,3	187,1	157,6	189,7	100,4	95,4	54,4	46,4	26,6	23,0	15,3	12,5	4,0	2,3	94,8	174,6
1958	5,1	33,4	96,1	183,5	152,7	181,0	99,2	92,6	49,8	44,8	25,7	23,5	13,1	12,6	3,9	2,4	93,3	173,6
1959	4,3	30,2	94,1	184,2	162,9	181,1	94,2	91,0	50,6	42,8	25,6	22,4	13,1	13,2	3,5	2,1	93,3	173,9
1960	3,9	29,0	96,7	184,4	164,0	181,5	94,1	87,5	48,0	44,4	25,5	22,0	13,6	11,9	3,6	2,3	94,3	176,4
1961	4,5	32,4	102,6	188,8	168,5	186,0	102,1	85,8	48,3	44,9	28,2	23,6	14,4	12,8	3,4	2,2	99,7	186,8
1962	4,9	33,7	104,8	190,9	176,9	183,9	98,7	90,8	49,9	44,9	26,5	22,1	13,0	12,8	3,2	2,0	102,4	192,1
1963	5,3	35,0	103,0	179,8	173,6	175,7	97,3	82,1	46,0	39,1	22,9	21,9	13,0	11,9	3,2	1,9	100,9	186,3
1964	6,1	37,9	110,5	191,1	186,0	182,2	99,7	86,7	48,5	41,6	22,9	21,9	13,4	14,5	3,2	2,1	108,2	198,6
1965	6,1	38,7	111,3	191,9	185,1	178,0	100,0	82,0	44,9	40,0	23,5	20,4	13,0	12,7	3,1	2,0	108,8	198,4
1966	5,6	38,8	113,7	193,7	179,1	173,0	95,4	77,6	44,2	37,9	21,7	19,5	12,5	11,8	2,6	1,9	108,5	197,9
1967	4,4	33,8	103,0	177,5	161,6	160,5	87,5	75,4	39,1	33,1	17,8	18,2	10,9	11,6	3,4	1,6	98,5	179,8
1968	3,2	27,1	91,1	161,3	143,7	145,7	78,4	68,6	35,1	32,1	17,7	19,2	12,0	11,6			88,2	160,2
1969	2,6	21,3	78,6	144,6	128,6	135,2	71,3	61,0	30,8	29,5	15,6	16,5	8,5	9,4			78,4	141,4
1970	2,2	17,0	65,8	121,5	105,8	118,5	61,5	57,3	29,4	27,6	14,0	14,7	7,9	9,3			66,8	119,6
Ökningen i % 66–70	61	56	42	37	41	32	36	26	33	27	35	25	37	21			38	40

* Samtliga vigda i relation till ogifta män i åldern 20–49 år resp. ogifta kvinnor i åldern 20–44 år.

Källor: Befolkningsförändringar 1969 och 1970. J Trost: Marriage rates in Sweden, 1971

Under åren 1955–1966 ökar giftermålsintensiteten för åldrarna 15–29 år. Sedan sjunker intensiteten mycket kraftigt. 30 år och äldre visar under 1955–1966 sjunkande eller konstant intensitet. Även i dessa åldrar blir det en sänkning efter 1966.
Männen visar genomgående en kraftigare sänkning än kvinnorna. Männens sänkning ligger på 30–60 %.
Samtliga vigda män resp. kvinnor i relation till 1 000 ogifta män resp. kvinnor visar en sänkning med ca 40 % åren 1966–1970. (Se diagram I:1 och I:2).

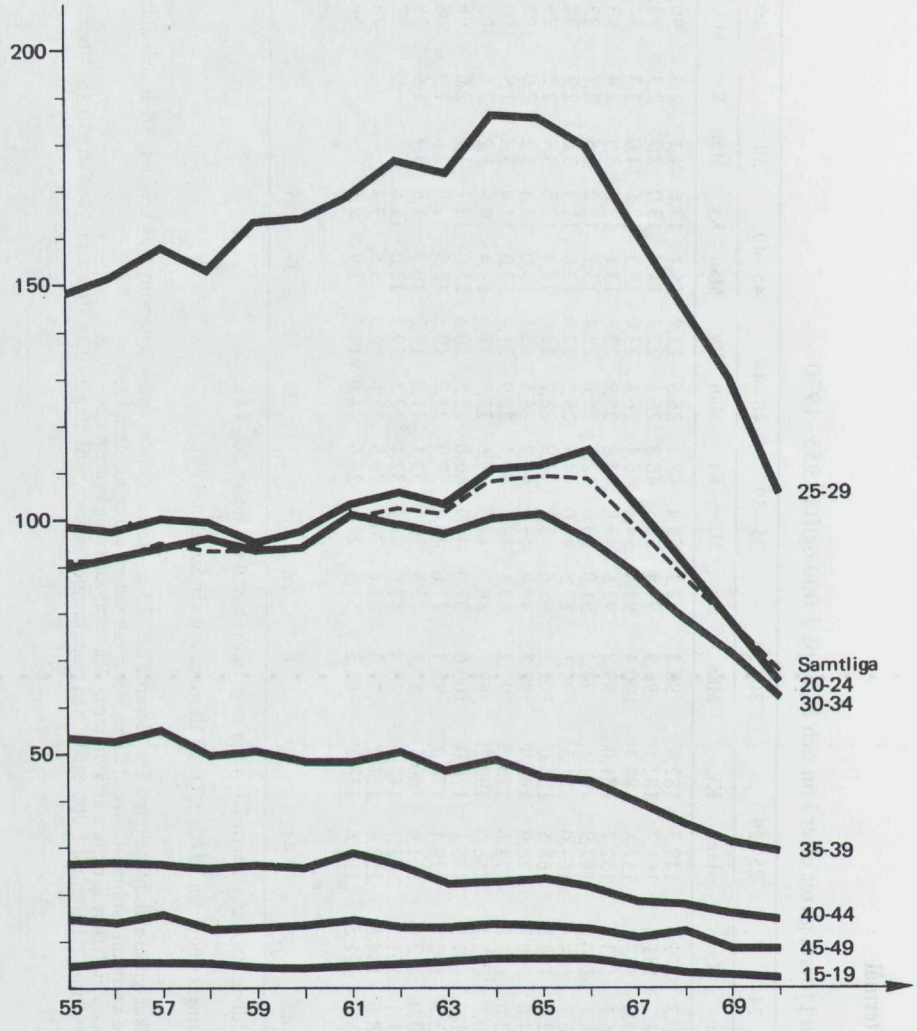

Diagram 1: 1 Nyblivna gifta män i första giftet efter ålder på 1 000 ogifta män 1955–1970

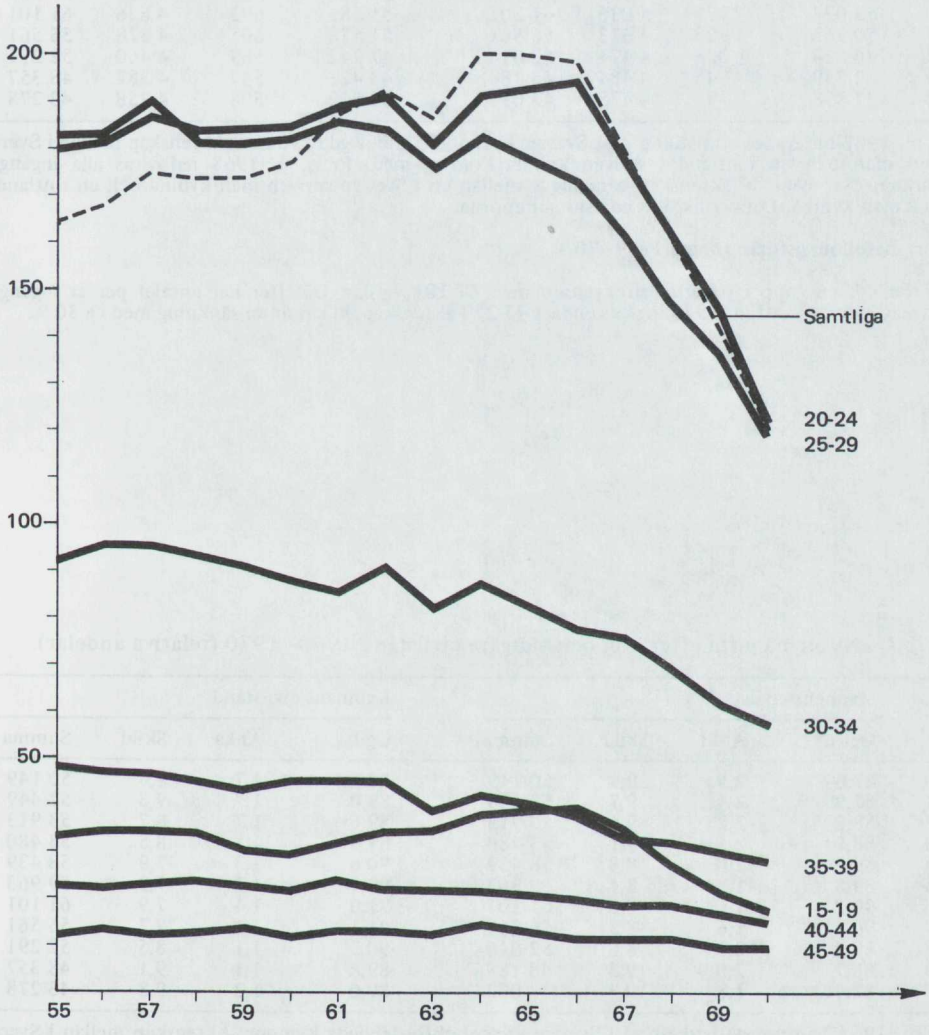

Diagram 1: 2 Nyblivna gifta kvinnor i första giftet efter ålder på 1 000 ogifta kvinnor 1955–1970

Tab I: 2 Nyblivna gifta efter kön och tidigare civilstånd 1960–1970

	Mannens civilstånd				Kvinnans civilstånd			
År	Ogift	Änkling	Skild	Summa	Ogift	Änka	Skild	Summa
1960	43 928	1 246	4 975	50 149	44 468	877	4 804	50 149
1961	46 088	1 260	5 101	52 449	46 658	923	4 868	52 449
1962	47 534	1 178	5 201	53 913	48 315	904	4 694	53 913
1963	47 499	1 112	4 869	53 480	48 105	808	4 567	53 480
1964	52 137	1 176	5 126	58 439	53 049	749	4 641	58 439
1965	53 881	1 059	5 023	59 963	54 490	712	4 761	59 963
1966	55 094	971	5 036	61 101	55 582	693	4 826	61 101
1967	50 965	923	4 673	56 561	51 578	605	4 378	56 561
1968	46 514	1 028	4 474	52 016	47 242	589	4 460	52 291
1969	42 759	945	4 484	48 188	43 423	547	4 387	48 357
1970	37 858	799	4 435	43 092	38 512	508	4 258	43 278

T. o. m. 1967 baserades statistiken på i Sverige kyrkobokförda vigda kvinnor. Äktenskap mellan i Sverige skriven man och en i utlandet skriven kvinna kom ej med. Fr. o. m. 1968 redovisas alla ingångna äktenskap, dvs. även de äktenskap som ingås mellan en i Sverige skriven man/kvinna och en i utlandet skriven man/kvinna. Därav olikheterna i slutsummorna.

Källor: Befolkningsförändringar 1969–70.

1966 var det en topp i giftermålsfrekvensen med 61 101 vigslar. Därefter har antalet per år ingångna äktenskap sjunkit kraftigt. 1970 ingicks endast 43 278 äktenskap, vilket är en sänkning med ca 30 %.

Tab I: 3 Nyblivna gifta efter kön och tidigare civilstånd 1960–1970 (relativa andelar).

	Mannens civilstånd				Kvinnans civilstånd			
År	Ogift	Änkl.	Skild	Summa	Ogift	Änka	Skild	Summa
1960	87,6	2,5	9,9	50 149	88,7	1,7	9,6	50 149
1961	87,9	2,4	9,7	52 449	89,0	1,7	9,3	52 449
1962	88,2	2,2	9,6	53 913	89,6	1,7	8,7	53 913
1963	88,8	2,1	9,1	53 480	89,9	1,5	8,5	53 480
1964	89,2	2,0	8,8	58 439	90,8	1,3	7,9	58 439
1965	89,8	1,8	8,4	59 963	90,9	1,2	7,9	59 963
1966	90,2	1,6	8,2	61 101	91,0	1,1	7,9	61 101
1967	90,1	1,6	8,3	56 561	91,1	1,1	7,7	56 561
1968	89,4	2,0	8,6	52 016	90,3	1,1	8,5	52 291
1969	88,7	2,0	9,3	48 188	89,8	1,1	9,1	48 357
1970	87,9	1,8	10,3	43 092	89,0	1,2	9,8	43 278

T. o. m. 1967 baseras statistiken på i Sverige kyrkobokförda vigda kvinnor. Äktenskap mellan i Sverige skriven man och en i utlandet skriven kvinna kom ej med. Fr. o. m. 1968 redovisas alla ingångna äktenskap, dvs. även de äktenskap som ingås mellan en i Sverige skriven man/kvinna och en i utlandet skriven man/kvinna. Därav olikheterna i slutsummorna.

Källor: Befolkningsförändringar 1969 och 1970.

Relativa andelen av de nyblivna gifta som tidigare varit gifta sjunker för männen under åren 1960–1966. Därefter sker det en liten ökning. Ökningen är något större för de frånskilda männen än för änklingarna. Andelen kvinnor som gifter om sig är hela tiden lägre. – Änkornas andel sjunker fram till 1966 och ligger sedan konstant. De frånskilda kvinnornas andel sjunker fram till 1967 därefter ökar deras andel ganska snabbt de senaste tre åren.

Tab I: 4 Nyblivna gifta efter makarnas förutvarande civilstånd 1958–1970. (Båda makarna skrivna i Sverige.)

	Ogift man och			Änkling och			Skild man och				
	Ogift kv.	Änka	Skild kv.	Ogift kv.	Änka	Skild kv.	Ogift kv.	Änka	Skild kv.	Summa	Totala antalet nyblivna gifta
1958	41 370	422	2 703	672	314	390	2 990	257	1 667	50 758	
1959	41 001	456	2 556	640	307	371	2 818	273	1 746	50 168	
1960	40 937	379	2 612	625	250	371	2 906	248	1 821	50 149	
1961	43 101	372	2 615	608	289	363	2 949	262	1 890	52 449	
1962	44 750	341	2 443	513	290	375	3 052	273	1 876	53 913	
1963	44 767	309	2 423	505	271	336	2 833	228	1 808	53 480	
1964	49 422	297	2 418	542	245	389	3 085	207	1 834	58 439	
1965	51 118	269	2 494	457	239	363	2 915	204	1 904	59 963	
1966	52 272	262	2 560	414	213	344	2 896	218	1 922	61 101	
1967	48 514	225	2 226	384	191	348	2 680	189	1 804	56 561	
1968	42 901	199	2 271	411	190	391	2 474	179	1 681	50 703	(Män 52 016) (Kv. 52 291)
1969	39 227	184	2 169	364	184	354	2 376	169	1 765	46 792	(Män 48 188) (Kv. 48 357)
1970	34 423	169	2 061	302	163	303	2 345	168	1 755	41 689	(Män 43 092) (Kv. 43 278)

Källor: Befolkningsändringar 1968–70.

Enligt tabell I: 4 sjunker antalet personer som gifter om sig (absoluta tal) med åren. Ser man på relativa andelarna får man en annan bild. (Tab I: 5)
Ganska genomgående visar det sig att "omgiftesfrekvensen" sjunker fram till 1967 för att därefter öka. – En mycket liten del av äktenskapen ingås mellan änkor och ogift man/änkling/frånskild man. Det är vanligare att en frånskild man gifter sig med en ogift kvinna än att en frånskild kvinna gifter sig med en ogift man. I något lägre utsträckning gifter sig frånskild man med frånskild kvinna.

Tab I: 5 Nyblivna gifta efter makarnas förutvarande civilstånd 1958–1970, relativa andelar. (Båda makarna är skrivna i Sverige.)

	Ogift man och			Änkling och			Skild man och			
	Ogift kv.	Änka	Skild kv.	Ogift kv.	Änka	Skild kv.	Ogift kv.	Änka	Skild kv.	Summa abs.
1958	81,5	0,8	5,3	1,3	0,6	0,7	5,9	0,5	3,3	50 758
1959	81,7	0,9	5,1	1,3	0,6	0,7	5,6	0,5	3,5	50 168
1960	81,6	0,8	5,2	1,2	0,5	0,7	5,8	0,5	3,6	50 149
1961	82,1	0,7	5,0	1,2	0,6	0,7	5,6	0,5	3,6	52 449
1962	83,0	0,6	4,5	1,0	0,5	0,7	5,7	0,5	3,5	53 913
1963	83,7	0,6	4,5	0,9	0,5	0,6	5,3	0,4	3,4	53 480
1964	84,6	0,5	4,1	0,9	0,4	0,7	5,3	0,4	3,1	58 439
1965	85,2	0,4	4,2	0,8	0,4	0,6	4,9	0,3	3,2	59 963
1966	85,6	0,4	4,2	0,7	0,3	0,6	4,7	0,4	3,1	61 101
1967	85,8	0,4	3,9	0,7	0,3	0,6	4,7	0,3	3,2	56 561
1968	84,6	0,4	4,5	0,8	0,4	0,8	4,9	0,3	3,3	50 703
1969	83,8	0,4	4,6	0,8	0,4	0,7	5,1	0,4	3,8	46 792
1970	82,6	0,4	4,9	0,7	0,4	0,7	5,6	0,4	4,2	41 689

Källor: Befolkningsändringar 1968–70.

I: 6 Omgiftesfrekvensen bland frånskilda[1]

Omgiftesfrekvensen i Sverige ligger på ungefär 55–60 % för män och 53–58 % för kvinnor. Detta uttalande bygger på en uppskattning gjord på följande sätt: tidigare frånskilda som vigs en given tidsperiod i relation till antalet skilsmässor under samma tid (dessa data gäller för tiden från 1945 till 1968). Uppskattningen är osäker i viss mån, eftersom samma tidsperiod använts i båda fallen, men de två talserierna har varit ganska konstanta, varför osäkerheten inte blir så särskilt stor. Observeras bör också att en hel del av de skilda ej "hinner" gifta om sig innan de dör – och att beräkningarna är gjorda på totalmaterial och således inte enbart på vissa åldrar.

Omgiftesfrekvensen i Danmark är ungefär densamma som den här uppskattade i Sverige – de danska beräkningarna förefaller dock vara gjorda på ett mera exakt och tillförlitligt sätt (Mannicke, 1968). Andelen tidigare skilda bland de som gifter som har varierat något; den har legat på sju till nio procent under de senare decennierna. Värdena är givetvis delvis beroende av skilsmässofrekvenser och giftermålstal samt man kan förmoda att den nedgång man kan finna under senare år (ungefär 7 %) beror på en antagen ökning av s. k. samvetsäktenskap (denna antagna ökning är dock osäker – jfr ovan). Man kan också konstatera, att värdena är lägre för kvinnor än för män – någon tendens till minskning eller ökning av skillnaderna mellan män och kvinnor i detta avseende kan ej iakttagas under de senaste två decennierna.

Man kan också konstatera utifrån officiell statistik att i Sverige så är, av alla äktenskap som upplöses, ungefär 87–88 % sådana där mannen ej tidigare varit skild och 87–89 % sådana där kvinnan ej tidigare varit skild (gäller skilsmässor 1959–1968). Detta säger inget om huruvida tidigare frånskilda skiljer sig på nytt i större utsträckning än tidigare icke frånskilda. Några exakta och helt korrekta data för detta står icke att finna, utan specialundersökningar, och sådana har såvitt bekant inte gjorts. Man kan dock göra vissa skattningar. Av tabell A framgår att av de äktenskap som upplöstes genom äktenskapsskillnad 1968 var 80,6 % sådana där ingen av makarna var tidigare skild. Genom att jämföra med tabell B, där åtta år äldre data (1968) visas för makarnas civilstånd vid vigseln, kan vi konstatera att skilsmässofrekvensen bland de tidigare skilda är något högre än för de ej tidigare skilda. Observeras bör också att skillnaden mellan 80,6 och 84,1 ger ett slags minimumskillnad eftersom dödsfallsfrekvensen rimligen är högre bland de tidigare skilda då de genomsnittligt är något äldre än de ej tidigare skilda. Man kan således säga att när makarna har en skilsmässa bakom sig så är den statistiska sannolikheten större att deras äktenskap skall leda till skilsmässa än då de ej har det; storleken på denna sannolikhet är dock okänd såväl för fallen där endast ena maken är tidigare skild som för fallen där båda makarna är tidigare frånskilda.

[1] Jan Trost: Utvecklingen ifråga om äktenskapets stabilitet (FF 1 1970)

Tabell A Äktenskapsskillnader efter kombinationer av äktenskapsskillnadens ordningsnummer för makarna 1968. Procent

	Hustrun		
	Första äktenskapsskillnaden	Andra äktenskapsskillnaden	
Mannen			
Första äktenskapsskillnaden	80,6	7,3	87,9
Andra äktenskapsskillnaden	7,4	4,7	12,1
	88,0	12,0	100,0
N = 11 011			

Källa: Skilsmässor 1968, SCB, Be 1969:7

Tabell B Giftermål efter kontrahenternas civilstånd 1960, Procent

	Hustrun		
	Ej skild	Skild	
Mannen			
Ej skild	84,1	5,9	90,0
Skild	6,3	3,6	9,9
	90,4	9,5	99,9

Källa: Befolkningsrörelsen 1960

Tab I: 7 Kyrkliga och borgerliga vigslar 1958–1970

		Vigselform[2]			
	Samtliga	Kyrklig		Borgerlig	
	giftermål	Antal	%[3]	Antal	%[3]
1958	50 785	47 637	93,8	3 148	6,2
1959	50 168	47 125	93,9	3 043	6,1
1960	50 149	47 195	94,1	2 954	5,9
1961	52 449	49 129	93,7	3 320	6,3
1962	53 913	50 649	93,9	3 264	6,1
1963	53 480	49 829	93,2	3 651	6,8
1964	58 439	54 231	92,8	4 208	7,2
1965	59 963	55 475	92,5	4 488	7,5
1966	61 101	56 315	92,2	4 786	7,8
1967	56 561	51 980	91,9	4 581	8,1
1968[1]	52 291	47 146	90,2	5 145	9,8
1969[1]	48 357	42 117	87,1	6 240	12,9
1970[1]	43 278	36 411	84,1	6 867	15,9

[1] Baserat på antalet kvinnor som ingått äktenskap
[2] De frikyrkliga vigslarna räknas in i kyrkliga
[3] Av giftermålen

T. o. m. 1967 räknades endast de äktenskap där båda makarna var skrivna i Sverige. Från 1968 räknas alla ingångna äktenskap och man registrerar män och kvinnor för sig.

Källor: Befolkningsförändringar 1967. Icke publicerad officiell statistik.

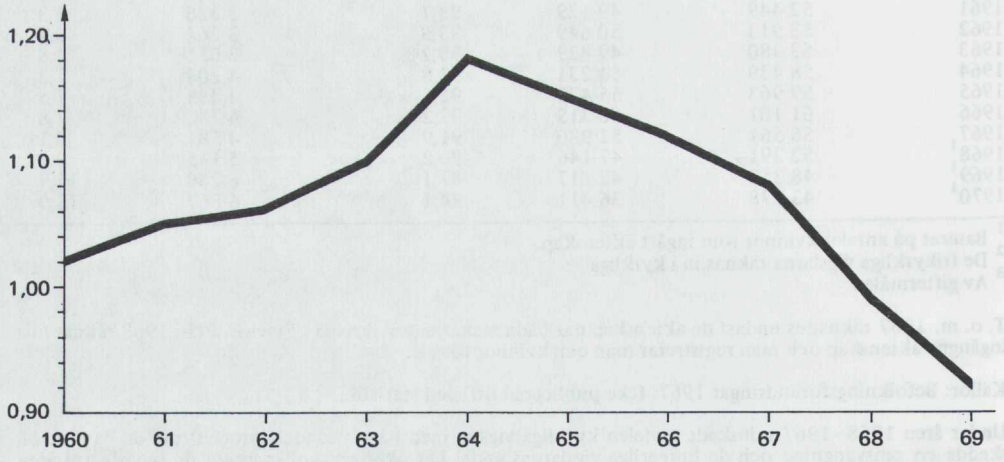
Under åren 1958–1967 minskade andelen kyrkliga vigslar med några tiondels procent per år. Men 1968 skedde en omsvängning och de borgerliga vigslarnas andel har ökat mycket markant de senaste tre åren och är nu uppe i ca 16 %.

Tab II: 1 Levande födda efter legitimitet samt nettoreproduktionstal

	Levande födda					
	I äktenskap		Utom äktenskap		Samtliga	Nettoreproduktionstal
	Absolut	%	Absolut	%		
1960	90 684	88,7	11 535	11,3	102 219	1,023
1961	92 285	88,3	12 216	11,7	104 501	1,045
1962	93 987	87,6	13 297	12,4	107 284	1,064
1963	98 731	87,4	14 172	12,6	112 903	1,098
1964	106 547	86,9	16 117	13,1	122 664	1,177
1965	105 856	86,2	16 950	13,8	122 806	1,147
1966	105 392	85,4	17 962	14,6	123 354	1,121
1967	103 037	84,9	18 323	15,1	121 360	1,082
1968	95 196	84,1	17 891	15,9	113 087	0,992
1969	90 105	83,7	17 517	16,3	107 622	0,919
1970	89 895	81,6	20 255	18,4	110 150	0,924

Källa: Befolkningsförändringar 1969 och 1970

Diagram II: 1 Nettoreproduktionstal 1960–1969

Källa: Befolkningsförändringar 1969

Tab II: 2 Andelen barnlösa äktenskap i % 1970 av de äktenskap som ingåtts åren 1950–1961

	Antal ingångna äktenskap	Antal äktenskap som t. o. m. 1970 fått sitt första barn	Skillnad	Andel barnlösa äktenskap
1950	54 222	38 893	15 329	28,3
1951	54 347	38 606	15 741	29,0
1952	53 314	37 984	15 328	28,8
1953	53 152	37 487	15 652	29,4
1954	53 008	37 637	15 362	29,0
1955	52 250	37 538	14 693	28,1
1956	51 719	37 591	14 116	27,3
1957	52 529	37 709	14 820	28,2
1958	50 785	36 570	14 215	28,0
1959	50 168	36 333	13 835	27,6
1960	50 149	36 783	13 366	26,7
1961	52 449	38 328	14 126	26,9

Källa: Befolkningsförändringar 1970

28–29 % av alla ingångna äktenskap blir barnlösa. Häri inräknas de äktenskap som upplöses (genom makes död eller äktenskapsskillnad) innan något barn fötts. I hur stor utsträckning alltjämt bestående äktenskap är barnlösa, är svårt att säga. Man kan gissa på 10–15 %.

III Statistik angående upplösta äktenskap

Tab III: 1 Antalet genom äktenskapsskillnad respektive ena makens död upplösta äktenskap från vigselåret t. o. m. 1970

	Antal ingångna äktenskap	Antal äktenskapsskillnader t. o. m. 70	Rel. antalet äktenskapsskillnader	Antal genom ena makens död eller äktenskapsskillnad upplösta äktenskap t. o. m. 70	Antal genom död upplösta äktenskap	Rel. antalet genom död upplösta äktenskap
1941	58 102	8 279	14,2			
1942	63 659	8 770	13,8			
1943	62 803	8 852	14,1			
1944	64 627	9 231	14,3			
1945	64 280	9 385	14,6			
1946	63 800	9 146	14,3			
1947	59 670	8 656	14,5			
1948	58 009	8 346	14,4			
1949	55 288	7 821	14,1			
1950	54 222	7 544	13,9			
1951	54 247	7 308	13,5			
1952	53 314	7 092	13,3			
1953	53 152	6 723	12,6			
1954	53 008	6 678	12,6			
1955	52 250	6 325	12,1	9 073	2 748	5,3
1956	51 719	6 281	12,1	8 679	2 398	4,6
1957	52 529	6 009	11,4	8 178	2 169	4,1
1958	50 785	5 625	11,1	7 464	1 839	3,6
1959	50 168	5 312	10,6	6 991	1 679	3,3
1960	50 149	5 060	10,1	6 517	1 457	2,9
1961	52 449	5 134	9,8	6 453	1 319	2,5
1962	53 913	4 981	9,2	6 128	1 147	2,1
1963	53 480	4 447	8,3	5 475	1 028	1,9
1964	58 439	4 021	6,9	4 846	825	1,4
1965	59 963	3 356	5,6	4 069	713	1,2
1966	61 101	2 515	4,1	3 123	608	1,0
1967	56 561	1 375	2,4	1 773	398	0,7
1968	52 291	567	1,1	884	317	0,6
1969	48 357	107	0,2	225	118	0,2
1970	43 278	16	0,04	75	59	0,1

Källa: Befolkningsförändringar 1970

Tab III: 2 Äktenskapsskillnader efter barnantal 1963–1968
Andelen barn i övriga äktenskap 1968

Antal äktenskap med nedanstående antal barn under 15 år

I upplösta äktenskap

I bestående äktenskap

	1963		1964		1965		1966		1967		1968		1968		1968	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
0 barn	3468	40,82	3693	40,28	3809	39,83	4006	38,94	4300	40,10	4285	38,91	654 140	40,53	895 300	48,13
1 barn	2717	31,98	3015	32,88	3112	32,54	3428	33,32	3435	32,04	3640	33,06	415 453	25,74	419 630	22,56
2 barn	1620	19,07	1700	18,54	1866	19,51	2051	19,93	2116	19,74	2211	20,08	365 244	22,63	365 795	19,67
3 barn	512	6,02	557	6,07	540	5,65	606	5,89	655	6,11	653	5,93	130 081	8,06	130 222	7,00
4 barn	124	1,46	149	1,62	171	1,79	146	1,42	160	1,49	173	1,57				
5 barn	36	0,42	43	0,47	45	0,47	43	0,42	42	0,39	36	0,33	49 028	3,03	48 979	2,63
6 barn	16	0,19	11	0,12	13	0,14	7	0,07	11	0,10	12	0,11				
7 barn	3	0,04	1	0,02	7	0,07	1	0,01	3	0,03	1	0,01				
		2,11		2,23		2,47		1,92		2,01		2,02				
													(Män 18–66 år)		(Män samtl. åldr.)	

Källor: Folkmängdens förändringar 1963–1966
Befolkningsförändringar 1967–1968
SM Be 1968

Ca 40 % av äktenskapsskillnadsfallen har ej minderåriga barn. 32–33 % har 1 barn, ca 20 % har 2 barn och 6 % har 3 barn. Endast 2 % av dem som skiljer sig har 4 eller fler barn.
Om man ser på barnantalet i bestående äktenskap ser man att ca 3 % har 4 eller fler barn, räknat på män 18–66 år, dvs. det är vanligare med många barn i bestående än i upplösta äktenskap.
Andelen är ungefär lika vad gäller äktenskap utan minderåriga barn. Fler personer med 1 barn skiljer sig jämfört med personer i bestående äktenskap. Däremot är det vanligare med 2 och 3 barn i bestående äktenskap än bland upplösta.
När man bedömer dessa resultat måste man hålla i minnet att tidsfaktorn inte är konstant. De bestående äktenskapen har genomsnittligt varat betydligt längre än de äktenskap som upplöses.

Tab III: 3 Hemskillnader och äktenskapsskillnader 1959–1970

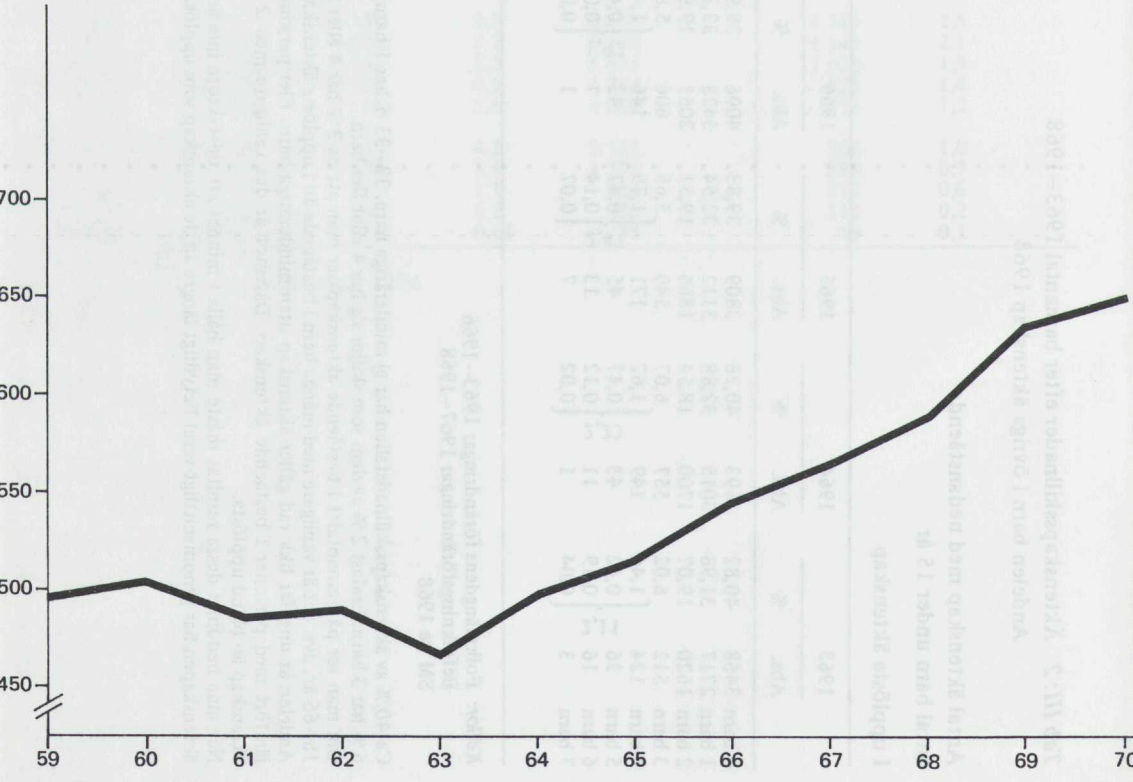
	Hem-skillnad 1–2 §§	Äktenskapsskillnad				
		3–13 §§	Därav med barn under 15 år		På 100 000 av	
			Abs.	%	hela medel-folkmängden	medelfolkmängden gifta kvinnor
1959	9 657	8 761	5 707	65,1	117,5	495,7
1960	9 221	8 958	5 795	64,7	119,8	503,4
1961	9 113	8 696	5 271	60,6	115,6	485,1
1962	9 425	8 849	5 350	60,5	117,0	489,6
1963	9 640	8 496	5 028	59,2	111,7	466,4
1964	10 573	9 169	5 476	59,7	119,7	498,7
1965	10 942	9 563	5 754	60,2	123,7	514,2
1966	11 573	10 288	6 282	61,1	131,8	546,7
1967	12 201	10 722	6 422	59,9	136,3	564,5
1968	13 622	11 011	6 726	61,1	139,1	576,4
1969	14 347	12 238	7 536	61,6	153,6	638,1
1970	15 374	13 174	8 173	62,0	163,8	684,6

Källa: Befolkningsförändringar 1970

Både hemskillnader och äktenskapsskillnader ökar under åren 1959–1970. Förekomsten av minderåriga barn håller sig däremot efter 1961 konstant kring 59–61 % bland äktenskapsskillnaderna. (Se även III: 9 och III: 11).

Man ser också om man tittar på 100 000 av medelfolkmängden resp. medelfolkmängden gifta kvinnor, att det skett en markant ökning av äktenskapsskillnaderna, speciellt efter 1965.

Diagram III: 1 Äktenskapsskillnader på 100 000 av medelfolkmängden gifta kvinnor 1959–1970

Tab III: 4 Relativa antalet genom äktenskapsskillnad upplösta äktenskap efter antal år sedan vigselåret

Vigselår	Andelen upplösta 5 år efter vigselåret	Andelen upplösta 10 år efter vigselåret	Andelen t. o. m. –69 upplösta
1941	3,4	7,3	14,1
1942	3,3	7,1	13,6
1943	3,4	7,4	13,8
1944	3,7	7,7	14,0
1945	3,8	8,0	14,3
1946	4,0	8,2	14,0
1947	3,9	8,2	14,1
1948	4,0	8,5	14,0
1949	4,1	8,4	13,7
1950	4,1	8,5	13,4
1951	4,0	8,4	12,9
1952	4,2	8,5	12,7
1953	3,9	8,3	12,1
1954	4,1	8,6	12,0
1955	4,1	8,5	11,4
1956	4,5	9,1	11,4
1957	4,4	9,0	10,6
1958	4,5	9,3	10,2
1959	4,4	9,7	9,7
1960	4,5	10,1	9,0
1961	4,9		8,6
1962	5,2		7,9
1963	5,4		6,9
1964	5,3		5,3
1965	5,6		3,9
1966			2,4
1967			0,9
1968			0,2
1969			0,02

Källa: Befolkningsförändringar 1969 och 1970

Om man konstanthåller tiden mellan vigselår och upplösningsår, visar det sig att det relativa antalet upplösta äktenskap har ökat under åren, en ökning som visas även i de flesta av de andra tabellerna.

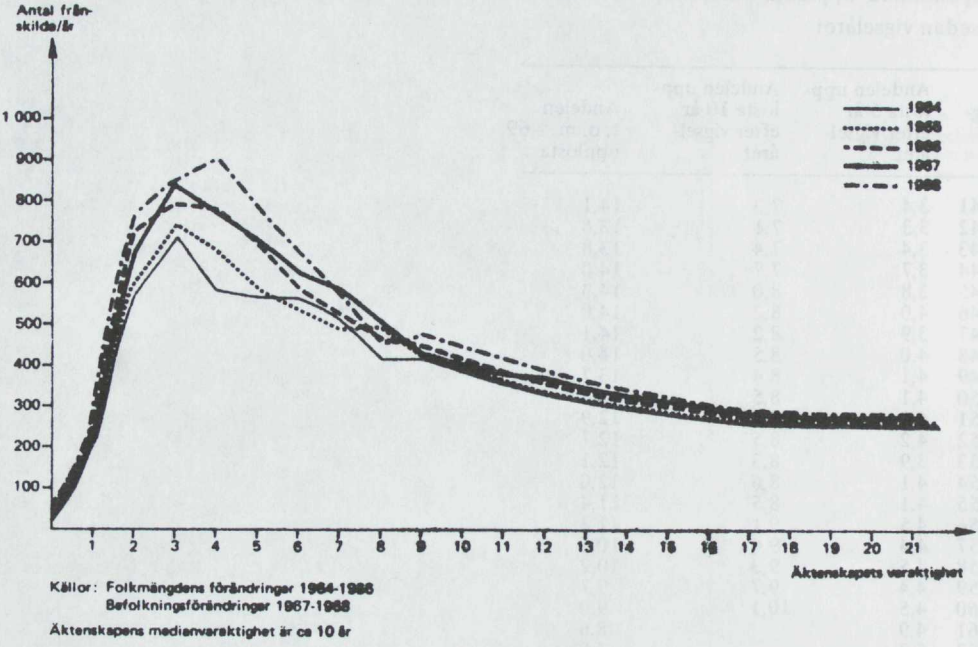
Tab III: 5 Nyblivna frånskilda efter äktenskapets varaktighet 1964–1970

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10–14	15–19	20–	S:a
1964	34	214	568	708	581	569	565	516	421	417	1 607	1 285	1 684	9 169
1965	42	239	601	741	678	588	536	486	491	414	1 670	1 287	1 790	9 563
1966	35	242	725	786	780	691	579	523	463	447	1 771	1 351	1 895	10 288
1967	27	256	664	834	771	702	624	584	499	425	1 841	1 407	2 108	10 722
1968	49	213	758	848	899	771	681	577	455	474	1 936	1 473	2 094	11 228
1969	33	210	665	948	929	828	744	667	598	511	2 034	1 553	2 420	12 140
1970	48	202	700	974	1 048	938	888	738	656	559	2 179	1 610	2 402	12 943

Källor: Folkmängdens förändringar 1964–1966
Befolkningsförändringar 1967–1970

Diagram III: 2 visar att äktenskapsskillnadsmönstret är ungefär lika för åren 1964–1968. Största antalet skilsmässor inträffar när äktenskapet varat i 3 år (4 år för 1968), därefter planar kurvan ut. Observeras bör att äktenskapets medianvaraktighet är ca 10 år.
Antalet äktenskapsskillnader verkar stort, men om man ser på relativa antalet upplösta äktenskap efter vigselår (tabell III: 4), ser man att ca 14 % av alla ett visst år ingångna äktenskap är upplösta efter 20–25 år.

Diagram III: 2 Nyblivna frånskilda efter äktenskapets varaktighet 1964–1968

Tab III: 6 Makarnas medianålder och äktenskapets medianvaraktighet vid upplösningen 1961–1970

	Upplösta äktenskap genom								
	Mannens död			Hustruns död			Äktenskapsskillnad		
År	Mannens ålder[1]	Hustruns ålder[1]	Äktenskapets varaktighet[2]	Mannens ålder[1]	Hustruns ålder[1]	Äktenskapets varaktighet[2]	Mannens ålder[1]	Hustruns ålder[1]	Äktenskapets varaktighet[2]
1961	69,75	64,76	37,20	69,99	68,03	40,06	38,92	35,86	10,12
1962	69,96	65,06	37,50	70,21	68,40	40,34	38,79	35,85	9,95
1963	70,46	65,57	37,75	70,40	68,36	40,44	39,02	35,97	10,43
1964	69,83	65,01	37,27	69,89	68,06	39,62	38,82	35,53	10,01
1965	69,70	65,31	37,47	70,24	67,76	39,98	38,50	35,30	9,93
1966	70,23	65,42	37,49	70,09	68,39	39,75	37,93	34,82	9,72
1967	70,20	65,53	37,39	70,59	68,58	40,18	38,55	34,96	9,96
1968	70,59	65,88	37,88	70,65	68,79	40,05	37,82	34,40	9,81
1969	70,64	66,03	38,18	70,49	68,74	39,95	38,11	34,32	9,91
1970	70,44	65,95	37,80	70,42	68,43	39,94	37,15	33,59	9,48

[1] Medianerna är beräknade på antal år mellan födelseåret och upplösningsåret t. o. m. 1967 och därefter är medianerna beräknade på makarnas ålder vid upplösningen. – 2) Medianer beräknade på antal år mellan vigselåret och upplösningsåret t. o. m. 1967 och därefter är medianerna beräknade på äktenskapets varaktighet i år vid upplösningen.

Källa: Befolkningsförändringar 1970.

Om äktenskapet upplöses genom äktenskapsskillnad har makarna varit gifta i ca 10 år. Kvinnan är 34–36 år och mannen är 37–39 år.
Upplöses äktenskapet genom hustruns död har det varat i 39–40 år, hustrun är 67–68 år och mannen 69–70 år.
Dör mannen före kvinnan har äktenskapet varat i 36–38 år, mannen är 69–70 år och hustrun 64–66 år.

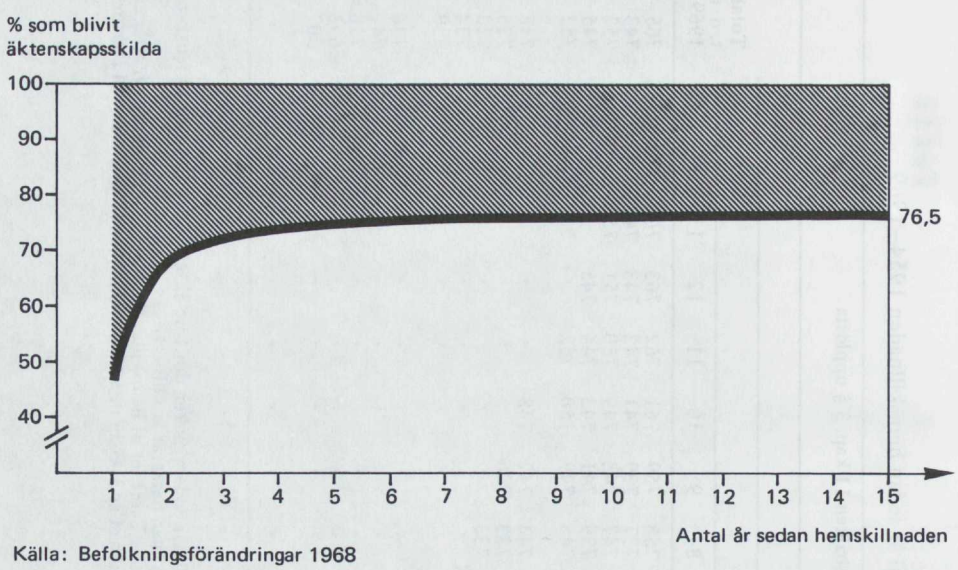
Tab III: 7 Relativa antalet äktenskapsskillnader i varje hemskillnadskohort efter antal år sedan hemskillnaden 1954–1969

Hemskillnadsår	Antal hemskillnader	Sammanlagda antalet genom äktenskapsskillnad enligt giftermålsbalken 11 kap. 3 § upplösta äktenskap															
		Antal t. o. m. 1969	Per 1 000 hemskillnader														
			Antal år sedan hemskillnaden														Totalt t. o. m. 1969
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
1954	9 163	7 007	464	680	717	735	746	752	756	758	759	761	762	763	764	764	765	765
1955	9 333	6 936	436	657	695	712	724	730	734	737	739	741	742	743	743	743	•	743
1956	9 248	6 953	462	673	708	725	734	739	743	747	748	749	750	751	752	•	•	752
1957	9 048	6 738	461	670	703	721	728	732	737	739	741	743	744	745	•	•	•	745
1958	9 233	6 940	463	678	712	729	737	742	745	748	749	750	752	•	•	•	•	752
1959	9 657	7 223	467	675	711	724	731	737	741	744	747	748	•	•	•	•	•	748
1960	9 221	6 690	446	664	690	706	714	718	721	723	726	•	•	•	•	•	•	726
1961	9 113	6 681	470	664	699	714	721	727	730	733	•	•	•	•	•	•	•	733
1962	9 425	6 820	456	660	692	706	716	721	724	•	•	•	•	•	•	•	•	724
1963	9 640	7 122	479	678	711	728	735	739	•	•	•	•	•	•	•	•	•	739
1964	10 537	7 858	477	688	721	738	746	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	746
1965	10 942	8 108	490	694	726	741	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	741
1966	11 537	8 402	487	697	728	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	728
1967	12 201	8 456	480	693	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	693
1968	13 622	6 901	507	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	507
1969	14 347	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

Källa: Befolkningsförändringar 1969.

24–25 % av hemskillnaderna leder aldrig till äktenskapsskillnad. Men i dessa 25 % ingår sådana fall där endera maken dör före äktenskapsskillnaden, äktenskapsskillnad tas ut efter annan paragraf än 11: 3, målet fullföljs aldrig eller makarna återupptar samlevnaden. (Annan paragraf är sällsynt).
Det finns en annan kategori som kan påverka procenttalen, men sannolikt i mindre utsträckning. – Paret tar ut hemskillnad år 1. De flyttar ihop igen efter en tid och hemskillnaden förfaller. År 2 tar de ånyo ut hemskillnad som denna gång leder till äktenskapsskillnad år 3. Genom att hemskillnaden från år 1 förföll återfinns paret i två olika årgångar.

Diagram III: 3 Relativa antalet äktenskapsskillnader efter antal år sedan hemskillnaden 1954

Källa: Befolkningsförändringar 1968

Den streckade delen visar de äktenskap som ej upplösts genom äktenskapsskillnad. (Se även förklaringarna till tabell III: 7

Tab III: 8 Äktenskapsskillnader i % enligt giftermålsbalken 11 kap.[1]

År	3 §	4 §	5 §	6 §	7 §	8 §	10 §	11 §	12 §	13 §	Återgång av ä.	Därav med barn under 15 år
1959	79,07	4,98	0,14	0,16	0,01	13,39	0,07	0,42	1,02	0,67	0,06	65,1
1960	80,83	4,60	0,06	0,08	0,02	12,47	0,04	0,44	0,97	0,48	–	64,7
1961	79,16	4,85	0,08	0,05	–	13,83	0,06	0,32	1,18	0,46	–	60,6
1962	79,73	4,81	0,07	0,08	0,01	13,40	0,02	0,31	1,19	0,35	0,02	60,5
1963	78,61	4,54	0,08	0,04	0,02	14,57	0,09	0,31	1,34	0,34	0,06	59,2
1964	79,35	4,26	0,07	0,09	0,01	14,30	0,01	0,36	1,25	0,26	0,02	59,7
1965	79,93	3,90	0,05	0,07	• •	14,44	–	0,31	1,00	0,24	0,03	60,2
1966	80,66	4,12	0,07	0,04	• •	13,84	0,06	0,25	0,80	0,13	0,02	61,1
1967	80,73	4,02	0,07	0,02	–	13,83	0,10	0,22	0,76	0,22	0,02	59,9
1968	82,00	3,81	0,05	0,02	–	12,83	0,05	0,25	0,74	0,20	0,04	61,1
1969	84,17	3,59	0,06	0,05	–	11,10	0,14	0,24	0,51	0,12	0,01	61,6
1970	85,19	3,26	0,08	0,02	–	10,35	0,30	0,15	0,48	0,15	0,01	

[1]
3 § = Särlevnad under ett år efter hemskillnaden
4 § = Särlevnad sedan minst 3 år p. g. a. söndring
5 § = Ena maken har under 2 år undandragit sig sammanlevnaden
6 § = Ena maken försvunnen sedan 3 år (ovisst om vid liv)
7 § = Tvegifte
8 § = Äktenskapsbrott
9 § = Smittsam könssjukdom (inga fall enligt § 9 har förekommit under perioden)
10 § = Misshandel eller stämplande mot makens liv
11 § = Straffdom
12 § = Dryckenskap
13 § = Sinnessjukdom

När det gäller skilsmässor tar kontrahenterna i allra största utsträckning ut äktenskapsskillnad efter 11:3. I viss utsträckning utnyttjas också 11:8 och i viss mån även 11:4. De övriga paragraferna används ytterst sällan och de uppvisar en med tiden sjunkande andel.
Under åren 1959–1967 tog makar ut äktenskapsskillnad efter 11:8 i 13–14 % av fallen, därefter har den andelen sjunkit till ca 10 % 1970. Samma tidsperiod visar att 80 % tar ut äktenskapsskillnad efter 11:3 och från 1968 stiger den andelen till 85 % 1970. Otrohet åberopas alltså inte i samma utsträckning som förr utan makar synes föredra att ta ut äktenskapsskillnad efter ett hemskillnadsår. Anledningen till det kan vara dels att otroheten inte längre tillmäts så stor betydelse, dels att det är mindre belastande med äktenskapsskillnad efter 11:3. (Den ändring i lagen som trädde i kraft 1969 kan tidigast påverka 1971 års siffror).

Tab III: 9 Äktenskapsskillnader enligt giftermålsbalken 11 kap.[1]

År	3 §	4 §	5 §	6 §	7 §	8 §	10 §	11 §	12 §	13 §	Återgång av ä.	Därav med barn under 15 år
1959	6 928	437	12	14	1	1 173	6	37	89	59	5	5 707
1960	7 242	412	5	7	2	1 117	4	39	87	43	–	5 795
1961	6 884	422	7	4	–	1 203	5	28	103	40	–	5 271
1962	7 056	426	6	7	1	1 186	2	27	105	31	2	5 350
1963	6 679	386	7	3	1	1 238	8	26	114	29	5	5 028
1964	7 276	391	6	8	2	1 311	1	33	115	24	2	5 476
1965	7 641	373	5	7	1	1 381	0	30	96	23	3	5 754
1966	8 298	424	7	4	1	1 424	6	26	82	14	2	6 282
1967	8 656	431	7	2	–	1 483	11	24	82	24	2	6 422
1968	9 029	420	6	2	–	1 413	5	28	82	22	4	6 726
1969	10 301	439	8	6	–	1 358	17	30	62	15	2	7 536
1970	11 223	430	10	3	–	1 364	39	20	63	20	2	

[1] 3 § = Särlevnad under ett år efter hemskillnaden
4 § = Särlevnad sedan minst 3 år p. g. a. söndring
5 § = Ena maken har under 2 år undandragit sig sammanlevnaden
6 § = Ena maken försvunnen sedan 3 år (ovisst om vid liv)
7 § = Tvegifte
8 § = Äktenskapsbrott
9 § = Smittsam könssjukdom (inga fall enligt § 9 har förekommit under perioden)
10 § = Misshandel eller stämplande mot makens liv
11 § = Straffdom
12 § = Dryckenskap
13 § = Sinnessjukdom

Tab III: 10 Relativa andelen äktenskapsskillnader efter 11:3 resp. 11:8 på 100 000 av medelfolkmängden gifta kvinnor 1935–1970

	Medelfolkm. gifta kv.	Äktenskaps-skillnader efter 11:3	Äktenskaps-skillnader efter 11:8	Ä.skillnader på 100 000 av medel-folkm. gif-ta kvinnor enl. 11:3	Ä.skillnader på 100 000 av medel-folkm. gif-ta kvinnor enl. 11:8
1935	1 186 431	2 142	61	180,5	5,1
1940	1 318 746	2 916	108	221,1	8,2
1945	1 483 028	5 275	603	355,7	40,7
1950	1 617 174	6 387	802	394,9	49,6
1955	1 706 138	6 914	1 079	405,2	63,2
1960	1 779 509	7 242	1 117	407,0	62,8
1961	1 701 509	6 884	1 203	384,3	67,2
1962	1 805 997	7 056	1 186	390,7	65,6
1963	1 821 531	6 679	1 238	366,7	68,0
1964	1 838 661	7 276	1 311	395,7	71,3
1965	1 859 884	7 641	1 381	410,8	74,3
1966	1 881 937	8 298	1 424	440,9	75,7
1967	1 889 509	8 656	1 483	455,6	78,1
1968	1 910 417	9 029	1 413	472,6	74,0
1969	1 917 780	10 301	1 358	537,2	70,8
1970	1 924 470	11 223	1 364	583,2	70,9

Källor: Befolkningsrörelsen 1935–1960
Folkmängdens förändringar 1961–1968
Befolkningsförändringar 1969–1970

Om man ser på utvecklingen av äktenskapsskillnader enligt 11:3 resp. 11:8 i relation till 100 000 av medelfolkmängden gifta kvinnor, ser man att utvecklingen är omvänd. 11:3-fallen fluktuerar under åren 1935–1964, därefter stiger andelen kraftigt. 11:8-fallen ökar sakta från 1940 till 1967 och sedan sker en snabb nergång i andelen. 1937 upphörde otrohet att vara ett brott, vilket kan avläsas i siffrorna.

Tab III: 11 Äktenskapsskillnader efter barnantal och äktenskapets varaktighet 1970

Barnantal m. m.	Äktenskapets varaktighet (år)[1]								
	–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–	Summa
Antal äktenskap									
Med nedanstående antal barn under 15 år									
0 barn	1 055	1 005	458	568	784	626	294	211	5 001
1 ”	1 144	1 497	571	540	340	135	17	2	4 246
2 ”	265	1 281	814	396	101	24	2		2 883
3 ”	16	263	347	139	27	5		1	798
4 ”	3	34	93	46	7				183
5 ”		6	29	19					54
6 ”			4	3					7
7 ”				2					2
Summa	2 483	4 086	2 316	1 713	1 259	790	313	214	13 174
Antal barn									
–14 år	1 734	5 014	3 781	2 060	651	198	21	5	13 464
15–20 ”	2	26	104	1 379	1 220	407	84	39	3 261
Summa	1 736	5 040	3 885	3 439	1 871	605	105	44	16 725
Antal barn per äktenskap									
–14 år	0,70	1,23	1,63	1,20	0,52	0,25	0,07	0,02	1,02
15–20 ”	0,00	0,01	0,04	0,81	0,97	0,52	0,27	0,18	0,25
Summa	0,70	1,24	1,67	2,01	1,49	0,77	0,34	0,20	1,27

[1] Antal år mellan vigselåret och upplösningsåret.

Källa: Befolkningsförändringar 1970.

IV Statistik angående gifta kvinnors förvärvsintensitet m. m.

Tab IV: 1 Antal hushåll i populationen resp. urvalet fördelade efter hushållstyp och hushållets nettoinkomst

	−19 000		20–29 000		30–39 000		40 000–		
Nettoinkomst	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%	Summa
Ensamstående utan och med barn									
Uppräknad population	642 200	68,3	173 500	18,5	74 300	7,9	49 900	5,3	939 900
Ensamstående utan barn; urval	201	64,2	63	20,1	28	8,9	21	6,7	313
Ensamstående med barn; urval	38	58,4	20	30,8	2	3,1	5	7,7	65
Gifta och sammanboende utan barn									
Uppräknad population	288 700	27,0	194 300	18,2	205 000	19,2	381 500	35,7	1 069 500
Gifta och sammanboende, 2 vuxna utan barn; urval	206	34,2	129	21,4	114	18,9	153	25,4	602
Gifta och sammanboende, 3 eller fler vuxna utan barn; urval	33	8,7	49	13,0	79	20,9	217	57,4	378
Gifta och sammanboende med barn									
Uppräknad population	113 700	12,6	254 500	28,2	221 100	24,5	312 700	34,7	902 000
Gifta och sammanboende, 2 vuxna med barn; urval	138	12,4	366	32,8	282	25,2	331	29,6	1 117
Gifta och sammanboende, 3 eller fler vuxna med barn; urval	47	10,1	79	17,0	112	24,1	226	48,7	464
Övriga hushåll									
Uppräknad population	65 900	36,5	45 600	25,2	27 200	15,1	41 700	23,1	180 400
Urval	60	36,1	43	25,9	25	15,1	38	22,9	166
Samtliga hushåll									
Uppräknad population	1 110 500	35,9	667 900	21,6	527 700	17,1	785 700	25,4	3 091 800
Urval	723	23,3	749	24,1	642	20,7	991	31,9	3 105

Källa: Hushållsbudgetundersökningen, 1971.

Nettoinkomst = summan av de beskattningsbara inkomsterna från tjänst, jordbruk, fastighet, rörelse, kapital och tillfällig förvärvsverksamhet med avdrag för underskott i förvärvskälla.
Noteras bör att bastalen i vissa fall i urvalet är låga varför konfidensintervallen är stora.

NETTOINKOMST

Uppräknad population
36 % av alla hushåll har en inkomst understigande 20 000 kr och 25 % har en inkomst överstigande 40 000 kr.
Den snedaste fördelningen finns bland ensamstående med och utan barn. 68 % har en inkomst som understiger 20 000 kr och endast ca 13 % har en inkomst över 30 000 kr.
Gifta och sammanboende, såväl med som utan barn, har en jämnare fördelning, men största andelen (34–35 %) har en inkomst överstigande 40 000 kr.

Urvalet
I urvalet har man fler undergrupper och där ser man att både förekomsten av barn och antalet vuxna i hushållet påverkar inkomsten. Tendensen är dock den att ensamstående har den lägsta inkomsten och de gifta och sammanboende har den högsta, men där påverkas inkomsten starkt av antalet vuxna i hushållet.

Tab IV: 2 Antal hushåll i populationen resp. urvalet fördelade efter hushållstyp och hushållets disponibla inkomst

Disponibel inkomst	−19 000		20–29 000		30–39 000		40 000–		Summa
	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%	
Ensamstående utan och med barn									
Uppräknad population	793 200	84,4	106 500	11,3	24 200	2,6	16 000	1,7	939 000
Ensamstående utan barn; urval	265	84,6	40	12,8	3	0,9	5	1,6	313
Ensamstående med barn; urval	31	47,7	25	38,5	7	10,8	2	3,0	65
Gifta och sammanboende utan barn									
Uppräknad population	391 700	36,6	355 900	33,3	190 600	17,8	131 300	12,3	1 069 500
Gifta och sammanboende, 2 vuxna utan barn; urval	273	45,3	226	37,5	82	13,6	21	3,5	602
Gifta och sammanboende, 3 eller fler vuxna utan barn; urval	48	12,7	101	26,7	122	32,3	107	28,3	378
Gifta och sammanboende med barn									
Uppräknad population	151 600	16,8	385 000	42,7	225 300	25,0	140 100	15,5	902 000
Gifta och sammanboende, 2 vuxna med barn; urval	186	16,6	554	49,6	256	22,9	121	10,8	1 117
Gifta och sammanboende, 3 eller fler vuxna med barn; urval	38	8,2	133	28,6	159	34,3	134	28,9	464
Övriga hushåll									
Uppräknad population	77 900	43,7	55 800	30,9	29 300	16,2	17 400	9,6	180 400
Urval	68	41,0	53	31,9	28	16,9	17	10,2	166
Samtliga hushåll									
Uppräknad population	1 414 400	45,7	903 100	29,2	469 400	15,1	304 900	9,9	3 091 800
Urval	909	29,3	132	36,4	657	21,1	407	13,1	3 105

Källa: Hushållsbudgetundersökningen, 1971.

Disponibel inkomst = nettoinkomst plus icke beskattningsbara inkomster såsom sjukpenning, lotterivinst, barnbidrag o. d. minus under året betalda skatter.
Noteras bör att bastalen i vissa fall i urvalet är låga varför konfidensintervallen är stora.

DISPONIBEL INKOMST

Uppräknad population
Över 80 % av de ensamstående har en inkomst under 20 000 kr och endast ca 4 % har inkomster överstigande 30 000 kr.
De gifta och sammanboende utan barn har det sämre ekonomiskt än gifta och sammanboende med barn. 37 resp. 17 % har mindre än 20 000 kr och 33 resp. 42 % har 20–29 000 kr.
45 % av samtliga hushåll har en inkomst under 20 000 kr medan endast 10 % har över 40 000 kr.

Urvalet
Ensamstående utan barn har en betydligt snedare inkomstfördelning än ensamstående med barn. 97 % resp. 86 % har en inkomst under 30 000 kr.
Gifta och sammanboende utan barn har lägre disponibla inkomster än gifta och sammanboende med barn, men antalet vuxna i hushållet inverkar på fördelningen. Barnförekomsten inverkar starkast om det endast finns 2 vuxna i hushållet.
Av samtliga hushåll i urvalet har 36 % en disponibel inkomst på 20–29 000 kr och 29 % har under 20 000 kr.

Tab IV: 3 Kvinnors förvärvsintensitet efter ålder och civilstånd 1967–1971

	Relativa arbetskraftstal[1]					Andelen sysselsatta[2]				
	1967	1968	1969	1970	1971	1967	1968	1969	1970	1971
Kvinnor										
16–19 år	50,9	54,0	50,6	50,9	49,4	48,0	50,5	47,9	48,5	44,9
20–24 år	62,4	63,6	64,4	64,3	66,6	60,2	61,7	62,5	62,8	64,2
25–34 år	51,7	55,7	58,6	60,8	61,9	50,3	54,6	57,4	59,7	60,5
35–44 år	61,7	63,4	64,6	67,2	71,2	61,0	62,3	63,8	66,4	70,0
45–54 år	59,3	60,2	61,6	66,4	67,1	58,3	59,5	60,7	65,7	65,8
55–64 år	43,5	42,9	44,2	44,1	44,4	42,7	42,4	43,8	43,5	43,1
65–74 år	8,1	9,3	10,0	9,1	8,3	8,0	9,1	9,9	9,0	8,1
16–74 år	49,1	50,5	51,5	52,9	53,8	48,0	49,4	50,5	52,0	52,3
Gifta kvinnor										
16–19 år	35,4	46,3	43,8	46,7	56,1	31,4	45,4	40,5	46,0	50,0
20–24 år	49,8	52,5	53,5	56,2	60,4	47,6	51,2	52,2	54,9	58,1
25–34 år	44,4	49,2	52,5	55,4	57,1	43,1	48,1	51,3	54,4	55,8
35–44 år	58,3	60,2	61,4	64,8	69,0	57,6	59,3	60,7	64,0	67,8
45–54 år	55,5	56,4	58,3	63,0	64,1	54,7	55,8	57,4	62,5	62,9
55–64 år	38,2	38,5	39,2	39,5	41,0	37,6	38,1	38,9	39,0	39,9
65–74 år	8,6	8,0	9,7	7,1	5,9	8,6	7,8	9,6	7,0	5,8
16–74 år	46,2	47,8	49,5	51,6	53,4	45,2	47,1	48,7	50,9	52,2
Icke gifta kvinnor										
16–19 år	51,8	54,4	50,9	51,1	49,2	48,9	50,8	48,1	48,6	44,7
20–24 år	72,6	72,3	72,3	69,8	70,2	70,4	70,9	69,9	68,1	67,8
25–34 år	82,6	82,3	81,7	80,8	78,0	81,1	80,9	80,8	79,2	76,2
35–44 år	81,5	81,6	82,7	80,2	83,1	81,4	80,0	81,2	79,5	81,6
45–54 år	74,8	75,9	75,7	80,4	79,2	72,9	75,0	74,3	78,9	77,6
55–64 år	54,4	52,2	54,8	54,4	51,8	53,5	51,6	54,1	53,4	50,2
65–74 år	7,6	10,5	10,2	10,8	10,4	7,5	10,2	10,1	10,7	10,2
16–74 år	54,5	55,4	55,2	55,2	54,6	53,0	53,7	53,8	53,9	52,6

1 Personer i arbetskraften i procent av totalantalet i varje kategori. I arbetskraften ingår sysselsatta (i arbete och tillfälligt frånvarande) samt arbetslösa som är arbetssökande.
2 De arbetslösa är ej inräknade.

Källor: AKU, årsmedeltal 1967–1969
AKU, omräknat årsmedeltal 1970 och 1971.

Andelen sysselsatta ökar genomgående 1967–1971 för de gifta kvinnorna i åldrarna 16–64 år, men sjunker i åldern 65–74 år. Tendensen för de icke gifta kvinnorna är en sjunkande andel sysselsatta i åldrarna 16–64 år och en ökande andel i åldern 65–74 år. Gifta kvinnor i åldern 16–74 år visar en ökad förvärvsintensitet, medan intensiteten för de icke gifta kvinnorna i åldern 16–74 håller sig relativt konstant 1967–1971.
Förvärvsintensiteten är högst i åldern 35–44 år för såväl gifta som icke gifta kvinnor.

Tab IV: 4 Kvinnor i arbete fördelade efter civilstånd, ålder och arbetstid

	1967 Procent			1971 Procent		
	1–19 t	20–34 t	35 t –	1–19 t	20–34 t	35 t –
Kvinnor						
16–19 år	6,3	6,9	86,9	14,8	9,0	76,3
20–24 år	8,2	10,7	81,1	8,5	14,8	76,6
25–34 år	18,1	21,5	60,3	18,6	26,1	55,4
35–44 år	20,4	26,2	53,3	18,7	33,1	48,1
45–54 år	19,7	26,1	54,2	17,1	31,0	51,8
55–64 år	19,1	33,0	47,8	21,4	29,1	49,5
65–74 år	34,8	23,5	41,7	27,7	30,1	42,2
16–74 år	17,1	22,6	60,2	17,3	26,6	56,1
Gifta kvinnor						
16–19 år	15,2	24,2	60,6	4,0*	8,0*	88,0
20–24 år	15,1	19,3	65,6	13,9	23,9	62,2
25–34 år	24,9	26,7	48,3	23,4	31,4	45,2
35–44 år	24,0	29,8	46,2	21,4	36,4	42,2
45–54 år	22,6	30,4	47,0	19,5	35,5	44,9
55–64 år	23,3	38,0	38,7	25,9	33,3	40,7
65–74 år	48,8	22,0	29,3	40,2	26,8	33,0
16–74 år	23,4	29,7	46,9	21,7	33,6	44,7
Icke gifta kvinnor						
16–19 år	6,1	6,3	87,6	15,2	8,9	75,9
20–24 år	4,7	6,4	88,9	6,1	10,7	83,2
25–34 år	3,9	10,5	85,7	7,5	13,8	78,7
35–44 år	5,5	11,1	83,2	6,3	18,5	75,1
45–54 år	10,4	12,5	77,1	9,4	15,8	75,0
55–64 år	12,9	25,5	61,6	12,9	21,4	65,6
65–74 år	20,8	24,8	54,4	21,6	31,9	46,5
16–74 år	7,5	11,7	80,8	9,8	14,7	75,4

*Baserat på få observationer.

Källor: AKU, årsmedeltal 1967
AKU, omräknat årsmedeltal 1971.

För båda åren gäller att andelen heltidsarbetande kvinnor, såväl gifta som icke gifta, minskar med stigande ålder. Man kan även finna en mycket svag tendens till ett minskat antal arbetstimmar per vecka från 1967 till 1971, men detta gäller inte alla ålderskategorier. Dessa uppgifter gäller endast kvinnor i arbete. De tillfälligt frånvarande kvinnornas arbetstider får man inga uppgifter om.

Tab IV: 5 Kvinnors förvärvsintensitet efter civilstånd och förekomst av barn under 17 år 1967–1971

	Summa	Med barn under 17 år	Utan barn under 17 år	Sysselsatta	Sysselsatta med barn under 17 år	Sysselsatta utan barn under 17 år	Förvärvsintensitet. 4 i procent av 1	Förvärvsintensitet. 5 i procent av 2	Förvärvsintensitet. 6 i procent av 3
	1	2	3	4	5	6			
Samtliga kvinnor i 100-tal									
1967	28 708	10 529	18 179	13 771	4 927	8 844	48,0	46,8	48,6
1968	28 842	10 567	18 275	14 255	5 255	9 000	49,4	49.7	49,2
1969	28 874	10 565	18 309	14 581	5 543	9 038	50,5	52,5	49,4
1970	29 280	10 735	18 545	15 223	6 069	9 154	52,0	56,5	49,4
1971	29 450	10 940	18 510	15 409	6 487	8 922	52,3	59,3	48,2
Gifta kvinnor i 100-tal									
1967	18 572	9 534	9 038	8 399	4 235	4 164	45,2	44,4	46,1
1968	18 659	9 405	9 254	8 783	4 442	4 341	47,1	47,2	46,9
1969	18 558	9 376	9 182	9 035	4 704	4 331	48,7	50,2	47,2
1970	18 845	9 499	9 346	9 599	5 184	4 415	50,9	54,6	47,2
1971	18 767	9 511	9 256	9 705	5 478	4 227	51,7	57,6	45,7
Icke gifta kvinnor i 100-tal									
1967	10 136	994	9 142	5 372	692	4 680	53,0	69,6	51,2
1968	10 183	1 162	9 021	5 472	813	4 659	53,7	70,0	51,6
1969	10 316	1 189	9 127	5 547	839	4 708	53,8	70,6	51,6
1970	10 434	1 236	9 198	5 624	886	4 738	53,9	71,7	51,5
1971	10 683	1 429	9 254	5 614	1 009	4 605	52,6	70,6	49,8

Källor: AKU, årsmedeltal 1967–1969
AKU, omräknat årsmedeltal 1970 och 1971.

Tabellen visar att förvärvsintensiteten bland gifta kvinnor med barn ökar under 1967–1971. För gifta kvinnor utan barn ligger den relativt konstant men hela tiden lägre än för gifta kvinnor med barn.
Icke gifta kvinnors förvärvsintensitet ligger relativt konstant med en tendens till svag minskning, oberoende av barnförekomsten. Dock ligger icke gifta kvinnors förvärvsintensitet högre än gifta kvinnors, vare sig de har barn eller ej. Skillnaden är störst för kvinnor med barn.
Förklaringen till att gifta och icke gifta kvinnor förvärvsarbetar i större utsträckning om de har barn än om de inte har barn, kan dels vara åldersförskjutningar, dels kan det finnas ekonomiska skäl, då barn medför större kostnader.

Tab IV: 6 Andelen sysselsatta kvinnor med barn under 17 år fördelade efter civilstånd och yngsta barnets ålder 1967–1971

	Personer i 100-tal									
	Andelen sysselsatta i % av tot. antalet kvinnor					Frånvaroprocent hos de sysselsatta				
	1967	1968	1969	1970	1971	1967	1968	1969	1970	1971
Samtliga kvinnor med barn under 17 år	46,8	49,7	52,5	56,5	59,3	14,9	15,5	16,1	14,3	15,1
Yngsta barnet under 3 år	31,8	36,4	40,1	41,4	45,5	29,2	26,3	24,3	26,6	30,9
Yngsta barnet 3–6 år	41,8	46,4	49,8	55,9	56,9	10,8	12,3	12,5	10,3	22,9
Yngsta barnet 7–16 år	60,0	61,4	63,2	66,7	69,9	11,2	12,3	14,2	11,5	10,5
Gifta kvinnor med barn under 17 år	44,4	47,2	50,2	54,6	57,6	14,8	15,4	16,3	14,0	15,2
Yngsta barnet under 3 år	29,3	33,7	37,9	39,9	44,7	30,0	27,1	25,5	25,6	30,0
Yngsta barnet 3–6 år	38,5	42,5	47,1	53,5	54,1	10,8	12,5	12,1	12,6	11,5
Yngsta barnet 7–16 år	57,9	59,9	60,7	64,8	68,1	11,0	11,9	14,1	11,2	10,8
Icke gifta kvinnor med barn under 17 år	69,6	70,0	70,6	71,7	70,6	15,8	16,4	15,3	15,7	15,8
Yngsta barnet under 3 år	51,8	57,7	57,7	52,4	50,5	25,7	22,9	17,7	26,6	35,7
Yngsta barnet 3–6 år	77,5	79,5	72,3	76,1	75,1	10,3	11,4	14,3	11,2	12,3
Yngsta barnet 7–16 år	81,1	73,4	77,9	81,9	82,5	12,5	15,4	14,6	11,2	8,7

Källor: AKU årsmedeltal 1967–1969
AKU omräknat årsmedeltal 1970 och 1971.

Under åren 1967–1971 ökar förvärvsintensiteten för de gifta kvinnorna oberoende av yngsta barnets ålder. Tendensen för intensiteten, oberoende av år, är att förvärvsintensiteten ökar med yngsta barnets stigande ålder.
För de icke gifta kvinnorna fluktuerar förvärvsintensiteten under de fem åren, men genomgående kan sägas att förvärvsintensiteten ökar med yngsta barnets stigande ålder.
Ser man på alla kvinnor med barn under 17 år är bilden mycket entydig. Förvärvsintensiteten ökar under åren för de olika "åldersgrupperna" och inom varje år ökar den med yngsta barnets stigande ålder.

Frånvaroprocenten förändras inte mycket under åren 1967–1970, utom för kvinnor med yngsta barnet under 3 år. För denna grupp varierar frånvaron relativt mycket mellan åren. För alla grupper gäller att frånvaroprocenten stiger under 1971.
Kvinnor med yngsta barnet under 3 år har en frånvaro på 25–35 % under de fem åren, men om yngsta barnet är över 3 år sjunker frånvaron till 10–15 %.

Frånvaron avser tillfällig sådan p. g. a. sjukdom, semester, tjänstledighet eller liknande.

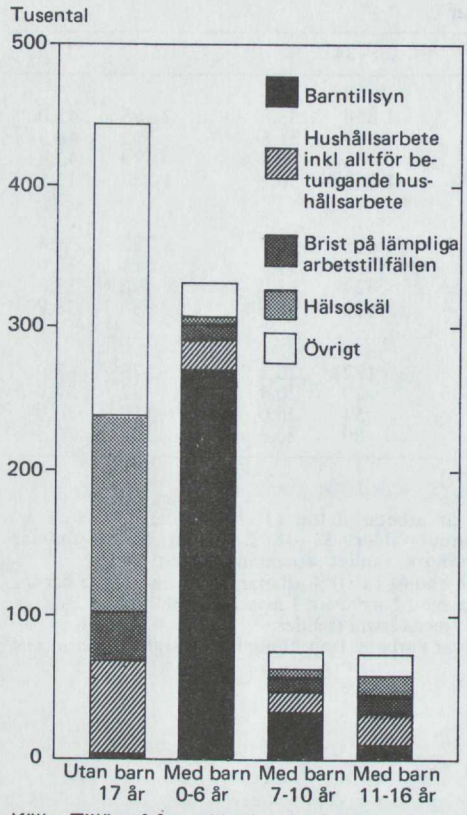
Tab IV: 7 Kvinnor, med barn under 17 år, i arbete fördelade efter civilstånd, yngsta barnets ålder och arbetstid 1971

	Personer i 100-tal						
	Arbetstid per vecka i timmar						
	1–	1–19	%	20–34	%	35–	%
Samtliga kvinnor med barn under 17 år	5 498	1 276	23,2	1 858	33,8	2 365	43,0
Yngsta barnet under 3 år	976	268	27,5	309	31,6	399	40,9
Yngsta barnet 3–6 år	1 563	403	25,8	481	30,8	679	43,4
Yngsta barnet 7–16 år	2 959	604	20,4	1 068	36,1	1 287	43,5
Gifta kvinnor med barn under 17 år	4 647	1 175	25,3	1 685	36,3	1 787	38,4
Yngsta barnet under 3 år	833	237	28,5	279	33,5	317	38,0
Yngsta barnet 3–6 år	1 293	376	29,1	427	33,0	490	37,9
Yngsta barnet 7–16 år	2 521	562	22,3	979	38,8	980	38,9
Icke gifta kvinnor med barn under 17 år	850	101	11,9	172	20,2	578	68,0
Yngsta barnet under 3 år	142	31	21,8	29	20,4	82	57,7
Yngsta barnet 3–6 år	270	27	10,0	54	20,0	189	70,0
Yngsta barnet 7–16 år	438	42	9,6	89	20,3	308	70,3

Källa: AKU; omräknat årsmedeltal 1971

25–30 % av de gifta kvinnorna med barn under 17 år arbetar deltid (1–19 t.) och ca 38 % arbetar heltid (35 t. el. mer), oberoende av yngsta barnets ålder. 33–38 % arbetar 20–34 timmar per vecka. Bland de icke gifta kvinnorna är det mindre vanligt att man arbetar deltid.
22 % arbetar deltid om yngsta barnet är under 3 år, medan endast ca 10 % arbetar deltid om yngsta barnet är 3–6 år resp. 7–16 år. 70 % av de icke gifta kvinnorna med barn över 3 år arbetar heltid och 20 % av kvinnorna arbetar 20–34 timmar per vecka oberoende av yngsta barnets ålder.
Dessa siffror gäller de kvinnor som under mätperioderna var i arbete. De tillfälligt frånvarande kvinnornas arbetstider får man ingen uppgift om.

Tab IV: 8 Kvinnor utanför arbetskraften fördelade efter yngsta barnets ålder och huvudanledning till att de inte förvärvsarbetar

Källa: Tilläggsfrågor till arbetskraftsundersökningen i februari 1968.

Bland kvinnorna angav 314 000 (34,1 %) barntillsyn, 163 200 (17,7 %) hälsoskäl och 109 000 (11,8 %) hushållsarbete som främsta orsak till att de inte förvärvsarbetade för tillfället. Bland övriga anledningar uppgavs brist på lämpligt arbete på bostadsorten av 67 900 kvinnor, studier av 57 800 och åldersskäl av 52 700.

Av kvinnor med yngsta barnet i åldern 0–6 år uppgav 269 500 (81,4 %) barntillsyn. Motsvarande uppgifter för kvinnor med yngsta barnet i åldern 7–10 år respektive 11–16 år var 32 200 (43,3 %) respektive 8 700 (12,0 %). För kvinnor utan barn under 17 år var hälsoskäl den dominerande anledningen. Medan barntillsynen var huvudanledningen för de yngre och medelålders kvinnorna tog hälsoskäl, hushållsarbete och brist på lämpligt arbetstillfälle på bostadsorten överhanden för de äldre.

(Källa: SOU 1971:43)

Bilaga 4 Sammanboende gifta och sammanboende ogifta

Av Astrid Näsholm

INNEHÅLL

I Inledning . . . . . .
II Familjeundersökningen . . . . . .
Antal konventionella äktenskap och samvetsäktenskap . . . . . .
Varaktighet . . . . . .
Barnantal . . . . . .
Hushållsstorlek . . . . . .
Hushållsstorlek–ålder . . . . . .
Huvudpersonens ålder . . . . . .
Skolutbildning . . . . . .
Hushållsföreståndarens sysselsättning

III Hushållsbudgetundersökningen 1969
Civilståndsfördelning . . . . . .
Hushållens storlek . . . . . .
Ålder . . . . . .
Ålder–hushållsstorlek . . . . . .
Utbildning . . . . . .
Yrke . . . . . .
Ekonomiska förhållanden . . . . . .

IV Sammanfattning och jämförelser . . .

V Några kortfattade slutsatser . . . . . .

I *Inledning*

Att man och kvinna levt tillsammans i samma hushåll utan att vara gifta har alltid förekommit. På senare år förefaller det dock som om denna samlevnadsform har blivit vanligare, kanske beroende på andra moraliska värderingar och en öppnare samhällsdebatt.

Det finns dock inga uppgifter och undersökningar, som kan verifiera ett sådant antagande. Av den anledningen har föreliggande rapport tillkommit för att söka kartlägga en del av denna grupps demografi såsom hushållsstorlek, antal barn, ålder, utbildning, sysselsättning, disponibel inkomst och nettoinkomst, men även hur många som lever under äktenskapsliknande former utan att vara gifta. Denna kategori skall också jämföras med konventionella äktenskap, dvs. sammanboende gifta makar.

Rapporten behandlar inte en speciellt gjord undersökning i syfte att kartlägga olika samlevnadsgrupper, utan tidigare insamlade data har använts. Två undersökningar ligger till grund för rapporten, nämligen hushållsbudgetundersökningen 1969, utförd av statistiska centralbyrån (SCB), och familjeundersökningen, även den utförd av SCB på uppdrag av familjepolitiska kommittén.

Utifrån dessa urvalsundersökningar har de sammanboende ogiftas situation i vissa avseenden uppskattats. Att man tvingats göra

en uppskattning baserad på två till karaktären olika undersökningar beror på det faktum att ingen av undersökningarna haft som huvudsyfte att behandla de två samlevnadsformerna. Därför kan det bli en överskattning i vissa fall och en underskattning i andra beträffande antalet sammanboende ogifta.

Ur varje undersökning har uttagits de hushåll som bäst överensstämt med den grupp som skall undersökas, dvs. de skall innehålla två sammanboende ogifta av olika kön som lever under äktenskapsliknande former. Överskattningen som fås i vissa fall beror på att man i hushållsbudgetundersökningen inte haft kravet att personerna skall leva under äktenskapsliknande förhållanden, varför hushåll, bestående av mor och son eller far och dotter, kunnat komma med. I denna undersökning finns en kategori kallad sammanboende ogifta där man inget vet om personernas inbördes släktskapsrelationer.

En underskattning är å andra sidan trolig i familjeundersökningen. På grund av att denna innehåller frågor, som av vissa personer kan upplevas som känsliga och alltför påträngande, kan man ha föredragit att inte uppge att man sammanbor med någon under äktenskapsliknande former.

II *Familjeundersökningen*

Familjeundersökningen har utförts av statistiska centralbyråns utredningsinstitut på uppdrag av familjepolitiska kommittén. Syftet med undersökningen var att ge information om vilka resurser som står olika typer av familjer till buds t. ex. i fråga om ekonomi, bostad, utbildning och förvärvsarbete.

Populationen bestod av familjer som varaktigt var bosatta i Sverige under undersökningsperioden, dock med vissa inskränkningar. Familjer med enbart fosterbarn och familjer utan barn där familjeföreståndaren var född 1904 eller tidigare exkluderades, såvida inte någon medlem av hushållet född 1951 eller tidigare var icke-vårdnadshavare.

Urvalsförfarandet

Någon urvalsram omfattande de elementära enheterna, familjerna, existerar ej. Urvalsenheten har varit de s k RTB-hushållen. Ett RTB-hushåll består av de personer som har samma huvudman i RTB (registret över totalbefolkningen). Med ett specialprogram drogs ett systematiskt urval av RTB-hushåll. Summan av de 20 strata, som urvalsramen var uppdelad i, var 3 273 433 och stickprovets nettosumma var 4 279 hushåll.

Uppräkningsförfarande

På grund av att vissa familjer var sammansatta av mer än ett RTB-hushåll kunde dessa väljas på mer än ett sätt. De direkt och indirekt valda familjerna viktades på olika sätt och vikterna bestämdes stratumvis.

I föreliggande rapport har uttagits familjer bestående av

1. sammanboende gifta (SG)
2. sammanboende ogifta (SO)

Med *sammanboende gifta* avses att hustrun är registrerad i RTB på samma bostadsadress som maken och med hans samhörighetsbeteckning. Med *sammanboende ogifta* avses sammanboende enligt vederbörandes enkätsvar oavsett om parterna är kyrkobokförda på samma adress eller ej.

I rapporten avses vidare med *huvudperson:* som regel mannen. Undantag utgör dock de fall då de samlevande ej är gifta med varandra och kvinnan står som vårdnadshavare för barn. Här är kvinnan huvudperson.

Uppräknat bastal: här avses de uppräknade totalerna av antalet avgivna svar på varje fråga och på vilka procentberäkningarna baserats.

Faktiskt bastal: antalet avgivna svar på varje fråga.

Begränsningar

Intervjuerna gjordes i huvudsak under tiden september–oktober 1970, medan urvalet ba-

serades på de förhållanden som rådde under större delen av 1969. De personer som var sammanboende under denna period klassificerades i urvalet som sammanboende. Hade förhållandet upplösts vid undersökningstillfället, dvs. var intervjupersonen ej längre sammanboende, omklassificerades emellertid individen till ensamstående i vissa frågor. Så har skett i fråga om utbildning, där tabellerna upptar båda personerna. De som ej längre sammanbodde vid intervjutillfället har blankkodats, men registrerade är däremot de som sammanbodde vid undersökningstillfället men ej under större delen av 1969. Detta har medfört att den population som här avses ej är exakt densamma i alla frågor.

I tabellerna som registrerar antal hushållsmedlemmar finns en kategori "1 hushållsmedlem". I denna ingår personer som var sammanboende under större delen av 1969 men ej hösten 1970.

Övriga tabeller, utom de som avser skolutbildning och hushållsstorlek, belyser förhållandena under 1969.

Enligt definitionen på huvudman så kunde gift sammanboende kvinna aldrig vara huvudperson, men om hon ej sammanbodde vid undersökningstillfället betecknades hon som gift kvinna som var huvudperson.

Ytterligare en begränsning är att de hushåll, där alla barn var fosterbarn, ej ingår i populationen.

Antal konventionella äktenskap och samvetsäktenskap

Denna rapport behandlar två olika typer av samlevnad. Den ena är det man i allmänhet avser med äktenskap, dvs. mannen och kvinnan är sammanboende och deras förhållande har lagligen befästs genom vigsel. Den andra typen är så kallade "samvetsäktenskap", vilka förefaller ha blivit vanligare på senare år. Med denna samlevnadsform avses här två vuxna personer av olika kön, som lever under äktenskapsliknande former i gemensamt hushåll och utan att officiellt ha bekräftat sitt förhållande genom vigsel.

Av data från familjeundersökningen framgår att det vid undersökningstillfället (huvudsakligen september–oktober 1970) fanns 1 549 132 äktenskap där makarna var gifta och sammanboende och 84 436 par som sammanlevde under äktenskapsliknande former. Av svaren på en fråga om man under större delen av 1969 hade sammanlevt med någon i äktenskap eller under äktenskapsliknande former framgick att av huvudpersonerna i dessa familjer hade 1 531 581 sammanlevt som gifta och 105 568 sammanlevt under äktenskapsliknande former utan att vara gifta med sin partner.

Tabellen nedan visar civilståndsfördelningen i de två samlevnadstyperna. I huvudsak är det personer som aldrig varit gifta som lever i samvetsäktenskap. Endast 4,2 % utgörs av personer som tidigare varit gifta och vars äktenskap upplösts genom döden. I hela riket uppgick denna grupp den 31.12.1969 till cirka 6 % (SOS, folkmängden 31.12.1969, del 3 tab. 1).

Varaktighet

I inledningen talades om samvetsäktenskap som en relativt modern företeelse, dvs. att denna form av samlevnad skulle ha blivit vanligare på senare år. Nedanstående tabell

Tabell 1 Procentuell fördelning efter civilstånd för sammanboende gifta (SG) och sammanboende ogifta (SO)

	Gift	Ogift	Änkling/ Änka	Skild	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
SG	100,0	–	–	–	100,0	1 531 581	1 263
SO	2,7	75,7	4,2	17,4	100,0	105 568	482

Tabell 2 Procentuell fördelning efter årtal för giftermålet respektive samlevnadens början för sammanboende gifta (SG) och sammanboende ogifta (SO)

	–1929	1930–34	1935–39	1940–44	1945–49	1950–54	1955–59	1960–64	1965–69	S:a %
SG	0,4	5,1	8,9	12,2	12,9	12,5	14,7	15,8	17,6	100,0
SO					3,1*	5,2	2,3	14,3	75,2	100,0

	Uppräknat bastal	Uppgift sakn.	Uppräknat ej svar	Faktiskt ej svar	Faktiskt bastal
SG	1 434 814	6,3	96 768	76	1 263
SO	102 009	3,4	3 560	31	451

* Uppgiften avser –1949.

kan delvis vara en bekräftelse på detta antagande. Här finner man att över 3/4 av samvetsäktenskapen har etablerats under perioden 1965–1969, medan hälften av dem som gift sig har gjort detta före 1955.

För att ytterligare pröva hypotesen om samlevnad utan vigsel har blivit vanligare på senare år kan man undersöka om åldersfördelning, antal hushållsmedlemmar, barnantal och skolutbildning skiljer sig mellan de två grupperna.

Barnantal

Tabell 3 upptar barn födda 1952 eller senare och som ingår i hushållet.

Få av de ogifta har fler än ett barn. De flesta av dessa familjer är barnlösa, vilket kan bero på att större delen bildades under perioden 1965–1969 och att parterna, enligt tabell 8, i huvudsak består av yngre personer. Man har således tidsmässigt inte haft samma möjligheter, som de sammanboende gifta, att skaffa barn.

Hälften av de gifta har 1–2 barn. En stor andel, 38,3 %, har inga hemmavarande barn. Detta torde i större utsträckning än vad som är fallet för de ogifta bero på att det finns relativt fler äldre personer i denna grupp, vilkas barn är födda före 1952 och alltså ej ingår i materialet.

Hushållsstorlek

Förklaringen till att kategorin "1 hushållsmedlem" finns med i tabell 4 är att i familjeundersökningen gällde frågorna om samlevnad större delen av året 1969. Frågan om antalet hushållsmedlemmar avsåg däremot undersökningstillfället hösten 1970 då samlevnaden i en del fall upplösts.

Från den tidpunkt då urvalet gjordes till september/oktober 1970 hade minst 1,5 % av samtliga samlevnadsfall upplösts p.g.a. dödsfall, skilsmässa eller isärflyttning. De ej gifta stod för största andelen upplösningar. Av dessa sammanbodde minst 10,5 % ej längre vid undersökningstillfället. Endast minimiandelen upplösta samlevnadsfall kan utläsas i tabell 4, men med viss sannolikhet kan

Tabell 3 Procentuell fördelning efter antal barn i samlevnadsfall där parterna är gifta (SG) respektive ogifta (SO)

	Antal barn 0	1	2	3–	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
SG	38,3	24,4	27,1	10,2	100,0	1 531 580	1 263
SO	61,5	27,7	8,0	2,8	100,0	105 569	482

Tabell 4 Procentuell fördelning efter antal hushållsmedlemmar för sammanboende gifta (SG) och sammanboende ogifta (SO)

	1	2	3	4	5–	S:a %	Uppräkn. bastal	Uppg. sakn.	Faktiskt bastal	Uppg. sakn.
SG	0,9	26,8	24,0	34,5	13,7	100,0	1 517 196	0,9	1 253	10
SO	10,5	49,1	22,4	13,4	4,5	100,0	103 768	1,7	478	4

antas att dessa värden är större än vad tabellen anger. Dels framgår inte hur hushållen är sammansatta, vilket betyder, att i hushåll bestående av två eller fler medlemmar kan dessa utgöras av en förälder med ett eller fler barn. Dessutom ligger skilsmässofrekvensen i Sverige på 0,7 %, och i jämförelse härmed förefaller värdet 0,9 % lågt med tanke på att i denna uppgift ingår samtliga upplösta äktenskap. (Inte bara skilsmässor utan även dödsfall, hemskillnadsfall och separationer).

Hushållsstorleken är naturligtvis direkt beroende av barnantalet i familjen. Eftersom majoriteten av de ogifta var barnlösa så inverkar detta också på hushållsstorleken på så sätt att hushållen i denna grupp innehåller färre medlemmar än de giftas. Typvärdet för de ogifta är två medlemmar medan det för de gifta är fyra och medianen är 2,3 respektive 3,5 hushållsmedlemmar.

Vid en jämförelse mellan tabellerna 3 och 4 finner man att andelen hushåll bestående av fyra eller fler medlemmar är större än andelen hushåll med två eller fler barn. Detta gäller för både gifta och ogifta sammanboende. Skillnaden är större för de giftas del där 48,2 % av hushållen innehåller fyra eller fler medlemmar och man har två eller fler barn i 37,5 % av fallen. Skillnaden blir 10,9 % för de gifta och 7,1 % för de ogifta (17,9 % med över fyra hushållsmedlemmar respektive 10,8 % med två eller fler barn). Den större skillnaden för de gifta torde bero på att de gifta makarna i genomsnitt är äldre och därför kan ha barn födda före 1952 vilka inte ingår i tabell 3 men ingår i tabellen över antal hushållsmedlemmar.

Hushållsstorlek–ålder

Beträffande hushållsstorlek gäller samma sak som i tabell 4, en hushållsmedlem betyder att samlevnaden upplösts. Typvärdet för antalet hushållsmedlemmar är fyra då hushållsföreståndaren är gift och född 1915–44. För de äldre gifta, födda 1905–1914, är det vanligast med tvåpersonshushåll.

Hushåll bestående av ogifta personer är som regel mindre än de giftas. När hushållsföreståndaren är född 1924 eller tidigare ingår i allmänhet endast två medlemmar i

Tabell 5 Hushållens procentuella fördelning på storleksklasser efter huvudpersonens ålder för sammanboende gifta

Huvudpersonens födelseår	Antal medlemmar i hushållet								Stickprovet	
	1	2	3	4	5–	S:a %	Uppräknat bastal	Uppg. sakn.%	Faktiskt bastal	Uppg. sakn.
–1904	0,0	1,2	65,9	32,9	0,0	100,0	6 251	0,0	5	0
1905–1914	1,1	59,6	23,3	11,8	4,2	100,0	368 667	2,9	259	4
1915–1924	0,4	26,6	26,2	32,6	14,2	100,0	399 329	0,1	294	2
1925–1934	0,1	6,3	15,9	53,6	24,1	100,0	371 130	0,8	295	3
1935–1944	2,5	13,9	28,5	43,3	11,8	100,0	310 334	0,0	328	1
1945–1951	0,2	22,8	36,5	24,3	16,2	100,0	61 484	0,0	72	0

Tabell 6 Hushållens procentuella fördelning på storleksklasser efter huvudpersonens ålder för sammanboende ogifta

Huvudpersonens födelseår	Antal medlemmar i hushållet 1	2	3	4	5–	S:a %	Uppräknat bastal	Uppg. sakn.	Faktiskt bastal	Uppg. sakn.
–1904	0,0	98,0	2,0	0,0	0,0	100,0	1 246	0,0	2	0
1905–1914	0,0	99,2	0,8	0,0	0,0	100,0	6 312	20,4	7	2
1915–1924	1,9	62,2	25,8	2,9	7,2	100,0	8 332	0,0	54	0
1925–1934	4,0	35,0	7,3	44,8	8,9	100,0	10 656	0,5	103	1
1935–1944	21,0	51,4	7,8	16,7	3,1	100,0	32 098	0,4	139	1
1945–1951	7,9	40,2	39,2	7,9	4,7	100,0	44 940	0,0	166	0
1952–1967	0,0	0,0	85,7	14,3	0,0	100,0	182	0,0	7	0

hushållet. Är huvudpersonen född under perioden 1925–1934 består hushållet oftast av fyra personer och för födda senare än 1952 av tre.

Vissa siffror förefaller märkligt höga, men det skall påpekas att de ofta motsvarar enstaka personer i urvalet, varför några slutsatser grundade på dessa inte bör göras.

Huvudpersonens ålder

I tabellerna 7 och 8 redovisas huvudpersonernas ålder. Endast 51 011 eller 3,1 % av materialet består av kvinnor. Detta beror på att i familjeundersökningen registrerades endast huvudpersonens födelseår. Eftersom gift man alltid klassificerades som huvudperson finns i huvudsak uppgift på mannens ålder. Enligt definitionen på huvudperson borde det inte finnas några gifta kvinnor registrerade som huvudperson. Att tabell 8, trots detta upptar 7 721 gifta kvinnor beror på att dessa ej längre var gifta vid undersökningstillfället. Ogift kvinna är däremot huvudperson om hon har vårdnad av barn. Ogift man som har vårdnad av barn är huvudperson vare sig han sammanbor med kvinna eller ej.

Tabellerna visar ett klart samband mellan samlevnadsform och ålder. För både män och kvinnor gäller att det i allmänhet är yngre personer som sammanbor utan att vara gifta. För de ogifta männens del går en gräns vid 34 år. Av dessa är 72 % födda 1935 eller senare. Hela 39 % av de ogifta männen är mellan 18 och 24 år, och cirka 48 % av de ogifta kvinnorna är i samma ålder.

För de giftas del finns inte lika markerade gränser. Den enda observerbara avvikelsen för denna grupp är att 3,9 % är födda 1945–1951 mot 39,0 % för de ogifta. Mer anmärkningsvärt är dock att endast 5,8 % av de gifta kvinnorna är mellan 35 och 44 år. Medianåldern för de gifta sammanboende

Tabell 7 De manliga huvudpersonernas procentuella fördelning efter ålder (födelseår)

	–1904	1905–1914	1915–1924	1925–1934	1935–1944	1945–1951	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
SG	0,4	24,7	26,1	24,5	20,3	3,9	100,0	1 523 860	1 212
SO	2,0	7,4	11,7	6,9	33,1	39,0	100,0	62 280	188

Tabell 8 De kvinnliga huvudpersonernas procentuella fördelning efter ålder (födelseår)

	–1914	1915–1924	1925–1934	1935–1944	1945–1951	1952–1967	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
SG	36,4	21,4	5,8	17,8	18,6	0,0	100,0	7 721	51
SO	7,6	2,5	14,9	26,9	47,7	0,4	100,0	43 290	294

huvudpersonerna är 45 år för männen och 48,2 år för kvinnorna. Motsvarande tal för de ogifta är 27,8 respektive 29,4 år.

Orsaken till att de kvinnor, som är huvudpersoner, har högre medianålder än de manliga huvudpersonerna, kan antas vara att dessa kvinnor ofta har en upplöst samlevnad bakom sig.

Skolutbildning

Tabellerna 9 och 10 visar skolutbildningen för både män och kvinnor i de olika samlevnadskategorierna. För att underlätta jämförelsen har en tabell över den relativa differensen mellan kategorierna, dels för män, dels för kvinnor, framräknats (tabell 11). Ett positivt värde i tabellen betyder att de gifta har fler individer representerade i den aktuella utbildningskategorien än de ogifta. Tabellen pekar på att de ogifta av bägge könen har en högre utbildning än de gifta. Den lägsta utbildningskategorin, folkskola, har en avsevärt högre procentuell andel bland de gifta sammanboende. En allmänt uttalad hypotes, att samvetsäktenskap skulle finnas i studentkretser, stöds av det faktum att av sammanboende ogifta 12,9 % kvinnor och 18 % män icke avslutat sina studier. Hänsyn måste dock tas till den högre genomsnittsåldern för sammanboende gifta. Observeras bör dessutom resultaten i tabellerna 12 och 13 som visar att de flesta

Tabell 9 Gifta sammanboendes procentuella fördelning efter skolutbildning då huvudpersonen är mannen

Kvinnans utbildning	Mannens utbildning 1	2	3	4	5	6	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
1	54,4	3,6	6,4	2,5	0,5	0,5	67,9	1 499 333	1 129
2	7,8	1,2	1,2	3,3	2,2	0,8	16,5		
3	3,2	0,9	2,9	0,7	0,3	0,0	8,0		
4	0,4	0,3	0,5	0,9	1,2	0,1	3,4		
5	0,6	0,0	0,2	0,5	1,5	0,7	3,5		
6	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1	0,2	0,8		
S:a %	66,8	6,1	11,2	7,8	5,8	2,3	100,0		

Utbildning:
1. folkskola
2. real-, grund-, flick-, folkhögskola
3. yrkesskola
4. gymnasium eller fackskola
5. universitet eller högskola
6. skolutbildning pågår

Tabell 10 Ogifta sammanboendes procentuella fördelning efter utbildning då huvudpersonen är mannen

Kvinnans utbildning	Mannens utbildning 1	2	3	4	5	6	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
1	26,4	0,5	12,9	0,2	2,1	0,1	41,8	52 240	166
2	6,8	0,0	6,2	3,6	0,0	1,6	18,3		
3	3,4	0,1	2,9	0,2	0,1	6,3	13,0		
4	3,1	0,0	0,0	0,0	3,3	0,0	6,6		
5	0,5	0,0	0,0	3,1	3,7	0,0	7,4		
6	0,0	0,0	0,0	3,1	3,1	6,7	12,9		
S:a %	40,3	0,2	22,1	10,3	9,1	18,0	100,0		

Kod för utbildning: Se tab. 9

samvetsäktenskapen finner man inte i gruppen studerande utan bland arbetare och tjänstemän.

Tabell 11 Differensen i procent mellan sammanboende gifta och ogifta

Utbildning	Män	Kvinnor
1	+26,5	+26,1
2	+ 5,9	– 1,8
3	– 10,9	– 5,1
4	– 2,5	– 3,2
5	– 3,3	– 3,9
6	– 15,7	– 12,1

Kod för utbildning: Se tab. 9

Hushållsföreståndarens sysselsättning

De skillnader i sysselsättning som här förekommer måste ses mot bakgrund av de skillnader i åldershänseende som tidigare konstaterats. I yrken som kan hänföras till grupperna arbetare och tjänstemän, alltså yrkesgrupper som innehåller både äldre och yngre personer, förekommer de minsta skillnaderna. Bland de gifta är ungefär fem gånger fler egna företagare än bland de ogifta och av de ogifta är cirka åtta gånger fler studerande. Dessa kategorier är också mer beroende av åldern såtillvida att man som regel måste ha uppnått en viss ålder för att ha möjlighet att etablera sig som egen företagare, likaså är fortfarande ofta studietiden begränsad till de yngre åldrarna.

De väsentligaste skillnaderna observeras för arbetare och tjänstemän. De ogifta kvinnorna är nästan fyra gånger så ofta arbetare som de gifta och mindre än hälften så ofta tjänstemän. Den största kategorin för de ogifta är "hemmavarande" och för de gifta "tjänstemän". Uppgiften 8,1 % pensionärer bland de ogifta kvinnorna baseras på endast tre personer från urvalet.

III *Hushållsbudgetundersökningen (HBU) 1969*

Hushållsbudgetundersökningen utfördes av utredningsinstitutet vid statistiska centralbyrån. Denna undersökning utgör ett led i de studier av hushållens konsumtionsförhållanden, som länge bedrivits i Sverige. Undersökningens syfte var främst att ge information om fördelningen av hushållens konsumtion och olikheterna i detta avseende mellan olika grupper av hushåll. Undersökningen belyser förhållandena under 1969.

I HBU:s formulär förekom följande tablå, där hushållsmedlemmarnas status markerades

1. sammanboende gifta
2. sammanboende ogifta

Tabell 12 De manliga huvudpersonernas procentuella fördelning efter sysselsättning

	Egen företagare	Arbetare	Tj.m.	Hemmavarande	Pens.	Stud.	Annat	S:a %	Uppr. bastal	Faktiskt bastal
SG	16,1	46,4	32,1	0,2	3,8	1,0	0,4	100,0	1 514 369	1 204
SO	3,3	55,4	29,9	0,0	2,6	8,3	0,4	100,0	62 264	186

Tabell 13 De kvinnliga huvudpersonernas procentuella fördelning efter sysselsättning

	Egen företagare	Arbetare	Tj.m.	Hemmavarande	Pens.	Stud.	Annat	S:a %	Uppr. bastal	Faktiskt bastal
SG	0,0	7,5	56,3	31,4	0,6	0,6	3,6	100,0	6 234	49
SO	1,1	28,0	21,4	39,2	8,1	1,6	0,6	100,0	41 399	290

3. ej sammanboende gifta
4. ej sammanboende frånskild/hemskild
5. ej sammanboende änka/änkling
6. ej sammanboende ogift

Dessa uppgifter har varit utgångspunkt för denna undersökning av samlevnadsfall. Populationen består sålunda här av de individer som i hushållsbudgetundersökningen klassificerats som

1. sammanboende gifta (SG)
2. sammanboende ogifta (SO)

Som tidigare påpekats kan denna klassificering innebära en överskattning av antalet samlevnadsfall med ogifta. Med sammanboende ogifta menas *två ogifta av olika kön som lever i samma hushåll under äktenskapsliknande former.* Sist angivna begränsning finns dock inte i hushållsbudgetundersökningen och man riskerar därför att i populationen få med t. ex. sammanboende ogifta syskon eller en förälder som delar bostad och hushåll med ett vuxet barn.

Uppräkningsförfarandet

Procentberäkningarna baseras i undersökningen på de skattade totalerna och ej på urvalet. De skattade totalerna har erhållits genom att man vägt det observerade värdet för varje hushåll i urvalet med inverterade värdet av produkten av antalet medlemmar i hushållet. Därefter har en summation över hela urvalet gjorts.

Civilståndsfördelning

I hushållsbudgetundersökningen 1969 fördelade sig hushållsföreståndarnas status som tabell 14 visar. (Hushållsföreståndare är enligt hushållsbudgetundersökningens definition för gifta sammanboende mannen och i övriga fall den som har högsta inkomsten.) De två första kategorierna, sammanboende gifta och sammanboende ogifta, uppskattas utgöra 64,3 % av samtliga hushållsföreståndare i populationen. Med population avses HBU:s definition av densamma.

Tabell 14 Hushållsföreståndarens status i procent samt absoluta tal för fördelningen i den uppräknade populationen och i urvalet

	Populationen		Urvalet
Sammanboende gifta	59,9	1 837 922	2 433
Sammanboende ogifta	4,4	134 884	126
Ej sammanb. gifta	0,9	27 268	15
Ej sammanb. skilda	5,8	178 970	106
Ej sammanb. änkor/änkemän	11,6	356 284	164
Ej sammanb. ogifta	17,4	534 925	248
Samtliga hushåll	100,0	3 070 261	3 092

De variabler som är intressanta i detta sammanhang är variablerna för samlevnadsformen, dvs. sammanboende gifta (SG) och sammanboende ogifta (SO). Begreppet population omdefinieras därför till att enbart gälla den skattade summan av dessa.

Populationen uppskattas till 1 972 806 samlevnadsfall, varav sammanboende ogifta utgör 6,8 % (tabell 15). Observeras bör dock att sammanboende ogifta endast utgör 126 individer av hela *urvalet,* medan i kategorin sammanboende gifta ingår 2 433 individer, vilket gör att det ibland, när det är få individer i en cell, kan vara vanskligt att generalisera.

Tabell 15 Fördelningen i den omdefinierade populationen

	Populationen		Urvalet
	abs. tal	%	abs. tal
SG	1 837 922	93,2	2 433
SO	134 884	6,8	126

Hushållens storlek

I båda samlevnadsformerna är tvåpersonshushållen mest frekventa. Stora skillnader i

Tabell 16 Hushållens procentuella fördelning på storleksklasser (antal hushållsmedlemmar)

	2	3	4	5–9	S:a %	Uppräknat bastal	Fakt. bastal
SG	37,0	26,5	24,1	12,4	100,0	1 837 922	2 433
SO	68,7	21,0	7,7	2,7	100,0	134 884	126

hushållsstorlek föreligger emellertid. Drygt två tredjedelar av SO-hushållen är tvåpersonshushåll mot endast drygt en tredjedel av de sammanboende giftas hushåll.

Ålder

I tabellerna 17 och 18 kan utläsas en klar skillnad i åldershänseende mellan dem som sammanbor och är gifta och dem som sammanbor utan att vara gifta. I samlevnadsfall där parterna inte är gifta tillhör båda i huvudsak de yngre åldersklasserna. Hela 38,6 % av fördelningen upptar parter som båda är under 29 år. För de gifta är motsvarande andel endast 11,5 %. I denna senare kategori är däremot fördelningen jämnare. Det finns flera äldre gifta än ogifta. Av de gifta männen är 48 % 50 år och däröver medan endast 28,8 % av de ogifta har uppnått samma ålder.

Hälften av alla ogifta män är 34,5 år eller yngre, medan de gifta männens medianålder

Tabell 17 De gifta sammanboendes procentuella fördelning efter mannens och kvinnans ålder

Kvinnans ålder	Mannens ålder –29	30–39	40–49	50–64	65–	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
–29	11,5	6,1	0,4	0,0	0,0	18,1	332 374	462
30–39	0,4	12,8	6,2	0,5	0,0	19,9	365 466	644
40–49	0,0	1,0	12,3	7,3	0,3	21,0	385 071	598
50–64	0,0	0,0	1,2	22,0	6,3	29,5	541 520	554
65–	0,0	0,0	0,0	1,1	10,5	11,6	213 491	175
S:a %	12,0	19,9	20,2	30,9	17,1	100,0		
Uppr. bastal	220 167	364 841	370 892	567 794	314 218		1 837 922	
Fakt. bastal	304	588	617	651	273			2 433

Tabell 18 De ogifta sammanboendes procentuella fördelning efter mannens och kvinnans ålder

Kvinnans ålder	Mannens ålder –29	30–39	40–49	50–64	65–	S:a %	Uppräknat bastal	Faktiskt bastal
–29	38,6	7,1	1,3	0,0	0,0	47,3	63 809	66
30–39	1,0	12,7	2,5	1,6	0,0	17,8	24 002	21
40–49	0,9	1,5	5,2	2,8	0,0	10,4	13 986	17
50–64	0,0	0,0	0,0	14,6	4,6	19,2	25 953	18
65–	0,0	0,0	0,0	1,3	4,0	5,3	7 134	4
S:a %	40,5	21,6	9,1	20,2	8,6	100,0		
Uppr. bastal	54 592	29 147	12 229	27 302	11 614		134 884	
Fakt. bastal	57	26	15	19	9			126

Tabell 19 Förväntad procentuell fördelning efter mannens och kvinnans ålder i äktenskap där makarna är gifta sammanboende
Bastal 1 837 922

Kvinnans ålder	Mannens ålder					
	–29	30–39	40–49	50–64	65–	S:a %
–29	2,2	3,6	3,7	6,0	3,0	18,1
30–39	2,4	4,0	4,0	6,2	3,4	19,9
40–49	2,5	4,2	4,2	6,5	3,6	21,0
50–64	3,5	5,9	6,0	9,1	5,0	29,4
65–	1,4	2,3	2,3	3,6	2,0	11,6
S:a %	12,0	20,0	20,2	31,4	17,0	100,0

Tabell 20 Förväntad procentuell fördelning efter mannens och kvinnans ålder för sammanboende ogifta
Bastal 134 884

Kvinnans ålder	Mannens ålder					
	–29	30–39	40–49	50–64	65–	S:a %
–29	19,2	10,2	4,3	9,6	4,1	47,3
30–39	7,2	3,8	1,7	3,6	1,5	17,9
40–49	4,2	2,3	1,0	2,1	1,0	10,4
50–64	7,8	4,2	1,8	3,9	1,6	19,2
65–	2,2	1,2	0,5	1,1	0,5	5,3
S:a %	40,6	21,7	9,3	20,3	8,7	100,1

är 48,5 år. Skillnaden mellan kvinnornas medianåldrar är något större, 45,2 år för de gifta och 30,0 år för de ogifta.

Gemensamt för de båda samlevnadsformerna är den rådande åldershomogamin. Med andra ord: man har en tendens att gifta sig, respektive sammanleva ogift, med en person som i ålder inte avviker alltför mycket från ens egen. Man kan i båda tabellerna dra en diagonal från cellen där båda makarna är yngre än 30 år till cellen där de är 65 år eller äldre och finna att dessa celler är de största i respektive åldersklass. Ett känt faktum att man i allmänhet gifter sig med någon i ens egen ålder bekräftas här.

Om inte detta homogamiförhållande varit rådande, dvs. om valet av partner hade skett oberoende av dennes ålder, skulle de båda fördelningarna se ut som i tabellerna 19 och 20.

Dessa resultat förstärker de slutsatser som drogs med ledning av tabellerna 17 och 18, att företeelsen "sammanboende utan att vara gift" är vanligast i de yngre åldrarna. Skillnaden mellan det observerade värdet 38,6 och det förväntade 19,2 för gruppen SO är 19,4 och alltså större än motsvarande skillnad för de gifta som är 9,3 (11,5 obesvarat värde – 2,2 förväntat värde).

Ålder–hushållsstorlek

Hittills har det visat sig, att de två aktuella samlevnadsformerna skiljer sig i två avseenden. Dels har konstaterats att hushållen i allmänhet är mindre då de samlevande ej är gifta och dels har dessa personer i de flesta fall lägre ålder än makar i den gifta gruppen. Just detta förhållande, att det är de yngre som dominerar bland de ogifta, kan ha orsakat de små hushållen i denna kategori.

Tabell 21 Hushållens procentuella fördelning efter storlek och hushållsföreståndarens ålder för sammanboende gifta

Uppräknat bastal 1 837 922
Faktiskt bastal 2 433

Antal hushålls-medlem-mar	Hushållsföreståndarens ålder					
	-29	30-39	40-49	50-64	65-	S:a %
2	3,5	2,5	2,9	14,1	14,0	37,0
3	4,3	4,7	5,1	10,1	2,4	26,5
4	3,4	8,5	6,7	4,8	0,6	24,1
5-9	0,7	4,2	5,4	1,9	0,2	12,4
S:a %	12,0	19,9	20,2	30,9	17,1	100,0

Tabell 22 Hushållens procentuella fördelning efter storlek och hushållsföreståndarens ålder för sammanboende ogifta

Uppräknat bastal 134 884
Faktiskt bastal 126

Antal hushålls-medlem-mar	Hushållsföreståndarens ålder					
	-29	30-39	40-49	50-64	65-	S:a %
2	24,8	13,7	3,4	18,3	8,6	68,7
3	14,3	3,9	1,4	1,4	0,0	21,0
4	1,8	2,2	3,4	0,3	0,0	7,7
5-9	0,3	1,4	0,9	0,0	0,0	2,7
S:a %	41,1	21,2	9,1	20,0	8,6	100,0

Av tabellerna ovan framgår sambandet mellan låg ålder och liten hushållsstorlek för de sammanboende ogifta. Huruvida detta är ett orsakssamband eller ej är ovisst. En ålder upp till 29 år borde vara tillräcklig för att hinna utöka familjen med åtminstone en medlem i större utsträckning än vad som är fallet för de ej gifta. Andra faktorer kan emellertid ha orsakat detta förhållande. Denna undersökning talar exempelvis inte om hur länge parterna sammanbott. I familjeundersökningen framgick att personerna i den ogifta gruppen hade bott tillsammans under en kortare tid än de gifta varit gifta. En möjlig förklaring till de små hushållen kan därför vara att de ogifta ej sammanlevt lika länge som de gifta. Intressant vore dessutom att veta i vilken utsträckning de gifta sammanbott före vigseln och vad som bidrog till beslutet att gifta sig. Bland andra yttre faktorer som eventuellt skulle kunna förklara nämnda samband i tabell 22 kan nämnas utbildning. Befinner man sig i ett utbildningssystem, vilket man gör i större utsträckning om man är under 30 år, kan detta medföra en mer medveten familjeplanering.

Utbildning

För att få tabellerna över utbildning mer överskådliga har här gjorts vissa sammandragningar i tabellerna 23 och 24 men ej i tabellerna 25 och 26, där HBU:s klassindelning av variabeln utbildning kvarstår enligt följande schema.

Klassindelning av variabeln utbildning

1. I denna klass kommer de som ännu inte avslutat den obligatoriska skolgången.

2. Till denna klass räknas de som avslutat t. ex.: folkskola, enhetsskola, grundskola, realskola, flickskola, 2-årig folkhögskola.
3. Denna klass innehåller personer som genomgått utbildning enligt vad som nämns i klass 1 + yrkesskola. Hit hör bl. a. sjuksköterskor, tandsköterskor, bilmekaniker, snickare etc.
4. Hit föres de som gått högst 2 år i ett allmänbildande gymnasium. Observera att även personer som avbrutit studierna innan studentexamen skall räknas hit. Vidare ingår här 3-årig folkhögskola.
5. Hit föres de som gått högst 2 år i ett allmänbildande gymnasium. I allmänhet har personer i denna grupp avlagt studentexamen.
6. I denna klass ingår de som genomgått högst 2-årig utbildning av typ fackskola, handelsgymnasium eller tekniskt gymnasium samt utbildningsformer av likartad beskaffenhet som t. ex. sjöbefälsutbildning och viss arbetsledarutbildning. Även vissa former av konstnärlig utbildning förs hit.
7. I denna klass ingår de som gått längre än 2 år i fackskola, handelsgymnasium eller tekniskt gymnasium. Obs. att studenter som efter sin examen gått en ettårig kurs på handelsgymnasium eller tekniskt gymnasium räknas hit. Vidare räknas till denna klass t. ex. vissa former av konstnärlig utbildning.
8. Till denna klass föres de som genomgått en utbildning på högst 2 år och för vilken det krävs studentexamen. Hit hör också vissa former av konstnärlig utbildning (för dessa krävs dock ej studentexamen).
9. Hit föres de som genomgått en utbildning som är längre än 2 år och för vilken studentexamen krävs. Exempelvis akademiska examina av olika slag. Hit räknas också vissa former av högre konstnärlig utbildning.
10. Denna klass användes endast när inte någon av de övriga klasserna är tillämplig.
11. Samtliga hushåll.

Tabell 23 Procentuell fördelning efter utbildning för manliga och kvinnliga sammanboende gifta

Uppräknat bastal 1 837 922
Faktiskt bastal 2 433

Kön	Utbildning 1	2	3	4	5	S:a %
M	65,2	17,1	11,3	6,4	0,0	100,0
Kv	75,3	17,6	3,6	3,4	0,1	100,0

Kod för utbildning:
1=2 2=3+4 3=5+6+7 4=8+9 5=10;
se schemat ovan

Tabell 24 Procentuell fördelning efter utbildning för manliga och kvinnliga sammanboende ogifta

Uppräknat bastal 134 884
Faktiskt bastal 126

Kön	Utbildning 1	2	3	4	5	S:a %
M	64,8	21,0	7,7	6,5	0,0	100,0
Kv	67,4	19,7	12,2	0,7	0,0	100,0

Kod för utbildning: se tab. 23

Beträffande utbildning så är olikheterna större mellan kvinnorna än mellan männen. Det finns proportionellt fler akademiskt utbildade gifta kvinnor än ogifta, men de gifta kvinnorna har även större representation i den lägsta utbildningskategorin. I hushållsbudgetundersökningen har man tyvärr gjort klassindelningen sådan att man endast tagit hänsyn till den redan avslutade utbildningen. Detta gör att man inte kan veta hur många som höll på med en utbildning som ej var avslutad vid undersökningstillfället.

För båda samlevnadsgrupperna gäller "ju högre ålder desto lägre utbildning", vilket syns naturligt med tanke på den förändring i utbildningssystemet som skett.

Då åldern konstanthålles finner man att de gifta hushållsföreståndarna har den högsta utbildningen. Undantag utgör personer under 29 år av vilka 8,2 % av de ogifta finns i den högsta utbildningskategorin mot 3,5 % av de gifta. (Se tab. 25 och 26).

Yrke

Yrkena har grovt indelats i fem sysselsättningsgrupper. (Se tab. 27 och 28).

De sammanboende ogifta männen är i huvudsak arbetare. Denna sysselsättningsgrupp är den enda (förutom övriga ej förvärvsarbetande) som är större för ogifta än gifta. Kategorin "övriga ej förvärvsarbetande", vilken kan innehålla exempelvis stude-

Tabell 25 Sammanboende gifta hushållsföreståndares procentuella fördelning efter utbildning i olika ålderklasser

Utb.	Ålder					Samtl. åldersklasser	Uppr. bastal	Fakt. bastal
	-29	30-39	40-49	50-64	65-			
2	42,7	55,9	59,9	74,3	81,8	65,2	1 199 066	1 550
3	28,7	19,5	18,3	12,4	9,8	16,5	303 195	416
4	0,4	0,7	0,1	0,8	0,9	0,6	11 343	13
5	2,2	1,1	1,1	0,5	1,1	1,0	19 279	29
6	5,8	5,6	8,1	2,8	1,6	4,6	84 030	126
7	14,2	6,2	5,5	3,7	2,8	5,7	104 121	144
8	2,4	3,5	1,8	0,8	0,6	1,7	31 177	45
9	3,5	7,6	5,1	4,7	1,5	4,7	85 711	110
10	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
11 S:a %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		
Uppräkn. bastal	220 167	364 851	370 892	567 794	314 218		1 837 922	
Faktiskt bastal	304	588	617	651	273			2 433

Kod för utbildning: se schemat ovan

Tabell 26 Sammanboende ogifta hushållsföreståndares procentuella fördelning efter utbildning i olika åldersklasser

Utb.	Ålder					Samtl. åldersklasser	Uppr. bastal	Fakt. bastal
	-29	30-39	40-49	50-64	65-			
2	53,5	60,3	79,0	74,6	92,2	64,8	87 426	81
3	27,1	16,7	3,6	23,2	7,8	20,3	27 391	26
4	0,0	3,1	0,0	0,0	0,0	0,7	893	1
5	3,2	3,1	0,0	0,0	0,0	2,0	2 665	3
6	6,4	1,6	7,3	0,0	0,0	3,6	4 904	6
7	1,6	1,6	7,6	2,2	0,0	2,1	2 865	4
8	0,0	13,7	0,0	0,0	0,0	2,9	3 900	1
9	8,2	0,0	2,5	0,0	0,0	3,6	4 840	4
10	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0		
11 S:a %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		
Uppräkn. bastal	55 485	28 552	12 229	27 004	11 614		134 884	
Faktiskt bastal	58	26	15	18	9			126

Kod för utbildning: se schemat ovan

rande, hemarbetande män och arbetslösa, innehåller fler ogifta än gifta.

Den största kategorin för både gifta och ogifta kvinnor är den som innehåller de ej förvärvsarbetande. Det vore fel att här dra slutsatsen att alla dessa kvinnor är hemmafruar. Misstanken finns att så inte är fallet, åtminstone inte för de ogifta, eftersom de flesta hushåll bestående av ogifta samlevande har befunnits innehålla endast två personer och de flesta hushåll med gifta samlevande av flera än två. Detta förhållande, tillsammans med vad som framkommit i familjeundersökningen, dvs. att ett större antal ogifta ej avslutat sin utbildning, ger anledning att tro, att de gifta kvinnorna är hemarbetande i större utsträckning än de ogifta, vilka kan ha klassificerat sig själva som arbetslösa eller studerande.

Tabell 27 Männens fördelning efter yrkestillhörighet i de två samlevnadskategorierna
Uppräknat bastal SG 1 837 922; SO 134 884
Faktiskt bastal SG 2 433, SO 126

Saml. typ	Yrke Jordbr.	Övr. föret.	Arb.	Tj.m.	Pens.	Övr. ej förv.arb.	S:a %
SG	5,8	8,1	39,7	29,3	14,4	2,7	100,0
SO	0,6	6,9	59,8	18,9	6,3	7,6	100,0
Samtl. hushåll	5,4	8,0	41,0	28,5	13,9	3,1	100,0

Tabell 28 Kvinnornas fördelning efter yrkestillhörighet i de två samlevnadskategorierna
Bastal: se tab. 27

Saml./Yrke typ	Yrke Jordbr.	Övr. föret.	Arb.	Tj.m.	Pens.	Övr. ej förv.arb.	S:a %
SG	0,6	1,1	28,2	16,1	8,4	45,6	100,0
SO	1,3	0,7	26,8	21,8	5,3	44,1	100,0
Samtl. hushåll	0,6	1,1	28,1	16,5	8,2	45,5	100,0

Ekonomiska förhållanden

Här görs en jämförelse av de olika hushållens sammanlagda nettoinkomst och därefter av deras disponibla inkomst.

Enligt hushållsbudgetundersökningen definieras *nettoinkomst* som summan av de beskattningsbara inkomsterna från tjänst, jordbruk, fastighet, rörelse, kapital och tillfällig förvärvsverksamhet med avdrag för underskott i förvärvskälla. *Disponibel inkomst* definieras som sammanräknad nettoinkomst plus icke beskattningsbara inkomster såsom sjukpenning, lotterivinster etc. minus under året betalda skatter.

Skillnaden i hushållens sammanlagda nettoinkomst mellan de två samlevnadstyperna är liten. Störst är differensen i den högsta inkomstklassen, där de gifta har större representation. Skillnaden är dock ej större än 3,3 % och med hänsyn till åldersfördelningarna i de två samlevnadsgrupperna förefaller denna skillnad rimlig. De ogifta som befanns ha en lägre medianålder får antas ej ha hunnit lika långt i karriären och uppnått lika hög inkomst. Mediannettoinkomsten för de två samlevnadstyperna skiljer sig endast med 300 kronor. I hälften av de gifta hushållen har man en sammanlagd nettoinkomst som understiger 31 200 kronor och de ogifta hushållen har en mediannettoinkomst på 30 900 kronor.

Tabell 29 Hushållens procentuella fördelning efter sammanlagd nettoinkomst
Uppräknat bastal SG 1 837 922, SO 134 884
Faktiskt bastal SG 134 884, SO 126

Saml. typ	Nettoink. i tusen kr				
	–19	20–29	30–39	40–	S:a %
SG	20,4	23,0	21,7	34,8	100,0
SO	22,8	24,2	21,5	31,5	100,0

Vad beträffar hushållens sammanlagda disponibla inkomst så är förhållandet detsamma som för nettoinkomsten så till vida, att de gifta har något större disponibel inkomst än de ogifta. Skillnaden här är dock större. Medianen för de gifta är 25 000 kr och för de ogifta 23 000 kronor.

Tabell 30 Hushållens procentuella fördelning efter sammanlagd disponibel inkomst
Uppräknat bastal SG 1 837 922, SO 134 884
Faktiskt bastal SG 2 433, SO 126

Saml. typ	Disp. ink. i tusen kr				
	−19	20−29	30−39	40−	S:a %
SG	26,6	38,9	22,1	12,4	100,0
SO	35,1	42,3	10,8	11,7	100,0

IV *Sammanfattning och jämförelser*

Tidigare antogs att hushållsbudgetundersökningen överskattar och familjeundersökningen underskattar andelen ogifta par som sammanbor under äktenskapsliknande former. Är dessa antaganden riktiga ligger den faktiska andelen mellan 6,4 och 6,8 % av samtliga samlevnadsfall. I absoluta tal betyder detta mellan 105 500 och 135 000 fall av samboende utan äktenskap. Det stora intervallet beror delvis på olika definitioner av populationen i de två undersökningarna. Familjeundersökningen visar att 2/3 av de ogifta sammanboende flyttat samman under den femårsperiod som föregått undersökningstillfället. Detta faktum kan ges olika tolkningar. För det första: man sammanbor en tid innan man gifter sig, dvs. som ett övergångsstadium från ogift till gift, och för det andra: det är en "ny" samlevnadsform som blivit vanlig under 1960-talet. Den första tolkningen förefaller rimligare med tanke på hushållsstorlek, ålder och sysselsättning. Att det är en övergångsform tyder även samlevnadens relativa instabilitet på. Under perioden mellan urvalsdragningen och intervjutillfället upplöste minst 10,5 % av de sammanboende ogifta sin samlevnad mot minst 0,9 % av de gifta.

Båda undersökningarna visar att hushållsstorleken är mindre när paren är ogifta. Huvuddelen består här av tvåpersonshushåll medan de giftas hushåll oftast består av fler än två personer.

När det gäller ålder kan en fullständig jämförelse inte göras mellan de två undersökningarna. Hushållsbudgetundersökningen anger ålder på båda personerna, medan familjeundersökningen endast anger ålder på huvudpersonen. I båda undersökningarna framgår emellertid att de sammanboende ogifta av båda könen är yngre än de gifta. Dessutom är urvalens övre åldersgräns satt på olika sätt. Familjeundersökningen stannar vid 65 år, HBU har ingen övre gräns. Svårigheterna vid jämförelser blir ännu större beträffande skolutbildning. Familjeundersökningen anger även här enbart fakta om huvudpersonen, medan HBU anger för bägge, men endast den högsta avslutade utbildningen. De ogifta, av bägge könen, har i allmänhet högre utbildning än vad de gifta har, enligt familjeundersökningen. Några klara skillnader har inte kunnat utläsas i hushållsbudgetundersökningen, förmodligen beroende på att den kategoriindelning man använt sig av inte helt följer de principer som är intressanta i detta sammanhang. Hushållsbudgetundersökningens indelning baserar sig i högre grad på yrkesutbildning.

Konstanthålles däremot hushållsföreståndarens ålder finner man ett motsatt förhållande till vad som framkommit i familjeundersökningen. I samtliga åldrar utom dem under 29 år har de gifta hushållsföreståndarna högre utbildning. Å andra sidan är ålderskategorin under 29 år den största för de ogifta med 41,1 %.

De sammanboende ogifta männen är i stor utsträckning arbetare medan de sammanboende gifta är arbetare eller tjänstemän. Båda undersökningarna pekar entydigt på det förhållandet, trots att datainsamlingen i ena fallet rör män som är huvudpersoner och i andra fallet samtliga män. Undersökningarna är inte lika entydiga för kvinnornas sysselsättning. I familjeundersökningen är största delen av de gifta tjänstemän och av de ogifta hemmavarande. Största kategorin i hushållsbudgetundersökningen är "ej förvärvsarbetande" för både gifta och ogifta. Vid kategorisammanslagningar i familjeundersökningen för att erhålla likhet i indelningsgrund med hushållsbudgetundersökningen (stud. + hemmavarande + annat =

ej förvärvsarbetande) finner man att "ej förvärvsarbetande" blir den största kategorin för ogifta. De gifta sammanboende kvinnorna är fortfarande till största delen tjänstemän.

De ekonomiska faktorerna behandlas bara i hushållsbudgetundersökningen. Skillnaderna i nettoinkomst för de två samlevnadskategorierna är små. Medianinkomsten för hushållet är för sammanboende gifta 31 200 kronor och för sammanboende ogifta 30 900 kronor. Största skillnaden kan dock noteras i fråga om disponibel inkomst. Hushållens medianinkomster är 25 000 kronor respektive 23 000 kronor.

V *Några kortfattade slutsatser*

De tidigare påtalade bristerna och, i en del fall, de olika kategoriindelningsprinciperna hos de två undersökningarna försvårar jämförelser och slutsatsdragningar. Undersökningarna pekar emellertid på

1. att av samtliga faktiska samlevnadsfall, dvs. såväl giftas som ogiftas samlevnad, är mellan 6,4 och 6,8 % sammanboende ogifta
2. att hälften av dessa familjebildningar är 0–5 år gamla
3. att minst 10,5 % av dessa upplösts genom särflyttning eller dödsfall inom ungefär ett år jämfört med minst 0,9 % av de giftas
4. att hushållsmedlemmarnas antal är lägre bland sammanboende ogifta än bland sammanboende gifta
5. att yngre sammanboende ogifta oftare än yngre sammanboende gifta har en högre utbildning medan det omvända förhållandet gäller för de äldre
6. att sammanboende ogifta är yngre än sammanboende gifta
7. att män i kategorin sammanboende ogifta ofta är arbetare och att män i kategorin sammanboende gifta är i stor utsträckning arbetare eller tjänstemän.
8. att pågående studier är vanligare bland sammanboende ogifta än bland sammanboende gifta
9. att sammanboende ogifta har ungefär samma nettoinkomst som sammanboende gifta men något lägre disponibel inkomst än dessa.

Bilaga 5 Riksförsäkringsverkets föräldraundersökning

Av Astrid Näsholm

Riksförsäkringsverket har, i samarbete med familjepolitiska kommitténs sekretariat, utfört en undersökning, vars syfte var att spegla den ekonomiska situationen för barnaföderskor. Populationen bestod av mödrar registrerade som avslutade moderskapsfall under tiden 11–29 januari 1971. Vidare gällde att såväl modern som fadern, då de sammanbodde, skulle ha varit inskriven i svensk försäkringskassa vid mättidpunkterna. De som ej uppfyllde detta krav sorterades bort. Ogift kvinna som inte sammanbodde med barnets far behövde ej lämna uppgift om denne.

Undersökningen genomfördes genom de lokala försäkringskassorna och vid två tidpunkter. Det första mättillfället var då mödrarna avregistrerades som moderskapsfall, dvs. under tiden 11–29 januari. Ungefär två månader senare fick försäkringskassorna notera mödrarnas aktuella sjukpenningklass. Därefter vidtog den statistiska bearbetningen.

Undersökningen omfattade 4 985 kvinnor, varav 4 030 eller 80,8 % var gifta. 599 eller 12,1 % var ogifta och med barnets far sammanboende samt 357 eller 7,1 % var ogifta och med barnets far ej sammanboende. Av de ogifta mödrarna sammanbodde således ca 63 % med barnets far.

I den fortsatta framställningen finner man att dessa tal ej är konstanta. Orsakerna till detta omnämns ej i den tekniska rapporten över undersökningen. Differensen är högst 8 individer, vilket inte nämnvärt påverkar de procentuella siffrorna.

Blanketter som utsorterats på grund av att fadern eller modern inte var inskriven i svensk försäkringskassa vid någon av mättidpunkterna var 25 eller 0,5 % och bortfall, orsakat av ofullständiga uppgifter om fadern eller modern, var 33 eller 0,7 %.

I undersökningen skilde man inte mellan gifta och ogifta sammanboende mödrar. Syftet med den fortsatta framställningen är att belysa skillnaderna i ålder, civilstånd och sjukpenningplacering för gifta/ogifta med fadern sammanboende mödrar och ogifta, ej med barnets far sammanboende mödrar.

Förklaringar

G gifta
SO sammanboende ogifta
OES ogifta ej sammanboende

Gifta: alla gifta mödrar förutsätts vara sammanboende med barnets far

Sjukpenningplaceringarna har sammanslagits enligt följande:
00-klassade betyder ingen sjukpenning
6H beteckning för hemmaförsäkrade
6–19 kr i sjukpenning motsvarar en månadslön av 150–1 000 kr

22–34 kr i sjukpenning motsvarar en månadslön av 1 000–2 000 kr
37 kr i sjukpenning motsvarar en månadslön av 2 000 kr–

Fallets avslutning: den tidpunkt då kvinnan blivit avregistrerad som moderskapsfall. Denna tidpunkt varierar mellan 4 och 6 månader efter barnets födelse beroende på när modern började ta ut tilläggspenning. Dessa pengar får kvinnan börja ta ut tidigast två månader före beräknad nedkomst och 6 månader framåt.

Sjukpenningklassplacering

Tabell 1 Moderns civilstånd mot sjukpenning kr/dag uttryckt i procent

sjukp. kr/dag	Civilstånd					
	G		OS		OES	
	I	II	I	II	I	II
00	–	–	6,7	1,1	12,8	3,6
6H	39,8	60,0	14,9	43,9	10,1	34,4
6–19	12,2	12,1	17,6	15,2	20,7	17,7
22–34	31,5	18,2	51,5	33,6	45,1	35,0
37–52	16,5	9,8	9,3	6,2	11,4	9,5
summa	100,0	100,1	100,0	100,0	100,1	100,2
bastal	4 022	4 022	598	598	357	357

I = vid fallets avslutning
II = två månader efter fallets avslutning

Vid fallets avslutning, dvs. då ekonomisk ersättning upphört från försäkringskassorna, hade drygt hälften av de ogifta sammanboende mödrarna en sjukpenning på 22–34 kronor vilket motsvarar en månadslön av 1 000–2 000 kronor. Två månader därefter var de flesta av dessa mödrar (närmare 44 %) hemmaförsäkrade. Den hemmaförsäkrade gruppen hade ökat med 29 % på två månader och de övriga sjukpenningklasserna minskat i motsvarande grad. Samma gäller för de två övriga civilståndsklasserna, där de hemmaförsäkrade ökat med 20,2 % och 24,3 % för de gifta, respektive de ogifta ej sammanboende kvinnorna och andelen 00-klassade och sjukpenningplacerade minskat på motsvarande sätt. Detta tyder på att oberoende av civilstånd har mödrarna föredragit att vara hemma mer än sex månader. Av de gifta är 60 % hemmaförsäkrade två månader efter fallets avslutning, för de ogifta är motsvarande andelar ungefär 44 % för de sammanboende och 34 % för de ej sammanboende.

Tabell 2 Faderns civilstånd mot sjukpenning vid barnets födelse uttryckt i procent

sjukp. kr/dag	Civilstånd	
	G	OS
00	0,4	2,3
6H	0,9	0,3
6–19	3,0	3,8
22–34	18,6	31,3
37–52	76,8	62,2
summa	99,7	99,9
bastal	4 027	601

Av de fäder, för vilka uppgift fanns, var ungefär 13 % ogifta sammanboende och övriga gifta. De största skillnaderna i ekonomiskt avseende mellan dessa finns i de två högsta sjukpenningklasserna. Närmare 15 % fler gifta män hade en sjukpenning motsvarande en månadslön över 2 000 kronor medan de ogifta hade cirka 13 % fler representerade i den näst högsta sjukpenningklassen. Liksom för mödrarna var flera ogifta än gifta helt utan sjukpenning, dvs. 00-klassade.

Tabell 3 Moderskapsfall fördelade efter sjukpenning två månader efter fallets avslutning och faderns sjukpenning vid barnets födelse för gifta, uttryckt i procent

Faderns sjukp.	Moderns sjukp.						
	00	6H	6–19	22–34	37–52	summa	bastal
00	–	0,2	0,0	0,0	0,1	0,4	17
6H	–	0,5	0,0	0,2	0,2	0,9	38
6–19	0,0	2,0	0,3	0,3	0,5	3,1	125
22–34	–	10,8	2,4	4,2	1,3	18,7	751
37–52	0,0	46,6	9,2	13,5	7,6	76,9	3096
summa	0,0	60,2	11,9	18,2	9,7	100,0	
bastal	2	2417	484	732	392		

För gifta tycks gälla ett samband mellan mannens inkomst och andelen hemmaförsäkrade mödrar. Följande hypotes kan antas gälla: ju högre inkomst mannen har, desto större är sannolikheten för att kvinnan är hemmaförsäkrad. Närmare 47 % av de gifta männen med den högsta sjukpenningplaceringen har en hemmaförsäkrad hustru.

För de ogifta gäller också att högavlönade män i större utsträckning sammanbor med en hemmaförsäkrad kvinna än med en sjukpenningplacerad. Ett klart samband kan dock inte utläsas ur tabellen, men närmare 26,6 % av de ogifta består av en högavlönad man och en hemmaförsäkrad kvinna. En stor grupp är emellertid också de fall där fadern är högavlönad och modern har en sjukpenning mellan 22 och 34 kronor.

Få ogifta kvinnor har den högsta sjukpenningplaceringen, men av dessa 6,3 % är 5,5 % sammanboende med en likaså högavlönad man. Något fler gifta kvinnor är högavlönade, 9,7 %; även dessa har i allmänhet en högavlönad make, 7,6 %.

Tabell 4 Moderskapsfall fördelade efter moderns sjukpenning två månader efter fallets avslutning och faderns sjukpenning vid barnets födelse för ogifta sammanboende uttryckt i procent

Faderns sjukp.	Moderns sjukp.						
	00	6H	6–19	22–34	37–52	summa	bastal
00	0,3	1,5	0,2	0,3	–	2,3	14
6H	–	0,2	–	0,2	–	0,4	2
6–19	–	2,0	0,7	1,0	–	3,7	22
22–34	0,5	13,7	5,8	10,5	0,8	31,4	188
37–52	0,2	26,6	8,5	21,7	5,5	62,4	375
summa	1,0	44,0	15,2	33,7	6,3	100,2	
bastal	6	264	91	202	38		

Mödrarnas ålder

Tabell 5 Mödrarna fördelade efter ålder 31.12.70 mot civilstånd uttryckt i procent

civil-stånd	ålder							
	–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–	summa	bastal
G	2,6	32,5	40,2	17,2	5,9	1,5	99,9	4030
OS	24,8	49,3	17,5	6,1	1,3	1,2	100,2	599
OES	35,6	34,4	16,6	8,4	3,7	1,4	100,1	357

De flesta av de ogifta sammanboende mödrarna är under 25 år. Närmare hälften är mellan 20 och 24 år och ungefär en fjärdedel är 19 år eller yngre. De ogifta ej sammanboende mödrarna är procentuellt fler än de sammanboende i den yngsta åldersklassen, dvs. under 20 år, samt i åldrarna över 29 år. Få gifta mödrar är under 20 år (2,6 %). Medianåldern för ogifta sammanboende är 22,1 år, för de ej sammanboende 21,6 år samt för de gifta 26,4 år.

Föräldrarnas ålder

Tabell 6 Gifta föräldrars ålder den 31.12.70 uttryckt i procent

Faderns ålder	Moderns ålder						
	–19	20–24	25–29	30–34	35–	summa	bastal
–19	0,2	0,1	0,0	–	–	0,3	15
20–24	2,0	12,9	2,0	0,0	–	16,9	684
25–29	0,3	16,9	21,3	2,2	0,3	41,0	1651
30–34	0,1	2,1	13,1	8,0	0,8	24,1	968
35–	0,0	0,4	3,7	7,1	6,4	17,6	709
summa	2,6	32,4	40,1	17,3	7,5	99,9	
bastal	105	1309	1616	695	302		

Tabell 7 Ogifta sammanboende föräldrars ålder den 31.12.70 uttryckt i procent

Faderns ålder	Moderns ålder						
	–19	20–24	25–29	30–34	35–	summa	bastal
–19	5,8	1,5	0,2	–	–	7,5	45
20–24	15,3	27,2	1,7	0,2	–	44,4	266
25–29	3,0	15,5	9,1	1,7	0,3	29,6	178
30–34	0,8	2,5	3,3	2,0	0,8	9,5	57
35–	0,2	2,3	3,2	2,2	1,3	9,2	55
summa	25,1	49,0	17,5	6,0	2,4	100,0	
bastal	151	294	105	36	15		

Av de sammanboende föräldrarna är såväl modern som fadern betydligt yngre i den ogifta kategorin. Ungefär 52 % av fäderna och 74 % av mödrarna är 24 år eller yngre. De gifta fäderna är till 17 % under 25 år och 35 % av de gifta mödrarna är i samma ålder. Den största gruppen ogifta är den, i vilken båda föräldrarna är 20–24 år; drygt 27 % tillhör denna ålderskategori. Av de gifta är åldersklassen 25–29 år den största, här finns 21,3 % av båda föräldrarna. Medianåldern för ogifta och gifta mödrar var 22,1 resp. 26,4 år (tab. 5). Motsvarande åldrar för fäderna var 24,3 och 28,5 år.

Barnantal

Tabell 11 Antal hemmavarande barn yngre än 16 år uttryckt i procent

Antal barn	Civilstånd		
	G	OS	OES
1	41,4	74,0	83,5
2	38,6	20,6	10,1
3	14,6	2,8	3,6
4	3,8	2,2	1,7
5	1,1	0,2	0,3
6	0,3	0,2	0,6
7	0,1	–	0,3
summa	100,0	100,0	100,1
bastal	4027	601	357

Endast 5,4 % av de ogifta sammanboende har fler än två barn. Motsvarande andelar för de gifta och ej sammanboende ogifta är 19,9 % resp. 6,5 %. Ett barn har 74,0 % av de ogifta sammanboende föräldrarna och 83,5 % av de ej sammanboende kvinnorna samt 41,4 % av de gifta. Att de ogifta mödrarna i de flesta fall har endast ett barn torde delvis sammanhänga med den lägre åldern bland dessa mödrar. Över 70 % av de ogifta är under 25 år medan endast 35 % av de gifta är i samma ålder (tab. 5).

Kortfattade slutsatser

Sammanfattningsvis kan sägas att riksförsäkringsverkets föräldraundersökning pekar på

1. att av mödrarna är cirka 81 % gifta, 12 % ogifta sammanboende och 7 % ogifta och med barnets far ej sammanboende,
2. att av de ogifta mödrarna sammanbor ungefär 63 % med barnets far,
3. att av de faktiska samlevnadsfallen är 13 % ogifta och 87 % gifta,
4. att oberoende av civilstånd har antalet hemmaförsäkrade mödrar ökat två månader efter fallets avslutning. Ökningen uppgår till 29 % för ogifta sammanboende, 24 % för ogifta ej sammanboende och 20 % för gifta,
5. att 00-klassade, dvs. utan sjukpenning vid fallets avslutning, är endast 6,7 % av de sammanboende ogifta och 12,8 % av de ej sammanboende ogifta; två månader därefter är siffrorna 1,1 % respektive 3,6 %,
6. att de ogifta fäderna har en lägre sjukpenning än de gifta,
7. att de flesta högavlönade män har hemmaförsäkrad make eller partner, detta gäller gifta i större utsträckning än ogifta,
8. att av de ogifta mödrarna 25 % av de sammanboende och 33 % av de ej sammanboende är yngre än 20 år mot endast 3 % av de gifta,
9. att de ogifta mödrarna har lägre medianålder än gifta, 22,1 år för sammanboende och 21,6 år för ej sammanboende jämfört med 26,4 år för gifta,
10. att de ogifta sammanboende fäderna är genomsnittligt yngre än de gifta; medianåldern är 24,3 år för ogifta mot 28,5 år för gifta,
11. att ogifta har färre barn än gifta; 74 % av de sammanboende ogifta har bara ett barn. Motsvarande andelar för de ej sammanboende är 83,5 % och för de gifta 41,4 %.

Bilaga 6 Yttrande angående psykisk sjukdom och släktskap såsom äktenskapshinder

Av Hans Olof Åkesson

Psykisk sjukdom såsom äktenskapshinder

Enligt nu gällande lag får den som är sinnessjuk eller sinnesslö ej ingå äktenskap med mindre socialstyrelsen finner skäligt tillåta äktenskapet. Detta stadgande sätter således psykiskt sjuka i en särställning, som inte drabbar personer med kroppsligt handikapp.

Sinnessjukdom

Begreppet sinnessjukdom är inte medicinskt väldefinierat. Termen omfattar en rad tillstånd såsom exempelvis schizofreni, manisk-depressiv sjukdom eller organiska psykoser. Beklagligtvis är ej heller dessa separata tillstånd, som kan inkluderas under det vida begreppet sinnessjukdom, särdeles väldefinierade; de bör uppfattas som syndrom och inte som diagnoser med ensartad och känd etiologi. Svårigheten att avgränsa olika tillstånd, som inrymmes under termen sinnessjukdom, kan belysas av att patienter, som behandlats av olika läkare för samma sjukdom, mycket ofta erhåller olika diagnoser.

Sinnessjukdom i lagens mening skall endast avse allvarligare psykisk sjukdom. Vid sidan om svårigheten att skapa enhetligt språkbruk för att benämna de olika tillstånden, som täcks av begreppet sinnessjukdom, möter man därför det än större problemet, nämligen att avgränsa allvarlig sinnessjukdom från lindrig. Denna så att säga kvantitativa värdering av psykisk sjukdom kan nämligen hävdas vara nära nog omöjlig eftersom sjukdomstillstånden inte låter sig dikotomiseras i lindriga och svåra former. Tillstånden uppträder i alla schatteringar och med glidande övergång.

För att söka skapa en enhetlig bedömning och praxis skall därför en eventuell prövning av sinnessjukdomens äktenskapshindrande karaktär göras av socialstyrelsen. Förutsättningen för att en dylik prövning skall kunna ske är dock, att ärendet anhängiggjorts i socialstyrelsen. I praktiken innebär därför detta att avgörandet huruvida en prövning skall ske eller ej kommer att åvila lekman, nämligen den präst, som i det aktuella fallet gör hindersprövningen för äktenskap. Detta emedan notering om sinnessjukdom eller sinnesslöhet efter anmälan från t. ex. läkare etc. ej längre skall registreras i pastorsämbetenas församlingsböcker. Reglerna om psykisk sjukdom såsom äktenskapshinder kan därför inte fungera tillfredsställande, eftersom hinder endast drabbar en del av dem, som kan anses tillhöra gruppen sinnessjuka.

Skälen till att de sinnessjuka satts i särställning i giftermålsbalken har varit dels att sjukdomen i sig kan olämpliggöra individen som make eller maka och/eller förälder, dels fruktan att sjukdomen genom arv skulle överföras till nästa generation. Om vi betrak-

tar den kanske mest fruktade av de allvarliga sinnessjukdomarna, nämligen schizofreni, så skall vi emellertid finna att barnalstring och ingående av äktenskap nästan uteslutande sker före sjukdomsdebuten. Äktenskap ingås som regel före sjukdomsdebuten även vid flera andra tillstånd, som täcks av begreppet sinnessjukdom, såsom exempelvis olika former av organisk demens.

Reglerna om sinnessjukdom såsom äktenskapshinder saknar således mycket ofta betydelse för psykiskt sjuka, då ingående av äktenskap eller fortplantning inte är aktuell för dem efter sjukdomens utbrott. Det skall påpekas att vi vid schizofreni, manisk-depressiv psykos eller organiska demenstillstånd, med få undantag, inte kan påvisa förekomsten av sjukdomsanlaget före själva sjukdomsdebuten.

En annan väsentlig synpunkt i detta sammanhang är att prognosen vid även grava fall av sinnessjukdom är en helt annan i våra dagar än för bara tio år sedan. Genom tillgång till nya psykofarmaka och modern social rehabilitering kan sjukdomsförloppet oftast betydligt mildras och i vissa fall kan tillstånden restlöst botas (t. ex. recidiverande eller kronisk manisk-depressiv psykos).

Sinnesslöhet

Sinnesslöhet eller psykisk utvecklingsstörning, som termen lyder i andra sammanhang än juridiska, innebär i likhet med sinnessjukdom ett äktenskapshinder. Den problematik man möter vid psykisk utvecklingsstörning i detta sammanhang är i stora delar densamma som vid sinnessjukdom.

Psykisk utvecklingsstörning omfattar definitionsmässigt tillstånd med intellektuell reduktion, som varit för handen sedan födelsen eller som debuterat i tidiga barnaåren. Alla hjärnskadande sjukdomstillstånd, som drabbar de intellektuella funktionerna efter barnaåldern, leder till en demens och inte till en oligofreni (= psykisk utvecklingsstörning).

Psykisk utvecklingsstörning bör av såväl biologiska som sociala skäl indelas i två kategorier, nämligen i grava och lindriga former. Även med beaktande av att sjukdomsorsakerna är heterogena bör framhållas, att genesen till de båda kategorierna utvecklingsstörning är principiellt olikartad. Det skall dock framhållas, att någon absolut gränsdragning inte låter sig göras. Från lindriga former av psykisk utvecklingsstörning finns det en kontinuerlig skala till grava former, liksom från normal intelligensnivå till lindrig psykisk utvecklingsstörning.

De grava formerna av psykisk utvecklingsstörning (som regel personer vars intellektuella kapacitet approximativt testmässigt understiger IK 50) uppgår till c:a 0,5 % i svensk befolkning, eller ungefär 40 000 individer.

Grav psykisk utvecklingsstörning framträder mycket tidigt och före fertil ålder. Dessa grava typer leder till så pass svårt handikapp, att äktenskap och fortplantning inte är aktuell. Det är extremt ovanligt, att en gravt utvecklingsstörd person sätter barn till världen, och ingående av äktenskap är uteslutet redan på grund av bristande rättshandlingsförmåga. Enligt min mening finns det således inte någon anledning att lagstifta om hinder mot äktenskap för denna grupp.

Gruppen lindrigt psykiskt utvecklingsstörda skiljer sig som påpekats endast kvantitativt från normalbegåvade personer och någon skarp gräns existerar inte. På grund härav benämns de lindriga formerna akliniska eller fysiologiska former av psykisk utvecklingsstörning. Om man i denna grupp inkluderar dem, vars intellektuella kapacitet är sådan, att de inte kan tillgodogöra sig skolundervisning enligt den normala skolplanen, utan är "särskolemässiga", så kan deras antal i Sverige uppskattas till 1–2 % av befolkningen.

För barn med lindrig psykisk utvecklingsstörning gäller särskoleplikt. Bestämmelserna härom har tidigare, åtminstone på landsbygden, fungerat synnerligen otillfredsställande, därigenom att barn i behov av specialundervisning i särskola endast i undantagsfall placerats i dylik. I en egen undersökning från 1961, som omfattade 10 slumpvalda lands-

bygdsförsamlingar i Malmöhus län, fann jag 31 skolelever i åldern 7–15 år, som var i behov av undervisning vid särskola. Av dessa 31 barn gick dock endast 4 i särskola, medan en gick i hjälpklass och resterande 26 i vanlig skola.

Konklusionen blir att stadgandet om äktenskapshinder för många eller sannolikt för de allra flesta lindrigt utvecklingsstörda aldrig fungerat. Detta emedan lindrigt utvecklingsstörda, som ej passerat särskola nästan aldrig registrerats som underbegåvade. Flera studier har också visat att lindrigt utvecklingsstörda inte föder färre barn än normalbegåvade personer.

En av anledningarna till att man betraktar lindrig psykisk utvecklingsstörning som en fysiologisk form är den att anlagen eller generna, som styr utvecklandet av den intellektuella funktionen är spridda i hela befolkningen. Man antager att intelligensen betingas av ett så kallat additivt polygent system, dvs. ett flertal anlag eller gener med likverkande effekt bestämmer vår intelligensutrustning. Detta innebär att flertalet normalbegåvade bär på gener eller anlag, som i en annan kombination skulle ha lett till psykisk utvecklingsstörning. Man kan således betrakta lindrigt psykiskt utvecklingsstörda individer som extremvarianter i en fördelning av intelligensen, som sträcker sig från lindrig underbegåvning till överbegåvning.

Tidigare utförde man sterilisering av lindrigt psykiskt utvecklingsstörda i stor utsträckning. I belysning av det nyss anförda kan denna steriliseringspraxis inte ha haft någon effekt på frekvensen psykiskt utvecklingsstörda i populationen.

En annan viktig synpunkt på sambandet äktenskapshinder och psykisk utvecklingsstörning är den att flertalet lindrigt psykiskt utvecklingsstörda ur social och arbetsmässig synpunkt är fullvärdiga människor, som deltager i arbetslivet och svarar för sin egen försörjning. Det är en myt, att asocialitet skulle vara vanligare bland underbegåvade; förhållandet är snarare det omvända.

Sammanfattningsvis vill jag i egenskap av genetiker och psykiatriker framhålla, att jag inte kan finna, att det vare sig från medicinsk eller arvsbiologisk synpunkt finns tillräckliga skäl som motiverar en särställning i giftermålsbalken för individer behäftade med sinnessjukdom eller sinnesslöhet i lagens mening. Jag finner det inte rimligt att i ett modernt samhälle betrakta psykisk sjukdom annorlunda än kroppslig sjukdom.

Släktäktenskap

Äktenskap är enligt nu gällande lag förbjudet mellan släktingar i rätt upp- och nedstigande led samt mellan syskon. Mellan ett syskon och det andras avkomling får ej äktenskap ingås utan Konungens tillstånd.

Departementschefen har i sina utredningsdirektiv ifrågasatt huruvida en uppmjukning av ovan nämnda bestämmelser kan tillstyrkas. I första hand blir det då aktuellt att pröva förutsättningarna för äktenskap mellan halvsyskon och mellan syskon.

Barn ärver hälften av sina gener (anlag) från fadern och hälften från modern. Uppenbarligen har föräldrar och barn liksom syskon hälften av sina gener gemensamma. Föräldrar i sin tur ärver hälften av generna från vardera av sina föräldrar, och således är antalet gemensamma gener hos far- och morföräldrar och barnbarn 1/4. Vidare har kusiner och sysslingar 1/8 resp. 1/32 av sina gener i genomsnitt gemensamma.

Utgående från proportionen gemensamma gener finner vi, att helsyskon, halvsyskon och kusiner har 1/2, 1/4 resp. 1/8 gemensamma gener.

I vissa länder är kusinäktenskap inte tillåtna, i andra länder erfordras dispens. I motsats härtill finner man t. ex. i vissa regioner i Brasilien och i Japan, att kusinäktenskap är mycket vanliga. Det finns en rad arvsbiologiska studier från länder med hög frekvens kusinäktenskap. Dessa undersökningar har givit varierande resultat, och det är mycket svårt att uttala sig om enstaka sjukdomstillstånd. Generellt har man dock funnit en förhöjning av såväl dödligheten som sjukligheten bland barn födda i kusinäk-

tenskap. Även om denna tendens genomgående observerats är det av vikt att betona, att statistiskt signifikanta avvikelser endast har observerats i mycket stora serier; skillnaderna är om än signifikanta relativt små.

Om man betraktar barnalstringen med hänsyn till gemensam arvsmassa, kan man konstatera, att barnalstring av halvsyskon innebär detsamma som barnalstring av syskon och syskonavkomma. I båda fallen har föräldrarna i genomsnitt 1/4 av sin arvsmassa gemensam. Ur strikt arvsbiologisk synvinkel finns det således ingen anledning att som nu i det ena fallet låta äktenskapshindret vara dispensabelt men ej i det andra.

Följderna av en generell uppmjukning av äktenskapshindret för släktskap så att äktenskap tillåtes mellan halvsyskon och mellan helsyskon är genetiskt sett svåra att överblicka. Helt visst måste det innebära en ökad frekvens av ärftliga sjukliga tillstånd i befolkningen, men hur stor går ej att bedöma. Man skulle teoretiskt kunna uppskatta att risken för halvsyskon att få defekta barn skulle vara dubbelt så stor som för kusiner, och samma risk för syskon skulle då analogt vara 4 gånger större. Resonemanget är dock helt teoretiskt och ej empiriskt underbyggt. Enligt min kännedom finns inga vetenskapligt invändningsfria studier över följderna av äktenskap mellan syskon eller mellan halvsyskon. Jag känner ej till att man i någon kultur eller i något samhälle vågat sig på att generellt tillåta sådana äktenskap.

Sammanfattningsvis finns det från genetisk synpunkt ingen anledning att inte jämställa halvsyskon med syskon- syskonavkomma och således göra äktenskap mellan halvsyskon dispensabla. Att generellt tillstyrka äktenskap mellan halvsyskon eller mellan syskon förefaller tveksamt eftersom man inte kan arvsbiologiskt överblicka konsekvenserna.

Bilaga 7 Förslag av författarna Per Anders Fogelström, Elsa Grave och Bo Setterlind till civil ceremoni vid giftermål

PER ANDERS FOGELSTRÖMS FÖRSLAG

Äktenskapet är – i vårt samhälle – en form för självständiga människors frivilliga gemenskap. Självständigheten och gemenskapen är äktenskapets grundpelare. Endast självständiga människor kan nå en fullvärdig gemenskap, endast på gemenskapens grund kan en äkta självständighet byggas.

Varje verklig gemenskap kräver vilja att samarbeta, förmåga att ta hänsyn och ansvar, kraft att förlåta och gå vidare. Jag tillönskar er denna vilja, förmåga och kraft som inte minst krävs för ett varaktigt och lyckligt äktenskap.

Ni båda har tillsammans och genom er personliga närvaro här meddelat er önskan och vilja att ingå äktenskap med varandra. Inget hinder mot denna er önskan har tillkännagivits.

Därför frågar jag dig NN om du tar denna NN till din hustru som du vill älska i nöd och lust.

(Ja)

Och du, NN, tar du denne NN till din man som du vill älska i nöd och lust?

(Ja)

(Eventuellt: Överräck då den ring som är ett tecken för ert förbund.)

Så ber jag er räcka varandra handen till bekräftelse på den överenskommelse som här fattats.

(Handslag)

Härmed förklarar jag er nu som äkta makar genom frivilligt förbund.

När ni nu går ut i livet och åter till vardagen så minns den vilja till gemenskap, den kärlek till varandra och den aktning för varandra som ni känt i denna stund och som lett er hit.

Lev väl, behandla varandra väl, bygg en allt starkare och bättre gemenskap på den grund som lagts här i dag. Må endräkt och lycka få råda i ert äktenskap och ert hem.

Kommentar

Enligt lagförslaget ingås äktenskap genom att mannen och kvinnan gemensamt skriftligen anmäler och tillsammans personligen inlämnar sin giftermålsansökan med erforderliga intyg. Om denna anmälan icke avvisas skall bevis om äktenskapet ofördröjligen överlämnas till de ansökande.

Enligt uppgift ska sådan anmälan kunna inlämnas t. ex. på folkbokföringskontor och hos andra myndigheter där kanske ingen lokal lämpad för någon mera högtidlig ceremoni finns.

Om de sökande överhuvudtaget icke önskar någon ceremoni bör väl en sådan önskan kunna bifallas och beviset överlämnas utan några formaliteter. I och med att anmälans inlämnande och mottagande är "det konstitutiva momentet för äktenska-

pets tillkomst" blir väl ceremonin en frivillig och icke lagfäst formsak, något som kan utformas på många olika sätt – eller som man helt kan avstå ifrån om så önskas.

I direktiven uttrycks dock att man bör undersöka möjligheterna att göra den civila vigseln "till ett likvärdigt alternativ för dem som önskar en högtidlighet utan kyrklig medverkan". Lokaliteterna och de yttre möjligheterna på folkbokföringskontoret kan väl aldrig bli likvärdiga med dem som erbjuds vid t. ex. ett "societetsbröllop" i en stor kyrka. För dem som önskar bröllop av sådant format måste väl andra lokaler än kontorsrummen tillgripas och andra ceremonier användas än de ganska återhållsamma som kan förekomma vid enkla och snabba "vardagsbröllop". Musik – som ju betyder mycket för "högtidligheten" – kan väl t. ex. knappast tänkas förekomma mera allmänt vid vigselförrättningar på tjänsterum. Kanske man kan efterlysa intresset för och möjligheterna av att anordna bröllop på t. ex. Skansen i Stockholm och liknande anläggningar ute i landet. I och för sig är det väl ingenting som hindrar att det på sådana institutioner finns någon person som är "utsedd att mottaga sådana anmälningar".

Det enkla förslag till ceremoni som här föreslås avses närmast motsvara det som ges i kungörelsen om borgerlig vigsel. I texten har hänsyn tagits till direktivens önskningar om neutralitet i förhållande till andra samlevnadsformer och synen på äktenskapet som "en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer".

Formuleringen om att älska i nöd och lust har ju hävd och är väl ganska fin. Den har bevarats men mildrats något (eftersom många väl ansett det omöjligt att verkligen lova någon evig kärlek). I stället för försäkran "*att* älska" har formen "*vill* älska" använts.

Någon trohet för livet talas inte heller om i avslutningen. Eftersom kanske inte heller alla brudpar räknar med några "kommande släkten" har även den formuleringen (el. liknande) utgått.

ELSA GRAVES FÖRSLAG

I. N.N och N.N.

Ni gifter er idag med varandra.
Ni går in i den frihet för två
som kallas äktenskap där ni
tillsammans kan utveckla en
personlig inre samhörighet som
skyddar mot yttre obeständighet.

Räck nu varandra (båda) händerna
för att ni älskar varandra och
vill leva tillsammans.

(Och som ett minne av den här
stunden ge varandra en ring.)

Ingen äger den andres liv
men kärleken kan äga era
liv och växa, förvandlas
och berikas i er samvaro
så att ni också förmår älska
varandra i aktning för varandras
oberoende och frihet.

II. N.N. och N.N.

Ni gifter er idag med varandra. Räck varandra båda händerna som ett tecken på att ni älskar varandra och vill leva tillsammans. (Ge varandra en ring till minne av den här stunden.)

För all mänsklig samvaro
gäller att inget är så
lätt som att missförstå
och feltolka varandras
ord och handlingar
därför
unna varandra vänskap
som innefattar andras
vänskap
unna varandra gemenskap
och förståelse för andra
av andra

unna varandra förväntan

utöver den ni ställer
på varandra

så att er samhörighet
och er kärlek till
varandra inte förkvävs
utan växer, förvandlas
och berikas
i aktning för varandras
ömsesidiga oberoende
och frihet.

värden, som gör tillvaron meningsfull. Kärleken ger äktenskapet en vidare innebörd. Jag tillönskar er en lyckosam fortsättning på er förening, buren av den trofasthet och hänsyn som befrämjar samlevnaden. Må denna fördjupas och ytterligare befästas i ert nu ingångna äktenskap.

BO SETTERLINDS FÖRSLAG

Förrättaren vänder sig till kontrahenterna med följande ord:

Äktenskapet innebär en förening av man och kvinna som önskar leva tillsammans på lika villkor. Denna förening bör vara grundad på bådas fria vilja och syfta till lika omtanke om det gemensamma bästa.

Ni har tillsammans meddelat och genom er personliga närvaro här bekräftat er uppriktiga vilja att ingå äktenskap med varandra. Något hinder mot denna er vilja har icke tillkännagivits.

Därför frågar jag nu dig, NN, om du önskar taga denna, NN, till hustru?

(Ja)

Därför frågar jag nu dig, NN, om du önskar taga denne, NN, till man?

(Ja)

(I förekommande fall: Överräck då den ring – de ringar – som är tecken för ert förbund.)

Härmed är ni äkta makar genom frivilligt förbund.

Förrättaren vänder sig till kontrahenterna med följande välgångsönskan:

I er nya livssituation har ni en gemensam möjlighet. Att få älska och att vara älskad är

Statens offentliga utredningar 1972

Kronologisk förteckning

1. Ämbetsansvaret II. Ju.
2. Svensk möbelindustri. I.
3. Personal för tyg- och intendenturförvaltning. Fö.
4. Säkerhets- och försvarspolitiken. Fö.
5. CKR (Centrala körkortsregistret) K.
6. Reklam I. Beskattning av reklamen. U.
7. Reklam II. Beskrivning och analys. U.
8. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. U. (Utkommer senare.)
9. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. U. (Utkommer senare.)
10. Godsbefordran till sjöss. Ju.
11. Förenklad löntagarbeskattning. Fi.
12. Skadestånd IV. Ju.
13. Kommersiell service i glesbygder. In.
14. Revision av vattenlagen. Del 2. Ju.
15. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning. Ju.
16. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning. (Följdförfattningar) Ju.
17. Nomineringsförfarande vid riksdagsval • Riksdagen i pressen. Ju.
18. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. Ju.
19. Uppsökande verksamhet för cirkelstudier inom vuxenutbildningen. U.
20. Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läsvanestudier. U.
21. Svävarfartslag. K.
22. Domstolsväsendet IV. Skiljedomstol. Ju.
23. Högre utbildning – regional rekrytering och samhällsekonomiska kalkyler. U.
24. Vägfraktavtalet II. Ju.
25. Naturgas i Sverige. I.
26. Förskolan 1. S.
27. Förskolan 2. S.
28. Konsumentköplag. Ju.
29. Konsumentupplysning om försäkringar. H.
30. Bostadsanpassningsbidrag. In.
31. Lag om hälso- och miljöfarliga varor. Jo.
32. Kommunalt samlingsstyre eller majoritetsstyre? C.
33. Förhandlingsrätt för pensionärer. In.
34. Familjestöd. S.
35. Skogsbrukets frö- och plantförsörjning. Jo.
36. Samhälle och trossamfund. Slutbetänkande. U.
37. Samhälle och trossamfund. Bilaga 1–19. U.
38. Samhälle och trossamfund. Bilaga 20. Andra trossamfunds ekonomi. U.
39. Abortfrågan. Remissyttranden. Ju.
40. Konkurrens i bostadsbyggandet. In.
41. Familj och äktenskap I. Ju.

Statens offentliga utredningar 1972

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Ämbetsansvaret II. [1]
Godsbefordran till sjöss. [10]
Skadestånd IV. [12]
Revision av vattenlagen. Del 2. [14]
Grundlagberedningen. 1. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning. [15] 2. Ny regeringsform • Ny riksdagsordning (Följdförfattningar) [16] 3. Nomineringsförfarande vid riksdagsval • Riksdagen i pressen. [17] 4. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. [18]
Domstolsväsendet IV. Skiljedomstol. [22]
Vägfraktavtalet II. [24]
Konsumentköplag. [28]
Abortfrågan. Remissyttranden. [39]
Familj och äktenskap I. [41]

Försvarsdepartementet

Personal för tyg- och intendenturförvaltning. [3]
Säkerhets- och försvarspolitiken. [4]

Socialdepartementet

1968 års barnstugeutredning. 1. Förskolan 1. [26] 2. Förskolan 2. [27]
Familjestöd. [34]

Kommunikationsdepartementet

CKR (Centrala körkortsregistret) [5]
Svävarfartslag. [21]

Finansdepartementet

Förenklad löntagarbeskattning. [11]

Utbildningsdepartementet

Reklamutredningen. 1. Reklam I. Beskattning av reklamen. [6] 2. Reklam II. Beskrivning och analys. [7] 3. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. [8] (Utkommer senare). 4. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. [9] (Utkommer senare.)
Uppsökande verksamhet för cirkelstudier inom vuxenutbildningen. [19]
Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läsvanestudier. [20]
Högre utbildning – regional rekrytering och samhällsekonomiska kalkyler. [23]
1968 års beredning om stat och kyrka. 1. Samhälle och trossamfund. Slutbetänkande. [36] 2. Samhälle och trossamfund. Bilaga 1–19. [37] 3. Samhälle och trossamfund. Bilaga 20. Andra trossamfunds ekonomi. [38]

Jordbruksdepartementet

Lag om hälso- och miljöfarliga varor. [31]
Skogsbrukets frö- och plantförsörjning. [35]

Handelsdepartementet

Konsumentupplysning om försäkringar. [29]

Inrikesdepartementet

Kommersiell service i glesbygder. [13]
Bostadsanpassningsbidrag. [30]
Förhandlingsrätt för pensionärer. [33]
Konkurrens i bostadsbyggandet. [40]

Civildepartementet

Kommunalt samlingsstyre eller majoritetsstyre? [32]

Industridepartementet

Svensk möbelindustri. [2]
Naturgas i Sverige. [25]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

KUNGL. BIBL.
10 JUL 1972
STOCKHOLM

KUNGL. BIBL.
29 MAJ 1972
STOCKHOLM

Allmänna Förlaget

SRA Sthlm 1971

ISBN 91-38-00088-